

Saidaxon ABDULLAEVA,

Namangan muhandislik-qurilish instituti dotsenti, PhD

E-mail: abdullayevasaida@mail.ru

Mamura YULDASHEVA,

Namangan muhandislik-qurilish instituti stajyor-tadqiqotchisi

E-mail: yuldashvamamura@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, dotsent T.Islomov taqrizi asosida

DUAL EDUCATION - ADVANTAGES AND PROBLEMS

Annotation

The article discusses the concept of dual education, identifying its advantages and problems. Dual education is an innovative model that combines theoretical learning with practical experience in businesses and organizations. The article discusses the main advantages of this model, such as increasing the professional training of students, increasing their competitiveness in the labor market and improving interaction between educational institutions and the business sector.

Key words: Dual education, advantages, problems, education system, practical skills, theoretical training, labor market, demand for specialists, effectiveness of the educational program, employers, students.

DUAL TA'LIM – AFZALLIKLAR VA MUAMMOLAR

Annotatsiya

Maqolada dual ta'lim tushunchasi, uning afzalliklari va muammolari ko'rib chiqiladi. Dual ta'lim – korxonalar va tashkilotlardagi nazariy ta'limni amaliy tajriba bilan uyg'unlashtirgan innovatsion model. Maqolada talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish, ta'lim muassasalari va biznes sektori o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yaxshilash kabi ushbu modelning asosiy afzalliklari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Dual ta'lim, afzalliklari, muammolari, ta'lim tizimi, amaliy ko'nikmalar, nazariy tayyorgarlik, mehnat bozori, mutaxassislariga bo'lgan talab, ta'lim dasturining samaradorligi, ish beruvchilar, talabalar.

ДУАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – ПРЕИМУЩЕСТВА И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье авторы анализируют концепцию дуального образования, выявляя его преимущества и проблемы. Дуальное образование представляет собой инновационную модель, объединяющую теоретическое обучение с практическим опытом в предприятиях и организациях. В статье рассматриваются основные преимущества этой модели, такие как повышение профессиональной подготовки студентов, увеличение их конкурентоспособности на рынке труда и улучшение взаимодействия между образовательными учреждениями и бизнес-сектором.

Ключевые слова: Дуальное образование, преимущества, проблемы, система образования, практические навыки, теоретическое обучение, рынок труда, востребованность специалистов, эффективность образовательной программы, работодатели, студенты.

Kirish. Dual ta'lim-bu ta'lim muassasalarida olingan nazariy bilimlarni Real korxonalar yoki tashkilotlarda amaliy tajriba bilan birlashtirgan ta'lim tushunchasi. Ushbu ta'lim modeli afzalliklari tufayli ko'plab mamlakatlarda tobora ommalashib bormoqda. Shu bilan birga, u ularni engish uchun e'tibor va kuch talab qiladigan ba'zi qiyinchiliklarga duch keladi.

Dual ta'limning afzalliklari: Dual ta'limning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u talabalarni haqiqiy ish sharoitlari va mehnat bozori talablariga tayyorlaydi. Dual ta'lim olgan talabalar, odatda, o'qishni tugatgandan so'ng ishga joylashish imkoniyatiga ega bo'ladilar, chunki ular allaqachon o'z sohalarida tajribaga ega. Dual ta'lim bilan shug'ullanadigan talabalar o'z bilimlarini to'g'ridan-to'g'ri Real muhitda amalda qo'llash imkoniyatiga ega[1].

Bu ularga o'zlarining professional sohalarini yaxshiroq tushinishga va kerakli ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Dual ta'lim ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasida yaqin aloqalarni rivojlantiradi. Ushbu hamkorlik orqali ta'lim dasturlari yanada dolzarb bo'lib, mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirilmoqda. Dual ta'lim bilan shug'ullanadigan talabalar nafaqat kasbiy ko'nikmalarni, balki aloqa, muammolarni hal qilish, jamoaviy ish va boshqalar kabi asosiy ko'nikmalarni ham rivojlantiradilar.

Dual ta'lim muammolari: Ba'zi mamlakatlarda Dual ta'lim jamiyat uchun keng tarqalgan yoki etarli darajada tushunilmagan. Bu uni amalga oshirish va rivojlantirish uchun to'siqlar yaratishi mumkin. Dual ta'limning sifati u hamkorlik qilayotgan muassasa va korxonaga qarab farq qilishi mumkin. Ko'pincha dasturlarning heterojenligi va o'qituvchilar va murabbiylarning etarli darajada

tayyorlanmaganligi bilan bog'liq muammolar mavjud. Dual ta'limni tashkil etish davlat tomonidan ham, korxonalar tomonidan ham moliyaviy resurslarni talab qiladi. Hamma hollarda ham kompaniyalar talabalarni o'qitishga sarmoya kiritishga tayyor emas[2]. Ba'zi talabalar guruhlarini ijtimoiy yoki iqtisodiy sabablarga ko'ra Dual ta'lim olishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu tengsizlik va kamsitishning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Dual ta'lim-bu ta'lim muassasalarida nazariy o'rganish va haqiqiy kasbiy muhitda amaliy tajribani birlashtirgan innovatsion ta'lim tizimi. Ushbu o'quv modeli ko'plab afzalliklari tufayli ko'plab mamlakatlarda tobora ommalashib bormoqda. Dual ta'limning asosiy afzalliklaridan biri uning mehnat bozorining haqiqiy ehtiyojlari bilan bevosita bog'liqligidir. Talabalar nafaqat nazariy bilimlarga, balki o'zlarining kasbiy sohalarida bevosita tajribaga ega bo'ladilar. Bu ularga o'qishni tugatgandan so'ng muvaffaqiyatli martaba uchun zarur bo'lgan qimmatli ko'nikma va tajribaga ega bo'lish imkonini beradi. Ikki tomonlama ta'lim orqali bitiruvchilar mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lib qoladilar. Ular allaqachon o'z sohalarida ish tajribasi va bilimlariga ega, bu ularni ish beruvchilar uchun yanada jozibador qiladi. Ko'pgina kompaniyalar o'z talabalariga amaliyot o'tashni taklif qilishadi, bu esa o'qishni tugatgandan so'ng to'g'ridan-to'g'ri ishga joylashishga olib kelishi mumkin.

Dual ta'lim talabalarga zamonaviy bozor talablariga javob beradigan tegishli ko'nikma va bilimlarni beradi. Haqiqiy professional muhitda o'qish orqali ular o'z sohalaridagi hozirgi tendentsiyalar va texnologiyalarni yaxshiroq tushunishadi. Dual ta'lim bilan shug'ullanadigan talabalar odatda ko'proq g'ayratli va

o'qishga qiziqishadi. Amaliy ish tajribasi ularga qanday ko'nikmalarni rivojlantirish kerakligini va bu ularning kelajakdagi kareralarida qanday qo'llanilishi mumkinligini yaxshiroq tushunishga yordam beradi[3]. Jamiyat uchun Dual ta'lim ham iqtisodiy foyda keltiradi. Ushbu o'quv tizimidan olingan malakali ishchilar umumiy iqtisodiyotning mahsuldorligi va raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Dual ta'lim talabalarini nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki haqiqiy kasbiy muhitda bevosita tajriba bilan ta'minlaydi. Bu bitiruvchilarga o'z sohalarida allaqachon ko'nikma va tajribaga ega bo'lgan holda mehnat bozori talablariga yaxshiroq moslashishga imkon beradi. Dual ta'lim olgan talabalar nafaqat nazariy bilimlarga, balki darhol amalda qo'llashlari mumkin bo'lgan amaliy ko'nikmalarga ham ega bo'ladi. Bu ularga mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishga va ish qidirishda ustunlikka ega bo'lishga imkon beradi[4]. Dual ta'limda ishtirok etadigan talabalar o'qish bosqichida ham professional aloqalarni o'rnatish imkoniyatiga ega. Bu kelajakda ish bilan ta'minlash uchun foydali bo'lishi mumkin, chunki ular allaqachon o'z sohalaridagi odamlarni bilishadi va ish beruvchilarning tavsiyalariga ega bo'lishadi. Ikki tomonlama ta'lim olgan talabalar o'qishni tugatgandan so'ng ishga joylashish ehtimoli yuqori. Ular allaqachon ish tajribasi va kasbiy mahoratga ega bo'lganligi sababli, ular ish beruvchilar uchun yanada jozibador bo'lib, bitiruvchilarning ishsizlik darajasini pasaytiradi.

O'qish paytida ish tajribasiga ega bo'lgan talabalar ko'pincha o'zlarining kasbiy qiziqishlari va afzalliklarini yaxshiroq tushunishadi. Bu ularga o'z ko'nikmalari va sevimli mashg'ulotlariga mos keladigan martaba yo'lini tanlashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida ishdan qoniqishni oshiradi. Dual ta'lim iqtisodiyotni rivojlantiradi, chunki ushbu tizimda ishtirok etadigan korxonalar o'z ehtiyojlarini hisobga olgan holda malakali kadrlarni shakllantirishlari mumkin. Bu iqtisodiyotni jahon bozorida yanada samarali va raqobatbardosh bo'lishga imkon beradi. Dual ta'limning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u talabalarini mehnat bozorining haqiqiy talablari va sharoitlariga tayyorlaydi. Talabalar nafaqat nazariyani o'rganish, balki haqiqiy tashkilotlar va korxonalarda ishlash orqali o'z bilimlarini amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi[5]. Bu ularga nafaqat kasbiy ko'nikmalarni, balki aloqa, jamoada ishlash, Real vaqtda qaror qabul qilish va hokazolarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ikki tomonlama ta'lim olgan talabalar o'qishni tugatgandan so'ng muvaffaqiyatli ishga joylashish ehtimoli ancha yuqori. Haqiqiy kompaniyalarda mashq qilish ularga qimmatli ish tajribasini beradi, bu esa ularni ish beruvchilar uchun yanada jozibador qiladi. Bundan tashqari, Dual ta'lim dasturida ishtirok etadigan ko'plab kompaniyalar talabalarga o'qishni tugatgandan so'ng ish taklif qilishadi. Dual ta'lim talabalarga malaka oshirish uchun zarur bo'lgan vaqtni qisqartirishga imkon beradi[6]. Nazariya va amaliyotning kombinatsiyasi orqali ular faqat nazariy ta'lim olgan talabalarga qaraganda o'quv dasturini tezroq o'zlashtira oladilar. Bu, ayniqsa, dolzarb bilim va ko'nikmalar talab qilinadigan tez o'zgaruvchan mehnat bozori sharoitida juda muhimdir.

Dual ta'lim dasturlari odatda ta'lim muassasalari va korxonalar tomonidan birgalikda ishlab chiqiladi. Bu ta'lim sektori va biznes o'rtasida samarali hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa muassasalarga mehnat bozori ehtiyojlariga ko'proq moslashish va kompaniyalarga malakali kadrlarni jalb qilish va shakllantirish imkonini beradi. Dual ta'limda qatnashish orqali talabalar o'zlarini yanada g'ayratli va o'quv jarayoniga qiziqishlarini his qilishadi. O'z bilimlarini Real hayotda amaliy qo'llash ularga o'z ta'limining qadr-qimmatini va uning qo'llanilishini his qilish imkonini beradi. Bu yaxshi akademik ko'rsatkichlarga va umumiy ta'limdan qoniqish darajasiga yordam beradi.

Dual ta'lim, muassasalarda nazariy ta'limni ish joyidagi amaliy tajriba bilan birlashtirgan kontseptsiya ko'plab mamlakatlarda malakali mutaxassislariga bo'lgan talab ortib borayotganligi sababli tobora ommalashib bormoqda. Biroq, uning istiqbolli salohiyatiga qaramay, Dual ta'lim bir nechta jiddiy muammolarga duch keladi, bu esa uni muvaffaqiyatli amalga oshirish va amalga oshirishni qiyinlashtiradi. Asosiy muammolardan biri bu ta'lim muassasalarining Dual ta'limga munosabati. Ularning aksariyati o'zlarining dasturlari va o'qitish usullarini amaliyot talablariga moslashtirishga tayyor emaslar, bu esa bunday ta'lim tizimining samaradorligini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin[7]. Korxonalar va ish beruvchilar bilan hamkorlikning etarli emasligi, shuningdek, Dual ta'limning muvaffaqiyatli rivojlanishiga katta to'siqlik qiladi. Yana bir muammo-bu Dual ta'lim olish imkoniyatlarining tengsizligi. Ko'pgina mamlakatlarda Dual ta'lim tizimi ko'pincha badavlat oilalar talabalarini yoki korxonalar bilan allaqachon aloqada bo'lganlarga qaratilgan. Bu sifatli ta'lim olish va kelajakda yuqori maoshli ishlarga kirish imkoniyatlarida tengsizlikni keltirib chiqaradi.

Dual ta'limni samarali amalga oshirish uchun yuqori malakali o'qituvchilar va ish joylarida tajribali mentorlar zarur. Biroq, ko'pincha bunday mutaxassislarining etishmasligi mavjud. O'qituvchilar va mentorlarni etarli darajada o'qitmaslik ta'lim sifati va umuman o'quv jarayonining pasayishiga olib kelishi mumkin. Yana bir muhim jihat-bu Dual ta'lim tizimida dasturlarni standartlashtirish va o'qitish sifati muammosi. Turli xil ta'lim muassasalari va sherik kompaniyalarda ta'lim sifatidagi farqlarga olib kelishi mumkin bo'lgan aniq standartlar va baholash mezonlari yo'qligi odatiy hol emas. Va nihoyat, moliyaviy cheklolvar Dual ta'lim uchun ham muammo bo'lishi mumkin. Bunday o'quv tizimini amalga oshirish o'qituvchilarni tayyorlash, asbob-uskunalar va stajirovkalarni tashkil etish uchun qo'shimcha resurslarni talab qiladi. Qattiq byudjet sharoitida ko'plab ta'lim muassasalari va kompaniyalar bunday dasturlarni amalga oshirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Umuman olganda, Dual ta'lim malakali mutaxassislarni tayyorlashga va ta'limning mehnat bozori talablariga muvofiqligini yaxshilashga yordam beradigan istiqbolli ta'lim modelidir. Biroq, ushbu modelni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim muassasalarining munosabati, kirish, o'qituvchilarni tayyorlash, standartlashtirish va moliyaviy cheklolvar bilan bog'liq bir qator jiddiy muammolarni bartaraf etish kerak. Ushbu muammolarni hal qilish Dual ta'limning rivojlanishiga va uning ta'lim tizimiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam berishi mumkin.

Xulosa. Dual ta'lim nazariya va amaliyotni birlashtirgan samarali ta'lim modeli bo'lib, talabalarga nafaqat akademik bilimlarni, balki haqiqiy ish tajribasini ham taqdim etadi. Ushbu yondashuv orqali talabalar nafaqat sifatli ta'lim olishadi, balki zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli martaba olishga tayyor bo'lishadi. Dual ta'lim talabalarga muvaffaqiyatli martaba uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalar va bilimlarni olish uchun noyob imkoniyatni taqdim etadi. Ushbu innovatsion ta'lim tizimi bitiruvchilarga zamonaviy mehnat dunyosi muammolariga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rish imkonini beradi va jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Umuman olganda, Dual ta'limning muhim afzalliklari bor, bu uni talabalar va ish beruvchilar uchun jozibador qiladi. Biroq, uni samarali amalga oshirish uchun u duch keladigan muammolar va muammolarni hal qilish, sifatli ta'lim olish va unga hamma uchun adolatli kirishni ta'minlash kerak. Dual ta'lim-bu nazariya va amaliyotni birlashtirgan, talabalarga muvaffaqiyatli martaba uchun zarur ko'nikma va tajriba beradigan samarali ta'lim modeli. Ushbu tizimning afzalliklarini talabalar ham, korxonalar ham his qilishadi, bu esa uni ta'lim va iqtisodiyotni rivojlantirish uchun muhim vositaga aylantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Жуманова, Фотима Ураловна, and Шахноза Мирзаахмадовна Мирзарахмонова. "Дуал таълим ва унинг имкониятлари." Boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali 1.6 (2021): 122-124.
2. Турамуратов, Улурбек Урокович. "Дуал таълим тизимида кадрлар тайёрлашнинг жаҳон мамлакатлари тажрибаси." Ijodkor o'qituvchi 3.30 (2023): 19-26.

3. Жалолдинова, Озода. "Профессионал таълим тизимида дуал таълим шаклини таъкил этишниг ижобий томонлари." *Technical science research in uzbekistan* 1.5 (2023): 515-521.
4. Nurmatova, Gulbahor. "Dual ta'limning yoshlarga ta'siri." *Бюллетень педагогов нового Узбекистана* 1.12 (2023): 114-116.
5. Rahimovna, Baymurova Nigora. "Dual ta'limi asosida talabalar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish." *pedagog* 6.12 (2023): 11-14.
6. Yusupova, Adolat. "Dual ta'lim tizimida psixologik-pedagogik muammolarni hal qilish yo'llari." *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi* 6 (2023): 851-855.
7. Юнусов, Алишер Рўзматович. "Ўзбекистонда олий таълимда дуал таълим тизимини жорий этиш истиқболлари-билим учбурчаги концепциясини амалга оширишнинг бир қисми сифатида." *The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development* 1.6 (2023): 105-113.

UDK: 378:745/749

Fotima ABDULLAYEVA,

K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

E-mail: fotima_asadiy@mail.ru

Zuxra UMAROVA,

K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Asomiddin RASHIDOV,

K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti dotsenti

TTESI professori, f.f.n U.Raxmatullayeva taqrizi asosida

ZAMONAVIY MODA TENDENSIYALARINING SOHA DOIRASIDAGI TA'LIM JARAYONLARI MODERNIZATSIYASIDAGI AKTUALLIGI

Аннотация

Maqolada sohaga oid ta'lim jarayonlarida shakllantiriladigan libos kolleksiyalarida kostyum loyihalash tendentsiyalarining dolzarbligi, ularning shakllanish genezisi, rivojlanish tamoyillari, hamda mazkur tendentsiyalarning moda sanoati doirasidagi amaliy jarayonlarning ilmiy ijodiy aspektlari rivojiga ko'rsatayotgan ta'siri atroflicha tahlil etilgan. Xususan, maqolada tadqiqotchining mavzuga doir ilmiy xulosalari o'rin olgan va bu borada ta'lim tizimlarida mavjud bo'lgan muammolarning yechimiga oid aniq tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Libos loyihalash tendentsiyalari, libos kolleksiyalari, bayerlar, merchendayzerlar, moda namoyondalarining libos loyihalash doirasidagi ijodiy kontseptsiyalarining ilmiy – ijodiy aspektlari tahlili, ijodiy kontseptsiyalar.

АКТУАЛЬНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ МОДЫ В МОДЕРНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются актуальные принципы тенденций проектирования костюма в создании коллекций одежды, исполненных студентами в качестве учебных заданий в процессе обучения в специализации “Дизайн одежды”, генезисе их формирования и интенсивности развития. Также подробно анализируется влияние данных тенденций на развитие научно-творческих аспектов практических процессов, происходящих в сфере моды. В частности, в статье исследователем приведены научные заключения, касающиеся темы, а также даны рекомендации по решению проблем в системе образования данной сферы.

Ключевые слова: Тенденции проектирования костюма, коллекции одежды, байеры, менчендайзеры, анализ научно-творческих аспектов творческих концепций в роамках проектирования костюма представителями сферы моды, творческие концепции.

RELEVANCE OF MODERN FASHION TRENDS IN THE MODERNIZATION OF EDUCATIONAL PROCESSES

Annotation

In this article we will focus on the modern principles of the design trends of the suit to create a clothing collection filled with students as learning tasks in the learning process in the specialization “Design of clothes”, the genesis of their formation and intensity of development. Also analyzes in detail the impact of these trends on the development of scientific and creative aspects of the practical processes in the field of fashion. In particular, in the article, the researcher provides a scientific opinion concerning the topic, and also recommendations on problem solving in the educational system of this sector.

Key words: Modern fashion trends, designing, modeling, design trends of the suit clothing collection “Design of clothes” scientific and creative aspects of the practical processes in the field of fashion, creative concepts.

Kirish. Libos dizayni mutaxassisligi bo'yicha Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalarining o'quv topshiriqlari davomida yaratadigan libos kolleksiyalarida kostyum loyihalash tendentsiyalarining rivojlanish qonuniyatlari, ijodiy va konseptual g'oyalarni amalga tadbiiq etish kabi bilim va ko'nikmalarini shakllantirish jarayonlaridagi ma'suliyatli vazifalarni qamrab oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqot ishida zamonaviy moda tendentsiyalarining soha doirasidagi ta'lim jarayonlari modernizatsiyasiga ko'rsatayotgan ta'sirini aniqlashda N.Uayt, J.Pekardi, A.Chang, K.Persova, K.Blekmen, L.Armstrong, I. de la Fressanj, D.Tomas, A.Dreyk, M.Tangeyt, E.Abroze, H.Farnult, A. Manchinelli, D.Vreeland, G. Coddington, A.Newman, Z.Shariff, K.Cutrone, K.Clements, A.Drake, B.Sjoberg, M.Peterson, Kristin, M. Leloir singari mutaxassislarining ushbu yo'nalishdagi adabiyotlari o'rganildi. Shuningdek, talabalarining o'quv topshiriqlarini bajarish jarayonlarida e'tiborga olishlari zarur bo'lgan jamiyat a'zolarining kiyinish madaniyati va unda ustuvorlik kasb etib kelayotgan konseptual moda an'analari shakllanishi madaniyatshunoslik, sotsiologiya, madaniy antropologiya, falsafa, moda tanqidchiligi fanlari bo'yicha - A.Gofman [1], R.Bart [2], T.Berdnik [3],

Sh.Zeling [4], M.Zirina [5] singari olimlar olib borgan tadqiqotlar asosida o'rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, hozirgi kunda dunyoning etakchi mutaxassislarining faoliyat doirasida moda tendentsiyalarining aktual yo'nalishlari asosida kolleksiyalar yaratish jarayonlarida konseptual loyihalash mexanizmlari – ular ijodiy izlanishlarning asosiy tashkil etuvchisi, hamda loyihalash jarayonlarining aktual qonuniyati sifatida e'tiborli ahamiyat kasb etib kelmoqda. YOsh va mahoratli dizayner mutaxassislar ijodida aktuallik kasb etayotgan ushbu konseptiyalar bo'lg'usi dizayner ya'ni, talabalar ijodiy ishlarida ham kun sayin keng doirada namoyon bo'lib kelmoqda.

Sohaga oid ilmiy va amaliy faoliyatlar davomidagi: “Konseptual loyihalash qonuniyatlari - modellashtirishning ilk bosqichi sifatida amalga tadbiiq etilishi ko'zda tutilgan g'oyaning rivojlantirilgan va hal qiluvchi ahamiyatga molik jihlatlarini shakllantirish yo'nalishlarini ifodalaydi”[6]. Zamonaviy moda tendentsiyalari asosida liboslar to'plamlarini loyihalashning konseptual bosqichi – bu g'oyaning talabalar ongida shakllantirilayotgan tizimli bosqichi sifatida ularning o'quv topshiriqlari mobaynida tayyorlaydigan loyihaviy-amaliy vazifa va maqsadlarini aniqlash jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Moda tendensiyalarini sohaga oid ta'lim jarayonlari modernizatsion mexanizmlarini rivojlantiruvchi tamoyil sifatida tadqiq etish bir qancha ustuvor vazifalarga doir bosqichlarni tashkil etadi. Bu jarayonda professor-o'qituvchilar tomonidan talabalar modalar dizaynida mavjud bo'lgan kostyum tendensiyalari haqida ilg'or pedagogik vositalar orqali atroflicha ma'lumot beriladi. Xususan, unda:

- libos dizayni sohasida mavjud bo'lgan loyihalash tendensiyalarining shakllanishi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Evropa va G'arb davlatlarida hukm surgan iqtisodiy va ijtimoiy sohalaridagi taraqqiyot natijasi o'laroq liboslarni ommaviy tarzda ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liqligi va uning ilk belgilari esa XV asr oxiri XVI asr boshlarida Italiya kostyum an'analari asosida vujudga kelganligi;

- XV-XVIII asrlarga xos bo'lgan Evropa kostyum tendensiyalarini esa o'sha davrlarda ijod qilgan mashhur rangtasvir rassomlari asarlarini tahlil qilish orqali kuzatishlari mumkinligi;

- o'rta asrlar libos tendensiyalari talabalarning zamonaviy kostyum loyihalash faoliyatlaridagi turli xil murakkab konstruktiv bichimlar, hamda noodatiy, hashamatga boy dekorativ ahamiyatga molik libos elementlaridan o'z o'rnida va samarali foydalanish malakasini shakllantirishlariga xizmat qilishda katta ahamiyatga ega ekanligi pedagog-o'qituvchi tomonidan tayyorlangan ma'ruzalardagi nazariy va amaliy vositalar yordamida yoritiladi.

Shuningdek, semestr davomida o'tiladigan o'quv jarayonlarida libos loyihalash tendensiyalarining keyingi asrlar davomidagi o'zgarish va rivojlanish qonuniyatlari ham talabalar uchun ta'lim jarayonlarining ilmiy- metodik bazasi doirasidagi shakllantirishlari zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalariga oid mavzular uzviyligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Xususan, mazkur jarayonda talabalar:

- XIX asr boshlarida Angliyada moda ixtirochilari sifatida tan olingan dendilar – o'z liboslariga eng e'tiborli darajada ahamiyat beruvchi shaxslardan tashkil topgan ijtimoiy qatlam vakillari tomonidan moda tendensiyalariga kiritilgan moda tendensiyalari o'ziga xosliklari;

- mazkur tendensiya doirasida urfda bo'lgan, hamda shu kunga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmagan qora, kul rang, jigar rang va oq ranglar gammasiga ham alohida e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiq ekanligiga pedagog tomonidan alohida urg'u beriladi.

Chunki, zamonaviy kostyum tendensiyalarida mazkur ranglar gammasi deyarli har bir mavsum doirasida urfga aylanib, o'z ahamiyatini yo'qotmay kelayotganligi ma'lum. Shu bilan bir qatorda dendilar kiygan liboslari konstruktiv va texnologik jihatdan mukammal, san'at asari darajasida mohirona tayyorlanganligi va erkaklar modasiga oq ko'ylak, galstuklar va jiletarni urfga olib kirganliklari va bu o'z navbatida London shahri erkaklar modasi poytaxtiga aylanishida katta o'ringa ega bo'lganligi ham talabalar uchun yana bir muhim metodik manba hisoblanadi.

Talabalar o'quv jarayonlari mobaynida malakali pedagoglardan olgan bilimlarining mahsuli bo'lgan ma'lum bir mavzu asosidagi libos kolleksiyalari yaratish jarayonlarida XIX asr libos tendensiyalari doirasidagi quyidagi asosiy rivojlanish tamoyillariga alohida ahamiyat qaratishlari maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- mazkur davrlarda evropa davlatlarida jamiyat a'zolari orasida sport turlari bilan shug'ullanishning urfga aylanishi liboslar konstruktiv xususiyatlariga o'z ta'sirini ko'rsatganligi;

- jaket va yubkadan tashkil topgan ayollar kostyum komplektini shakllanishi;

- sport uslubiga xos mazkur libos tendensiyalarining Angliyada vujudga kelganligi, o'sha davrlarda sport uslubiga xos kostyum belgilari sifatida tan olingan kostyum elementlari hozirgi kunda klassik uslub belgilari sifatida zamonaviy moda tendensiyalarida kuzatilayotganligi kabi jihatlar shular jumlasiga kiradi.

O'quv topshiriqlarini bajarishlari davomida talabalar uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar majmui doirasida ular uchun ahamiyatli bo'lgan moda tendensiyalari bilan bir qatorda ular liboslarning funksional xususiyatlarini ham e'tibordan

qochirmasliklari ham libos dizayni sohasining asosiy talablaridan hisoblanadi.

Shuni diqqatga sazovorki, hozirgi kundagi moda tendensiyalari talabalariga javob beruvchi funksional kostyum namunalari ilk belgilari birinchi jahon urushi yillarida iste'molchilarning funksional kostyumga bo'lgan talab va istaklari oqibatida XX asrning moda tendensiyalariga doir asosiy shakl va siluetlarni belgilab bergan kostyumlar:

- liboslar uzunligining qisqarishi,

- korsetning iste'moldan chiqishi,

- libos bichimlarida konstruktiv soddalashtirilishi,

- harbiy kostyumlardan ilhomlangan holda ayollar

liboslarida ham turli xil funksional ahamiyatga ega bo'lgan taqimlarning urfga kirishi kabi bir qator yangiliklar kiritila boshlanganligi singari libos loyihalashdagi konstruktiv va dekorativ ahamiyatga molik kostyum tendensiyalarini o'z ichiga oladi. Bu jihatlar ham o'quv jarayonlarida talabalar tomonidan yaratiladigan libos namunalari asosiy talablaridan kelib chiqib yondoshish lozim bo'lgan vazifalarni qamrab oladi.

Libos dizayni mutaxassisligi bo'yicha faoliyat olib borayotgan pedagog-o'qituvchilar talabalarga XX asrning 90 yillar moda tendensiyalari haqida ham chuqur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishlari maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunga asosiy sabab sifatida mazkur davrlar liboslarining aksariyati o'zida hozirgi kunda ommaviy madaniyat niqobi ostida yuritib kelinayotgan, yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi g'oyalarga asoslangan holda shakllantirilganligini keltirish mumkin. J.Galyano, V.Vestvud, A.Mak-Kuin, V.Vestvud, J.P.Gote singari bir qator libos dizaynerlari kostyum kolleksiyalarida mazkur jihatlarini yaqqol kuzatish mumkin. Bu jarayonlar XX asr moda tendensiyalariga "dekonstruktivizm" yo'nalishi an'analari doirasida kirib kelgan. Sekin asta mazkur yo'nalish dunyo miqyosidagi dizaynerlar ijodida ham asosiy o'ringa ega bo'la boshlaganligini qayd etish lozim.

Mazkur davrlarning yurtimiz miqyosidagi moda tendensiyalari haqida talabalar e'tiborlarini qaratishlari lozim bo'lgan jihatlar, 80 yillar oxiri - 90-yillar boshlarida dunyo moda sanoatidagi yangilanishlar yurtimizdagi moda tendensiyalariga ham o'z hukmini o'tkazgan holda yoshlar orasida milliy kostyum an'analari deyarli unutilishi, erkaklar va ayollar liboslarida milliylik xususiyatlari yo'qolib borishi natijasida, Evropa kostyum tendensiyalari o'zining yaqqol ustunlik jihatlariga ega bo'lganligi kabi jarayonlarni qamrab oladi. Ushbu davrda yurtimiz Modalar uyi mutaxassislari tomonidan yaratilgan kolleksiyalarni o'zbek moda industriyasida keyingi davrlar doirasida ham o'z ta'sirini o'tkaza oladigan klassik libos to'plamlari sifatida keltirish mushkul. Ularga asosan an'anaviy matolar hamda milliy libos elementlarining zamonaviy kostyum shakllari asosidagi interpretatsiyasiga doir izlanishlar sifatida qarash mumkin.

Ma'lumki, XXI asr boshlarida dunyoda ro'y bergan ijtimoiy, siyosiy hamda madaniy jabhalardagi taraqqiyot barcha sohalarida bo'lganidek dizayn sohalarida ham bir qator an'anaviy va zamonaviy loyihalash tendensiyalari asosidagi yangi g'oya va konsepsiyalar shakllanishiga zamin yaratdi. E'tiborlisi shundaki, aynan ana shu davrlarda dizaynga kiritilgan ijodiy uslublar va ularga doir ilmiy nazariyalar hozirgi kunga qadar moda sanoati rivoji va yutuqlarini belgilab kelayotgan tendensiyalar sifatida o'z ahamiyatini tobora oshirib kelmoqda. Mazkur davrlarda o'z faoliyatni olib borgan mashhur dizaynerlar ijodiy konsepsiyalari asosan an'anaviy va zamonaviy libos loyihalash belgilari orqali shakllantirilgan e'tiborga molik. Bu jarayonda ayniqsa taniqli yapon modelerlari ijodi alohida o'ringa ega. Ular yaratgan kolleksiyalaridagi har bir model avvalo milliy kostyum loyihalash an'analari bilan yo'g'rilganligi bilan tahsinga loyiq. Bu esa o'z navbatida yaratilgan libos dizayni mahsulotlarining iste'molchilar uchun nafaqat milliy mentalitet an'analari, hamda ijtimoiy identifikatsiya belgisi sifatida balki, insonlar ichki kechinmalari va qiziqishlarining ular kiygan liboslarida o'z aksini topishi zarur degan qarashlarga asoslanganligi bilan ahamiyatlidir.

Shuni faxr bilan ta'kidlash lozimki, yurtimiz mustaqillikni qo'lga kiritgach, milliy libos elementlaridan zamonaviy kostyum kolleksiyalari uchun ijodiy manba sifatida yondoshishga qaratilgan amaliy jarayonlar doirasida faoliyat olib borayotgan dizaynerlar ijodiga keng imkoniyatlar ochib berildi.

Jumladan, Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida Libos dizayni ixtisosligi bo'yicha ta'lim tizimlarini yo'lga qo'yilishi milliy madaniyatimiz komponenti bo'lgan o'zbek milliy kostyumi an'alarining zamonaviy liboslarni loyihalashga doir tadqiqotlar uchun muhim ilmiy va ijodiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Xususan, bu jarayonlarda mutaxassis va yosh kadrlarning libos loyihalash tendensiyalarida aktual hisoblangan muammolarning quyidagi jihatlariga ilmiy va amaliy taraflama chuqur va mantiq doirasida yondoshishlari talab etilmoqda:

- kundalik va oqshom liboslari, dam olish uchun kiyiladigan liboslar bilan ish kiyimlari, kasbiy faoliyat davomida kiyiladigan liboslar va maishiy liboslarni loyihalash jarayonlarida ularning har biriga qo'yiladigan qat'iy talablarning yo'qolishi oqibatida yaratilgan yangi konseptual asosga ega bo'lgan kostyum kolleksiyalarini shakllantirilishi;

- erkaklar kostyumidagi elementlarni ayollar liboslarida qo'llanilishi, yoki aksincha, ayollar liboslari elementlarini erkaklar kostyumida qo'llash;

- kundalik liboslar loyihalash uchun foydalaniladigan tvid, flanel, trikotaj gazlamalarini oqshom liboslarida foydalanish ham moda tendensiyalariga kiritilgan so'nggi yangiliklar sifatida baholash mumkin.

Liboslar dizayni ta'limida moda tendensiyalarining o'rni, uning yurtimiz Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalar tomonidan yaratilayotgan libos kolleksiyalarida ahamiyatli bo'lgan jihatlarini yoritishga qaratilgan mazkur maqolaga doir ilmiy xulosalar sifatida shuni ta'kidlash lozimki, hozirgi kunda zamonaviy moda sanoati doirasidagi libos loyihalash tendensiyalari o'zida ko'plab uslub va uslubiy yo'nalishlarni qamrab olgan holda quyidagi mutaxassisliklar doirasida olib borilgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniyat sohasiga oid talab va takliflar asosidagi rivojlanish strategiyalari orqali shakllantiriladigan murakkab mexanizm hisoblanadi. Xususan ularga:

- dizaynerlar, konstruktorlar, texnologlar, gazlama, furnitura va aksessuarlar ishlab chiqarish sohasiga oid mutaxassislar;

moda tahlilchilari - bayerlar, moda jurnallari bosh muharrirlari, merchendayzerlar, taniqli moda uylari uchun kelgusi mavsumlarda urfga kirishi kutilayotgan moda tendensiyalarini aniqlab beruvchi moda analitiklarining nazariy tadqiqotlari;

moda sohasiga oid davriy nashrlar - "Vogue", "Cosmopolitan", "Elle" va boshqa ko'plab zamonaviy moda tendensiyalarini yoritishga oid taniqli davriy nashrlar;

internet manbalari mutaxassislarini kiritish mumkin.

"Mazkur yo'nalishlardagi so'nggi tadqiqot natijalari XXI asrning qariyb 15 yilliklari davomida moda olamida demokratik tamoyillar rivoji davom etayotgani, bu esa barcha uchun bir turdagi qiyofaning mavjud emasligi, hamda libos maqsadlariga doir aniq talablarning chegaralanmayotgani, kostyumdagi rang, shakl va mato xususiyatlarini o'zaro bog'liq holda shakllantirish zaruriyatini yo'qolib borayotgani kabi o'ziga xosliklar bilan ko'zga tashlanmoqda"[7].

Mazkur o'ziga xosliklar moda ixlosmandlari uchun moda tendensiyalari doirasida erkin fikrlash, ulardagi yangiliklarga individual yondoshish imkoniyatini berayotgani bilan ahamiyatlidir.

Shu bilan birga so'nggi yillarda insonlar hayot tarzlariga tezlik bilan kirib kelayotgan informatsion dasturiy ta'minot programmalari hamda bu boradagi zamonaviy texnologiyalar ham libos dizayni ta'lim jarayonlarining rivojlanish mexanizmlarida ko'zga tashlanayotgan asosiy omillar sifatida keltirish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, o'tgan davrlar moda sanoatidagi kostyum tendensiya-lari va moda namoyondalarining libos loyihalash doirasidagi ijodiy konsepsiyalarining ilmiy – ijodiy aspektlari tahlili hozirgi kunda mazkur soha doirasida tahsil olayotgan talabalar va yosh dizaynerlar uchun ijodiy manba sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonlarga yondoshish malakasining to'g'ri shakllantirilishi bo'lajak libos dizayner-larining moda olamida bir necha davrlar mobaynida urfdan chiqmaydigan libos shakllari va ularga doir ijodiy yo'nalishlarni yaratishlariga zamin bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Gofman A.B. Sennostnie komponenti modi Tekst. // Trudi VNIITE, Ser. Texnicheskaya estetika. — 1980. Vip.27. — S. 60 — 74.
2. Yermilova Ye.Yu. Kostyum konstruktivizma: novie metodi proyektirovaniya odejdi Tekst. // Problemi dizayna kostyuma i puti ix issledovaniya: Sb. nauch. tr. kaf. «Dizayn kostyuma» 1997. - S. 78 - 102.
3. Berdnik T. O. Arxitektonika kostyuma: (Sotsiokultur. dinamika) Tekst. : avtoref. dis. . filoz. nauk / Berdnik T. O. — Rostov n/D, 2004.-28 s.
4. Bart R.A. Sistema modi. Tekst. Stati po semiotike kulturi / per. S. N. Zenkina. M.: Izdatelstvo im. Sabashnikovix, 2004. 512 ye.5: Bobrinskaya Ye. A. Konseptualizm : Albom. / Ye. A. Bobrinskaya. M. : Galart, 1994. - 216 s.
5. Zeling Sh.V. Moda Vek modelerov 1900 1999 Tekst. / Sharlotta Zeling.
6. Zirina M. A. Sovremennie aspekti proyektnoy deyatelnosti dizaynera Tekst. // Moda i dizayn: istoricheskiy opit novie texnologii.
7. <https://studopedia.ru>. Ponyatiye dizayn konsepsii odejdi. Podxodi k yee rarabotke. 7.Shverova K.I. Konsepsiya i metodi proyektirovaniya v dizayne odejdi. M.: 2012, 42 s.Golosovskaya A. Moda i modeli. –M.: Astrel, 2011, 14 s.

Ikromjon ABDURAIMOV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: abduraimovikromravshanbekovich@gmail.com

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d D.Abdullayev taqrizi asosida

IMPROVING THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT METHODOLOGY OF HISTORY TEACHERS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

Annotation

In this article, the role of the principle of "lifelong learning" in improving the professional development methodology of history teachers based on an integrative approach in general education schools, improving the quality of education by training qualified pedagogic personnel, teaching methodology based on foreign experience the ways of further development of competence through improvement are revealed

Key words: Competence development, professional development, "lifelong learning" principle, integrative, multimedia, interactive methods, modeling.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация

В данной статье рассматривается роль принципа «обучения на протяжении всей жизни» в совершенствовании методики профессионального развития учителей истории на основе интегративного подхода в общеобразовательных школах, повышении качества образования путем подготовки квалифицированных педагогических кадров, на основе зарубежного опыта. Выявлены пути дальнейшего развития компетентности путем совершенствования методики преподавания.

Ключевые слова: Развитие компетентности, профессиональное развитие, принцип «обучения на протяжении всей жизни», интегрированные, мультимедийные, интерактивные методы, моделирование.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TARIX FANI O‘QITUVCHILARINI KASBIY RIVOJLANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Mazkur maqolada umumta’lim maktablarida integrativ yondashuv asosida tarix fani o’qituvchilarini kasbiy rivojlantirish metodikasi takomillashtirishda “hayot davomida o’qish” (lifelong learning) tamoyilini o’rni, malakali pedagog kadrlarni tayyorlash orqali ta’lim sifatini oshirish, xorij tajribasi asosida o’qitish metodikasini takomillashtirish orqali kompetentligini yanada rivojlantirish yo’llari ochib berilgan.

Kalit so’zlar: Kompetensiyalarni rivojlantirish, kasbiy rivojlantirish, “hayot davomida o’qish” (lifelong learning) tamoyili, integratsion, multimedia, interaktiv usullar, modellashtirish.

Kirish. Jahon ta’lim muassalari amaliyotida tarix fanlarini o’qitish metodikasi bo’yicha fanlararo aloqadorlikni ta’minlashda, integrativ o’quv dasturlari va darsliklardan foydalanish bo’yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, Buyuk Britaniyaning “Cambridge” o’quv dasturining talab va standartlari asosida ta’lim tizimida integrativ fanlar joriy qilingan bo’lsa Avstraliyada integratsiyalashirilgan fanlar, Vengriyada inson va tabiat integrativ fanlari, Germaniyada ham alohida fanlar Koreya va Shveysariyada integratsiyalashgan fanlar, Buyuk Britaniya ta’lim tizimida integrativ fanlar, Bolgariyada tabiiy – fanlarining o’qitilishini o’z ichiga olgan, Niderlandiyada alohida o’quv predmetlari, Gong Kong, Uels, Yaponiya va Shimoliy Irlandiya mamlakatlarda o’quv fanlarining o’qitilishida integrativ yondashuvdan foydalanish, omillari va sohalari izohlanadi.

Yangi O‘zbekiston ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlardan biridir. Davlatimizni dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi xalqaro hamjamiyatining teng huquqli sub’ekti va ajralmas bir qismi sifatida jamiyatning ma’naviy - ma’rifiy yangilanishini, strategik rivojlanish, jahon hamjamiyatiga qo’shilishni ta’minlaydigan demokratik kuchli huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyatini barpo etishda yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlashni eng muhim vazifalardan biriga aylantirmoqda.

Umumta’lim maktablarida yuqori malakali pedagog kadrlarning yetishmasligi, o’qituvchilar uchun sifatli o’quv uslubi va ilmiy adabiyotlar hamda didaktik materiallarning kamligi, ta’lim tizimida nazariya bilan amalyot o’rtasida samarali

o’zaro hamkorlik va o’zaro foydali integratsiyaning yo’qligi tizimidagi jiddiy kamchiliklar sirasiga kiradi.

Pedagog kadrlarni kasbiy rivojlantirish va qayta tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual shu bilan birga ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog’liq.

Maktab ta’limini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish pedagog kadrlarni malakasini oshirish jarayonini “hayot davomida o’qish” tamoyili asosida tashkil qilish, kasbiy faoliyatini rivojlantirish, xodimlarning individual uzluksiz kasbiy rivojlantirish dasturiga muvofiq integrativ yondashuv asosida o’qitishning yangi metod va texnologiyalarini o’zlashtirish, kasbiy ehtiyojlarini qondirish mamlakatimizda ta’lim tizimini tom ma’noda sifat jihatdan tubdan o’zgarish va yangilashlar jarayonlari uchun asos bo’lmoqda.

Maktabgacha va maktab ta’limi sohasida olib borilayotgan islohatlar O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni va “Milliy o’quv dasturi” mazmuniga mos XXI asr ko’nikmalari asosida tarix fanini o’qitish konsepsiyasi, metodologiyasi va baholash kompetensiyasiga ega har tomonlama yetuk ilmiy-pedagog kadrlarni tayyorlashga qaratilgan ustuvor yo’nalishlarga mos keladi.

Adabiyotlar tahlili. Yangi O‘zbekistonning asosiy strategiyalaridan biri sifatida “Uzluksiz ta’lim tizimida ijtimoiy fanlarni o’qitish tartibi va tamoyillari to’g’risida”gi Qonuni ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish ehtiyoji ham mavjudligi ta’kidlab o’tildi. Bu yo’nalishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan “2022-2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasining uzluksiz ta’lim va tarbiya

sohasini gumanitarlashtirish strategiyasi" yaratilishi va amalga oshirilishi tavsiya etildi [1. 238].

Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasining "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash, ushbu sohani tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish" yo'nalishida "O'zbekiston tarixini o'rganish va targ'ib qilishni rivojlantirish" vazifasi belgilandi [2].

Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o'rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur. Buning uchun, avvalo, O'zbekistonda tarix fanini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqishimiz vaqti-soati keldi, deb o'ylayman. Tarix institutini bu fanni rivojlantirish bo'yicha tayanch ilmiy muassasa etib belgilash kerak"3 – deb uqtirdi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 19-yanvar 2021-yil o'tkazilgan yig'ilishda.

Ayni paytda integratsiyalashgan ta'lim muhitini yaratish, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy–axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning integratsion shakllari va usullarini joriy etish tarix fanini o'qitish bilan bog'liq.

Uzluksiz ta'lim tizimida o'qituvchilarning o'z faoliyatini, kompetentligini "hayot davomida o'qish" (lifelong learning) tamoyili asosida yanada rivojlantirish, jamiyatda tarix fani samaradorligini oshirishning zaruriyatiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini o'qitishning interaktiv usullari bo'yicha kasbiy va pedagogik mahoratni doimiy ravishda rivojlantirishga ko'maklashish, kasbiy bilim va ko'nikmalarni muntazam ravishda yangilab borish, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning yangi tamoyillari va zamonaviy metodlari, malaka talablari, normativ-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirib borish, malaka va ko'nikmalarini muntazam ravishda yangilab borishning eng samarali yo'llari bo'yicha, ilmiy va ijodiy izlanishlar olib borilmoqda.

Bunda pedagog asosiy e'tiborni ta'lim oluvchining dunyoqarashini kengaytirish maqsadiga qaratadi. Bu ko'proq integrativ yondashuv asosida o'tkaziladigan mashg'ulotlarni tashkil etishda integrativ o'qitishning oziga xosligiga etibor qarash lozim bo'ladi.

Respublikamizda ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda fanlar integratsiyasi asosida kasbiy kompetentlikni oshirish masalasiga pedagog olimlardan Q.Yo'ldoshev, S.Matchonov, M.Mirqosimova, R.Mavlyanova, D.Sharipova, O.Musurmonova, M.Quronov, B.Abdulaeva, S.Nishonova, U.Mahkamov, E.Turdiqulov, Q.Husanboeva, R.Safarova, B.Adizov, A.Choriev, Sh.Mardonov, D.Ro'zieva, N.Egamberdieva, Sh.Shodmonova, Sh.Sharipov, O.Jamoldinova, V.Slastenin, I.Isaev, Yu.Shiyonovlarning ilmiy izlanishlarida keltirib o'tilgan.

Chunonchi, Buyuk Britaniya ta'lim tizimida asosan integrativ fanlar joriy qilingan bo'lsa, Koreya va Shveysariyada integratsiyalashgan fanlar yoki alohida o'quv predmetlari, Avstraliyada integratsiyalashtirilgan fanlar, Yaponiya, Shimoliy Irlandiya, Uels, Gong-Kong va Germaniyada ham alohida fanlarning integrativ yondashuvi fanlar, Vengriyada madaniyat yo'nalishidagi o'quv predmetlari, inson va tabiat integrativ fanlar, Niderlandiyada alohida o'quv predmetlari, Rossiya Fanlar akademiyasining tarix institutida, Irlandiyada Fan va texnika kabi bloklarda barcha o'quv fanlari mujassamlashtirilgan holda o'qitiladi. Bizda ham integrativ yondashuv asosidagi o'qitish masalalariga yangi milliy o'quv dasturi asosida sohada dastlabki qadamlar qo'yilmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tarix fani o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishida (malakasini oshirish) fanlararo aloqadorlikning har qaysi quyi darajasi, fan xususiyatidan kelib chiqib ta'limiy metod va metodikalarini yanada rivojlantirishiga, o'quv fanlari doirasida o'ziga xos didaktik tamoyillari asosida ularni amaliyotda qo'llashni ko'zda tutib, integrativ aloqadorlik asosida fanlarning o'zaro yaxlit tizim shaklida har tomonlama uzviy bog'liqlik munosabatlar nuqtai nazaridan talqin etishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'qituvchilar uzluksiz kasbiy rivojlanishi jarayonida tarix fanining o'qitish metodikasini

predmetlararo bog'liqligini ko'rmaydilar, usiz tabiat va jamiyatning ko'plab hodisalarining mohiyatini tushunish hamda to'liq o'rganish mumkin emas. "Integratsiya" tushunchasining o'zi zamonaviy jamiyat rivojlanishida keng qo'llaniladi. Integratsiya jarayonlari allaqachon o'rnatilgan tizimlar doirasida sodir bo'lishi mumkin - bu holda ular uning yaxlitligi va tashkiliy darajasining oshishiga, shuningdek, ilgari bog'liq bo'lmagan elementlardan yangi tizimning paydo bo'lishiga olib keladi.

Maktabgacha va maktab ta'limi xodimlarining malaka oshirish jarayonini "hayot davomida o'qish" (lifelong learning) tamoyili asosida tashkil qilish, xodimlarning kasbiy ehtiyojlarini tashxis qilish asosida ishlab chiqilgan individual rivojlanish dasturiga muvofiq malakasini oshirish tartibi amaliyotga joriy qilindi.

Tarixni o'qitish metodikasi tarix fani bilan uzviy bog'langandir shu bilan birga tarix fani o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishida yangi avlod darsliklaridagi mavzularni yoritishda ijtimoiy fanlar integratsiyasi asosida tarix fanlari o'qituvchilarining kompetensiyalarini yanada rivojlantirish yangi va effektiv o'quv metodlarini joriy qilish va mavzularni sifat jihatidan yangilash, shuningdek malakali professional pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, malaka oshirishdan keyingi amaliy faoliyatini ko'nikmalarini tahlil qilish kerak.

Tahlil va natijalar. Integratsiya jarayoni pedagogik g'oyasining rivojlanishiga, ilmiy bilimlarning rivojlanishiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Integratsiya jarayoni ta'limning sifat jihatidan yangi bosqichida fanlararo aloqalarni amalga oshirishning eng asosiy shakli hisoblanadi.

Uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida milliy o'quv dasturi asosida fanlarni o'qitish metodikasi pedagoglardan katta mahorat talab etilmoqda, bu esa o'z navbatida uzluksiz kasbiy rivojlanish (malaka oshirish) kurslarida o'qituvchilarning ijodiy-tadqiqotchilik, amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirish metodikasiga hamda Yangi innovatsion yondashuvlarga asoslangan xorijiy davlatlar Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta'limi ilg'or mamlakatlar tajribalari asosida 4K modelini o'z ichiga olgan XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratilmoqda.

"4K" modeliga asoslangan innovatsion yondashuv maktablarda qo'llash uchun pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish (malaka oshirish) ta'lim-tarbiya jarayoniga interfaol ta'lim texnologiyalari va strategiyalarini tadbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish kompetentlik darajasini yanada rivojlantirishga undamoqda.

Tarix fanlarini o'qitishda o'qituvchilarini shaxsiy kasbiy salohiyatining individual va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda "hayot davomida o'qish" (lifelong learning) tamoyilini qamrab olgan "Uzluksiz kasbiy ta'lim" maxsus elektron platformasi orqali kompetentlik darajasini oshirish va integratsion yondashuv asosida tarix fani o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy metodikasini takomillashtirish mexanizmi sanaladi.

Integrativ yondashuv tarix fani o'qituvchilarning kompetensiyani rivojlantirishning muhim omili sifatida ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tarix fani o'qituvchilarining kommunikativ yondashuvi bilim, ko'nikma, malakalarni amalda qo'llash layoqatini ko'rsatsa, integrativ yondashuv esa soha yuzasidan egallagan bilim, ko'nikma, malakalarni birgalikda, aloqadorlikda qo'llashni anglatadi. Tarix fani o'qituvchilarining integrativ yondashuv asosida o'quv mashg'ulotlarida fanlararo aloqalarni kuchaytirishga, turli fanlardan kerakli ma'lumotlarni olish va mavzularga oid axborotlarni to'plash, ulardan foydalanish kompetensiyasini shakllantirishga ko'mak beradi.

Kasbiy rivojlanishida integrativ yondashuv asosidagi o'qitish metodikasini takomillashtirish tarix fani o'qituvchilarini samarali kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan texnologiya va metodlarni tanlash, saralash va qo'llashga erishadi. Demak, integrativ yondashuvda turli fanlardan egallangan bilimlarni o'zaro bog'lashgina emas, balki ulardan amaliy foydalana olish ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Darslarni yangi takomillashtirish standart asosida tashkil etish uchun, avvalo, o'z faniga oid davlat ta'lim standarti va milliy

o'quv dasturini sinchiklab o'rganishi, yangi avlod darsliklari bilan tanishishi, taqdim etilgan o'quv dasturi asosida taqvim reja tuzib olishi kerak bo'ladi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan dars ishlamlarida ham tegishli o'zgarishlar qilish lozim. Jumladan: tarix darslarining texnologik xaritasida darsning maqsadi, jihozlari, o'qitish texnologiyasi va nazariyalar va tamoyillarni tahlil qilish va ongli qo'llashga erishish bilan birgalikda shakllantiriladigan tayanch va fanga oid kompetensiyalarni aniq holda belgilab, mazkur kompetensiyalar shakllanganligini aniqlay olish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishida tarix fanini o'qitish metodikasida predmetlar aro bog'liqligini aniqlash, tabiat va jamiyat hodisalarining mohiyatini tushunish va o'rganish, integratsiya jarayonlarining darajasini oshirish, integratsiyalashgan darsning chegaraviy muammolarini belgilaydi.

Bunda tarix fanlarini o'qitish metodikalarini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish (malaka oshirish) tizimida tinglovchilarning an'anaviy malaka oshirish bilan bir qatorda masofaviy va boshqa kasbiy rivojlanish turlarini joriy etishning o'zaro teng huquqli hamkorlik asosidagi integrativ uzviylikni ta'minlashga asoslanadi.

Tarix fanlari o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish (malaka oshirish) kursi asosida umumiy bilim va kasb tayyorgarligi darajasiga qo'yiladigan talablaridan kelib chiqib, tarix fanlarini an'anaviy o'qitish metodlaridan voz kechgan holda, tarix fanlarini integrativ ta'lim asosida o'qitishga, axborot texnologiyalari asosida multimediyali vositalar hamda mustaqil ishlashga o'rgatishga etibor qaratadi.

Uzluksiz kasbiy rivojlantirishda (malaka oshirish) mutaxassislik va umumkasbiy fanlar o'zaro uyg'un holda o'qitilishini tashkil etish, eng samarali mexanizm bo'lib, bunda o'qituvchilarning ijodiy qobiliyatlarini faollashtirish, shaxsiy

ko'nikma va malakalarni takomillashtirish orqali tarix fanlarini o'qitish metodlarini uzviylik va izchilligini tahlil etadi.

Tarix fani o'qituvchilari uzluksiz kasbiy rivojlanishda (malaka oshirish) olgan ko'nikmalari asosida maktab ta'limi, o'quv jarayonida foydalanilayotgan metod, metodika va shakllarining turli – tumanligi bilan samaradorlikka erishadi.

Integratsion yondashuv asosida tarix fani o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy metodikasini takomillashtirish kursi asosida malakasini oshirish bo'yicha umumiy bilim va kasb tayyorgarligi darajasiga qo'yiladigan metodik talablaridan kelib chiqib, tarix fani o'qituvchilarini integrativ yondashuv asosida kasbiy rivojlanishiga katta ahamiyat qaratilmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, integratsion yondashuv asosida tarix fani o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy metodikasini takomillashtirish orqali milliy o'quv dastur asosida uzluksiz kasbiy rivojlantirishda (malaka oshirish) kasb mahorati va malaka saviyasining doimiy o'sishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi hamda zamonaviy talablarga muvofiq o'qitish metodikalari yangilanadi.

Tarix fani o'qituvchilarini kasbiy va pedagogik metodikalarini doimiy ravishda o'sib borishi, ularning ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari, shuningdek, o'qitishning interaktiv usullari bo'yicha kasbiy bilimlari, malaka va ko'nikmalarini muntazam ravishda yangilab borilishi asosini ta'minlashdan iborat.

Integrativ yondashuv asosidagi ta'limning maqsadi – ijodiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, ijodiy kasbiy metodikalarini shakllantirishdan iborat.

Integratsion yondashuv asosida tarix fani o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishi (malaka oshirish) shuningdek, "Xayot davomida o'qish" tamoiili asosida kasbiy rivojlanishda o'qitish metod va metodikalarini muntazam rivojlantirib borishi, o'z kasbiy faoliyatida, ijodiy yutuqlarga erishishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF – 60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
3. Yarmatov R.B. Bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) diss... aftoref. –Toshkent, 2021.
4. Shonazarov Q.R. Bo'lajak tarix o'qituvchilarini maktab o'quvchilarida tarixiy tafakkurni shakllantirishga tayyorlash. Ped.f.n.diss.– Toshkent, 2002.
5. Toshpo'latov T., G'afforov Y. Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2010.
6. Yo'ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari: Ped.fan.dokt.diss. – Toshkent, 1997.
7. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlik turlari haqida. "Uzluksiz ta'lim". 1-son. –Toshkent, 2005-yil.
8. Jo'raev N. Tarix falsafasining nazariy asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
9. Байбородова Л.В. Педагогика дополнительного образования. Психолого-педагогическое сопровождение детей отв. ред. – Москва: Юрайт, 2016.

Kozimjon AKRAMOV,
NamMQI Arxitektura kafedrası stayjor-o'qituvchisi
E-mail: akramovkozimjon@gmail.com

O'zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.d B.To'ychiyev taqrizi asosida

KOTTEJ TIPIDAGI VA JAMOAT BINOLARINI LOYIHALASH ESTETIKASI

Annotatsiya

Jamoat binolarini chiroyli va obod qilish, jamoat binolarini rejalashtirish jamoat binolari hududini funksional zonalarga bo'lib chiqish, xalqimiz gullarni tanlab ekishda qadimdan an'anaga aylanib qolgan mahalliy va zamonaviy gullardan foydalan, uy atrofidagi kirib-chiqish joylarining saranjom-sarishta, tartibli va manzarali bolishi, ularda shaxsiy yordamchi xo'jalik yuritish uchun sharoit, yashash va hordiq chiqarishga estetik qulay landshaft muhitini ta'minlovchi omillar hamda mahalliy shart-sharoitlar e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: Jamoat binolari, namunali loyiha, estetika, bog', parklar, funksional hudud, loyiha, estetik qulay, an'ana, estetik qarash.

AESTHETICS OF DESIGN OF COTTAGE TYPE AND PUBLIC BUILDINGS

Annotation

Making public buildings beautiful and beautifying, planning public buildings, dividing the territory of public buildings into functional zones, using local and modern flowers, which have become a tradition since ancient times in the selection of flowers by our people, making entrances and exits around the house tidy, orderly and beautiful, they take into account the conditions for personal auxiliary farming, the factors that provide an aesthetically favourable landscape environment for living and recreation, and local conditions.

Key words: Public buildings, standard design, aesthetics, garden, parks, functional area, project, aesthetically pleasing, tradition, aesthetic vision.

ЭСТЕТИКА ДИЗАЙНА КОТТЕДЖНОГО ТИПА И ОБЩЕСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ

Аннотация

Оформление общественных зданий красивыми и благоустроенными, планирование общественных зданий, разделение территории общественных зданий на функциональные зоны, использование местных и современных цветов, ставших традицией с древних времен при выборе цветов нашим народом, оформление входов и выходов вокруг дом опрятный, аккуратный и красивый, учитывают условия ведения личного подсобного хозяйства, факторы, обеспечивающие эстетически благоприятную ландшафтную среду для проживания и отдыха, местные условия.

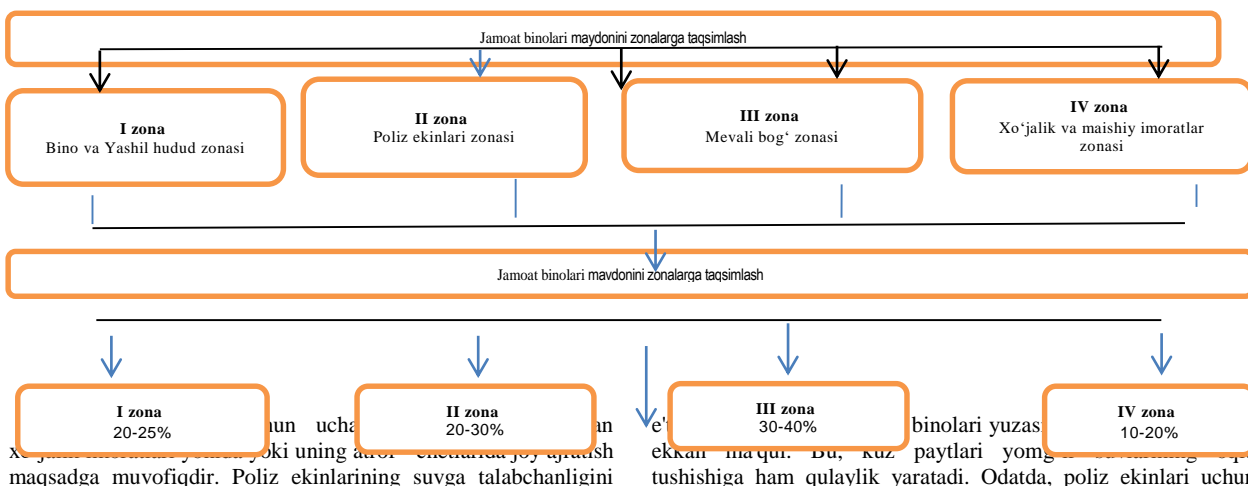
Ключевые слова: Общественные здания, типовой проект, эстетика, сад, парки, функциональная зона, проект, эстетично, традиция, эстетическое видение.

Kirish. Jamoat binolari bog'iga misol tarzida qishloq uylari, jamoat binolarining me'moriy landshaft loyihalash mavzusini qamrab oladi.

Jamoat binolarini saranjom tutish, jamoat binolari ekinlari va xo'jalik imoratlarini o'miga joylashtirib, jamoat binolarini chiroyli hamda, obod qilish, uy qurgan har bir oilaning orzu istagidir. Bu ishlar qancha sifatli bajarilsa, oila hayoti shuncha fayzli, obod va shirin kechadi, jamoat binolaridan foydalanish oson va unumdor bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Jamoat binolarini rejalashtirishda jamoat binolari hududini funksional zonalarga bo'lib chiqishdan boshlanadi. Qishloq uylari va jamoat binolarilarining hududi, odatda, quyidagi zonalarga bo'linadi:

Har bir zona uchun jamoat binolari yuzasidan maqsadga muvofiq va foydalanishga qulay bo'lgan joy tanlanishi kerak. Bu jamiyatning estetik qarashini shakillantiradi. Xo'jalik va maishiy imoratlar zonasiga, odatda, jamoat binolarining ichkari, markaziy qismidan joy ajratiladi. Xo'jalik zonasi tarkibiga kiruvchi omborxonalar, o'tinxona, molxonalar, yemxonalar va boshqa xonalar bajaradigan xizmat turiga qarab joylashtiriladi. Bu esa xalqning madaniyati, dini, estetikasidan kelib chiqib shakillanadi. Bunda ular jamoat binolarining butun enini yoki bir qismini egallashlari mumkin. Xo'jalik va maishiy imoratlar, ularning tarkibi va jamoat binolarida joylashish tartiblariga alohida to'xtalib o'tamiz.

jamoat binolari maydonining 25 - 30%, mevali o'simliklarga 30 - 40%, yashash uyi, xo'jalik imoratlarida hamda yo'llar uchun 30-40% ajratiladi.

Dastlabki 5-10 yillar davomida poliz ekinlari mevali daraxtlar qatorlar oralariga ekilishi mumkin. Bog'bonlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, olma bog'i vaqt-vaqti bilan qirqilib turiladigan maysazor yoki bedapoyada ham yaxshi yetilishi mumkin, chunki bedapoya tuproq tarkibini saqlashga va undagi biokimik jarayonlarga sharoit yaratadi. Bundan tashqari beda o'simligi mollar uchun eng yaxshi qo'shimcha ozuqa sifatida foydalidir.

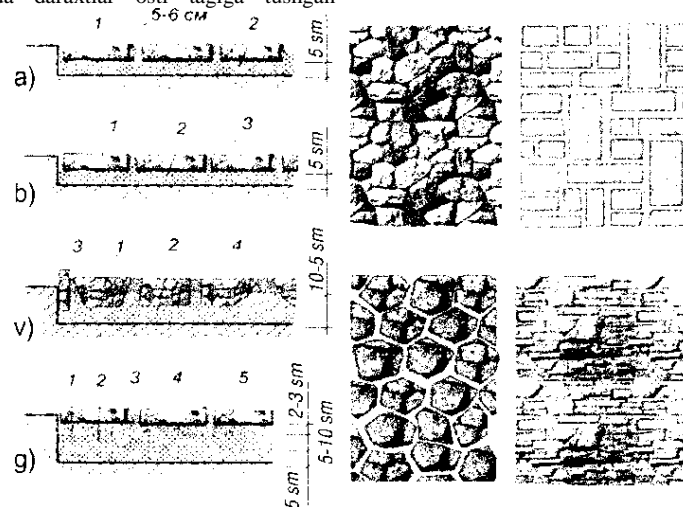
Tahlil va natijalar. Uy va yashash jamoat binolari zonasi, ayvon, peshayvon, umumiy jamoat binolarining old qismi, uyga kiraverish joyi va uydan so'nggi, jamoat binolari ichkarisiga chiqishdagi joylar gullar va manzarali daraxtlar bilan bezatilishi maqsadga muvofiqdir. Qalin soya beruvchi baland daraxt va butalarni uyga yaqin masofaga ekmaslik kerak, chunki yashash xonalari kun bo'yi soyada qolib, uy devorlarining namligi (zax) oshishi mumkin.

Gullarni tanlashda ularning ochilish mavsumiga e'tibor berish lozim. Umuman, gullarni shunday ekish kerakki, biri ochilib tugasa, ikkinchisi gullay boshlasin. Shunda har 4 fasilda bog' o'zining estetik zavqini, chiroyini yo'qotmaydi. Turli fasillarda turlicha ko'rinadi. Xalqimiz gullarni tanlab ekishda qadimdan an'anaga aylanib qolgan mahalliy va zamonaviy gullardan foydalanadi. Shunday gullardan ayrimlarini sanab o'tamiz: rayhon, atirgul, binafsha, namozshomgul, nargiz, gulira'no, nilufar, shabbo'y, gultojixo'roz.

Manzarali daraxtlar orasida barcha fasillarida ko'm-ko'k bo'lib o'suvchi archasimon, ninabargli daraxtlar ham bolishi mumkin. Shunday qilinganda uy atrofidagi kirib-chiqish joylarining saranjom-sarishta, tartibli va manzarali bo'lishi ta'minlanadi. Nina bargli daraxtlar va gullar o'zlaridan xushbo'y hidlar chiqarib, havoni toza va sog'lom qiladi, uy-joy va jamoat binolari ko'rinishiga o'ziga xos go'zallik baxsh etadi.

Qishloqda ko'p bolali oilalar yashashini e'tiborga olgan holda jamoat binolari ichida uyga yaqin joydan bolalar uchun maxsus maydoncha ajratilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday joy bolalarning yoz kunlari kunduz, ayniqsa, kechqurunlari jamoat binolarida ochiq havoda yayrab o'ynashlari uchun qulaylik tug'diradi. Bolalar maydonchasining usti yengil konstruksiya bilan yopilishi, yonlari esa ochiq bo'lishi mumkin. Maydoncha janubiy-g'arbiy va g'arb tomondan soya beruvchi manzarali daraxtlar va butalar, qolgan tomonlardan esa yashil to'siqlar bilan to'silishi lozim.

Ayrim jamoat binolarilarda uy atrofidagi kirib chiqish joylariga mevali daraxtlar zich ekilganligini ko'ramiz. Bunday hollarda yoz pishiqchiligida daraxtlar osti tagiga tushgan

1-rasm. Tabiiy toshlar va pishiq g'ishtlardan ishlangan yo'laklar:

- a) tosh oralariga maysa ekilgan yo'lak qirqimi: 1 - tosh; 2 - qum; b) tosh oralariga qo'shma solingan yo'lak qirqimi: 1 - tosh; 2 - qum; 3 - bir tekis qilib solingan qorishma; v) oralariga qorishma solingan chag'irtosh yo'lak qirqimi: 1 - maydalangan chag'irtosh, 2 - qum; 3 - tekis tarashlangan tosh-bordyur; 4 - tekis solingan qorishma

b)

Bunday yashil devorning balandligi 1-2 metrdan oshmasligi kerak. Respublikamizning har xil tabiiy iqlim

mevalarning bosilishi, ifloslanishi, har xil qurt-qumursqalar va besaranjomlik kuzatilishi mumkin. Bunday joyda yoz paytlari ochiq xavoda chorpoyada o'tirib hordiq chiqarish ancha noqulay, qishda esa manzaradan ancha boy berilishi mumkin. Bundan tashqari, mevali daraxtlar bolalar ko'ziga yaqin bo'lmagani ma'qul. Shuning uchun ham mevali daraxtlar zonasining katta qismi jamoat binolarining tuprog'ida, poliz ekinlari bilan birgalikda, jamoat binolari oralig'ida yoki ularga tutashib joylashganligi maqsadga muvofiqdir.

Mevali daraxtlar zonasida avval beda uchun joy tayyorlanadi. Bedazordan alohida joylar ajratilib, ulardan biriga anor, ikkinchisiga behi, uchinchisiga shaftoli, to'rtinchisiga esa nok ekilishi mumkin. Yozda qish va bahor fasllariga nisbatan sabzavot, qovun, tarvuzlar ko'p bo'lganligi sababli ho'l mevaga talab kamroq bo'ladi. Shuning uchun jamoat binolaridagi mevali daraxtlar orasida ko'proq kechki olma, nok navlari jami ekiladigan daraxtlarning 70-80% ini tashkil qilishi maqsadga muvofiqdir.

Kottej, jamoat binolarisidagi chorpoya atroflarini qator uzum ishkomlari bilan yopilganini ko'ramiz. Bunday uslub faqat shu chorpoya atroflari uchunгина ma'qul bo'lib, uni bir tomondan yopishi mumkin. Uy atroflarini esa pastak qator ishkomlar bilan yopish maqsadga muvofiq emas, chunki ular yozda shamolni to'sib qo'yadi va manzarani oddiylashtiradi. Shuning uchun ham uzum ishkomlari chorpoyadan ancha ko'tarilgan, havodor bo'lishi kerak. Chorpoya va ayvondan jamoat binolariga chiroyli tabiiy manzara ochilishini ta'minlash lozim.

Ba'zan chorpoya, jamoat binolarining ichkarisida joylashgan bo'lib, atrofiga ariq qazilgan, oldiga quvur bilan suv olib borilib, mo'jaz shakldagi favvora ishlangan bo'lishi mumkin. Favvora va chorpoya atroflariga qizil olma daraxti ekilsa, pishiqchilikda olmalar favvoradagi suv ustiga tushib taftini oladi.

Issiq va quruq iqlimli respublikamiz sharoitida soya-salqin joylar, chorpoya, ishkom, hovuzcha va ariqlar jamoat binolarining muhim elementlari hisoblanadi. Ana shunday mo'jaz jamoat binolari elementlaridan foydalanishni yaxshi bilgan otaboblarimiz, yozning jazirama issiq kunlarida ham ular yordamida jamoat binolarida salqin, bahavo mikroiklim vujudga keltirishgan, ostidan ariqlar o'tgan chorpoyalarda ishkomlar soyasida o'tirib, ishdan bo'sh paytlarda suhbatlashgan, mehmon kutishgan, miriqib dam olishgan.

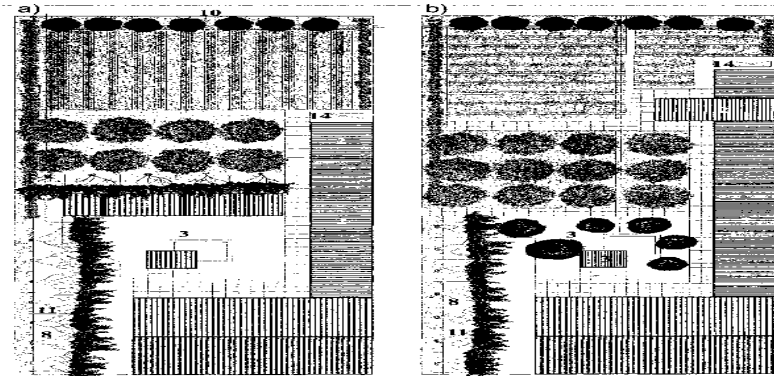
Xulosa va takliflar. Bugungi kunda xalqimiz tajribasida chorpoyalar asosan ikki xil materialdan: yog'och taxtadan va temirdan ishlanadi. Yog'och va temir chorpoyalar ko'chma bo'lganligi uchun foydalanishga qulay, ayniqsa, temir supalar juda qulay bo'lib, ular qishda yig'ib qo'yilishi ham mumkin.

obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Ularda shaxsiy yordamchi xo'jalik yuritish uchun sharoit, yashash va hordiq chiqarishga estetik qulay landshaft muhitini ta'minlovchi omillar hamda mahalliy shart-sharoitlar e'tiborga olingan.

Jamoat binolarida xo'jalik yuritishga vaqti bo'lmagan va jamoat binolarining sof manzaraviy tabiiy landshaft ko'rinishini xohlovchilar uchun esa quyida jamoat binolarining bir nechta me'moriy-rejaviy va landshaft yechimlaridan quyida namunalar keltirilgan.

Yuqorida bayon qilingan takliflarga rioya qilish uy-joyini shinam, jamoat binolarini fayzli qilishga va jamoat binolari uchastkasidan serunum va qulay foydalanishga yordam beradi.

Jamoat binolari ichi yo'laklarining soni iloji boricha kam bolgani ma'qul: ularni zarur joylardangina o'tqazib soya bilan ta'minlash kerak. Yo'laklar g'ishtdan, g'isht siniqaridan, tabiiy toshlardan, shag'al qo'shilgan betondan ishlanishi mumkin (1-rasm). Ularning eni 1 metr atrofida bo'lishi kerak.

2-rasm. Jamoat binolari maydonini obodonlashtirish bo'yicha takliflar

cho'l va dasht zonasi uchun mo'ljallangan Jamoat binolari;b) qulay iqlimli vodiy va tog' vohalariga mo'ljallangan Jamoat binolari; 1 - turarjoy uyi; 2 - xo'jalik va maishiy imoratlar; 3 - Jamoat binolari; 4 - mevali bog'; 5 - sabzavot va poliz

ekinlari; 6 - chorpoya; 7- bolalar o'ynaydigan joy; 8 - uzum ishkomi; 9 - avtomashina joyi; 10 -jiyda, bodom va boshqa daraxtlar; 11 - berk devor; 12 - pastqam to'siq; 13 - yashil devor; 14 - go'ng saqlashjoyi; 15 - ariq.

ADABIYOTLAR

1. Azizbek H. (2022). The Main Artistic Principles of The Project Proposal of The Ecological Mosque. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 3(6), 45-51.
2. Raimjonovna, N. N. (2022). Urban and urban planning as an object of philosophical and aesthetic research. Innovative achievements in science, 1(9), 65-69.
3. Akromov K. (2022). Afrosiab, Panjikent monuments interior solutions. Общество и инновации, 3(6/S), 62-66.
4. Ibragimjon o'g'li, A. K. (2023). The modern interior. Journal of new century innovations, 21(2), 18-23.
5. Ibragimjon o'g'li, A. K. (2023). Zamonaviy dizayn tendensiyalari. Journal of new century innovations, 21(2), 10-17.
6. Касимов, О. С. (2021). Современный интерьер. Интернаука, 20(196 часть 1), 88.
7. Ibragimjon o'g'li, A. K. (2023). The modern interior. Journal of new century innovations, 21(2), 18-23.
8. Akromov I.K., (2023). Interyerning rivojlanish tarixi. Qurilish va ta'lim ilmiy jurnali, 5 (1), 98-101
9. Ruzinov B. A. (2023). Tasviriy san'at rivojlanish tarixi va bugungi kundagi ahamiyatli jihatlari o'rganish va taxlil qilish. Models and methods for increasing the efficiency of innovative research, 2(19), 1-8.
10. Temirova M. (2023). The ability of the teacher to apply the technologies of individual work when teaching students the lessons of skillful painting. Евразийский журнал академических исследований, 3(3), 177-181
11. Темирова М. И. (2022). Изобразительное искусство и его содержательная сущность. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(2).

Zulhayat AMANULLA,

Teacher of Russian language Institute of Foreign Languages, Xinjiang University, Deputy Director of the Russian Language Center of Xinjiang University

E-mail: zulhayatamanulla@gmail.com

Tashkent State University of Oriental Studies assistant professor, PhD N.Rasuleva based on the review

TEACHING METHODICS OF RUSSIAN IN CHINA AND IN OTHER COUNTRIES TEACHING WRITTEN TRANSLATION COMPETENCE OF CHINESE AND RUSSIAN LANGUAGES (FOR EXAMPLE OF THE CHINA)

Annotation

In this article, the possibilities of teaching Chinese language were actually presented on the example of China. It emphasized the issue of cyber threats. The threat of the teaching methodic Russian is considered to the causes of the between the other countries.

Key words: Technology, methodic, teaching program, national language, state language, idea, ethnic language, pedagogical structure, pedagogic phrases, pedagogic ideas.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В КИТАЕ И ДРУГИХ СТРАНАХ ПРЕПОДАВАНИЕ ПИСЬМЕННОГО ПЕРЕВОДА КИТАЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ (В ПРИМЕРЕ КИТАЯ)

Аннотация

В данной статье фактически были представлены возможности обучения китайскому языку на примере Китая. Он подчеркнул проблему киберугроз. Угроза методики преподавания русского языка рассматривается как причина разногласий между другими странами.

Ключевые слова: Технология, методика, программа обучения, национальный язык, государственный язык, идея, национальный язык, педагогическая структура, педагогические фразы, педагогические идеи.

XITOI VA BOSHQA DAVLATLARDA RUS TILI O'QITISH METODIKASI XITOI VA RUS TILLARIDAN YOZMA TARJIMA KOMPETENSIYASINI O'RGATISH (XITOI XALQ RESPUBLIKASI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqola aslida Xitoy misolida xitoy tilini o'rgatish imkoniyatlarini taqdim etdi. U kiber tahdidlar masalasiga alohida to'xtalib o'tdi. Rus tilini o'qitish usullariga tahdid boshqa davlatlar o'rtasidagi kelishmovchilikning sababi sifatida ko'rilmogda.

Kalit so'zlar: Texnologiya, metodika, o'quv dasturi, milliy til, davlat tili, g'oya, milliy til, pedagogik tuzilma, pedagogik iboralar, pedagogik g'oyalar.

Introduction. The paper presents the main study results on the analysis of processes of establishing and development of Russian language studies and Russian language training practices in mainland China and Taiwan since the early XVIII century until now. Basing on the postulates of the social-and-cultural, systemic and historical, historiographical and axiological approaches, the authors attempt to describe the development of the theory and practice of teaching and studying Russian as a foreign language (RFL) with a view to form a complete picture of the past and present of the Russian language in China and Taiwan, to evaluate the role and importance of the Russian language, primarily, in the social land-cultural, as well as in the social-and-political and even economic aspects, not only from historic perspectives but also in terms of the future development – basing on evolving cooperation between Russia, on the one hand, and China and Taiwan – on the other. Methods. The main applied research methods are the comparative-historical and historical-and-logical analysis, historical reconstruction methods, systematization, theoretical generalizations and, partly, prediction. Scientific novelty. The novelty of the study lies in the fact that for the first time in the broader period (1700–2000 s) it offers a generalized description of the establishment and development of Russian studies and practice of teaching the Russian language in China and Taiwan. Practical significance. The implementation of the research outcomes can be useful due to a possibility of carrying on its basis of new studies on the problems of Russian philology and teaching Russian as a foreign language, the history of pedagogy and education, and comparative pedagogy (comparative linguistics).

Research methodology. Now we have a big social problem for Chinese students learn Russian speaking style. Because in Russian language speaking style and Russian writing style is actually is not the same. That is why teach Russian for us

Chinese people is very hard. When we want to speak Russian we need to improve student's speaking style.

In my experience, I had many years experience teaching of Russian in Xinjiang University. For students especially during learn Russian is very hard to learn "R" alphabet. Because, in Chinese language we don't have this letter. For Chinese students is very hard to say or retell this letter. I am from China also. I am during my lessons more try to use fishbone, brain storm, Teacher-Centered Instruction, Student-Centered/Constructivist Approach, Differentiated instruction, Technology-based learning, Project-Based Learning, Group learning, Individual learning, Inquiry-based learning teaching methodic of Russian language. I think that with teaching Russian language we must pay attention of their Russian speaking style. I recommend for them sometimes at home and during the lessons to see Russian films, listen Russian music.

Literature review. At the lesson I use different books in Russian. For example, I use the book name is "Поехали". In this book we have a book with picture and it is very interesting. This book is very useful for speaking style. Also, we use the book which name is "Russian for Foreign students" it is very modern book and is very interesting. It is published in 2020 year in Moscow. This book is more useful for grammar and speaking style of Russian language.

Analysis and results. With the right teaching methods, educators can create an enjoyable and productive classroom experience for students where they can learn important academic and social skills to last a lifetime. There are many frameworks that a teacher could use to support students with different interests, abilities and learning styles. If you're a teacher or professional in the education field, you might benefit from learning about new instructive strategies in the field to maximize your students' chances of success in your classroom. For Russian language we have masculine and feminine. Two types of this gender is very

hard to learn for Chinese students. Because in Chinese we don't have and in English language masculine and feminine. That's why for Chinese people learn this type is very hard. For many Chinese students is very hard declension of words because in Chinese and English language don't have this. We have 6 types of cases. It is very hard to learn these type of grammar rules.

In this article, we define what teaching methods are, explore nine types of teaching methods, review the benefits of these methods and provide some tips for doing so successfully.

Teaching methods are ways to instruct students in a classroom, helping them to understand and remember what they've learned. Some of the best teaching strategies allow educators to convey information in a clear and concise way while also ensuring students retain it over the long term. If students can comprehend facts on a deep level and practice skills properly in the classroom, they can apply that wisdom and those abilities to their personal lives and their future careers.

Teaching methods are opportunities to make learning engaging, inspiring and fun for students. They aid teachers in fulfilling the responsibility of guiding the social and emotional development of children. By using the right strategies, teachers can instill values of respect, empathy and cultural sensitivity into their classroom. They also use teaching methods to prepare students for standardized testing. Your classroom philosophies and principles can vary based on your preferences as a teacher, your school mission statement, your subject areas and other factors.

1. Lecture-based learning

A traditional way to structure classroom learning is the lecture format, in which teachers explain information while students observe. Teachers lead a lesson by presenting on, showing visuals of and modeling examples of a topic. While a teacher is presenting, students can listen, watch, take notes and copy the teacher's demonstrations. While this is a conventional and helpful approach, teachers may alter it for different learning environments.

Here are some ways that teachers ensure the success of lecture-based learning:

Keep lessons brief: Students, especially those at a young age, may have short attention spans and might only be able to focus for short periods of time. It can be advantageous to keep classroom lectures short and concise to maintain student attention and engagement.

Allow time for questions: While lecture-based learning is a teacher-centered approach, educators can still involve student input by making time for questions before, during and after the presentation. While this can make the lecture process longer, it can also allow students to engage with the material, comprehend it and remember it more easily. Russian languages grammar is very hard.

Create instructional videos: Many teachers use a flipped classroom approach where they encourage students to watch lectures or instructional videos at home and complete assignments in class. This can be a great opportunity to let students work at their own pace, as they can see videos again by rewinding and replaying them.

Use visual cues: Whether in or outside of the academic environment, using visual cues in presentations such as icons, images and videos can be a great way to keep your audiences interested in the content. Make sure to use high-contrast colors and bold shapes and lines so students across your classroom can see and understand your messages. Promote handwritten notes: For those students who are able, hand-writing notes on paper can be a superb way to stay focused during lectures. It can also help people to recall information well and strengthen their spelling and writing skills.

2. Technology-based learning

Teachers can use technology in the classroom to make teaching processes more efficient and aid in student learning. Students can use devices like computers and tablets to read materials, conduct research or play educational games. In addition, cloud computing capabilities make it possible for students to access documents or other resources while at school or at home. Virtual classrooms using video conferencing software

can be a great way to provide education remotely. This can be especially helpful for students with disabilities who may have difficulties focusing in a physical classroom environment.

3. Individual learning

While group projects can be exciting opportunities for students, it's also important to promote individual learning so that they can work by themselves. Assigning journal entries can be an excellent way to give students time to think through topics and develop thoughts and analyses. This is especially helpful before hosting a class discussion so class members can have ideas for what to say. Teachers can read writing assignments to reward points to students who can't participate vocally in class.

4. Inquiry-based learning

Inquiry-based learning promotes the idea of learning by investigation, where students can complete projects, ask questions and find answers by themselves. While teachers act as resources in these times, the goal is for students to solve problems and discover information on their own. Upon learning about concepts, they can explain and present the concepts in their own words to further enforce them in their memories. Then, students can advance to higher levels at their own pace. This is a way for students to perform an active role in the learning process.

5. Kinesthetic learning

Kinesthetic learning is the notion of learning through movement. Teachers can move around the classroom and use hand gestures while they present to engage students visually and kinesthetically. They can also encourage students to perform physical activities where they can move around and use their creativity. Here are some ideas:

Drawing: Many students enjoy drawing or painting, and teachers can include this activity in the classroom to make learning enjoyable. Students can have the option to develop ideas and use different colors and tools to make their ideas a reality.

Acting: Students, especially young children, may have an exciting time developing and role-playing in theatrical performances. This can be a great idea for implementing kinesthetic learning in group projects.

Building: Building structures with blocks, toys or other materials can help students develop hand-eye coordination and analytical thinking skills. It can also be a fun way for them to stay focused in the classroom.

Playing: A traditional form of kinesthetic learning is playing sports, and many schools have gym classes where students can exert energy and spend time outside. You can also have educational sports games in the classroom, where students can move around and learn simultaneously.

The establishment of the China Russian Language Teaching and Research Association was a major milestone in Russian language education in China. In January 1980, nine institutions including Beijing Foreign Studies University, Heilongjiang University, Peking University, Nan kai University, Sichuan International Studies University, Beijing Normal University, East China Normal University, Shanghai International Studies University, and Xi'an University of Foreign Languages formed the preparatory group for the Chinese Russian Teaching Research Association. On May 3, 1981, the association was formally established in Shanghai, with a total of 1,300 members, 41 directors, and 11 standing directors. Later, the numbers of directors and standing directors grew to 48 and 15. This was the industry association for Russian majors in Chinese universities and colleges. Since then, those in Russian language education in colleges and universities have formed a joint force, and Russian teaching and research have embarked on a standardized road. The purpose of the Chinese Russian Teaching and Research Association was to contact and unite professional Russian teaching and research workers in colleges and universities across the country, to extensively carry out more academic research, to actively conduct academic exchanges of Russian at home and abroad, and to promote the prosperity and development of Chinese Russian teaching and research. In the same year, the journal Teaching Russian in China was launched, which is an international academic publication on Russian. It has become a high-quality platform for Russian educators to exchange teaching experience and publish research results. It played an important

role in promoting Chinese Russian academics. In September 1985, the Chinese Russian Teaching and Research Association joined the World Russian Association and became a full member. Russian language education in China began to interact closely with Russian language education in countries around the world. By carrying out exchanges and cooperation between Chinese and foreign cultures, the overall internationalization of Russian language education in China was further promoted.

Conclusion and recommendations. As a teacher and with my working experience in my opinion knowing the Russian language will allow you to empathize more with the people of your country. It will also enable you to make new friends and establish a new relationships during your unique trips. It will allow you to meet new people during the course. , Russian language education has—under the influence of historical events—undertaken a path very different from that of other foreign languages—English in particular—since Russian and English educations have been in a “trade-off” relation. In the 2020

year, foreign language education in the whole nation, at central or local levels, was completely oriented towards Russian, and nowadays the growth of the discipline barely satisfies the national needs, either in terms of speed or efficacy. Neither the former nor the latter can be considered as a desirable development. Take Xin Jiang University as an example here. Before the 1980s, there were three departments of foreign languages at the university, namely: Western Languages (including German, French, Spanish, and English), Eastern Languages (ten languages including Japanese, Arabic, Korean, and Mongolian) and Russian—the only single language that had its own department, a heritage left by the dominance of Russian in 1950s-60s. Many foreign languages institute sand schools of foreign languages at Chinese universities may trace their long history back to departments of Russian language. For instance, Beijing Foreign Studies University, the PLA Language Institute, and Heilongjiang University are directly evolved from one precursor—the Russian Language Team at Yan’ an Anti-Japanese Military and Political College.

REFERENCES

1. Fu, Ke, 2004: *The History of Foreign Language Education in China*, Shanghai: Shanghai Foreign, Language Press.
2. Hao, Shichang, and Yachen Li, 2001: *A Brief History of the Chinese Craze for Studying in the*
3. Li, Jing jie, 2019: “Seventy Years of China-Russia Relation”, *Russian, East European & Asian Studies* 4, 7-8.
4. Liu, Limin, 2011: *Russian Language Education in the New China*, Shanghai: Shanghai Foreign, Language Education Press.
6. Liu, Limin, 2017: “Russian Language Education in China: Inheritance and Development”, *Russian in China* 1, 1-7.
7. Ning, Qi, 2018: “Building ‘the Belt and Road’ and Cultivating Russian Language Talent at Universities” in Young quan Li and Xiao quan Wang (eds.): *Russia, Central and Eastern Europe*.
8. NOMAZEIN | Special Issue IX – Foreign Languages Education in China: Current Situation...: 20 – 37.
9. Qi Ning. The interaction of foreign languages and society: a review of Russian language education in China 37
10. *Central Asia and the World: A Selection of High-level Dialogues (No.1)*, Beijing: Social Sciences Academic Press, 181-182.
11. Ning, Qi, and Ming bin Li, 2018: “Translation of Canonical Literature: Its Role in Sino-Russian. People-to-people and Cultural Exchange”, *Journal of New Silk Road* 3, 86.
12. Shen, Qi, 2019: “China’s Planning for Foreign Language Education in 70 Years: Shifts in Paradigm and Strategy”, *Journal of Xinjiang Normal University (Philosophy and Social Sciences. Edition)* 5, 69.
13. Sun, Yuhua, and Hong Liu, 2009: “A Study on the Development of Russian as a Discipline” in Weidong Dai and Wenzhong Hu (eds.): *Foreign Languages Education in China: 1949-2009*, Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 198-200.
15. Wang, Jinrong, and Hongzhong Xia, 2011: “Periodical Features of Russian Language Education in the Early Years of New China: Analysis and Reflection”, *Russian in China* 2, 2-8.
16. Wang, Jinrong, 2010: “An Analysis on the Past and Present Situation of Russian Language Education in China”, *Journal of Sichuan University of Science & Engineering (Social Sciences Edition)* 3, 95-98.
17. Wang, Mingyu, 2005: “Russian Language Teaching in China: History, Present and the Development Strategy”, *Russian Language and Literature Studies* 3, 1-13.
18. Wang, Mingyu, 2006: “A Discussion on the Development of Russian Language Education in China”, *Russian in China* 1, 14-18.
19. Wang, Yangzheng, 2010: “A Reflection on Russian Language Education after the ‘Year of Russian’”, *Russian in China* 1, 6.
20. Yan, Hongbo, 1999: “Features of Russian Language Teaching in China: A Historical Perspective”, *Russian in China* 4, 2-8.

UDK:372.3/4(075.8)

Qobuljon ANORBOYEV,
Andijon davlat tibbiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: qobul@mail.ru

Andijon davlat tibbiyot instituti professori, p.f.d A.Ismanova taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF INTEGRATIVE PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS IN THE TEACHING OF BIOPHARMACY IN MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

Improving the methodology of teaching exact and Natural Sciences, which develops students' logical thinking, and improving the quality of education with the introduction of modern pedagogical technologies of scientific literacy as a result of an integrative approach, systematic practical work is being carried out to improve new pedagogical technologies and modern didactic materials by developing the field of biopharmacy, among other disciplines. The article reflects on this issue.

Key words: Medicine, pharmaceutical, biofarmacy, pedagogy, quality of education, modern pedagogical technologies, education.

РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАТИВНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ БИОФАРМАЦИИ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ

Аннотация

Совершенствуя методику преподавания точных и естественных наук, развивающую логическое мышление учащихся, и повышая качество образования за счет внедрения современных педагогических технологий научной грамотности в результате интегративного подхода проводится систематическая практическая работа по совершенствованию новых педагогических технологий и современных дидактических материалов путем разработки области биофармацевтики, среди других дисциплин, в статье рассматривается этот вопрос.

Ключевые слова: Медицина, фармацевтика, биофармацевтика, педагогика, качество образования, современные педагогические технологии, образования.

TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BIOFARMATSIYA FANINI O'QITISHDA TALABALARNING INTEGRATIV KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Talabalarining mantiqiy fikrlashini rivojlantiradigan aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish va integrativ yondashu v natijasida ilmiy savodxonligini zamonaviy pedagogik texnologiyalarini tatbiq qilish bilan ta'limning sifatini oshirish ta'lim samaradorligini boshqa fanlar qatori biofarmatsiya sohasini rivojlantirish orqali yangi pedagogik texnologiyalar va zamonaviy didaktik materiallarni takomillashtirishga tizimli amaliy ishlar olib borilmoqda. Maqolada shu xaqda fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tibbiyot, farmatsevtika, biofarmatsiya, pedagogika, ta'lim sifati, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim.

Kirish. Respublikamizda so'nggi yillarda tibbiyot oliy ta'lim tizimini isloh qilish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, bo'lajak shifokor kadrlar tayorlash tizimini tubdan yangilash, ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini yangi bosqichga olib chiqish, jumladan, biologik kimyo fanini o'qitish jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim samaradorligini ta'minlashning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. "Tibbiyot oliy ta'lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayorlash, ilmiy va innovasion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish" vazifalar ustivor etib belgilandi. Shu asosda bo'lajak shifokorlarning metodik tayyorgarligi, bu jarayonni tashkil etish texnologiyasi, metodik ta'minoti, faoliyatga oid kompetensiyalar tizimi va mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakat ta'lim tizimini barqaror rivojlanish hamda modernizatsiyalash jarayonlariga moslashtirish, o'quv jarayoniga innovatsion g'oyalar, integratsiyalashgan texnologiyalar va ishlanmalarni faol qo'llash orqali o'quvchilarning tayanch va fanga oid kompetensiyalarini shakllantirish muammosi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunonchi, ta'lim muassasalarining zamonaviy moddiy-texnik bazasini shakllantirish va yanada mustahkamlash, undan oqilona foydalanish bo'yicha yuqori samarali o'quv-laboratoriya, kompyuter texnikasi va boshqa axborot-kommunikatsiya bilan jixozlashni o'z ichiga oladigan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Kompetentlik - bu

bilimga asoslangan haqiqiy, shakllangan shaxsiy sifat hisoblanib, shaxsning intellektual va shaxsan aniqlangan ijtimoiy va kasbiy shakllanishidir. Kompetentlik - bu muayyan ob'ektlar va jarayonlar bilan bog'liq holda aniqlangan va ularga nisbatan yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq xususiyatlar to'plamini (bilim, ko'nikma, faoliyat usullari) o'z ichiga oladi. Shunday qilib, ushbu tushunchalarni aniqlaydigan olimlar, kompetentlik deganda talabning ta'lim jarayonidagi tayyorgarligiga bo'lgan ma'lum bir ajratib olingan, maxsus talabni nazarda tutishgan. Buning uchun talabalarining bilimlarni shunchaki amaliyotda qo'llashi emas, shaxs sifatida o'ziga xos qobiliyatlarini yuzaga chiqarishi, tashqi va ichki to'siqlarni yengishi talab qilinadi. Qulay strategiyani amalga oshirish uchun uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida tizimlilik va integratsiyani ta'minlash zarur. Mazkur muammoni hal qilish va bilimlar integratsiyasini samarali amalga oshirish o'quvchilarning o'ziga bog'liq. Integrativ kompetensiya-bu talabalarining o'z kasbiy faoliyatining real sharoitida (empirik, sinov yo'li bilan) mustaqil ravishda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan bilim, ko'nikma va malakasidir. O'quv jarayonida integratsiyalashgan kompetensiyalar nafaqat bo'lajak shifokorlar tayyorlash sifatini oshiradi, balki o'z malakalarini integratsiyalash mexanizmlari va usullarini o'zlashtirish orqali talabalarining o'zini-o'zi yanada takomillashtirish va o'zini-o'zi rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Integrativ kompetensiya o'quv dasturlarini birlashtirishga, ko'p qirrali, yaxlit shaxsni rivojlantirish, shakllantirish uchun bilim, ko'nikma, malakalar birligini ta'minlashga xizmat qilishi, qo'yilgan vazifalarni hal etishga ma'lum hissa qo'shishi bilan ahamiyatlidir. Talabalarni fanlararo

aloqadorlik asosida o'qitishda integrativ kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha G.I.Baturina, I.D.Zverev, V.N.Maksimova, D.S.Rubinshteyn va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan. Kompetentlikni fanlararo mazmunan integratsiyasi bo'yicha S.I.Gessen, V.S.Solovyov, A.I.Timoshenko va boshqalar tajriba va amaliy integratsiya tushunchalari bo'yicha ish olib borishgan. Fanlarni integrativ kompetensiyalar asosida o'qitish bo'yicha esa N.S. Antonov, M.N. Berulava, N.K. Krupskaya, N.F. Ovchinnikov, M. M. Rubinshteyn, N. K. Chapaevlar tomonidan tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Integrativ kasbiy kompetensiya- bu bo'lajak shifokorlarni biofarmasiya fanini muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari va olgan bilimlarini amaliyotda qo'llashda maqsadlarga erishish uchun bilim, ko'nikma va ko'nikmalarning turli jihatlarini birlashtirish qobiliyatidir. Uning rivojlanishi turli xil bilim sohalari va amaliy tajribalarning integratsiyasi va sinteziga asoslangan. Talabalarning integrativ kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish doimiy o'rganish, introspeksiya(xaqiqiy xayotni o'z ichki dunyosi bilan almashtirish) va turli vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llashni talab qiladi. Bo'lajak shifokorlarda integrativ kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun bir necha kompotentlarni shakllantirish kerak bo'ladi. Bular: Integrativ kasbiy kompetensiya- bu bo'lajak shifokorlarni biofarmasiya fanini muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari va olgan bilimlarini amaliyotda qo'llashda maqsadlarga erishish uchun bilim, ko'nikma va ko'nikmalarning turli jihatlarini birlashtirish qobiliyatidir. Uning rivojlanishi turli xil bilim sohalari va amaliy tajribalarning integratsiyasi va sinteziga asoslangan. Talabalarning integrativ kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish doimiy o'rganish, introspeksiya(xaqiqiy xayotni o'z ichki dunyosi bilan almashtirish) va turli vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llashni talab qiladi. Bo'lajak shifokorlarda integrativ kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun bir necha kompotentlarni shakllantirish kerak bo'ladi. Bular:

1. Muammoni tushunish va taxlil qila olish. Talabalarda shifokorlik kasbi bilan bog'liq turli bilimlar va sohalarni o'rganish uning umumiy malakasini va keng ko'lamli faoliyatdagi ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Bu kompetensiya bo'lajak shifokorlarning tibbiyotga oid bilimlarini turli sohalarda(kimyo, biologiya, fizika, ekologiya) keng ko'lamli ko'rib chiqish, ular o'rtasidagi munosabatni tushunishga va maqsadlarga erishish uchun qaysi jihatlarini birlashtirish mumkinligini aniqlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Talabalarda mavzu yuzasidan asosiy muammolarni va muammolarni yechish imkoniyatlarini aniqlash ko'nikmalari rivojlanadi.

2. Amaliy tajriba. Talabalar "Oqsil biosintezi, oqsillar polimorfizmi, gen injeneriya" ga oid bilimlarini mavzuni qaysi bo'limida va turli vaziyatlarda amalda qo'llash, ularni yangi mavzu bilan bog'lash va mavzuning vazifalariga qo'llash va moslashtirish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bunda talabalar biologiya, kimyo, fizikadagi bilim sohalarini birlashtirgan kurslar va treninglarda ishtirok etish, muammolarga har tomonlama qarashga va turli yondashuvlarni birlashtirish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Bo'lajak shifokorlar nazariyadan olgan bilimlarini tajribada qo'llashlari uchun resurslarni optimallashtirishlari kerak bo'ladi. O'tgan tajribani baholash esa talabalarga o'tgan tajribani, ya'ni maktabda olgan bilimlarini tahlil qilish va uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Bu nima yaxshi ishlayotganini va nima yaxshilash mumkinligini tushunishga yordam beradi. O'quv lahzalarini aniqlashda talabalar maktabda olgan bilim va tajribalarini tahlil qilish kelajakdagi muammolar va muammolarni yaxshiroq tushunish va hal qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan asosiy darslar va o'quv jarayonlarini ta'kidlashga yordam beradi.

3. Jamoa bilan ishlash. Talabalar turli sohalardagi hamkasblar bilan hamkorlik qilish, ularning muammolarni hal qilish yondashuvlarini o'rganishga va umumiy maqsadlarga erishish uchun turli nuqtai nazarlarni birlashtirishni o'rganishga yordam beradi. Jamoa bilan ishlash yangi mavzu bo'yicha turli nuqtai nazarlarni, fikrlarni, g'oyalarni birlashtirish imkonini beradi. Jamoaning har bir a'zosi o'ziga xos tajriba va bilimga ega bo'lishi mumkin, bu muammoni to'liqroq tushunish va samarali

yechimlarni ishlab chiqish uchun turli nuqtai nazarlarni birlashtirishga imkon beradi.

Jamoaviy ishlashda talabalar tajriba va bilim almashadilar va jamoa bo'lib ishlash muammolarni hal qilishda turli yondashuvlarga ega bo'lishi mumkin bo'lgan hamkasblar bilan tajriba va bilim almashish ko'nikmalari rivojlanadi.

4. O'z-o'zini anglash va tarbiyalash. Bo'lajak shifokorlar kasbiy faoliyatida bilimga ega bo'lishlari uchun turli sohalarda doimiy o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish muximligini anglaydilar. Bu kompetensiya talabalarga tafakkurni kengaytirishga va yangi bilim va ko'nikmalarni kasbiy faoliyatga integratsiya qilish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Oqsillarning tirik organizmdagi rolini bilish bo'lajak shifokor uchun muximligini anglaydilar. Demak, talabalar organizmda oqsillar strukturasi o'zgarishi turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lishligini taxlil qilib, o'z-o'zini tarbiyalaydilar. Bundan tashqari talabalar o'z-o'zini tarbiyalashlari orqali o'zaro munosabatlarni xam aniqlashga erishadilar. Bu esa bo'lajak shifokorlar o'z kasblarini turli jihatlarini va tegishli sohalarda haqida qanchalik ko'p bilsalar, munosabatlar va ba'zi jihatlarining boshqalarga ta'sirini shunchalik yaxshi aniqlashlari mumkinligini tushunadilar. O'z-o'zini anglashni rivojlantirish talabalar o'zlarini kuchli va zaif tomonlarini, kasbiy faoliyatdagi afzalliklarini va qadriyatlarini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

5. Aks ettirish va tahlil qilish. Bu talabalarda yangi mavzu bo'yicha olgan bilim va tajribalarini baholash va takomillashtirish yo'llarini topish, kasbiy faoliyatning turli jihatlarini birlashtirish va ko'proq ma'lumotli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Aks ettirish va taxlil qilish qobiliyati talabalarda fanlararo bog'liqlikni, bilim va fanlarning turli jihatlarini bir-biri bilan qanday bog'liqligini tushunishga yordam beradi, bu esa mavzu sohasini yaxlit tushunishni va taxlil qilishni shakllantirishga yordam beradi. Aks ettirish va tahlil qilish doimiy ravishda bilimlarni takomillashtirib borish, fikrlash va tahlil qilish talabalar kasbiy faoliyatda doimiy ravishda takomillashtirish va o'sishga undaydi, bu esa talabalarning integrativ kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarning darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya'ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so'ng darsda ko'rgazmali organayzerlar, ko'rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Natijalarga ko'ra, Tibbiyot oliy ta'lim tashkilotlarida "Biofarmatsiya" fanidan nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, virtual tajribalar, laboratoriya ishlari, talabaning mustaqil ishlari ta'lim jarayonida maqsadli qo'llash orqali quyidagi natijaga erishildi:

1. Fanlararo aloqadorlikka asoslangan integrativ ta'lim talabalar tibbiyot soxasiga doir turli sohalari va muhitlarda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan moslashuvchan fikrlash va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berish orqali integrativ kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

2. Ta'lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi.

3. Tibbiyot oliy ta'lim tashkilotlarida barcha fanlarni, jumladan, biologik kimyo fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun avvalom bor pedagogik shart-sharoitlarni yaratilganligiga e'tibor berish muximdir. Yuqori darajada yaratilgan pedagogik shart-sharoit talabalarga innovasion ta'lim muxitini yaratilishiga va interaktiv pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirilgan metodlar asosida chuqur va mustaxkam bilim olishliklarini ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuki, shunday qilib, fanlararo aloqadorlikka asoslangan integrativ ta'lim talabalarga tibbiyot soxasiga doir turli sohalari va muhitlarda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan moslashuvchan fikrlash va

ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berish orqali integrativ kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5847-sonli Farmoni, – T.
2. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.
3. Шерджахан Абдуфатаев Абдуазимович. Интегративный подход как основа развития базовых и предметных компетенций студентов. Физико-технологического образование, (6).2022.

UDK:1.301(09):008:398(575.1)

Dinara ARAPBAYEVA,

Navoiy innovatsiyalar universiteti katta o'qituvchisi, PhD

E-mail: dinara020776@mail.com

NDPI dotsenti, falsafa fanlari doktori V.Chuliyeva taqrizi asosida

SXAXS MILLIY G'URURNING FOLKLOR SAN'ATIDA NAMOYON BO'LISHI

Аннотация

Maqolada O'zbekiston xalqini ma'naviy yuksaltirishning tarixiy asosi, muhim sub'ektiv omili bo'lgan folklor san'atining rolini, uning shaxs va jamiyat ma'naviy hayoti bilan aloqadorligi asoslarini, tadrjijiy rivojlanish qonuniyatlarini, evolyusiyasi bosqichlarini o'rganish xalqimiz ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotida, ayniqsa, shaxs milliy g'ururi shakllanishida folklorning nazariy-konseptual falsafiy asoslari va amaliy-tashkiliy yo'l-yo'riqlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslangan.

Folklorning hatto ilk ko'rinishlarida ham shaxs ma'naviy qiyofasini shakllantirish, xususan, g'ururi, oriyati, nafsoniyatini tarbiya qilish asosiy maqsad bo'lganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Milliy g'urur, folklor, shaxs, barkamol avlod, vatanparvarlik, ma'naviyat, xalq og'zaki ijodi, san'at, doston.

MANIFESTATION OF PERSONAL NATIONAL PRIDE IN FOLKLORE ART

Annotation

In the article, the role of folklore art, which is the historical basis of the spiritual upliftment of the people of Uzbekistan, an important subjective factor, the basis of its connection with the spiritual life of the individual and society, the laws of gradual development, the stages of its evolution, is studied in the spiritual and educational development of our nation, especially in the formation of the national pride of the individual. It is based on the fact that it is important in determining the foundations and practical organizational guidelines.

Even in the first manifestations of folklore, it is highlighted that the main goal was to form the spiritual image of a person, in particular, to educate pride, dignity, and personality.

Key words: National pride, folklore, personality, mature generation, patriotism, spirituality, folklore, art, epic.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЛИЧНОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ В ФОЛЬКЛОРНОМ ИСКУССТВЕ

Аннотация

В статье раскрывается роль фольклорного искусства, которое является исторической основой духовного подъема народа Узбекистана, важным субъективным фактором, основой его связи с духовной жизнью личности и общества, закономерностями постепенного развития. , этапы ее эволюции, изучается в духовно-просветительском развитии нашей нации, особенно в формировании национальной гордости личности. Оно основано на том, что оно имеет важное значение в определении основ и практико-организационных ориентиров. .

Еще в первых проявлениях фольклора подчеркивается, что основной целью было формирование духовного образа человека, в частности, воспитание гордости, достоинства, личности.

Ключевые слова: Национальная гордость, фольклор, личность, зрелое поколение, патриотизм, духовность, фольклор, искусство, эпос.

Kirish. Milliy g'urur, ijtimoiy borliqning maxsus ideal voqeligi sifatida, jamiyatni tashkil qilgan kishilar hayotiy pozitsiyasini, istiqbol mo'ljallarini belgilaydigan va ularni harakatlantiruvchi muhim motiv hamda asosiy mexanizm hisoblanadi. Shuning uchun, milliy g'urur fenomenini shaxs kontekstida kompleks-sistemali o'rganish va uni shakllantirishning tarixiy asoslarini, potensial imkoniyatlarini, rivojlantirish usullari, vositalari tarkibida folklor san'ati rolini ilmiy ilmiy o'rganish muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Falsafa tarixida "ikkinchi muallim" sanalgan Abu Nasr Forobiy (873-950) o'zining «Fozil odamlar shahri» asarida berilgan insonparvarlik, vatanparvarlik, komil inson shaxsini tarbiyalashga doir amaliy tavsiyalari hozirgi davrda ham milliy taraqqiyotning ijtimoiy-ma'naviy muammolarini hal etishda muhim nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Eng qadimgi turkiy xalqlar og'zaki ijodi merosi namunalari Mahmud Qoshg'ariyning (XI asr) "Devonu lug'otit turk" asari orqali etib kelgan. Asarda keltirilgan xalq og'zaki ijodi namunalari: vatanparvarlik, insoniylik, poklik, fidoyilik, sadoqat kabi insoniy fazilatlar o'zining badiiy ifodasini topgan.

Abdulqosim Mahmud Zamaxshariyning (1075-1144) "Atvoq uz-zahab fil-mavo'iz val-xutb" ("Xutbalar va va'zlar bayonida oltin shodalar"), "Navobig' ul-kalim" ("Nozik iboralar"), "Rabiy ul-abror va nusuh ul-axyor" ("Taqvodorlar bahori va fozillar bayoni"), "An-nasouh us-sig'or val bavolig' ul-

kibor" ("Kichiklarga nasihatlar va ulug'lar etukligi") asarlari pand-nasihatlar, hikmatli so'zlar, maqollar, hikoyalar, latifalar orqali insonlarni o'zligini anglashga, jamiyatda o'z o'rnini topishga etaklagan.

Alisher Navoiy (1441-1501) «Hayrat-ul-abror» dostonida komil inson ma'naviyatida milliy g'urur fenomeni bilan bevosita bog'liq: vatanparvarlik, mehnatsevarlik, jasurlik, yaxshilik, saxovat, soflik, hayo, muruvvat, andisha, odob, kamtarlik, sadoqat, rostgo'ylik, insof, qanoat, adolat, g'urur, or-nomus kabi axloqiy fazilatlar tahlil etilib, insonning ruhiy kamolot yo'llari ko'rsatilgan.

XX asrga kelib, o'zbek jadidchilik maktabi vakillari xususan, Fitrat "Sharq" dostoni, "Mirrix yulduziga", "Temur sag'anasi", Cho'lpon "Go'zal Turkiston", "Xalq", "Yorug' yulduzga" nomli folklorga aylangan asarlari bilan shaxs milliy g'ururini shakllantirib, millat ma'naviyati, ma'rifatini rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar.

O'zbekistonda folklorshunos olimlar: T.Mirzayev, K.Imomov, O.Madayev, Sh.Turdimov, M.Jo'rayev, J.Eshonqulov, Sh.Shomusarov, B.Jumaniyozov, M.Pirmatova, U.Sattorov, M.Rahmonova, R.Saidova, A.Musaqulov va boshqalar tomonidan folklor badiiy madaniyat, estetik qadriyat sifatida adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan epos qahramonlarining vatanparvarlik, jasorat-shijoat, sevgi-muhabbat, mehnatsevarlik kabi insonparvarlik sifatlarini ifodalangan.

O'zbekistonda jamiyat ma'naviy-madaniy yangilanishi sharoitida xalq og'zaki ijodining (xususan, dostonchilikning) roli

haqida Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning ko'rsatmalari alohida nazariy-metodologik ahamiyatga ega. Birinchi Prezident "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida: "Xalq og'zaki ijodining noyob dardonasi bo'lmish "Alpomish" dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik qo'shig'idir. Agarki, xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo'lsa, "Alpomish" ana shu dostonning shoh bayti, desak, to'g'ri bo'ladi. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini doimo saqlagan el-yurtimizning bag'rikenglik, matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat kabi ezgu fazilatlarini o'z ifodasini topgan" [1], degan fikrida shaxs ma'naviyatini rivojlantirishda xalq og'zaki ijodining roli, uning umumnazariy asoslari va amaliy yo'l-yo'riqlari ko'rsatib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Qadimgi dunyo xalq og'zaki ijodida barkamol insonni badiiy obrazlarda tasvirlash uchun uning qahramonlari ma'naviy qiyofasidagi tipik shtrixlar ob'ekt qilib olingan va muhim insoniy fazilatlariga munosabati orttirma metaforalarda ifodalangan. Folklor mazmunida personajlarning Vatanga munosabati, mardligi, millatparvarligi va boshqa ijobiy xislatlari, fazilatlarini uning milliy g'ururini shakllantirishda muhim tarbiyaviy vazifani bajargan. Folklor san'ati informatsiya transformatsiyasi vositalari (og'zaki adabiyot) yordamida avlodlardan-avlodga meros qolgan. Ularda muayyan tarixiy davrda yashagan insonlarning ma'naviy-axloqiy qiyofasi va badiiy tajribasi umumlashib borgan.

Insonlar tarixiy shakllangan o'z ma'naviy mavjudligining asoslarini, hududiy yaxlitligini, xullas, milliy identifikatsiyasi belgilarini saqlab qolish uchun doimo milliy o'zlikni anglash va g'urur tuyg'ularini shakllantirishga harakat qilganlar. Shuning uchun ham milliy g'ururning folklorida tasvirlanishi barcha davrlarda odamlarni vatanparvarlik tuyg'usi asosida birlashishining eng muhim omillaridan biri bo'lgan.

Hatto qadimgi urug' va qabila hayotida shaxsning vatanparvarlik tuyg'usi ham, g'ururi ham ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan. Chunki har qanday insonning milliy g'ururi ijtimoiy mavjudligining tarixiy voqeligiga mos kelgan. Boshqacha qilib aytganda, odamlarning jamoa bo'lib yashashdan iborat hayot tarzi shu muhitda, ularning individual o'rmini belgilaydigan g'ururiga bog'liq bo'lgan. Bunda shaxs ma'naviy qiyofasi, xususan, g'ururi folklorning asosiy ob'ekti va mavzusiga aylangan. Folklor shaxsning ijtimoiy-ma'naviy hayot bilan aloqadorligini ta'minlovchi sub'ektiv omil bo'lsa, millat g'ururi folklor qahramonlari obrazlari shakllanishining ob'ektiv asosi hisoblanadi. Aynan milliy g'ururning shakllanishi jarayonida shaxs o'zligini anglab, "Men"ini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Qadimgi odamlarning hayot tarzi folklorida primitiv ramziy qahramonlar obrazlarining shakllanishiga olib kelgan. Har qanday tarixiy davrda siyosiy ta'qiblarga, mafkuraviy tazyiqlarga qaramasdan, folklor badiiy obrazlarida milliy g'urur ramziylik bilan majoziylik uyg'unligi asosida ifodalanganligini motiv stilizatsiyasida ko'ramiz. Xususan, hayvonlar haqidagi rivoyatlarda, afsona va ertaklarda "an'anaviylik kasb etgan ramziy obrazlar davr o'tgan sari yangi mazmun kasb etib borgan" [2]. Keyinchalik, jamiyat ijtimoiy munosabatlarining rivojlanishi bilan ularni aks ettirish usullari va transformatsiya vositalari ham takomillashib bordi. Shaxs milliy g'ururini folklor badiiy obrazlarida ifodalashda, ularning jamoadagi ijtimoiy mavqeiini mustahkamlashga intilish tendensiyasi kuchaydi. Ya'ni folklorida shaxs milliy g'ururining ob'ekt sifatida qo'yilishi inson ijtimoiy mohiyatini ifodalash zaruriyatidan kelib chiqadi. Shu nuqtai nazaridan, folklorning shaxs milliy g'ururi shakllanishiga ta'siri, har qanday insonning ijtimoiy faoliyatini axloq normalari doirasida badiiy obrazlarda ifodalashda yaqqol namoyon bo'ladi.

Folklorning shaxs milliy g'ururini axloq normalari bilan reglamentlashtirishdan maqsadi shaxs ijtimoiy faoliyatini jamiyatning an'anaviy shakllangan axloq-odob tamoyillariga bo'ysundirish va o'zligini namoyon qilishga yordam berishdir. Ayniqsa, Sharq xalqlari folklorida shaxs milliy g'ururini tarbiyalash masalasi doimo ustuvor ahamiyat kasb etib, jamiyat ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga, insonning ma'naviy-ruhiy kamol topishiga xizmat qilgan. Shaxs milliy g'ururini axloqiy normalar bilan reglamentlashtirish zaruriyati jamiyatning tarixiy rivojlanish

xususiyatlaridan kelib chiqadi. Folklorida milliy g'ururini badiiy obrazlarda aks ettirish, mazmuniga ko'ra, hamma vaqt gumanistik axloqlikning jamiyat manfaatlarini bilan uyg'unlashib ketganligini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Shaxs milliy g'ururi umuminsoniy axloqiy normalarga zid bo'lsa, egoizmni, etnoegosentristik mutaassiblikni namoyon qiladi. Folklor badiiy obrazlari shaxsning ijtimoiy borliqqa munosabatidagi axloqiy normalarni "qayta yaratadi" hamda ideallarini ko'rsatadi. Folklor obrazlarida ifodalangan shaxs milliy g'ururi voqelikning ideal ko'rinishi bo'lsa ham inson amaliy faoliyatining istiqbol yo'nalishini ko'rsatishi bilan pragmatik ahamiyatini namoyon qiladi. Folklor san'atining barcha janrlari an'anaviy qadriyatlarining asosiy transformatorlari sifatida shaxs ijtimoiylashuvida katta rol o'ynaydi va uning millat mentalitetidan begonalashuvi – marginalashuvining oldini olishga xizmat qiladi. Chunki an'anaviy ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ommaviy xulq-atvor rivojlanishi tarixiy tajribasi jarayonida shakllanadi va millat mentalitetini belgilashda mustahkam hamda turg'un maqomga ega bo'ladi [3].

Folklorning shaxs g'ururini realistlik obrazlarda aks ettirishi uning qahramonlari ma'naviy-axloqiy qiyofasini ta'sirchan usul-vositalardan foydalanib ifodalashi bilan xarakterlanadi. Zero, inson ma'naviy dunyosi tarkibiy qismini tashkil qilgan folklor qahramonlari obrazi, nafaqat milliy g'urur ideallarini reallashtirish ("moddiylashtirish") imkoniyati, balki ularni shaxs tomonidan qabul qilish uchun axloqiy asoslarni yaratishi bilan ham muhim ahamiyatga ega. Folklor san'atida "afsona va rivoyatlar real faktarga, ertak syujetlari esa xayoliy va hayotiy uydirmalarga asoslanadi" [4], lekin ularning barchasi shaxs va millat g'ururi, o'zligini anglashi masalasida umumiy nuqtada kesishadi. Bu asarlarda shaxs milliy g'ururining jamiyat ma'naviyati tarkibiy qismi tarzida ifodalanishi ularning falsafiy mazmunini tashkil etadi. Chunki g'urur fenomeni shaxs ijtimoiy mohiyatini, hayoti mazmunini, milliy o'zligini anglashini amalda namoyon qiladi.

Milliy g'urur fenomenini anglash va ifodalashda folklorning falsafiy mazmunini ko'ramiz. Lekin, aynan shu masalada, shaxs "ma'naviy sifatleri"ni aks ettirishda folklor va falsafaning o'ziga xos xususiyatlari ham ko'zga tashlanadi. Ya'ni folklor shaxs milliy g'ururini shakllantirishda ruhiy, emosional-psixologik holatga, obrazlilik jihatlariga, metaforalarga asoslanib, falsafa uning ontologik, gnoseologik tomonlarini uyg'unlashtirishga tayanishi bilan farq qiladi. Maqsadi va vazifasiga ko'ra, folklor san'ati bilan falsafiy tafakkur inson ma'naviyatining ijtimoiy mohiyatini anglashda, xususan, uning milliy g'ururini shakllantirishda umumiylikka ega.

Aniqrog'i, shaxs milliy g'ururi ijtimoiy tajribaning maxsus ko'rinishi sifatida: 1) folklor san'ati – qahramonlari obrazlarini metaforalarda ideallashtiradi, falsafa esa uning rivojlanish tendensiyasini, voqelik bilan ichki ziddiyatlarini yoritadi; 2) folklorning shaxs milliy g'ururi shakllanishiga ta'siri – uning ma'naviy dunyosiga, o'zligini anglashga doir fikr-mulohazalariga va emosional his-tuyg'ulariga qaratilgan bo'lsa, falsafaning ta'sir yo'nalishi – konstruktiv rasionalizmga, ijtimoiy amaliyotga asoslanib, shaxs ma'naviy ehtiyojlarini qondirishning nazariy-metodologik asoslari tahliliga qaratiladi; 3) folklor – umuman, shaxs ma'naviy qiyofasini, xususan, g'ururini ideal obrazlarida uyg'unlashtirib ifodalashga, falsafa esa – shaxs mohiyati ob'ekti va sub'ekti uyg'unligini anglashga, ularning o'zaro aloqadorlik qonuniyatlarini ochishga xizmat qiladi; 4) folklor – ideal obrazlar, badiiy umumlashmalar mavjudligiga, falsafa – real voqelik va uning ob'ektiv rivojlanish qonuniyatlarini haqiqatligiga tayanadi.

Lekin shaxs milliy g'ururini shakllantirishda ular bir-birini to'ldirib, boyitib kelgan. Shaxs milliy g'ururini shakllantirishda folklor san'ati va falsafaning funksional uyg'unligini ta'minlash uchun ularning usul va vositalari birligiga erishish muhim amaliy ahamiyatga ega.

Shaxs milliy g'ururini shakllantirishda falsafa folklor san'atiga faqat nazariy-metodologik asos emas, o'z navbatida, folklor ham falsafiy tafakkur usuliga jiddiy ta'sir ko'rsatishi nuqtai nazaridan bir-birini taqozo qiladi va korrelyasion aloqadordir. Folklor san'ati bilan falsafa o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik voqelikni folklorning badiiy obrazlari orqali yoki folklor badiiy obrazlarini

falsafiy umumlashtirib tushuntirish, ularning gnoseologik funksional birligini namoyon qiladi. Bulardan tashqari, folklorning shaxs milliy g'ururini shakllantirishda falsafiy usullariga munosabati differensiallashadi. Ya'ni folklor san'ati va uning turli janrlari shaxs ma'naviy qiyofasining falsafiy usullarini mexanistik qo'llash orqali avtomatik tarzda shakllantira olmaydi, balki qahramonlari obrazlari vositasida milliy g'ururni badiiy anglash va ifodalash jarayonida o'ziga xos falsafiy ta'limot tizimini yaratadi, natijada, u ijtimoiy hayotning rivojlanish darajasiga mos keladi.

Folklor badiiy obrazlari "sifatlari"ning falsafiy tadqiqot predmetiga aylantirilishi bilan milliy g'urur fenomenini nazariy bilish hamda uni amaliy shakllantirish masalalarida ularning hamkorlik imkoniyatlari namoyon bo'ladi. Folklor san'atining shaxs milliy g'ururiga ta'sir imkoniyatlari va yo'nalishlarini aniqlash uchun shaxs tiplariga differensial yondashib, uning ma'naviyati strukturaviy elementlarini funksional tahlil qilish muhim metodologik ahamiyatga ega bo'ladi.

Folklorning funksional ahamiyatini shu tarzda ko'rsatish shartli va nisbiy bo'lsa ham, bir tomondan, u shaxs milliy g'ururini, jamiyat ma'naviy madaniyatini o'rganishda (ob'ekti va uslubi nuqta nazaridan) falsafa bilan umumiylikka ega. Ikkinchi tomondan, folklorning boshqa san'at shakllari bilan uyg'unligi uning funksional samaradorligini belgilaydi.

Folklorning milliy g'ururni shakllantirishdagi – obrazlilik va falsafaning – substansionallik xususiyatlarini aniqlash, ularning funksional umumiylikni istisno qilmaydi, aksincha,

konkretlashtirish bilan muhim nazariy-metodologik ahamiyatga ega. Umumlashtirib aytganda, milliy g'urur fenomeniga nisbatan falsafa va folklor san'atining munosabati hamda tahlilida muayyan farqlar bo'lsa ham, maqsadlari doirasida umumiylik ko'zga tashlanadi.

Folklor san'ati janrlarining shaxs milliy g'ururini turli vositalar, usullar orqali badiiy obrazlarda ideallashtirib, ifodalashi nuqta nazaridan falsafadan farqi nisbiy va shartlidir. Lekin shaxs ma'naviy dunyosi uning faoliyat uslubi, mazmuni, yo'nalishi bilan emas, balki natijasiga ko'ra baholanadi, degan xulosa falsafaga ham, folklorga ham birdek taalluqlidir. Chunki folklorning falsafiy mazmuni shaxs milliy g'ururini shakllantirishdan maqsad, vosita va natija birligini uyg'un izohlashida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Umumlashtirib aytganda, birinchidan, folklorning shaxs milliy g'ururini shakllantirish jarayonida uning maqsadi ham, vazifalari ham konkretlashadi; ikkinchidan, folklorning shaxs milliy g'ururiga ta'sir samaradorligi obrazlarini badiiy-estetik ifodalashga bog'liq bo'ladi; uchinchidan, shaxs milliy g'ururini shakllantirishda ijtimoiy ong shakllari, ayniqsa, folklor san'atining roli oshib borishi qonuniyatdir; to'rtinchidan, folklor san'atida shaxs milliy g'ururi masalasi qo'yilishi tarixiy zaruriyatning namoyon bo'lishidir; beshinchidan, folklorning shaxs ijtimoiylashish jarayonining muhim sub'ektiv omili sifatida qarash maqsadga muvofiq. Chunki shaxs g'ururi masalasida folkloridagi xususiylik va falsafaning umumiylik bir-birini taqozo etuvchi hamda to'ldiradigan hodisalar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2011. – 176 b.
2. Jumayeva S. Hayvonlar haqidagi ertaklarda hukmdor yoki hokim personaj talqini // Ilm sarchashmalari. – Urgench, 2003. – №1. – B.68. (66-69 b)
3. Рассадина Т.А. Традиционные ценности: к вопросу о понятии // Вестник МГУ. Сер.18. Социология и политология. – Москва, 2004. – №3. – С. 89. (80-96 с.)
4. Imomov K. O'zbek xalq ertaklarining tasnifi // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1999. – №1. – B.21-26.
5. Imomov K. Mirzayev T, Sarimsaqov B, Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent. O'qituvchi, 1990. – 360 b.
6. Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz nazariyasiga chizgilar. – Toshkent: Sharq, 1998. – 180 b.
7. Пропп В.Я. Фольклор и действительность. Избранные статьи. – Москва: Наука, 1976. – 325 с.
8. Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016 – 320 b.
9. Hayitov Z. Ma'naviy meros va milliy o'zlikni anglash // Tafakkur. – Toshkent, 2007. – №3. – B.112-113.

Damegul ARAPBAYEVA,

Xalqaro Nordik universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi, O'zMU mustaqil izlanuvchisi

E-mail: damegul.83@mail.ru

O'zMU professori, psixologiya fanlari doktori A.Rasulovning taqrizi asosida

AJRASHISH IJTIMOY-PSIXOLOGIK HODISA SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada ajrashish muammosi hozirgi zamon insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida tadqiq etilishi barafsil yoritiladi.

Ajrashishni emotsional, huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy turlari bo'yicha ma'lumotlar bayon etiladi. Ajrashish oqibatida oiladagi bola ruhiyatida tiklab bo'lmaydigan chuqur o'zgarishlar ro'y berishi kuzatilishi, oilaning har bir a'zosi psixologiyasida ishonchsizlik, g'azab, qahr, o'ch olish, agressiv kabi bir qator salbiy xislatlar vujudga kelishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Nikoh, oila, er-xotin, farzand, ajrashish, ajrashish sabablari, ajrashish xavfi, moliyaviy qiyinchilik.

РАЗВОД КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

Аннотация

В статье подробно освещается исследование проблемы развода как важнейшего социально-психологического явления современного человеческого общества.

Также изложены данные по эмоциональным, правовым, экономическим и социальным аспектам развода. Отмечается, что в результате развода в психике ребенка в семье происходят необратимые глубокие изменения, в психологии каждого члена семьи возникает ряд негативных черт, таких как незащищенность, гнев, злоба, мстительность, агрессивность.

Ключевые слова: Брак, семья, супружеская пара, дети, развод, причины развода, риск развода, финансовые трудности.

DIVORCE AS A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Annotation

The article examines the problem of divorce as the most important socio-psychological phenomenon of modern human society.

Information on enthusiastic, lawful, financial and social types of divorce is presented. It is noted that, as a result of divorce, irreversible deep changes occur in the psyche of the child in the family, and a number of negative qualities such as mistrust, anger, rage, revenge, aggressiveness appear in the psychology of each member of the family.

Key words: Marriage, family, couple, child, divorce, reasons for divorce, danger of divorce, financial difficulty.

Kirish. Jahonda ajrashish ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida o'rganilib, ajrashishga olib keluvchi omillarni aniqlash, ayniqsa, ajrashish er-xotin va farzandlar psixikasiga salbiy ta'sirining ko'rinishlarini aniqlash, ajrashishga olib keluvchi omillarning oldini olish borasida bir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda [6].

Ajrashish oilaviy inqiroz bo'lib, bir qator olimlar uni me'yoriy bo'lmagan inqiroz deb ham atashadi, uning asosiy mazmuni oila tizimi gomeostazasining buzilishi natijasida yuzaga kelgan, oilani tizim sifatida qayta tashkil etishni talab qiladigan nomutanosiblik holatidir [6].

Hozirgi vaqtda ajralish ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida turlicha baholanmoqda; ilgari uni faqat salbiy tarzda, ya'ni oilaga tahdid sifatida talqin qilishgan, bugungi kunda esa nikohni bekor qilish ehtimoli oilada bir xil tarkib va tuzilishni saqlab qolish mumkin bo'lmaganda uni isloh qilish uchun zarur bo'lgan oila tizimining ajralmas komponenti sifatida qaralmoqda [6].

Oilaning ajralishga tayyorligi darajasini oshiradigan omillar – bu urbanizatsiya va mehnatga layoqatli aholining harakatchanligi (mobilligi)ning oshishi, jamiyatdagi kasbiy bandlik tarkibida ayollar o'rning o'zgarishi va avtonom shaxsiy o'sishga (har ikki jins vakillari tomonidan ham) kattaroq ahmiyat beriladigan hayot konseptiyasining individuallasuvi kabilardir.

Mamlakatimizda oila mustahkamligini ta'minlashda ajrashish shakllari, oqibatlari, psixologik ta'siri, ajrashishning ijtimoiy-psixologik va etnik sabablarini ochib berish, ajrashishni oldini olish chora-tadbirlar ishlab chiqish yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqoz etmoqda.

Ajrashish – er va xotinning hayot vaqtida fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish organlari tomonidan yoki qonunchilikda ko'zda tutilgan alohida holatlarda sud qarori bo'yicha nikohning bekor qilinishidir. Nikoh er-xotindan biri yoki har ikkalasining arizasiga muvofiq nikohni bekor qilish yo'li

bilan, shuningdek, sud tomonidan muomalaga layoqsiz deb topilgan er yoki xotinning vasiysi bergan arizaga muvofiq tugatilishi mumkin [7].

Ajrashish qayerda yuz bersa, oqibati nafaqat bir insonga, balki uning atrofida qilargalarga ham ta'sir etadi.

Oila bor yerda ajrashish tushunchasi ham mavjud. Aksariyat hollarda nikohning bekor bo'lishi ko'plab ichki ruhiy siqilishlar, ziddiyatlar, salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqotchi R.J.Ibragimovning ilmiy izlanishlarida, Qoraqalpog'iston Respublikasida ajrashishlarning ijtimoiy-psixologik sabablari va oldini olish xususiyatlari tadqiqot predmeti sifatida tadqiq etiladi [3].

Tadqiqotda qoraqalpoq oilalaridagi ajrimlarda ayollarning tashabbuskorligi aniqlandi (55%), erkaklarda esa quyi ko'rsatkichda (45%), ayollarining ko'pchiligida yoshning o'sib borishi (30-38) bilan ajrimga moyillik ham o'sib borganligi kuzatilgan [3]. Erkaklarda esa 26-29 yosh. Bu er-xotinlarning oila qurish bo'yicha tajribalari o'sgan, oila to'g'risidagi tasavvurlari shakllangan, er-xotin bir-birlarini tushunib yetgan va o'zaro bir-birlarini qabul qilgan davrlarda yuz berayotganligini ko'rsatgan [3].

Tadqiqotchi oilaviy ajrashishlarning ko'payishiga ularning oldini olishda ma'lum bir asoslangan, bosqichma-bosqich tizimli ishlarning olib borilmayotganligi sabab bo'ladi deb ta'kidlaydi, chunki bir vaqtning o'zida er-xotinning ishsizligi qoraqalpoq oilalaridagi ajrimning o'ziga xos ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi, degan xulosaga chiqaradi [3].

Ajrashish xavfi omillari bilan bir qatorda, bugungi kunda biz shuningdek, oilaviy hayotdagi muammolar va munosabatlardagi nizolar sharoitida ham oilaning buzilishi ehtimolini kamaytiradigan bag'rikenglik omillari haqida ta'kidlash mumkin. Eng muhimi, oilada bolalarning borligi – bola

ko'pincha er-xotinning oilani saqlab qolish uchun ajrashish qarorida "oxirgi dalil" sifatida namoyon bo'ladi. Bolalarning borligi ajralish uchun psixologik istakni ham, iqtisodiy jihatdan asoslashni ham kamaytiradi.

Turmush o'rtoqlarni ajralishdan to'xtatuvchi yana bir muhim omil – bu ajrashgandan keyin ularning iqtisodiy ahvoriga oid ishonchsizlik, o'z farzandlarini boqish, ularga to'laqonli tarbiya va ta'lim berishga qodir emasligidir [6].

B.R.Mandel tadqiqotlarida ajrashish sabablari, ularning motivlari va motivlashlarini farqi keltiriladi [6]. Birinchi bosqich – "farzandli bo'lgunga qadar yosh er-xotin" - ajralishning minimal (oilaviy hayotning har bir bosqichlariga nisbatan) oqibatlari bilan tavsiflanadi. Ushbu bosqichda nikoh buzilishining xavfli omillari orasida nikohdan oldingi davrning davomiyligi (6 oydan kam yoki 3 yildan ortiq), oilaviy qadriyatlardagi sezilarli farqlar; er-xotinning birida yoki ikkalasida ajdodlar oilasini tark etish motivining ustunligi; uchrashish paytida yoki nikohdan oldingi yoki keyingi paytdagi travmatik hodisalar; bir yoki ikkala sherikning oilasi bilan munosabatlardagi keskinlik [6].

Ajrashishning sezilarli xavfi "kichik bolali oila" bosqichiga to'g'ri keladi. Odatda, bu bosqich nikohdan sub'ektiv qoniqishining pasayishi, roli keskinligi va rolning ortiqcha yuklanishi bilan tavsiflanadi [6].

O'smir bolalari bo'lgan oila ajrashish xavfi jihatidan ham himoyasiz, chunki aynan shu bosqichda "hayot o'rtasi" inqirozi yuzaga keladi, bu ko'pincha "hayotni yangitdan boshlash" istagini uyg'otadi. Bu yerda ajrashish, bir qarashda, o'tmish bilan xayrlashish va hayotni yangidan boshlash uchun eng oson qarorni anglatadi [6].

Keksalar oilalarida ajrashish to'g'risida qaror qabul qilishlar juda kam uchraydi, chunki keksalikda o'zaro tushunish va o'zaro yordamga ehtiyoj kuchayadi [6].

Ajrashish ikki davrni, ya'ni – ajrashishning o'zi va ajrashish oqibatlarini bartaraf etish va ko'pincha yangi oila tizimini shakllantirish bilan bog'liq – to'liqsiz oila yoki yangi qurilgan turmush bilan bog'liq bo'lgan ajrashishdan keyingi davrni o'z ichiga oladi.

Hayotiy kuzatishlar nikohlarning bekor bo'lishi, ajrashishning yuzaga kelishiga asosan quyidagilar sabab bo'layotganligini ko'rsatmoqda [6].

1. Kelin-kuyovlarning turmushiga ota-onalarning o'rinsiz aralashuvi.
2. Kelinlarning yangi oiladagi sharoit bilan hisoblashmasligi.
3. Umr yo'ldoshni ma'lum maqsadni ko'zlab tanlash.
4. Ota-onaning tarbiyada yo'l qo'ygan xatolari.
5. Er-xotindan birining bevafoqligi.
6. Oilada tenglik qonuniyatini buzilishi.
7. Uzoq muddat farzandsizlik.
8. Xotinni ma'naviy qarashlaridan iqtisodni ustun qo'yishi.
9. Er-xotinning bir-birini tununishmasligi.
10. Narkotik moddalarni iste'mol qilishi.

Ajrashishning o'ziga xos ijtimoiy psixologik xususiyatlar oilalarning buzilishiga olib keladigan sabablar, ularning amalga oshishi bosqichlari, sabab va oqibatlari, ajrashishgacha va undan keyingi davrlardagi er-xotinlarning ahvoli kabilarda ifodalanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. B.R.Mandel izlanishlarida, ajrashishni emotsional, huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy turlarga ajratadi. Ularning har biri oilaning u yoki bu vazifasini to'xtatishni nazarda tutadi [6].

Ajrashishdan oldingi bosqich hozirgi sharoitda oilaviy inqirozni hal qilishning eng maqbul varianti sifatida nikoh munosabatlarini tugatish to'g'risida qaror qabul qilish bosqichidan boshlanadi [6]. Uning davomida oiladagi buzg'unchilik va tartibsizlik kuchayadi. Hamkorlarning o'rtasidagi qarama-qarshilik va janjallar surunkali bo'lib qoladi. Xavotirlanish, salbiy kayfiyat, umidsizlik, norozilik, begonalashish va sovuqlik, ishonmaslik va ishonchsizlik ustunlik qiladi. Nikohdan sub'ektiv qoniqish darajasining pasayishi va sevgini yo'qotish hissi sovuqlik, dushmanlik va masofaviylikning paydo bo'lishiga olib keladi, bu emotsional ajrashish jarayonining boshlanishining ko'rsatkichi va alomati hisoblanadi.

Aksariyat hollarda sheriklar o'rtasida hissiy ajralishning dinamik assimetriyasi kuzatiladi: kimdadir sevgi tuyg'usi hali ham saqlanib qoladi, kimdadir u yo'qoladi. Er-xotinlardan biri yoki ikkalasi tomonidan ajrashish to'g'risidagi qarorini ko'rib chiqish va qabul qilish bir necha kundan bir necha yilgacha davom etadi va oila tizimida keyin yashash mumkin emasligini anglash bilan asoslanadi.

Oilalarni tugatishni rejalashtirish bosqichi turmush o'rtoqlardan biri yoki ikkalasi tomonidan ajrashish to'g'risidagi yakuniy qaror qabul qilgan paytdan boshlanadi [6]. Oilaning o'ziga xos salbiy-tashvishli emotsional fonda mavjudligi, yuqori emotsional taranglik va umidsizlik inqirozdan malakali va oqilona ravishda chiqish uchun jiddiy xavf tug'diradi.

Ajrashish davri oilaning yangi maqomini qonuniy ro'yxatdan o'tkazish, nikohni bekor qilish munosabati bilan turmush o'rtoqlarning oldingi huquq va majburiyatlari bekor qilinganligini tan olish va ota-onalik vazifalarini saqlab qolish bo'yicha yangi majburiyatlarni qabul qilish bilan bog'liqdir [6].

Ajrashish nafaqat yangi oilaviy maqomini huquqiy ro'yxatdan o'tkazish tartibi sifatida "pasportdagi muhr", balki iqtisodiy bo'shliqni rasmiylashtirish, turmush o'rtoqlarning bolalarni tarbiyalashdagi ishtiroki to'g'risidagi kelishuvdir [6]. Agar ota-onalar o'zaro kelishuvga erishmasalar bolalarning qayerda yashashi va yolg'iz ota-onaning bolalarni tarbiyalash huquqi qanday ta'minlanishi sud tomonidan hal qilinadi. Aynan u bolalarning yoshi va jinsi; ota-onalarga va boshqa oila a'zolariga emotsional munosabati; har bir ota-onaning (ikkinchi ota-onaning moliyaviy yordami sharti bilan) bolalarga berishi mumkin bo'lgan moliyaviy va iqtisodiy yordami; ota-onaning ta'lim funksiyasini amalga oshirish imkoniyatlari; ota-onalarning somatik va nevropsixik salomatligi holati va ularning huquqiy holati (huquqiy layoqat, fuqarolik, ma'muriy huquqbuzarliklar, tergov ostida yoki ahloq tuzatish muassasasida va b.) haqidagi ma'lumotlarga asoslanib, qaysi ota-ona bilan qolishini hal qiladi [6]. Bolalarning kim bilan qolishini hal qilishda asosiysi bolaning ruhiy salomatligi va rivojlanishi manfaatlarini himoya qilish tamoyili hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Ajrashishdan keyin turmush o'rtoqlar duch keladigan jiddiy muammolardan biri bu oilaning moliyaviy va iqtisodiy ahvolini barqarorlashtirishdir [6]. Moliyaviy qiyinchiliklar ajrashgan turmush o'rtoqlarni byudjetni yangi sharoitlarda ushlab turish uchun qo'shimcha ish yoki yangi, yuqori haq to'lanadigan ish qidirishga yoki aksincha, bolalarni tarbiyalash va ularga g'amxo'rlik qilish uchun vaqt ajratish uchun nufuzli va moliyaviy foydali ishdan voz kechishga majbur qiladi. Har qanday holatda ham ajrashishni boshdan kechirgan oilaning rivojlanishidagi ijtimoiy vaziyatning tubdan o'zgarishi turmush tarzining o'zgarishi, shu jumladan rollarni bajarishning ilgari belgilangan modellarini qayta ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

Bola bilan yashash uchun qolgan turmush o'rtog'i er va xotin o'rtasida ilgari taqsimlangan ko'plab rollarni samarali bajarishni o'rganib olishi kerak bo'ladi. Oiladan ajrashgan turmush o'rtog'i oldida bola bilan alohida yashashda muqarrar bo'lgan vaqtinchalik muloqot yetishmasligining o'rmini to'ldirish uchun bola bilan muloqotni faollashtirish vazifasi turadi. Ikkala ota-ona ham sobiq turmush o'rtog'iga nisbatan norozilik, emotsional negativizm va qasos tuyg'ularini yengib farzandining otasi (onasi) sifatida bir-birini qabul qilish va hurmat qilishni, o'rganishi kerak. Darhaqiqat, ajrashgandan keyin har bir turmush o'rtog'ining bolani tarbiyalashda to'liq ishtirok etishi to'g'risida shartnoma tuzish bola uchun ham, sobiq turmush o'rtoqlar uchun ham salbiy oqibatlarining oldini olishning ishonchli vositasi bo'ladi [6].

Qayta qurish bosqichi sobiq turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlarining rivojlanishidagi burilish nuqtasi hisoblanadi [6]. Emotsional ajrashish tugallandi, bu emotsional aloqaning sobiq turmush o'rtog'iga nisbatan barqaror do'stona/neytral munosabatga aylantirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, ajrashgan turmush o'rtoqlarning emotsional holatida depressiyadan asossiz eyforiyagacha keskin o'zgarishlar kuzatilishi mumkin.

Bola-ota-ona munosabatlari sohasida qayta qurish bosqichi oilaviy hayotning yangi voqealarni – onaning ish bilan bandligini va otaning tarbiya jarayonida ishtirok etish darajasini hisobga olgan holda oilaviy ta'lim tizimining o'zgarishi bilan

tavsiflanadi. Oilaviy tarbiyadagi o'zgarishlar gipoproteksiyaning ortishi va ma'naviy javobgarlikning kuchayishi shaklida sodir bo'lishi mumkin [6].

Ko'pincha bolaga bo'lgan talablar ortib boradi, unga ko'proq mustaqillik beriladi. Bolaning avtonomiyasining ob'ektiv o'sishi fonida, ko'pincha bola va onaning emotsional simbiozi kuchayadi, u uni o'ziga "bog'lashga" intiladi va u bilan muloqotni emotsional qo'llab-quvvatlashning yagona manbai deb biladi. Bunday hollarda, ona bolaning tengdoshlari bilan muloqotini va uning mustaqil ravishda do'st tanlash huquqini cheklashga harakat qiladi – o'smirlar davrida bu isyon, norozilik, emansipatsiyaning aniq reaksiyalari, ramziy (va ba'zan haqiqiy) uydan chiqib ketish bilan xavflidir [6].

Ajrashish natijasida o'sayotgan qiz bolani his tuyg'ulariga otasiga bo'lgan mehri, qiz bolada shakllanadigan ota obraziga va otasiz o'sayotgan qizning ruhiyatiga kuchli ta'sir qiladi. Bu esa nafaqat qiz bolani bolalik davrida balki kelgusi o'zi mustaqil oila qurganida ham o'z asoratini ifodalashi mumkin [1].

O'smirlar ko'pincha ota-onasining ajrashishini romantik muhabbat idealining inqirozi deb bilishadi [6]. Ishonchsiz bog'langanlik holatida o'smirlar inqirozini o'smirlarning jinsiy munosabatlarga o'tishi bilan hal qilinishi mumkin, bunda sherik, birinchi navbatda, xavfsizlik hissi va emotsional qo'llab-quvvatlash manbai sifatida ko'riladi. Ajrashishdan keyingi davrning yakuniy bosqichi – barqarorlashuv bosqichi hisoblanadi. Ushbu bosqichda oilani qayta qurish muammolari muvaffaqiyatli bartaraf etiladi, sobiq turmush o'rtoqlar o'rtasida silliq munosabatlar o'rnatiladi, ularning farzandlarini tarbiyalashda samarali hamkorligi mumkin bo'ladi.

Shuning uchun ham hozirgi vaqtda ajrashish muammosi ilmiy asosda o'rganish masalalariga alohida e'tibor berilmoqda.

Xulosa va takliflar. Ajrashishdan keyin tuzilgan noto'liq oila bola shaxsiyatining rivojlanishi uchun xavf omilidir. Noto'liq oilaning ta'siri ota-onaning uning ma'nosini tushinishiga va bu fakt tajribasining ta'sirchan taqdim etilishiga bog'liqdir [6]. Ota-onalarning ajrashishi bolada o'z-o'zini noto'g'ri tushunish,

nuqsonli "Men" kontseptsiyasining shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin, tengdoshlar bilan munosabatlarda o'z-o'zini past baholash va qabul qilish, past yoki yuqori darajadagi iddaolar, noadekvat gender rolini yetarli darajada identifikatsiyalash, yuqori darajadagi xavotirlanish, nevrozlarga moyillik, qo'rquv, uyatchanlik va tashvishni rivojlanishiga olib kelishi mumkin, ishonchsizlik hissi va shaxsiy yetishmovchilik, nihoyat, o'z oilasini yaratishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Yengillik keltiradigan ajrashish, ya'ni o'z yaqinlariga nisbatan, yumshoq qilib aytganda, noadekvat munosabatda bo'lgan odamning ketishi haqida ham unutmashimiz kerak. Oilaning asosiy maqsadi ijtimoiy, guruhiy va individual ehtiyojlarni qondirishdir. Demak, oilaning jamiyatdagi o'rni boshqa ijtimoiy institutlar bilan solishtirib bo'lmaydi, chunki aynan oilada inson shaxsi shakllanishiga asos solinadi, bolaning jamiyatga og'riqsiz moslashishi uchun zarur ijtimoiy rollar egallanadi [6]. Oila birinchi ta'lim muassasasi bo'lib, u bilan inson butun umri davomida bog'liqligini his qiladi. Yuqorida ta'kidlangan noto'liq oiladagi tarbiya xuddi shunday odatiy, oddiy tarbiya, faqat u yanada og'ir sharoitlarda amalga oshiriladi.

Bu tarbiyachining barcha talablarga javob bera olish qobiliyati bola shaxsiyatining shakllantirishda oilaning to'liq emasligidan ko'ra ko'proq rol o'ynaydi. Tadqiqotchilar, ba'zi jihatlar bo'yicha ixtilof qilishgan holda, har bir ikki ota-onali oila (va har bir to'liq ota-onali oila kabi g'ayritabiiy muhit bo'lganidek) bolaning to'liq rivojlanishi va tarbiyasi uchun odatiy muhit bo'lmaydi, lekin baribir oilada ikkala ota-onaning ham mavjud bo'lishi uning ruhiy salomatligini saqlash bilan bog'liq ko'p vazifalarni yanada muvaffaqiyatli hal qilishga yordam berishi mumkin degan fikrga kelishgan [6].

Demak, ajrashish oqibatida oiladagi bola ruhiyatida tiklab bo'lmaydigan chuqur o'zgarishlar ro'y berishi kuzatiladi. Oilaning har bir a'zosi psixologiyasida ishonchsizlik, g'azab, qahr, o'ch olish, agressiv kabi bir qator salbiy xislatlar vujudga keladi.

ADABIYOTLAR

1. Abduraxmanova Z.E. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Universitet", 2023. – 186 b.
2. Arapbaeva D.K. The Role of Individual-Typological Characteristics In The Process of Family Adaptation of Young Brides. SPAST Reports, Vol. 1 No. 1 (2024): PAMIR One Preprints. Retrieved from <https://spast.org/ojspath/article/view/4632>
3. Ibragimova R.J. Qoraqalpog'iston Respublikasida ajralishlarning ijtimoiy-psixologik sabablari va profilaktikasi. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – B. 49.
4. Karimova V.M., G'ayibova N.A. Oila psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "ILM-ZIYO-ZAKOVAT", 2022. – 232 b.
5. Левин К. Супружеские конфликты // Психология конфликта: Хрестоматия /Сост. и общ. ред. Н.В. Гришиной. - СПб.: Питер, 2001. - С. 118-132.
6. Мандель Б.Р. Психология семьи [Электронный ресурс]: учеб. пособие / Б.Р.Мандель. – М. : ФЛИНТА, 2015. – 304 с.
7. Oila ensiklopediyasi [Matn] / Tuzuvchilar: Akramova F.A., Bilolova Z.B., Jovliyev I.S. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2019. – B. 240.

UDK: 069(575.1)

Manushak ARUSHANOVA,

Islom Karimov nomidagi ilmiy-ma'rifiy yodgorlik majmuasi ekskursovodi, MRDI mustaqil izlanuvchi (PhD)

E-mail: arushanovamanushak@gmail.ru

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy Rassomlik va Dizayn instituti K.S.Nishanova taqrizi asosida

ROLE OF THE ISLAM KARIMOV MUSEUM IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN NEW UZBEKISTAN

Annotation

This article provides information about the role of the Islam Karimov Museum in the development of tourism in New Uzbekistan. In particular, the tasks of this complex are presented. The Oksaroy residence will introduce a wide range of the population, youth and foreign guests to the history of the formation and strengthening of Uzbekistan as an independent state under the leadership of the First President. The main thing is that in New Uzbekistan the Museum of Islam Karimov is one of the most important places in educating an enlightened person, in educating our youth in the spirit of patriotism, in strengthening their sense of responsibility for the fate of the Motherland. And people, and in the development of tourism.

Key words: Ideological development, education, upbringing, historical heritage, mass culture, threat, value, ideology, spirituality, society, memorial complex.

РОЛЬ МУЗЕЯ ИСЛАМА КАРИМОВА В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье представлена информация о роли Музея Ислама Каримова в развитии туризма в Новом Узбекистане. В частности, представлены задачи данного комплекса. Резиденция Оксарой познакомит широкий круг населения, молодежь и иностранных гостей с историей становления и укрепления Узбекистана как независимого государства под руководством Первого Президента. Главное, что в Новом Узбекистане Музей Ислама Каримова является одним из важнейших мест в воспитании просвещенного человека, в воспитании нашей молодежи в духе патриотизма, в укреплении у нее чувства ответственности за судьбу Родины. и людей, и в развитии туризма.

Ключевые слова: Идеологическое развитие, образование, воспитание, историческое наследие, массовая культура, угроза, ценность, идеология, духовность, общество, мемориальный комплекс.

YANGI O'ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANISHIDA ISLOM KARIMOV MUZEYINING O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi O'zbekistonda turizmni rivojlanishida Islom Karimov muzeyining o'rni haqida ma'lumot berilgan. Mazkur majmuaning vazifalari haqida alohida sanab o'tilgan. Oqsaroy qarorgohi aholi keng qatlamini, yoshlarni, chet ellik mehmonlarni Birinchi Prezidentimiz rahnamoligida O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida shakllanishi va mustahkamlanishi tarixi bilan yaqindan tanishtirib boradi. Asosiysi, Yangi O'zbekistonda Islom Karimov muzeyi ma'rifatli shaxs tarbiyasida, yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda Vatan va xalq taqdiriga ma'sullik hissini kuchaytirish va turizmni rivojlantirishda juda muhim maskanlardan biridir.

Kalit so'zlar. Mafkuraviy taraqqiyot, ta'lim, tarbiya, tarixiy meros, ommaviy madaniyat, tahdid, qadriyat, mafkura, ma'naviyat, jamiyat, yodgorlik majmuasi.

Biz ajdodlarimizning yorqin xotirasini asrab-avaylab, yuragimizda abadiy saqlaymiz. Shavkat Mirziyoyev

Kirish. Jahon muzeylari turli tarixiy davrlardan to bugungi kungacha avlodlarning mafkuraviy taraqqiyotiga zamin, ta'lim va tarbiya vositasi hamda ilmiy tadqiqotlarga manba bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

«Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Yangi tahdidlar, jumladan, «ommaviy madaniyat» xavfi va boqimandalik kayfiyati paydo bo'layotgan, odob-axloq, qadriyatlarining yo'qolish xavfi yuzaga kelayotgan hozirgi globallashuv sharoitida bu g'oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda».[1,48-b.] Biz bugun o'zining ma'naviy-moddiy boyliklariga o'zi ega bo'lgan xalqmiz. Buning bari esa yuksak maqsadlarga erishish uchun moddiy taraqqiyot bilan birga ma'naviy rivojlanish masalalarini ham asosiy vazifa qilib qo'yganimiz bosh sabab bo'ldi. Yangi O'zbekistonda ma'rifatli shaxs tarbiyasida ma'naviyat muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, ma'naviyat bu insonni inson qiladigan, ulug'ishlarga da'vat etadigan kuchdir. Insonlar qanchalar xilma-xil va betakror bo'lsa, ularning ma'naviy olami ham shunchalar rang-barang va beqiyosdir. Agar bizning ma'naviyatimiz to'g'ri rivojlansa, u holda bizning ongimizda hech qanday ma'naviy bo'shliq paydo bo'lmaydi. Ma'naviyatli shaxslari ko'p bo'lgan davlat juda tez rivojlanib, dunyoga tez taniladi. Insonning har bir harakatida uning ma'naviyatini sezish mumkin.

Ahamiyatlisi shundaki, so'nggi yillarda Yangi O'zbekistonda iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy sohalarida tub islohotlar amalga oshirildi. Biroq bugun yosh avlodni ma'rifatli shaxs etib tarbiyalash va turli tahdidlardan asrash vazifasi dolzarbligicha qolmoqda. Ana shunday tahdidlardan biri ma'naviyatga bo'lgan tahdidir.

Odamzod nasli qanday yaxshi narsalarga erishgan bo'lsa, uning ma'naviyati boyligidandir. Odam ma'naviyati tufayli ne-ne jumboqlarni yechishga qodir. Chuqur mushohada va katta bilim egasi bo'lgan har qanday odam hurmatlidir. Zero, barcha ezgu amallar ma'naviyat orqali bajariladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bir xalq ma'naviyatiga xos qadriyatlarining boshqa xalqlar tomonidan tan olinishi shu xalqning g'urur va iftixori, milliy o'zligini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda jahon miqyosida buyuk ajdodlarimizning so'nmas dahosiga hurmat-ehtirom ko'rsatilib, ularning boy ilmiy merosini o'rganishga bo'lgan qiziqishning ortib borayotganligi barchamizni quvontiradi. Shu o'rinda Belgiyada Ibn Sinoga, Litvada Mirzo Ulug'bekka, Moskva, Tokio va Baku shaharlarida Alisher Navoiy bobomizga, Misr poytaxti Qohira shahrida esa Ahmad Farg'oniy xotirasiga hurmat sifatida muazzam haykallarning o'rnatilishi har bir Vatandoshimiz qalbida cheksiz iftixor tuyg'ularini uyg'otadi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov "Har qaysi inson men shu millat farzandi ekanman, mening ajdodlarim kimlar bo'lgan? Millatimning

ibtidosi qayda? Uning oyoqqa turishi, tiklanish, shakllanish jarayoni qanday kechgan? Degan savollarni o'ziga berishi tabiiy».[2, 75-b.] deb bejiz aytmaganlar.

Prezidentimiz Mirziyoyev Sh.M. shunday deydi: “Sizlarga yaxshi ma'lum, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohot va o'zgarishlar, keng ko'lamlı dasturlar yagona va ulug' bir maqsadga qaratilgan. U ham bo'lsa, xalqimiz hayotini yanada obod va farovon qilish, farzandlarimizni har tomonlama yetuk va barkamol etib tarbiyalashdan iborat.[3,412-b.] degan nutqlari juda ahamiyatlidir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 24 maydagi “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori asosida tarixiy-madaniy merosimiz namunalarini har tomonlama chuqur o'rganish, buyuk alloma va mutafakkirlarimizning jahon ilm-fani va sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan beqiyos hissasini targ'ib etish, shu asosda yurtdoshlarimiz, avvalo, yosh avlodni xalqimizning buyuk ma'naviy merosiga hurmat, ona yurtimizga mehr va sadoqat ruhida tarbiyalashga qaratilgan ishlarining natijadorligini tubdan oshirish bo'yicha dolzarb vazifalarni samarali hal etishga kirishildi.

Tahlil va natijalar. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti etib saylangan kundan boshlab hamma sohada tarixiy adolatni tiklash, ajdodlarimizning ezgu ishlari, boy merosi, muborak xotirasini ulug'lash va abadiylashtirish, mamlakatimizda inson manfaatlarini oliy qadriyat darajasiga ko'tarishga qaratilgan keng ko'lamlı islohotlar xalqimizning ijtimoiy-siyosiy hayotini, ma'naviy olamini yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Shunday maskanlardan biri, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 25 apreldagi tegishli qarori asosida Islom Karimovning xotirasini abadiylashtirish va merosini har tomonlama o'rganish maqsadida tuzilgan O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov nomidagi ilmiy-ma'rifiy yodgorlik majmuasidir.

Majmua 9,6 gektarga yaqin maydonni egallaydi. Maydonda to'rtta bino- “Oqsaroy”, Ko'rgazmalar

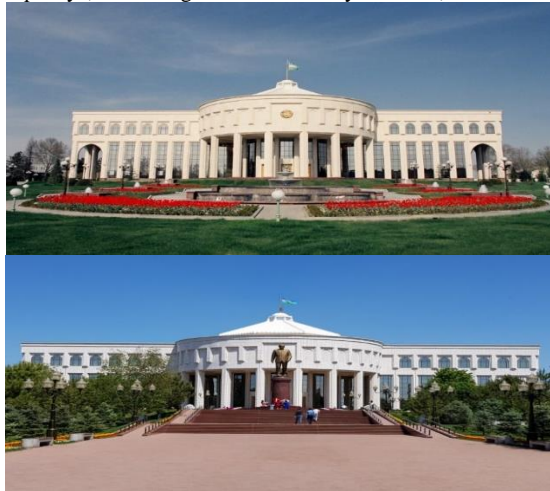
zali”, “Kutubxona” va “majmua ofislari” va yana bitta kafeteriy joylashgan.

Oqsaroy – Islom Karimov muzeyi Rossiyadagi B. Yeltsin, Ozarboyjondagi H.Aliyev, Fransiyadagi F.Mitteran markazlaridan farqli o'laroq muzey sifatida yangidan qurilmagan, balki 1999-yildan 2016-yil sentyabrgacha Islom Karimov aynan shu saroyda faoliyat yurgazganligi uchun ham muzeylashtirilgan. Shuningdek, Oqsaroy binosining o'zi mustaqilligimizning ilk davrlari me'morchiligi yodgorligi hisoblanadi. Islom Karimov 17 yil davomida har kuni shu binoda faoliyat olib borgan, elchilarni qabul qilgan, xalqaro uchrashuvlar o'tkazgan, millatimiz taqdiriga molik qarorlar qabul qilgan.

Majmuga kiraverishda 2017 yilda akademik Ilhom Jabborov tomonidan bronzadan ishlangan Birinchi Prezidentimizning haykali qalblarga ajib iliqlik bag'ishlaydi. Davlatimiz rahbarining 2016-yil 2-dekabrda “Buyuk davlat va siyosat arbobi, O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov siyosi tasvirlangan haykalni yaratish bo'yicha xalqaro ijodiy tanlovni tashkil etish to'g'risida”gi qarori ijrosi yuzasidan Buyuk Yo'lbo'shchimiz siyosi tasvirlangan haykalni yaratish bo'yicha xalqaro ijodiy tanlov e'lon qilingan edi. Tanlov bir bosqichda Toshkent shahrida o'tkazildi. Unda 7 davlatdan O'zbekiston, Ukraina, Janubiy Koreya, Italiya, Germaniya va Avstraliyadan 58 nafar muallif tomonidan taqdim etilgan 68 loyiha namoyish etildi.

Tanlov natijalariga ko'ra, haykaltarosh, O'zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, O'zbekiston san'at arbobi Ilhom Jabborov yaratgan haykal g'olib, deb topildi.

Islom Karimov nomidagi ilmiy-ma'rifiy yodgorlik majmuasidagi Oqsaroy qarorgohi bu O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning qarorgohidir. Qurilish ishlari 1997 yilda boshlanib, 1999 yili tugatilgan Oqsaroy loyihasi bevosita Islom Karimovning ko'rsatmalari, o'git va maslahatlarini inobatga olgan holda amalga oshirilgan. Me'morlar: Toxtayev Azamat Ramziddinovich, Shakirov Rustam Zohidovich (O'zbekistonning faxriy me'mori, “Toshkent davlat loyihalash” instituti rahbari).

1-rasm. Islom Karimov nomidagi ilmiy-ma'rifiy yodgorlik majmuasi.

Oqsaroy oq marmardan zamonaviy uslubda qurilgan bino hisoblanadi. Binoning balandligi 29,5 metrni tashkil etadi (qavatma- qavatdan 24 metrgacha + bayroqcha = 29,5 metr). Bino 3 qavatli bo'lib, uning maydoni 4522 m². Ilmiy-ma'rifiy yodgorlik majmuasining asosiy vazifalari Islom Karimovning zamonaviy O'zbekiston asoschisi va me'mori, O'zbekistonning mustaqillik yillarida erishgan yutuqlari bunyodkori, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi nufuzini mustahkamlagan buyuk shaxs sifatidagi hayoti va faoliyatini, shuningdek, uning axloqiy va insoniy fazilatlarini o'rganishdan iborat. Bunday yondashuv mamlakatimizning mustaqil davlat sifatida shakllanishi va rivojlanishini namoyish qilish, aholi, avvalo yoshlar va xorijlik mehmonlarni O'zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo'li bilan tanishtirish, yurtimiz yutuqlarini targ'ib qilish hamda yosh avlodni tarixiy va siyosiy madaniyat ruhida tarbiyalashga qaratilgan.

Majmua xodimlari Islom Karimov hayoti va faoliyati bilan bog'liq kitob, katalog, buklet va boshqa materiallarni nashr qilish va tarqatish, kolleksiya va buyumlarni saqlash, hisobini yuritish va ko'rgazmalarga qo'yish, muzey ashyolari va to'plamlari ma'lumotlar bazasini shakllantirish, yuritish va yangilab borish bilan shug'ullanadi. Yodgorlik majmuasi ichiga kiruvchi “Butun olamni jo etgan yurak” nomli ko'rgazma kuniga o'ziga 2300 dan ziyod tomoshabinlarni jalb qilib kelgan.

Xulosa va takliflar. Ma'lumki, dunyoning ko'plab mamlakatlarida davlat rahbari bo'lib ishlagan shaxslarning nomini abadiylashtirish maqsadida turli majmualar, muzeylar va yuzmaylari tashkil etilgan. Ushbu maskanlar o'sha yurtning sayyohlik xaritasida e'tiborga molik ziyoratgoh joylar sifatida belgilab qo'yilgan. Ularning aksariyati, jumladan, Hamdo'stlik hududidagi markaz va muzeylar ham ko'p yillardan beri faoliyat yuritib kelmoqda. Islom Karimov nomidagi ilmiy-ma'rifiy yodgorlik majmuasi jamoasi ham ushbu markazlar bilan yaqin

aloqalarni yo'lga qo'yish, ularning ish faoliyati bilan bevosita tanishib hamkorlik istiqbollarini belgilab olishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, Oqsaroy qarorgohi aholi keng qatlamini, yoshlarni, chet ellik mehmonlarni Birinchi Prezidentimiz rahnamoligida O'zbekistonning mustaqil

davlat sifatida shakllanishi va mustahkamlanishi tarixi bilan yaqindan tanishtirib boradi. Asosiysi, Yangi O'zbekistonda Islom Karimov muzeyi ma'rifatli shaxs tarbiyasida, yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda Vatan va xalq taqdiriga ma'sullik hissini kuchaytirish va turizmni rivojlantirishda juda muhim maskanlardan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent: «O'zbekiston» NMIU, 2020. – 48 b.
2. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.,1998. –B.75.
3. Mirziyoyev Sh.M. Ozod va obod vatanning barkamol farzandlari// Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. T.:O'zbekiston, 2018.-B.412

Anorgul ATAJOVA,
Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti
E-mail: anorgulatajnova005@gmail.com

Urganch davlat universiteti, , p.f.d., proff.v.b. N.M.Quchqorova taqrizi asosida.

DEVELOPMENT OF MEDIA LITERACY OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Annotation

This article covers the problems of increasing mediocre education of teachers of the future primary class on the basis of mediocre education, being able to use information correctly, being able to choose a useful one and critically approach each information, forming an Information Culture and ensuring the information security of the growing generation.

Key words: media literacy, media education, information, internet, Television, Film, radio, video, Mobile Communications, Information Security, Information Culture, Media, mediatechnology, media Project.

РАЗВИТИЕ МЕДИАГРАМОТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье освещаются проблемы повышения медиаграмотности будущих учителей начальных классов на основе медиаобразования, умения правильно использовать информацию, выбирать полезную и критически подходить к каждой информации, формирования информационной культуры и обеспечения информационной безопасности подрастающего поколения.

Ключевые слова: медиаграмотность, медиаобразование, информация, интернет, телевидение, кино, радио, видео, мобильная связь, информационная безопасность, Информационная культура, СМИ, медиатехнологии, медиа проект.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING MEDIASAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mediata'lim asosida mediasavodxonligini oshirish, axborotlardan to'g'ri foydalana bilish, foydalisini tanlay olish va har bir ma'lumotga tanqidiy yondashish, axborot madaniyatini shakllantirish hamda o'sib kelayotgan avlodning axborot xavfsizligini ta'minlash muammolari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: mediasavodxonlik, mediata'lim, axborot, internet, televideniye, kino, radio, video, mobil aloqa, axborot xavfsizligi, axborot madaniyati, ommaviy axborot vositalari, mediatexnologiya, media loyiha.

Kirish. Hozirgi kunda ta'lim tizimining onlayn, ya'ni masofaviy ko'rinishda olib borilishi kundan kunga yoshlarni internetga bo'g'lab bormoqda. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, axborot vositalariga asosan yoshlar juda katta qiziqish bilan qarashmoqda va bu axborot vositalaridan keng foydalanishmoqda. Yoshlarning virtual olamga bo'lgan qiziqishi ortib borayotganligini hisobga olsak, ularga yangi bir madaniyatni, ya'ni media savodxonlik madaniyatini o'rgatish masalasi naqadar ulkan ahamiyatga ega ekanini anglash qiyin emas.

Ma'lumki, aholi o'rtasida, jumladan, yosh avlod ongida dunyoda, yon-atrofimizda bo'layotgan voqea-hodisalar, yangiliklar haqidagi fikrlarning shakllanishida ommaviy axborot vositalari katta rol o'ynaydi. Shuning uchun ham bugungi kunda zamonaviy onlayn ta'lim tizimiga yana bir muhim vazifa - yoshlarni turli manbalardan, birinchi navbatda, televizor, internet va mobil telefoni kabi axborot uzatuvchi vositalardan olinayotgan turli axborotlarni to'g'ri qabul qila olishga o'rgatish vazifasi yuklatilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Farzandlarimiz har qanday axborotlarning sifati va ishonchligini baholay olishlari, axborotlardan to'g'ri foydalana bilishlari, foydalisini tanlay olishlari va har bir ma'lumotga tanqidiy yondashishni o'rganishlari zarur.[4] Shu bilan birga, internet, televideniye, kino, radio, video, mobil aloqasi, turli ma'lumotlar aks etgan slaydlar va suratlar kabi aloqa hamda ma'lumot uzatuvchi vositalarning jadal rivojlanib borishi hayotimizni sifat jihatdan o'zgartirib, ko'plab yangi muammolarni, masalan, axborot madaniyatini shakllantirish hamda o'sib kelayotgan avlodning axborot xavfsizligini ta'minlashdek muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur jarayonda mediata'lim yoshlarni mustaqil fikr yuritishga, ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga, axborotni olish, uni qayta ishlash, umumlashtirish, xulosa chiqarishga o'rgatish, yoshlarning dunyoqarashi, intellektual salohiyatining rivojlanishiga va kamol topishiga zamin yaratadi[6].

Yoshlarning axborot madaniyati asosida quyidagi ko'nikmalar shakllanadi: ishonchli axborot bilan ishlash, axborot qidirish, turli yolg'on ma'lumotlarga aldanib qolmaslik, zarur axborotlarni ajrata bilish, ularni qayta ishlash, tartibga keltirish, axborot mazmunini tushunish, do'stlariga xolis manbalarni uzatish, mantiqiy fikrlay olishni o'rganish kabilar. Axborotning kim uchun va nima maqsadda tayyorlanganligini tushuna bilish muhim ahamiyatga egadir. Har bir inson aloqa sohasida qanday texnik vositalar ishlatilishi to'g'risida umumiy tasavvurga ega bo'lishi kerak.

“Media” - lotincha “media” so'zidan olingan bo'lib, “vosita”, “vositachi” yanada aniqrog'i, “ommaviy axborot vositalari” degan ma'noni anglatadi [1]. Media vositalar onlayn ta'lim jarayonini vizual materiallar bilan boyitishga, darsning sifatli o'tilishi va talabalar (o'quvchilar) tomonidan o'zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi va shu bilan birga, modem, foto, video, kompyuter texnologiyalari, internet bilan do'stlashish, bilimlarni kengaytirish imkonini yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Media vositalari yaxshilik bilan bir qatorda, yovuzlikka ham xizmat qilishga qodirdir. Afsus, bugungi kunda “o'rgimchak odam”ga havas qilib, o'zini yuqoridan pastga otayotgan yoshlar, reklamalarda berilayotgan barcha axborotlarga ishonuvchi shaxslar, yot g'oyalarga ergashib ketayotgan kimsalar ham yo'q emas.

Bugungi globallashuv jarayonida yoshlarda axborotlarni tahlil qila olish, axborotdagi asosiy xabarni ajratish, aloqaning yo'nalishini, uning yashirin ma'nosini to'g'ri tushunish, qisqa qilib aytganda, har qanday axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga ta'limning barcha bosqichlarida alohida e'tibor qaratish lozim, bu esa yoshlarning media savodxonlik madaniyatini shakllantirishga to'g'ridan to'g'ri bog'liqdir[2].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari pedagog sifatida media, mediatexnologiya, mediata'lim xususidagi ilmiy maqolalarni tahlil qila olishi va pedagogik faoliyatiga tadbiq etish

darajasida bilim va malakaga ega bo'lishi kerak. Shuningdek, talabalarning mediakompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan turli kurslar, jumladan onlayn kurslar mavjud[5]. Bu kurslar mediata'limni rivojlantirishga qaratilgan muammolar va ularning yechimlariga bag'ishlangan. OTMda ham bunday kurslarni tashkillashtirish ta'sirchan ahamiyatga ega.

OTMda mediata'limni rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy loyihalarning tashkil etilishi ham talabalarning media bilan bog'liq ijtimoiy, tibbiy, axloqiy masalalarga e'tiborini qaratishda samarali vosita hisoblanadi. Tyutorlar tomonidan talabalarning media bilan bog'liq bilim, ko'nikma va malakalarini refleksiv baholashga qaratilgan mashg'ulotlar, tadbirlar, darslar ham ularda mediata'limning muhim tarkibiy qismi, "feedback madaniyati"ni o'zlashtirishga yordam beradi[3].

Tahlil va natijalar. Oliy ta'lim muassasalarida quyidagilar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

1. Ilmiy-ma'rifiy media loyihalar. Bu loyihalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy hamda media savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Talabalar yakka tartibda yoki guruh shaklida biror ilmiy mavzuda maqsadli, guruhga mos ravishda media vositalar yordamida mediamahsulot shakllantiradilar. Bu mahsulot videomaterial, televideniya biror ko'rsatuv yoki gazetada maqola bo'lishi mumkin. Mavzu o'z mutaxassisligidan kelib chiqqan holda, shuningdek, aynan shu mavzuning ijtimoiy ahamiyati yoritilishi keng jamoatchilikni e'tiborini tortishi mumkin bo'ladi. Ilmiy-ma'rifiy media loyihalarning tayyorgarlik bosqichi media loyihaning g'oyasini shakllantirish, loyihaning samaradorligini oldindan baholash maxsus bilim va ko'nikma talab etadi. Ilmiy-ma'rifiy media loyihalar ma'naviy-ma'rifiy faoliyat doirasida amalga oshiriladi.

2. Media-Workshop. Bu talabalarning media madaniyati, media savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan workshop bo'lib, bu talabalarning talablaridan kelib chiqqan holda ma'lum bir mavzuda muntazam ravishda tashkil etib boriladi. Media-workshopda talabalarning talablarini o'rganish muhim hisoblanadi. Bunday workshoplar axborot-resurs markazi tomonidan tashkil etiladi.

3. Media haftalik. Bunday haftaliklar oliy ta'lim muassasasi talabalar uchun hafta davomida foyelarda, ma'naviyat xonalari hamda axborot resurs markazida tashkil etiladi. Bundan maqsad zamonaviy media manbalar, mediatexnologiyalarni tanishtirish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni hafta davomida media savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirishdan iborat. Oliy ta'lim muassasalarida media haftaliklarda axborot texnologiyalari, virtual texnologiyalar bilan birgalikda mediatexnologiyalar imkoniyatlarini namoyish etish va bu orqali talabalarning qiziqishlarini oshirishni maqsad qiladi. Bu haftalik davomida kichik filmlar va videoroliklar orqali talabalarga nazariy materiallarni ilyustratsiyalash, muammolarni yechish va ilmiy tadqiqot hamda loyihalar haqida xabar berish, talabalarni sifatli media mahsulotlari ishlab chiqish, maqolalar yozish, fotosuratlar va videolarni tayyorlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ko'plab ijtimoiy media platformalardan maqsadli foydalanish, qo'llanma va elektron kutubxonalar haqida ma'lumotlar bilan tanishish imkoniyati yaratiladi.

4. Media burchak. Oliy ta'lim muassasasining talabalar gavjum joylarida media burchaklarni tashkil etish talabalarning muntazam ravishda media sohasidagi yangiliklardan xabardor bo'lishiga yordam beradi. Oliy ta'lim muassasasida media burchakning maqsadi – talabalarda shaxsiy rivojlanish, mustaqil ravishda o'z ustida ishlashi uchun media vositasida qiziqishlarni rivojlantirishdan iborat. Bu burchak talabalarning media asoslarini o'rganish, media tajribasini oshirish, ta'lim jarayonlarini media-didaktik imkoniyatini ko'rsatish, tahlil qilish va o'z fikrini boshqalarga taqdim qilish imkonini beradi.

Media burchakning talabalar uchun afzalliklari quyidagilardan iborat:

- medianing asosiy qonuniyatlari va texnikalarini o'rganish;
- maqolalar va yangiliklarni yozish, ishlov berish hamda taqdim etishni o'rganish;
- jamiyat, iqtisodiyot, texnika, texnologiya sohasidagi eng so'nggi yangiliklar bilan tanishish.

Media burchaklar talabalarga turli tadbir va konferensiyalar, forumlar, simpoziumlar to'g'risida ma'lumotlar taqdim etadi.

5. Mediatanlovlar. Oliy ta'lim muassasasi talabalarida mediata'lim asosida kognitiv faoliyatiga qo'shimcha ravishda mediabloglar, mediajurnalistika, mediadidaktika, mediaxavsizlik, mediaetikaga doir tanlovlar o'tkazish orqali ularda media sohasidagi yangi bilimlarni oshirish uchun imkoniyat hamda mustaqil ta'lim sharoitida o'z qiziqishlarini rivojlantirayotganini qo'llab-quvvatlash uchun media tanlovlar katta ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasalarida media tanlovlar o'tkazishning maqsadlari quyidagilar:

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijtimoiy media tajribasini oshirish;
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ va taqdimot qobiliyatini rivojlantirish;
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mediamahsulotlarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish.

6. Ijtimoiy media loyihalar. Ijtimoiy media loyihalar talabalarda jamiyat hayotida ijtimoiy faollik hamda mas'uliyatlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Bu loyihalar media vositasida ijtimoiy ahamiyatga ega loyihani amalga oshirishni maqsad qiladi. Loyiha g'oyasi asosan ijtimoiy mavzuni media vositasida rivojlantirish, shakllantirish va tarqatish, natijada ijtimoiy mavzuga keng jamoatchilik e'tiborini qaratishni maqsad qiladi.

• Ijtimoiy media loyihalari talabalarning televideniye dasturlari, radiolar, internet portallari, ijtimoiy tarmoq saytlari, ijtimoiy tarmoqdan foydalanadigan mobil ilovalar, YouTube kanallari, bloglar va boshqa media vositalardan unumli va maqsadli foydalanishini qo'llab-quvvatlaydi.

• Oliy ta'lim muassasari talabalarida mediata'limni rivojlantirishga yo'naltirilgan kognitiv faoliyatni uch guruhga ajratish mumkin:

- mediata'limni rivojlantirishga yo'naltirilgan integrativ faoliyat;
- talabalarning media-didaktik kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyat;
- mediata'limni rivojlantirishga qaratilgan kreativ faoliyat.

Xulosa va takliflar. Media-madaniy texnologiyalar mazmuni va o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish, talaba shaxsining mediasavodxonligini rivojlantirishning samarali jarayonini tashkil etishda ushbu jarayonlarning murakkabligi va ko'p qirraliligini hisobga olish zarurligini ta'kidlaymiz.

Ushbu jarayon quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak: fanlarini o'qitish jarayonini shaxslararo va mediatorlik darajasida tashkil etish orqali koevolyutsiyalar; talabanning mediasavodxonligini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish va o'quv media materialini maqsadli taqdim etish orqali amalga oshiriladigan maqsadga yo'naltirilganlik; tizimlilik va izchillik (o'quv media materialining tizimli ifodalanishi, tizimdagi media bilimlarning taqdimoti, ishdagi izchillik); mediata'lim sohasidan va boshqa o'quv fanlaridan foydalanishga asoslangan zamonaviy ilmiy tushunchalar, nazariyalar, ta'limotlarning ilmiyligi; talabanning mediasavodxonligini shakllantirish jarayonida minimal vaqt sarfini nazarda tutgan samaradorlik; talabalarning o'zlarining mediasavodxonligini oshirishga faol munosabati va media orqali mustaqil ta'lim olish zarurati.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mediasavodxonligini rivojlantirish maqsadida quyidagilar tavsiya etiladi:

- pedagogika ta'lim sohasining bakalvriat ta'lim yo'nalishlarida mediasavodxonlikni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini tizimlashtirish;

- pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bakalvriat ta'lim yo'nalishlari uchun tanlov fanlari blokida "Talabalar mediasavodxonligini rivojlantirish moduli"ni o'qitishni yo'lga qo'yish;

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari professional tayyorgarligini baholashda uning mediasavodxonligini ko'rsatuvchi yoki mediakompetentligini rivojlantiruvchi metodlar bankini yaratish.

ADABIYOTLAR

1. Yakubjonova M.I. "Oliy o'quv yurtlarida talabalar mediamadaniyatini rivojlantirish modeli" Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS) ISSN (online): 2181-2454 Volume 2 | Issue 3 | March, 2022 | SJIFactor: 5,965 | UIF: 7,6 | Google Scholar | www.carjis.org DOI: 10.24412/2181-2454-2022-3-489.
2. Kamilova N.Q. Boshlang'ich sinflarda o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini rivojlantirish haqida. ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi. 1-sonli Respublika ko'p tarmoqli, ilmiy konferensiya. 24-sentyabr, 2022-yil. 100-b.
3. Kazakova, S. (2023). Boshlang'ich ta'limda "tarbiya" darslarini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar. Yangi O'zbekiston pedagoglari axborotnomasi, 1(1), 18-22.
4. Abdurahmonova, I., & Sharifova, Z. (2023). Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limda "tarbiya" fanini o'qitishda tarbiyaviy treninglardan foydalanish. Yangi O'zbekiston pedagoglari axborotnomasi, 1(1), 13-17.
5. Dehkanova, M. (2021). Issues to increase the efficiency of pedagogical activity in higher education. Sciences of Europe, (72-2), 54-56.
6. Bo'ronov M, Qurbaniyozov.G. Pedagogik amaliyot-ixtisoslik kamoloti- Nukus, «Bilim», 19956. Bo'ronov M, Qurbaniyozov G Dars kuzatish- ma'suliyatli ish, Nukus, «Bilim», 1995.

UDK:17.022.1:323.

Guli AXMATOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o'qituvchisi
E-mail: gulixurramovna@gmail.com

QarDU prof.v.v.b Psixologiya fanlari doktori (DSc), B.Jo'rayev taqrizi asosida

GENDER YONDASHUV ASOSIDA AYOL VA ERKAKNING JAMIYATDAGI O'RNI

Annotatsiya

Maqolada gender tushunchasining kelib chiqish tarixi, erkak va ayolning o'zaro bir-biri bilan farqlanishi o'rganilgan. Gender va jins tushunchalarining psixologik jihatdan farqlanishi ko'rib chiqilgan. Feminizmga tegishli bo'lgan turli konsepsiyalar tahlil qilingan. Gender va jins toifalarini farqlashda tadqiqotchi olimlarning feminlik va makulinlik tushunchalari taxlil qilingan. Gender yondashuv asosida tadqiqot o'tkazgan olimlarning o'rganishlarida har ikkala jins vakilining vazifasi, oilaviy munosabatlarda o'rni, jins tushunchasining shakllari asoslanib tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Gender toifalar, gender yo'nalishlar, jins, feminoid, gender farqlash, gender texnologiyasi, gender rollari, gonodal bosqichi, gameta bosqichi.

РОЛЬ ЖЕНЩИН И МУЖЧИН В ОБЩЕСТВЕ НА ОСНОВЕ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА

Аннотация

В статье рассматривается история возникновения понятия пола, различия между мужчинами и женщинами. Рассмотрена психологическая дифференциация понятий гендера и пола. Анализируются различные концепции, связанные с феминизмом. Концепции женственности и мужественности ученых-исследователей проанализированы в разграничении гендера и гендерных категорий. Роль представителей обоих полов, их место в семейных отношениях, формы понятия гендера были проанализированы на основе исследований ученых, проводивших исследования на основе гендерного подхода.

Ключевые слова: Гендерные категории, гендерные ориентации, пол, феминизм, гендерная дифференциация, гендерная технология, гендерные роли, гонадальная стадия, стадия гаметы.

THE ROLE OF WOMEN AND MEN IN SOCIETY BASED ON THE GENDER APPROACH

Annotation

The article examines the history of the origin of the concept of gender, the differences between men and women. The psychological differentiation of the concepts of gender and sex is considered. Different concepts related to feminism are analyzed. The concepts of femininity and masculinity of research scientists have been analyzed in the distinction between gender and gender categories. The role of representatives of both sexes, their place in family relations, and forms of the concept of gender were analyzed based on the studies of scientists who conducted research based on the gender approach.

Key words: Gender categories, gender orientations, sex, feminoid, gender differentiation, gender technology, gender roles, gonadal stage, gamete stage.

Kirish. Gender psixologiyasi bo'yicha bir qancha olimlar o'z ilmiy izlanishlarini olib borishgan. Z.Freyd psixanaliz orqali ong va ongsizlik tushunchalarini ochib berishda asosiy rolni gender orqali ko'rsatib o'tgan. G.Duran, K.Yung, kabi olimlarning tadqiqotlarida ham gender tengligini o'z qarashlari va g'oyalari orqali ochib berishgan. Ularning tadqiqotlarida «jins va ruh», «muskulinoid», «feminoid» tushunchalari ochib berilgan. Ko'pgina olimlarning qarashlarida ayol va erkaklarning jamiyatda va oilada teng huquqqa ega bo'lishi kabilarni o'rgananliklarini ko'rishimiz mumkin.

«Gender so'zining ma'nosiga e'tibor qaratadigan bo'sak gender – inglizcha «gender» – «zot» «jins» ma'nolarini anglatadi [4]. Jins tushunchasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: jins erkaklar va ayollar o'rtasidagi bir-biridan farq qiluvchi biologik belgilar bo'lib, anatomik va fiziologik, ya'ni individning biologik jinsga – ayol yoki erkak jinsiga mansubligini bildiradigan ma'lum biologik belgilar yig'indisidir. «Erkaklar va ayollar o'rtasidagi jiddiy bo'lmagan farqlar ularning biologik xususiyatlariga taalluqlidir. Biroq erkaklar va ayollar o'rtasidagi biologik farqlardan tashqari, o'z tabiatiga ko'ra biologik sabablarga asoslanuvchi ko'plab farqlar bor, ya'ni ijtimoiy rollar, faoliyat shakllarining bo'linishi, xatti-harakat va individlarning psixologik tavsiflarida ko'plab farqlar mavjud» [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jamiyatda shakllangan stereotiplar, to'qima gaplar, yasama va «mif» g'oyalar haqida fikr yuritish o'rinlidir. Ushbu nazariyalar asosini jinslar orasidagi farq tashkil qiladi. Jumladan, feminist yo'nalishiga mansub tadqiqotchilar jamiyat erkaklarning o'rni va ularning yuqori mavqeidan kelib chiqadi, deb hisoblashadi. Ayrim tadqiqotchilar

fikricha, salbiy fazilatlar ayollar bilan bog'liq holatlarda ifodalanadi (V.Solanu, O.Lipovskaya, M.Arbatova). Shunisi e'tiborliki, yuqoridagi xulosalar gender tadqiqotlar olib borayotgan feministik yo'nalishdagi olim ayollar tomonidan olib borilayotganligi [3] fikrimizning isbotidir. Ushbu yo'nalish ayniqsa, Ukraina, Rossiya va Qozog'istonda keng tarqalgan. Feminizm va gender konsepsiyasini birlashtiruvchi holat bu gender tenglikka intilishdir. Gender tenglikka erisha bo'ladimi, degan savolga G.Galkina tolerant va gender tomondan tenglikni o'z rivojining asosi qilib olgan skandinav modelini asos qilib ko'rsatgan. Gender munosabatlarni skandinav modeli asosini gender tenglik emas, gender sezuvchanlik tashkil qiladi. Amerikaning feminist yo'nalishiga oid oqim ko'proq ayollarga erkaklarga xos faoliyatni egallashga turtki bo'lsa, skandinav modeli ham erkaklarda, ham ayollarda ijtimoiy hayotdagi zarur o'rni belgilab bera oladi.

Psixologiya sohasida gender va jins tushunchalarini farqlashda genderga va jinsga alohida ta'rif beriladi. Shunga ko'ra «jins» erkak va ayollikni biologik jihatdan, xulq-atvor jihatdan, reproduktiv salomatligi jihatdan mavjud bo'lgan belgi xususiyatlari orqali farqlanishidir.

Xorijiy adabiyotlarda «jins» tushunchasini ma'noviy o'rganilganda uni quyidagi to'rt xil ma'nosi borligi aytib o'tilgan.

-«Gender» «jins» tushunchasining sinonimi sifatida.

-Jinsning biologik tashqi ko'rinishida va jamiyatda atab qo'yilishini belgilaydigan atama sifatida.

-Bir biriga teskari ko'rinishi sifatida.

-Gender tengsizlik ko'rinishi: Erkak boshqaruvchi, ayol itoat etuvchi ramz sifatida.

Tahlil va natijalar. «Gender» tushunchasi hozirgi vaqtda ham psixologiya sohasining murakkab yo'nalishlarida o'rganilishni talab etadi. «Gender»ning toifalari orasida ajralib turadigan asosiy turlari mavjud bo'lib, bularga «gender farqlash», «gender texnologiyasi», «gender rollari» kabi tushunchalar kiradi. Mazkur tushunchalarni qisqacha ta'rifini ko'radigan bo'lsak «gender texnologiyasi» bu – ta'lim va tarbiya, siyosiy va dini, moda va san'atga aloqador vakillarning gender o'ziga xoslik g'oyalarni shakllantirish mexanizmlaridir. Bu darajada ko'pgina mamlakatlarning urf-odat va qarashlarida ayollarni qurbon rolda, erkaklarni tajavuzkor, g'olib rolidagi harakatlar kutiladi. Bu holatda ayollar o'g'irlanadi, kaltaklanadi, kamsitiladi, mavqeyi past ko'riladi.

«Gender farqlash» jarayoni prenatal davrda biologik aniqlangan belgisidan boshlanadi. Jon Mann, Anki Erxardlar tomonidan gender farqlashning sakkiz bosqichi ajratib ko'rsatilgan. Genetik xromosoma bosqichi, gonodal ya'ni haqiqiy jinsning shakllanishi bosqichi, gameta bosqichi ya'ni jinsiy hujayraning shakllanish bosqichi, gormonlarning ishlab chiqarilishi bosqichi, erkak va ayolning tashqi va ichki belgilarining rivojlanishi, pasport bosqichi, ta'lim bosqichi, gender bosqichi.

«Gender rollar» ayol va erkak uchun jamiyatdagi xatti-harakatlar to'plamidan iborat bo'lgan tur. Gender rollar ijtimoiy hayotda xulq-atvori, odobi, kiyinishi, tashqi ko'rinishi, nutqida namoyon bo'ladi.

«Gender tushunchasi 1970-yillarning boshlarida «femenistik» (ayollik) yo'nalish va g'oyalarning rivojlanishi tufayli tarqalishi jadallashdi. «Gender» va «jins» tushunchalari orasidagi farq «biologik taqdir sifatida» haqidagi oddiy g'oyalarni shubha ostiga qo'yishga va shu bilan ilgari bo'lmagan tematik sohalarni o'rganib, ijtimoiy va gumanitar fanlarning uflarini sezilarli darajada kengaytirishga imkon berdi va ilmiy qiziqish mavzusiga aylandi»[6].

Gender nazariyasining rivojlanishi va vujudga kelishida ayollar va qizlarni teng xuquqlilikka asoslangan jamiyatning teng a'zosi bo'lish uchun G'arb ayollarining harakati sababli gender nazariyalari paydo bo'la boshladi. Bu jarayonda AQSH, Yevropa davlatlarining ayollar huquqlarini himoya qilishini boshlashi va xotin qizlarga saylov huquqining berilishi bilan aloqadordir.

«Gender» tushunchasini fanga birinchi marta psixoanalitik R.Stoller 1968-yilda kiritilgan. R.Stoller va D.Moni birgalikda biologik jins va ijtimoiy jins tushunchalarning farqlarini fanga ma'lum qilishgan. R.Stollerni boshqa olimlardan farqli ravishda «jinsiy aloqani» biologik deb, «genderni» esa ijtimoiy tushancha deb kiritgan.

Robert Stoller o'z g'oyalarida «jins» atamasini shaxsning biologik xususiyatlarini tushuntirish uchun ishlatishni taklif qiladi. Robert Stoller fikriga ko'ra, jins-«bu madaniy va psixologik atama bo'lib, insonning erkakligi yoki ayolliigi miqdoriga ishora qiladi va ko'p odamlarda ikkalasining aralashmasi bo'lishiga qaramay, oddiy erkak erkaklik, oddiy ayol esa ayollikdir» [4]- deb tariflaydi.

T.V.Bendas talqiniga ko'ra «ayollik» va «erkaklik» tushunchalariga quyidagicha ta'rif bergan:

«Maskulinlik- «haqiqiy erkaklik» tushunchasiga mos keluvchi belgi xususiyatlar to'plami, ya'ni qat'iyatli, o'ziga ishongan.

Feminlik- «haqiqiy ayol» tushunchasiga mos keluvchi belgi xususiyatlar to'plami, ya'ni yumshoq ko'ngil, g'amxo'r nozik va himoyaga muhoj» sifatida ta'riflagan.

Tadqiqotchi olim J.Lorber «Jinsiy aloqa ijtimoiy toifa sifatida» kitobida gender va jins toifalarini beshta ketma-ketlik asosida ko'rib chiqadi:

«- Avlod qoldirish instinkti,

- Genderning jamiyatdagi o'rni bilish maqsadi,

- Har ikkala jins vakili o'zini ayol yoki erkak sifatida anglashi,

- Ijtimoiy hayotda gender jihatidan ma'lum pozitsiyani bajarish va jinsiga mos maqom orqali xatti-harakatlarni o'zlashtirish.

- Gender jamiyatdagi o'rni va o'zaro munosabatlarda belgilangan ijtimoiy tuzilishning bo'lagi sifatida gender maqomi

holati ya'ni, boshliq yoki bo'ysunuvchi bo'lishini ajratib ko'rsatgan».

Jamiyatdagi har bir shaxsning o'z ijtimoiy maqomga egaligi uning faoliyatida, oilaviy munosabatlarida sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rishimiz mumkin. Gender, jins tushunchalari ayni vaqtda turlicha qo'laniladi va izohlanadi.

Antik davrda faylasuflar dastlab davlat boshqaruvidagi g'oyalarda gender tenglik borasida dastlabki qarashlarni keltirib o'tgan. Antik davr faylasufi, matematik Pifagor o'zining ilmiy g'oyalarda jamiyatda ayol va erkak teng yaratilgani haqida bahs mulohaza yuritadi. Bunday g'oyalar Suqrot ta'limotida ham uchraydi. Suqrot shaxs erkinligi va ozodligi, inson va fuqarolar huquqi haqidagi g'oyalarni ilgari surgan. Gender tenglik muammosi antik davrda faylasuflarni davlat boshqaruvi, jamiyat tinchligi va yuksalishi uchun zarur bo'lgan qarashlari va g'oyalari orqali ifodalashga uringan. [1, B 44.]

Shuningdek, T.Parsons va R.Beysning «Jinslarning bir-birini to'ldirish» konsepsiyasi ham mavjud bo'lib, unga ko'ra ayol ijtimoiy tizimda ekspressiv, erkak - instrumental rolni bajarishi haqida bildirib o'tgan. «T.Parsons oilada vositachi yetakchi roli doimo erkakka tegishli, ayol esa ekspressiv (emotsional) yetakchi, deb bilgan. T.Parsons rollarning bunday taqsimlanishini ayolning bola tug'ishning tabiiy qobiliyati bilan ta'kidlaydi, bu esa erkakni bolaga g'amxo'rlik qilish funksiyasidan chetlashtirishni talab qiladi va uning instrumental yo'nalishda rivojlanishiga yordam beradi» [8] deb hisoblagan.

Oilada guruh a'zosining «o'rni» uning jamoadagi shaxslararo munosabatlarini bildiruvchi bir jarayondir. Masalaning murakkabligi guruhdagi a'zolarining tutgan o'rni aniqlashdir, chunki nafaqat individning oiladagi o'rni, balki individga nisbatan guruh a'zolarining muomalasi va munosabati o'rganilishi lozim. Bu muammoni aniqlash uchun zarur metodik tavsiyalar mavjud emas. Chunki individga berilgan obyektiv baho va uning boshqa a'zolari tomonidan subyektiv idrok etilishi oila a'zosining «o'rni»ni belgilab beradi. Ushbu jarayon oilada kamdan kam muhokama qilingani sababli ham, turli nizolar yuzaga kelishi mumkin. Oiladagi o'zaro aloqalarni o'rganish individning guruh a'zolariga bo'lgan va aksincha holatdagi emotsional munosabatlarini anglash lozim. Bundan tashqari, oila a'zolaridan biri hisoblangan shaxsning guruhdagi o'rni aniqlash uchun umumiy holatda oilaning guruh sifatida jamiyatdagi o'rni ham o'rganish kerak va tahlil uchun inobatga olish zarur.

Shaxsning ya'ni oila a'zosining guruhdagi o'rni uning ijtimoiy roli bilan belgilanadi. Ijtimoiy rol bu statusni harakatlantiruvchi belgidir. Ijtimoiy rolning asosiy belgilaridan biri guruhning asosiy faoliyatidan kelib chiqqan holda yuklatilgan majburiyatlaridir. Masalan, oila ijtimoiy guruh sifatida aynan (mavqei), pozitsiya (o'rni) va roli tushunchalarida farqini aniqlashtirishga yordam bo'ladi. Oilaviy muhitda oilaning har bir a'zosining turli xil darajalari mavjud masalan: ona o'rni, ota o'rni, to'ng'ich farzand, kenja o'g'il singil, opa, qaynona va boshqalar. Shuni hisobga olganda har bir oila a'zolarining tashqi muhitda o'zgalari oldida bajarayotgan vazifalari va jarayonda ijtimoiy rollari ham yuzaga keladi – ona roli, ota roli, singil, aka va boshqalar. Ijtimoiy rol o'zgaruvchan va ijtimoiy hayot o'zgarishlaridan ham kelib chiqishi mumkin. Oila a'zosining oila guruhidagi o'rni ularning bajargan vazifalariga beriladigan bahosiga ham bog'liq. Gender tadqiqotlari – ayollarning xulq-atvori va ularga xos xususiyatlarini, ularning jamiyat hayotdagi roli va ruhiy omillarini hisobga olmaganda, ayollar ijtimoiy tadqiqotlariga yaqin turadi. G.Sillaste ayollarni ishchi kuchi yoki ona va tarbiyachi sifatida o'rganishdan, ularning jamiyatdagi pozitsiyasi va ichki kechinmalarining ham ko'p tomonlarini ijtimoiy tadqiq qilishga o'tish kerak deb hisoblaydi.

Bunday yondashuvda ayollarning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy-madaniy faktorlarini taqqoslash, ayollar psixologiyasi va ayollarga xos jamiyat fikrlarining o'sib borishini yanada chuqurroq o'rganish katta ahamiyat kasb etadi.

Gender tengligi jamiyatda ayollarni ham erkaklarni ham kamsitmaslikka harakat qiladi. Buning uchun har ikkala jins vakillarining faoliyatida to'sqinliklarga, ayollarni farzand ko'rishlari kabi holatlarni tabiiy deb olish va tengsizlikka yo'l qo'ymaslik amalga oshirilmoqda «Gender tengligi-jamiyatni demokratik qurish printsiplari sifatida tenglikning umumiy

printsipining tarkibiy qismi. Gender tengligining ko'rinishi inson huquqlari toifasi orqali har ikki jins uchun ham bir xil bo'lgan universal standart sifatida namoyon bo'ladi» [2].

Xulosa va takliflar. Gender tengligi tarixiy yondashuv asosida o'rganish shuni ko'rsatadiki o'zaro jinslar o'rtasida tafovut oila boshqaruvida, jamiyatdagi ijtimoiy mavqeida, farzand tarbiyasida turlicha ekanligini ko'rishimiz mumkin. Olimlar ayol va erkaklarning jamiyatda va oilada teng huquqga egaligi,

feminlik va maskulinlik tushunchalarining o'zaro aloqasi va farqlarini ajratib ko'rsatilgan. Gender tenglikka erishish g'oyalari ayol va erkaklarni jamiyatdagi o'rnini ijobiy va salbiy xususiyat sifatida ajratib tahlil qilganligi, ayollar va qizlarning mavqeyining turlichaligi, ijtimoiy maqomga egaligi uning faoliyatida, oilaviy munosabatlarida farqlarni tahlil qilinganligini ko'rishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Axmatova G. (2024). Sharq va G'arbda jinsiy fenomenning tarixiy shakllanishi. Sharh va tadqiqotlar, 2(3(25)).
2. Ahmedov Botirjon Ravshanovich «O'zbek tilida gender tadqiqi». Andijon-2012 6-b. <https://fayllar.org/magistr-darajasini-olish-uchun-tayyorlangan-dissertatsiya-ilmi.htm>.
3. Eagle A.H. Sex differences in social behavior. A social-role interpretation. Hillsdale, NJ. Erlbaum, 1987.
4. Гидденс Э. Социология. – Т. «Шарк». 2002., 185-бет.
5. Тарасова, М.В. Гендерные стереотипы на рынке труда: дис. канд. социол. наук: 22.00.04 [Текст] / М.В. Тарасова. - Ростов-на-Дону, 2005, 202 с.
6. Здравомыслова О. Гендерные исследования как опыт публичной социологии в России»(ru). Полит.Ру (24-sentabr 2009-yil). 26-aprel, 2016-yil.
7. Ощенко Н. Права людини в правових реаліях: гендерний вимір // Філософія права і загальна теорія права. - 2012. - №1. - С. 159-166.
8. <https://optolov.ru/uz/kitchen-design/teoreticheskie-osnovy-izucheniya-gendernoi-sociologii-gendernaya-sociologiya.html>.

UDK:371.044.4

Dilrabo AXMEDOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi
E-mail: dilliaxmedova66@gmail.com

QarDU professori, f.f.d S.Choriyev taqrizi asosida

YANGI O‘ZBEKISTON YOSHLARI-KELAJAGIMIZ POYDEVORI

Аннотация

Ushbu maqolada yurtimizning kelajagi bo‘lmish yoshlarni ma‘naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirish. Mamlakatimiz oldida turgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma‘rifiy vazifalarni hal etishda ta‘lim, ma‘naviyatni tarbiyalash va rivojlantirish muammolariga alohida e‘tibor berilayotganiga bag‘ishlanadi.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim, tarbiya, ma‘naviyat, barkamol, mafkuraviy immunitet, komil inson, yoshlar, barqarorlik, axloqiy qadriyat, globallashuv, jamiyat, ijtimoiylashuv, ma‘suliyat.

МОЛОДЕЖЬ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА- ФУНДАМЕНТ НАШЕГО БУДУЩЕГО

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы духовно-нравственного и физического совершенствования молодежи, являющейся будущим нашей страны, превращения ее в активного участника проводимых реформ. В решении стоящих перед нашей страной социально-политических и культурно-просветительских задач особое внимание уделяется проблемам образования, воспитания и развития духовности.

Ключевые слова: Образование, воспитание, духовность, гармония, идеологический иммунитет, совершенный человек, молодежь, стабильность, моральная ценность, глобализация, общество, социализация, ответственность.

THE YOUTH OF NEW UZBEKISTAN IS THE FOUNDATION OF OUR FUTURE

Annotation

This article discusses the issues of spiritual, moral and physical improvement of young people, who are the future of our country, and their transformation into an active participant in the ongoing reforms. In solving the socio-political, cultural and educational tasks facing our country, special attention is paid to the problems of education, upbringing and development of spirituality.

Key words: Education, upbringing, spirituality, perfection, ideological immunity, perfect man, youth, stability, moral value, globalization, society, socialization, responsibility.

Kirish. Yoshlik inson umrining eng nozik davri hisoblanadi. Ma‘lumki, yurtimizda istiqomat qiladigan jami aholining 30 foizini 14 yoshdan 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etmoqa. Ushbu raqamlar yurtimiz aholisining navqiron millat sifatida katta imkoniyatlarga ega ekanini namoyon etadi. Shu bilan birga mamlakatimizning kelajagi bo‘lmish yoshlarimizni har tomonlama yetuk, bilimli, vatanga sadoqatli, irodali, mafkuraviy immunitetga ega, mehr-oqibatli, mas‘uliyatli, bag‘rikeng, huquqiy madaniyatli, innovatsion fikrlaydigan, mehnatsevar, sabr bardoshi, ma‘naviy-axloqiy fazilatli va yuksak salohiyatli shaxs, komil inson sifatida tarbiyalash masalasini asosiy vazifalardan biri ekanligini ta‘kidlab, bu masalaga o‘ziga xos tarzda, zamonaviy usullar asosida yondashishni talab etadi. Albatta bu, ulkan mas‘uliyat yoshlarimiz uchun juda katta e‘tibor, g‘amxo‘rlikni talab etsada, ikkinchi tomondan yoshlarimizga ko‘rsatiladigan e‘tibor, ertaga ulkan yutuq va natijalarini berishi inkor etib bo‘lmaydign haqiqatdir. Shu bois ham, yoshlar barcha davrlarda jamiyatning faol qatlami sifatida e‘tirof etib kelingan.

Hozirgi zamonning o‘ziga xos xususiyatlarining shiddat bilan o‘zgarib borayotgan sharoitida O‘zbekiston davlat mustaqilligini ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy-ma‘naviy zaminlarini barqarorlashtirishga mustaqil yondasha oladigan ayni zamonada shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg‘un holda ko‘radigan, islohotlarga daxldorligini, ijtimoiy ma‘ulligini sezadigan, har jihatdan milliy o‘zligini anglagan barkamol insonlarni tarbiyalash vazifasi har doim dolzarb masala bo‘lib qolaveradi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasida: “Davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta‘minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi.

Davlat yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi hamda rivojlanishi uchun, ularning

ta‘lim olishga, sog‘lig‘ini saqlashga, uy-joyga, ishga joylashishga, bandlik va dam olishga bo‘lgan huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi” deb belgilab qo‘yilgan “[1]. Har bir ota-ona, har bir xonadon, har bir mahalla, bugungi kunda yoshlar ta‘lim-tarbiyasini eng asosiy vazifa sifatida bilib, ularni xalqimizga yot va yangi avlod ongi uchun zararli bo‘lgan salbiy ta‘silardan himoya qilish, millat va davlat taraqqiyotini dunyo hamjamiyatiga ko‘rsatishga qodir bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalashi ham qarz, ham farzdir.

“Dunyo shiddat bilan o‘zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga rahna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo‘layotgan bugungi kunda ma‘naviyat va ma‘rifatga, aholi barcha qatlamlarining axloqiy tarbiyasiga e‘tibor qaratish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda”[2]. Zero, inson hayoti odob-axloq, ta‘lim-tarbiya bilan bevosita bog‘liq. “Ko‘p yillik ilmiy kuzatish va tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson o‘z umri davomida oladigan barcha informatsiyaning etmish foizini besh yoshgacha bo‘lgan davrida olar ekan”[3]. Shu bilan birga ma‘naviyat-insonni kamolotga yetaklaydigan asosiy kuchdir. Har bir shaxsning kelajakda ma‘naviy komil inson bo‘lib shakllanishida o‘smirlikda olgan tarbiyasi, ta‘limining ahamiyati tengsizdir.

Bizning asosiy vazifamiz - yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat[4]. Kelajagimizning qanday bo‘lishi, yangilanish va o‘zgarishlar yuz berishi vatanparvar yoshlarimizga bugun ko‘rsatilayotgan e‘tiborga bog‘liq. Ularni fidoyi, vatanparvar, ham intellektual, ham jismonan barkamol etib tarbiyalash asosiy vazifalarimizdan biri hisoblanadi. Zero Abdulla Avloniy aytganidek “Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat-yo fa lokat masalasidir”[5].

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda O‘zbekistonda ham mehnat resurslarining yarmidan ko‘pi yoshlardir. Bu sharaflil vazifa jamiyatimizdagi muhim ijtimoiy qatlamning ijtimoiy

qiyofasi, tavsifini, fe'li orzu niyatlari haqida doimo bohobarlikni ta'minlashdan tashqari ular faoliyatini optimallashtirish, ezgulikka yo'naltirib turish, oxir oqibatda esa barkamol avlodni tarbiyalashga hissa qo'shishdan iboratdir. Shu bois prezidentimiz Sh. Mirziyoyev yoshlar zamonaviy ilm-fan va yuqori texnologiyalarni mukammal egallashi zarurligi, buning uchun barcha kuch va imkoniyatlar ishga solinishini, ularga o'z vaqtida har tomonlama e'tibor qaratib, qo'llab-qo'vvatlasak katta-katta zafarlarni qo'lga kiritishlari muqarrar ekanligini aytib o'tgan edilar. Binobarin, ta'lim to'g'risidagi qonun hamda kadrlar tayyorlash milliy dasturi o'quv tarbiya jarayonlarini jahon standartlari darajasiga ko'tarish, ta'lim, zamonaviy pedagogika va axborot texnologiyalari bilan birga fan yutuqlarini amalda uyg'un qo'llashni taqazo etadi.

Sir emaski, ta'lim tarbiya jarayoniga davlatning katta e'tibori, ko'plab sarmoyalarning sarflanishi mamlakatimizda aholining yalpi komillik yo'lga chiqib olishiga haqiqiy shart-sharoitlar tug'dirmoqda. Zero tarbiyaning bosh maqsadi jamiyatda ongli hayot kechirish, yuksak madaniy-intelektual hamda farovon muhitni tarkib topirishga qaratilgan. Biroq shuni unutmaslik joizki, biror narsadan natija kutishdan avval biz o'sha narsani chuqur anglab, masalaga ilmiy-amaliy yondashishimiz kerak. Shu bois yoshlarga oid davlat siyosati, kadrlar tayyorlash milliy dasturi samarasini oshirish uchun ham jamiyatimiz yoshlarini o'ziga xos qatlam chuqurroq o'rganish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Ma'lumki, yoshlarning barcha huquq va erkinliklari, imkoniyat va manfaatlarini himoya qilishda tashkiliy-huquqiy asoslar zamon bilan hamnafas takomillashib bormoqda. Yoshlarning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng sharoit va imkoniyatlar yaratilmoqda. Shu jumladan, ta'lim-tarbiya olish bilan birga yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishni tashkil etish ham dolzarb masala ekanligini unutmaslik joizdir. Jamiyat yoshlar ongida ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirmay va mustahkamlamay turib o'z istiqboliga erisha olmaydi.

Yoshlar qanchalik yuksak ma'naviyatli bo'lsa, begona, yot g'oyalarga qarshi mafkuraviy immuniteti ham shunchalik kuchli bo'ladi. Rivojlangan davlatlarning tarixiy taraqqiyot yo'lidan ma'lumki, mamlakatning jadal rivojlanishi, yuksak yutuqlarga erishishi, jamiyatning farovon bo'lishi o'sha davlat yoshlarining ta'lim-tarbiyasi va kelajagiga qaratilgan e'tiborga bog'liqdir.

Ma'lumki, Sharq Uyg'onish davrida ham, jadedlar faoliyatida ham, jamiyatning yangilanishida yoshlarning o'ni beqiyos bo'lgan. Shu bois muntazam shakllanib boruvchi yoshlar qatlami doimiy qo'llab-quvvatlab turishni talab etadi. Bu esa, davlat tomonidan yoshlarning mamlakat manfaatlari yo'lida erkin ijtimoiylashuvi va o'zining yaratuvchanlik qobiliyatini samarali namoyon etishi uchun munosib sharoit va imkoniyat yaratish hamda ularni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi yoshlarga oid davlat siyosati mohiyatini anglatadi. Shu bois, mamlakatimizda eng katta e'tibor mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, shijoatli, faol yoshlarni tarbiyalashga qaratilgan.

Shu ma'noda, 2024 yilning "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili" deb atalishi maqsadu mohiyatida yosh avlodning chin insonlar bo'lib ulg'ayishi, baxtli yashashi, jamiyatda munosib o'rin topadigan shaxs bo'lib kamolga yetishi uchun yana bir qutlug' qadam mujassam. Bu esa O'zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligini yana bir bor ta'kidlaydi. Zero mamlakatimizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Mamlakatimizning barqaror rivojlanishi yurtimizda hukm surayotgan tinchlik va xotirjamlikning evaziga bo'layotgani, tinchlik va xotirjamlik esa o'z-o'zidan bo'lmasligini alohida ta'kidlash joiz.

Bebaho ne'mat bo'lmish tinchlik va xotirjamlikni asrab avaylash, bag'rikeng bo'lish, o'zaro mehr-oqibat ko'rsatish kabi ulug' fazilatlar haqida aholining barcha qatlamlariga, xususan, yoshlarga so'zlab berish, ularning ongu shuuriga singdirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Bugungi kunda dunyoning ayrim hududlarida axloqqa zid bo'lgan harakatlar natijasida katta ma'naviy yo'qotishlar yuz berayotgani, millatning asriy qadriyatlari, milliy tafakkuri va turmush tarzi izdan

chiqayotgani, axloq-odob, oila va jamiyat hayoti, ongli yashash tarzi jiddiy xavf ostida qolayotganini kuzatish mumkin.

Bugungi globallashtirish XXI asrda yoshlarni axloqimizga zid bo'lgan illatlardan himoya qilish dolzarb vazifadir. Go'zal axloq va odob bilan belgilangan ma'naviy fazilatlar insonlar o'rtasidagi barcha munosabatlarga singib ketganidan keyingina chinakam axloqiy ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ham axloqiy qadriyatlar barcha davrlarda insonning ma'naviy kamoloti, jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Barcha ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy muammolarni hal etish imkoniyati inson shaxsini tarbiyalash orqali yaratilgan. Darhaqiqat, har bir davlatning kelajagi yoshlarning axloqiy-tarbiyaviy kamol topib rivojlanganligi bilan bog'liq.

Yoshlari bilimli, yuksak ma'naviyatli, har tomonlama yetuk davlatning kelajagi porloq bo'ladi albatta. Insonga yoshligidan singdirilgan madaniy-ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, an'analar, diniy-ruhiy tuyg'ulardan iborat. Shu sabab, uning ongi va qalbida yaxshilik va ezgulik, olijanoblik va mehr-oqibat, or-nomus kabi muqaddas tushunchalar, milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanadi. Bu bo'g'inda u oilasi, qarindosh-urug'lari, mahallasi, millati, yurti bilan birligini, uning tarkibiy qismi ekanligini his etadi. Bu jarayonda yoshlarimizda haqiqiy fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi.

Muhokama. Darhaqiqat har qanday islohotning eng muhim samarasi, avvalo, xalqning ma'naviy-ruhiy qarashlaridagi yangilanish jarayonlari, uning ongu tafakkurining yuksalishi, mamlakatda yuz berayotgan o'zgarishlar uning hayotiga, taqdiriga daxldor bo'lganligini chuqur his qilishi va shundan xulosa chiqarishi bilan belgilanadi. Demak, yoshlarning ijtimoiy siyosiy faoligini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biridir. Shuningdek, intellektual-ruhiy kamolati ularning ma'naviy o'z-o'zini anglashi jarayonlari bilan bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida yoshlar xarakterida ijtimoiy ideallarning susayib ketishiga yo'l qo'ymaslik muhimdir.

Jamiyat o'z oldiga mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirish vazifasini qo'ymoqda-ki, bu o'z qadr-qimmatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bo'lgan insonlarni tarbiyalash deganidir. O'z-o'zidan ayonki, aholimizning aksariyat qismini tashkil etadigan yoshlarimizning yechilmagan muammolariga e'tiborimizni jalb etish, ularni hayotimizda haqiqatdan ham hal qiluvchi kuchga aylantirish masalasi jamoatchilik diqqat markazidir. Zero yoshlar Yangi O'zbekiston bunyodkori, jamiyatda o'zgarishlarga sabab bo'ladigan asosiy kuch va salohiyatli resurs hisoblanadi. Albatta, yoshlarni ijtimoiy, ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, huquq hamda majburiyatlarini to'laqonli amalga oshirishga ko'maklashish, jamiyatda munosib o'rin egallashlariga qulay sharoit yaratish orqali ularni yurt taqdiri va kelajagini hal qiluvchi katta kuchga aylantirish mumkin.

Ayonki so'ngi yillarda yurtimizda yoshlar masalasi – amaliy jihatdan davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Buning yorqin misolini Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev imzolagan Qonun ya'ni, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun qabul qilinishi, Bosh Qomus – Konstitutsiyada 2023 yil 30 apreldagi referendum asosida yoshlar masalalari bo'yicha alohida bo'lim va moddalar kiritilgani hamda mamlakatda yoshlarga oid davlat siyosatini belgilaydigan va aniq maqsadlar bilan harakatlantirayotgan yuzlab Farmon, Qaror, meyoriy asoslar yaratilmoqda. Ayniqsa, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonun amalda O'zbekistonda yoshlar huquq-manfaatlarining huquqiy kafolatlari yana-da kuchayayotganligini anglatish barobarida ertangi kunda mamlakatimiz yoshlarining yangi-yangi marralarni zabt etishiga, ularning yurtimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishiga zamin yaratmoqda.

Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Buning uchun avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish milliy g'oyamizning asosiy tayanchi bo'lib xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun barcha imkoniyatlarni yaratish va ta'lim-tarbiya berish, har

tomonlama qo'llab-quvvatlash barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Shundagina o'sib kelayotgan yosh avlod xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi.

Xulosa. Yuqoridagilardan shuni xulosa qilib aytish mumkinki, bizning bosh maqsadimiz Yangi O'zbekiston kelajagi bo'lmish yoshlarimizga vatanparvarlik, insoniylik va haqiqatparvarlik g'oyalarini singdirishdir. Darhaqiqat, Yangi O'zbekiston kelajagi yoshlar qo'lida. Shunday ekan ta'lim maskanlarining har bir bosqichida yoshlarimizni axloqiy bilimlarini shakllantirish va uni yanada kengaytirish har qachongidan muhimroq ahamiyat kasb etadi. Qolaversa,

globallashuv jarayonida ma'naviy barkamol, intellektual salohiyati yuqori avlod tarbiyasi nafaqat O'zbekistonda balki butun dunyoda eng muhim vazifalardan biri sifatida nomoyon bo'lmoqda.

Ma'lumki, globallashuv jarayonlari yoshlar uchun beqiyos yangi imkoniyatlar bilan birga kutilmagan muammolarni ham keltirib chiqarmoqda, turli mintaqalarda kechayotgan iqtisodiy inqiroz, dahshatli urush tahdidlari, manfaatlar to'qnashuvi, milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarga qarshi tahdid va xatarlar tobora ortmoqda. Bu kabi vaziyatlarda aynan ma'naviy barkamol avlod mamlakat kelajagini belgilab beradi. Ma'naviy barkamollik esa jamiyat taraqqiyotining eng muhim omilidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.: O'zbekiston, 2023-118 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi.- T.: O'zbekiston, 2021- 464 b.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.-Toshkent.: Ma'naviyat, 2008-176 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqidan. 24.06.2019 yil.
5. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. -Toshkent.; Sharq, 2019-182 b.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar.-Toshkent.: Hilol-Nashr, 2022 - 455 b.

Malika AXMEDOVA,
Qarshi davlat universiteti magistranti
E-mail: m_axmedova@mail.ru

NamMQI dotsenti, PhD B.Akbarov taqrizi asosida

NOTO'LIQ OILANING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada noto'liq oila masalasiga bag'ishlangan ishlarning ilmiy tahlili va muallifning shaxsiy ilmiy qarashlari asosida noto'liq oilaning kelib chiqish omil va sabablari, turlari, bola shaxsi shakllanishiga ta'siri ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida o'z ifodasini topgan. Shu bilan birga noto'liq oilalarga xos psixologik iqlim, uni yuzaga keltiruvchi sabablar xususida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Noto'liq oila, shaxsni shakllantirish, noto'liq oila turlari, oilaga psixologik-pedagogik yordam, oila funksiyalari.

СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕПОЛНОЙ СЕМЬИ

Аннотация

В статье на основе научного анализа работ, посвященных различным аспектам неполной семьи и личной позиции автора в качестве социально-педагогической проблемы изложены факторы, причины, виды неполных семей и их влияние на формирование личности ребенка.

Ключевые слова: Неполная семья, формирование личности, виды неполных семей, психолого-педагогическая помощь, функции семьи.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DYSFUNCTIONAL FAMILY

Annotation

In the article, on the basis of a scientific analysis of works devoted to various aspects of the incomplete family and the author's personal position as a social and pedagogical problem, factors, causes, types of incomplete families and their influence on the formation of the child's personality are expounded.

Key words: Incomplete family, personality development, types of incomplete families, psychoeducational support, family function.

Kirish. Mustaqillik davrida O'zbekistonda xalq hayotida misli ko'rilmagan ijobiy o'zgarishlar ro'y berdi. Shu bilan birga so'nggi o'n yillikda bir qator muammolar yanada dolzarblashdi. Shulardan biri – oila institutining zaiflashishi, ajralishlar va ularning asorati sifatida noto'liq oilalar sonining keskin o'sishidir. Noto'liq oilalar sonining ortib borishi va ulardagi bolalarning otasiz o'sishi nafaqat

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda, balki barcha taraqqiy etgan va rivojlanayotgan davlatlarda o'z ifodasini topadigan katta ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va pedagogik muammodir. Masalan, MDX davlatlarida so'ngi yillarning o'zida YE.A.Lapshina tadqiqotiga binoan, 1 million bola ota yoki onasiz qolgan, oiladagi ajralishlar esa Rossiya davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 57 foizni tashkil qilgan. Noto'liq oila va undagi bola tarbiyasi Rossiyada ijtimoiy muammo sifatida V.V.Bodrova, Y.G.Nikolayeva, A.Y.Gross, T.A.Gurko, O.G.Yusupova, YE.I.Kalabixina, A.Demidov, I.F.Dementyeva, V.Titarenko, G.A.Kantemirova, YE.A.Lapshina, T.V.Andreyeva, M.YE.Baskakova, L.G.Lunyakova, S.Yaroshenko, S.Ayvezova, L.N.Ovcharova, L.M.Prokofyeva, Z.A.Xatnina va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan. Yuqoridagi

1-jadval. Noto'liq oilada bola shaxsi shakllanishida mavjud muammolarni bartaraf etishning ijtimoiy psixologik mezonlari

qayd qilingan olimlarning barchasi o'z ishlarida bir umumiy xulosani ifodalaydilar. Ularning fikricha, noto'liq oilada qanday yaxshi sharoit yaratilmasin, unda komil shaxsni shakllantirib bo'lmaydi.

Y.G.Nikolayevaning dissertatsiya tadqiqoti natijalariga ko'ra, noto'liq oilalardagi 92 foiz ayollar farzandlarining otasidan olayotgan moddiy yordamini yetarli emas, deb biladilar. Ayollarning 61 foizi oilada ota – erkak kishining yo'qligi bola shaxsiga salbiy ta'sir qilishini ko'rsatdi, 69 foiz ayollar noto'liq oila ham moddiy, ham ma'naviy qiyinchiliklarni boshdan kechirishini qayd etdi. Noto'liq oilada o'smirlarni tarbiyalashni ijtimoiy psixologik shart-sharoitlar masalasi S.V.Zelenchukovaning dissertatsiya ishida tadqiq etilgan.

Noto'liq oilalar sonini ortib borishi va ulardagi bolalarni otasiz o'sishi nafaqat O'zbekistonda, balki barcha taraqqiy etgan va rivojlanayotgan davlatlarda o'z ifodasini topadigan katta ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va pedagogik muammodir. Noto'liq oilada bir qator ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik, pedagogik, tibbiy, huquqiy va boshqa muammolar kuzatiladi. Noto'liq oiladagi bola shaxsini shakllantirishdagi muammolarni quyidagi chizma asosida yoritish mumkin.

Mezonlar	Amalga oshiriladigan ishlar mazmuni va ularning ko'rsatkichlari
Onaning ma'lumot darajasini ko'tarish, oila funksiyalarini to'laqonli bajarilishi "	Ota-onalar universiteti" qoshida, ta'lim muassasalarida noto'liq oiladagi onalar uchun psixolog va pedagoglar tomonidan seminar-treninglar tashkil etish, oila funksiyalari haqida ma'lumotlar berish, ularni amalga oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berish
Onaning mustaqil ta'lim olishi, mustaqil rivojlanishi	Noto'liq oiladagi ona doimiy ravishda zamonaviy, pedagogik, psixologik adabiyotlarni o'qish, rivoyat va Hadislarni farzandi bilan birgalikda tahlil qilish, onlayn va offlayn kurslarda tahsil olish
Bolaning ijtimoiylashuvini o'rganish	Ona, ota, yaqin qarindoshlar, amaliyotchi psixologlar bilan birgalikda pedagogik, psixologik metodikalar yordamida bolaning ma'naviy-axloqiy xulqini o'rganish hamda xulqidagi salbiy hislatlar va muammolarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berish
Bolaning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish	Noto'liq oiladagi bolalarni sport, musiqa, san'at yoki o'z qiziqishlaridan kelib chiqib qo'shimcha ta'limga jalb etish va qobiliyatlarini rivojlantirishga oid tadbirlar o'tkazish
Bolaning xayotiy ko'nikmalarini shakllantirish	"Muammoli vaziyat", "Keys stadi" metodlari orqali bolada hayotda uchraydigan muammoli vaziyatlarni yechishda ko'nikmalarini shakllantirish va to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish
Ona va bolaning o'zaro munosabatidagi muammolarni bartaraf etish	Oila, ta'lim muassasa va mahalla hamkorligida psixologik, pedagogik metodika, test, korreksion mashg'ulotlar orqali bolaning onaga, otaga bo'lgan munosabatini o'rganish, tahlil qilish, tavsiyalar berish

Yuqoridagi chizma asosida keltirilgan noto'liq oilada bola shaxsi shakllanishidagi muammolar 4 turga ajratildi: pedagogik, psixologik, ijtimoiy hamda iqtisodiy. Noto'liq oiladagi pedagogik

muammo bu – bola tarbiyasidir. Bola shaxsi shakllanishidagi muammolarda odob-axloqi, xulq-atvor normalari, ma'naviyati, madaniyati, oiladagi urf-odat va an'analarga ota yoki ona

tomonidan e'tiborsizligi natijasida namoyon bo'ladi. Ota yoki ona tomonidan bola tarbiyasiga bee'tiborligi yoki tarbiya jarayonidagi "ikkilanish", ya'ni bolani to'g'ri yo'l, usul bilan tarbiya qilayotganligidan shubxalanish bolaning barkamol shaxs bo'lib shakllanishida pedagogik to'siqlarga duch kelishi mumkin. Psixologik muammolarda birinchi o'rinda onaning ma'lumot darajasi pastligi, ona tomonidan oilaviy vazifalarni to'liq bajarilmasligi hamda onani "Mustaqil ta'lim" bilan shug'illanmasligi, ya'ni ma'lumot darajasidan kelib chiqib, bola tarbiyasida o'z bilimini: diniy, dunyoviy, ilmiy, pedagogik va psixologik bilimlarini egallamasligi natijasida oilada turli pedagogik muammolarga duch keladi. Noto'liq oilada bola shaxsi shakllanishida mavjud muammolarni bartaraf etishda oilada onaning ma'lumot darajasini oshirish, mustaqil ta'lim olishni motivatsiya berish, bolaning ijtimoiylashuvi, bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil etish hamda ona va bola o'rtasidagi nizolarni bartaraf etish bo'yicha ijtimoiy-pedagogik texnologiyani takomillashtirish maqsadga muvofiq.

Tahlil va natijalar. Noto'liq oilalarda olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida "ReneJilya metodikasi", Rassel va Fergyussonlar tomonidan ishlab chiqilgan "Yolg'izlikni subyektiv his qilish" metodikasi, TMAT (tarbiyadagi muammoni aniqlovchi test) metodikalari asosida ota-onalar bilan maqsadli seminarlar o'tkazish, maktab va mahallalarda tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazish, psixologik suhbat, test, seminar, metodikalarni o'tkazish, "Muammoli vaziyat" metodi orqali hayotiy ko'nikmalarini shakllantirish, bolalarni bo'sh vaqtini to'g'ri va samarali tashkil etishni o'z ichiga qamrab olgan. Korreksion komponentlarda ta'lim-tarbiyani yo'naltirilganligi, ya'ni muloqotga kiruvchanlik, dominantlik, ijtimoiylashuvi, erkin fikrni bayon eta olishidir. Rivojlantiruvchi komponentlar esa, bolalarda motivatsiyani shakllantirish orqali o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish, o'ziga bo'lgan ishonchni yanada oshirish, "Men konsepsiyasini" yanada rivojlantirishlar va albatta bolalarga yordam ko'rsatishlarini o'z ichiga qamrab oladi. Belgilangan komponentlar amalga oshirishda noto'liq oilada bola shaxsi shakllanishidagi pedagogik, psixologik, ijtimoiy jarayonni muvofiqashtirish orqali noto'liq oila bola shaxsidagi ijtimoiy-pedagogik muammolarni oldini olish va bartaraf etishga erishiladi. Shu o'rinda, noto'liq oiladagi onaning ma'lumot saviyasini ko'tarish, bolaning "Men konsepsiyasi"ni shakllantirish, ona va bola o'rtasida nizolarni bartaraf etish maqsadida bir nechta treninglarni tavsiya etamiz. Keng tarqalgan va samarali ijtimoiy pedagogik texnologiyalardan biri trening hisoblanadi.

Bizning tadqiqot natijalarimizga ko'ra Toshkent shahar, Qashqadaryo hamda Buxoro viloyatlarida 2020-2023 yillar mobaynida o'tkazilgan so'rovnomada qatnashgan noto'liq oilalarning 98 nafari ajrashgan, 25 nafari beva hamda 3 nafar nikohsiz farzandli bo'lgan (yolg'iz ona)lar respondent sifatida ishtirok etgan. Ajrashgan onalarning 77 nafari o'rta ta'lim ma'lumotli, (tugallanmagan o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar va boshq.), 21 nafari oliy ma'lumotga ega. Shu o'rinda bevalarning 19 nafari o'rta ma'lumotli, 6 nafari oliy ma'lumotga ega ayollardir. Har bir oilaning, jumladan noto'liq oilaning eng muhim bo'lgan asosiy vazifasi – tarbiya funksiyasidir. Tadqiqotimizda noto'liq oilalardagi onalardan olingan natijalarga ko'ra oiladagi farzandlarning axloqida, xulq-atvorida tarbiyaviy muammolar mavjudligi 47 nafar respondent e'tirof etgan. Yuqoridagi oilalarda tarbiyaviy muammolarning ba'zida uchrab turishini 39 nafar onalar ta'kidlagan. Jami 86 nafar noto'liq oilalarni tashkil qiladi. Ushbu tarbiyaviy muammolar 21 nafar noto'liq oilalarda kamdan-kam uchrasada, ularni mavjudligini o'z oilalarida inkor etganlar 19 nafardan iborat bo'ldi. 1 Otalik belgilanmagan. Har bir oilaning psixologik iqlimi, oila a'zolari orasidagi munosabatlarni sog'lom bo'lishi, oilada nizolarni kelib chiqishi, nizolar asosida bolalarni yoki ba'zan kattalarni ham depressiya holatiga tushishi, shu asosida ba'zi hollarda o'z joniga qasd qilish hollarini ham kuzatilishi, nosog'lom psixologik iqlimda bolalarni o'z-o'ziga baho berishining pasayishi, uning shaxsida turli negativ komplekslarni paydo bo'lishi va yuqoridagilarni barchasi oilada katta ijtimoiy-pedagogik muammolarni yuzaga keltirishi sababli biz o'z tadqiqotimizda "Rene-Jilya metodikasi"ni qo'llashni lozim topdik. Chunki ushbu metodika pedagoglar, psixologlar va sotsiologlar tomonidan keng

qo'llangan bo'lib, oiladagi munosabatlar haqida yetarli ma'lumot beradi. Ushbu metodika, ishonchlik va validlik talablariga javob beradi. Noto'liq oilalarda o'rganilgan bolalar soni 126 nafarni tashkil qilib, 98 nafar ajrashgan ona tarbiyasidagi bolalar hamda 25 nafar beva ona tarbiyasidagi bolalar respondent sifatida 123 nafari qatnashdi. Noto'liq oilalardagi bola shaxsini oiladagi munosabatlarni aniqlash bo'yicha "ReneJilya metodikasi"da noto'liq oilalardagi shaxslararo munosabatlar o'rganilganda quyidagilar ma'lum bo'ldi: 1. Noto'liq oilalardagi bolalarda, ayniqsa bir farzandli oilalarda kommunikativ, yetakchilik xislatlari kam ifodalangan. Chunki oilada aka-uka, opa-singillarni yo'qligi kommunikativ xislatlarni yetarli shakllanishiga imkon bermagan. Noto'liq oiladagi bolalarda onasiga hissiy va mehr jihatdan yaqinligi ifodalandi (92%), ammo bu yaqinlik bolani yoshiga bog'liqligi, yosh psixologiyasidagi maktabgacha va boshlang'ich sinf yosh davri bilan cheklanmasdan o'smirlik davrida ham kuchli (86%) ifodalanishi kuzatildi. Bu yosh davr psixologiyasidagi ayrim xususiyatlarni o'zga davrlarda ham kuchli ifodalanishi, bizning fikrimizcha ota-onalar muloqotining "tanqisligi" bilan tushuntiriladi. Shu bilan birga onaga hissiy emotsional yaqinlik noto'liq oilani kelib chiqish sabablari bilan bog'liqligi aniqlandi. Ajralish asosida yuzaga kelgan oilaga nisbatan bevalik sababli noto'liq oilalarda farzand va ona bilan hissiy-emotsional yaqinlik kuchliroq (98%) ifodalanishi kuzatildi.

Muhokama. Ajralgan ota-onalar tomonidan bola uchun kurash bo'lgan oilalarda bolani ona bilan hissiy-emotsional yaqinligi zaifroq (75%) ekanligi aniqlandi. Bu, bizning fikrimizcha, bola uchun kurash davrida otaga qarshi ishlatilgan uslublar, gaplar, ota haqidagi turli salbiy tasavvurlar va stress holatlari ona obrazini bola tasavvurida qisman emotsional qadrsizlanishga olib kelish natijasida deb, taxmin qilinadi. Bizning tadqiqotimizda aksariyat onalar o'z farzandlarini axloq-odob jihatlarida kamchiliklarini ko'ra bilmaydilar. YA'ni o'z farzandlarini ideallashtirish, yaxshi ko'rsatish, kamchiliklari yo'q sifatida ma'lumot berish holati kuzatildi. Shu sababli biz tomondan "Noto'liq oila farzandlarining tarbiyasidagi muammolarni aniqlovchi ijtimoiy-pedagogik test" nomli maxsus ijtimoiy-pedagogik test ishlab chiqildi. Metodikaning maqsadi: to'liq, noto'liq va boshqa turdagi oilalarda bola tarbiyasi bilan bog'liq muammolarni aniqlashdan iborat. Ushbu test metodikasi vositasida oilani o'rganish quyidagi vazifalarni ko'zlaydi:

1. Oilada bola tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan muammolarni aniqlash.
2. Bola tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan muammolar saviyasini aniqlash.
3. Oilada bola tarbiyasi bilan bog'liq muammolarni ona tomonidan hamda o'qituvchi tomonidan idrok etilishi, ular idroki orasidagi tafovutni aniqlash.
4. Tarbiya jarayonini samarali bo'lishishga erishish har bir bolani tarbiyasidagi muammolar holatini, darajasini aniqlashdan iborat. Test natijalari asosida tarbiyaviy tadbirlar mazmunini mavzu rejasini korreksion tarbiyaviy dasturini tuzish, tarbiyaviy ishlarni, ayniqsa, aniq shaxs bilan olib boriladigan korreksion tarbiyaviy ishni samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Noto'liq oilalarni oila funksiyalarining to'laqonli bajarilishi darajasiga ko'ra shartli ravishda uch turga bo'lish mumkin:

- oila funksiyalarini yuqori darajada bajarayotgan noto'liq oila. Bu vaqtincha yoki uzoq yillar davomida noto'liq bo'lib, oilaning barcha funksiyalarini to'liq ravishda bajarib kelayotgan noto'liq oila. Bunday oilalarga aksariyat holda yetuk yoshdagi avlod – buva, buvilar yordam beradilar va bola tarbiyasi, bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil etish, moddiy ta'minot kabi funksiyalar to'liq bajarilishida o'zlarining hissalarini qo'shadilar;

- o'rta darajadagi noto'liq oila. Oila funksiyalarining bajarilishiga oila bilan yashamayotgan turmush o'rtog'i aliment to'lashdan ortiq hech qanday hissa qo'shmaydi. Oila funksiyalaridan eng muhimi bo'lgan bolani tarbiyalash masalalarida onada, ba'zi xollarda otada (otasi bilan yashayotgan bo'lsa) yetarli qiyinchiliklar uchraydi;

- oila funksiyalarini past darajada bajarayotgan noto'liq oila. Oila funksiyalarining yarmidan ko'pini bajarmayotgan, bolalar tarbiyasini o'z holiga tashlab qo'ygan, ko'pincha o'z

onalik vazifasini deyarli bajarmayotgan, ichkilikka berilgan, oilada muntazam ravishda nosog'lom psixologik muhit bo'lgan moddiy nochor, noto'liq oilalar.

Xulosa. Noto'liq oilada bola shaxsini talab darajasida shakllantirishda fikrimizcha quyidagilarga e'tibor berish lozim.

1. Noto'liq oilada bola tarbiyalayotgan yosh onalarga psixologik yordam ko'rsatish kerak. Bu psixologik maslahat, psixologik trening, psixologik monitoring, psixologik tashviqot, seminar, maxsus o'quvlar (ota-onalar universiteti doirasida), maxsus tayyorlangan buklet, broshyuralar va boshqa shakllarda bo'lishi mumkin.

2. Noto'liq oilada o'sgan va o'z sohasida taniqli bo'lgan artist, sportchi, olim, rahbar, yozuvchi, shoir va boshqalarni maktab o'quvchilari bilan uchrashuvlarini tashkil qilib, ular hayotidagi qiyinchiliklarni qanday yengib, shunday muvaffaqiyatlarga erishganliklari haqida davra suhbatini qilish lozim.

3. Noto'liq oilada o'sayotgan o'g'il bolalarni (agar o'z otasi namuna vazifasini bajara olmayotgan bo'lsa) qarindoshlar, qo'shnilar yoki yaqin tanishlar orasida har tomonlama namuna bo'ladigan kishi vaqtincha otaliqqa olishi.

4. Noto'liq oiladagi bolalarni tug'ma layoqati va qiziqishini hisobga olib sport, musiqa, tasviriy san'at va boshqalarga jalb qilish lozim.

5. Noto'liq oilalar bilan mahalla hamda maktab psixologi muntazam ishlashi va psixologo-pedagogik monitoringini olib borishi lozim.

6. Noto'liq oiladagi bolalarni ta'til davrida dam olishlarini tashkil etish, qo'shimcha ta'lim olishlarida yordam berish kerak.

7. O'zbekistonda noto'liq oila psixolog, pedagog, sotsiolog, yurist, iqtisodchi, tibbiyotchi, demograf olimlar tomonidan ilmiy tadqiq etilishi lozim. Yuqorida o'z ifodasini topgan choralarni ko'rish noto'liq oilalardagi bir qator muammolarni samarali bartaraf etishga imkon bergan bo'lar edi.

ADABIYOTLAR

1. Shoumarov G., Rasulova Z. Oila ensiklopediyasi. - T.: «Ilm-Ziyo Zakovat», 2016. -270-b.
2. Шаамирова Ю.К. "Нотулық оилаларда ўсмирларни миллий-маънавий тарбиялаш" Дисс., п.ф.н. Т.2006 й. 33-34-бет.
3. Файзиева М.Х. Оила психологияси. Қарши "Насаф нашриёти" 2018 й.138-бет.

Siddiqjon AHMADALIEV,
MTTDMQTMOI “Ijtimoiy fanlar” dotsenti, p.f.n
E-mail: sidahmadaliev@gmail.com

TDPU professori p.f.d N.Muslimov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL NEED FOR ORGANIZING EDUCATIONAL WORK IN THE EDUCATION SYSTEM

Annotation

The article describes views on the pedagogical need for organizing educational work in the higher education system. Also, based on scientific sources, the content and criteria for organizing educational work in the process of higher education are highlighted. Requirements for the content of the educational process and methodological recommendations for organizing educational work are given.

Key words: Education, ideological, moral, aesthetic, humanity, tolerance, spirituality, values, principles.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье описываются взгляды на педагогическую необходимость организации воспитательной работы в системе высшего образования. Также на основе научных источников освещаются содержание и критерии организации воспитательной работы в процессе высшего образования. Даны требования к содержанию учебного процесса и методические рекомендации по организации воспитательной работы.

Ключевые слова: Воспитания, идеологическое, нравственное, эстетическое, гуманность, толерантность, духовность, ценности, принципы.

TA'LIM TIZIMIDATARBIYAVIY ISHLARNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK ZARURATI

Аннотация

Maqolada oliy ta'lim tizimida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning pedagogik zarurati haqidagi fikr-muloxazalar bayon etilgan. Shuningdek, oliy ta'lim jarayonida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mazmuni va mezonlari ilmiy manbalar asosida yoritilgan. O'quv tarbiya jarayoni mazmuniga qo'yiladigan talablar va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, g'oyaviy, axloqiy, estetik, insoniylik, bag'rikenglik, ma'naviyat, qadriyat, tamoyil.

Kirish. Yangi O'zbekistonda chuqur, keng qamrovli iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizning ma'naviy yuksalishi va yangilanishi sari yuz tutgan bir paytda Prezidentimizning 2017 yil 28 iyuldagi “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida”gi PQ-3160-sonli Qarorida “Xususan, oila, mahalla va ta'lim muassasalarida yoshlar tarbiyasi, chekka hududlar va mahallalarda uyushmagan yoshlar bilan maqsadli g'oyaviy-tarbiyaviy ishlarning yuzaki tarzda olib borilayotgani, jinoyatchilik, diniy ekstremizm va terroristik harakatlarga adashib qo'shilib qolish, milliy qadriyatlarga e'tiborsizlik, erta turmush qurish, oilaviy ajralishlar kabi salbiy holatlarning oldini olishga qaratilgan targ'ibot ishlarining aksariyat hollarda kutilgan natijani bermayotgani bu masalalarga jiddiy e'tiborni talab etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ana shu maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda, ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlarining mazmun-mundarijasini tubdan yaxshilash, ularning ko'lamini va miqyosini kengaytirish, tizimda faoliyat ko'rsatayotgan soha xodimlarining bilim va malakasini izchil oshirib borish, tuman (shahar) darajasidagi xodimlar mehnatiga haq to'lashning barqaror tizimini yo'lga qo'yish, sohada faoliyat olib borayotgan muassasa va tashkilotlar ishini muvofiqlashtirish va ularning samarasini oshirish maqsadida” vazifalar belgilanganligi yosh avlod tarbiyasida ma'naviyatning ustuvorligini yana bir karra tasdiqlaydi [1].

Xalqning ma'naviy ruhini mustahkamlash va rivojlantirish – O'zbekistonda davlat va jamiyatning eng muhim vazifasidir. Ma'naviyat shunday qimmatbaho mevaki, u bizning qadimiy va navqiron xalqimiz qalbida butun insoniyatning ulkan oilasida o'z mustaqilligini tushunib yetish va ozodlikni sevish tuyg'usi bilan birgalikda yetilgan. Ma'naviyat insonga ona suti, ota namunasi, ajdodlar o'giti bilan birga singadi. Ona tilining buyuk ahamiyati shundaki, u ma'naviyat belgisi sifatida kishilarni

yaqin qilib jipslashtiradi. Tabiatga yaqinlik, jonajon o'lkaning benihoya go'zalligidan bahramand bo'lish, ma'naviyatga oziq beradi, kuchaytiradi. Ma'naviyat o'z xalqining tarixini, uning madaniyati va vazifalarini chuqur bilish va tushunib yetishga suyangandagina qudratli kuchga aylanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'naviyati yuksak shaxslar yurtini tanitadi. Shaxsni esa, uning ma'naviy qiyofasini tanitadi. Ma'naviyat – tarbiyadan boshlanadi. Ta'lim – tarbiyasiz ma'naviyatning bo'lmasligi barchaga ayon haqiqatdir.

Yosh avlodni tarbiyalash masalasi ta'lim tizimining asosiy maqsadi hisoblanadi. Yangilanayotgan jamiyatimizning barcha bosqichlarida: g'oyaviy-siyosiy, axloqiy-estetik tarbiya nuqtai nazaridan yosh avlodni tarbiyalab, voyaga yetkazish dolzarb sanaladi. Rivojlanayotgan davlatimizga zarur bo'lgan malakali mutaxassislarini tayyorlash va tarbiyalash, olib borayotgan islohotlarning majmuasini tashkil etadi.

Oliy ta'lim jarayonida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mazmunining maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish tanlash uchun mavjud muammolarning optimal yechimlarini topish lozim.

O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonunida ta'lim sohasidagi asosiy tamoyillar tarkibiga “ta'lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarining singdirilganligi; ta'lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyat”ga ega bo'lishi belgilangan [2]. Shu nuqtai nazardan yoshlarni tarbiyalash ularni qo'llab quvatlash har qanday yot g'oyalardan saqlash, ma'naviy barkamol shaxs qilib tarbiyalash mazmunida quyidagi g'oyalar yetakchi o'rin tutadi:

- 1) insonparvarlashtirish;
 - 2) milatlararo totuvlik;
 - 3) milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish va tarkib toptirish;
 - 4) vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash;
- insoniylik va bag'rikenglik;

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mazmunini insonparvarlashtirish bu ta'lim tizimi va butun ta'lim jarayonini har bir inson huquqlarini hurmat qilish, pedagoglar o'rtasida o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni rivojlantirish, ularning sog'liqlarini saqlash va mustahkamlash, shaxsiy qadriyatlarining his etishlarini ta'minlash va shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirishga va ma'naviy muhitni yaxshilashga xizmat qiladi[3].

Tahlil va natijalar. Oliy ta'lim va tarbiya mazmunidan kelib chiqqan holda, o'quv tarbiya jarayoni mazmuniga quyidagi talablar qo'yiladi:

1. O'quv tarbiya jarayoni mazmuni mavjud tarkibining boyligiga ko'ra umumiy ta'limiy va tarbiyaviy xarakter hamda kuchli muammoli va ko'p hadli qurilishga ega bo'lish kerak.

2. O'quv tarbiya jarayoni mazmuni kelgusidagi ma'naviy, ahloqiy tarbiya uchun qulay sharoit yaratishi lozim. Bu esa bugungi kundagi tarbiya jarayoning mazmunining muhim jihatlardan biridir.

Bunday yodashtirishga o'quv tarbiya jarayoni talabani ijtimoiylashtirishga yo'naltiriladi. Bu quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- har bir talaba o'zi egallagan bilim va tajribalari yordamida axborotlarni tanlaydi va ularni o'zlashtiradi. Shuningdek, talaba o'zlashtirgan axborotlarini yangi tushunchalari doirasiga singdirishi kerak;

- o'quv tarbiya jarayoni shunday tashkil etilishi kerakki, talabalar o'qituvchilar yordamida o'z maqsadlari va tashabbuslarini namoyon qila olsinlar;

- talabalarda tarbiya jarayoniga ongli munosabatni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Tarbiya jarayonini rejalashtirishda talabalarining ijodiy faol faoliyatini yo'lga qo'yish nazarda tutiladi.

3. Tarbiya jarayonining mazmuni bir vaqtning o'zida bir yoki bir nechta tarbiyalash metodlari va texnologiyalarini qo'llash uchun imkoniyat berishi kerak.

4. Tarbiya jarayonining mazmuni dolzarb va qiziqarli bo'lishi hamda hozirgi kishilik jamiyati uchun zarur bo'lgan masalalarni hamda maqsadlarni qamrab olishi lozim.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda qator mezonlarga amal qilish maqsadga muvofiq:

1. Tarbiya jarayoni mazmunining birliklari, elementlari talabalarni tarbiyalash, o'rganish, ularni yangi axborotlar bilan ta'minlash va vazifalarni yechishga undashi, buning natijasida ularda ijodiy faollik mayllarini hosil bo'lishi ta'minlanadi.

2. Tarbiya jarayonining mazmunini shunday tanlanish kerakki, natijada talabalar mustaqil tarzda o'z farazlarini ilgari sura olsinlar. Bu esa, ularning tashabbuskorligi va faolligi uchun imkoniyat yaratadi.

3. Tarbiya jarayonining elementlari atrof-muhit, moddiy borliqning muhim qismi sifatida namoyon bo'lishi lozim. Buning natijasida talabalar o'zlari egallagan bilimlari va shaxsiy tajribalarini amaliy faoliyatlarini davomida qo'llay olishlari kerak.

Keyingi vaqtlarda ayrim oliy ta'lim muassasalarida yoshlar jamoat tashkilotlarining tashabbuskorligi susayib, ular faqat oylik badallarni yig'ish bilan, ba'zi joylarda esa tadbirkorlik deb, savdo-sotiq ishlarni tashkil qilish, bilan cheklanib qolganligi sezilmoqda. Professor-o'qituvchilar va talabalar ma'naviyatini yuksaltirishda rahbariyat bilan yaqindan hamkorligi juda ham zarur. Asosiy tashkiliy ishlar ularning tashabbusi bilan amalga oshirilsa, yana ham maqsadga muvofiq bo'lur edi.

2. Prezidentimiz va hukumatning ma'naviyat va ma'rifatga oid farmonlari va qarorlarini jamoada keng muhokama qilish, ulardan kelib chiqadigan vazifalarni belgilab olish.

3. Respublika "Ma'naviyat va ma'rifat" Kengashi, viloyat, shahar va tumandagi, tegishli bo'limlar bilan yaqindan hamkorlik o'rnatish, mazkur tashkilotlar xodimlari bilan doimiy uchrashuvlar o'tkazib turish.

4. Barcha fakultetlar talabalari ta'lim oladigan binolar va talabalar turar joylarida "Ma'naviyat va ma'rifat" xonalari tashkil etib, uni jihozlash. Oliy o'quv yurti va talabalar turar joylarining asosiy kirish joylarida, kutubxona va o'quv zallarida xalqimizning ma'naviy boyligini va ma'rifatiligini tarannum etuvchi "Yuksak ma'naviyat va ma'rifatlik - mustaqil kelajagimiz garovi" mavzuida kitoblar, plakatlar ko'rgazmasini targ'ib qilish.

5. Respublika "Ma'naviyat va ma'rifat" Kengashi va uning joylardagi tashkilotlar bilan hamkorlikda ta'lim muassasalarida muntazam ravishda kitob yarmarkasi tashkil etish.

6. Ixtisosligi yaqin o'quv yurtlari ma'naviyat va ma'rifat ishlari prorektorlari, bo'lim boshliqlari, metodistlar va fakultetlar dekanlarining shu soha bo'yicha muavinlar ishtirokida muntazam ravishda qilinayotgan ishlar, tajribalar, vazifalar xususida seminarlar va anjumanlar o'tkazib turish.

7. Barcha fanlarni o'qitishda ta'lim jarayonida asosiy e'tiborni talabalarni ma'naviyatli va ma'rifatli qilib tarbiyalashga qaratish.

8. Har o'quv yilining sentyabr oyida mustaqillik tamoyillarini chuqur singdirish maqsadida mustaqillik ramzlariga bag'ishlangan qo'shimcha darslar tashkil etish. (Bu darslarni ijtimoiy fanlar va adabiyot fanlari o'qituvchilari o'tkazsalar, maqsadga muvofiq bo'lar edi).

9. Barcha o'quvchi va talabalar uchun haftani bir (chorshanba) kuni darsdan so'ng mutazam o'tkazilib turiladigan quyidagi ma'naviy - ma'rifiy o'quvlarni tashkil qilish:

1 - chorshanba - Prezidentimiz asarlari va nutqlarini o'rganish.

2 - chorshanba - Prezident farmonlari, hukumat qarorlari va respublika qonunlarini o'rganish.

3 - chorshanba - axloqiy - ma'rifiy o'quvlari (bunda Qur'oni karim, hadis va din ilmining ko'zga ko'ringan namoyandalari asarlaridan ham keng foydalanish).

4 - chorshanba - bozor iqtisodiyoti munosabatlari o'quvi.

Ushbu o'quvlar tasdiqlangan jadval asosida tarix, falsafa, iqtisodiy nazariya, siyosatshunoslik, etika va estetika, odobnoma, huquq kafedralari professor - o'qituvchilarni to'liq jalb qilgan holda, Qur'oni karim, hadis ilmi hamda islom tarixini yaxshi biladigan mutaxassislar ham ishtirok etgan holda o'tkaziladi[4].

Barcha professor - o'qituvchilar uchun har oyning juma kunlarida muntazam ravishda quyidagi ma'naviy - ma'rifiy o'quvlarni tashkil qilish:

a) Mustaqillik darslari (Prezident asarlari, nutqlari, farmonlari, qaror va qonunlar o'rganiladi);

b) bozor iqtisodi munosabatlari;

v) ma'naviyat darsi (talabalarga o'qilayotgan ma'naviyat asoslari buyicha hamda islom tarixi va qonun - qoidalarini yaxshi biladigan mutaxassislarni ham jalb etgan holda);

g) sharq pedagogikasi;

d) sharq falsafasi

Ushbu ma'rifiy ishlarni uyushtirish uchun ma'naviyat va ma'rifat bo'limi xodimlari mas'uldirlar. Ular dars mavzusi, reja va dasturlarni, dars jadvalini, ma'ruzachi professor-o'qituvchilarni, chetdan taklif qilinayotgan ma'ruzachilar tayyorlashlari va ta'minlashlari lozim. Darslarni tashkil etishda esa fakultet dekanlarining muavinlari bo'lim xodimlariga yaqindan yordam qilishlari kerak.

Bularning barchasi ma'naviyat va ma'rifiy ishlarning mazmuni va yo'nalishini anglatuvchi tadbirlardir. Zero, ta'lim tizimidagi yoshlarni orasida bo'ladigan ma'naviyat va ma'rifiy ishlarni shartli ravishda bir necha majmua (blok) ga bo'lgandik. Ana shu majmualar bo'yicha tuzilgan rejalar yoshlarga ma'naviy tarbiya berishning qanday saviyada ekanligini ko'rsatuvchi mezondir. Mazkur majmualarning, deylik, birinchisi, talaba-yoshlarning bilim doirasi, umummadaniyati va saviyasini yuksaltirishga bag'ishlangan viktorinalar, guruhlararo, kurslararo bilimdonlik va zukkolik yuzasidan musobaqalar tashkil etishdan iborat. Bunda tashkilotchilar Vatanimiz, qardosh xalqlar, umumjahon adabiyoti, san'ati, umuman madaniyatiga oid savollar tuzib, ishtirokchilarning bu boradagi bilimlarini sinaydilar, g'oliblarga tantanali suratda sovrinlar topshiradilar. Bunday tadbirlar ishtirokchilarni rag'batlantirishdangina iborat bo'lib qolmasligi kerak. Bilag'onlik, zukkolik ko'rsatgan talabalarga nisbatan tangdoshlarida havas uyg'otishi, ularda "Men ham o'shanday bo'lolmaymanmi?" degan intilish tug'dirishi, g'oliblarni tantanali taqdirlash boshqalarda ham o'shalarning o'rnida bo'lish orzusini uyg'otishi lozim. Bir gap bilan aytganda, bilag'onlikni, zukkolikni talab etuvchi viktorina, musobaqa kabi tadbirlar ma'naviyat va ma'rifatni ulug'lovchi katta tashviqiy ahamiyatga ega bo'lishi lozim. Agar, bordi-yu, bunday tadbirlar xorijiy tillarni bilish musobaqasiga mo'ljallangan bo'lsa-da,

yana-da yaxshi. Chunki hozirgi paytda xorijiy tillarni mukammal o'rganmay turib, chinakam, mukammal kadr sanalish qiyin bo'lib qoldi. Bu bugungi kunning talabi va davr ehtiyojidir.

Xulosa va takliflar. Ma'naviy va ma'rifiy ishlar yuzasidan o'tkaziladigan tadbirlarning muayyan majmui xalqimizning tarixi, urf-odatlari, rasm-rusmlari asosida tayyorlanib, talaba-yoshlarda milliy qadriyatlarimizga hurmat

uyg'otish ruhida o'tkazilishi muhimdir. Shuni ham aytish kerakki bunda milliy o'ziga xoslikka haddan tashqari e'tiborni qaratish, boshqa millatlarning an'analari, urf-odatlarini ozgina bo'lsa-da kamsitish, behurmat qilish kabilarga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Milliy qadriyatlar bo'yicha tayyorlanadigan tadbirlar umuminsoniy qadriyatlar bag'rida, u bilan ichki, uzviy aloqadorlik tarzida o'tkazilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida qaror. PQ-3160-son.
2. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni.T.: 2020 yil 23 sentyabr, O'RQ-637-son.
3. Alqarov I.,Mamatqulova R., Norqulov X. Shaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi. O'quv qo'llanma. T. – 2009. – 45 b.
4. Mavlonova R., Normurodova B., Rahmonqulova N. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. T. – 2010. – 336 b.
5. Shodmonova Sh, Xoshimova M, Fayzullaeva N. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. T. – 2010. – 185 b.

Bahriddin BAHRONOV,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti tadqiqotchisi
E-mail: bahriddinbahronov@gmail.com

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti dotsenti, f.f.d.(PhD), J.J.Shodiyev taqrizi asosida

JADID MA'RIFATCHILIGINING IJTIMOY-FALSAFIY RIVOJIDA ABDULLA AVLONIYNING XIZMATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Abdulla Avloniy yangi jadid ma'rifatchilari adabiyotining yetakchi vakillaridan biri bo'lib, uning keng ko'lamli ijodiy merosi salmog'i haqida to'xtalib o'tilgan hamda Avloniy juda qiyin sharoitlarda, butun umri davomida kuch-g'ayrati, iste'dodini milliy istiqlol uchun, xalqimizning milliy tiklanishi uchun kurashga bag'ishlagani tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, ma'rifatparvarlik, jamiyat rivoji, ilm-fan, madaniyat, ma'naviyat, ruhiy barkamollik.

СЛУЖБЫ АБДУЛЛА АВЛАНИ В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОМ РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ

Аннотация

В данной статье Абдулла Авлони является одним из ведущих представителей литературы новых просветителей современности, обсуждается вес его широкомасштабного творческого наследия, а А. Авлони всю свою жизнь боролся в очень тяжелых условиях. Проанализировано, что свой талант он посвятил борьбе за национальную независимость и национальному возрождению нашего народа.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, просвещение, общественное развитие, наука, культура, духовность, духовное совершенство.

SERVICES OF ABDULLA AVLANI IN THE SOCIAL-PHILOSOPHICAL DEVELOPMENT OF MODERN ENLIGHTENMENT

Annotation

In this article, Abdulla Avloni is one of the leading representatives of the literature of the new modern enlighteners, the weight of his wide-scale creative heritage is discussed, and Avloni struggled in very difficult conditions throughout his life. It has been analyzed that he dedicated his talent to the struggle for national independence and the national revival of our people.

Key words: Abdulla Avloni, enlightenment, social development, science, culture, spirituality, spiritual perfection.

Kirish. Jadid ma'rifatchilari adabiyotining vujudga kelishi milliy istiqlol, milliy davlatchiligimizni tiklash uchun kurashning ajralmas qismidir. Milliy uyg'onish, istiqlol uchun kurash benihoya murakkab va og'ir sharoitda olib borildi. Ana shu kurash jarayonlari Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori, Sidqiy Xondayliqiy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Avloniy, Ahmad Zakiy Validiy asarlarida butun murakkabligi bilan ko'rsatilgan.

Chor hukumati mustamlakalarida xalqlarning milliy istiqlol harakatini bo'g'ish, tarixiy xotirani, ming yillarda shakllangan milliy an'analarga asoslagan mentalitetga xos qadriyatlarini yo'qotish uchun barcha choralarni ko'rdilar. Buning uchun Turkiston general-gubernatorligi mahalliy xalq bolalariga dunyoviy ilm-fanlarni o'qitishga asoslangan, jadid ma'rifatchilari ochgan yangi usul maktablariga yo'l bermaslikdan tashqari, ba'zi mutaassib diniy ulamolarni yangi maktablarga qarshi qayrab, qadimchilar va yangilar-jadidlar nizolarini keltirib chiqardilar. Qadimchilar jadid ma'rifatchilari ochgan yangi maktablarni yo'qotish uchun ular ustidan shikoyat xatlari yozib, jadidlarni bolalarni dinsiz qilib tarbiyalashda aybladilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ma'rifatparvarlik-madaniyat va ma'naviyat sohasidagi oqim. Uning negizini fan, bilim imkoniyatlariga katta ishonch tashkil qiladi. Ma'rifatparvarlar bilimlar yordamida ijtimoiy hayotdagi nomutanosibliklar va kamchiliklarni bartaraf qilish mumkinligiga ishonganlar. Shu nuqta nazardan ma'rifatparvarlikni mafkuraviy, ijtimoiy-falsafiy oqim deyish mumkin. Ilm-fanni egallash va targ'ib qilish qadimgi zamonlarda boshlangan bo'lsa-da, ma'rifatparvarlik oqim sifatida G'arbda XVII asr oxiri-XVIII asr boshlarida, Sharqda esa XIX asrning oxiri-XX asr boshlarida maydonga keldi [1].

Sharq ma'rifatparvarligi umuman dinga qarshi emas, balki diniy aqidaparastlikka qarshi bo'ldi. Sharqdagi ma'rifatparvarlikning yirik namoyandalari Ismoilbek Gasprinskiy, Zakiy Validiy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat,

Munavvarqori, Abdulla Avloniy kabilar diniy aqidaparastlikka qarshi keskin kurash olib bordilar, lekin bu kurash dahriylik mavqeidan emas, mo'tadil dindorlik mavqeidan olib borildi. Ularning ko'pi dindor, ba'zilar esa (M.Behbudiy) diniy ulamo bo'lgan. G'arb ma'rifatparvarligi zamindorlar va monarxiyaga qarshi kurash bayrog'i ostida o'tdi [2]. 1789 yil Buyuk fransuz inqilobini keltirib chiqargan sabablar orasida ma'rifatparvarlik muhim o'rin tutadi. Sharq, xususan, O'rta Osiyo ma'rifatparvarlari keskin siyosiy talablarni olg'a surishmadi. Ular jamiyatni savodli qilish orqali adolatli va farovon turmushga erishmoqchi bo'ldilar. G'arbda ma'rifatparvarlar ko'proq tabiiy fanlarga murojaat qilishdi. Chunki yuqorida nomlari zikr etilgan g'arblik ma'rifatparvarlarning deyarli barchasi ayni paytda tabiatshunos olim bo'lib, ularning ko'pchiligi tabiatshunoslik rivojiga o'z hissasini qo'shgan.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekistonda mustaqillik qo'lga kiritilgach, ma'rifatparvarlarga istiqlolning ma'naviy-nazariy asoschilari deb baho berish ustuvorlik qila boshladi.

Jadid adabiyotining vujudga kelishida Abdulla Avloniy, Munavvar Qori, Behbudiy, Said Rizo Alizoda tashkil etgan gazeta va jurnallar-davriy matbuotning ahamiyati juda katta edi. Abdulla Avloniy o'z tarjimai holida XX asr boshlaridagi milliy uyg'onish qanday boshlangani haqida bunday yozadi: "1904 yilda Rus-Yapon urushi chiqib, bizning ham ko'zimiz ochildi. 1905 yilda Rusiyada boshlangan inqilob to'liqini bizga ham zo'r ta'sir qildi. Bizning tashkilotimiz ("Xayriya" jamiyati) siyosiy maslaklarga tayanib, birinchi navbatda qora xalqni oqartirmoq va ko'zin ochmoq (milliy ruhiyatini, ongini uyg'otib, milliy o'zligini tanitmoq) chorasiga kirishdi. Bu maqsadga erishmoq uchun gazet chiqarmoqni munosib ko'rib, uyushmaning harakati bilan o'zbek tilida gazetalar chiqarildi"[3].

Tahlil va natijalar. Jadid ma'rifatchilari adabiyoti tadqiqotchilaridan biri Begali Qosimov bu davr haqida tarixiy hujjatlarga asoslanib, bunday yozadi: "1905 yilgi (Rusiyadagi)

inqilobiy ko'tarilishlar behuda ketmadi. Podsho hukumati yon berishga majbur bo'ldi. 17 oktabr Manifesti e'lon qilindi. Unda shaxsning daxlsizligi, vijdon (diniy e'tiqod), so'z, yig'ilishlar erkinligi ta'minlanishi haqida va'da berildi. Manifest matbuot ishlarining yurishib ketishiga yo'l ochdi. Rusiyaning barcha yirik shaharlaridagi kabi, Turkiston shaharlarida ham gazeta va jurnallar chop etila boshladi. 1906 yilda Ismoil Obidiyning "Taraqiyot" gazetasi, Abdulla Avloniy ishtirokida "Xurshid", "Tujur", "Osiyo" gazetalarini chiqarish boshladi. Avloniy muharrirligida 1904 yil 4 dekabrda "Shuhrat" gazetasining 1-soni bosildi. Unda Avloniy gazeta maqsadlarini bunday tushuntiradi:

Kalomi xushtakallum to'tii zebosifat so'zlar,
Maqomi hurriyatda bulbuli shaydosifat so'zlar.
Zamona gulshanida qumrii tanhosifat so'zlar,
Gulistonlarda doim sayr etar sayyoradir "Shuhrat" [4].

Abdulla Avloniy mana shu dasturul-amal (programm) she'rida badiiy obrazlar, tagdor so'zlar bilan millat, xalq ruhiyatini tanazzulga uchratgan "hamsoya" (Rusiya mustamlakachilari)ning kirdikorlariga ishora qiladi:

Xarobaxonada yotsang, bizim-chun kim qilar ta'mir,
"Buzilsun, qadri ketsun" deb, qilur hamsoyamiz tadbir.
Al ila tutmasang, qilmas qalam o'zidan o'zi tahrir,
Qilib izhori hasrat har kima yolboradur "Shuhrat"[4].

Begali Qosimov bu yerda tilga olingan Turkistonni xarobaxonaga aylantirgan "hamsoya" kimligini izohlaydi. U, 1882 yilning 30 avgustida Turkiston general-gubernatorligi, mustamlakachilar mahalliy xalqni qanday boshqarish kerakligi haqida kengash o'tkazib, bunday qarorga kelganini aytadi: "shunday qilib, musulmonlarimiz maorifi uchun asos qilib olinishi shart bo'lgan birinchi prinsip-ularni ruslashtirish (mahalliy xalqning urf-odatlarini, tilini yo'qotib, Rusiya ruhiyatini qabul qildirish), ikkinchi prinsip (mahalliy xalq ahilligi, jipsligini saqlovchi) dini islomni buzish, prozeletizmdan voz kechish, qisqasi, yot musulmonlarimizning (Rusiya mustamlakalaridagi musulmonlarning) umumiy diniy jihatlari buzishdir"[5].

Turkistonda yangi, jaded adabiyotiga asos bo'lgan matbuot nashrlaridan biri "Shuhrat" gazetasi Rusiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatiga qarshi asarlar berayotgani uchun, faqat o'n soni bosilgach, yopib qo'yildi. Tahririyat asbob-ashyolari, qog'ozlar, hammasi musodara qilindi. Ammo Avloniy bo'sh kelmay, boshqa muharrir nomidan "Osiyo" gazetasini chiqara boshladi [6].

Jaded matbuoti va adabiyotining vujudga kelishi 1909 yilda Lev Tolstoy bilan xat yozishgan, Rusiya davlat Dumasi a'zosi, huquqshunos olim Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jaev, Behbudiy, Munavvar Qori, A.Avloniy, S.Alizoda, Ibrat, Sidqiy Xondayliqiy, Tavallo, Ashurali Zohiriy, Musa Saidjon, Ismoil Obidiy, Va'dud Mahmud kabi milliy ziyolilarimizning tabarruk nomlari bilan bog'liq. Bular milliy istiqloq adabiyoti yetakchiligidir.

Yangi jaded ma'rifatchilari adabiyotining yetakchi vakillaridan biri, shubhasiz, Abdulla Avloniy bo'lib, uning keng ko'lamli ijodiy merosi salmog'ini odatda buyuk chex ma'rifatparvari Yan Amos Komenskiyga tenglashtirishadi. A.Avloniy juda qiyin sharoitlarda, butun umri davomida kuch-g'ayrati, iste'dodini milliy istiqloq uchun, xalqimizning milliy tiklanishi uchun kurashga bag'ishladi.

A.Avloniy tushunar ediki, chorizm mustamlakachilari ellik yil davomida qullik asoratida saqlab kelgan xalqni jaholat, g'afolat uyqusidan uyg'otish kerak edi, buning uchun xalqning ruhiyatiga o'rnatib qolgan ijtimoiy ilatlarga tashxis qo'yish va bu dardlarni yangi adabiyot, she'riyat, dramaturgiya, yangi maktablar, dunyoviy fanlardan yangi darsliklar yozish bilan davolash zarur edi.

Shu sababli, Avloniy, Behbudiy, Ibrat, Sidqiy ijodida xalqni g'afaldan uyg'otuvchi otashnafas she'rlar asosiy o'rinni egallaydi. A.Avloniyning to'rt juz'dan iborat "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" kitobining birinchi juz'ida shoirming maqsadini, yangi adabiyotning yangi vazifalarini bildiruvchi "Ifodai maxsus" degan ixcham so'zboshi berilgan. Unda mumtoz adabiyotning afzalliklari va zamona talablari bilan u qadar qovushmaydigan jihatlari tahlil etilib, ularning farzandlar tarbiyasiga ta'siri hamda yangi adabiyotning ustuvor vazifalari qisqacha sharhlanadi [7].

Jaded ma'rifatchilari adabiyoti naqadar qiyin, murakkab sharoitlarda vujudga kelganligini A.Fitratning "Munozara" asarining nashr etilishi tarixida ravshan ko'rish mumkin. Abdurauf Fitratning "Hindistonda bir farangi ila buxoroli mudarrisning jaded maktablari xususida qilgan munozarasi" ijodkorning jadedchilik yo'lidagi ilk nasriy asaridir. Qissa Istanbul dorilfununida taxsil olayotgan muallifning o'z hisobidan "Islomiy matbaasi"da bosilgan. Fitrashunoslar asarning nashri 1911 yilda amalga oshirilganligini ta'kidlashadi. Zamondoshlari Fitrat Istanbuldagi oshxonalaridan biriga ishga yollanib, o'qishdan bo'sh paytlari mehnat qilib, ushbu asarning nashri uchun mablag' to'plaganligini xabar qilishadi.

Vatanda "Munozara"ning ilk tanqidchisi va nashri Mahmudxo'ja Behbudiy bo'lgan. Ulug' alloma asarning zamona uchun eng muhim xususiyatlarini ta'kidlar ekan, shularni yozadi: "Usuli jadida maktablarini naflig'i va funun zamonida tahsilning buxoriylar uchun luzumi to'g'risida Farangi afandi va Mudarris buxoriy janoblari oralarida bo'lg'an bahs va suhbat "Munozara" ismidagi bir risola shaklida forsiy tilda tab' va nashr bo'libdir. Bizda ko'zdan kechirdikki, haqiqatdan buxoriylar uchun naf'iydir. Farangi va Mudarris tilidan bu muhim bahslik risolani tahrir etuvchi va ham tab'ig'a arzi tashakkur qilurmiz. Inshoollohu, bu risola buxoriylarning uyg'onmog'ina bois bo'lib, "Munozara" muharririni rahmat ila yod etalar"[8].

A.Fitrat "Sharq siyosati" asarida Yevropa mustamlakachilari turkistonliklarning milliy ruhiyatini, etnopsixologiyasini yemirish, Sharq xalqlari psixologiyasidagi milliy an'analarni, ma'naviy fazilatlarini, iy'mon-e'tiqodni zaiflashtirish uchun bor kuch-qudratini ishga solganligini yozadi: "Bu kun qon dengizlariga botgan, Tamug' o'tlariga ko'milgan Sharq bir kun (avvalgi vaqtlarda) tinchlik va tarraqiy beshigi edi. Bu kun oyoqlar tagida ezilgan Sharq bir kun (avval) madaniyat yo'l boshchisi, bilim va hunarning o'chog'i edi. Ovrupo dunyosi vahshat va bilmaslik cho'llarida avdirab (dovdirab), shovqintoshqin yurar ekan, Sharq dunyosi butun insoniyat olamini saodat va tinchlik o'choqlariga erishtirmak uchun ish ko'rub turar edi. Ovrupoda bir mahalla oqsqoqligi yo'q ekan, Sharqning Buddha, Brahma, Zardusht, Iso va Muhammadlari butun olam o'g'ullarini bir nuqtada to'plab, to'g'ri va belgili (aniq-ravshan) yo'lga kirgizmak uchun tirishar edi [9]. Maqola davomida A.Fitrat G'arb mustamlakachilarining yovuz maqsadlarini fosh etib, bunday deydi: "Ovrupo jahongirlari Sharqqa tutgan siyosat yo'llari shulardir: Sharq (xalqlari)ning axloqini buzmoq, ko'nglini diniy va milliy muqaddasatidan (aziz, muqaddas qadriyatlardan) sovutmoq, sharqlilar orasida ayriliq (ajralish) va yovliq (dushmanlik) solib, bir-biriga qilich chekdirmak, sharqlini ishsiz, yalqov va yalang'och qilib, o'zlariga qul etib olmoq, yuvosh-yuvosh sharqlining qo'lindan yer va qimmatli narsalarini yuz turli hiylalar bilan tortib olmoq, Sharq xalqini turli yo'llar bilan sekin-sekin yo'q qilmoq! Ingliz va fransuz jahongirlari Xitoy, Hind va Misrda ochilgan mayxona va fohishaxonalar, yuborilgan poplar va missionerlar, ochilgan maktablar, barisi shu (maqsad) uchundir. Rusiya, Nikolay hukumati bizning Turkistonimizda ham shul tadbirlarini ko'rmadimi? Hindistonda bir ingliz(ning) itiga tosh otib, olti oy zindonga buyurilgan yerlilar ko'pdir, lekin yuz hindini o'ldirib, qonun yonida mas'ul bo'lgan bir ingliz topilmaydir"[10].

Mahmudxo'ja Behbudiy milliy istiqloqchilik faoliyatini dunyoviy fanlar o'qitiladigan, yosh avlod psixologiyasida vatan tuyg'usini uyg'otadigan yangi (jadedcha) maktablar ochish hamda chorizm mustamlakachilariga qaram bo'lmagan matbuot nashrlarini tashkil etishdan boshladi. U 1903 yilda ma'rifatchi do'stlari S.Siddiqiy-Ajziy va Abduqodir Shakuriy bilan birga Samarqandda Halvoyi va Rajabshah qishloqlarida yangi maktablarni tashkil etishda Qrimli Ismoilbek Gaspriyning Rusiya musulmonlarini qoloqlikdan ma'rifatga chiqarish haqidagi g'oyalardan ilhomlandi. Behbudiy bu maktablar uchun dunyoviy fanlarga doir yangicha darsliklar yozdi.

Abdulla Avloniy, So'fizoda, Munavvar Qori, Ibrat Toshkentda va Farg'ona vodiysida yangicha maktablarni ochib, darsliklar yozdilar. Chor hukumati bu maktablarning o'quvchilari millatparvar ziyolilar qatoriga qo'shilishini avvaldan fahmlab, turli vajlar bilan bu maktablarni yopib qo'yadilar. Jaded

maktablari bir joyda yopib qo'yilsa, boshqa joyda yangilarini ochar edilar.

Shu tariqa jadid ma'rifatparvarlari olib borgan ma'rifatparvarlik harakati, yangi maktablarning tashkil etilishi, matbuot, jadid adabiyoti va publitsistikasi, o'lka uchun yangi hodisa bo'lgan teatr va zamonaviy kutubxonalar ta'sirida Turkiston o'lkasi xalqlari milliy o'zligini anglab, mutelik va muroq holatidan sekin-asta uyg'ona boshladilar. Garchi mustamlaka ma'muriya-tining ta'qib va tazyiqlari va mutaassib ruhoniylar tomonidan esa barcha ilg'or yangiliklar bid'at alomatlariga sifatida qaralib, asriy tartiblarga, qadimiyatga tish-tirnog'i bilan yopishib, jadiclarni dahriylikda ayblab, xalq orasida yakkalab qo'yishga harakat qilishlariga qaramasdan, ma'rifatparvar jadiclar to'laqonli bo'lmasada, o'z maqsadlariga

erishgan edilar. Zero, asosiy maqsad milliy uyg'onishni yuzaga keltirish edi va bu harakatni endi jilovlaydigan kuch topilishi amri mahol ekanligi oydinlashib qolganligini tarixiy jarayonlar silsilasi tasdiqlab turibdi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, Turkistondagi ma'rifatparvarlik harakati hisoblangan jadidchilik XX asr boshlarida siyosiy oqim sifatida paydo bo'ldi va o'z zimmasiga yuklangan tarixiy vazifani ado etdi: erk, istiqloq uchun kurashdi, mustabidlikni qoloq feodal tartiblarni qoraladi, xalqni tinch va farovon hayot sari yetaklashga harakat qildi. Jadidchilikning mohiyati siyosiy iqtisodiy, madaniy hayotda-jamiyatning barcha sohalarida islohotlar o'tkazib, zamonaviy, taraqqiy topgan turmush darajasiga erishish edi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Т.: «Ўзбекистон», 1995. 213-б.
2. Авлоний А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Т.: “Маънавият”, 1998. -Б. 8.
3. «Туркестанский сборник». Том 361. – С. 138.
4. Бехбудий М. Мунозара ҳақида // Туркестон вилоятининг газети. 1911, 29 сентябрь. 73-сон.
5. Фитрат А. Шарқ сийёсати // Танланган асар. Том 3. – Т.: “Маънавият”, 2003. – Б. 213.
6. Фитрат А. Кўрсатилган адабиёт. – Б. 218.
7. Абдурауф Фитрат. Мухторият // Танланган асарлар. 3-жилд. Т.: «Маънавият», 2003. 198-б.
8. Shodiyev, J. J. (2023). THE ROLE OF THE NATIONAL IDEA IN INCREASE OF HUMAN VALUES. Innovative Development in Educational Activities, 2(7), 616-625.
9. Jurakulovich, S. J. (2023). PHILOSOPHICAL VIEWS OF SAGES ON HUMAN VALUES AND GLORIFYING HIM. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 2(16), 229-238.
10. Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Москва: СССР халылари марказий нашриёти, 1926.

Nargiza BEKKIYEVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o'qituvchisi
E-mail:nargizarajabboyevna@gmail.com

QarDU prof.v.v.b, Psixologiya fanlari doktori B.Jo'rayev taqrizi asosida

O'SMIRLARDA DINIY TUSHUNCHALARNING SHAKLLANISHIDA HUQUQIY MADANIYATNI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada din tushunchasining mohiyati, qomusimzning diniy tushunchalar bilan bog'langan moddalari, bu borada olimlarning olib borgan tadqiqotlari, izlanishlari haqida so'z yuritiladi. Shaxsning o'zligini anglay boshlashi bilan, diniy tushunchalardan hayoti davomida to'g'ri foydalana olishi, jamiyatda o'rnatilgan qonun-qoidalar asosida o'z huquq va burchlarini ongli ravishda anglagan holda faoliyat ko'rsatishi, huquqiy savodxonlikni shakllanishi bilan bog'liq huquqiy madaniyatni o'zlashtirishi, shuningdek, sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga mustaqil fikr bildira olishi lozimligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Din, ishonch, e'tiqod, qadriyat, burch, sekulyarizm, huquq, regulativ, ta'lim, legitimizatsiya, kommunikativ, millat, ijtimoiy kelib chiqish, millat, qonun, konsepsiya, fenomen, savodxonlik, majburiyat, inson, ruhiyat.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF LEGAL CULTURE IN THE FORMATION OF RELIGIOUS CONCEPTS IN ADOLESCENTS

Annotation

This article talks about the essence of the concept of religion, the articles of our dictionary related to religious concepts, the research and research conducted by scientists in this regard. It is related to the realization of the individual's identity, the ability to use religious concepts correctly throughout his life, to act with a conscious awareness of his rights and duties based on the laws and regulations established in society, and the formation of legal literacy. It is highlighted that he should master the legal culture, as well as be able to express an independent opinion on the happening events.

Key words: Religion, trust, belief, value, duty, secularism, law, regulatory, education, legitimization, communicative, nation, social origin, nation, law, concept, phenomenon, literacy, obligation, human, psyche.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ РЕЛИГИОЗНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В данной статье рассказывается о сущности понятия религия, статьях нашего словаря, касающихся религиозных понятий, исследованиях и исследованиях, проводимых учеными в этом отношении. Оно связано с реализацией личности личности, способностью правильно использовать религиозные понятия на протяжении всей жизни, действовать с осознанным осознанием своих прав и обязанностей на основе установленных в обществе законов и правил, формированием правовой грамотности. подчеркивается, что он должен владеть правовой культурой, а также уметь выражать независимое мнение о происходящих событиях.

Ключевые слова: Религия, доверие, вера, ценность, долг, светскость, право, нормативность, образование, легитимация, коммуникативность, нация, социальное происхождение, нация, право, понятие, явление, грамотность, обязанность, человек, психика.

Kirish. Shaxs o'zligini anglay boshlashi bilan, diniy tushunchalardan hayoti davomida to'g'ri foydalana olishi, undan huquqiy savodxonlik va uning shakllanishi bilan bog'liq huquqiy madaniyat, huquqiy ong shakllarini anglab yetishni talab etadi. Shu bois, o'smirlarda diniy tushunchalarni shakllanishi sharoitida huquqiy ongning ahamiyati, ularni o'zlashtirish jarayonida shaxs ruhiyatiga ta'sir qiluvchidiniy ongning o'rni qanday ekanligini muammoni o'rganish jarayonida inobatga olishni talab etadi.

Shu o'rinda, o'smiryoshlarda diniy tushunchalarni shakllanishida muhim ahamiyatga molik bo'lgan huquqiy normalardan xabardor qilish, tushuntirish, kerak bo'lsa, singdirish kelgusida ular tomonidan yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan turli qonun buzilishi kabi holatlarni oldi olinishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillikdan so'ng xalqimizning milliy qadriyatlarini tiklash borasida bir qancha ishlar amalga oshirildi. Xususan, o'zligimizni anglash, ko'xna tariximizni tiklash, ma'naviy mulkimiz bo'lgan islom diniga e'tibor kuchaydi. Milliy va an'anaviy bayramlarimiz sirasiga kirgan go'zal bayramlarimizdan biri bo'lgan Navro'z, Ro'za va Qurbon hayitlari kuni umumxalq bayrami sifatida rasman dam olish kuni sifatida belgilandi.

O'zbekiston musulmonlari idorasining sobiq raisi muftiy Abdurashid qori Bahromov bu haqda shunday deydilar: "Ilgarilari yurtimizda istibod mafkurasi hukmronlik qilgan

davrlar, haj safariga borish juda qiyin bo'lib, safar ijzati nihoyatda past darajada cheklangan edi.

Taassufki, uzoq yillar davomida musulmonlarning bu boradagi orzu-niyatlariga yetarlicha e'tibor berilmadi. Natijada, ko'plab ulamolarimiz va bir qancha imon-e'tiqodli kishilarimiz yetmish yillar mobaynida tilak va orzular qilib, hajga bora olmasdan, armon bilan dunyodan ketdilar. Endilikda, ming-minglab mo'min musulmonlar muborak haj safariga borishga musharraf bo'lmoqdalar va bo'ladilar [2].

O'zbekiston Respublikasida 1992 yil 8 dekabrda konstitutsiyaning qabul qilinishi bilan yurtimizda tubdan o'zgarishlar ro'y berib, yuqoridagi huquqiy ahamiyatga molik masalalar o'z yechimini topdi.

Konstitutsiyani 19-moddasida: "O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeidan qat'inazar, qonun oldida tengdirlar", 33-moddasida: "Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega", 35-moddasida: "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har kim xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi" shuningdek, 71-moddasida "Konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qilib qo'yuvchi, O'zbekistonning davlat suverenitetiga,

hududiy yaxlitligiga va xavfsizligiga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy, hamda diniy adovatni targ'ib qiluvchi, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklariga, aholining sog'lig'iga, ijtimoiy axloqqa tajovuz qiluvchi siyosiy partiyalarning, boshqa nodavlat notijorat tashkilotlarining, shuningdek, milliy va diniy belgilariga ko'ra siyosiy partiyalarning, harbiylashtirilgan birlashmalarning tashkil etilishi va faoliyati taqiqlanadi. Maxfiy jamiyatlar va birlashmalar tashkil etish taqiqlanadi"[1].

Insonlar o'z faoliyati natijasi uchun mas'uliyatni tashqi sabablarga yoki o'ziga yuklash moyilligiga qarab farqlanishadi. Bunday sifatlar nazoratni lokallashtirish deyiladi. O'z xatti-harakati uchun mas'uliyatni tashqi sabablariga yuklaganda nazoratning tashqi (eksternal) lokallashtirilishi to'g'risida fikr yuritiladi. Bu toifaga mansub shaxslar o'zining qoniqsiz xatti-harakatini turli bahonalar bilan izohlaydi. O'z xatti-harakati uchun o'zini mas'ul deb bilsa, unda nazoratning ichki (internal) lokallashuvi ustun deb hisoblash uchun asos bor. Nazoratning ichki lokallashtirilishiga xos bo'lgan odamlar maqsadga erishishda ancha mas'uliyatli, izchil o'z-o'zini tahlil qilishga moyil hamda mustaqil bo'lishliklari aniqlangan[6].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

Din dunyo, inson, mavjudotlarning kelib chiqishi, insonning yashashdan maqsadi kabi savollarga o'zicha javob beradi. Dunyoviy ilm nuqta nazaridan din kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyotining ma'lum bosqichida paydo bo'lgan ijtimoiy ong shakllaridan biri. Bu dunyoqarash jamiyatning ma'lum tarixiy davr va sharoitlaridagi talablari, ehtiyojlari asosida shakllanadi.

Mazkur mavzu yuzaidan bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan va o'z ilmiy qarashlari va adabiyotlarida tahlil qilingan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi, S.Xoll, V.Djeyms, K.Yung, Z.Freyd, E.Arinin, D.Raximjanov, O.Ernazarov, N.Boymurodov, F.Abdurahmonov, Z.Abdurahmonova, V.Davidov, A.Safonov, M.Nazarova, A.Norbekov, Abdurashid qori Bahromov, S.Saidkosimov, G.Solijonova, B.Sharipov, A.Yunusova, A.Zakrullayev, A.Juzjoni, S.Isxanov, G.Kurbanova, M. O'rmonova va boshqalar tomonidan islom dini, islom dinida oilaning muqaddasligi, islom huquqshunosligi, O'zbekistonda g'ayriqonuniy faoliyat ko'rsatayotgan diniy ekstrimistik tashkilotlar, islom yo'nalishlari, oqimlar, mazhablar shuningdek din psixologiyasining shaxs va jamiyat hayotida tutgan o'rni keng yoritilgan.

Ta'lim tizimida sekulyarizm prinsipiga amal qilinishi ya'ni ta'lim tizimini dindan ajratilganligi umuman olganda dinning boshlang'ich chegarasiyu oxirgi nuqtasigacha o'smiriyoshlar bilishi lozim bo'lgan barcha ilmiy qarashlarilmiy-nazariy asoslanib tadqiq etilgan.

Tahlil va natijalar. Din (arabcha e'tiqod-ishonch, itoat) jamoat tomonidan shifrlangan qadimiy yozuvlar, mifologiya va ritualarga qat'iy amal qilingan holda bajariluvchi harakatlar to'plamidir. Dinlarning kelib chiqishi turli madaniyatlarda turlicha kechgan. Ayrim dinlar ijtimoiy tartibni belgilab kelgan bo'lsa, boshqalari insonning ichki kechinmalari va ruhiyatini tartibga solishni ko'zlaydi.

"Din" so'zini ba'zi hollarda „e'tiqod“ ma'nosida ham qo'llashadi, lekin bu doim o'rinli emas, zero e'tiqod shaxsiy ishonchdan iboratdir, aslo ijtimoiy tizim emas.

Binobarin, din shaxsiy e'tiqod hamda mistik kechinmalardan ham iborat bo'lishi mumkin. Din "atamasi" e'tiqodiga oid shaxsiy amaliyotlarni ham guruh tomonidan bajariluvchi ritualarga qo'llanadi. O'z navbatida din jamiyatga ta'sir qilmay qolmaydi.

Din to'g'risidagi turli yot tushunchalarning ko'payishi jamiyat rivojlanishida o'z ta'sirini ko'rsatadi [5].

G'arb mamlakatining mashhur psixologlaridan hisoblangan Z.Freyd o'zining din psixologiyasida yangi konsepsiya yaratdi. Z.Freyd din - tabiiy fenomen, inson mahsuloti, odamzodning uni o'rab turgan dunyoga bog'liqligining natijalaridan biri deb hisoblaydi. Xususan, u o'z asarlarida din bilan g'ayriqlik subyektiv taassurotlar, shaxsning istaklari orasida bog'liqlik bor, deb ko'rsatadi. Z.Freyd ta'limotiga ko'ra,

inson ruhoniyati uch bosqichning birgalikda o'zaro harakatidan iborat. Bu bosqichlar: g'ayriqlik, aqliydan oldingi va aqliy. Ruhoniyatning asosiy tarkibi, eng chuqur qatlamini g'ayriqlik deb hisobladi. Aqliydan oldingi va aqliy qismlariga g'ayriqlik ustiga qurilgan ikkinchi darajali narsa sifatida qaradi. Inson ruhoniyatining bu eng chuqur qatlami, Freyd fikriga ko'ra, tabiiy instinkt, «ibtidoiy xohishlar» asosida ishlaydi. Ibtidoiy xohishning asosi sifatida Z.Freyd jinsiy qiziqishni ko'rib chiqdi. Shaxsning g'ayriqlik qiziqishlarida jamiyatni vayron etuvchi kuch bor, deb hisoblaydi Z.Freyd. Jamiyat bunday kuchlarni jilovlash maqsadida ijtimoiy normalar va boshqa institutlar ko'rinishidagi turli mexanizmlarni barpo etadi[3].

Din jamiyatda ijtimoiy, ma'naviy va ruhiy vazifalarni bajaradi:

Birinchi, har qanday din o'z e'tiqod qiluvchilari uchun to'ldiruvchilik, tasalli beruvchilik-kompesatorlik vazifasini bajaradi va shaxs shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, insonda doimiy ehtiyoj bo'lishi hodisasini olaylik, inson o'z hayoti, turmush tarzi, tabiat va jamiyat bilan bo'lgan munosabatlari jarayonida hayotiy maqsadlariga erishishi ilojisiz bo'lib ko'ringanida unda qandaydir ma'naviy-ruhiy ehtiyojga zaruriyat seziladi.

Ikkinchi, muayyan din o'z ta'limot tizimini vujudga keltirgach, o'ziga e'tiqod qiluvchilar jamoasini shu ta'limot doirasida saqlashga harakat qiladi. Bu ijtimoiy hodisa dini birlashtiruvchilik-integratsion vazifasi deyiladi. Din hamisha muayyan ijtimoiy, etnik va ma'naviy hayotni qamrab olishga intiladi. Buning muntazamligini ta'minlash maqsadida din xalqlarning ijtimoiy hayotiga, shuningdek, adabiyoti va san'atiga chambarchas bog'lanib keta olgan.

Uchinchi, har bir din o'z qavmlari turmushini tartibga solib, nazorat qiluvchilik regulativ vazifani bajaradi. Dinlar o'z urf-odatlarining, bayramlarining qavmlari tomonidan o'z vaqtida bajarilishini shart qilib qo'yadi.

To'rtinchi, din aloqa bog'lashlik, birlashtiruvchilik, kommunikativ, vazifani ham bajaradi. Bunda u yoki bu dinga e'tiqod qiluvchi kishilarning o'z dididagi boshqa kishilar bilan aloqador ekanligi, o'zaro huquq va burchlarning borligi, urf-odat va ibodatlarni jamoa bo'lib, bajarilishi lozimligi nazarda tutiladi.

Beshinchi, din legitimizatsiya-qonunlashtiruvchilik funksiyani bajaradi. Dinning bu funksiyasini nazariy asosini Amerikalik sotsiolog T.Parsons ishlab chiqdi. Uning fikricha, har qanday ijtimoiy sistema muayyan cheklovlarisiz mavjud bo'la olmaydi. Buning uchun u qonun darajasiga ko'tarilgan axloq normalarini ishlab chiqishi kerak. Din bunday normalarni qonunlashtiribgina qolmay, ularga bo'lgan munosabatni ham belgilaydi.

Oltinchi, din vazifalarining falsafiy-nazariy jihatlari mavjud. Bu vazifa insonga yashashdan maqsad, hayot mazmuni dorulfano va dorulbaqo masalalariga o'z munosabatini bildirib turishdan iboratdir. Din insonning ruhiy dunyosi bilan bog'liq bo'lib, uning ijtimoiy hayotida doimo u bilan birga bo'ladi.

Shuning uchun ham dini o'rganish-bu insoniyatni o'rganish demakdir.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, din faqatgina ijtimoiy hodisa emas, balki inson e'tiqodini ichki ruhiy holatining bir bo'lagidir. Shaxs shakllanishida ta'lim-tarbiyaning ahamiyati nechog'li ahamiyat kasb etsa, diniy tarbiyaning ham o'rni inson hayotida muhim ahamiyatga egadir. O'smir balog'atga yetar ekan, o'z xatti-harakati, qiliqlari uchun javob beradi, shu bilan birga ular huquqiy imkoniyatlarga ham ega bo'ladi. O'smirning o'z huquq va burchlaridan xabardorligi uning huquqiy avtonomiyasining yuzaga kelishini ta'minlaydi, bunday avtonomiyaga ega bo'lish o'smirda o'z xatti-harakati uchun javobgarlik, mas'uliyatlilik hissini yuzaga keltiradi. Din hayotimizning ajralmas bir bo'lagi hisoblanadi. Diniy g'oyalarning barchasi yaxshilik, poklik, tinchlik, do'stlik, kabi xususiyatlarga tayanadi. Bizningcha, o'smir ruhiyatida turli xil diniy psixologik og'ishlar kuzatilmasligi uchun albatta ular bilan profilaktik ishlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston", Toshkent-2023.

2. Абдурашид қори Баҳромов. Мустақиллик ва виждон эркинлиги // Демократия ва инсон ҳуқуқлари.-Т.,1999.-№34.-Б.47.
3. Raximjanov D., Ernazarov O., “Dinshunoslikka kirish” «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti Toshkent – 2018, 88 b.
4. Abduraxmonov F. Z.abduraxmonova. “Din psixologiyasi” O'qituvchi 2011, 83 b.
5. Bekkiyeva, N. (2024). O'smirlarda soxta diniy tushunchalarning shakllanishida ijtimoiy omillarning pixonologik o'rni. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10775578>
7. Саъдуллаев, А. А. (2023). Ўсмир спортчиларда иродавий сифатларни шакллантириш аспекти. scholar, 1(8), 112–117. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/2706>

Surayyo BERDIKULOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail:berdikulova_s@gmail.com

O'zMU professori B.To'ychiyev taqrizi asosida

JAMIYAT MILLIY TARAQQIYOTIDA IJTIMOY NORMALARNING IJTIMOY-FALSAFIY JIHATLARI

Аннотация

Har bir inson jamiyatda o'zining o'rnini va mavqei mustahkamlashda ushbu jamiyatning ijtimoiy normalarni ham qabul qiladi. Ijtimoiy normalar ushbu jamiyat fuqarolari o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada ijtimoiy norma va uning mazmun-mohiyati, ijtimoiy normalarning jamiyat barqarorligini ta'minlash va milliy taraqqiyotni yanada takomillashtirishdagi o'rnini, uning ijtimoiy-falsafiy jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: milliy taraqqiyot, ijtimoiy munosabatlar, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy norma, milliy madaniyat, axloqiy qadriyatlar.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНЫХ НОРМ В НАЦИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

Каждый человек, укрепляя свое место и положение в обществе, также принимает социальные нормы этого общества. Социальные нормы играют важную роль в регулировании социальных отношений между гражданами этого общества. В данной статье освещается социальная норма и ее содержание, роль социальных норм в обеспечении устойчивости общества и дальнейшем совершенствовании национального развития, ее социально-философские аспекты.

Ключевые слова: национальный прогресс, общественные отношения, развитие общества, социальная норма, национальная культура, нравственные ценности.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECTS OF SOCIAL NORMS IN THE NATIONAL DEVELOPMENT OF SOCIETY

Annotation

Each person also accepts the social norms of this society in strengthening his place and position in society. Social norms play an important role in regulating social relations between citizens of this society.

This article highlights the social norm and its content, the role of social norms in ensuring the stability of society and further improvement of national development, its socio-philosophical aspects.

Key words: national development, social relations, community development, social norm, national culture, moral values.

Kirish. Ijtimoiy normalar – bu odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi jamiyatda tarixan shakllangan va qabul qilingan xulq-atvor qoidalari bo'lib, ular ijtimoiy munosabatlarda odamlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi qonun-qoidalarni o'ziga xos axloqiy ko'rinishlarini ifodalaydi[1]. Ijtimoiy normalar jamiyatning har bir a'zosiga ular o'zlarini qanday tutishi kerakligini, muayyan ijtimoiy vaziyatda qanday harakatlar maqbul yoki qabul qilinishi mumkin emasligini namoyon qiladi.

Ijtimoiy normalar jamiyatdagi ijtimoiy tartib va izchillikning asosidir. Shuningdek, ular insonlarga bir-biri bilan qanday munosabatda bo'lishni, boshqalarning xatti-harakatlarini prognoz qilishni va ijtimoiy muhitga moslashishni tushunishga yordam beradi. Shu jihatlarni inobatga olganda, jamiyat milliy taraqqiyoti va barqarorligida ijtimoiy normalar va milliy qadriyatlarini tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Materiallar va tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy normalar asosan jamoaviy kelishuv bilan belgilanadigan va qo'llab-quvvatlanadigan jamiyatdagi xulq-atvor va o'zaro munosabatlarning belgilangan qoidalari majmuasi hisoblanadi. Har qanday qoida, agar u quyidagi mezonlarga javob bersa, ijtimoiy norma sifatida tan olinadi:

-tarixiy rivojlanish jarayonida evolyutsion yo'l bilan vujudga kelgan;

-ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan;

-odamlarning ongli ixtiyoriy harakatlariga asoslangan;

-bu jamiyatning barcha a'zolari uchun umumiy va doimiy ravishda ishlaydi;

- madaniyat turiga va jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga mos keladi.

Ijtimoiy normalar jamiyatda ijtimoiy munosabatlarni baholash va tartibga solish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, bu bizga muayyan vaziyatlarda nima maqbul va qabul qilinishi mumkin emasligini tushunishda, xulosalar va qarorlar chiqarishda

yordam beradi. Ijtimoiy normalarni qabul qilishda sotsializatsiya jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi.

Sotsializatsiya-bu shaxslar jamiyatdagi me'yorlar, qadriyatlar va umume'tirof etilgan xulq-atvor qoidalarni o'rganadigan jarayon bo'lib, bu bolalikdan boshlanadi va hayot davomida shakllanib, takomillashadi[2].

Ijtimoiy me'yorlarni shakllantirishda odamlar boshqa odamlarning xatti-harakatlarini kuzatadilar va muloqot orqali jamiyatda qanday normalar mavjudligini bilib oladilar. Ular ushbu me'yorlarni qabul qilishlari va ularni o'zlarining qadriyatlar va xatti-harakatlar tizimiga kiritishlari mumkin.

Ijtimoiy me'yorlarni shakllantirishda oila, maktab, din kabi ijtimoiy institutlar ham muhim rol o'ynaydi. Ular odamlarga jamiyat me'yorlarini o'rganadigan va qabul qiladigan tuzilgan muhitni taqdim etadi. Masalan, oila bolalarga asosiy xulq-atvor qoidalarni o'rgatishi, tarbiya berishi mumkin, maktab esa ularga ta'lim muhitida ijtimoiy me'yorlarni o'rgatishi mumkin.

Ijtimoiy me'yorlar buzilgan taqdirda har bir inson jamiyat tomonidan ijtimoiy sanksiyalarga uchraydi. Ular ijobiy (mukofotlar, maqtovlar) yoki salbiy (jazo, hukm) bo'lishi mumkin. Ijtimoiy sanksiyalar ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlash va saqlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular odamlarni ushbu me'yorlarga rioya qilishga va buzilishlardan qochishga undaydi.

Umuman olganda, ijtimoiy me'yorlarni shakllantirish jarayoni dinamik bo'lib, madaniyat, ta'lim, din va ijtimoiy muhit kabi ko'plab omillarga bog'liq. Bu odamlarga jamiyatga moslashishga va o'z harakatlarini boshqa odamlar bilan muvofiqlashtirishga yordam beradi.

Ijtimoiy normalar jamiyat va davlat tomonidan o'rnatilgan aniq yoki yozilmagan(axloqiy) bo'lishi mumkin[3]. Aniq normalar odatda qonunlarda yoki me'yoriy hujjatlarda mustahkamlangan aniq shakllangan qoidalardir. Masalan, yo'l harakati qoidalari yoki jamoatchilik nazorati to'g'risidagi qonunlar. Boshqa tomondan, yozilmagan(axloqiy) normalar aniq

ifodalalmagan, ammo baribir jamiyatda keng qabul qilinadi. Masalan, salomlashish, muomala qilish odobi, ovqatlanish va hakazo.

Shu jumladan, oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi, qonunda mustahkamlangan ijtimoiy normalarga misollar keltirish oson. Masalan, oila hayotidagi asosiy voqea bu nikohdir. Huquqiy jihatdan nikoh huquqiy normalar bilan tartibga solinadi. Ular nikoh tuzish tartibini (ariza berish, nikoh sanasini belgilash, nikoh holatini tasdiqlovchi hujjatlarni berish), shuningdek, ajrashish jarayonini (ajrashish to'g'risida ariza berish, sud orqali ajrashish, mulkni taqsimlash, tayinlash, aliment to'lash va boshqalar) tartibini belgilaydi.

Ijtimoiy normalar madaniy jihatdan ham shartli bo'lishi mumkin. Ular madaniyatlar va jamiyatlarda farq qilishi mumkin va bir madaniyatda norma deb hisoblangan narsa boshqa madaniyatda qabul qilinishi mumkin emas. Masalan, ba'zi madaniyatlarda jamoat joylarida qanday kiyinish yoki o'zini tutish bo'yicha qat'iy qoidalar mavjud.

Ijtimoiy normalar statik emas va vaqt o'tishi bilan ijtimoiy normalar ham o'zgarishi mumkin. Ularga ijtimoiy o'zgarishlar, texnologik taraqqiyot, jamiyat qadriyatlar va e'tiqodlaridagi o'zgarishlar ta'sir qilishi mumkin. Masalan, gender tenglik to'g'risidagi me'yorlar jamiyatdagi o'zgarishlarga muvofiq o'zgarishi va rivojlanishi mumkin.

Ijtimoiy me'yorlarning o'zgarishi axloqiy me'yorlarning o'zgarishiga ta'sir qilishi mumkin va aksincha. Masalan, jamiyatda gender tengligi va ayollar huquqlarining kuchayishi ijtimoiy me'yorlarning o'zgarishiga olib kelishi mumkin, bu esa o'z navbatida ayollarga va ularning huquqlariga hurmat haqidagi axloqiy nutqqa ta'sir qilishi mumkin. Natijada, ijtimoiy normalar va axloq jamiyatni tashkil etish va faoliyatining muhim jihatlari hisoblanadi. Ular odamlarning xulq-atvori uchun chegaralarni belgilashga, axloqiy jamiyatni shakllantirishga yordam beradigan qadriyatlar va tamoyillarni o'rnatishga yordam beradi.

Maqolada jamiyat milliy taraqqiyotida ijtimoiy normalar va ular haqidagi ta'limotlar, nazariyalar, qarashlar va uning mazmun-mohiyatini yoritib berishda analiz va sintez, induktiv va deduktiv, kompleks yondashuv, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, dialektik usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy normalar tizimi jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy rivojlanishining erishilgan darajasini aks ettiradi, ularda odamlar hayotining sifati, mamlakat hayotining tarixiy va milliy xususiyatlari, davlat hokimiyatining tabiati aks etadi. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar ob'ektiv qonunlar, ijtimoiy rivojlanish tendensiyalarining harakatlarini aks ettiradi va konkretlashtiradi. Ushbu qonunlarning ob'ektiv tabiati ularning odamlar tomonidan ilmiy tushunilishi va maqsadli ijtimoiy faoliyatda ishlatilishi bilan uzviy bog'liqdir[4].

Ijtimoiy me'yorlarga rioya qilish jamiyat faoliyatining muhim jihati hisoblanadi. Odamlar boshqa odamlar tomonidan ijobiy qabul qilinishi uchun ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishadi. Ijtimoiy me'yorlarning buzilishi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy me'yorlarning o'zgarishi ham asta-sekin, ham keskin sodir bo'lishi mumkin. Masalan, chekish o'tmishda keng tarqalgan va ijtimoiy qabul qilingan, ammo vaqt o'tishi bilan jamoatchilik fikri o'zgaragan va chekish salbiy qabul qilingan. Bu ijtimoiy me'yorning o'zgarishiga olib keldi va hozirda ko'plab jamoat joylarida chekish cheklangan va taqiqlangan.

Ijtimoiy normalar insonning ichki dunyosini emas, balki odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Biroq, axloqiy talablarning individual jihatlarni e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Oxir oqibat, ularni amalga oshirish insonning axloqiy yetukligiga, uning axloqiy qarashlarining mustahkamligiga, shaxsiy manfaatlarining ijtimoiy yo'nalishiga bog'liq. Va bu yerda vijdon, burch kabi individual toifalar insonning xatti-harakatlarini ijtimoiy axloqqa yo'naltirishda asosiy rol o'ynaydi. Jamiyatdagi ijtimoiy me'yorlarga misollar xilma-xil, ammo bir qancha global me'yorlar mavjud. Eng yirik jamoalar diniy me'yorlar nafaqat bunday jamoalar ichidagi munosabatlarni, balki bir dinga mansub bo'lmagan tashkilotlar va odamlar bilan munosabatlarni tartibga solishga xizmat qiladi. Bunday xarakterdagi ijtimoiy me'yorlarning misollarini keltirish mumkin. Eng keng tarqalgan to'y marosimlari va marhumning dafn marosimi[5].

Odamlarning xulq-atvorini, ijtimoiy guruh, jamoa, tashkilot harakatlarini tartibga solish qoidalari ijtimoiy me'yorlardir. Ijtimoiy norma umumiy qoidadir-u jamiyatda o'zini tutish qoidalarni belgilaydi, sub'ektning xatti-harakati jamiyat manfaatlariga qarab qanday bo'lishi yoki bo'lmaslik kerakligini belgilaydi.

Ijtimoiy norma odamlarning ijtimoiy faoliyati shakllarini tartibga soladi, ya'ni, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan; bu normalar insonning ixtiyoriy va ongli faoliyati tufayli paydo bo'ladi; ular tarixiy rivojlanish va jamiyatni boshqarish jarayonida vujudga keladi.

Yuqoridagi tasnifga qaramay, butun ijtimoiy me'yor tizimining yaxlitligi va dinamikasini tushunish muhimdir, chunki bu jamiyat hayotining zaruriy sharti va jamiyatni boshqarish vositasi, shuningdek, odamlarning kelishilgan o'zaro ta'sirini kafolatlashga imkon beradigan, davlatning tashkil etilishi va faoliyatiga inson huquqlari va nihoyat, aholining o'sishi va farovonligini rag'batlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ushbu maqola doirasidagi tasniflash tahlilining asosiy ahamiyati ijtimoiy normaning har bir guruhining ahamiyatini aniqlash, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish jarayonida rolini aniqlash, uning o'zaro ta'sirining mumkin bo'lgan variantlari, umumiy tizimni tashkil etuvchi murakkab xususiyatlarni ko'rib chiqishdir.

Shunday qilib, ijtimoiy normalar - bu odamlarning irodasi va ongi bilan bog'liq, jamiyatning tarixiy rivojlanishi va faoliyati jarayonida yuzaga keladigan, madaniyat turiga va uni tashkil etish xususiyatiga mos keladigan ijtimoiy o'zaro ta'sir shaklini tartibga solishning umumiy qoidalarni o'z ichiga oladi[6].

Muhokama. Ijtimoiy me'yorlarda ko'plab odamlar va ko'p avlodlar faoliyati tajribasi birlashadi. Jamiyatdagi inson xatti-harakatlarini tartibga soluvchi ijtimoiy normalar talablarning aniqligi va qat'iyligi, ularni buzganlik uchun jazo turlari, ushbu normalarning bajarilishini kim nazorat qilishi bilan farq qiladi. Ijtimoiy norma milliy madaniyatga, ijtimoiy tashkilotlarning xususiyatiga mos keladi. Jamiyatni tashkil etishning tabiati jamiyatdagi muayyan normalarning ahamiyatiga ko'proq ta'sir qiladi. Shuning uchun ijtimoiy qoidalar-bu odamlarning irodasi va ongi bilan bog'liq bo'lgan, ularning ijtimoiy faoliyati shaklini tartibga soluvchi, tarixiy va funksional jamiyatni rivojlantirish jarayonida, uni tashkil etish xususiyatiga muvofiq yuzaga keladigan umumiy qoidalar desak mubolag'a bo'lmaydi.

Jamiyat insonni baholaydi, lekin inson ham jamiyatni, davlatni va o'zini baholaydi. Har bir inson normalar haqida o'ziga xos sub'ektiv g'oyaga ega, u har qanday tajribani dunyoqarashi ob'ektivdan o'tkazadi. Har bir inson uchun axloq va adolat g'oyasi har xil, ba'zida u vaziyatga qarab o'zgaradi. Tashqi dunyo nazorati bilan bir qatorda bizda ichki nazorat -o'z-o'zini boshqarish mavjud. Ongli o'zini o'zi boshqarish-bu shaxsiyatning qimmatli sifatlaridan biridir. Bu shuni ko'rsatadiki, odam o'z xatti-harakatlari uchun javobgar bo'lishi va ularning to'g'riligini shubha ostiga qo'yishi mumkin. Shuning uchun, uning harakatlarini tahlil qilish va xatolarni hisobga olgan holda, u yaxshilanadi.

Jamiyat-bu uning elementlarini boshqarishga muhtoj bo'lgan murakkab tizim. Ijtimoiy nazorat jamiyat ichidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soladi, odamlarni boshqaradi va ularning xatti-harakatlarini oldindan aytib bo'ladigan, xavfsiz qiladi. Ijtimoiy me'yorlarga rioya qilmaslik deviant, ya'ni deviant xatti-harakatlarga olib keladi. Deviant xatti-harakatlar-bu jamiyatdagi shaxslar guruhi yoki toifasidagi shaxsning xatti-harakatlarini tartibsizlashtirish shakli bo'lib, u jamiyatning mavjud umidlari, axloqiy va huquqiy talablariga mos kelmasligini aniqlaydi[7].

Shaxsiy darajada deviant xatti-harakatlar axloqsiz harakatlarda, ijtimoiy me'yorlarni e'tiborsiz qoldirishda, jinoyatlar va huquqbuzarliklarda namoyon bo'ladi. Odamlarning bir - biri bilan o'zaro munosabati darajasida-janjallar, aldash, jinoyat va hakazo. Davlat darajasida korrupsiya va byurokratiya deviant xatti-harakatlardir. Deviant xatti-harakatlarning bunday namoyon bo'lishi jamiyatga katta zarar yetkazadi va tuzatib bo'lmaz oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy normalar jamiyatni axloqiy jihatdan tashkil etishning asosi bo'lib, ijtimoiy vaziyatlarda odamlarning xatti-harakatlarini tartibga soladi. Ular jamiyatda fuqarolar, xalqlar, millatlarning axloqiy jihatlari, xatti-

harakatlarini qadriyatlar, urf-odatlar va me'yoriy tizimlar asosida shakllantiradilar.

Ijtimoiy me'yorlar ijtimoiy tartibni saqlash, hamkorlik va harakatlarni muvofiqlashtirishni ta'minlash va ijtimoiy o'ziga xoslikni shakllantirish va saqlashni o'z ichiga olgan bir qator

funksiyalarni bajaradilar. Ijtimoiy me'yorlar jamiyatdagi odamlarning o'zaro ta'siri jarayonida shakllanadi va o'zgaradi va ularga rioya qilish jamiyatda barqarorlik va uyg'unlikni saqlash uchun muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Aslamovna B. S. The role of social norms in the moral rise of society //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 54-61.
2. Добрин К. Ю. Социальная норма в традиционном и современном обществе //Вестник Поволжского института управления. – 2011. – №. 1. – С. 116-121.
3. Нурматова И. А., Саиджонова С. Х. Ижтимоий меъёр жамият бошқарувининг ажралмас қисми //Scientific progress. – 2023. – Т. 4. – №. 1. – С. 318-323.
4. Nyborg K. Social norms and the environment //Annual Review of Resource Economics. – 2018. – Т. 10. – С. 405-423.
5. Berdikulova S. A. Social norms in the system of reference points of human practice //Теория и практика современной науки. – 2022. – №. 5 (83). – С. 6-9.
6. Бердикулова С. А. О взаимосвязи социальных норм и социального контроля //Социосфера. – 2014. – №. 1. – С. 27-30.
7. Thio A., Taylor J. D., Schwartz M. D. Deviant behavior. – Boston, MA: Pearson, 2013.

Xurshid BOBANOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: nightboy22266@gmail.com

SHDPI katta o'qituvchisi (PhD) H.Bekmurodova taqrizi asosida

ONTOGENEZDA PSIXOLOGIK MADANIYAT RIVOJLANISHINING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Аннотация

Maqolada shaxsga xos sifatlar va jarayonlarning zaruriy rivojlanish darajasi jamiyatning har bir a'zosi mos kelishi kerak bo'lgan ma'lum bir ijtimoiy-psixologik omil sifatida belgilanishi o'rganilgan. Ma'lum yosh bosqichlarida mantiqiy fikrlash, ma'lum bir ilmiy bilimlar tizimi, ilmiy e'tiqodlar, dunyo haqidagi kundalik g'oyalar tizimi, maishiy texnika bilan ishlash bo'yicha amaliy ko'nikmalar tizimi, o'z xatti-harakatlarini o'zboshimchalik bilan tartibga solish qobiliyati, o'z-o'zini anglashning nazariy tahlillari keltirilgan. Har bir ijtimoiy-madaniy me'yorda tegishli ijtimoiy tajribani o'zlashtirishning zarur darajalari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ontogenez, ehtiyoj, motiv, iroda, o'z-o'zini anglash, status, madaniy-tarixiy, etnos.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ОНТОГЕНЕЗЕ

Аннотация

В статье исследуется, как определяется необходимый уровень развития личностных качеств и процессов как определенный социально-психологический фактор, которому должен соответствовать каждый член общества. На определенных возрастных этапах представлены логическое мышление, определенная система научных знаний, научных убеждений, система бытовых представлений о мире, система практических навыков работы с бытовой техникой, умение произвольно регулировать свое поведение, теоретический анализ самосознания. В каждой социокультурной норме указываются необходимые уровни усвоения соответствующего социального опыта.

Ключевые слова: Онтогенез, потребность, мотив, воля, самосознание, статус, культурно-исторический, этнос.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL CULTURE IN ONTOGENESIS

Annotation

The article examines how the necessary level of development of personal qualities and processes is determined as a certain socio-psychological factor that every member of society must meet. At certain age stages, logical thinking, a certain system of scientific knowledge, scientific beliefs, a system of everyday ideas about the world, a system of practical skills in working with household appliances, the ability to arbitrarily regulate one's behavior, and a theoretical analysis of self-awareness are presented. Each socio-cultural norm specifies the necessary levels of assimilation of the relevant social experience.

Key words: Ontogenesis, need, motive, will, self-awareness, status, cultural-historical, ethnosc.

Kirish. Yangi O'zbekistonda yoshlarga sifatli ta'lim berish va ularni tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Psixologik madaniyat faqat shaxslararo munosabatlarni makonida shakllanadi hamda rivojlanadi. U ushbu munosabatlarning me'yorlari, qoidalari va texnikasini belgilaydi. Unda insonning insonga, shu jumladan o'ziga bo'lgan munosabati tajribasi jamlangan. U odamlarda, jonli muloqot usullarida, matnlarda, san'at asarlarida, ma'lum an'analar va marosimlarda qayd etilgan. Ularning ta'limni bir yosh bosqichidan keying yosh bosqichiga o'tayotgandagi shakllanishidagi dinamikasi to'g'risidagi ma'lumotlarning yetarli emasligi muammoni belgilab beradi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot uslublari. Ontogenetik rejada psixologik madaniyatni o'rganish uning rivojlanish mexanizmlari, qonuniyatlari, bosqichlari, shartlari va xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Birinchidan, madaniyat rivojlanishining eng asosiy qismlariga to'xtalamiz. Shaxsning sub'ekt va shaxs sifatida bir qismi bo'lgan psixologik madaniyat kelib chiqishi va mohiyatiga ko'ra ijtimoiy bo'lib ko'rinadi. Insonning ijtimoiy mohiyati uning tug'ilishidan o'limigacha bo'lgan butun hayoti odamlar orasida o'tishi bilan belgilanadi. U shaxsga aylanadi, chunki u ijtimoiy jamiyatida tarbiyalanadi va turli xil hayotiy vaziyatlarda o'zini tutishning ijtimoiy rivojlangan usullarini, ob'ektlar va odamlar bilan ishlash usullarini o'zlashtiradi. Insonning har qanday aqliy ta'limi (jarayon, shaxsiy xususiyat, ehtiyoj va boshqalar) kelib chiqishi va mohiyati bo'yicha ijtimoiy sifatida namoyon bo'ladi. L.S.Vygotskiy ko'rsatganidek, aynan ijtimoiy ta'sir tufayli bolaning aqliy funksiyalari tabiiy deb ataladigan narsalardan yuqori darajaga aylanadi. Xuddi shu tarzda inson ehtiyojlari, shaxsiy xususiyatlar, ong va o'z-o'zini anglash shakllanadi. Insonning ijtimoiy-tarixiy

mohiyati to'g'risidagi konsepsiya zamonaviy psixologiyada o'zgartirib bo'lmaz ahamiyatga ega. Bu taniqli rus psixologlarning ismlari bilan bog'liq: B.G.Ananyev, L.S.Vygotskiy, A.N.Leontiev, A.R.Luriya, S.L.Rubinshteyn va boshqalar.

Psixologik madaniyat ikki shaklda mavjud: ijtimoiy va shaxsiy hodisa sifatida. Ijtimoiy hodisa sifatida u jamiyat madaniyatining bir qismidir: etnos, davlat yoki butun qit'a (Evropa, Osiyo, Afrika va boshqalar) sifatida bo'lsa, unda odamlar avlodlari tomonidan psixologik tajriba to'plangan, ularsiz butun jamiyatning o'zi va uning har bir a'zosi alohida mavjud bo'lolmaydi. Shaxsiy ta'lim sifatida psixologik madaniyat shaxsning ajralmas qismidir. Shuni ta'kidlash kerakki, bu uning bo'lishi mumkin bo'lgan yoki bo'lmazligi mumkin bo'lgan shaxsning qo'shimcha elementi haqida emas, balki uning rivojlanish darajasi yoki etukligi haqida. Bu yangi tug'ilgan chaqaloqni insoniylashtiradigan va uni to'laqonli sub'ekt va shaxsga aylantiradigan psixologik madaniyatdir. Natijada, uning tug'ma aqliy funksiyalari, shuningdek, yangi aqliy funksiyalar va shaxsiy shakllanishi rivojlanadi.

Masalan, ongsiz va beixtiyor jarayondan yodlashning tug'ma qobiliyati ongli va ixtiyoriy jarayonga aylanadi. Bola o'z xotirasini o'ziga xos shaxsiy organ yoki vosita sifatida ajratishni boshlaydi, uning yordamida ma'lum hayotiy muammolarni hal qilish mumkin. Shu bilan birga, u ushbu vositani boshqarishni yoki usullarini o'zlashtiradi. Bu o'z navbatida xotiraning psixologik madaniyatining mohiyati sanaladi. Uning rivojlanishining turli darajalari mavjud. U qanchalik baland bo'lsa, odam o'z xotirasini shunchalik yaxshi biladi va uning xususiyatlari, xususiyatlari va ishlash qonuniyatlarini tushunadi va uni boshqarish usullarini shunchalik yaxshi biladi. Mnemonik madaniyatning yuqori darajada rivojlanishi bilan inson o'z

xotirasining samarali egasiga aylanadi, uning imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalana oladi va uni doimiy ravishda takomillashtirishga g'amxo'rlik qiladi. Mnemonik madaniyatning yuqori darajada rivojlanishi uning xotira imkoniyatlaridan g'ayriinsoniy maqsadlarda foydalanish imkoniyatini istisno qiladi. Bu mnemonik madaniyatning ma'naviy va axloqiy tarkibiy qismidir.

Ushbu misolda biz psixologik madaniyat rivojlanishining mohiyatini ko'rib chiqdik. Uning rivojlanishining yuqori darajasi odamni o'ziga xos shaxsga, uning mavjudligining to'laqonli sub'ektiga aylantiradi, u mavjud bo'lgan shaxsiy potentsialdan samarali foydalanishga qodir: xarakter xususiyatlari, iroda, his-tuyg'ular, tafakkur va boshqalar.

Olingan natijalar va ularning muhokamasi. Psixologik madaniyat bolada assimilyatsiya yoki o'zlashtirish mexanizmi bilan rivojlanadi. Biroq, u ob'ektlar va narsalarda emas, balki odamlar, aloqa shakllari va usullarida, shuningdek, insonga bag'ishlangan fan, adabiyot va san'atning sohalari, turlari va janrlarida ob'ektivlashtiriladi va aniqlanadi. Bu psixologik madaniyatning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Bu erda tayinlash mavzusi insonning sub'ekt va shaxs sifatida psixologik mohiyati hisoblanadi. Ontogenez jarayonida bola insonni tushunish usullari va shakllarini, insonga xos bo'lgan munosabatni o'rganadi. Bundan tashqari, biz nafaqat boshqa odamlar haqida, balki o'zimiz haqida ham gaplashayotganimizni ta'kidlash muhimdir, ya'ni bola o'zini o'zi bilish, o'zini o'zi yaratish va o'zini o'zi boshqarish usullari va shakllarini o'rganadi. Va faqat shu sharoitda bola sub'ekt va shaxsga aylanadi.

Psixologik madaniyatning rivojlanishi hayotiy ahamiyatga ega, chunki insonning ijtimoiy mavjudligi boshqa odamlar bilan doimiy aloqada bo'ladi: ularning oila a'zolari, do'stlari, sinfdoshlari, ishdagi hamkasblari, mansabdor shaxslar, tasodifiy o'tkinchilar va boshqalar. Bu tom ma'noda tug'ilish paytidan boshlanadi va butun umr davom etadi. V.I.Slobodchikov va E.I.Isayeva: "Bola uchun kattalar (umuman boshqa odam) nafaqat uning rivojlanish shartlaridan biri, balki boshqalar bilan bir qatorda (nafaqat ijtimoiy rivojlangan qobiliyatlarning personifikatori), balki inson sub'ektivligining paydo bo'lishi ehtimolining asosiy ontologik asosi, normal rivojlanish va to'laqonli inson hayotining asosidir"[1]. Shuni ta'kidlash kerakki, aloqa nafaqat insonning aqliy rivojlanishi va ijtimoiy mavjudligiga hamroh bo'ladigan jarayondir. Muloqotsiz ular printsiptal jihatdan mumkin emas. Ijtimoiy mahrumlikning bolaning aqliy rivojlanishiga ta'siri juda keng va tuzatib bo'lmaydigan. Bu insonning ijtimoiy hayoti uchun ham xuddi shunday halokatli. Axborot almashish, psixologik ta'sir, shaxslararo bilim, birgalikdagi faoliyatni tartibga solish, ko'plab ehtiyojlarni qondirish va avvalambor, muloqotning o'ziga bo'lgan ehtiyoj, o'z-o'zini anglash va boshqalar kabi aloqa funktsiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu g'alati va aql bovar qilmaydigan bo'lib tuyulishi mumkin, ammo ijtimoiy hayotning eng so'nggi bosqichida - o'lim bosqichida ham odam uchun aloqa zarur. Bu muqarrar o'lim oldida uning ahvolini engillashtiradigan diqqatli va sezgir suhbatdosh.

Inson uchun muloqotning bunday yuqori ahamiyatini hisobga olgan holda, u juda muvaffaqiyatli sub'ekt bo'lishi kerak, ya'ni uni mukammal egallash. Aks holda, u hayotning har qanday muvaffaqiyatsizliklariga mahkum: o'qishda, kundalik hayotda, oilada, bolalarni tarbiyalashda, kasbiy faoliyatda va shu kabilar. Biroq, aloqa bu borada ob'ektiv faoliyatdan sezilarli darajada ustun bo'lgan juda murakkab jarayondir. Bu asosan, o'zaro munosabatlarning ikkala tomoni ham odamlar tomonidan ifodalanganligi bilan belgilanadi. Ularning har biri o'ziga o'xshash mavjudot - mustaqil va teng huquqli sub'ekt va shaxs bilan shug'ullanadi. Bunday o'ziga xos ob'ekt bilan ishlashdan farq qiladigan maxsus ishlov berish va bilishni talab qiladi. Buni mashhur faylasuf M.M.Baxtin ta'kidlagan: "Har qanday bilim ob'ekti (shu jumladan odam) narsa sifatida qabul qilinishi va tan olinishi mumkin. Ammo sub'ekt o'z-o'zidan narsa sifatida qabul qilinishi va o'rganilishi mumkin emas, chunki sub'ekt bo'lib qolganda ovozsiz bo'la olmaydi, shuning uchun uni bilish faqat dialogik bo'lishi mumkin"[2].

Inson murakkablik, o'ziga xoslik, qarama-qarshilik, printsiptal bilmaslik, ilm-fan tomonidan etarli darajada

o'rganilmaganligi va boshqalar kabi xususiyatlar bilan ajralib turadi. Zamonaviy psixologiyada insonning ba'zan bir-biriga zid bo'lgan ko'plab tushunchalari mavjud, ularning hech biri mutlaq haqiqatni da'vo qilmaydi. Insonning mohiyati jismoniy emas, balki ma'lum jismoniy xususiyatlarga ega bo'lmagan aqliy va ma'naviy haqiqatdir. Bu mavzuga nisbatan mumkin bo'lganidek, hislar uchun ham, to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilish uchun ham (jismoniy yoki boshqa) mavjud emas. Boshqacha qilib aytganda, muloqot qiluvchi sub'ektlar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqa chiqarib tashlanadi. Bu tana organlari orqali amalga oshiriladi. Bir sub'ektning ruhiy hayotining mazmuni boshqa sub'ektning ruhiy hayotining mulkiga aylanishi uchun u bir nechta o'zgarishlardan o'tishi kerak. Birinchidan, u sezgi organlari uchun mavjud bo'lgan aniq aloqa aktlari shaklini oladi. Keyin ular boshqa sub'ekt tomonidan qabul qilinadi va tegishli sub'ektiv shakllanishlarga aylanadi: fikrlar, his-tuyg'ular, hissiy tajribalar. Biroq, u tanigan odamning (yoki umuman uning shaxsiyatining) ruhiy hayotining sub'ektiv rasmini shakllantirmoqda, bu uning asl nusxasi bilan hech qachon mos kelmaydigan modelidir. Bu printsiptal jihatdan mumkin emas. Faylasuf I.A.Ilyinning adolatli so'zlari bilan "Shaxsiy aqliy hayot har birimiz uchun o'ziga xos izolyatsiyada, yopiq va boshqalar uchun mavjud emas, hech kim mening holatlarimni boshdan kechirmaydi, o'zimiz kabi va to'g'ridan-to'g'ri unga kirish mumkin, hech kim - "Men"dan boshqa. Hech kim o'z ruhiga "kirishi" yoki in boshqasiga "aylantirishi" mumkin emas"[3]. Shunga ko'ra, boshqa odamga ta'sir to'g'ridan-to'g'ri emas - yurakdan ruhga, balki tana vositachiligiga bog'liq. Bundan tashqari, u o'zgarishlarning o'xshash ketma-ketligidan o'tadi: bitta sub'ektning aqliy shakllanishi (niyat, tasvir, holat) → sezgi organlari uchun mavjud bo'lgan o'ziga xos aloqa aktlari → ularni boshqa sub'ekt tomonidan idrok etish → ularni sub'ektiv shaklga o'tkazish.

Psixologik madaniyatning yaxlit shaxsiy ta'lim sifatida rivojlanishi fanda juda yomon o'rganilgan. Tadqiqot mavzusi ko'pincha uning individual tarkibiy qismlari va funktsiyalaridir. Biroq, ular ham to'liq o'rganilmagan. Masalan, fanda bolada boshqa odamlarni tushunish jarayonlari va boshqalarga psixologik ta'sir ko'rsatish qobiliyatlari va ko'nikmalarini rivojlantirishning yaxlit tasviri yo'q. Rivojlanish psixologiyasi darsliklarida mavzuga yo'naltirilgan psixikaning rivojlanishiga (ob'ektiv fikrlash, ob'ektini idrok etish, ob'ektiv tasavvur va boshqalar) ko'proq joy ajratilgan. Biroq, bola nafaqat ob'ektiv munosabatlarning sub'ekti sifatida, balki aloqa sub'ekti sifatida ham rivojlanadi. Va bu shuni anglatadiki, u odamlarga bilish va ta'sir qilishning tegishli psixologik vositalarini egallaydi: psixologik fikrlash, tasavvur, xotira, idrok, odamlarga nisbatan amaliy ko'nikmalar va boshqalar. Psixologik madaniyatni rivojlantirishning yaxlit kontseptsiyasini yaratish yanada muhimdir.

Bolada psixologik madaniyatning rivojlanishi o'z-o'zidan amalga oshiriladi. Ushbu jarayonning asosiy manbai shaxsiy aloqa tajribasi hisoblanadi. Odamlarni kuzatish, o'z-o'zini kuzatish, introspeksiya, badiiy adabiyotlarni o'qish, badiiy filmlar va spektakllarni tomosha qilish ham katta ahamiyatga ega. Bizning jamiyatimiz yosh avlod psixologik madaniyatini maqsadli shakllantirish va tarbiyalash tizimini ta'minlamaydi va yaratmaydi. So'nggi o'n yilliklarda ta'lim muassasalarida psixologik xizmat tashkil etilishi munosabati bilan bunday tizimning alohida elementlari paydo bo'la boshladi. Ko'pincha bu barcha turdagi treninglar, rolli o'yinlar, tuzatish va rivojlantirish darslari va fakultativ kurslar shaklida amalga oshiriladi. Psixologlarning sa'y-harakatlari psixologik madaniyatning alohida elementlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bu har doim ham oqlanmaydi. Psixologik madaniyat bilan yaxlit ta'lim sifatida ishlash uslubiy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Psixologik tayyorgarlik gumanitar va pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida ayniqsa keng e'tibor qaratiladi. Uning asosiy kamchiliklari K.M.Romanov va boshqa mualliflarning asarlarida ta'kidlangan. Biz faqat uning kamchiliklaridan birini - haddan tashqari kognitiv yo'nalishni ta'kidlamochi edik. Natijada, talabalar psixologiya bo'yicha materialni yodlab olishadi, ammo bu bilimlardan amalda foydalana olmaydilar. Shuni ham ta'kidlash kerakki, psixologiyada psixologik madaniyatni rivojlantirish uchun aniq

yosh va kasbiy standartlar va uni tashxislash usullari hali ishlab chiqilmagan. Ushbu masalalar amaliy psixologiya va pedagogikada ham, odamlar bilan ishlash uchun mutaxassislarni tayyorlashda ham muhimdir. Ushbu masalalar bilan insonning psixologik tayyorgarligi metodologiyasini takomillashtirish va psixologik madaniyatni rivojlantirishning yuqori darajasiga erishish uchun sharoitlarni aniqlash muammosi chambarchas bog'liq[4].

Xulosa va takliflar. Psixologik madaniyat insonning umumiy madaniyatining bir qismidir. Umuman olganda, uni insonning odamlarga (shu jumladan o'ziga) sub'ektlar, shaxslar sifatida munosabatda bo'lishining o'ziga xos shaxsiy vositasi sifatida ko'rish mumkin. Bu insonning sub'ekt va shaxs sifatida ijtimoiy mavjudligining eng muhim shartini anglatadi.

O'z maqsadlarini amalga oshirish uchun inson o'zining shaxsiy resurslarining potentsialidan foydalanadi: motivatsion, kognitiv, hissiy, irodaviy, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy-psixologik, ma'naviy-axloqiy, individual va fiziologik. Psixologik madaniyatning yuqori darajadagi rivojlanishi ularni samarali boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Insonning psixologik madaniyati - bu o'zaro bog'liq bo'lgan uchta tarkibiy qismdan iborat bo'lgan shaxsning

murakkab tizimli shakllanishi: kognitiv, tartibga solish-amaliy va ma'naviy-axloqiy (qiymat-semantik).

Psixologik madaniyat shaxsiy ta'lim sifatida bolaga tayyor shaklda berilmaydi, balki jamiyat madaniyatida: odamlarda, shaxslararo munosabatlarda, aloqa usullari va shakllarida, shuningdek adabiyot, fan va san'atning insonga bag'ishlangan turlari va janrlarida o'rnatiladi. Bolada uning rivojlanishi assimilyatsiya (o'zlashtirish) mexanizmiga muvofiq amalga oshiriladi.

Zamonaviy jamiyatda psixologik madaniyatni tarbiyalashning yaxlit va samarali tizimi mavjud emas. Aksariyat hollarda uni assimilyatsiya qilish o'z-o'zidan amalga oshiriladi. Bu odamlarda, shu jumladan "inson-inson" sohasi mutaxassislarida uning rivojlanishining past darajasini tushuntiradi. Shu bilan birga, odamlarda psixologik madaniyatni tarbiyalashning ob'ektiv zarurati mavjud.

Psixologik madaniyat - bu juda ko'p qirrali va yaxshi tushunilmagan ijtimoiy-psixologik hodisadir. Uni tarkibiy, funktsional, madaniy-tarixiy, ontogenetik, psixologik-pedagogik, akmeologik, etno-psixologik va boshqa ko'plab jihatlarida tahlil qilish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Слободчиков, В.И. Психология человека. Введение в психологию субъективности / В.И.Слободчиков, Е.И.Исаев. М.: Школа-Пресс, 1995. 216 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986. 383 с.
3. Ильин И. А. Аксиомы религиозного опыта: В 2 т. Т. 1–2. М.: ТТО «Рарогъ», 1993. 43 с.
4. Романов К. М., Ж. Г. Гаранина. Практикум по общей психологии / Под ред. К. М. Романова. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «Модэк», 2002. 320 с.
5. Navbahor Shokirovna Umarova Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy ijtimoiylashuv haqidagi qarashlari // Academic research in educational sciences. 2021. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharq-mutafakkirlarining-iqtisodiy-ijtimoiylashuv-haqidagi-qarashlari> (дата обращения: 17.01.2022).

Sherzodbek BURKHONOV,
Doctoral student of the National University of Uzbekistan
E-mail: burkhanovsh95@gmail.com

TDSI Ijtimoiy fanlar bioetika kursi bilan kafedrası mudiri, dotsent., PhD N.A. Umirzakova taqrizi asosida

MARTIN HEIDEGGER'S PROFOUND INQUIRY INTO THE MORAL AND PRACTICAL DIMENSIONS OF PURE EXISTENCE

Annotation

This academic article critically engages with Martin Heidegger's profound philosophical exploration of the moral and practical dimensions intrinsic to pure existence. Focused on Heidegger's seminal work, "Being and Time," the article meticulously examines key concepts such as Dasein, temporality, and care, unraveling their implications for ethical considerations and practical engagements within the realm of existential philosophy.

Key words: Heideggerian ethics, dasein, temporality, being-towards-death, everydayness, care (sorge), authentic existence, existential morality.

ГЛУБОКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ И ПРАКТИЧЕСКИХ ИЗМЕРЕНИЙ ЧИСТОГО СУЩЕСТВИЯ МАРТИНОМ ХАЙДЕГГЕРОМ

Аннотация

Эта научная статья критически отражает глубокое философское исследование Мартином Хайдеггером моральных и практических аспектов, присущих чистому существованию. Сосредоточенная на плодотворной работе Хайдеггера «Бытие и время», статья тщательно исследует такие ключевые понятия, как Dasein, временность и забота, раскрывая их значение для этических соображений и практических занятий в сфере экзистенциальной философии.

Ключевые слова: Хайдеггеровская этика, dasein, временность, бытие-к-смерти, повседневность, забота (sorge), подлинное существование, экзистенциальная мораль.

MARTIN XAYDEGGERNING SOF MAVJUDLIKNING AXLOQIY VA AMALIY O'LCHOVLARIGA OID TERAN IZLANISHLARI

Аннотация

Ushbu maqola Martin Xaydeggerning sof borliqning axloqiy va amaliy o'lchovlarini chuqur falsafiy tadqiq etishiga va tanqidiy munosabatda bo'lmoqlikni yoritib beradi. Xaydeggerning "Mavjudlik va vaqt" nomli asosiy asariga e'tibor qaratilayotgan maqolada Dasein, vaqtinchalik va g'amxo'rlik kabi asosiy tushunchalar sinchkovlik bilan ko'rib chiqiladi, ularning ekzistensial falsafa doirasidagi axloqiy mulohazalar va amaliy munosabatlarga ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Xaydegger etikasi, dasein, vaqtinchalik, o'limga yaqinlik, doimiylik, g'amxo'rlik (sorge), sof mavjudlik, ekzistensial axloq.

Introduction. Martin Heidegger's philosophical discourse, particularly in "Being and Time," unveils a unique inquiry into the ethical fabric intertwined with pure existence. This article sets the stage for a meticulous examination of Heidegger's insights, highlighting the significance of his contributions to understanding the moral and practical dimensions inherent in human existence.

Literature review. The literature on Martin Heidegger's inquiry into the moral and practical dimensions of pure existence reflects a vibrant discourse marked by diverse perspectives. Scholars have engaged deeply with Heidegger's concepts, exploring Dasein, temporality, mortality, everydayness, care, and authenticity. The enduring impact of Heidegger's contributions is evident in the ongoing discussions, critiques, and contemporary applications of his philosophical insights within the broader landscape of existential ethics.

Methods. This methodology integrates textual analysis, historical contextualization, comparative approaches, case studies, interdisciplinary exploration, critical evaluation, and a focus on contemporary relevance to comprehensively investigate Martin Heidegger's profound inquiry into the moral and practical dimensions of pure existence.

Review scholarly works that discuss and critique Heidegger's philosophy, focusing on the moral and practical aspects of pure existence.

Identify existing debates, key arguments, and various perspectives within the academic discourse surrounding Heidegger's ethical inquiries.

Explore the historical and philosophical context in which Heidegger developed his ideas. Consider the influences of existentialism, phenomenology, and other philosophical movements on his moral and practical philosophy.

Conduct a comparative analysis between Heidegger's ethical framework and other existentialist or phenomenological approaches to morality.

Assess the validity of criticisms and consider how they may impact the ethical implications of Heidegger's work.

Results and discussion. At the heart of Heidegger's philosophy lies the concept of Dasein, a term that transcends traditional notions of existence. This section delves into how Dasein serves as the nexus connecting morality and existence, providing a foundation for understanding the ethical implications of being.

The nexus of morality and existence explores the intricate connections between ethical principles and the nature of human being. This philosophical intersection delves into questions about how our moral choices shape our existence and, conversely, how our existence influences the ethical decisions we make.

At its core, the nexus suggests that morality is not a detached or external concept but is intimately woven into the fabric of our lives. One key aspect of this relationship involves individual subjectivity and responsibility. Existentialist thinkers argue that individuals bear the burden of creating their own moral values, emphasizing the importance of personal responsibility in determining the meaning of one's life.

Authenticity plays a pivotal role in this nexus. Philosophers like Jean-Paul Sartre contend that genuine moral

choices arise when individuals confront the fundamental questions of existence, acknowledging their freedom and making decisions with a deep awareness of their values and responsibilities. In this context, morality is inseparable from the authenticity of one's existence [1].

Various ethical frameworks contribute to the exploration of this nexus. Deontological perspectives, such as Kantian ethics, propose the existence of universal moral principles based on reason, demanding that individuals recognize and adhere to objective moral duties. Virtue ethics, on the other hand, encourages the cultivation of virtuous character traits, positing that morality is intertwined with the pursuit of a flourishing and virtuous life.

Cultural relativism introduces the idea that moral values are shaped by cultural norms, emphasizing the contextual nature of morality. In this perspective, the nexus involves understanding how individuals navigate and express their moral principles within their cultural and societal frameworks.

Utilitarianism, a consequentialist ethical theory, considers the consequences of actions in determining their morality. The nexus in utilitarianism revolves around individuals making choices that contribute to the overall happiness or well-being of society, emphasizing the importance of considering the broader impact of one's actions.

The nexus of morality and existence encompasses a rich tapestry of philosophical ideas, ranging from individual responsibility and authenticity to universal principles, virtues, cultural influences, and consequences. It invites contemplation on the inseparable connection between the ethical choices we make and the very essence of our being[5].

Heidegger's exploration of temporality extends the conventional understanding of time, intertwining it with ethical considerations. This section analyzes how the complex interplay of past, present, and future, as elucidated by Heidegger, influences moral decision-making and shapes the practical engagements of individuals in their existence. Temporality, in philosophical terms, extends beyond mere chronological sequencing and linear time. It encompasses a profound exploration of the nature of time and the implications of our temporal experience on ethical considerations. This concept suggests that our understanding of time goes beyond the ticking of a clock or the pages of a calendar; it involves a dynamic and complex engagement with existence.

One key aspect of temporality is its connection to human experience and the ethical dimensions embedded within our temporal existence. Philosophers, such as Martin Heidegger, have emphasized the importance of temporality in shaping our understanding of being. Heidegger's notion of "temporality" or "temporality of being" in his work "Being and Time" goes beyond the conventional view of time as a series of successive moments. He suggests that our engagement with the world and our ethical choices are deeply rooted in our temporal existence[6].

Beyond chronology, temporality introduces the idea that our experience of time is not uniform. It involves the past, present, and future, all dynamically intertwined. The past influences our present, and our present choices shape the future. This interconnectedness has profound implications for ethical considerations, as our actions are not isolated events but part of an ongoing temporal flow.

Temporality challenges a simplistic view of ethics by highlighting the context in which moral decisions occur. It encourages us to consider the historical, cultural, and personal dimensions that shape ethical choices. Our understanding of right and wrong is, in many ways, contingent on the temporal context in which moral judgments are made.

In essence, temporality invites us to transcend a purely chronological view of time and embrace a more profound understanding of the dynamic, interconnected, and ethical nature of our temporal existence. It prompts us to reflect on the implications of our past, engage ethically in the present, and consider the lasting impact of our actions on the unfolding tapestry of the future. In this way, temporality serves as a gateway to a more nuanced and holistic approach to ethics[7].

The concept of Being-towards-Death in Heidegger's philosophy is examined for its moral imperatives. This section

explores how an awareness of mortality becomes a catalyst for ethical choices, prompting individuals to confront the temporality of their existence and guiding them towards a more meaningful engagement with life. Being-towards-death is a concept central to existentialist philosophy, particularly in the works of Martin Heidegger. Contrary to a morbid interpretation, Heidegger's notion of being-towards-death is not about a fascination with mortality, but rather an invitation to confront our own finitude and to recognize the profound implications this awareness has on our lives, including our moral choices. In this sense, being-towards-death can be seen as a moral imperative[4].

Heidegger argues that our awareness of our own mortality is not a distant or theoretical consideration but an ever-present reality that shapes our existence. Instead of avoiding or denying the inevitability of death, individuals are encouraged to confront it authentically. This confrontation serves as a catalyst for a heightened sense of responsibility and a reevaluation of one's priorities.

The moral imperative embedded in being-towards-death emerges from the idea that the awareness of our finitude compels us to live more authentically. Recognizing the limited time we have, we are urged to make meaningful and ethical choices that align with our deepest values. The impending reality of death becomes a driving force for intentional living and a commitment to what truly matters in our individual and collective existence.

Being-towards-death challenges us to question societal norms, cultural expectations, and the pursuit of superficial goals. It prompts a reexamination of our relationships, the impact of our actions on others, and the legacy we leave behind. This existential awareness can lead to a profound transformation in the way we engage with the world and the ethical principles that guide our lives[2].

Furthermore, being-towards-death highlights the interconnectedness of individuals within a shared human experience. The recognition of our common mortality fosters empathy and a sense of responsibility toward others. In this shared temporality, moral imperatives extend beyond individual concerns to encompass a collective responsibility for the well-being of humanity.

While the concept of being-towards-death may initially seem daunting, it is, for Heidegger, an essential aspect of an authentic and meaningful life. Embracing our mortality does not lead to nihilism or despair but serves as a foundation for ethical living. It prompts us to seize the opportunities for genuine connection, personal growth, and the pursuit of values that transcend the transient nature of our existence. In this way, being-towards-death becomes a moral imperative, guiding us towards a more intentional, compassionate, and purposeful way of being in the world[3].

Heidegger's critique of everydayness sheds light on the ethical challenges posed by mundane existence. This section critically examines how the absorption in trivial pursuits and conformity to societal norms, as outlined by Heidegger, can hinder authentic moral decision-making and practical engagement. Everydayness, in philosophical terms, refers to the ordinary and routine aspects of our daily lives. It is a concept that has been explored by various philosophers, including Martin Heidegger and phenomenologists like Edmund Husserl. Understanding the connection between everydayness and ethical challenges involves recognizing that the mundane and routine aspects of our lives are not divorced from moral considerations. Instead, ethical challenges are often embedded in the very fabric of our daily existence.

Everydayness highlights that ethical challenges are not always grand or dramatic; they are often hidden within the routine activities of daily life. Simple actions, choices, and interactions can carry moral significance. Recognizing these subtle ethical dimensions is crucial for fostering a more conscientious and responsible approach to everyday living[7].

Existentialist thinkers, such as Jean-Paul Sartre, have emphasized the importance of authenticity in our everyday choices. Being authentic in the ordinary means taking responsibility for our actions, acknowledging the impact of our

decisions on ourselves and others, and actively shaping our ethical character in the midst of mundane activities.

Feminist ethicists, particularly in the tradition of care ethics, have highlighted the significance of everyday relationships and caregiving. The ethical challenges present in caregiving, nurturing, and sustaining relationships emphasize the importance of recognizing the moral aspects inherent in our daily interactions with family, friends, and the broader community.

Martin Heidegger's concept of the "They" (Das Man) describes the influence of societal norms and conformity on our everyday lives. Ethical challenges arise when individuals mindlessly conform to societal expectations without critical reflection. Recognizing the potential for moral complacency in everyday conformity becomes a crucial aspect of navigating ethical dilemmas.[6]

Everydayness extends to our relationship with the environment. Ethical challenges related to sustainability, consumption, and ecological responsibility are embedded in our daily choices, from the products we buy to the energy we consume. Recognizing the ethical implications of our everyday environmental decisions is essential for addressing global challenges.

Understanding the ethical challenges in everydayness requires a shift in perspective — an acknowledgment that the ordinary is not devoid of moral significance. By cultivating mindfulness, critical reflection, and a heightened awareness of the ethical dimensions inherent in everyday life, individuals can contribute to a more ethical and meaningful existence.[3]

Heidegger introduces the concept of care (Sorge) as a fundamental structure shaping Dasein's existence. This section meticulously analyzes how care becomes the ethical responsibility that intertwines with practical engagements, emphasizing the interconnectedness of self and ethical action. In Heidegger's philosophy, care and ethical responsibility are intertwined with his exploration of human existence. The concept of "Being-with-Others" highlights the interconnectedness of individuals, suggesting that ethical responsibility emerges from our shared existence. Heidegger's emphasis on authenticity underscores the importance of taking responsibility for one's own existence, extending to collective responsibility within the shared world. Care, within this context, can be viewed as a fundamental aspect of authenticity, involving genuine concern for the well-being of others. Heidegger's focus on temporality suggests that ethical responsibility is influenced by an awareness of one's finite existence and an anticipation of the future consequences of actions. His critique of technology raises ethical questions, emphasizing the need for a more authentic and responsible approach to human relationships. Heidegger's use of "Sorge" (care or concern) describes the attunement and solicitude inherent in our relationship with the world and others, emphasizing a genuine concern for their existential needs and possibilities. While Heidegger's language may not align explicitly with care ethics,

his insights into existence, responsibility, and interconnectedness provide a foundation for contemplating ethical responsibilities within the context of shared being[1].

The departure from traditional ethical frameworks in Heidegger's philosophy centers around authenticity. This section delves into the moral implications of authentic existence, exploring the conscious choices, freedom acknowledgment, and responsibility that characterize Heidegger's ethical framework. In Martin Heidegger's philosophy, "Authentic Existence: The Moral Horizon" takes shape within the context of his exploration of human being and temporality. For Heidegger, authenticity is not merely a personal or ethical choice; it is a mode of being that emerges from a profound engagement with one's own existence and the recognition of the interconnectedness of human lives[7].

Heidegger's notion of authenticity involves facing one's own finitude and acknowledging the inevitability of death. This confrontation with mortality serves as a catalyst for ethical responsibility, as individuals become attuned to the temporality of their existence. The moral horizon, in Heideggerian terms, extends beyond immediate concerns to encompass a broader awareness of the consequences of one's actions within the unfolding temporality of the world.

The concept of "Sorge" or care in Heidegger's philosophy is integral to understanding authenticity and the moral horizon. Care, for Heidegger, is not a passive concern but an active, anticipatory engagement with the possibilities and responsibilities that come with being in the world. Authentic existence, then, involves a genuine concern for the well-being of oneself and others, transcending individual concerns to embrace a shared human experience[1].

Heidegger's exploration of "Being-with-Others" emphasizes the relational nature of authenticity and ethical responsibility. Authentic existence is not isolated; it is lived in relation to others, and the moral horizon expands as individuals navigate their interconnectedness with fellow beings. The choices made authentically ripple through the shared temporality, impacting the ethical fabric of the collective human experience.

Conclusion. Summarizing the intricate exploration, this section underscores the profound insights derived from Heidegger's inquiry into the moral and practical dimensions of pure existence. It emphasizes the enduring relevance of his contributions, urging continued scholarly engagement with the ethical landscape unveiled by Heidegger's existential philosophy. Martin Heidegger's profound inquiry into the moral and practical dimensions of pure existence represents a philosophical journey that intricately weaves together the fabric of human experience. Heidegger's exploration goes beyond theoretical abstraction, delving into the lived realities of individuals and their ethical responsibilities. The inquiry sheds light on the interconnectedness of authenticity, ethical choices, and the practical manifestations of existence.

LITERATURE

1. Dreyfus, Hubert L. *What is Phenomenology?* Indiana University Press, 1991. (307 pages)
2. Brogan, Walter. *Exploring the Work of Martin Heidegger.* State University of New York Press, 1993. (256 pages)
3. Wrathall, Mark. *Heidegger and the Experience of Earth.* Cambridge University Press, 1995. (224 pages)
4. Borgmann, Albert. *Technology and the Character of Everyday Life.* University of Chicago Press, 1984. (342 pages)
5. Mulhall, Stephen. *The Heidegger Dictionary.* Blackwell Publishing, 2005. (320 pages)
6. Guignon, Charles B. *The Cambridge Companion to Heidegger.* Edited by Charles B. Guignon and David Farrell Krell. Cambridge University Press, 1993. (391 pages)
7. Wolin, Richard. *Heidegger and Political Philosophy: Language, History, and the Closure of Metaphysics.* Yale University Press, 1990. (288 pages)
8. Glazebrook, Patricia. *Heidegger's Philosophy of Technology.* Routledge, 2017. (240 pages)

Sherzod YOQUBJONOV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: sherzodyoqubjonov@gmail.ru

Siyosiy fanlar doktori, professor R.Jo 'rayev taqrizi asosida

MEDIA AS THE MAIN FACTOR OF POLITICAL COMMUNICATION

Annotation

This article talks about new theoretical, methodological and practical approaches to understanding mass media as the main factor of modern political communications. Also, the role of mass media in political processes is scientifically explained.

Key words: Information, media, political communication, political dialogue, communication.

СМИ КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

В данной статье говорится о новых теоретических, методологических и практических подходах к пониманию средств массовой информации как основного фактора современных политических коммуникаций. Также научно обоснована роль средств массовой информации в политических процессах.

Ключевые слова: Информация, СМИ, политическая коммуникация, политический диалог, коммуникация.

OMMAVIY AXBOROT VOSITASI – SIYOSIY KOMMUNIKATSIYANING ASOSIY FAKTORI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalari zamonaviy siyosiy kommunikatsiyalarning asosiy faktori sifatida tushunishda yangi nazariy, uslubiy va amaliy yondashuvlar to'g'risida so'z yuritilgan. Shuningdek, siyosiy jarayonlarda ommaviy axborot vositalarining roli ilmiy yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Axborot, axborot vositalari, siyosiy kommunikatsiya, siyosiy muloqot, aloqa.

Kirish. Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari odamlarning ongi va xulq-atvorini shakllantirishga har qachongidan ham ko'proq ta'sir ko'rsatib, hokimiyat institutlariga ta'sir o'tkazishning kuchli vositasiga aylanib bormoqda. Zamonaviy siyosiy jarayonlarda ommaviy axborot vositalari va virtual axborot makonining roli sezilarli darajada oshgani, bugungi kunda o'ta dolzarb masala - zamonaviy siyosiy jarayonlar to'g'risidagi axborotning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, uni chuqur o'rganib, ilmiy tushunishni talab qila boshladi.

Dunyoda ro'y berayotgan axborot-kommunikatsiya inqilobi siyosiy jarayonlarni o'rganuvchilar uchun yangi axborot paradigmasini shakllantirishi natijasida siyosiy bo'lmagan sub'ektlar va ularning faoliyati siyosiy tarkibga ega bo'ladi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari siyosiy institutlarni, shakllarni, usullarni, texnologiyalarni, ijtimoiy-siyosiy makonga siyosiy ta'sir o'tkazish usullarini o'zgartirmoqda, shuningdek siyosiy munosabatlarga tuzatishlar kiritmoqda. Axborot jarayonlari, axborot kengayishi va qarama-qarshiliklari bilan belgilanadigan siyosiy hayotning o'zgarishi sharoitida milliy siyosiy makonda yangi ijtimoiy-siyosiy hodisalar paydo bo'lib, ularni o'rganishga turlicha yondashuvlarni, transformatsiyalarning mohiyatini aniqlashga imkon beradigan yondashuvlarni talab qilmoqda. Globallashuv natijasida zamonaviy siyosiy hayotning yangi hodisalari guruhiga axborot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kirib bormoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Globallashuvning har qanday tomoni yangi jarayonlar va texnologiyalarni keltirib chiqaradi, bu esa siyosiy hodisalarning butun qatlami, aniqrog'i, ijtimoiy makonlarning yangi siyosiy tarkibiy qismi to'g'risida fikr yuritishga imkon beradi. Axborot taraqqiyoti doirasidan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydigan globallashuv siyosiy sub'ektlarga hokimiyat uchun kurashning yangi texnologiyalarini taqdim etadi. So'nggi ilmiy yutuqlarning natijalarini raqiblarni zararsizlantirishning arxaik usullari bilan birlashtiradi. Axborot jamiyatining siyosiy makonining institutsional va sub'yektiv xususiyatlarining paydo bo'lishi yoki o'zgarishi, demokratik tamoyillarning qadrsizlanishi, amaldagi siyosiy rejimlarni saqlashning avtoritar uslublari va usullaridan foydalanish spektri, shakllari va chastotasining kengayishi bilan bog'liqdir. Axborot

jamiyatining shakllanishi, globallashuv kengayishi sharoitida axborotning siyosiy ahamiyat kasb eta boshlashi, siyosiy tizimni ochib berishi, rivojlanib o'sib borishi tadqiqotning dolzarbligini oshirmoqda. Siyosiy jarayonlarning media-tarkibini, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va siyosiy jarayonlarning axborot muhitiga ta'sirini o'rganish sohasidagi ko'plab nazariy-uslubiy yondashuvlarga qaramay, zamonaviy siyosiy jarayonlarni ommaviy axborot vositalarida yoritilishi, bunda ular lokamativga aylanishini yanada kengroq tadqiq etib o'rganishni taqozo etmoqda.

Hozirgi kunda ilmiy jamoatchilik e'tiborini tobora ko'proq kommunikatsiya makonini o'rganish, zamonaviy siyosiy jarayonda ommaviy axborot vositalarining o'rni bilan bog'liq muammolar tadqiq etilmoqda. Shu bilan birga ta'kidlash kerakki, ijtimoiy o'zaro ta'sirni, axborot almashish usul va yo'nalishlarini tadqiq qilishning asrlar davomida shakllangan an'analari mavjud. Avvalo, bu qadimgi faylasuf Platonning[1] fuqarolarning siyosiy ongiga axborot-kommunikatsiya ta'siridan foydalanish vositalarini qo'llash zarurligi to'g'risida fikr bildirib, uni turli xil aloqa shakllari orqali amalga oshirilganligini ta'kidlaydi. Aristotel[2] esa jamoaviy faoliyatni siyosatning asosi sifatida ajratib ko'rsatgan.

Keyinchalik Qadimgi Rimda davlat boshqaruvidagi aloqa masalasiga Sitseron[3] e'tibor qaratdi. U jamoat kommunikatsion faoliyatini mustaqil siyosiy faoliyat turi sifatida ajratib ko'rsatdi. Keyinchalik N.Makiavelli[4] birinchi bo'lib siyosiy muloqotni hokimiyat uchun kurash bilan bog'liq jarayonlarga nisbatan instrumental aspektda ko'rib chiqqan.

Siyosiy muloqotning mazmuni va xususiyatlarini o'rganish jarayonlari zamonaviy davrda jamiyat rivojlanishi va davlat boshqaruv tizimidagi munosabatlar tuzilishining murakkablashishi bilan bog'liq ravishda faol rivojlanib bordi. Shunday qilib, T.Gobbs[5] siyosiy kommunikatsiya hodisasini turli hokimiyat institutlari orasidagi bog'lovchi, shuningdek, davlat qudratiga putur yetkazadigan g'oyalar va ta'limotlarga qarshi kurash vositasi sifatida qaradi.

O'z navbatida, liberal paradigma doirasida D.Milton, J.Lokk, D.Yum, Sh.L.Monteske, D.Mill siyosiy kommunikatsiyani, avvalambor, davlat ustidan jamoatchilik

nazoratini ta'minlash nuqtai nazaridan, davlat va jamiyatning o'zaro ta'siri vositasi sifatida ko'rib chiqdilar. O'z navbatida, marksistik nazariya doirasida K.Marks va F.Engelslar[6] siyosiy kommunikatsiyalarning ommaviy ongga axborot-kommunikatsiya ta'siri jarayonida ommaviy mafkura va mafkuraviy nazoratni shakllantirish vositasi sifatida ko'rsatadilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ommaviy axborot vositalarining siyosiy ahamiyat kasb etishi masalasiga doir fikrlar birinchi bor XIX asrning oxirlarida – jamiyatga ommaviy savodxonlikni kirib kelishi va matbuotdan hamma foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lishi munosabati bilan bildirilgan[7]. XIX-XX asrlarda telegraf va telefon aloqalarini, radio va televideniyaning ixtiro etilishi va keng tarqalishi nafaqat kishilar va davlatlarni kommunikatsiyaga bo'lgan ehtiyojini qondira oldi, balki siyosiy hayotda haqiqiy revolyutsion o'zgarishlarga olib keldi. OAV oldinlari yuzaga chiqmaydigan, hayoliy demokratik va totalitar g'oyalarni ommaga yetkaza boshladilar.

Siyosatning ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro ta'siri bo'yicha muntazam tadqiqotlarning boshlanishi Birinchi jahon urushidan so'ng, 1920 yillarning boshlarida qayd etilgan. P.Lazarsfeld ommaviy axborot vositalari fuqarolarning saylov xatti-harakatlariga cheklangan ta'sir ko'rsatishini ta'kidladi. Ommaviy kommunikatsiya va targ'ibot nazariyasini rivojlantirishga E.Berneys, G.Lassuell, U.Lippman katta hissa qo'shdi. 1960-yillarda televideniya vositalardan keng foydalanish natijasida uning jamoatchilik fikri va saylov xatti-harakatlarini shakllantirishga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar paydo bo'ldi. Kurt va Gledis Lenglar "Ommaviy axborot vositalari" va "Ovoz berish" asarlarida ommaviy axborot vositalari saylovchilarga predmetlar va ob'ektlarning tayyor tasvirlarini taqdim etishlarini, ularga taqdim etilgan xabarga javoblarni tanlashda doimiy ravishda yordam berishlarini ko'rsatdilar.

Siyosiy kommunikatsiya sohasidagi chet ellik olimlar P.Lazarsfeld, G.Lassuell, U.Lippman, G.Maklyuen, K.Manxeym, K.Xovland, G.Shiller va boshqalarning asarlarida inson hayotining turli jabhalarida siyosiy manipulyatsiya texnologiyalari o'rganilgan.

Siyosiy kommunikatsiyani o'rganishga doir yondashuvlarda uning mazmuni batafsil bayon etilgan bo'lsa-da, "siyosiy kommunikatsiya"ning asosiy ta'riflari berilgan turli fikrlarni uchratishimiz mumkin. "Siyosatshunoslik lug'ati" mualliflarining fikriga ko'ra, siyosiy kommunikatsiyalarni siyosiy axborotni tarqatish jarayoni sifatida tushunish taklif etiladi. Shu bilan birga, ushbu ma'lumotni uzatish, siyosiy faoliyat jarayonini tuzish, yangi mazmunni shakllantirish, fuqarolarning siyosiy ishtirokini faollashtirish va jamoatchilik fikrini shakllantirish qobiliyatiga ega[8].

Biroq, ushbu konsepsiyani ta'riflashda yana bir necha yondashuvlar mavjud. Jumladan, tadqiqotchi V.Latinov siyosiy aloqa orqali siyosiy hayotning ob'ekti va sub'ekti o'rtasida ma'lumot almashinuvini tushunishni taklif qiladi. Shu bilan birga, turli xil translyatsiya kanallaridan foydalaniladi. Ular orasida rasmiy kanallar bilan bir qatorda ommaviy axborot vositalarini o'z ichiga olgan norasmiy kanallar ham qo'llaniladi. Shunday qilib, ommaviy aloqa bilan siyosiy aloqa siyosiy qadriyatlarini, qarashlarini, bilimlarni va siyosiy ishtirok shakllarini o'zlashtirishga yordam beradi[9].

Shunga qaramay, siyosiy muloqotni amalga oshirishda qabul qiluvchining olgan ma'lumotlarga bo'lgan munosabati, aloqa jarayoni sub'ektlari o'rtasida axborot almashinuvini amalga oshirishda muhim omil hisoblanadi. A.Solovyovning fikriga ko'ra, bu holda "ikkilamchi ma'lumot"[10] muhim rol o'ynaydi. Siyosiy va kommunikativ jarayon axborot oqimlarining aylanishiga asoslanib, bu yerda axborotlar muhim o'rin tutadi. Natijada bu ma'lumotlarning semantik ma'nosini egallashni nazorat qilish imkonini beradi.

Binobarin, mazkur konsepsiyaga ko'ra, siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar orqali hokimiyatdan foydalanish va uni saqlab qolish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy, siyosiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan siyosiy transformatsiyadir. Siyosiy kommunikatsiya - bu fuqarolik jamiyati bilan samarali va tezkor aloqalarni o'rnatish, uning e'tiborini va kuchlarini siyosiy muammolarni hal qilish, axborot xurujlarini amalga oshirish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va

jamoatchilik ongini boshqarish, siyosiy ta'sir o'tkazish hamda to'g'ridan-to'g'ri demokratiyani rivojlantirishga imkon beradigan maqsadli muloqotning maxsus turidir. Shunday qilib, siyosiy kommunikatsiya sharoitida fuqarolik jamiyati bilan samarali va tezkor aloqa o'rnatish, jamoatchilik fikriga ta'sir o'tkazish, siyosiy muammolarni hal qilish, axborot manipulyatsiyasi va hujumlaridan foydalanish hamda to'g'ridan-to'g'ri demokratiyani rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadigan maqsadli aloqaning maxsus turini namoyish etish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, siyosiy kommunikatsiya jamiyat faoliyati va siyosiy institutlarning rivojlanishiga tizimli ta'sir ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy jamiyatdagi eng muhim siyosiy manbalardan biri bo'lgan ma'lumotlarga cheklovlar, shuningdek, axborotning tanqisligi mavjud siyosiy tizimlar ichida o'z hukmronligini saqlab qolishga intilayotgan siyosiy elitalarning bir qismi manfaatlarini qondirish uchun, umuman olganda, erkin ijtimoiy rivojlanishga qarshi kurashishda kuchli global omillar sifatida ko'rish mumkin. Bundan tashqari, jamiyat va shaxslar ustidan nazoratning yangi modellari va mexanizmlarini shakllantirish bilan bog'liq tahdid va xatarlarning potensialini o'rganib chiqilishi, bu demokratik qadriyatlar haqidagi an'anaviy g'oyalarga ta'sir etmasdan qolmaydi. Bunda birinchidan, zamonaviy tarmoqning mavjud bo'lishi deyarli har qanday fuqaro ustidan umumiy nazoratni amalga oshirishning texnologik imkoniyatlarini yaratasa, ikkinchidan uning axborot-kommunikatsiya faoliyati to'g'risida olingan ma'lumotlardan siyosiy nazorat sub'ektlari manfaatlarini uchun foydalanish imkoniyatini berishi demokratik shaffoflikni yo'qqa chiqaradi. Jamiyatni demokratlashtirish uchun yuqori salohiyatga ega bo'lgan aloqalar salbiy tomonga o'zgarishiga olib keladi.

Axborot makonida texnologik taraqqiyotning ommaviy axborot vositalariga yaqinlashishi orqali ommaviy axborot vositalarining yangi turi - interaktiv tarkibga ega bo'lgan o'ziga xos xususiyatli ommaviy axborot vositalari paydo bo'ldi. Shuningdek, axborot ishlab chiqarish xarajatlarining sezilarli pasayishi, xabarlarini yaratish misli ko'rilmagan tezkorligi va yangiliklarning cheksiz tarqalishi kabi hodisalar ro'y berdi. Ommaviy axborot vositalarining kundalik hayotga kirib borishi shiddatli tarzda amalga oshdi. Bu jarayon jamoatchilikning siyosiy jarayonlarga jalb etilishi natijasida ularni axborotga qaramligini kuchayishiga olib keldi. Barcha joylarda, tez-tez tajovuzkor bo'lgan virtual axborot makonini yaratish orqali ommaviy axborot vositalari jamoatchilikning siyosiy voqelikni idrok etishiga sezilarli ta'sir ko'rsata boshladi. Zamonaviy siyosiy jarayonlarda ommaviy axborot vositalarining o'ta yuqori ahamiyatini belgilaydigan siyosiy xatti-harakatlarning modellari ishlab chiqila boshlandi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari va virtual axborot makonining jamoatchilik fikri va siyosiy jarayonlarga ta'sirini anglagan holda, davlat idoralari vakillari yangi axborot vositalaridan foydalanish orqali fuqarolar bilan aloqa o'rnatish hamda axborot kun tartibini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydilar. Siyosiy amaliyotni virtual axborot makoniga singdirish hokimiyat tomonidan qabul qilingan qarorlarni qonuniylashtirishga, jamoat fikriga bevosita ta'sir ko'rsatishga, jamoatchilik fikrlarini o'rganishga, ichki va tashqi siyosat darajasida axborot kun tartibiga ta'sir ko'rsatishga sharoit yaratadi.

Ma'lum bir qurolli to'qnashuv misolida elektron ommaviy axborot vositalari tomonidan axborot makonini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishning dolzarbligi, shuningdek, zamonaviy dunyo tartibining beqarorligi, bugungi kunda dunyo miqyosida yuz berayotgan jarayonlarning notinchligi bilan uzviy bog'liqdir. Dunyo global tuzum inqirozi bilan bog'liq jiddiy o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda, buning natijasida yer yuzining turli qismlarida yangi to'qnashuvlar avj olmoqda. Bunday inqirozli vaziyatlar va siyosiy o'zgarishlar davrida jamoatchilik barqarorlikka, o'ziga bo'lgan ishonchga, davom etayotgan jarayonlarni tushunishga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi va odamlar ommaviy axborot vositalariga tez-tez vositachi sifatida murojaat qilishadi, jamoatchilikni birlashtiruvchi yo'lbo'shchi bo'lib, siyosiy jarayonlar, voqealar hamda vaziyatlarni tushuntiradilar.

Axborotni yetkazib berish va aloqa qilish usullarining o'zgarishi jamoatchilikni axborot makoniga faol jalb qilinishiga, axborot bilan bog'liqligiga olib keldi. Ommaviy axborot vositalarida siyosiy imtiyozlarning mavjudligi nashr etilayotgan yangiliklar miqdori ko'pincha xabarlarni tanqidiy idrok etishga, "virtual makon"ning siyosiy tasvirlarini "siqib chiqarish"ga olib keladi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hukumat vakillariga ommaviy axborot vositalarining ichki va tashqi siyosat masalalarida axborot bosimini o'tkazishi ham mumkin.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi fikrlarni yakunlagan holda quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

birinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari zamonaviy axborot makonini shakllantirish va siyosiy jarayonlarni yoritishning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan an'anaviy axborot vositalarining o'zgarishi axborot makonini yaratishning yangi mexanizmlarini paydo bo'lishiga va ommaviy axborot vositalarining siyosiy makonga qo'shilish darajasiga ta'sir ko'rsatdi;

ikkinchidan, yuqori manipulyativ va targ'ibot salohiyati zamonaviy siyosiy kommunikatsiyalarning, jumladan Internet texnologiyalarining asosiy xususiyatlarini tashkil etadi. Bir vaqtning o'zida Internet-texnologiyalaridan foydalangan holda milliy kommunikatsiya maydonlariga axborot-kommunikatsiya kirib kelishining yuqori salohiyatini belgilaydi;

uchinchidan, global siyosiy maydondagi OAVning milliy segmentlar darajasida parchalanib ketgan siyosiy kommunikatsiya-larning virtual maydoniga intensiv transformatsiyalashuvi ro'y bermoqda. Bu doirada yetakchi texnologik kuchlar o'zlarining g'oyaviy va targ'ibot mazmunini efirga uzatish, o'zlarining an'anaviy qadriyatlarini va semantik maydonlarini himoya qilish, uni o'zgartirish huquqi uchun faol raqobatlashmoqda;

to'rtinchidan, zamonaviy siyosiy boshqaruv tizimidagi kommunikatsion siyosiy texnologiyalarining ahamiyati va salohiyati, umuman olganda siyosiy boshqaruv qurilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omil sifatida ommaviy axborot vositalari texnologik evolyutsiyasini boshidan o'tkazmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Платон. Государство. // Платон. Филеб, Государство, Тимей, Критий. – М.: Мысль, 1999. –656 с.
2. Аристотель. Риторика // Аристотель. Риторика; Поэтика. – М.: Лабиринт, 2000. –224 с.
3. Цицерон. Диалоги. О государстве. О законах. М.: Наука, 1966. –226 с.
4. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия // Макиавелли Н. Избранные сочинения. – М.: Художественная литература, 1982. –503 с.
5. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. // Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. – Т.2. – М.: Мысль, 1991. –731 с
6. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2–е изд. Т. 4. – С. 419–459.
7. Хейвуд Э. Политология: Учебник для студентов вузов / Пер. с англ. под ред. Г.Г. Водолазова, В.Ю. Вельского. — М.: Юнити-Дана, 2005. Стр. 255.
8. Политологический словарь. / Научн. ред., рук. авт. колл. А.А. Мигولاتьев, сост. В.А. Варывдин. – В 2 ч. – М.: Луч, 1994. – Ч. 1. С. 183.
9. Латынов В.В. Политическая коммуникация. // Политическая энциклопедия: В 2 т. / Национальный общественно-научный фонд; Рук.проекта Г.Ю. Семигин; Науч.-ред. совет: пред. совета Г.Ю. Семигин. – Т. 2. – М.: Мысль, 1999. С. 172–173.
10. Соловьев А.И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации. // Полис. – 2002. – № 3. – С. 7.

Ibrohim IKRAMOV,
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: ikramov i@mail.ru

NamDU v.b. dotsent, PhD M.Sodirjonov taqrizi asosida

JAMIYATDA MILLIY IJTIMOYIY XOTIRANING SHAKLLANISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya

Maqolada jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy o'zgarishlarni sotsial hayotdagi o'rni, milliy ijtimoiy xotiraga ta'siri, ijtimoiy xotiraning shakllanish va rivojlanish jarayonlari ochib berilgan. Shuningdek, ijtimoiy xotira faqat o'tmish haqidagi bilimlar yoki umum g'oyalari asosida shakllanmay balki, kundalik turmushdagi ijtimoiy tajriba natijasida vujudga kelishi, zamonaviy dunyoda ijtimoiy xotira institutlaridan jamiyat xotirasini rivojlantirishda foydalanish, ushbu institutlarni faoliyatini faollashtirishga doir masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tarix, xotira, globallashtirish, tarixiy ong, ijtimoiy xotira, global tarix, fenomen, taraqqiyot.

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПАМЯТИ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В статье описывается роль социальных изменений, происходящих в обществе, в общественной жизни, влияние на национальную социальную память, процессы формирования и развития социальной памяти. Также социальная память формируется не только на основе знаний о прошлом или общих представлений, но и в результате социального опыта в повседневной жизни, использования институтов социальной памяти в развитии творчества общества в современном мире, вопросы, связанные с активизацией деятельности этих учреждений.

Ключевые слова: История, память, глобализация, историческое сознание, социальная память, глобальная история, явление, развитие.

MECHANISMS FOR THE FORMATION OF NATIONAL SOCIAL MEMORY IN SOCIETY

Annotation

The article describes the role of social changes occurring in society, in public life, the impact on national social memory, the processes of formation and development of social memory. Also, social memory is formed not only on the basis of knowledge about the past or general ideas, but also as a result of social experience in everyday life, the use of institutions of social memory in the development of social creativity in the modern world, issues related to the activation of the activities of these institutions.

Key words: History, memory, globalization, historical consciousness, social memory, global history, phenomenon, development.

Kirish. Jamiyatda milliy ijtimoiy xotirani shakllantirib borish, rivojlanish jarayonlarini sotsiologik tadqiq etish bugungi kunda mamlakatlar va davlatlarning o'z-o'zini identifikatsiya qilish ham milliy kodni yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda sodir blayotgan milliy-ma'naviy o'zgarishlar xalqlarni milliy o'zligini saqlab qolish hamda milliy ijtimoiy xotirani rivojlantirish orqali avlodlar davomiyligini ta'minlash muammolari tobora dolzarblashib, turli mintaqalarni qamrab olgan globallashtirish jarayonlari xalqlarning o'z tarixiy ildizlariga tayanish, milliy va tarixiy o'zlikni saqlab qolish tendensiyalari tobora yaqqol tus olayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, xalqaro maydonda sodir bo'layotgan turli jarayonlarni boshqarishda axborot texnologiyalari va ommaviy kommunikatsiya vositalari kishilar milliy ijtimoiy xotirasini o'zgartirib, ularning tarixiy ongi va xotirasini sohtalashtirishga bo'lgan harakatlar avj olmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyoda milliy ijtimoiy xotira fenomenini ilmiy-nazariy hamda amaliy tadqiqotlar asosida o'rganish, uni rivojlantirib borishga bo'lgan ehtiyoj ortib, milliy mansublik tuyg'usini rivojlantirishda asos vazifasini bajaruvchi milliy ijtimoiy xotiraning ustuvor ahamiyatini aniqlash (University of Brighton), kishilar tarixiy tafakkurini yangi innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish usullarini ishlab chiqish, ijtimoiy xotira taraqqiyotini belgilaydigan ijtimoiy-madaniy jihatlarni (tarixiy narrativlik, madaniy meros)ni tadqiq etish muhim ahamiyatga egadir.

Jamiyatning yangi rivojlanish bosqichida mamlakat milliy tarixiga bo'lgan ijtimoiy munosabat so'ngi yillarda tubdan o'zgaradi. O'zbekistonda milliy tarixni o'rganish borasidagi ishlar samaradorligini oshirishga e'tibor kuchayib borayotganligi, buyuk mutafakkirlar ilmiy ijodini tadqiq etuvchi xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlarini tuzish to'g'risidagi qarorlar, shuningdek, har tomonlama yetuk, vatanparvar avlodni tarbiyalash maqsadiga

qaratilganidir. "Xususan, milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash"[1] muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Inson xotirasi haqidagi dastlab qarashlar Sharq mutafakkirlari va Yunon faylasuflari ta'limotlarida uchraydi. Xususan, Forobiy xotirani bilishdagi aqliy jarayonning tarkibiy qismi sifatida qarab, uning faqat insonga emas, hayvonga ham xos xususiyat ekanini"[2] ta'kidlaydi. Psixologiyada xotira "atrof muhitdagi voqealarni bevosita va bilvosita, ixtiyorsiz va ixtiyoriy ravishda, passiv va aktiv holda, reproduktiv va produktiv tarzda, verbal va neverbal shaklda, mantiqiy va mexanik yul bilan aks ettirgan holda esda olib qolish, esga tushirish, unutish xamda tanish, eslashdan iborat ruhiy jarayon"[2] sifatida talqin qilinadi. Manbalarda ijtimoiy xotiraga ko'plab ta'riflar berilgan. Masalan, "ijtimoiy xotira – to'plangan ijtimoiy tajriba" ni yangi avlodlarga o'tkazish uchun hozirgi paytda muhim bo'lgan ijtimoiy bilimlarni boshqaradigan va o'tmish haqidagi ma'lumotlarga aylantiradigan ijtimoiy-madaniy usullar va institutlar tizimi sifatida tushuniladi"[3]. Ushbu ta'rifda ijtimoiy xotira sotsial institut sifatida baholalanadi. Ammo u to'plangan ijtimoiy tajriba bilan cheklanib qolmay balki, bir vaqtning o'zida o'tmish tajribalari bilan ham uzviy aloqani davom ettirib ham yangilanib turadi. Sotsiolog olim Sergey Kravchenko "ijtimoiy xotira - ijtimoiy amaliyotlar, qadriyat yo'nalishlarining avloddan-avlodga o'tishi, bu ijtimoiy ongni rivojlantirishda uzluksizlikni, odamlarning xatti-harakatlaridagi qonuniyatlarni ta'minlaydi"[4] deb hisoblaydi. Bu ta'rifda esa, ijtimoiy xotiraning faoliyat turi sifatida qaralmoqda. Aslida, "biz xotirlash deganda katta ma'noni tushunamiz. Avvalo xotirasiz kelajak yo'q. O'zingiz o'ylang, insonning xotirasi bo'lmasa, u o'z kelajagini qanday tasavvur qiladi? Agar xotira bo'lmasa, ota-bobolarimiz to'plagan kerakli bilim va tajribalarni

bilmasdan, xar kuni, har qadamda yangi-yangi muammo va g'ov-to'siqlarga duchor bo'lar edik... Odamzod o'zining kechagi kunini xotirlay olsagina, o'tmishdan zarur saboq va xulosalar chiqarib, ongli hayot kechirishi mumkin" [5].

Shuningdek, "ijtimoiy xotira o'tmish haqidagi umumiy g'oyalar, guruh a'zolarining tarix haqidagi bilimlari uchun asos yaratadi va qat'iy sxematik tasvirlarda (ob'ektiv xotira) ham, ijtimoiy amaliyotda ham o'z ifodasini topadi, yoki jamoaviy harakatlar"[6] deb tushuntirilgan. Aslida ijtimoiy xotira faqat o'tmish haqidagi bilimlar yoki umum g'oyalar asosida shakllanmaydi balki, kundalik turmushdagi ijtimoiy tajriba natijasida vujudga keladi. "Zamonaviy dunyoda ijtimoiy xotira institutlaridan, birinchi navbatda, siyosat va davlat arboblari ham jamiyat ichida, ham xalqaro maydonda sodir bo'layotgan turli jarayonlarni boshqarishda faol foydalanmoqda.

Jamiyatda milliy ijtimoiy xotiraning shakllanishi mexanizmlari uch bosqichni tashkil etadi. Bular, birinchi bosqichida asosiy rolni urug', qabila, jamoa bajaradi va u jamoaning umum xotirasini shakllantirilib jamoalar, urug'lar va qabilalarni birlashtirgan bosqichdir, ammo bu xotiraning dastlabki mukammallanmagan shakli hisoblanadi; ikkinchi bosqich, urug' jamoalarning kattalashishi va jamiyat hamda davlat tuzulmalarini vujudga kelishi. Bunda ma'lumotlar manbasi ko'payib jamiyat a'zolarini tarbiyaviy, ahloqiy, g'oyaviy, voqea va hodisalarni saqlash va o'ttirib borishini ta'minlaydi; uchinchi bosqich, bunda ijtimoiy xotira jamiyatning maqsadiga qaratiladi hamda jamiyat a'zolarida tarixiy madaniyat shakllanadi, axborot manbalari yaratiladi, bunda kutubxona, arxiv, muzeylar muhim o'rin egallaydi.

Tahlil va natijalar. Globallashuv sharoitida ijtimoiy-ma'naviy hayot dinamikasida kuzatilayotgan o'zgarishlar milliy qadriyatlarining ijtimoiy o'ziga xos institutsional (jamoaviylik, jamoatchilik nazorati, fuqaroviy burch, ijtimoiy birdamlik) xususiyatlarining relyatsion ta'siri orqali, jamiyat milliy o'zligini identifikatsiyalaydi. Shu bois, jamiyatni anglash insonda yetuk ongni talab etadi. Falsafada ijtimoiy ong shakllari ijtimoiy munosabatlar negizida va jarayonida vujudga keladi hamda rivojlanadi deb izohlanadi. Chunonchi, uning milliy ijtimoiy xotirani shakllantirish bilan bog'liq shakli tarixiy ong bo'lib, u dastlab o'tmish ajdodlari tomonidan yaratilgan merosning haqidagi ayrim bilimlar, sodda tasavvur va baholar, an'ana va urf-odatlarining qorishig'idan shakllanadi.

Jahon miqyosida tarix, tarixiy ong haqida fikr yuritganda XX asrning 90-yillaridan boshlab o'tgan yigirma yildan ortiq davr mobaynida insoniyatning ijtimoiy-ma'naviy hayotida tub burilish bo'lganini, g'oyaviy, mafkuraviy sohada yangi "aktor"lar, ya'ni yangi kuch va guruhlar, yo'nalish va mayllar yuzaga kelganini qayd etish lozim. Sobiq sovet ittifoqi hamda sotsialistik lager o'z umrini yashab bo'lgach, bipolyar – ikki qutbli dunyo ko'p qutbli dunyoga aylandi, jahon miqyosidagi mafkuraviy qarama-qarshilik barham topgach, endi g'oyaviy hayotni qanday qonuniyatlar egallaydi, degan bir qator savollar ko'ndalang bo'lgan hamda turli qarash va fikrlar bildirilgan edi. Masalan, amerikalik siyosatshunos Frensis Fukuyama "Tarixning intihosi"[7] asarida "Endi dunyo taraqqiyotida yangi davr boshlandi, kapitalizm kommunitizm ustidan uzil-kesil g'alaba qozondi, bundan keyin faqat stabil hayot bo'ladi" deb taxmin bildirdi. Boston universiteti professori Samyuel Xantington "Sivilizatsiyalar konflikti"[8] (Tamaddunlar nizosi) konsepsiyasini olg'a surib, endi ijtimoiy-siyosiy tizimlar orasidagi emas, turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi ziddiyat davr ruhini belgilab beradi, degan g'oyani maydonga tashladi. U jahon maydonida hal qiluvchi ahamiyatga molik sivilizatsiyalar qatoriga G'arb (Yevropa va Amerika), Rossiya, Xitoy, Hindiston, Yaponiya hamda musulmon tamaddunlarini kiritdi. XX asrning 2-yarmidan boshlangan umuminsoniy ma'naviyatga nisbatan tinimsiz uyushtirilayotgan xurujlar natijasida g'arbda, yevropa va amerikada qadim zamonlardan beri ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan an'analarga jiddiy putur yetmoqda. Ota-bobolari yurgan yo'ldan yurish, ular qilgan ishni qilish go'yo erkning bo'g'ilishi, qoloqlik alomati deb talqin qilish xolatlari kuzatilmoqda. Natijada, urf-odat va an'analarga qanchalik unutilsa, demokratiyaning yutug'i shu qadar salmoqli bo'ladi, degan soxta tasavvurlar domiga tushgan yosh avlod barcha jabhada – kiyinishdan tortib, soch turmaklashgacha, jamiyatda

o'zini tutishidan tortib hayotiy mo'ljallarini shakllantirishgacha "o'z" ko'chasini ocha boshladi. Yevropaga hos ba'zi – bir hususiyatlarining kirib kelishi milliylikimizga, ma'naviyatimizga salbiy ta'sir etishi mumkin. Buning natijasi o'tmish qadriyatlarini unutilishiga olib keladi.

Darxaqiqat dunyo sivilizatsiyalarining rivojlanishida har bir davlatning o'rni, uning ma'naviyati milliy tarixi bilan chambarchas bog'liq. O'zbekistonning jahonda tutgan o'rni hamda salmoqli tarixi masalalariga esa Zbignev Bzejnkiyning "Katta shaxmat taxtasi"[9], Leonid Levitinning "O'zbekiston tarixiy burilish pallasida"[10] asarlarida ham katta e'tibor qaratilgan.

Tarixiy ong, tarixiy xotira hozirgi davrga kelib umuminsoniy ma'naviy hayotdagi global muammoga aylandi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Muayyan geosiyosiy kuchlar butun olam bo'ylab axloqsizlik residivlarini yoyishga, qadimdan yashab kelayotgan olijanob an'analarni tahqirlashga, tarixni soxtalashtirib, yoshlar va kattalar orasidagi vorisiylikka raxna solishga urinmoqda. Shu asnda, tarixiy ong shakllanadigan sotsial-demografik zamin – yoshlar, shu jumladan ularning eng fowl qismi – butun dunyoda ham, bizning mamlakatimizda esa, mutloq ko'pchilikni tashkil qiladigan o'quvchi yoshlarda tarixiy ong va tarixiy xotirani shakllantirish muhim vazifalardan biridir.

Muhokama. Inson ongi va qalbi uchun kurash beqiyos kuchaygan so'nggi davrlarda, g'oyaviy tazyiq va mafkuraviy hurujlarning ham yangidan yangi qurollari, vositalari ishga solinayotgan bir paytda bularga qarshi immunitetni kuchaytirish, ishonchli "qalqon" hosil qilish uchun ham tarixiy ong va tarixiy xotira bilan bog'liq yangi tahdidlarni chuqur o'rganish, mohiyatini anglab yetish kerak. Ma'lumki, hozirgi globallashuv davri milliy o'zlikni anglashga, milliy tarixiy ongga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ob'ektiv jarayon sifatida sodir bo'layotgan globallashuvning ma'naviyatga ijobiy va salbiy ta'sirini tadqiq etish, milliy iftixor va g'ururni yuksaltirishning ilmiy asoslangan mexanizmlarini, texnologiyalarini ishlab chiqish zarurati ham mavzuning dolzarbligini kuchaytiradi. Ma'naviy tahdidlardan faqat himoyalalanish emas, ularga qarshi "ma'naviy jasorat" bilan kurasha olish salohiyatini yoshlarda shakllantirish ehtiyoji ham tarixiy ongga, milliy o'zlikni anglashga nisbatan bo'layotgan tahdid va xatarlarni chuqur o'rganishni taqozo qiladi. tarixiy ong buyuk ajdodlari bilan faxrlanish, yaxlit millat ekanini his qilish, jahon sivilizatsiyasi va insoniyat taraqqiyotiga hissa qo'shish, o'z mustaqil davlati ravnaqiga hissa qo'shish salohiyatini tarbiyalaydi va rag'batlantiradi.

Hozirning ijtimoiy-madaniy muammolariga o'tmishdagi tajriba, ishlab chiqarish shakllari, turmush tarzi, axloq-odob normalarinigina emas, balki davr imkoniyatlari, talab va ehtiyojlarini hisobga olgan holda yondashmoq lozim. Sababi – shu paytgacha amal qilib kelgan qoidalar, an'analarga hamda ularning g'oyaviy asosi bo'lgan axloqiy qadriyatlar qayta ko'rib chiqiladi va qayta baholanadi. Kechagi kun ma'naviy ierarxiyasida yuqori o'rinni egallab kelgan tarixiy hodisa, holat va shaxslarning o'rni (bahosi) o'zgaradi. Tarix esa siyosiy kurash maydoniga va mafkuraviy poligonga aylanadi. Hayot charxpalagi shunday aylanadi, tarixiy taraqqiyot qonuniyatlari shu zaylda amal qiladi. Korporativ manfaatlarining ob'ektivlik va ilmiylik prinsiplariga putur yetmoqda. Natijada tarixiy haqiqatni yangitdan xaspo'shlash, soxtalashtirish, giperbolizatsiya va metafora boshlanmoqda.

Bunday vaziyatda yoshlarni milliy tarix bilan qurollantirish hamda ularning tarixiy ongini rivojlantirib borish zaruriyatini davrning o'zi taqozo etmoqda. Chunki, ijtimoiy-siyosiy hayot sahniga chiqib kelayotgan kuchlar va guruhlar, o'z maqsad va intilishlarini ommaga yetkazish uchun eng oson va tez tushunarli bo'lgan o'tmishdan, avval o'tgan qahramonlar va voqealardan prototip axtarmoqdalar. Buning yorqin misolini Sharqiy Yevropadagi ba'zi davlatlardagi siyosiy jarayonlarda, (misol uchun, Ukraina, Polsha, sobiq Yugoslaviya mamlakatlari) yoki jahon hamjamiyatining global muammosiga aylangan Ishid terrorchilik tashkilotining axmoqona tarixiy da'volari hamda xalifalikqa qaytish iddaolari va ushbu harakat yo'lidagi o'tmishga nisbatan munosabatlarida ko'rish mumkin. Ularning Suriya va Iroqda joylashgan tarixiy madaniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatlari buning yorqin dalilidir.

Xulosa. O'zbekistonning milliy-madaniy yuksalishida milliy ijtimoiy xotiraning bir qator shakllari bilan bir qatorda hamda yoshlarda tarixiy tafakkurini mustahkamlash, ularda milliy g'urur va milliy or-nomus hissini rivojlantirishda, vatanimiz tarixini haqqoniy yoritish, uni yoshlar ongiga singdirish muhim. Har qanday milliy g'urur, vatanparvarlik tarixni o'rganishdan boshlanadi. Bu haqda I. Karimov "...jamiyatning har bir a'zosi o'z o'tmishini yaxshi bilsa, bunday odamlarni yo'ldan urish, har xil

aqidalar ta'siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o'rgatadi, irodasini mustahkamlaydi" [11,9] degan fikrni ilgari surgan edi. Shuning uchun jamiyatda milliy ijtimoiy xotirani rivojlantirish, insonning tarixiy vaqt va makondagi dunyoqarash paradigmasida tarixning sotsiallasuvi orqali unda deklarativ xotirani rivojlantiradi hamda ma'rifatli fuqarolik jamiyatining yaxlitligini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28.12.2018. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
2. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. –Б. 611.
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1>
4. Кравченко С.А. Социологический энциклопедический русско-английский словарь. Москва: Астрель, 2004. –С.274.
5. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. –Б.291-292.
6. <https://bigenc.ru/c/sotsial-naia-pamiat-fd180a>
7. Фуқуяма Ф. Конец истории. – М.1990. Б.4
8. Хантингтон С. Конфликт цивилизаций. – М., 1994. Б.45
9. Бзежинский З. Великая шахматная доска. – М., 1998. Б.127
10. Леонид Левитин. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. – Т., 2000. Б.13
11. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқи.-Тошкент: Маънавият, 1998.-Б.9.

UDK:54(075.8)

Sayyora IRISOVA,

Qashqadaryo viloyati PYMO'MM Maktabgacha boshlang'ich va maxsus ta'lim katta o'qituvchisi

E-mail: irisovasayyora@gmail.com

Zoir SUYAROV,

Qashqadaryo viloyati PYMO'MM Aniq va tabiiy fanlari kafedrasida katta o'qituvchisi

Bekzod MAMATOV,

Qashqadaryo viloyati PYMO'MM Aniq va tabiiy fanlari kafedrasida katta o'qituvchisi

Qashqadaryo viloyati PYMO'MM dotsent, M. Shodiyeva taqrizi asosida

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA STEAM XALQARO DASTURINI QO'LLASH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga steam xalqaro dasturini qo'llash metodikasi kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar, steam, steam xalqaro dasturi, metodika, "Ilk qadam", tarbiyachi, bolalar, o'yin.

МЕТОДОЛОГИЯ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРОГРАММЫ STEAM К ДЕТЯМ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В данной статье освещены такие вопросы, как методика использования международной программы Steam для детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: Дошкольники, пар, паровая международная программа, методика, «Первый шаг», педагог, дети, игра.

METHODOLOGY OF APPLICATION OF THE STEAM INTERNATIONAL PROGRAM TO PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

In this article, issues such as the method of using the steam international program for children of preschool age are covered.

Key words: Preschool children, steam, steam international program, methodology, "First step", teacher, children, game.

Kirish. Globallashuv sharoitida shiddat bilan rivojlanib borayotgan davr davlat va jamiyat oldiga dolzarbligi va qamrovi kun sayin ortib borayotganligini, olamshumul strategik maqsadlarga erishish, yangi marralarni zabt etish, rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olish uchun mamlakatda bilimli, tajribali va zamonaviy fikrlaydigan yuksak salohiyatli kadrlar, mutaxassislarining o'rni beqiyosligini, bunday raqobatbardosh kadrlarga bo'lgan ehtiyojni qondirish zamirida inson kapitali, sodda qilib aytganda, inson, uning salohiyatini kashf etish hamda uni buyuk maqsadlarga erishishga safarbar qilish kabi ulug'vor vazifalar turganini, tarbiyalanuvchi va o'quvchilar uchun savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro dastur ishlab chiqilganini, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etilganini, shu bilan birga, Milliy markazga hukumat qarori asosida, xalqaro tadqiqotlarning baholash dasturlari yo'nalishlaridagi savollar milliy bazasini shakllantirayotganligi, xalqaro tadqiqotlar haqida qo'shimcha metodik qo'llanma va adabiyotlar yaratish, iqtidorli pedagog kadrlarni xalqaro baholash dasturlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish vazifalari yuklatilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda 2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-2707-sonli qarori ijrosini ta'minlashda bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlarini tatbiq etish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ta'lim tashkilotlarining moddiy texnika bazasini mustahkamlash ishlarini izchil davom ettirish maqsad qilib olindi[1].

Tadqiqot metodologiyasi. "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" [2] va "Ilk qadam" o'quv dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta'lim tizimida maktabgacha ta'limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi [3]. O'quv dasturida maktabgacha ta'lim

tashkilotida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o'ziga xos belgilarga ega bo'lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etishi qayd etiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari guruhlarida tashkil etiladigan rivojlanish (rivojlanish) markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi. Bolalarni o'z bilimini mustaqil ravishda to'ldirib borish, kechayotgan yangilanish jarayonlariga munosib moslashib borishga o'rgatish rivojlanish markazlarining asosiy maqsadidir.

Bugungi dunyo kechagi kabi emas, ertangi kun ham bugungi kabi bo'lmaydi! Inson faoliyati barcha sohalarida dinamik rivojlanayotgan texnologiyalar joriy etilmoqda.

Zamonaviy bolalarning 65 foizi bugungi kunda mavjud bo'lmagan kasblarni egallaydi. Kelajakdagi mutaxassislar texnologiya, ilm-fan va muhandislikning turli xil sohalaridan kompleks ta'lim va bilimlarga muhtoj bo'ladi.

STEAM farzandlarimizga - ixtirochilar, kashfiyotchilarning kelajak avlodi, olim sifatida tadqiqotlar olib borish, texnologiyani shakllantirish, muhandis sifatida loyihalash, rassom sifatida yaratuvchi, matematik sifatida analitik fikr yuritishni o'yin orqali yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda STEAM-ta'lim dunyodagi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta'limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o'zaro mulqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib, bunad ular fikrlarni to'plashi va fikrlar almashadi. Shuning uchun, asosiy ta'lim dasturiga quyidagilar Legotexnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi.

STEAM (S-fan, T-texnologiya, E - muhandislik, A - can'at, M - matematika) - ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuv.

STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga quyidagicha yordam beradi:

Muammolarni keng qamrovli tushunish;

Ijodiy fikrlash;

Muhandislik yondashuv;
Tanqidiy fikrlash;
Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash; - Dizayn asoslarini tushunish.

STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

O'z-o'ziga ishonchni shakllantirish. Bu yondashuvda bolalar o'z qo'llari bilan yaratgan ko'priklar va yo'llar, samolyotlar va avtomobillarni "ishga tushirib", suv osti va havo tuzilmalarini "rivojlantirib", sinovdan o'tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi. Yaxshi natija bermagan "mahsulot"ni qayta-qayt sinovdan o'tkazib, takomillashtirib borishadi. Natijada barcha muammolarni o'zi hal qilish, maqsadga erishish bolalar uchun ilhom, g'alaba, adrenalin va quvonch olib keladi. Har bir g'alaba, o'zlarining qobiliyatlariga ko'proq ishonch uyg'otadi.

Faol muloqot va jamoaviy ish. STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh ishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida ular fikr bildirishga qo'rqmaslikka o'rganadilar. Ko'pincha, stol atrofida o'tirmaydi, o'zlarining dizaynlari asosidagi "mahsulot"larni sinovdan o'tkazadi va rivojlantiradi. Ular hamma vaqt hamkorlikni ta'minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do'stlari bilan muloqot qilish bilan band bo'lishadi.

Texnik fanlar bo'yicha qiziqishlarni rivojlantirish.

Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi STEAM ta'limi vazifasi qiziqishning rivojlanishi uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishdir. Bolalar uchun tabiat fanlari va texnik fanlar bo'yicha, qilgan ishini yaxshi ko'rish, qiziqishni rivojlantirish uchun asosdir. STEAM-bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo'lib, bolalarning zerikishlariga to'sqinlik qiladi. Ular vaqt o'tayotganini sezmaydilar, lekin ham charchamadilar. Raketalar, avtoulavlar, ko'priklar, osmono'par binolarni qurish, elektron o'yinlar, fabrikalar, logistika tarmoqlarini yaratish, dengiz osti kemalari, ilm-fan va texnologiyaga qiziqishi ortib boradi.

Takomillashtirilgan "Ilk qadam" o'quv dasturi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida quyidagi rivojlanish markazlari faoliyati yuritilishi nazarda tutiladi:

- Qurilish va konstruksiyalash markazi
- Syujet-rolli o'yinlar va dramalashtirish markazi
- Til va nutq
- Ilm-fan va tabiat markazi
- San'at markazi
- Musiq va ritmika markazi.

Rivojlanish markazlari bolalarga o'zlarining shaxsiy ko'nikmalari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda ta'lim-tarbiya jarayonini mustaqil individuallashtirish imkoniyatini beradi. Masalan, san'at markazida bir bola qog'oz qirg'adi, boshqa bola esa shu qog'ozdan qaychi bilan o'zi o'ylagan shaklchani kesib oladi. Stol ustida o'ynaladigan o'yinlar markazida bir bola to'rtta yog'och kubikdan shakl yasaydi, boshqa birov esa yigirma besh bo'lakli karton qog'ozli tasvirni tuzishni ma'qul ko'radi. Tarbiyachi jarayonda bolalarni kuzatadi va ularning rivojlanishiga daxldor fikrlarni yozib boradi. Ancha vaqtdan so'ng u bolalarga vazifani murakkablashtiruvchi materiallarni taklif etadi yoki vaziyatga qarab ana shu vazifalarni bajarishda bolaga to'g'ridan to'g'ri yordam beradi. Bunday yo'l tutish tufayli bola yaxshi sur'atda o'sib-ulg'ayishi mumkin [4].

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM xalqaro dasturi asosida ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish vazifalarini amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. arkazlarda bolalar kun davomida o'zlarini tanlagan holda erkin va mustaqil faoliyat yuritadilar. Mashg'ulotlarda esa bolalar faollik markazlarida amaliy vazifa va topshiriqlarni bajaradilar. STEAM xalqaro dasturi asosida ta'lim jarayonini tashkil etishning afzalliklari shundan iboratki, bolalar faoliyati faol, mazmunli va qiziqarli tashkil etiladi. Bundan tashqari bolalarni mustaqil fikrlashga va mustaqil bilim olishlarini ijodiy rivojlanishi, tadqiqotchilik orqali tevarak- atrofdagi narsa va buyumlarning ichki va tashqi tuzilishi mazmuni haqida o'zlarini fikrlab idrok etadilar va ma'lumotlarga ega bo'ladilar[5].

Xulosa va tavsiyalar. Integrallashgan mashg'ulot:

Mavzu: Tayyorlov guruhida uy hayvonlari bilan tanishtirish.

Maqsad: Bolalarning uy hayvonlari haqidagi tushunchalarini kengaytirish, ularning inson hayotidagi vazifasini va o'rnini bilishga, sut va sut mahsulotlarining qishloq xojaligidagi ahamiyatini tushunishga hamda bolalardagi erkin muloqot va kreativlikni shakllantirishdan iborat.

Kerakli jihozlar: AKTdan foydalanish, ko'rgazmali kartochkalar, qalam, flomaster, vatman, sut, limon amaliy tajriba uchun idishlar.

Interfaol usullar: Savol-javob, aqliy hujum, tetiklashtiruvchi mashq. Faollik markazlarida ishlash;

Mashg'ulotning borishi:

Tarbiyachi: Bolalar keling bir – birimizga yaxsh kayfiyat ulashish uchun bir – birimizga tabassum qilib sehrli tayoqcha orqali sehrli so'zlar aytib xursand qilamiz. (bolalar ro'parsidagi o'rtog'iga sehrli tayoqchani uzatib, iliq so'zlardan foydalanib ijodiy fikrlar bildiradilar).

Manitorda slayd namoyish etiladi.

Tarbiyachi: Bolalar keling men sizga hozir ko'p hayvonlar saqlanadigan joyni ko'rsataman. Qani kim aytadi bu qanday joy?

Bolalar: Bu hayvonlar saqlanadigan joy.

Tarbiyachi: To'g'ri bu yerning nomi "ferma" deb ataladi. Qanday hayvonlar fermada saqlanadi.

Bolalar: Qo'y, sigir, ot, echki, tuya, parrandalar, uyda boqsa bo'ladigan uy hayvonlari saqlanadi.

Tarbiyachi: Barakalla to'g'ri.

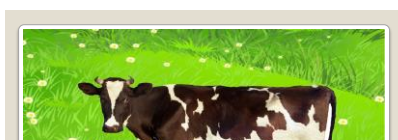
"Ferma" haqida suhbat. (Slayd va rasmlar orqali)

Tarbiyachi: Ferma uy hayvonlari boqiladigan joy hisoblanadi. Fermada turli -tuman hayvonlar yashaydi, Bular: Qoramollar fermasida sigir, xukiz, echki boqiladi. Bundan tashqari ot fermasi, chuchqa fermasi quyon fermasi bor. Parranda fermasida tovuq, kurka boqiladi. Bu joydan hayvon va parandalarni katta qilish, yungini olish, semirtirish, naslini ko'paytirish uchun yana ularni sovuqdan asrash uchun foydalaniladi. Femani tadbirkor va fermerlar boshqaradilar. bu kasb egalari sut, qaymoq, gosht mahsulotlarini do'kon, bozor va bizning maktabgacha tashkilotlarimizga etkazib beradilar. Sutni sut sog'uvchilar qo'llarida va sut sog'ish apparatida sog'ishadi. Sutdan qaymoq, qatiq, smetana va tvorog mahsulotlari olinadi. Demak, fermalar qishloq ho'jaligini rivojlantirishda juda katta yordam berar ekan.

Tarbiyachi: Keling endi bolalar siz bilan "Ovozdan top" o'yinini o'ynaymiz. (Uy va yovvoyi hayvonlar ovozi eshitiladi va bolalar ovoz egalarini topadilar.) Bolalar juda faol qatnashadilar. Bolalar keling bir-birimizni olqishlab qo'yamiz.

Til va nutq markazida venn diagrammasi asosida ot va sigirning o'xshash va farqini topib so'zlab berishadi.

Venn diagrammasi

Sigir	O'xshaydi	Ot
Farqi.	Qulog'i	Farqi
Shoxi bor	4 ta oyog'i	Tez chopadi
Dumi bor	Dumi	Minsa bo'ladi
Ko'sh tuyoqli	Ko'zi	Qulog'i tepada
Qulog'i yon tomonda	Sut beradi	Inson bilan do'st
Minib bo'lmaydi	Yuradi	Taqasi bo'ladi
	Chopadi	
	Sakraydi	

Tarbiyachi: Juda ham yaxshi. Siz shuncha ko'p narsalarni bilar ekansiz.

San'at markazida musiqa orqali uy hayvonlari rasmini chizamiz mashqi.

Mashqning borishi: Stolga vatman va qalamlar qo'yiladi. Bolalar musiqa sadosi ostida raqsga tushadilar, musiqa to'xtashi bilan vatman oldida to'xtagan har bir bola qaysidir hayvon rasmini chizadi. So'ngra musiqa yangraydi va harakatlar davom etadi. Mashq bir necha marta takrorlanadi. Vatman to'lishiga qarab, tarbiyachi mashq tugaganligini aytadi. Shundan so'ng vatman doskaga joylashtirilib, bolalarga rasmga nom berish so'raladi. Rasmlarga qarab bolalar ijodiy yondashgan holda "Ferma", "Uy hayvonlari" kabi nom berishlari mumkin.

Matematika va qurilish markazida tarbiyachi savol beradi: echkining shoxi nechta, cho'chqa bolalari ertagida nechta cho'chqa bo'ladi, bo'ri va uloqchalar ertagida uloqchalar soni qancha, bir qo'limizda nechta barmog'imiz bor, osmonda oy nechta va hakoza.) So'ngra bolalar uy hayvonlaridan kuchuk va mushuk uchun uycha yasaydi.

Tabiat markazida xa, yo'q o'yinida bolalarning tabiat haqidagi bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash, xamfirkilik asosida, savollarga tasdiq yoki inkor etib fikr bildiradilar. Tajriba orqali tvorog tayyorlashni organadilar.

Masalan: Echki go'shtxo'r (yo'q), hozir o'lkamizda kuz fasli (yo'q), bo'ri uy hayvoni (yo'q), qo'ning bolasi qo'zichoq (ha), ko'chada yomg'ir yog'yapdi (ha), quyoning oyog'i 2ta (yo'q) kabi savollarga noverbal usulda boshni ha-tasdiq, yuq-inkor ma'nosida harakatga keltiradilar.

Ana endi keling bir tajriba olib boramiz. Tajriba uchun bizga qaynoq sut, limon sharbati yoki qatiq zardobi kerak bo'ladi. Bu tajriba orqali biz tvorogni qanday hosil qilishni o'rganamiz. Tajriba 1: Qaynoq sutga qatiq zardobi qushamiz; Tajriba 2: Qaynoq sutga limon sharbatini qushamiz. Ikkala tajribamiz natijasida ham tvorog maxsuloti hosil bo'ladi.

Syujetli rolli o'yinlar va sahnalashtirish markazida: "Ona echki va uning bolalari" ertagini sahnalashtirish.

Mashg'ulot yakunida refleksiya o'tkaziladi.

-uy hayvonlariga qasi hayvonlar kiradi

-fermada qanday hayvon va jonivorlar yashaydi

-qaysi hayvonlardan sut olinadi

-tvorogni (pishloq) qanday tayyorlash mumkin

-sigirlarni kimlar sog'ishadi-fermani kimlar boshqardi.

Xulosa qilib aytganda, STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki fikrlash tarzidir. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalardagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu yerda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish yetarli emas. Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, bolalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev. Sh.M. "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida". "Ma'rifat" gazetasi. 2016 yil 31-dekabr. №104. 1, 5, bet.
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablari. T., 2018yil.
3. "Ilk qadam" Davlat dasturi. –T.: 2018.
4. Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika: darslik. – T.: "Tafakkur bo'stoni", 2013.
5. Ishmuhammedov R. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. –T.: 2010.

UDK:372.3/4(075.8)

Arofat ISMANOVA,

Andijon davlat tibbiyot instituti Biofizika kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori

E-mail: arofat71@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d B.S. Abdullaeva taqrizi asosida

RAISING THE PEDAGOGICAL CULTURE OF PARENTS-AS A MODERN IMPORTANT METHOD OF YOUTH EDUCATION

Annotation

Youth education in our country has always been an urgent issue that has not lost its autonomy. The state policy on youth in our country, the comprehensive reforms carried out on its implementation, the work carried out, the achievements and results are recognized by the international community. For this, the modern method of enhancing the pedagogical culture of parents is used. This article will talk about methods of pedagogical education.

Key words: Parent, upbringing, youth, student, politics, pedagogy, upbringing methods, reforms, knowledge, efficiency.

ПОВЫШЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ РОДИТЕЛЕЙ - КАК СОВРЕМЕННЫЙ ВАЖНЫЙ МЕТОД ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Воспитание молодежи в нашей стране всегда было актуальным вопросом, который не утратил своей актуальности. Государственная политика в отношении молодежи, проводимые в нашей стране широкомасштабные реформы по ее реализации, проделанная работа, достигнутые успехи и результаты признаются международным сообществом. Для этого важным современным методом является повышение педагогической культуры родителей. В данной статье речь пойдет о методах педагогического воспитания.

Ключевые слова: Родительство, воспитание, молодежь, студент, политика, педагогика, методы воспитания, реформы, знания, эффективность.

OTA-ONALARNING PEDAGOGIK MADANIYATINI OSHIRISH-YOSHLAR TARBIVASINING ZAMONAVIY MUHIM USULI SIFATIDA

Аннотация

Mamlakatimizda yoshlar tarbiyasi xar doim muximligini yo'qotmagan dolzarb masala bo'lib kelgan. Hozirgi kunda ham yoshlarga oid davlat siyosati, uni amalga oshirish borasida olib borilayotgan keng qamrovli islohatlar, amalga oshirilgan ishlar, erishilgan yutuqlar va natijalar xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etib kelinmoqda. Buning uchun esa ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish zamonaviy muxim usul xisoblanadi. Ushbu maqolada pedagogik tarbiya usullari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ota-ona, tarbiya, yoshlar, talaba, siyosat, pedagogika, tarbiya usullari, islohatlar, bilim, samaradorlik.

Kirish. Ma'lumki, yoshlar tarbiyasi har doim o'z dolzarbligini va ahamiyatini yo'qotmagan. Chunki bugungi yoshlar ertaga kelajagimiz davomchilaridir. Hech ikkilanmay aytish mumkinki, yer yuzidagi birorta davlat ertangi kun egalari bo'lmish yosh avlodning ma'naviy va jismoniy kamoloti uchun qayg'urish, ularni zamon hamda istiqbol talablariga mos bilim olishlari, kasb-hunar sir-sinoatlarini o'rganishlari, mavjud qobiliyati va imkoniyatlarini namoyon qilishi va rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishda bizning respublikamizga tenglasha olmaydi. Bu hayotiy haqiqatni jahon hamjamiyati e'tirof etmoqda. Ayni paytda mamlakatimizda kechayotgan globallashuv jarayonlari barchamizga yangi vazifalar yuklamoqda. Shunday muxim vazifalardan biri-yosh avlodni vatanparvarlik, bag'rikenglik, bunyodkorlik, yot mafkurafiy qarashlarga qarshi sobit tura oladigan mustahkam immunitetli fazilatlariga ega insonlar qilib tarbiyalashdir. Mamlakatimizda yosh avlodning barkamol shaxslar bo'lib yetishishi uchun barcha imkoniyatlar yaratilmoqda. Lekin ertangi kunimiz davomchilari bo'lgan farzandlarimizni ota-onalar qanday tarbiyalamoqda? Shiddat bilan rivojlanib borayotgan XXI asr bolasini bunday 20-30 yil oldingi tarbiya usullari bilan tarbiyalangan ota-onaning pedagogik bilimlari talabga javob bera oladimikan? XXI asr ota-onalardan qanday bilimlarni talab qilmoqda? Savollarning oxiri ko'rinmaydi. Biz avvalo bu savollarga javobni "tarbiya" o'zi nima? Tarbiya haqidagi bilimlardan har bir ota-ona bohobarmi? degan savollarga javob berishdan boshlaymiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogika - tarbiya to'g'risidagi yagona fan. Odamni INSONga aylantirish ilmi. Pedagogika - eng qadimiy fan. U yer yuzida tug'ilgan birinchi chaqaloq bilan birga dunyoga kelgan. Bolalar bor ekan, u ham

bo'ladi. Ota-ona, o'qituvchilarning miyasida turib, millatning bolalarini tarbiyalab, ishlaydi.

Milliy tariximizda Ustoz, Murabbiy, Pir, Murshid, Otaliq degan e'zozli so'zlar faol ishlatilgan. Ularni sodda qilib bir so'z bilan o'z zamonasining pedagoglari deyish mumkin. Shunday ekan, ular qiladigan ish - ustozlik, murabbiylik, pirlak, murshidlik, otaliqlikni - o'z davrining pedagogikasi desa bo'ladi. Chunki ularning bosh vazifasi - tarbiya bo'lgan. O'zbek har ishni o'z professionaliga topshirish kerakligini o'zining "Chumchuq so'ysa ham qassob so'ysin"ida aytib qo'yg'an. Bu maqol Yevropa, rivojlangan davlatlar fuqarolari a'moliga aylanib bo'ldi. Endi o'zimizga qaytib kelayotir. Bundan 20-30 yil ilgari o'zimiz qilgan ishlar(tomorqani ko'kalamzorlash, makiyaj, avtoni yuvish, moyini almashtirish, kuzda pomidor banka yopish va h.k.)ni "ustasi farangi"ni chaqirib qildirayapmiz. Yoki professional maslahatlar olib, ularni qo'llayapmiz.

Lasettini ishlatish, haydash uchun uning ichiga kirish kerak. Xuddi shuningdek, pedagogik avtoni "haydash" uchun ham uning "ichiga kirish", professional pedagog-tarbiyachilardan o'rganib, amal qilish kerak bo'ladi. Farzandga odob o'rgatish har bir musulmonning nafaqat dunyoviy, balki diniy vazifasi ekan. Payg'ambarimiz (s.a.v.) aytdilar: "Albatta, kishining farzandiga odob o'rgatmasa, u dunyosiga sarmoya oladi. O'rgatmasa,... buning aksi bo'ladi. Afsuski, hozir "tarbiya" deganda ko'pchiligimiz "bola bilan gaplashib yo adabini berib qo'yish"ni tushunayapmiz. Aslida tarbiyaning asosiy, xalq sinagan metodlari milliy tarbiyamizda, maqollarimizda aytib qo'yilgan. Xalqimizning

“Yuz marta eshitgandan bir marta ko‘rgan yaxshi” degan pedagogik maqoli bor. Bugun bu maqolimizni Yevropaning eng ilg‘or pedagog-psixologlari “ishlab chiqqan” treninglarida ko‘rayapmiz. Virtual olam yozishmalari ham matndan suratga o‘tayo‘tir. Asosiy urg‘u so‘zga emas, ko‘zga berilayapti. Bu bejiz emas. Sizdan bir kishi “Iltilimos, o‘zingiz ko‘rmagan xatti-harakatni bajarib ko‘rsating”, desa, “Bu nima deganingiz?”, deysiz taajjublanib. Chunki o‘zingiz ko‘rmagan harakatni ko‘rsata olmaysiz. Bola, polapon, qo‘zi ham shunday. “Qush inida ko‘rganini qiladi”. Ko‘rmagan narsasini qilmaydi. Qilolmaydi. Demak, biz farzand tarbiyasida bobolarimiz o‘g‘itiga amal qilaylik: yaxshi xulq, odobni yuz marta gapirgandan bir marta ko‘rsataylik[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Bola qaysi xatti-harakatlarni ko‘p ko‘rgan va takrorlagan bo‘lsa, ana shu xatti-harakatlar uning xulqida muhrlanadi. Chuqur iz qoldiradi. Uning xatti-harakatlarida “yuzaga qaytib chiqadi”. Misol uchun, 15 yoshli bola ota-onasini 38325 kun ko‘radi. Har kuni u otasining yurishini, o‘tirishini, choyni qanday ichishini, telefonda qanday gaplashishini, gavdasini qanday tutib yurishini, choy quyayotganini, kulishini, asabiylashuvini, ota-onasiga mehribonlik (yoki aksincha, qo‘pollik) qilayotganini, yuzini yuvayotganini ko‘radi. Ota-ona bolalari ularni kuzatayotganini sezishmaydi ham. Oilalarda o‘tkazgan tahlillarimiz farzand tarbiyasida otalarning roli susayib borayotganligini ko‘rsatdi. Bu ayniqsa oilada g‘oyaviy tarbiya uchun naqadar muhim. Ota oila boshlig‘i sifatida ham oilaning iqtisodiy ta‘minoti bilan birga tarbiyasi, farzandlarning ham bo‘sh vaqtlarini foydali o‘tkazishlari uchun mas‘uldirlar[2].

Biz bevosita 158ta oilada bo‘lib, ularning farzand tarbiyasiga munosabatlarini, ish tajribalarini o‘rgandik. Ayrim zamonaviy, faol, namunali oilalar bolalarining bo‘sh vaqtini sermazzmun va foydali o‘tkazishlariga alohida e‘tibor bilan qarashadi. Bu ish ota-ona va bolalar bilan birgalikda, oldindan rejalashtirib, amalga oshiriladi. Ba‘zi oilalarda ota-onalar bolalarini bir kunlik, yoki bir haftalik kun tartibini rejalashtirishga o‘rgatishadi. Ya‘ni bolalari bilan maslahatlashgan holda oqilona pedagogik kun tartiblarini belgilab amalga oshirishadi. Ota-onalar va yoshlar orasidagi pedagogik munosabatlarda “vaqt tig‘izligi” sindromi kuzatilmoqda. Ikkinchi kamchilik – ota-onalarning o‘z farzandlaridagi ijobiy sifatlarga e‘tiborsizligi, ularning rag‘batlantirilmashligi va “tarbiya” tushunchasini asosan yoshlardagi salbiy sifat, kamchiliklarni tuzatishga qarata qo‘llashlaridir. Bu esa oqibatda o‘smirlar va ota-ona orasida ma‘naviy bo‘shliq paydo bo‘lishiga, o‘smir o‘z qiziqishlarini qondirish uchun o‘zga manbalarni qidirishiga olib kelmoqda. Bu esa bugungi internet yuksak rivojlanib borayotgan bir sharoitda o‘smirlarning turli xil diniy ekstremizm va terrorizm “qopqon”lariga tushib qolishiga sabab bo‘lgan omillardan biri bo‘lmoqda.

Biz tadqiqot metodlarimiz doirasini yanada kengaytirish maqsadida, oilalarda pedagogik profilaktika to‘g‘risida bilim va tushunchalarni o‘rganish maqsadida “Siz farzandingiz tarbiyasiga qanday qaraysiz?” mavzusida sosiologik so‘rovnomaga o‘tkazdik. So‘rovnomaga orali ota-onalarning o‘z farzandlari g‘oyaviy tarbiyasiga qanday munosabatda ekanliklarini bilish, tarbiya borasida ota-onalarni qiynayotgan muammolarni aniqlash, ta‘lim muassasalari va oilalarda olib borilayotgan tarbiya yo‘nalishlarini muvofiqlashtirish, yanada uyg‘unlashtirish va bu borada olib borilayotgan ogohlikka da‘vatga qaratilgan ijtimoiy pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish yo‘llarini ishlab chiqish etib belgilandi.

So‘rovnomada 640 nafar ota-onalar qatnashdi. Olingan javoblar tahlili quyidagilarni ko‘rsatdi:

Birinchiidan: Ota-onalar g‘oyaviy tarbiyada oilaning hal qiluvchi o‘rnini to‘g‘ri tushunishadi, biroq buning usullarini bilishmaydi.

Ikkinchiidan: Oilalar bola tarbiyasida ota-onalar, ota ham, ona ham teng ishtirok etishi kerak, degan yakdil fikrdalar. Bu oilalarda pedagogik profilaktika samaradorligini yanada kuchaytirish imkonini beradi.

Uchinchiidan: Ota-onalarning medisavodxonligi qoniqarsiz darajada. Hozirgi kunda yoshlarga ta‘sir qilayotgan diniy ekstremizm va terrorizmning asosiy kanali – internet. Demak, ota-onalarning mediamadaniyatini oshirish – ta‘lim muassasalari hamda kutubxonada, ARM xodimlarining dolzarb vazifasiga aylanishi zarur.

To‘rtinchiidan: Ota-onalarning ommaviy axborot vositalari, avvalo televideniellarda berilayotgan oila hayotiga oid ko‘rsatuvlar, ma‘lumotlardan xabardorligi qoniqarli darajada. Biroq telekanallarda ko‘rsatuvlarni qiziqarli qilib tayyorlashga e‘tiborni kuchaytirish lozim.

Beshinchiidan: Ota-onalar o‘z farzandlarining qiziqishlari doirasini to‘la bilishmaydi. Ularning bu faolligi rag‘batlantirilib borilishi kerak.

Oltinchiidan: Ota-onalar o‘z farzandlarining dars tayyorlashlarini nazorat qilishlari qoniqarli darajada. Ayni paytda, ota-onalarda vaqtini to‘g‘ri taqsimlash madaniyati yetishmaydi.

Yettinchiidan: Keng jamoatchilikning “Bir bolaga yetti qo‘shni ota-ona” tamoyili asosida ijtimoiy pedagogik faolliklari qoniqarsiz darajada. Mahalla fuqarolar yig‘inlari bu boradagi ilmiy-uslubiy qo‘llanmalar bilan ta‘minlab borilishi zarur.

Tadqiqotda qo‘llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarning darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya‘ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so‘ng darsda ko‘rgazmali organayzerlar, ko‘rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Natijalarga ko‘ra, Bolani tarbiyasini avvalom bor oilada ota-ona zamonaviy tarbiya usullari bilan tarbiyalay olsagina ta‘lim muassasalarida olib borilayotgan tarbiya usullari o‘z natijasini bera oladi. Biz bola tarbiyasida uzluksiz tarbiya tizimini joy qildik:

1. Oiladagi tarbiya usullari (ota-ona, bobo-buva, opa-akalar orqali);
2. Maktabgacha ta‘lim muassasalarida (tarbiyachilar, murabbiylar orqali);
3. Mahalladagi tarbiya usullari (qo‘ni-qo‘shni, nuroniylar, mahalladagi namunali oilalar orqali);
4. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida (ustozlar, o‘qituvchilar, o‘rtoqlari orqali);
5. O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalarida (o‘qituvchilar, guruh rahbarlari, tengdoshlari orqali);
6. Oliy ta‘lim muassasalari (keng jamoatchilik, ijtimoiy muhit orqali).

Mana shu tizim birgalikda shaxsni kamol topishida tarbiya resurslari vazifasini o‘taydi. Bolani shu tizimga moslashtiradigan, ularning tarbiyaviy resurslaridan unumli foydalanish uchun avvalom bor oilada ota-onalarning pedagogik madaniyati shakllangan bo‘lishi kerak. Chunki bola tarbiyasida biror bo‘g‘in bilan bog‘lanmaslik xolati bo‘shliq paydo bo‘lishiga olib keladi. Ma‘lumki, bunday bo‘shliqni kimdir to‘ldirishga xarakat qiladi. Diniy ekstremizm va terrorizm kabi oqimlarga qo‘shilib qolgan ayrim yoshlarimizda qaysidir tarbiyaviy tizimning yetishmasligi natijasidir.

Xulosa va takliflar. Xulosa o‘rnida shuki, Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda har bir ota-ona avvalom bor u tarbiyachi ekan, demak, u tarbiya usullarini bilishi, ya‘ni pedagogik madaniyatga ega bo‘lishi eng dolzarb vazifalardan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Мамадалиев С. Имом Термизий/С.Мамадалиев; тахрир хайъати: У.Алимов ва бошқ. –Т.: “Тафаккур”, 2010. 33-б.
2. Куронов М. Бугун хар бир ота-она педагог бўлиши керак.-Т.”Водий гавҳари” журнали, 2017. 48-б.
3. Куронов М. Болам бахтли бўлсин, десангиз. . – Т.: Маънавият, 2014.
4. Davlat, jamiyat, oila va yoshlar tarbiyasi muammolari. «Davlat, jamiyat, oila va yoshlar muammolari» Respublika konferensiyasi materiallari. –Т.: O‘zbekiston, 1997. – 96 b.

Firuz KADIROVA,
Samarkand State University teacher
E-mail: firuz.kadirova.2020@mail.ru

Under the review PhD of NamECI P.Botirova

DEVELOPMENT OF READING ABILITIES

Annotation

Reading is a necessary and arduous skill that requires much effort and time to acquire. For the study, two groups of twenty students each were identified, where the first functioned as the control group and the second as the experimental group. The results obtained after one semester will be discussed in the paper. The results have shown a significant acquisition of reading skills by the experimental group in contrast to the control group.

Key words: Acquisition, reading skills, control group, experimental group, comprehension.

РАЗВИТИЕ СПОСОБНОСТЕЙ К ЧТЕНИЮ

Аннотация

Чтение-необходимый и трудный навык, приобретение которого требует больших усилий и времени. Для исследования были выделены две группы по двадцать студентов в каждой, где первая выполняла роль контрольной группы, а вторая-экспериментальной. Результаты, полученные после одного семестра, будут обсуждаться в статье. Полученные результаты показали значительное овладение навыками чтения экспериментальной группой в отличие от контрольной.

Ключевые слова: Усвоение, навыки чтения, контрольная группа, экспериментальная группа, понимание.

O‘QISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

O‘qish zarur va mashaqqatli mahorat bo‘lib, uni egallash uchun ko‘p kuch va vaqt talab etiladi. Tadqiqot uchun har biri yigirma talabadan iborat ikkita guruh aniqlandi, bu yerda birinchisi nazorat guruhi, ikkinchisi eksperimental guruh sifatida ishladi. Bir semestrndan so‘ng olingan natijalar maqolada muhokama qilinadi. Natijalar nazorat guruhidan farqli o‘laroq eksperimental guruh tomonidan o‘qish ko‘nikmalarini sezilarli darajada egallashini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: Sotib olish, o‘qish qobiliyatlari, nazorat guruhi, eksperimental guruh, tushunish.

Introduction. Reading is extremely essential in the domain of higher education. Reading involves not only deciphering the written word but also understanding and interpreting it in the right context. It is fundamental for the acquisition of knowledge which is the basis of all research in higher education. Along with this it also enables students to express themselves well in their examinations as well as in writing their assignments and term papers etc.

In the context of children, Alan (2011, p. 37) says, "Reading is the most important skill a child can develop, learning to read is an important skill every child must develop to be successful in school". He believes that regardless of the subject matter taught, a child must be able to read and comprehend what they are reading, i.e., "Good reading skills are the foundation for a proper education" (Alan, 2011, p.5). What Allen says about reading skills in relation to children is also true for foreign or second language learning adults in the context of higher education, since their immediate future may depend on these skills. Further, many other studies such as (Chen, 2003; Fuchs, et al., 2002; Li, 2004; Yang & Hung, 2008; Abu Shamlah 2010, Al Udaini (2011), Habboush (2010), Kaya (2015), and Benson(2021) . have proved that there is a strong correlation between reading comprehension skills and academic success.

Reading ability is a key factor, though often an overlooked skill, that is vital not only for academic and professional success (cf. Strydom, 1997; Pretorius, 2001) but also for enhancing ones knowledge and personality.

Literature Review. Reading in the context of second language. Reading in L2 differs from reading in L1. Readers use their background knowledge as well as their native language reading experience while reading in a foreign language. From 1970s researchers like Smith and Goodman began paying attention to L2 reading from a psycholinguistic point of view (1970, 15,127).

The psycholinguistic perspective focuses on language acquisition function of the mind. In relation to this Grabe states that as in L1, L2 reading also requires both lower-level and higher-level processes, as well as systematic knowledge interaction (2009 "Reading in a Second Language" 21; "Key Issues" 9). While lower-level processes involve visual recognition of phonological, orthographic, lexical, grammatical and semantic information, higher-level processes refer to cognitive functions that take care of unfamiliar information etc. by modifying one's reading with the help of prior information that is stored in one's long-term memory. Reading is a complex process which involves many different sub-skills. It contains a complex combination and integration of a variety of cognitive, linguistic and non-linguistic skills ranging from the very basic low-level processes to high-level processes. Low-level processes involves encoding visual configuration (graphic signs - printed or scripted) and then decoding what the printed or scripted material. High-level processes involve higher-order knowledge of text representation and integration of ideas which are studied in terms of organizational levels like syntax, semantics, and discourse which also need the context of a readers' global knowledge of language structures and language functions. These two processes are fundamental to all reading, irrespective of the fact that it relates to reading in first or second language (L1 or L2) or even a foreign language. (Hossein Nassaji, 2003).

How does reading comprehension develop? As it has been said, reading comprehension is incredibly complex and multifaceted. Because of complexity, readers cannot develop the ability to comprehend texts quickly, easily or independently. Knowledgeable and experienced teachers must teach reading comprehension strategies over an extended period of time. It might seem that once a student learns to read in the elementary grades he is able to tackle any future text that comes his way. This is not true. Reading comprehension strategies must be refined, practiced and reinforced continually throughout life. Teachers

need to continue to help their learners develop reading comprehension strategies as their reading materials become more diverse and challenging, students need to learn new tools for comprehending these texts. Content area materials such as textbooks and newspaper, magazine and journal articles pose different reading comprehension challenges for young people and thus require different comprehension strategies. The development of reading comprehension is a lifelong process that changes based on the depth and breadth of texts the person is reading (K12Reader).

My PhD title is teaching English reading skills to the students of higher education, so I need also to state out what is teaching. Teaching does not only consist of teachers but also students. It includes developing students' knowledge as well as assessing their skills so that a teacher can measure the progress of their students in the teaching process. Designing, content selection, delivery, assessment and reflection are main part of the teaching. A teacher plans a lesson beforehand taking into consideration their students' age, abilities, needs and learning strategies. After explaining or giving the knowledge, they check the students' understandings by different activities/ways which we call it assessment. In the reflection part, a teacher evaluates their classes; their progress and the problems that need to be worked out. Thus teaching does not only mean transmitting information but also engaging students to the class and assess them.

Methodology. A pilot project was carried out to conduct my PhD work. The data was collected from first-year students of the Philology faculty at Samarkand State University, where English teaching and learning has always been a focal point. The students in the English major were between 18 and 20 years old and came from different regions of Uzbekistan with varying levels of education. To experiment for my research work, I taught reading as a second language from the beginning of the second semester in the 2020-2021 academic year. The pilot project lasted from March until late June with 15 lessons (30 teaching hours) from a booklet designed to improve the reading skills of the students. Based on their scores on a pre-test of reading proficiency in English, 50 students were divided into two groups with similar reading abilities: a Control group and an Experimental group. The pre-test was given before teaching REFL began, and the post-test was given at the end of the course.

The questionnaires were administered to determine the students' backgrounds and explore their reading skills. The questionnaire consists of seven parts: (1) 20 factual questions to investigate the students' background characteristics, such as place of birth, parents' professions, and students' educational experience; (2) and (3), which have 20 questions about their attitudes toward English and reading; (4) four questions that check students' reading and listening skills; (5) this section has three questions that students should answer orally after reading the text; (6) students are given a passage of 180 words and asked to write a summary in around 50 words; and (7) reading comprehension questions are provided.

The data was encoded using numbers and letters. The questions were assigned numerical codes (1-20) and the answers were assigned letter codes (a-e). The initial questionnaire administered at the beginning of the pilot project was labeled Test 1, while the final questionnaire was labeled Test 2.

Data and data analysis. The research involves quantitative and qualitative data. The quantitative data was collected by calculating the mean of the students' scores in the pre-test and post-test. The qualitative data was obtained from the questionnaire administered to the students at the beginning of the research.

1. Pope's An Essay on Man is based on the ideas of :

- (A) Lord Petrie (B) Theobald
(C) Lord Bolingbroke (D) Lord Harvey

1. Pope's An Essay on Man is based on the ideas of :

- (A) Lord Petrie (B) Theobald
(C) Lord Bolingbroke (D) Lord Harvey

Data was collected from three educational institutes in Samarkand. The pilot project was conducted at Samarkand State University during the spring semester of 2021, from March to June. The larger project was carried out in the remaining two institutes during the academic years of 2021-2022. Following

analysis of the data collected during the pilot project, revisions were made to the English reading skills teaching manual and questionnaire.

Data was collected for the big project from the students of Samarkand State Institute of Foreign Languages and Uzbekistan Finn Pedagogical Institute. Each educational institute had experiment and control groups. The experiment group in Samarkand State Institute of Foreign Languages had 19 students while the control group had 20 students. In Samarkand Finn Institute of Pedagogy, the experiment group had 20 students and the control group had 20 students.

One semester was dedicated to each data collection and teaching procedure. Data was collected during the winter semester of 2021 from a project conducted with the Uzbekistan Finn Pedagogical Institute, and during the spring semester of 2022 from the Samarkand State Institute of Foreign Languages. A pre-test was administered at the beginning of the teaching procedure, and a post-test was given at the end of the project for both institutes.

Details of the first test. The pre-test (Test 1) was administered to students at both the Uzbekistan Finn Pedagogical Institute in October 2021 and the Samarkand State Institute of Foreign Languages in March 2022. The pre-test was given to both control and experimental groups at each institute prior to instruction in English reading skills. The questionnaire and pre-test were administered online, with a limited amount of time given for completion. The test consists of four parts. In Part IV, students' listening and reading skills are evaluated. Students listen to an audio recording of a text and select the correct answer for each question. They have the opportunity to listen to the audio twice, and the time limit for this part is 10 minutes.

In the second part of the test (Part V), reading and speaking skills are assessed. In this section, students read a given text online and answer questions related to it by recording their answers. 25 minutes is allotted for this part.

Part VI assesses reading and writing skills wherein students read a text and answer questions in their own words without copying sentences from the text. Again, 25 minutes is given for this part.

Part VII checks the students' reading comprehension skills. After reading a given text, students choose the correct answers to the questions that follow. Another 25 minutes is provided for this part.

Tests in Uzbekistan Finn Pedagogical Institute - explaining the details of the table-generalization /finding. The research was conducted during the Autumn session of 2021 at this institute. A pre-test was administered at the beginning of the period, with both control and experimental groups consisting of 30 students each. The control group comprised of 5 male and 25 female students, while the experimental group had 7 male and 23 female students. The average age of the students was 18. The following pie chart represents the results of the control group in Samarkand Finn Institute of Pedagogy on the Pre-test (Test 1). According to the pie chart, we can see that the percentage of the control group for Part IV, the listening and reading part, is 22% out of 100%. Part V is 25%, Part VI is 31%, which is the highest result among the four parts, and Part VII is 22%. This shows that at the beginning of the test, the students from the control group showed good results in Part V (reading and speaking) and Part VI (reading and writing skills), which means their productive skills are better than their receptive skills.

In the experimental group, the students showed higher results in Part IV with 33.4% and Part VI with 33.4%, while showing lower results in Part VII with 19.5% and the lowest percentage in Part V with only 15.5%. Based on these results, it can be seen that the students' reading and writing skills were better than their listening and speaking and reading comprehension skills at the beginning of the project. When comparing the control and experiment groups in Test 1, we can see that the control group's result was higher than that of the experiment group according to the table below. However, there was not much difference between the two groups. The control group's overall percentage was 32.3%, while the experiment group's percentage was 30.7%.

Conclusion. To sum up, the role of questionnaires in the research work is enormous, since they help many researchers to continue their work and get some desired results. There are two types of them; qualitative and quantitative. Choosing the types of questionnaire depends on researcher and their aims. In my work I have chosen both of them to get bigger picture of the students' knowledge. The questionnaire was taken at the beginning and at

the end of the semester with the first year students of Samarkand state university in 2020-2021 academic years. With the help of the questionnaire I was able to design my manual better to teach the students English reading skills. Computer based questionnaire is aimed to be taken in the big project in 2021-2022 academic years with the students from different institutions.

REFERENCE

1. Arsenault, N. and Anderson, G. (1998) *Fundamentals of Educational Research*. 2nd ed. London: Routledge Flamer.
2. Bradley, C. (1997) *Qualitative vs. Quantitative research Methods*. In: Y. Carter and C. Thomas, (eds.) *Research Methods in Primary Care*. Oxon: Radcliffe Medical Press.
3. Bryman, A. (2012) *Social Research Methods*. 4th ed. Oxford: Oxford University Press.
4. Flick, U. (2002) *An introduction to qualitative research*. London: Sage.
5. Lavraka, J. and Roller, M. (2015) *Applied Qualitative Research Design: A Total Quality Framework Approach*. New York: The Guilford Press.
6. Rossman, G. and Rallis, S. (2003) *Learning in the Field: An Introduction to Qualitative Research*. London: SAGE.
7. Wiebel, W. (1990) *Identifying and Gaining Access to Hidden Populations*. In: E. Lambert, (ed.) *The Collection and Interpretation of Data from Hidden Populations*. Washington: National Institute on Drug Abuse Monograph 98.
8. <https://www.questionpro.com/blog/what-is-a-questionnaire/-2021.6.12> 11:00
9. <https://www.surveymonkey.com/mp/quantitative-vs-qualitative-research/> 2021.6.12 16:00

UDK:(329.735(575.1))

Nurmuhammad QARSHIYEV,
O‘zMU: “Siyosatshunoslik” kafedrası v.b.dotsent
E-mail: nurmuxammad.qarshiev@mail.ru

S.f.d., professor V.Qo‘chqorov taqrizi asosida

THE GENESIS OF POLITICAL PARTIES IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES AND THE FORMATION OF THEIR ACTIVITIES IN THE IDEOLOGICAL DIRECTION

Annotation

It is known from the experience of the world that the development of countries based on regional integration has been observed a lot and is considered a convenient way to achieve development. The countries of the Central Asian region are also taking steps to ensure integrated development in various fields. It is relevant to study the genesis of political parties and their activities in the ideological direction in the countries of the region.

Key words: Central Asia, political party, party ideology, political system, civil society, democracy, integration, party electorate, state.

ГЕНЕЗИС ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ФОРМИРОВАНИЕ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ НАПРАВЛЕНИИ

Аннотация

Из мирового опыта известно, что развитие стран на основе региональной интеграции наблюдается во многих странах и считается удобным способом достижения развития. Страны Центральноазиатского региона также предпринимают шаги по обеспечению комплексного развития в различных сферах. Актуально изучение генезиса политических партий и их деятельности на идеологическом направлении в странах региона.

Ключевые слова: Центральная Азия, политическая партия, партийная идеология, политическая система, гражданское общество, демократия, интеграция, партийный электорат, государство.

MARKAZIY OSIYODA DAVLATLARIDA SIYOSIY PARTIYALARNING GENEZISI VA ULARNING MAFKURAVIY YO‘NALISHDAGI FAOLIYATINING SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Jahon tajribasidan ma‘lumki, dunyoda davlatlarning mintaqaviy integratsiya asosida rivojlanishi ko‘p kuzatilgan va bu taraqqiyotga erishishning qulay yo‘li hisoblanadi. Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari ham turli sohalarda integratsion taraqqiyotni ta‘minlash yo‘lida qadamlarni tashlamoqda. Mintaqa davlatlarida siyosiy partiyalarning genezisi va ularning mafkuraviy yo‘nalishdagi faoliyatini o‘rganish dolzarbdir.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, siyosiy partiya, partiya mafkura, siyosiy tizim, fuqarolik jamiyati, demokratiya, integratsiya, partiya elektorati, davlat.

Kirish. Dunyoda siyosiy partiyalar boshqaruv va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarda vositachi sifatidagi o‘rni beqiyosdir. Jamiyatda siyosiy mafkuralar va siyosiy partiya mafkuralari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda vujudga keladi hamda o‘zaro bog‘liqlikda rivojlanadi. Umuman siyosiy mafkuralarning vujudga kelishida madaniy qadriyatlar, asrlar mobaynida muayyan hududda shakllangan an‘analarning, shuningdek, siyosiy tizimning ham ta‘sirini bor. Markaziy Osiyo davlatlari o‘z mustaqilliklarini qo‘lga kiritgach, barchasi o‘z taraqqiyot yo‘lini bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat qurishni maqsad qildi.

Mamlakatimizda istiqolning ilk yillarida ko‘ppartiyaviylikning shakllanishi uchun siyosiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy sharoitlar yaratildi hamda hozirgi kunga qadar mazkur jarayonlar rivojlanishda davom etib kelmoqda. Hozirga qadar O‘zbekiston siyosiy hayotida bir nechta partiyalar paydo bo‘lib, mafkuraviy qarashlari bir-biriga mos bo‘lganlari birlashib, yagona kuchga aylangan holatlarni guvohi bo‘ldik. Umuman, mafkura haqida gap ketganda Prezident Sh. Mirziyoyev mamlakat mafkurasining asosiy g‘oyasini ta‘kidlab: “...– Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasida ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan, – dedi davlatimiz rahbari”[1]. Yuqoridagilardan kelib chiqib, siyosiy partiyalar mafkuralarining rivojlanishida ham aynan ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyalari asosiga qurilishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon ilm - fanida siyosiy partiyalarning paydo bo‘lishi, rivojlanishi va ularning

mafkuraviy yo‘nalishdagi faoliyatiga bag‘ishlangan tadqiqotlar ko‘plab olib borilgan. Siyosatshunos olimlarning siyosiy partiyalarning paydo bo‘lishi, unga berilgan ta‘riflari, mafkuraviy faoliyatiga doir qarashlari turlichadir. Umuman siyosiy partiyalarni keng ko‘lamli tadqiq qilgan olimlar guruhini uch guruhga bo‘lib o‘rganish mumkin. Birinchi guruhga g‘arb olimlaridan M.Dyuverje, M.Veber, J.Sartori, T.Parsons, T.Gobss, K.Janda, J.Brays, Devid Yum, K.Noyman kabilarni, ikkinchi guruhga rus olimlaridan M.Ostrogorskiy, B.Isayev, S.Lansov, V.Malsev, I.Melishken kabilarni, uchinchi guruh o‘zbek olimlariga Q.Nazarov, M.Qirg‘izboyev, Sh.Paxrutdinov, N.Jo‘rayev, I.Ergashev, V.Qo‘chqorov, X.Odilqoriyev, B.Yakubov, U.Tilavov, X.Axmedov, U.Bo‘tayev kabilarni kiritishimiz mumkin. Siyosiy partiya tushunchasiga siyosatshunos, faylasuf, huquqshunos olimlarning turlicha yondashuvlari hamda bir-biridan farq qiluvchi ta‘riflari bor. Siyosiy partiyalar ijtimoiy-siyosiy hodisa sifatida, jamiyatda ijtimoiy qatlamlarning manfaatlarini ifodalovchi, o‘z mafkurasiga ega bo‘lgan institutsional tashkilotdir. Moris Dyuverje ta‘kidlaganidek, “partiya shunchaki jamoa emas balki, butun mamlakat bo‘ylab tarqalgan, muvofiqdastiruvchi institutlar bilan bog‘langan ko‘plab kichik birlashmalar (seksiyalar, qo‘mitalar, mahalliy birlashmalar va boshqa) jamoalar yig‘indisidir”[6]. Siyosiy partiya o‘zining mahalliy tashkilotlarisiz mavjud bo‘la olmaydi, chunki faqat yuqori darajadagi boshqaruvninggina bo‘lishi partiya mohiyatini ifodalay olmaydi.

XVIII-asrning yana bir ingliz olimi Devid Yum (1711-1776) partiyalarni tasniflashning dastlabgi urinishlardan birini amalga oshirdi. U o‘zining “Umumiy partiyalar to‘g‘risida” gi (1741) siyosiy essesinde ularni shaxsiy va haqiqiy fraksiyalarga

ajratdi[9]. Aynan mana shu siyosiy partiyalarni tadqiq qilishda psixologik yondashuvning ilk bor qo'llanishi edi. 1798-yildayoq T.Jefferson J.Teylorga yo'llagan maktubida "Har bir erkin fikrlaydigan jamiyatda qarama-qarshi partiyalar, qizg'in bahslar va kelishmovchiliklar bo'lishi kerak – insonning tabiati shunday va ko'p hollarda tomonlardan biri ko'proq yoki kamroq uzoq vaqt davomida boshqasidan ustun bo'lishi kerak. Ehtimol, partiyalarda bunday bo'linish bir tomonning uzoq vaqt kuzatishi va boshqasining xatti-harakatlaridan xalqni xabardor qilishi uchun zarurdir[5]. Bundan kelib chiqadi-ki, jamiyatda fikrlar xilma-hilligi bo'lishi kerak va bu o'z-o'zidan mafkuraviy plyuralizmni ta'minlaydi, mazkur jarayonlar esa demokratiyaning asosini tashkil etadi. Shuningdek, siyosiy partiyalar o'rtasidagi raqobat jamiyat uchun foydali, ya'ni, o'zaro bir-birining xatti-xarakatlarini nazorat qilish, tiyib turish ularning quyushqondan chiqib ketmasliklari uchun asosiy omillardan biridir.

Fransuz olimi, tarixchisi va siyosatchisi Fransua Gizo (1787-1874) jamiyatning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida sinflarni emas balki, fuqarolik jamiyati sharoitidagi partiyalardir deb hisoblagan. Bundan tashqari, har bir jamiyatning ijtimoiy organizm sifatida jadal rivojlanishi va harakatlanishiga yordam beruvchi progressiv partiyalar va uning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi regressiv, konservativ partiyalar mavjud[4]. Aynan progressiv, regressiv va konservativ partiyalarning shunday tiplarga bo'linishi ularning mafkuraviy asosi bilan bog'liqdir. Siyosiy partiyalarning an'anaviy shakldan zamonaviy shaklga o'tishi yoki transformatsiyasi mafkuraviy platformalarining o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq holda kechadi. Siyosiy partiyalarni shunchaki institutsional jihatdan transformatsiya qilish mumkin emas, o'zgarishlar asosini eng avvalo g'oyaviy, mafkuraviy omillar tashkil etadi.

Ko'pchilik olimlar Markaziy Osiyo davlatlarida ham siyosiy partiyalar genezisi XIX-asr oxiri XX-asr boshlariga borib taqaladi degan yondashuvni ilgari surishadi. Mazkur yondashuv ko'proq Markaziy Osiyo davlatlaridan O'zbekiston, Qozog'iston va qisman Qirg'iziston hududlari bilan bog'liq. "O'rta Osiyoda mustamlakachilik siyosatiga qarshi ozodlik harakati bilan bog'liq bo'lgan. Jumladan, shu yillarda keng yoyilgan jadidchilik harakati tufayli "Turon", "Ittihodi taraqqiy", "Birlik", "Sharq ozodligi", "Yosh buxoroliklar", "Yosh xivaliklar", Miftaq ul – maorif" va boshqa ko'plab ijtimoiy – siyosiy tashkilotlar faoliyat ko'rsatgan[2]. Qozog'istonda paydo bo'lgan tashkilotlar orasida ikkita siyosiy partiya ajralib turardi. 1917-yilda "Alash-O'rda" liberal-demokratik harakatining millatchi fikrdagi ziyolilarining bir qismi birinchi siyosiy milliy partiya "Alash"ga aylantirildi. Bunga parallel ravishda milliy ziyolilarning so'l inqilobiy-demokratik qanoti Qirg'iziston "Ush juz" sotsialistik partiyasini tuzdi[3]. Markaziy Osiyo davlatlarida ilk partiyalar mohiyatini beruvchi tuzilmalarning faoliyat yuritishi qisqa muddatli bo'ldi. O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston hududlarida mustamlakachilikning kuchayishi, bolsheviklarning hokimiyatga kelishi, mazkur davlatlar hududlarida qat'iy mafkuraviy nazoratning paydo bo'lishiga va natijada har qanday siyosiy plyuralizmga qarshi turuvchi bir partiyali kommunistik tizimning mustahkamlanishiga sabab bo'ldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotimizda tarixiylik, qiyosiy tahlil, tizimli-tarkibiy, funksional, institutsional, ob'ektivlik hamda kompleks yondashuv metodologiyalaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Dunyoning turli mintaqalarida siyosiy partiyalarning paydo bo'lishi, shakllanishi, turlicha omillar ta'sirida kechgan, qaysidir mintaqalarda mustamlakachilikka qarshi ozodlik harakatlarida partiyalar mohiyatini yoritilishi, boshqasida ilmiy-texnikaviy taraqqiyot natijasida siyosiy tizimlarning modernizatsiyaga bog'lash mumkin. Markaziy Osiyo mintaqasida ilk siyosiy partiyalarning vujudga kelishi siyosat-shunos olimlar tomonidan turli bahs va munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari hududlarida ilk siyosiy partiyalarning mafkuraviy faoliyati to'g'risida ko'p ma'lumotlar mavjud emas masalan, O'zbekiston hududida milliy ozodlik harakati sifatidagi "Jadidchilik" harakatining mafkuraviy platformasi sifatida konservativizm va liberalizmning uyg'unlashganini ko'rishimiz mumkin. Jadidlar millat ma'rifatparvarlari sifatida yangi zamonaviy ilm-fanni yoshlarga ilg'or xorij ta'lim

muassasalari ko'magida chuqur o'rgatgan holda o'z davrining yangi texnologiyalarini yurtimizga olib kirishga, ozod millat sifatida jamiyatni birlashtirishga harakat qilishgan.

1917-yil fevral inqilobidan keyin qozoq milliy ziyolilari siyosiy faolligni kuchaytirdilar. 1917-yil aprel oyida Orenburg shahrida Ural, Aqmola, Semipalatinsk, Sirdaryo viloyatlari va Bukeyev o'rdasi vakillari ishtirokida To'rg'ay viloyat qirg'iz qurultoyi bo'lib o'tdi. Qurultoyda 300 dan ortiq kishi qatnashdi. Kongress dasturida hukumat shakli va Ta'sis majlisi, fuqarolik qo'mitalari va boshqalar haqida masalalar bor edi. 1917-yil aprelda Toshkentda bo'lib o'tgan qurultoyda "Sho'roi-islomiy" partiyasi tuzildi. Shuningdek, musulmon ulomalari tomonidan "Sho'roi ulomo" tashkiloti tuzildi[11]. Ta'kidlash joizki, tarixda ya'ni, Rossiyada 1917-yil fevral inqilobigacha, keyin esa sovet davrida Qozog'istonda mafkuraviy va siyosiy plyuralizm an'analari amalda bo'lmagan. Mafkuraviy va partiyaviy plyuralizm Qozog'istonda 1917-yil fevral inqilobidan keyin qisqa vaqt davomida mavjud bo'lib, "Alash" va "Ush juz" partiyalari siyosiy maydonda harakat qilgan, ularning mafkuraviy platformalari bir-biridan sezilarli darajada farq qilgan bo'lsa-da, lekin, shunga qaramay ular siyosiy maydonda siyosiy tizim va bir-biri bilan raqobatlashgan holda erkin faoliyat yurita olgan. Demak, Qozog'istonda birinchi partiyaning paydo bo'lishini 1917-yil iyul oyida o'zining birinchi qurultoyini o'tkazgan "Alash" harakati partiyasi bilan bog'lash mumkin[3].

Fikrimizcha, O'zbekistonda ham Qozog'istonda ham siyosiy partiyalar, ularning mohiyatini beruvchi harakatlar faoliyati uchun XX-asr boshlarida qulay shart-sharoit bo'lmagan. Siyosiy va mafkuraviy plyuralizmning uchqunlari aynan mazkur harakatlar vositasida uchqunlagan bo'lsa-da, ularning tez so'nganligini ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda ular faoliyati juda qisqa muddat davom etganligi bilan ifodalanadi. Markaziy Osiyo davlatlari jahon siyosatining teng huquqli sub'ektiga aylangandan so'ng, ko'ppartiyaviylik tizimi asosida siyosiy partiyalarning paydo bo'lishi, jamiyatda g'oyaviy, mafkuraviy plyuralizmning ifodalinishiga keng yo'l ochib berdi. Fikrimizcha, har qanday bir partiyali yoki partiyasiz tizimlar amalda bo'lgan jamiyatlarda ham g'oyaviy va mafkuraviy xilma-xillik mavjud va u yashirin bo'ladi deb ayta olamiz. Sobiq ittifoq davrida ham g'oya va mafkura muayyan qolipga solingan hamda har doim nazorat ostiga olingan, bu esa turli inqirozga yetaklovchi ijtimoiy zo'riqishlarni keltirib chiqarganligini ko'rishimiz mumkin. Markaziy Osiyo davlatlarida mustamlakadan oldingi davrda mavjud bo'lgan davlatchiliklarning zaifligi, jamiyatda ijtimoiy bo'linishning yuqoriligi, tarqoqlikning kuchliligi uning modernizatsiyasiga hamda ularda siyosiy partiyalar kabi kuchli siyosiy institutlarning vujudga kelishiga to'sqinlik qilgan. Shu sababli mazkur jamiyatlar tez tanazzulga yuz tutgan. XX-asrning 90-yillarida sobiq ittifoqning tanazzulga yuz tutishi Markaziy Osiyoda 5 ta: O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston kabi mustaqil davlatlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu davlatlar aholisi totalitar siyosiy tuzum siyosatidan charchagan holatda edi. Mazkur davlatlar mustaqillikni qo'lga kiritgach inson huquqlari ustuvor bo'lgan, xususiy mulkchilik negizidagi erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik tuzum qurushni maqsad qilganligi asosida ko'ppartiyaviylikka o'tilib, siyosiy partiyalar vujudga kela boshladi. Markaziy Osiyo davlatlarida vujudga kelgan dastlabki partiyalarga to'xtalib o'tsak: O'zbekiston: 1991-yil 1-noyabrda – O'zbekiston Xalq demokratik partiyasining I-Ta'sis qurultoyi bo'lib o'tdi. Qurultoy partiya Ustavi va Dasturini qabul qildi, uning ijtimoiy-siyosiy faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini belgiladi[17] shu tariqa mamlakatdagi dastlabki siyosiy partiya paydo bo'ldi. Bugungi kunda uning mafkuraviy platformasi ijtimoiy demokratiya hisoblanib, elektorati sifatida ijtimoiy himoyaga muhtoj, aholining kam ta'minlangan qatlami manfaatlarini himoya qilib kelmoqda.

Hozirgi kunda O'zbekiston siyosiy hayotida beshta siyosiy partiya faoliyat olib bormoqda. Jumladan, O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi (1991), O'zbekiston "Adolat" sotsial-demokratik partiyasi (1995), O'zbekiston Milliy tiklanish demokratik partiyasi (2008), Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (2003), O'zbekiston Ekologik partiyasi (2019)[10, -B. 116]. Qozog'iston: 1999 - yil 12-fevral – "Otan" Respublikachilar siyosiy partiyasi

nodavlat notijorat tashkiloti ro'yxatdan o'tkazildi[12]. Mazkur siyosiy partiya dastlab, 1999-Otan, 2006 - Nur-Otan 2021-Amanat deb nomlangan. Siyosiy partiyaning g'oyaviy, mafkuraviy platformasi sifatida Qozoq milliyligi, ijtimoiy konservativizm va iqtisodiy liberalizm tashkil qiladi.

Mamlakatda bugungi kunda rasmiy ro'yxatdan o'tgan siyosiy partiyalar quyidagilar: "Amanat" (1999), "Auil" Xalq demokratik vatanparvarlik partiyasi(2000)," Respublika (Respublica) partiyasi (2022), "Ak Jol" demokratik partiyasi (2002), Qozog'iston Xalq partiyasi (Qazaqstan Xalыq Partiyasy) (2004, 2020), Milliy sotsial-demokratik partiya (Jalpy ылтыq sotsial-demokratiyalыq partiya) (2006) hamda parlamentga kirmagan siyosiy partiyalar "Adal" partiyasi («Adal» partiyasi - 2020)(Birlık-2013), "Baytak" yashil partiyasi («Baytaq» Jasildar partiyasi)(2022)[14]. Qirg'iziston: 1989-1990 yillarda Qirg'iziston hududida "Qirg'iziston saylovchilar assotsiatsiyasi" va "Demos" siyosiy klubi a'zolari kabi siyosiy tashkilotlar faol ishtirok eta boshladilar. Qirg'iziston fuqarolarining ommaviy va faol ishtiroki yangi tashkil etilgan siyosiy birlashmalarining shakllanish boshlanganligini ko'rsatdi"[8]. "Asaba", "Atulduk demilge" kabi yangi siyosiy harakatlar paydo bo'ldi, bir oz avvalroq tashkil etilgan "Ashar" siyosiy harakati bilan birgalikda "Qirg'iziston demokratik harakati" keng ko'lamli siyosiy harakatni tuzdilar, bu tashkilot g'oyasini ilgari surdi.

Qirg'izistonda ro'yxatga olingan birinchi partiya "Erk" partiyasi bo'ldi. Uning yaratilishining boshlanishi Sobiq Ittifoq mavjud bo'lgan davrda boshlangan. Partiya dasturi o'ziga xos suveren, demokratik, iqtisodiy rivojlangan davlatni yaratish edi. "Erk" partiyasi Qirg'iziston siyosiy maydonida paydo bo'lishi bilan zudlik bilan o'z ishingini faol bosqichiga kirdi hamda darhol kolxoz va sovxozlarni tarqatib yuborishni talab qildi. 1994-yilda mamlakatda yuzaga kelgan og'ir siyosiy vaziyat munosabati bilan "Erk" partiyasi fuqarolarga murojaat qilib, kuchlar muvozanati buzilganini ma'lum qildi. Ammo, bunday samarali ishiga qaramay, partiya o'z ichida bo'linishdan qochib qutula olmadi, ko'plab partiya liderlari partiyada yagona yetakchilik uchun o'zaro kurasha boshladilar, bu esa butun partiyaning zaiflashishiga olib keldi[7]. Demak, "Erkin Qirg'iziston" (Erk) partiyasi 1991-yilda tashkil topgan Qirg'izistondagi dastlabki partiya hisoblanadi. Bugungi kunda Qirg'izistonda 220 dan ortiq rasmiy ro'yxatdan o'tgan siyosiy partiyalar faoliyat olib boradi. Shulardan, parlamentga kirgan asosiy siyosiy partiyalari sifatida Ata-Jurt Кыргызstan partiyasi (1999, 2021) g'oyaviy, mafkuraviy platformasi Qirg'iz natsionalizmi, iqtisodiy liberalizm, Mekenchil (Vatanparvar) partiyasi (2010), g'oyaviy mafkuraviy platformasi Qirg'iz natsionalizmi, natsional – konservativizm, vatanparvarlik, populizm, Ishenim (ishonch) partiyasi (2011), markaziy o'ng, BIntymak (birdamlik) Qirg'iziston sotsial konservativ partiyasi, mafkuraviy platformasi sotsial-konservativizm, Qirg'iziston liberal demokratik partiyasi (2011), mafkuraviy platformasi liberalizm, Bir bol (bir bo'l) Qirg'iziston liberal partiyasi (2010), liberalizm, ekologiya, shuningdek, Qirg'izistonda rasmiy ro'yhatdan o'tgan

ammo, parlament tarkibiga kirmagan ko'plab siyosiy partiyalar mavjud[13]. Tojikiston: Tojikiston Xalq demokratik partiyasi (1994) mafkuraviy platformasi o'ng partiya sifatida Tojik natsionalizmi (Davlat natsionalizm), etatizm, avtoritarizm, sekulyarizm, antiklerikalizm, natsional – konservativizm, Tojikiston agrar partiyasi (2005), markaz partiyasi sifatida mafkuraviy platformasi agrarizm, Iqtisodiy islohotlar partiyasi (2005) siyosiy pozitsiyasi markaz, sotsial-liberalizm, uchinchi yo'l agrar islohotlari, Tojikiston kommunistik partiyasi (1924), mafkuraviy platformasi kommunizm, Tojikiston demokratik partiyasi (1990), siyosiy pozitsiyasi o'ng markaz, mafkuraviy platformasi liberal-konservativizm, sotsial-konservativizm, Tojik natsionalizmi, sekulyarizm, Tojikiston sotsialistik partiyasi (1996), mafkuraviy platformasi sotsializm[15]. Turkmaniston: Turkmaniston demokratik partiyasi (1991), mafkuraviy platformasi Turkman natsionalizmi, sotsial-konservativizm, avtoritarizm, sekulyarizm, antiklerikalizm, Turkmaniston sanoatchilar va tadbirkorlar partiyasi (2012), siyosiy pozitsiyasi markaziy o'ng, mafkuraviy platformasi industrializm, kichik va o'rta tadbirkorlarning manfaatlarini, pragmatizm, etatizm, Turkmaniston agrar partiyasi (2014), mafkuraviy platformasi sentrizm, agrarizm, etatizm, shuningdek Turkmanistonda bir qator ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar faoliyat yuritadi, masalan, Turkmaniston ayollar ittifoqi, Turkmaniston kasaba uyushmalari tashkiloti, Maxtumquli nomidagi Turkmaniston yoshlar tashkiloti[16]. Yuqorigida kelib chiqib, Markaziy Osiyo davlatlarida siyosiy partiyalarning genezisi dastlab siyosiy partiyalar mohiyatini beruvchi ijtimoiy-siyosiy tashkilotlarning XX-asr boshlarida paydo bo'lib, qisqa vaqt faoliyat ko'rsatganligini, ayrim adabiyotlarda esa ulardan ba'zilar siyosiy partiyalar deb atalganini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkin, Markaziy Osiyo davlatlarida tom ma'nodagi siyosiy partiyalarning paydo bo'lishi XX-asrning 90-yillarida ularning mustaqillikni qo'lga kiritishi bilan bog'liq. Siyosiy partiyalarning vujudga kelishida mintaqa davlatlari jamiyatlarida fikrlar g'oyalari pluralizmning kuchayishi, sobiq ittifoq siyosiy partiyaviy tizimining jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy zo'riqlashlarga dosh bera olmay qolganligi asosida yangi siyosiy partiyaviy tizimga ehtiyojning ortishi bilan bog'laydi. Bugungi kunda mintaqa davlatlari siyosiy partiyalari mafkuraviy xilma-xillik negizida, ko'ppartiyaviylik asosida o'z partiyaviy tizimlarini demokratlashtirishda davom etmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

Markaziy Osiyo davlatlari siyosiy partiyaviy tizimlarining genezisini o'rganishni davom ettirish; Siyosiy partiyalarning vujudga kelishida mafkuraviy pluralizmning ta'siri muhim ekanligidan kelib chiqib, uni ilg'or xorijiy tajribalar asosida tadqiq etishni kuchaytirish; Tadqiqot markazlari faoliyatida Markaziy Osiyo davlatlari siyosiy partiyalari va ularning mafkuraviy jihatlarini tahlil etishga mo'ljallangan bo'limlar faoliyatini yo'lga qo'yish.

ADABIYOTLAR

1. Шавкат Мирзиёев: Жамият ҳаётининг танаси иктисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир. Видеоселектор йиғилиши 19.01.2021. <https://president.uz/uz/lists/view/4089>
2. Алимардонов Т. (Муаллифлар жамоаси) Политология. Ўқув қўлланма. Т.А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. ЎАЖБНТ" маркази. 2002. 283-бет.
3. Байпаков М. Государство и партийная система независимого Казахстана. Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). Республика Казахстан Алматы. 2023.с.125.
4. Гизо Ф. О средствах правления и оппозиции в современной Франции / Классический французский либерализм. М, 2000, с. 480.
5. Джефферсон Томас. О демократии. СПб.1992, с.335.
6. Дюверже М. Политические партии / пер. с фр. – М.: Академический Проект, 2000. – 558 с.
7. Кыдыралиев Б. Эволюция политических партий в Кыргызстане. International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol.10-1.c.105-108. <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-politicheskikh-partiy-v-kyrgyzstane>
8. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии. – М., 2002.
9. Юм Д. Малые произведения. М., 1996, с. 42.
10. Qarshiyev N.O. Zamonaviy partiyaviy tizimlar transformatsiyasining konseptual asoslari [Matn]/N.O. Qarshiyev; muharrir U.Rajabova. – Toshkent: Invest Book, 2024. – 152 bet.
11. Была ли многопартийная система в Казахстане? <https://e-history.kz/ru/news/show/3763>
12. История партии «Amanat». <https://amanatpartiyas.kz/history?lang=ru>
13. Политические партии Кыргызстана. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Политические_партии_Кыргызстана

14. Список политических партий Казахстана. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.2b5f9cd0-65fc08df-d0eb6676-74722d776562/h
15. Список политических партий Таджикистана. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.d18f0ca8-65fce147-a6c4a16b-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_Tajikistan
16. Список политических партий Туркменистана. https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_политических_партий_Туркменистана.
17. <https://xdp.uz/history-ЎзХДП> расмий сайти.

UDK: 372.8

Rahmatillo LATIBJONOV,

Andijon viloyati pedagoglari yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi Pedagogika va psixologiya ta'lim texnologiyalari kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: rahmatillolatibjonov3@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent M.Kuychiyeva taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF TEACHERS

Annotation

This article talks about the methods of developing communicative skills of teachers and the formation of communicative dialogue, its place and advantages in activity.

Key words: Communicative, pedagogical, skills, psychological, methods, pedagogy.

PEDAGOGLARNING KASBIY FAOLIYATIDA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARNI RIJOVLANTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'qituvchilarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga doir metodlar hamda kommunikativ muloqotni shakllantirish, faoliyatdagi o'rni va afzalliklari to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kommunikativ, pedagogik, ko'nikma, psixologik, metodlar, pedagogika.

ЗНАЧИМОСТЬ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАЦИОННЫХ НАВЫКОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГИ

Аннотация

В данной статье говорится о методах развития коммуникативных навыков учителя и формирования коммуникативного диалога, его месте и преимуществах в деятельности.

Ключевые слова: Коммуникативный, педагогический, умения, психологический, методы, педагогика.

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida dunyoda ro'y berayotgan voqealar bevosita jamiyatning ongi va tafakkuriga ta'sir etadi. Hurmatli prezidentimiz aytganidek; Zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola biladigan barkamol, maqsadga intiluvchan va serg'ayrat yoshlarni tarbiyalash mamlakatni barqaror va ildam rivojlantirishning eng muhim shartidir[1]. Darhaqiqat, Prezidentimizning yoshlarga qaratayotgan e'tibori o'laroq barcha sohalarida taraqqiyotning keyingi bosqichiga o'tish jarayoni kechmoqda. Shaxslararo munosabatlarning negizida kommunikativ muloqotni rivojlantirishda pedagogik va psixologik bilimlardan samarali foydalanish texnologiyasini oshirish va bu sohada xorijiy bilimlarni o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muloqot - yunoncha so'z, so'zlashuv, suxbatlashuv, shaxslararo suhbat va fikr almashinuv, og'zaki nutq shakli, ikki yoki undan ortiq shaxslarning so'zlashuvidir. Insonning sezgirligi, intuitsiyaga egaligi haqida fikr yuritganimizda biz uning o'zgalarning noverbal xatti-harakatlarini o'qiy oladigan va ularni verbal signallar bilan taqqoslay oladigan kishilarni nazarda tutamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. J.S.Philpop (1983) olib borgan 23 ta tadqiqot natijasiga ko'ra, verbal kod (til) ma'lumot jo'natuvchi va qabul qiluvchi orasidagi axborotning 31 foizini, vokal (ovoz) va vizual kod (imo-ishora)lar esa 69 foizini tashkil etadi[4].

Muloqot turlari – Ta'kidlab o'tish lozimki, odamlarning amaliy faoliyatida muloqotning quyidagi turlarini ajratadilar:

1. «Niqoblar aloqasi» – suhbatdoshning shaxs xususiyatlarini tushunish va hisobga olishga intilish mavjud bo'lmagan rasmiy muloqot. Bunda haqiqiy hissiyotlar, istaklar, munosabatlarni yashirish imkonini beruvchi rasmiy iboralar, odatiy xushmuomalalik, dimog'dorlik niqoblari, yuz, imo-ishora ifodalarning to'plami qo'llaniladi.

2. Oddiy muloqotda boshqa odamga zarur yoki halal beruvchi obyekt sifatida baho beradilar: agar zarur bo'lsa, aloqaga faollik bilan kirishadilar, agar halal beradigan bo'lsa, – itarib yuboradilar, yoki tahdidli qo'pol iboralarni qo'llaydilar.

3. Rasmiy-rolli muloqot – bu sheriklarning ijtimoiy rollari darajasidagi muloqot (boshliq – qo'l ostidagi xodim, sotuvchi – haridor, servis xizmati xodimi – mijoz). Bunda ma'lum qoidalar va xohishlar asosida ish yuritilib, muloqot mazmuni va vositalari ularga bo'ysundiriladi.

4. Boshqariladigan muloqot suhbatdoshning shaxs xususiyatlaridan kelib chiqib, turli usullarni (xushomad, qo'rqitish, aldov va boshqalar) qo'llagan holda undan foyda olishga qaratilgan.

5. Dunyoviy muloqot – bu turning mohiyati biror mavzuga oid bo'lmasligidan iborat, ya'ni odamlar o'z fikrlarini emas, balki bunday vaziyatlar uchun umumiy bo'lgan fikrlarni bildiradilar.

6. Havoyi muloqot – bu muloqot uchun muloqot.

7. Do'stlarning ma'naviy, shaxslararo muloqoti vaqtida istalgan mavzuni qo'zg'atish va bir-birlarini yuz ifodasi, tovush ohangi va harakatlar yordamida tushunish mumkin.

Proksemika – psixologiyaning muloqotni fazoda va vaqt bo'yicha tashkil etish talablari bilan shug'ullanadigan maxsus sohasi. Proksemikaning asoschisi amerikalik antropolog E. Xolldir. Proksemik xususiyatlarga sheriklarning muloqot vaqtidagi yo'nalishi va ular o'rtasidagi masofa kiradi.

Vizual muloqot – bu ko'zlar orqali aloqa. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, servis sohasi bilan bog'liq ish faoliyatida verbal, hamda noverbal aloqalar bo'yicha o'z malakalarini muntazam oshirib boradiganlarga omad kulib boqadi.

Takesika jismoniy muloqot -silab qo'yish, urib-urib qo'yish, qo'l berib ko'rishish, itarib yuborish.

Peshona, qoshlar, og'iz, ko'zlar, burun, iyak – bu yuz qismlari insonning asosiy hissiyotlari: hijron, g'azab, shodlik, ajablanish, qo'rqinch, nafrat, baxt, qiziqish, qayg'u va boshqalarni ifodalaydilar.

Muloqot turlaridan tashqari, uning ba'zi shakllarini ham ajratish mumkin, bular: rasmiy-ish yuzasidan, mutaxassislik, xususiy, ommaviy, pedagogik muloqot, avtokommunikatsiya (o'zi bilan muloqot)lardir.

Muloqot o'zining maxsus masalalari hal etiladigan ma'lum davrlarga ega. Eng mas'uliyatli davr tayyorgarlik davri-muloqotni rejalashtirish, o'zi uchun muloqot natijalariga qaratilgan mayllarni aniqlash olish zarur. Muloqotning birinchi bosqichi – aloqa qirishish. Bunda vaziyatga kirishish, sherikning holati, kayfiyatini his etish, o'zi kirishib ketib, boshqasiga ham yo'nalishini belgilab olishga imkon yaratish muhimdir. Bu davr ruhiy aloqa o'rnatilishi bilan yakunlanadi. So'ngra qandaydir muammo, tomonlarning vazifasi va mavzuni ishlab chiqishda diqqatni jamlash davri boshlanadi.

Keyingi bosqich – motivatsion zondaj. Uning maqsadi suhbatdoshning motivlari va qiziqishlarini anglash. So'ngra diqqatni mustahkamlash bosqichi boshlanadi, keyin esa fikrlarda nizolilar bo'lsa, asoslash va ishortirish bosqichi keladi. Va nihoyat, natijalarni qayd etish bosqichi boshlanadi. Agar mavzular ko'rib chiqilgan bo'lsa yoki sherik notinchlik aloqatlarini namoyon qilgan taqdirda muloqotni yakunlash zarur. Muloqotni doimo davom ettirish istiqboli bilan yakunlash kerak. Eng oxirgi daqiqalar, yakuniy so'zlar, qarashlar, qo'l siqishlar o'ta muhimdir, ba'zida ular ko'p vaqt davom etgan suhbat natijasini butunlay o'zgartirib yuborishi mumkin. Kanadalik sotsiolog Marshal Maklyuen fikricha, kommunikatsiya usulining almashishi tarixning rivojlanish bosqichlarini ifoda etadi. Shunga ko'ra u insoniyat rivojlanishning quyidagi davrlarini ajratgan:

Og'zaki kommunikatsiya (bu davrda jamoa doirasida kommunikativ muhit kommunikantlarni bevosita har tomonlama qamrab olgan);

Yozma kommunikatsiya (yozilgan xabarlar vaqt va makon to'siqlarini kesib o'tgan);

Nashr-kommunikatsiya (kommunikantlarni yalpi qamrab olishning oshishi, «Gettenberg galaktikasi»ning yaratilishi, ya'ni bosma kitoblar chop etish texnologiyasining ixtiro qilinishi);

Multimedia kommunikatsiyasi (bevosita muloqotga global miqyosda kirishish).

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalar va ko'plab olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogika va psixologiya sohalarida ushbu muammoni nazariy tushunishga imkon beradigan bir qancha asos-dalillar mavjud. Kommunikatsiya muammolarini gumanitar, tabiiy va texnik fanlar vakillari tadqiq qilishadi. Faqat insonlararo emas, balki hayvonlararo, kompyuterlararo, «inson-mashina» va aloqa tizimlarida axborot almashinuvini o'rganuvchi fanlarning vakillari – kibernetiklar, biologlar, etologlar, semiotiklar axborot almashinuvini kommunikatsiya deb ataydilar. Shuningdek, XX asrning 60-yillarida amerikalik sotsiologlar (Lazarsfeld, Lippman, Lassuell, Merton, Maklyuen va boshqalar) o'z tadqiqotlarida «ommaviy kommunikatsiya» atamasini ham qo'llay boshladilar. Shu tariqa, kommunikatsiya nazariyasi mustaqil fan sifatida shakllanib borib, o'zining predmeti, kategoriyalar apparati, o'z qonuni va tarixiga ega bo'ldi. Kommunikatsiya nazariyasi axborot almashinuvining universal mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rganadi. Shuningdek, uning ommaviy kommunikatsiya nazariyasi, shaxslararo kommunikatsiya nazariyasi kabi tarmoqlari ham mavjud. Inson muloqot jarayonining mohiyati quyidagilardan iborat: L.A. Karpenko muloqotning quyidagi vazifalari ajratib ko'rsatadi. Kommunikatsiyani amalga oshirish imkoniyati muayyan shartlar bajarilgandagina paydo bo'ladi. Ular quyidagilar: kommunikativ jarayon uchun kamida ikki tomonning ishtiroki zarur; kommunikatsiya doimo teskari aloqa tamoyiliga tayanadi; kommunikatsiya ma'lum belgilar tizimisiz amalga oshirilmaydi. Har qanday nazariyada bo'lganidek, kommunikatsiya nazariyasi ham «axborot», «kommunikatsiya», «axborot almashinuvini», «kommunikativ makon» kabi o'ziga xos tushunchalari (kategoriyalari)ga ega. M.Veber, G. Gadamer, G. Shpetler ilgari surgan kommunikatsiya modelida kommunikatsiyaning asosiy natijasi bu insonning boshqa inson tomonidan tushunilishi, o'zaro tushunish deb ataladi.

B.F. Lomov va L.A. Karpenkoning fikricha, muloqotning 3 xil vazifasi mavjud:

1. Kommunikativ (axborot uzatish) vazifa. Muloqotning kommunikativ jihati – muloqotda hamkorlikdagi faoliyat ko'rsatuvchilar o'rtasida axborot ayirboshlashni o'z ichiga olib, ma'lumot almashinuv sifatida ta'riflanadi.

2. Interaktiv (hamkorlikda harakat qilish) vazifa. Muloqotning interaktiv jihatida individlar nafaqat bilim va g'oyalari, balki harakatlar bilan ham o'zaro ta'sirni amalga oshiradilar.

3. Perseptiv (o'zaro birgalikda idrok etish) vazifa. Muloqotning perseptiv jihati muloqot jarayonida o'zaro bir-birini idrok qilish orqali tushunishdir, ya'ni muloqotning ushbu jihatida bir kishining ikkinchi kishi tomonidan idrok qilinishi, tushunilishi, baholanishi kuzatiladi. Muloqotga bo'lgan ehtiyojimiz qondirilmasa, ongimiz ham rivojlanmaydi. Shuning uchun biz doimo muloqotga bo'lgan ehtiyojlarimizni qondirishimiz lozim. Kimlar bilandir bo'lgan muloqotdan qoniqish hosil qilamiz, lekin ayrim hollarda esa biz qoniqmaslikni his qilamiz.

Metodologiyasi. Muloqot – bu insonlarning hamkorlikdagi faoliyatiga bo'lgan ehtiyoji bo'lib, munosabatlar, o'zaro ta'sirlar, ma'lumot hamda axborot almashishga doir ularning birgalikdagi faoliyatidir. Shaxs muloqotini shakllantirishda uning yoshi, jinsi, kasbi, dunyoqarashini hisobga olgan holda ish olib borish lozim. Masalan, biz kichik yoshdagi bolalarga kattalarga nisbatan qo'llaydigan so'zlarni ishlatmaymiz. Dars jarayonida o'qituvchi o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish uchun bir nechta metod va psixologik testlardan foydalanishi mumkin. Masalan:

Muloqotdoshlikni aniqlovchi test

1. Siz gapirishdan ko'ra eshitishni yaxshi ko'rasizmi?

2. Siz o'zingiz tanimagan kishi bilan suhbatlashish uchun har xil mavzu topa olasizmi?

3. Siz doimo o'z suhbatdoshingizni diqqat-e'tibor bilan, o'ta ziyaraklik bilan tinglaysizmi?

4. Siz o'zga kishilarga maslahatlar berishni yoqtirasizmi?

5. Suhbat mavzusi siz uchun qiziqarli bo'lmasa suhbatdoshingizga buni bildira olasizmi?

6. Suhbatdoshingiz sizni tinglamayotganini sezsangiz jahlingiz chiqadimi?

7. Sizing har qanday masala yuzasidan o'z shaxsiy fikringiz bormi?

8. Suhbat mavzusi siz uchun tanish bo'lsa suhbatni davom ettirasizmi?

9. Siz hammaning nigohida, diqqat markazida bo'lishni yoqtirasizmi?

10. Siz yetarli darajada bilimga ega bo'lgan kamida uchta fan asosini egallaganmisiz?

11. O'zingizni xushmuomala deb hisoblaysizmi?

Testning kaliti:

«Ha»—1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11;

«Yo'q» — 4, 5.

Har bir javob 1 ball.

1-3: Siz bilan muloqotda bo'lish har doim ham yoqimli emas, hatto ba'zida bu jarayon juda og'ir kechadi.

4-9 ball: Siz boshqalar uchun yoqimli suhbatdoshsiz, ammo ko'p narsa kayfiyatigizga bog'liq.

10-11 ball: Siz juda yoqimli suhbatdoshsiz, ammo muloqot davomida me'yorni biling.

Muhokama. Har bir yosh davriga kiradigan kishilarga o'ziga xos so'zlar qo'llaniladi. Bunda so'zning ta'sir kuchi hisobga olinadi. Shaxsni temperament xususiyatlariga qarab muloqot usullarini qo'llash katta ahamiyatga ega. Shaxsda ko'nikma, bilim, malakalarning hosil bo'lishida muloqotning o'rni beqiyos. Oddiy ko'nikma (to'g'ri o'tir, qo'lingni yuv, joyingga bor, salom ber) larni ham muloqot orqali singdiriladi. Shaxs muloqotini shakllanishida uning tarbiyalanganlik darajasi muhim o'rin egallaydi. Masalan, shaxsga kuchli ta'sir etadigan so'zlarni qo'llasangiz ham u qabul qilmasligi, sizing bergan ko'rsatmalaringizga amal qilmasligi mumkin. Chunki u yoshligidan muomala madaniyatini egallashi kerak.

Tadqiqot natijalari. Muomala shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishidirki, uning yordamida odamlar o'zaro psixik jihatdan aloqa qirishadilar, o'zaro axborot almashinadilar, ta'sir o'tkazadilar, ta'sirlanadilar, idrok etadilar, tushunish va baholash jarayonlarini kechiradilar.

Jumladan, rus pedagogi V.A.Kan-Kalikning fikricha, o'qituvchining pedagogik muloqoti tuzilishi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Prognostik bosqich (modellashirish): O'qituvchi tomonidan sinf jamoasi bilan bo'lajak muloqotni modellashirish.

2. Kommunikativ aloqa: O'quvchi bilan dastlabki o'zaro tanishuv jarayonida bevosita muloqotni tashkil etishga erishish.

3. Pedagogik jarayon: O'qituvchining xatti-harakati, pedagogik mahorati bevosita muloqotni boshqarishga qaratilgan bo'lishi kerak.

4. Natijalar tahlili: Amalga oshirilgan muloqotni tahlil etish, yutuq va kamchiliklarni xolisona baholab kelgusi faoliyat uchun modellashirish.

O'qituvchi kasbiy faoliyatidagi jonli muloqot qobiliyatini takomillashtirish uchun o'z oldiga doimo quyidagi savollarni qo'yib, unga mustaqil fikr-mulohazasi asosida javob bera olishi kerak:

1. Nimaga o'rgatish:

a) o'quvchilarni o'rganilayotgan mavzu bo'yicha ilmiy yangiliklardan xabardor etish, fan terminlarini tushuntirish, o'quv predmetini to'liq o'zlashtirish;

b) o'quvchilarda shaxs erkinligini, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish;

v) o'quvchilarning o'rganilayotgan fan bo'yicha qobiliyatlarini, ko'nikma va malakalarini shakllantirish;

g) yangi mavzuni fanlararo aloqadorlik asosida tushuntirish;

d) dars jarayonini pedagogik va axborot texnologiyalarining qiziqarli metodlari asosida tashkil etish.

2. Kimni o'rgatish:

a) kelajakda mamlakat taraqqiyoti uchun mas'ul, davlat siyosatining ustuvor sohasi bo'lmish barkamol insonga ta'lim-tarbiya berish;

b) o'quvchilarni bilim olish va tarbiyalanishi jarayonida duch keladigan muammolar va qiyinchiliklarni mustaqil bartaraf etishga o'rgatish;

v) o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish;

g) dars va darsdan tashqari ta'lim-tarbiya jarayonini o'quvchilar fikrlarini inobatga olgan holda tashkil etish;

d) yosh va murg'ak qalb egasi bo'lmish o'quvchilarning psixologik o'zgarishlari va rivojlanishlarini inobatga olish;

e) iqtidorli o'quvchilar bilan yakka holda pedagogik faoliyat olib borish.

3. Qanday o'rgatish:

a) o'qituvchi o'z faoliyati davomida to'plagan pedagogik tajribalari asosida kompyuter, axborot va innovatsion texnologiyalarni qo'llagan holda ta'lim berishi;

b) yuksak pedagogik mahorat bilan dars va darsdan tashqari vaziyatlarda tarbiyaviy jarayonni milliy mafkura, an'ana va qadriyatlar asosida tashkil etish;

v) o'quvchilarni bilim olishga qiziqishini oshirish maqsadida pedagogik ta'sir ko'rsatishning turli usullaridan foydalanish;

g) ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda belgilangan maqsadga erishish uchun, mahalla faollari, ota-onalar bilan o'zaro hamkorlikni mustahkamlash.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda tadqiqotlarga ko'ra, odam kommunikatsiyasining har kungi vaqtini so'zlar – 7%, tovush va ifodalar –38%, nutqiy bo'lmagan o'zaro ta'sir – 53%ni tashkil etadi. Publitsiy aytganidek: «ovoz orqali gaplashamiz, butun tanamiz orqali suhbatlashamiz».

Kundalik muloqotda odamlar ko'proq quyidagi fanlar o'rganadigan muloqotning noverbal vositalaridan foydalanadilar: kinestetika (inson hissiyotlarining tashqi ifodalanishi), mimika (yuz mushaklarining harakati), imo-ishoralar (tana alohida qismlarining ishoratli harakatlari), pantomimika (butun tana: gavda holati, qomat, egilish, yurish harakatlari), takesika (muloqot vaziyatidagi yaqinlashishlar: qo'l siqish, tegib ketish, siypalash, itarib yuborish va h.k.), proksemika (odamlarning muloqot vaqtida fazoda joylashishi, inson aloqalarida quyidagi masofalar sohalarni ajratadilar: yaqinlik sohasi (15-45sm), shaxsiy yoki xususiy soha (45-120 sm), ijtimoiy soha (120-400 sm), ommaviy soha (400 smdan ortiq)).

Muloqot – bu insonlarning hamkorlikdagi faoliyatiga bo'lgan ehtiyoji bo'lib, munosabatlar, o'zaro ta'sirlar, ma'lumot hamda axborot almashishga doir ularning birgalikdagi faoliyatidir. Inson hayotida muloqotning ahamiyati beqiyos. Muloqot- inson psixikasining shakllanishiga, uning to'g'ri rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Odamlar o'rtasidagi muloqot axborot almashish, bir-birlarini tushunish, tajribadan o'rganish va ularni bo'lishishlariga yordam beradi. Insonning muloqotdagi ehtiyoji uning tabiiy hayoti va jamiyatda doimo mavjudligi, ya'ni u oila, xodimlarning kollektivi, maktab yoki o'quvchilar sinfiga bog'liq. Agar aloqa barcha odamlar uchun tabiiy bo'lsa, unda har birimiz erkin muloqot qilishimiz va buni amalga oshirishimiz kerak. Biroq, ba'zi odamlar ba'zan odamlar bilan muloqot qilishdan qo'rqishadi, ya'ni ijtimoiy fobiya. Bu qo'rquv odatda o'smirlik davrida yuz beradi, bu inson hayotidagi eng qiyin davrlar biri. Agar jamiyatga birinchi marta kirib keladigan bo'lsak, salbiy ta'sir ko'rsatadigan bo'lsa, kelajakda odam bilan muloqot qilishda muammolar bo'ladi. Insonning hayotidagi muloqoti bu dunyoda boshqa biologik mavjudotlardan ajratib turadi.

Muloqot jarayonida o'qituvchi qisqa muddatda o'zining psixologik bilimlariga tayanib o'quvchilarning psixik xususiyatlarini mukammal bilishga harakat qilishi lozim. O'quvchilarning ichki dunyosiga, ruhiy holatiga kirib bormasdan, unga nisbatan turli tarbiyaviy jazolar qo'llash, tanbeh berish mumkin emas. Bu holat o'quvchilar bilan o'zaro muloqotni tuzatib bo'lmas darajada buzilishiga, o'quvchilarning yashirin holatga, o'z "qobig'i"ga kirib olishiga sabab bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараккиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 146 б.
2. Зарецкая Е.Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. - М.: Дело, 2001 й 287 б. (Zaretskaya E. N. Rhetoric: theory and practice of speech communication. - Moscow: Delo, 2001, -P. 287)
3. Фозиев Э. Ф. Педагогик психология. –Тошкент: Университет, 2014.-208 бет.
4. Бурлачук Ф. Психодиагностика. “Питер”, 2002. 32. Айзенк М. Психология для начинающих. “Питер”, 2000. 33
5. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. ToshDPU.2002 (o'quv qo'llanma).

Barno MAMATKARIMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktranti
E-mail: barno_xabibullayevna@mail.ru

PhD G' Otamurodov taqrizi asosida

BASICS OF USING AN INTEGRATIVE APPROACH IN IMPROVING THE PROFESSIONAL VOCABULARY OF TECHNICAL STUDENTS

Аннотация

This article analyzes one of the approaches in the educational process, which is an important profession in the training of highly qualified specialists who are able to directly communicate with foreign partners in professional activities in modern conditions of expanding international economic relations when teaching a foreign language. The process of integration into the global education system requires the primary formation of a specialist's readiness to carry out his professional activities through linguistic cooperation with representatives of other societies.

Key words: Methodology, competence, communicative competence, communicative ability, approach, integration, integrative course, method.

ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЛЕКСИКОНА СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье анализируется один из подходов в образовательном процессе, который является важной профессией в подготовке высококвалифицированных специалистов, способных непосредственно общаться с иностранными партнерами в профессиональной деятельности в современных условиях расширения международных экономических связей при обучении иностранному языку. Процесс интеграции в мировую систему образования требует первичного формирования готовности специалиста осуществлять свою профессиональную деятельность посредством языкового сотрудничества с представителями других социумов.

Ключевые слова: Методология, компетентность, коммуникативная компетентность, коммуникативная способность, подход, интеграция, интегративный курс, метод.

TEXNIK YO'NALISHDAGI TALABALARNING PROFESSIONAL LEKSIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUV DAN FOYDALANISH ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirishning zamonaviy sharoitida xorijiy sheriklar bilan kasbiy faoliyatda bevosita muloqot qilish imkonini beradigan yuqori malakali mutaxassislarini tayyorlashda muhim kasb etadigan ta'lim jarayonidagi yondashuvlardan biri tahlil qilinadi. Global ta'lim tizimiga integratsiyalashuv jarayoni mutaxassisning o'z kasbiy faoliyatini boshqa jamiyat vakillari bilan til hamkorligi orqali amalga oshirishga tayyorligini birlamchi shakllantirishni talab etadi.

Kalit so'zlar: Metodika, kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, kommunikativ layoqat, yondashuv, integratsiya, integrativ kurs, uslub.

Kirish. Jamiyatda siyosiy, iqtisodiy, madaniy o'zgarishlar yuz berar ekan, ularning ta'siri albatta shu jamiyatning ta'lim tizimida ham o'z aksini topadi. O'tgan asrning so'nggi o'n yilligi davomida, dunyoda, shu bilan birga bizning yurtimizda ta'lim tizimidagi maqsad va vazifalar qaytadan ko'rib chiqildi va ularga o'zgartirishlar kiritildi. Hozirgi kunda ta'lim tizimining oldiga qo'ygan asosiy maqsadi har bir o'quvchining har tomonlama rivojlanishiga, o'zining jamiyatdagi o'rnini topishiga va o'zini o'zi yanada takomillashtirib borishiga qaratilgan yangi, har bir o'quvchi shaxsini e'tiborga oluvchi yondashuvga asoslangan ta'lim tizimini yaratishdir [1]. Globalshuv jarayoni avj olgan, axborot erkinligi va yuqori darajadagi tezligi ta'minlangan davlatimiz uchun har bir shaxsning har tomonlama yetuk, bilimli, va shu bilan birga tez muloqotga kirisha olish qobiliyatiga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bunday fuqarolar bilan dunyo hamjamiyatiga kirish va unda bemalol harakatlanish mumkin. Chet tillarini o'qitishdan maqsad ham shu yondashuvga ko'ra o'zgardi va metodikada yangi atama "kompetensiya" (mahorat, qobiliyat) tez-tez ishlatila boshladi. Kompetensiya (lotinchadan "qobiliyat") – u yoki bu o'quv predmetini o'qitish davomida shakllanadigan bilim, malaka va ko'nikmalar yig'indisi, yoki egallangan bilim va ko'nikmalar asosida qandaydir faoliyat olib borish qobiliyati. Bu atama ilk bor N. Xomskiy tomonidan tilshunoslikka kiritilgan[2]. Keyinchalik, amerikalik olim A. Gimson bu tushunchani yanada takomillashtirgan va Kommunikativ kompetensiya atamasini fanga kiritgan. Uning

ta'kidlashicha, chet tilida muloqot qilish uchun nafaqat shu til birliklari va qoidalarini bilish, balki "madaniy va ijtimoiy ahamiyatga ega holatlar" dan ham boxabar bo'lish zarur[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kommunikativ kompetensiyaning birliklari deganda turli muloqot jarayonlari va ijtimoiy hayot jabhalarida muloqotga kirishishda o'quvchilarga as qotadigan til birliklari tushuniladi. Yevropa ittifoqi tomonidan kommunikativ kompetensiya tushunchasi batafsil tahlil qilindi va uning tarkibiy qismlari ishlab chiqildi. Unga ko'ra, kommunikativ kompetensiya quyidagi kompetensiyalardan iborat: lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, strategik, ijtimoiy, ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar.

Aynan chet tilidagi kommunikativ kompetensiya o'z navbatida ko'p qirrali va ko'p maqsadli faoliyat mahsuli hisoblanadi. I. A. Zimnyaya tomonidan chet tili kommunikativ kompetensiyasi tarkibiy qismlari o'rganilgan[3].

Hozirgi kungacha grammatikaning chet tillarini o'qitishdagi o'rni va ahamiyati ko'pgina bahslarga sabab bo'lib kelgan. Umuman olganda metodika tarixida turli yondashuvlar bo'lgan, Grammatik-tarjima, audiolingual, to'g'ridan-to'g'ri (direct), muammoli (situational), tabiiy (natural), funksional yondashuv va boshqalar. Barcha aytib o'tilgan yondashuvlarni hisobga olgan holda, shuni aytish lozimki, grammatikani o'qitish borasida faqatgina bir yondashuv barcha lingvistik: barcha til birliklari(tovushdan boshlab matngacha)nutqiy faoliyat turlari (eshitish, gapirish, o'qish, yozish)ijtimoiy-madaniy bilim va

ko'nikmalarga ega bo'lish kompensatorlik qobiliyati(to'ldira olish)ya'ni, kerakli joyda minimum leksik yoki grammatik tuzilmalar bilan muloqotga kirisha olish o'quv-uslubiy bilimlarga ega bo'lish: umumiy o'quv ko'nikmalarga ega bo'lish tomonidan eng samarali deb tan olingan emas. Barcha yondashuvlar o'zining yaxshi va yomon tomonlariga ega va ta'lim jarayonida bir birini to'ldirib boradi[4]. Shu sababli, til o'qituvchilari dolzarb va yangilanib borayotgan metodlardan, o'quv texnologiyalari va texnikalaridan xabardor bo'lishlari kerak, ularni o'uv jarayoniga mos kelgan paytda qo'llay olishlari zarur. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarning bilim darajalari, ehtiyojlari va qiziqishlariga beriladi.

Afsuski, ba'zi hollarda o'qituvchilar yangi metodlarga emas, ba'liki vaqt davomida o'z samarasini ko'rsatgan metodlardan foydalanib, darslarni muayyan qolipga slogan holda o'tadilar. Bu esa o'z navbatida zamonaviy ta'lim standartlariga zid bo'lgan holatlarni keltirib chiqaradi. Bugungi kunda samarali va har tomonlama qiziqarli darslarni tashkil etish uchun zamonaviy texnika vositalaridan ham foydalanish kerak. Ta'limdagi zamonaviy texnologiyalar deganda kompyuter dasturlari, telekommunikatsiya va axborot almashinuvi vositalari, masofaviy o'qish imkoniyatlari, ppt namoyishlari, internet resurslaridan o'quv jarayonida foydalanish jarayoni tushuniladi[5].

Yuqorida keltirilgan metod va usularning bir-biriga bog'liqligi va bir birini to'ldirib turishini aytgan edik. Oldinga qo'yilgan maqsadga erishishda hozirda metodikada nisbatan keng qo'llanayotgan yonashuv – integrativ yondashuv aynan shu vazifani bajaradi. Integrativ yondashuv haqida oldingi bobda aytib o'tgan edik. Endi esa bu yondashuvdan aynan ingliz tili grammatikasini o'qitish jarayonida foydalanish asoslariga to'xtalamiz.

Ingliz tilini o'qitish tizimida integratsiya usulini qo'llash hozirda dolzarb ahaliyat kasb etmoqda, chunki integratsiya jarayonida talabalar qaysi ilmiy yo'nalishda ta'lim olishmasin o'zlarida kommunikativ va professional kompetentliklarini takomillashtirib boradilar[6]. Integrativ yondashuvning olib borilishida ingliz tiliga bo'lgan ehtiyoj uning boshqa gumanitar va tabiiy, texnik fanlar bilan chambarchas bog'liqligi bilan ajralib turadi. Bunday integratsiya oliy ta'lim muassasalarida barcha tizimlarida ham, alohida bir fan miqyosida amalga oshirilishi mumkin[7].

Ingliz tilidan kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan maxsus til sifatida foydalanish bo'yicha bajarilgan ilmiy metodologik qo'llanmalarni tahlili natijasida quyidagi xulosalarni chizib o'tih mumkin:

1. Integratsiya jarayonida tanlanadigan matn har tomonlama, ya'ni til, nutq va kasbiy layoqatni shakllantirishga yo'naltirilganligiga qarab tanlash, ilmiy matn o'qish, tushunish va undan o'z hayotida va kasbiy faoliyatida foydalanish ko'nikmalarini hosil qilishga qaratilgan bo'lishi lozim. Metodik qo'llanmalarga tanlanadigan matn talabalar uchun yuqori kommunikativ ta'lim birligi sifatida qaralganligi bois, uni tanlashda o'qituvchilar har bir ilmiy yo'nalishning hususiyatlarini hisobga olishlari lozim;

2. Fanlararo aloqalarni o'rnatish. Integratsiya jarayoni bu o'zaro bog'liqlik hodisasini o'z ichiga olgini sababli, bir profilga mansub va mansub bo'lmagan fanlarni o'zaro aloqalarini topish, ular orasidagi o'xshash jihatlarni aniqlash va integratsiya uchun ajratib olish muhim ahamiyatga ega, va bu uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim:

- Til va boshqa profillar zanjiridagi fanlar orasidagi shakily-mantiqiy aloqalarni aniqlash;
- Integratsiya jarayoniga mos keluvchi komponentlarni aniqlash;
- Integratsiyaning usullari, shartlari va miqyoisni aniqlash.

3. Integrallashgan kurslarni ishlab chiqish va ta'lim tizimiga joylashtirish. Integrallashgan ingliz tili kurslarini ishlab chiqish uchun umumiy metodologik qo'llanmalar, dasturlar va o'quv metodlarini ham tahlil qilish va tizimlashtirish kerak[8].

Oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili integrallashgan dasturlarini yaratish uchun quyidagi talim birliklarini barchasini hisobga olish lozim:

1. Integrativ faoliyat subyekti. Subyekt sifatida ta'lim muassasi talabalari

chiqadi, bunda talabalar bo'lajak kasbiy faoliyatlarida qo'l keladigan chet tili o'rganish subyektlari hisoblanadi;

2. Integrativ faoliyat obyekti. Obyekt sifatida yondashuvga asoslangan o'quv dasturlari, darsliklar va materiallar yig'indisi kiradi;

3. Integratsiya jarayoni texnologiyalari, ularga ingliz tili integratsiyasi

jarayonida ishlab chiqilgan, nutqiy, ta'limiy va muammoviy masalarga yechim

topishga qaratilgan turli usullar kiradi;

4. Integrallashgan o'quv vositalari (usul va texnikalar yig'indisi);

5. Integrativ aloqalar jamlanmasi, ularga barcha gorizontol va vertikal integratsiya jarayonidagi mavzular va vositalar orasidagi aloqalar.

Xulosa va takliflar. Integratsiya jarayoni nafaqat fanlarni bir-biriga bog'lashni ba'liki ta'lim metodlarini ham o'zaro almashtirish va bog'lashni nazarda tutadi. Biz tomondan bu yondashuvda o'zaro bog'liqlikda o'tilishi mumkin metodlarni uch guruhga bo'lindi: 1) Anglash va izlanishga asoslangan uslublar (tahlil, madaniy o'zini o'zi anglash metodi, referat, loyiha yaratish metodi); 2) nutqiy – muammoli vaziyatlarga asoslangan uslublar (madaniyatshunoslik muammolariga qaratilgan suhbatlar olib borish, madaniy aloqalarni ko'rsatuvchi rollar o'yini metodi); 3) muammoviy – izlanuvchanlikka asoslangan uslublar (axborot texnologiyalaridan foydalanish, web-kvest, slaydlar, bloglar yaratish metodlari). Grammatikani o'qitish borasida turli olimlar o'z ilmiy ishlarida so'z yuritganlar, ammo ilmiy metodologik adabiyotlarda aynan bu til aspektini integrativ yondashuvga asoslanib o'qitish haqida kam ma'lumot bor. Grammatikani hozirgi kunda alohida o'zini o'qitish emas, ba'liki uni chet tili kommunikativ kompetentligi shakllantirishning bir qismi sifatida o'qitish dolzarb ahamiyat kasb etadi[9]. Bu boradagi ilmiy adabiyotlarni o'rganigan holda quyidagi umumiy holatlarni ko'rib chiqamiz:

1. Kommunikativ layoqatni tarkibiy qismiga kiruvchi Grammatik bilimni shakllantirish uchun o'quvchilarga va talabalarining kasbiy va akademik yo'nalishlari bo'yicha mos keladigan talablarga asoslangan mashqlar tizimini yaratish lozim;

2. Oliy ta'lim muassasalar talabalari uchun chet tili grammatikasini o'qitish o'quv dasturlariga tanlanadigan mavzular tarkibiga boshqa fanlarda uchraydigan mavzularni qo'shish kerak;

3. Ma'lum bir guruhdagi talabalarining bilim darajalari va bilimni qabul qilish va mustahkamlash usullari va qobiliyatlarini turli hil bo'lishini hisobga olsa, o'quv jarayonida, darslarda faqatgina bir metoddan yoki yondashuvdan foydalanishning samarali emasligini bilish, shunga asoslanib, turli metodlarni tizimli ravishda to'g'ri ketma-ketlikda o'quv jarayoniga jalb qilish zarur.

Shu va shu kabi talablarga javob beruvchi yondashuv deb bugungi kun metodikasida integrative yondashuvga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu yondashuvning asosiy tamoyili etib Ya. A. Kamenskiy tomonidan berilgan, ta'limni tabiat (uni qabul qiluvchilar) bilan uyg'unligi, muvofiqligi haqidagi g'oyasini tan olishgan. Bu tamoyilga ko'ra, o'quvchi-talabalarining yosh, individual-psixologik o'ziga xos hususiyatlari, bilimni o'zlashtira olish usullari, ta'lim yo'nalishlaridan qay biriga bo'lgan ehtiyojlari bilan ularga beriladigan ta'lim startegiyasi o'zro bog'liqlikda, muvofiqlikda bo'lishi lozim[10].

Chet tili o'qituvchilari duch keladigan muammo-bu chet tilini o'qitishda joriy etilgan turli xil usullarning ko'pligi va talabalar ehtiyojlarini eng yaxshi usullarni tanlash zaruratini bildiradi. Ingliz tilini o'qitishda ushbu kompleks yondashuv quyidagi afzalliklarga ega: 1) kasbiy e'tibor (talabalar o'z kasblari haqida gapirishni va kasbiy so'z boyligini boyitishni o'rganadilar); 2) raqobat muhiti (ko'plab talabalar chet tilidagi tanlovlarda ishtirok etish qo'rquvdan xalos bo'lishi); o'qitishga kompleks yondashuv talabaga mamlakatimizda turli tanlovlarda g'olib bo'lishiga yordam beradi 3) muloqotga urg'u berish (talabalar nafaqat bir-birlari va o'qituvchilari bilan, balki boshqa universitetlar talabalari bilan ham muloqot qilishadi); 4) raqamli texnologiyalar (ingliz tili darslarida onlayn vositalar mavzuga

ko'proq qiziqish uyg'otadi); 5) psixologik engillik (ijodiy yordam beradi).
vazifalar ingliz tilida gaplashish qo'rquvidan xalos bo'lishga

ADABIYOTLAR

1. Bim I.L. Metodika obucheniya inostrannym yazykam kak nauka i teoriya shkolnogo uchebnika.–M., Russkiy yazyk, 1977.– 288c.
2. Gimson A. An Introduction to the pronunciation of English//London, 2001. — 360 p.
3. Zimnyaya I. A. Klyuchevye kompetentnosti kak rezultativno-selevaya osnova kompetentnostnogo podxoda v obrazovanii.— M.: Issled. sentr problem kachestva podgot. spetsialistov, 2004.— 38 s. Biryukova YU.N. Integrativnaya model obucheniya chteniyu kak komponentu professionalnoy deyatel'nosti perevodchika:Diss....kand.ped.nauk. – M.,2015. – 243 s.
4. Richards, J. & Rodgers, T. (2001). Approaches and methods in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press. 123p.
5. Biryukova YU.N. Integrativnaya model obucheniya chteniyu kak komponentu professionalnoy deyatel'nosti perevodchika:Diss....kand.ped.nauk. – M.,2015. – 243 s.
6. Gromova V.V. Formirovanie mejkulturnoy kommunikativnoy kompetensii na osnove interdisciplinarnogo obucheniya (shkola s uglublyonnym izucheniem inostrannogo yazyka, angliyskiy yazyk): Avtoref.kand.ped.nauk.– M., 2011. – 25 s.
7. Danilyuk A.Y. Teoriya integratsii obrazovaniya. Rostov-na/D.2000.202 s.
8. Jalolov J.J. Bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetensiyasining shakllantirish ustuvor ta'limiy muammo sifatida // Bo'lajak chet tili o'qituvchisining kasbiy yo'naltirish texnologiyasi. Respublika ilmiy- amaliy konferensiya materiallari. – T., 2009. – B.3.
9. Jalolov J.Chet til o'qitish metodikasi. T,O'qituvchi nashriyoti, 2012. 432 b.
10. Komenskiy YA. A. Perejovskaya, A. N. Vklad v razvitie pedagogicheskoy nauki / A. N. Perejovskaya. — Tekst : neposredstvennyy // Innovatsionnyye pedagogicheskie texnologii : materialy II Mejdunar. nauch. konf. (g. Kazan, may 2015 g.). — Kazan : Buk, 2015. — S. 27-30. — URL: [https://moluch.ru/conf/ped/archive/150/7993/\(dataobrameniya: 19.03.2024\)](https://moluch.ru/conf/ped/archive/150/7993/(dataobrameniya: 19.03.2024)).

Jasur MARDANKULOV,

Jizzax viloyat pedagoglari yangi metodiikalarga o'rgatish milliy markazi, PhD

E-mail: mardankulovjasur@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, dotsent S.Bahodirov taqrizi asosida

USE OF TEST METHODS AND TOOLS FOR ASSESSING AND DIAGNOSTIC RESULTS OF MATHEMATICS EDUCATION

Annotation

Types of control based on criteria that ensure the quality of mathematics lessons, types of assessment tasks, their importance, assessment criteria, creating tasks aimed at developing mathematical literacy, evaluating students' competencies, analyzing the results and developing skills to make changes to pedagogical activities based on the analysis.

Key words: Evaluation criteria, methodological, cognitive, systematic approach, differentiation, technology, type, test, individual, differentiation.

MATEMATIKA TA'LIMI NATIJALARINI BAHOLASH VA DIAGNOSTIKA QILISH UCHUN TEST USULI VA VOSITALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Matematika fanidan dars sifatini ta'minlovchi mezonlarga asoslangan nazorat turlari, baholash topshiriqlarining turlari, ahamiyati, baholash mezonlari, matematik savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni tuzish, o'quvchilarni kompetensiyalarini baholash, natijalarini tahlil qilish va tahlillar asosida pedagogik faoliyatiga o'zgartirishlar kiritish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Kalit so'zlar: Baholash mezonlari, uslubiy, kognitiv, tizimli yondashuv, differentsiya, texnologiya, tur, test, individual, tabaqalashtirish.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕСТОВЫХ МЕТОДОВ И СРЕДСТВ ДЛЯ ОЦЕНКИ И ДИАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТОВ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Виды контроля по критериям, обеспечивающим качество уроков математики, виды оценочных заданий, их значимость, критерии оценивания, создание заданий, направленных на развитие математической грамотности, оценку компетенций учащихся, анализ результатов и развитие умений вносить изменения в педагогическую деятельность на основе анализа.

Ключевые слова: Критерии оценки, методический, когнитивный, системный подход, дифференциация, технология, тип, тест, личность, дифференциация.

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini mutasil izlaganlar. Ma'lumki, mamlakatimiz taraqqiyoti va kelajagi ta'lim-tarbiya sohasidagi sifat o'zgarishlari qilib yuqori samaradorlikka erishishga, ularning jahon ta'limi talablari bilan mosligi va amaliy hayotdagi o'rnini qay darajada topayotganligiga bog'liq.

Yosh avlodning har tomonlama yetuk, bilimli, yuksak ma'naviyatli, barkamol, vatanparvar shaxslar bo'lib yetishishini ta'minlash yo'lida amalga oshirilayotgan ulkan bunyodkorlik ishlarining eng asosiy bo'g'ini sifatida pedagog xodimlarning yuqori ilmiy, metodik bilimlarga hamda amaliy ishlash bo'yicha yuksak mahoratga ega bo'lishlarini ta'minlash yuzasidan zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish hisoblanadi. Bu masalaga davlatimiz mustaqilligining dastlabki yillaridan boshlab jiddiy e'tibor berib kelinmoqda. Buni Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev o'zining quyidagi fikrlarida yaqqol ifoda etgan: "Biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan yana bir masala, bu – farzandlarimizning mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallagan, mustahkam positsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash vazifasidir"[1].

Ta'lim jarayonida baho, baholash tizimi va baholash tamoyillari masalasi asosiy tadqiqot ob'ekti sifatida turli davrlarda olimlar (G.Henning, A.Hughes, Ch.Coombe A.Cohen, N.Efremova, I.Kameneva, A.Xutorskiy, J.Xasanboev, K.Muradkasimova) tomonidan tadqiq etilgan. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakasini baholash va ushbu jarayonni yanada takomillashtirish borasida olimlar tomonidan ko'plab metod va modellar ishlab chiqilgan. Biroq, baholash tizimi kontseptsiyasi taxsil oluvchi egallagan bilim va ta'limga qo'yilgan talab asosida takomillashadi [3].

Ta'lim muassasasining har bir o'qituvchisi o'z faoliyatida o'qitadigan fani bo'yicha o'quvchilarning bilim darajasini baholash usuli sifatida test o'tkazishdan foydalanadi. Buning uchun u ilmiy asoslangan test topshiriqlarini Davlat ta'lim standartlari yoki Davlat talablariga mos ta'lim dasturi bo'yicha ishlab chiqishi zarur. Ta'lim muassasalari o'qituvchilari zamonaviy testologiya fani talablariga javob beradigan test topshiriqlarini ishlab chiqishi uchun maxsus tayyorgarlikni tashkil etish zarur. O'qituvchi o'zining ish faoliyatida test savollaridan samarali foydalanish va yaxshi natijalarga erishish uchun, o'tilgan mavzular ma'lumotlari bo'yicha kundalik joriy nazorat jarayonida, choraklar yakunidagi oraliq majburiy standart nazorat jarayonida, yirik boblar asosidagi takrorlash jarayonida, shuningdek, o'quv yili yakunidagi yillik yakuniy nazorat jarayonlarida o'quvchilarning darslardan olgan bilimlarini aniqlash va mustahkamlashda qanday testlardan qaysi vaqtda hamda, qanday usulda foydalanishni oldindan puxta o'ylab, belgilab olishi kerak.

Shuning uchun o'qituvchi maktab matematika fanining barcha mavzulari bo'yicha tuzilgan yetarli darajadagi test savollari to'plami yoki "Testlar banki" ga ega bo'lish kerak. Kundalik joriy nazorat jarayonlarida o'tilgan mavzular asosida tuzilgan testlar orqali navbati bilan har darsda bir necha o'quvchilarning bilimlarini tez-tez va takroran sinab borish orqali sinflardagi barcha o'quvchilarning bilim saviyalarini orttirib borishga erishish mumkin. Chunki o'quvchi birinchi galda javob topa olmagan test savoliga keyingi gal albatta javob topish uchun izlanadi. Shu tarzda o'quvchilarning bilimdonlik darajalari rivojlanib boradi. Zero buyuk bobimiz, qomusiy alloma Abu Rayhon Beruniy aytganidek: "Bilim- qaytarish va takrorlash mevasidir".

Oraliq va yakuniy nazoratlar bo'yicha testlarni tuzishda va ulardan foydalanishda mavzularning eng muhim ilmiy

jihatlariga darslikning g'oyasi, mohiyati va vazifalariga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Turli sinf o'quvchilari uchun test savollarini tuzish va ulardan foydalanishda o'quvchilarning yoshi va bilim saviyasi darajalarini ham albatta hisobga olish lozim.

Test usulining muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'quvchilarning bilim darajasiga va dars mavzusining mazmuniga qarab testning har xil turlaridan foydalanishga va ularga doir topshiriqlarni izchil tuza bilishga bog'liq bo'ladi. Matematika fanini o'qitishda testning quyidagi turlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Shuni qayd qilish kerakki, jami testning 40% ini o'rtacha o'qiydigan, 60% ini yaxshi o'qiydigan, 80% ini a'lochi va iqtidorli o'quvchilar, hammasini esa, faqat iqtidorli o'quvchilarga bajara oladigan bo'lishi lozim. Test savollarini quyidagi turlarga ajratish mumkin: yopiq test, ochiq test, moslikni topish testi, to'g'ri ketma-ketlikni topish test savollari.

Testlar ham maktabda o'zlashtirish darajasini baholash sistemalaridan biri bo'lib, unda quyidagilarni hisobga olish lozim:

- uning yordamida o'qitish natijalarini tekshirishda har bir o'quvchining qobiliyatini hisobga olish;

- o'quvchilarning nazariy va amaliy bilimlari sifatini tekshirish;

- turli testlar kiritish bilan o'quv jarayonini jonlantirish;

- o'quvchilardan so'rashga ketadigan vaqtni va o'quvchilarning bajargan ishini tekshirishga ketadigan o'qituvchi vaqtni tejash;

- testlarni kompyuterda qo'llash.

Testlarni maktabda qo'llaniladigan tekshirish usullaridan farqi shundaki, test yordamida katta hajmdagi o'rganilgan mavzularni kichik, ya'ni ma'lum miqdorlar bilan o'rganish va ko'p sonli o'quvchining o'quv materiallarini o'rganangiligi darajasini tez diagnostika qilishdir. Demak, maktabda qo'llanishi mumkin bo'lgan testga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

Test – tekshirilayotgan masalalarni har taraflama ifodalaydigan va kichik bo'laklar orqali ifodalangan standartlashtirilgan topshiriqlar majmuasidir.

Testlarni qo'llanishi bo'yicha quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- keltirilgan jumla, ifoda, shakl yoki mulohazada qoldirilgan joylarni to'ldirishga mo'ljallangan testlar. Ular javoblarini erkin tanlash testlari jumlasiga kirib, u o'rganilgan mavzuning ma'nosini tushunganligini tekshiradi. Masalan, ta'riflar, qoidalar va boshqalar. Bunday topshiriqlarni avvallari matematik diktantlar deb yuritilar edi.

- keltirilgan mulohazaning rost yoki yolg'onligini aniqlash testlari. Bular muqobil usuldagi testlar orqali o'quvchilarning mulohaza yuritishi, xulosa chiqarishi yoki umumiy qoida-qonunlar, xususiyatlar, ta'riflarga asoslanib, bajarilayotgan amallarning to'g'riligini aniqlay olishligi tekshiriladi. Keltirilgan ikki turdagi testlar nafaqat yozma holda, balki og'zaki shaklda ham ifodalanadi.

- javobni tanlashga mo'ljallangan testlar. Mazkur turdagi testlar keng tarqalgan bo'lib, ulardan kamida uchta javob ko'rsatiladi va javoblarni tuzishda o'quvchilar yo'l qo'yishi mumkin bo'lgan xatolar hisobga olinadi. Bu testlar yordamida o'quvchilarning o'quv materialini qo'llashga tayyorgarligi tekshiriladi.

Javobi to'ldiriladigan testda qisqa javob yozishga joy qoldiriladi va ma'lum so'zlar yoki masala javobi bilan to'ldiriladi. Test savoli ko'pincha bir-biriga yaqin bo'lgan tushunchalarning o'zlashtirilishini aniqlash uchun tuziladi. Masalan:

1. Agar T soni $f(x)$ funksiyaning asosiy davri bo'lsa, bo'linadi.

A) funksiyaning davrlari kT ga (k ixtiyoriy butun son)

B) funksiya davrlari $-T$ ga

C) funksiyaning qolgan barcha davrlari T ga*

Yopiq va ochiq turdagi topshiriqlarning yangi formati, ularni o'quv maqsadlariga va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab, oddiydan murakkabgacha murakkablashtirib, ularni sinfda ishlatishga imkon beradi.

Mezonlarni fikrlash qobiliyatining uch guruhiga taqsimlash:

- o'quv materialini bilish va tushunish;

- o'quvchilarning bilimlarni qo'llash qobiliyati va ko'nikmalari;

- o'quvchilar o'z bilimlari va tajribalariga qarab tahlil qilish, sintez qilish va baholash qobiliyatlari;

O'qituvchi o'quv jarayonini farqlash uchun asos, sinf o'quvchilari o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini samarali nazorat qilish va boshqarishdan iborat. Masalan, o'quvchilarning 20 foizdan kamrog'i yuqori darajadagi mahorat topshiriqlarini bajara oladigan bo'lsa va 80 foizdan kam o'quvchilar amaliy vazifalarni bajara oladigan bo'lsa, o'qituvchi vaziyatga murojaat qilishi va uning yuzaga kelish sabablarini topishi kerak.

Pedagogik nazariya va amaliyotda bilimlarni baholashga qarama-qarshi munosabat mavjud. Baholashning ta'siri faqatgina o'quvchilar baholash tizimiga ishonch hosil qilgan taqdirda foydali bo'ladi. Ijobiy va salbiy har qanday baho o'quvchilarning motivlariga ta'sir qiladi, ularning faoliyati va xulq-atvorida rag'batlantiruvchi omil bo'lib, umuman shaxsiyatning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Binobarin, ob'ektiv baholash asosida o'z xatti-harakatlarini tartibga soluvchi o'quvchi kelajakda muvaffaqiyatli natijalarga erishishda muhim afzalliklarga ega bo'ladi.

Ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish darajalarini tekshirish, nazorat qilish va baholash masalasini to'g'ri talqin qilish uchun bilim, ko'nikma va malakalari quyidagicha aniqlanadi:

- bilim, ko'nikma va malakalarni aniqlashni doimiyligini, tizimligini, uni o'quv va mehnat faoliyatining turli qirralari bilan uyg'unlashib borishini ta'minlash;

- nazorat, tekshirish, hisobga olish va baholashga har tomonlama yondashish uchun o'quv dasturi va rejasining barcha bo'limlarini o'z ichiga qamrab oluvchi test topshiriqlarini tuzishga erishish; shaxsiyatning axloqiy, xulqiy sifatlarini shakllantirishning amaliy jihatlarini ishlab chiqish, laboratoriya ishlarini o'tkazishda texnikaviy, texnologik va boshqa turli xil bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirilganlik malakasini aniqlash;

- o'quvchilarning aqliy va jismoniy mehnatga, o'quv faoliyati natijalariga qiziqishini oshirish maqsadida pedagogik nazorat, tekshirish va baholashni o'tkazishning shakl va turlarining xilma-xilligiga erishish va bu tadbirlarning ta'limiylik, tarbiyaviylik funksiyasini amalga oshirishni ta'minlash;

- tekshirish, nazorat va baholash jarayoni har bir o'quvchining ta'lim sohasidagi butun faoliyati yoki uning ma'lum bir qismini qamrab olishini, uning o'quv mehnati sohasida eishgan natijalari bo'yicha individualligini, o'ziga xosligini ta'minlash lozim.

O'quvchilar tomonidan Matematika o'quv fani dasturlari va DTS bilan me'yorlangan muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish, ularni tarbiyalash va rivojlantirish jarayoni o'qitishning turli shakllaridan foydalanishni taqozo etadi. Matematika o'qitish metodikasida o'qitish jarayonini tashkil etishning turli shakllari belgilangan. Ularga dastur talablarini amalga oshiradigan o'qitishning asosiy shakli bo'lgan dars, unga bog'liq holda ekskursiyalar, uy ishlari, darsdan tashqari ishlar va ixtiyoriy ravishda tashkil etiladigan sinfdan tashqari mashg'ulotlar kiradi.

Ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda har bir o'qituvchi o'z fanini o'qitishning eng samarali zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini puxta bilishi va bu sohadagi yangiliklarni uzluksiz o'rganib borish orqali kasbiy mahoratini muntazam oshirib borishi talab qilinadi. Bu esa ta'lim oluvchilarni mehnat bozoriga raqobatbardosh kadr sifatida tayyorlashga, sinovlarni muvaffaqiyatli yengib o'tishiga, bilim, ko'nikma va malakalarining to'liq shakllanishiga zamin bo'ladi.

O'qituvchi tomonidan ta'lim oluvchilar bilimini baholashda quyidagi ma'lumotlardan keng foydalanishi hamda ularni ta'lim jarayoni va davrini hisobga olgan holda takomillashtirib borishi lozim:

- o'qituvchilar tomonidan ta'lim oluvchilarga butun o'quv darvi davomida taqdim etgan kompetensiyalarni aniqlash va baholash;

- tahlillar va ta'lim oluvchilar o'rtasida suhbatlar ahamiyatligi koeffitsentlari[4].
o'tkazilish natijasida aniqlangan kompetensiyalarning

ADABIYOTLAR

1. Sh.M. Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.- T.: «O'zbekiston», 2017. 103-bet.
2. Sh.M. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.-T.: «O'zbekiston», 2016. 14-bet.
3. Henning G. Twenty common testing mistakes for EFL teachers to avoid. English Teaching Forum 2012. №3.
4. Воробьев Е.В. Принципы оценки профессиональной компетентности студента // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 8-2. – С. 294-297.

Aziza MAXMUDOVA,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti dotsenti, PhD

Falsafa fanlari doktori(DSc) S.Rahmonov taqrizi asosida

ZAMONAVIY JAMIYATDA BIOETIKANING ASOSIY MUAMMOLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bioetika o'rganadigan muammolar va prinsiplari haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, Tibbiy etika prinsiplari haqida qayd etilgan. Bundan tashqari, biotibbiyot texnologiyalarning rivojlanishi va bu muammolarni yechishdagi o'rni haqida fikr-mulohazalar bildirilgan

Kalit so'zlar: Bioetika, texnologiya, manipulyatsiya, klonlash muammosi, Faol evtanaziya, transplantatsiya.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ БИОЭТИКИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье представлена информация о проблемах и принципах биоэтики. Также отмечается о принципах медицинской этики. Кроме того, были высказаны мнения о развитии биомедицинских технологий и их роли в решении этих проблем.

Ключевые слова: Биоэтика, технология, манипуляция, проблема клонирования, активная эвтаназия, трансплантация.

THE MAIN PROBLEMS OF BIOETHICS IN MODERN SOCIETY

Annotation

This article provides information on the problems and principles of bioethics. It is also noted about the principles of medical ethics. In addition, opinions were expressed about the development of biomedical technologies and their role in solving these problems

Key words: Bioethics, technology, manipulation, cloning problem, active euthanasia, transplantation.

Kirish. Bioetika bo'yicha birinchi tadqiqot instituti - Gastings markazi-1969 yil iyun oyida Nyu-Yorkda asos solindi.1971yili Vashingtondagi Jorjtaun universiteti Jozef va Rose Kennedi nomidagi etika institutini tashkil etdi, u o'z navbatida bioetika markazini yaratdi va 1978 yilda 4 jildidan iborat birinchi "bioetika Ensiklopediyasi" ni nashr etdi (oxirgi nashr 2005 yilda chop etildi). Bu bioetika institutsionalizatsiyasi bo'yicha birinchi qadamlari bo'lib, ular XXI asrda uning ahvoriga taqqoslanishi mumkin edi, usha paytda butun dunyo bo'ylab bioetik tashkilotlarning umumiy soni yuzdan oshib ketdi (eng katta bioetik tadqiqot markazlari Avstraliya, Buyuk Britaniya, Kanada va Amerika Qo'shma Shtatlarida joylashgan). Bioetikaning ta'lim intizomi falsafiy va tibbiy universitetlarda xalqaro ta'lim standartiga qanday kirdi. Tibbiyot sohasi talabalarining falsafiy o'rganishidagi ustuvor vazifa- kasbiy malakani fuqarolik mas'uliyati bilan birlashtiradigan muammoli vaziyatlarda konstruktiv ishlashga qodir bo'lgan erkin va mas'uliyatli shaxsni shakllantirish uchun ularning ijodiy fikrlash va ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishdir. Ayni paytda O'zbekiston respublikasining barcha hududlarida tibbiy xizmat sifatini yanada oshirish uchun sharoit yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun kelajakdagi shifokorlarning bioetik madaniyatini shakllantirish dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017 - yil 20- apreldagi PQ-2909-sonli "oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi va boshqa №3151, 2956, 5274-sonli qaroriga bog'liq vazifalar o'quv jarayoniga to'liq asosi bioetika kursiga ta'luqli bo'lgan xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan dasturlar va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etishni nazarda tutadi. Bioetika kursining markaziy muammolari biotibbiy texnologiyalarning rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan nozik muammolar bilan bog'liq zamonaviy dunyoqarash ko'rsatmalari va madaniyatning insonparvarlik qadriyatlarini taqdim etish bilan bog'liq sinallayotgan shaxslardir: hayot va o'lim muammolari, odamlarga oid biotibbiy tadqiqotlarning axloqiy muammolari, tibbiy genetika va genomik tibbiyot va boshqalar. "Bioetika" intizomi falsafa, tibbiyot tarixi, Dinshunoslik, O'zbekiston tarixi, huquqshunoslik, jamoat salomatligi va sog'liqni saqlash, klinik genetika va boshqa 4 sohalarga oid oldingi bilimlarni o'zlashtirish zarur bo'lgan

ijtimoiy - gumanitar tsiklga tegishli hisoblanadi. Biotibbiyotshunolik etikasi falsafiy va diniy tizimli axloqiy fikrning boy an'analarga asoslanadi.

Bugungi kunda, XXI asrda, tibbiy-biologik ta'lim tizimida tabiiy va gumanitar fanlarning o'zaro hamkorligi va sintezi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu muammoni hal qilishning bir yo'li kelajakda mutaxassislar biyomedikal etika asoslarini rivojlantirishi hisoblanadi. Bioetikani rivojlantirish va o'rganish yangi etik postulatlarini shakllantirishga, ularni tibbiy va ilmiy jamoatchilikka etkazishga, shifokorlar, tibbiy xodimlar va tadqiqotchilar nafaqat kundalik ishlarida, balki eng yangi biotibbiy texnologiyalarni o'zlashtirishda yuzaga kelgan etik ikkilanishlarni to'liq anglashga yordam beradi. Birinchi navbatda aynan shifokorlar biotibbiy texnologiya muammolari va ularning oqibatlari bilan duch kelgan.

Asosiy qism. Bioetika - bu barcha biotibbiyot fanlarining (falsafa, tarix, huquq, hamshiralik ishi, tibbiyot va biotexnologiya) axloqiy prinsiplariga nisbatan qo'llaniladigan normativ etika. Bu amaliy va amaliy biomedikal ilmiy texnologiyalar falsafasining ko'p qirrali sohalariga urg'u beradi. Tibbiy etika bu tibbiyot amaliyotida qadriyatlar va mulohazalarni qo'llaydigan axloqiy tamoyillar tizimidir. Bu inson salomatligini saqlashda axloqiy prinsiplarga asoslangan harakatlarni o'z ichiga oladi. Tibbiy etika tamoyillari odamlar va sog'liqni saqlash sohasidagi mutaxassislar har qanday nizo yoki chalkashlik holatlarida e'tiborga olishlari kerak bo'lgan axloq va qadriyatlarini o'z ichiga oladi. Bioetika to'rtta prinsipiga kiradi:

Afzallik - insonning farovonligiga hissa qo'shish majburiyati. Shikastlanishlar va choralar bemorga bevosita foyda keltirishi kerak. Bu boshqasiga foyda keltiradigan ishlarni qilishga qaratilgan. Bu yordam berish uchun ijobiy qadamlarni talab qiladi va shunchaki zarar etkazmaslik kerak.

Adolat - Sog'liqni saqlash uchun bu sog'liqni saqlash (va sog'liqni saqlash) adolatli va teng taqsimlanganlikdir. Bu ustuvorlik va nisbatlarga e'tibor berishni talab qiladi. Resurslarni taqsimlashning yagona yo'li yo'q va aksariyat tizimlar adolatli taqsimlashga erishish uchun bir nechta ustuvorlik sxemalaridan foydalanadilar.

Erkak bo'lmaganlik - boshqa odamlarga zarar etkazmaslik majburiyati. Zararni oldini olish yoki

minimallashtirish kerak. Tibbiy professional missiya bayonotlari asosida (Gippokrat qasam).

Tibbiy etika prinsiplar quyidagilarni o'z ichiga oladi;

Avtonomiyaga hurmat prinsipi - bu shuningdek inson qadr-qimmatini printsipli deb ataladi va boshqa odamlarning avtonomiyalariga hurmat ko'rsatish majburiyatini oladi. Ushbu tamoyilga binoan, vakolatli kattalar o'zlarining tibbiy aralashuvlari to'g'risida xabardor qarorlar qabul qilish huquqiga egadirlar.

Nalfitsensizm prinsipi - Bemorlarga yomonlik va zarar etkazmaslik kerak

Foydali bo'lish prinsipi - bemorlarning farovonligiga hissa qo'shadigan ijobiy burch

Adolat prinsipi - bemorlarga adolatli yoki adolatli munosabatda bo'lish

Yangi biotexnologiyalar bilan bog'liq eng muhim muammolardan biri sun'iy urug'lantirish, bu bepustlikni yengish imkoniyatini beradi. Ushbu texnologiyadan foydalanish nikohning o'zi, turmush o'rtoqlarning munosabatlari, tug'ilmagan bolaning taqdiri kabi insoniy qadriyatlarga ta'sir qiladi. Axloq nuqtai nazaridan, bu yerda aralashuv terapevtik yordam xarakteriga ega bo'lgan va manipulyatsiya, eksperiment shakliga aylanmaydigan chegarani kesib o'tmaslik kerak. Sun'iy urug'lantirish jamiyatda ma'naviy qoralashga olib kelmaydi va hatto qonunchilik ruxsatiga ega. Darhaqiqat, har bir ayol ona bo'lishga haqli va shifokorning burchi bunda unga yordam berishdir.

Bioetika nuqtai nazaridan munozarali va zaif nuqta - surrogatlik usuli, urug'langan tuxum (biologik ota va onadan) boshqa ayolning bachadoniga kiritilganda (ijtimoiy yoki surrogat ona), u bolani tug'diradi va tug'adi, keyin uni biologik otanalarga beradi. Shunday qilib, bolaning tanasining tabiatini manipulyatsiya qilish, genetik merosni ikkita aniq shaxsdan va shu bilan birga qon, ovqatlanish va hayotiy intrauterin yordamni (kelajakda aqliy darajada oqibatlariga olib kelishi mumkin) olishi aniq bo'ladi, uchinchi shaxs – surrogat ona. Bularning barchasi nafaqat nikoh, balki o'z ota-onasini bilish va aniqlash huquqiga ega bo'lgan shaxs sifatida qaralmaydigan bolaga ham bir qator suiiste'molliklarga yordam beradi.

Odamni klonlash muammosi atrofida shiddatli bahslar bo'lgan va davom etmoqda. Klonlashning axloqiy tomonini muhokama qilishda biologlar, shifokorlar, faylasuflar, ruhaniylar ishtirok etadilar. Ikki qarama-qarshi nuqtai nazar mavjud:

Birinchi, klonlash axloqiy hisoblanadi va inson genetik nusxalarining paydo bo'lishi shaxs va jamiyat uchun xavfsizdir. Ushbu texnologiya kasallik va o'lmaslikdan xalos bo'lishga yo'l ochadi.

Ikkinchi, klonlash xavfli va axloqsizlikdir, chunki fan buning qanday oqibatlariga olib kelishini hali aniqlay olmaganligi sababli, har bir klonlangan embrion normal rivojlanishi va klonlangan bola deformatsiyalar yoki aqliy kechikishlarni boshdan kechirmasligi, bundan tashqari, oldindan aytib bo'lmaydigan suiiste'mollik haqida eksperimental dalillar yo'q. Bugungi kunda transplantatsiya deyarli barcha muhim organlarga ta'sir qiladi: buyraklar, yurak, jigar, oshqozon osti bezi. Biroq, transplantatsiya donor va uning qarindoshlari, retsipient va tibbiyot xodimlarining huquq va majburiyatlarini, ularning

munosabatlaridagi barcha nafslarni belgilash bilan bog'liq ko'plab murakkab axloqiy va huquqiy muammolarni keltirib chiqardi. Bundan tashqari, xabardor qilingan rozilik olish, miya o'limini aniqlash va e'lon qilish, donor a'zolari taqsimlash muammolari va ijtimoiy adolat tamoyiliga rioya qilish, donor va retsipientning hayotini himoya qilish, eng muhimi shaxsning shaxsini saqlash shartlari qiyin muammo bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunda eng qizg'in muhokama qilinadigan axloqiy masalalardan yana biri bu -evtanaziya muammosidir, ya'ni davolab bo'lmaydigan bemorning azobini tugatish uchun uning o'limini ataylab tezlashtirish. Boshqa so'zlar bilan aytganda, evtanaziya - bu odamni qasddan o'ldirish (uning iltimosiga binoan). Evtanaziyaning ikkita asosiy shakli mavjud: faol va passiv.

Faol evtanaziya - bu tibbiyot xodimlarining bemorning hayotiga xalaqit berish maqsadida har qanday vositalardan ataylab foydalanishi. Faol evtanaziya bemorni hayotni tugatish uchun vositalar bilan ta'minlaydigan shifokor tomonidan o'z joniga qasd qilishni ham o'z ichiga oladi. Passiv evtanaziya - umuman boshlanmagan yoki ma'lum bir bosqichda to'xtatilgan parvarishlash va davolashdan bosh tortish.

Xulosa. So'nggi o'n yilliklarda biotibbiyot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va misli ko'rilmagan kuchi insonning tug'ilishdan (va hatto kontseptsiyadan) o'limigacha bo'lgan tabiiy hayot jarayoni tobora ko'proq vositachilik va nazorat ostida bo'lishiga olib keldi, ya'ni ijtimoiy va texnologik jihatdan tashkil etiladi va boshqariladi. Shu bilan birga, bemorga nisbatan tibbiy aralashuvlar tobora invaziv, chuqur va ko'pincha tajovuzkor bo'lib bormoqda va ularning narxi, shuningdek, inson va jamiyatning sog'lig'ini saqlash va yaxshilash uchun umumiy xarajatlari muttasil ortib bormoqda. Bunday sharoitda bioetikaning vazifasi bemorning (sub'ektning) hayoti, sog'lig'i, tana va shaxsiy daxlsizligi, huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilishdir. Boshqacha qilib aytganda, tibbiy amaliyot va biotibbiyot tadqiqotlarining butun sohasi bioetikada insonning hayotiy huquqlari ro'yobga chiqariladigan (yoki buzilgan) sohalaridan biri sifatida kasallik davolab bo'lmaydigan va og'ir jismoniy va ruhiy azob-uqubat bilan bog'liq bo'lsa, mustaqil ravishda o'lim to'g'risida qaror qabul qilish ko'rib chiqiladi.

Bemorning huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilishning eng rivojlangan mexanizmi bu xabardor qilingan rozilik tushunchasi bo'lib, unga ko'ra har qanday tibbiy aralashuv faqat bemorning (sub'ektning) vakolatli, ixtiyoriy, xabardor va aniq roziligi asosida amalga oshirilishi kerak. Ikkinchidan aralashuvning maqsadlari, u bilan bog'liq xavf va mumkin bo'lgan alternativalar haqidagi barcha zarur ma'lumotlar unga tushunarli shaklda taqdim etilishi kerak.

Biotibbiyot eksperimenti amaliyotida xabardor qilingan rozilik normasi qo'llanilgan. Hozirgi vaqtda ko'pgina mamlakatlarda bu norma institutsionallashtirilgan ya'ni, nafaqat axloqiy, balki huquqiy jihatdan ham tadqiqot va terapevtik aralashuvlar uchun mustahkamlangan. Ushbu me'yordan barcha chetga chiqishlar (bemorning o'zi emas, balki bemorning layoqatsizligida uning vakillarining roziligi, favqulodda vaziyatda roziligisiz aralashuv va boshqalar) ham qonuniy ravishda belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. Muxamedova Z.M., Umirzakova N.A. Bioetik atamalarining izohli lug'ati. Toshkent. 2020 y.
2. Muxamedova Z.M., Umirzakova N.A. "BIOETIKA" o'quv qo'llanma. T.2020.
3. Юлдашев Н.М., Сайдалиходжаева О.З., Саидов А.Б. "Биоэтика", Учебник. Ташкент. 2018.
4. Ушаков Е.В. Биоэтика, Учебник и практикум. Москва. 2016.
5. Parpiyeva O.R., Dzhaldinova O.O.//The role of Valeology in raising a healthy generation// Texas Journal of Multidisciplinary Studies. <https://zienjournals.com>. 04-10-2022. 1-3 pages.
6. Eleonora Topvoldieva Mirzajonova, Odinoxon Raxmanovna Parpiyeva //Modern Special Preschool Education: Problems and Solutions// Journal of Pedagogical Inventions and Practices. Vol. 9. 06-2022. 100-106 pages.
7. OR Parpiyeva, AD Ostanauqulov //Health theory// Международный научно-практический журнал "Форум молодых ученых". Вып №6 (34) 2019. 26-29 pages.
8. Parpiyeva O.R, Marifjonovna B.N //The effect of harmful habits on human health// Международный научно-практический журнал "Мировая наука" Выпуск №5(26) –2019. 76-79 pages.
9. Nugmanovna M. A. Bioetika zamonaviy madaniyatda individuallikni himoya qilish shakli sifatida //PHILOSOPHY AND LIFE INTERNATIONAL JOURNAL. – 2022. – №. S1-2.
10. Rizaev J. A., Maxmudova A. N. BIOETIKA ZAMONAVIY MADANIYATDA INDIVIDUALLIKNI HIMOYA QILISH SHAKLI SIFATIDA //Academic research in educational sciences. – 2022. – №. 2. – C. 64-68.

11. Умирзакова Н. А. СТОМАТОЛОГИЯДА БИОЭТИКАВИЙ ДУНЁҚАРАШ ВА МУНОСАБАТНИНГ АҲАМИЯТИ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 124-127.
12. Умирзакова Н. А. АКЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ БИОЭТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 115-123.
13. Мухамедова З. М. ПРОБЛЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ЗДОРОВЬЯ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 99-107.
14. Mukhamedzhanovna M. Z. et al. Bioethics-Paradigm of Humanization of Medical Education //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 125-133.
15. MUKHAMEDZHANOVNA M. Z., Akmalovna U. N., Nugmanovna M. A. The Uzbek Model of Bioethics: History and Modernity //Malim: jurnal pengajian umum asia tenggara (SEA Journal of General Studies). – 2020. – Т. 21.
16. Mukhamedzhanovna M. Z., Akmalovna U. N. Historical and modern aspects of Islamic philosophical, religious and ethical traditions in medicine in Uzbekistan //Eubios Journal of Asian & International Bioethics. – 2020. – Т. 30. – №. 1.
17. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=7451186224801829818&btnI=1&hl=ru>
18. Nugmanovna, M. A., Zukhrabonu, K., & Mdinabonu, S. (2024). Legal Protection of Minor Children in the Modern Society. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 3(2), 952-959.
19. Nugmanovna, M. A., Zukhrabonu, K., & Madinabonu, S. (2024). The Role of Legal Culture in the Education System. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 3(2), 368-372.
20. Nugmanovna, M. A., & Qamariddinova, Q. Z. (2024). GLOBALIZATION AND UNIVERSAL PROBLEMS PHILOSOPHICAL ASPECTS. JOURNAL OF HEALTHCARE AND LIFE-SCIENCE RESEARCH, 3(1), 103-105.
21. Nugmanovna, M. A., & Qamariddinova, Q. Z. (2024). GLOBALIZATION AND UNIVERSAL PROBLEMS PHILOSOPHICAL ASPECTS. JOURNAL OF HEALTHCARE AND LIFE-SCIENCE RESEARCH, 3(1), 103-105.
22. Nugmanovna, M. A. (2022). BIOETHICS AS A FORM OF PROTECTION OF INDIVIDUALITY AND PERSONALIZED MEDICINE. Thematics Journal of Social Sciences, 8(4).

Xadicha MUXAMMADIYEVA,
TDPU dotsenti v.b. (PhD)
E-mail: xadicha20182020@gmail.com

Qashqadaryo viloyati PYMO 'MM pedagogika fanlari doktori M.J.Shodiyeva taqrizi asosida

OPPORTUNITIES OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES IN DEVELOPING CONFLICTOLOGY COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

Annotation

In this article, the possibilities of the following pedagogical and psychological sciences in the development of conflictological competence in future teachers: Pedagogical conflictology, Social psychology, Family psychology, Basics of psychological training, Pedagogical technology, Pedagogical skill, Methodology of teaching pedagogical sciences, Psychodiagnostics and experimental psychology, Behavior analyzed the psychology of deviant children.

Key words: Integration, pedagogic-psychological sciences, educational-regulatory documents, interrelationship, development.

ВОЗМОЖНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ НАУК В РАЗВИТИИ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются возможности следующих педагогических и психологических наук в развитии конфликтологической компетентности у будущих учителей: Педагогическая конфликтология, Социальная психология, Семейная психология, Основы психологической подготовки, Педагогическая технология, Педагогическое мастерство, Методика преподавания педагогических наук. Психодиагностика и экспериментальная психология, проанализировала психологию детей с девиантным поведением.

Ключевые слова: Интеграция, педагогические и психологические науки, образовательные и нормативные документы, взаимосвязь, развитие.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KONFLIKTOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK FANLARNING IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda quyidagi pedagogik va psixologik fanlarning imkoniyatlari: Pedagogik konfliktologiya, Ijtimoiy psixologiya, Oila psixologiyasi, Psixologik trening asoslari, Pedagogik texnologiya, Pedagogik mahorat, Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi, Psixodiyagnostika va eksperimental psixologiya, Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Integratsiya, pedagogik-psixolog fanlar, o'quv-me'yoriy hujjatlar, o'zaro aloqadorlik, rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 2017 yil 19 sentyabrdagi 72-sessiyasida so'zlagan nutqida: "Bizning asosiy vazifamiz – o'quvchilarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir."

Shu munosabat bilan O'zbekiston globallashuv va axborotkommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda o'quvchilarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning O'quvchilar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda oliy ta'limmuassasalarida ta'lim sifatini tubdan takomillashtirish, bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda.

"Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini yangi bosqichga ko'tarish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, pedagogik kasbga qiziqishi yuqori bo'lgan yoshlarni aniqlash hamda ularni maqsadli tayyorlab va tarbiyalab borishning uzluksiz tizimini joriy qilish, sohada ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish uyg'unligini ta'minlash orqali ta'limsifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish" ustuvor vazifalar etib belgilandi.

Bu esa bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik-psixologik fanlarning imkoniyatlarini aniqlashtirish, refleksiv pedagogik usullar vositasida konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishning mazmuni va imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot ishimizda bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik va psixologik fanlarning imkoniyatlarini tadqiq etish maqsadida pedagogika oliy ta'limmuassasalari Pedagogika va psixologiya fakulteti bakalavriat ta'lim yo'nalishlarida o'qitiladigan fanlarning o'quv reja, fan dasturi hamda ishchi dasturlarini tahlil etishga va mazkur fanlarning imkoniyatlarini yoritib berishga harakat qildik.

60110500-Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha 3-kurslar uchun ishchi o'quv rejasi, fan dasturi hamda ishchi dasturlarida keltirilgan mavzular tahliliga ko'ra, quyidagi fanlarning mazmuni, ayrim mavzulari konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda muhim ekanligi aniqlandi. O'quv-me'yoriy hujjatlar, fan dasturi va ishchi dasturlarni tahlil qilish asnosida bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda o'quv modullari orasidagi ichki integratsiyani hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Dastlab, integratsiya tushunchasining mazmuni to'xtalib o'tamiz.

Falsafa qomusiy lug'atida integratsiya tushunchasiga (lot. integer – butun) – ayrim qism va elementlarni bir butunga birlashtirish deb ta'rif beriladi.

Pedagogik atamalar lug'atida integratsiya –

1) o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligi;

2) lotincha "integratio" so'zidan olingan bo'lib, qayta qurish, tiklash, to'ldirish; "integr" –to'liq, butun, yaxlit degan ma'noni anglatib, integratsiya - bir-biri bilan organik birlashib ketish, bir-biriga o'zaro singdirish, bir-biri bilan birlashib yangi, yagona barqaror umumlashgan-yaxlit g'oyani hosil qilishdir deb tavsiflanishini ko'rishimiz mumkin

Pedagogik-psixolog fanlarni integratsiyalash mobaynida bir-biriga bog'liqlik hajmi oshadi va tartibga tushadi, shu tizim

qismlarning ishlashi va o'rganish ob'ektining yaxlitligi tartibga solinadi. Quyida konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda (1- jadval). 1-jadval

Konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik-psixologik fanlar orasidagi ichki integratsiyaning namoyon bo'lishi

Fanlar nomi	Mavzular
Pedagogik konfliktologiya	Pedagogik konfliktologiyada tana zaboni; Muomala madaniyati va to'g'ri muloqot qoidalari; O'zganing anglash (eshitish) va o'zini anglatish qoidalari; Konfliktlarni boshqarish tartiblari va usullari; Konfliktida "G'olib-G'olib" strategiyasi va uning amal qilish tamoyillari; Ziddiyatlar yechimida adolatparvarlik mezonlari; Pedagogik konfliktologiyada tolerantlik tushunchasi va mediatsiya qoidalari; Pedagogik konfliktlarni bartaraf etishda pedagogik hamkorlik; Dars intizomiga salbiy munosabatdagi o'quvchilarga nisbatan konstruktiv yondashuv va uni loyihalash.
Ijtimoiy psixologiya	Konfliktlar diagnostikasi va tadqiqot metodlari; Konfliktlarning umumiy nazariyalari; Shaxslararo konfliktlar; Konfliktli vaziyatlarda stress va stressga barqarorlik; Ijtimoiy tizimning turli sohalarida uchraydigan konfliktlar; Konfliktlarning yuzaga kelishi va ularni hal etish; Konflikt va uning turlari; Pedagogik konfliktlar; Konflikt jarayonida muloqotdagi to'siqlar va o'zaro tushunishning imkoniyatlari; Konflikt funksiyalari; Konfliktlarni boshqarish xususiyatlari; Konfliktlar profilaktikasi haqida; Konfliktning ijobiy va salbiy oqibatlari.
Oila psixologiyasi	Oilaviy nizolar va ularning turlari; "Ota-ona va bola" munosabatlari psixodiagnostikasi (Ota-ona munosabati test so'rovnomasi).
Psixologik trening asoslari	Stressni bartaraf etish bo'yicha o'yin va rolli o'yinlarni o'tkazish; Agressiyani bartaraf etish bo'yicha o'yin va rolli o'yinlarni o'tkazish; Nizoni bartaraf etish bo'yicha o'yin va rolli o'yinlarni o'tkazish.
Pedagogik texnologiya	Ta'lim jarayonida ta'limlovchi shaxsi.
Pedagogik mahorat	O'qituvchining kommunikativ qobiliyati; O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi; O'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi muloqot; O'qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning o'rni; Yosh o'qituvchi harakatidagi tipik xatolar va ularni tuzatish yo'llari; O'qituvchining muloqotga kirishishda uchraydigan pedagogik nizolar, kamchiliklar, ularni oldini olish yo'llari.
Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi	Pedagogik fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish.
Psixodiagnos-tika va eksperimental psixologiya	Yolg'onchilikni aniqlash metodikalari; Aloqiy hislarni aniqlash metodikalari; Manmanlikni o'rganuvchi metodikalari; Takabburlikni o'rganuvchi metodikalari.
Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi	Agressiv xulq-atvorni diagnostika qilish usullari; Tajovuz va tajovuzkor axloqning mazmun-mohiyati.

Yuqorida keltirilgan tahlillarga tayangan holda, bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda o'quv modullari orasidagi ichki integratsiyani hisobga olgan holda, pedagogik va psixologik fanlar quyidagi imkoniyatlarga ega deb hisoblaymiz:

- o'qituvchi faoliyatida kommunikatsiya, muloqot madaniyati hamda psixologiyasi;
- muloqot jarayonida sheriklarning emotsional sohasini anglay olish;
- Sharq mutafakkirlarining konfliktlarni yuzaga kelish sabablari va ularni bartaraf etish haqidagi pedagogik g'oyalari;
- o'qituvchi pedagogik faoliyatida kasbiy refleksiyaning ahamiyati;
- pedagogik fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish;
- ta'lim jarayonida ta'limlovchi shaxsi va uning o'ziga xos xususiyatlari;
- konfliktogenlar, nizo, uning mazmuni va turlari, konflikt signallari;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizolarning o'ziga xos xususiyatlari;
- jamoadagi konflikt va uni yechimga olib kelish yo'llari;
- pedagogik konfliktologiyada tana zaboni, konfliktlarni boshqarish tartiblari va usullari;
- ta'lim-tarbiya jarayonidagi konfliktli vaziyatlar profilaktikasi;
- pedagogik konflikt evolyusiyasi, vaziyatni noto'g'ri idrok etish va uning oqibatlari, pedagogik konfliktning rivojlanish bosqichlari;

o'quv fanlari mavzulari orasidagi ichki integratsiyani ifodaladik

pedagogik faoliyatda muammoli vaziyatlar, o'quvchilar orasidagi konfliktli vaziyatlar, ta'limiy hamkorlik - pedagogik konfliktli yechishning samarali shakli sifatida;

konflikt dinamikasi hamda konfliktli vaziyatlarda stressga chidamlilik;

muloqotchanlik, shaxsni rivojlantiruvchi, stressni bartaraf etuvchi treninglarni tashkil etish;

konfliktli vaziyatlarni hal etishda oilaning roli;

"Ota-ona va bola" munosabatlari psixodiagnostikasi

subyektiv nazorat darajasini, yolg'onchilik, manmanlik, emotsional holatlarda o'zini o'zi baholashni diagnostika qilishning mohiyati;

og'ishgan xulqning psixologik tasnifi, axloqiy buzilishlar, tajovuzkor axloqning mazmun-mohiyati, tajovuzkor axloq diagnostikasi va korreksiyasi, hissiy holatlarni korreksiyalash usullari kabilarni mazmunida ifodalovchi mashg'ulotlar konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik-psixologik fanlarning ahamiyatligini o'zida aks ettiradi.

Yuqoridagilardan xulosa qilishimiz mumkin, bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik-psixologik fanlar o'ziga xos imkoniyatga ega. Biroq fanlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, ushbu mavzular mazmuniga turlicha urg'u berilganligi kuzatildi. Turli fanlar mazmunida ifodalangan nazariy, amaliy, seminar va mustaqil ta'lim mashg'ulotlari mazmunini yagona bir maqsadga, ya'ni bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirish nuqtai nazaridan tizimlashtirish va maxsus mashg'ulotlar (auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar) tashkil etish tadqiqot ishimizning samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi "Pedagogik ta'limsohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4623-son qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – T., 2020. – 28 fevral.
- Falsafa qomusiy lug'at. – T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2004. – B. 203-204.
- Pedagogik atamalar lug'ati. – T.: Fan, 2008. – 50 b.
- Mavlonova R.A. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi: Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2006.
- Ageev V.S. "Guruhlarda o'zaro ta'sir. Ijtimoiy-psixologik muammolar". Moskva davlat universiteti, Moskva, 2000 yil.
- Шодиев И.Н. Бўлажак ўқитувчилар конfliktологик компетентлигининг структуравий хусусиятлари // Замонавий таълим. Илмий-амалий оммабоп журнал. – 2019. – 7(80). – Б 31-36.
- Muxammedeva, X. K O'quvchilardagi kitobxonlik madaniyati orqali altruistik motivlarni rivojlantirish. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(3), 1284-1288.

Mohinur NIMATOVA,
Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti Pedagogika kafedrasida tadqiqotchisi
E-mail: nimatovamohinur@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professor M.Ahmedova taqrizi asosida

METHODS OF CREATING INDEPENDENT ASSIGNMENTS IN PRE-SCHOOL EDUCATION IN THE CREDIT-MODULE SYSTEM

Annotation

Organization of pre-school education series of subjects and its teaching, the current situation and prospects in the development of independent educational tasks of students, the principles of the higher education system based on the best world experiences of higher education institutions, the student, recognition of educational results. It is desirable to create the possibility of independent formation of the educational trajectory and academic mobility, the accumulation of grades, the interest of professors and students in the organization of independent educational tasks and the teaching of pedagogy, as well as the introduction of a clearly defined evaluation system. It is justified.

Key words: Methodology, pedagogical features, higher education, pre-vocational primary training, organization, teaching methodology, modern teaching requirements, educational tasks, speech competence.

МЕТОДИКА СОЗДАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЗАДАНИЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ В КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

Организация серии предметов дошкольного образования и ее преподавания, современное состояние и перспективы разработки самостоятельных образовательных задач учащихся, принципы высшего образования, основанные на лучшем мировом опыте высших учебных заведений, студент, признание образовательных результатов. Желательно создать возможность самостоятельного формирования образовательной траектории и академической мобильности, накопления оценок, заинтересованности преподавателей и студентов в организации самостоятельных учебных задач и преподавании педагогики, а также введение четкого определенной система оценок.

Ключевые слова: Методика, педагогические особенности, высшее образование, допрофессиональная начальная подготовка, организация, методика обучения, современные требования к обучению, учебные задачи, речевая компетентность.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHLARIDA MUSTAQIL TOPSHIRIQLAR TUZISH USULLARI

Аннотация

Maktabgacha ta'lim turkum fanlarni tashkil etish va uni o'qitish ta'limda talabalarning mustaqil o'quv topshiriqlarini rivojlantirishda amaldagi holati va istiqbollari, oliy ta'lim muassasalarini ilg'or jahon tajribalari asosida oliy ta'lim tizimining tamoyillari, ta'lim oluvchi, ta'lim natijalarini tan olinishi. Ta'lim traektoriyasini mustaqil shakllantirish imkoniyatini yaratilishi va akademik mobillik, baholarning to'planib borilishi, Professor-o'qituvchi, talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlarini tashkil etish va uni o'qitish pedagogika faniga qiziqishi, hamda aniq belgilangan baholash tizimini joriy etilishi maqsadga muvofiq ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Metodika, pedagogik xususiyatlar, oliy ta'lim, chaqiriqqa qadar boshlang'ich tayorgarlik, tashkil etish, o'qitish metodikasi, zamonaviy o'qitish talablari, o'quv topshiriqlari, nutqiy kompetensiya.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining zamonaviy amaliyotida talabalarning mustaqil ishi samaradorligini oshirish uchun turli usul va usullardan foydalaniladi. Maktabgacha ta'lim-tarbiya, maktabgacha pedagogika fanlarni o'qitishda ular orasida quyidagilarni ta'kidlash mumkin: talabalarga mustaqil ish usullarini o'rgatish; talabalarning bilim faoliyatini o'z-o'zini tartibga solishni shakllantirish; kelgusi o'quv va kasbiy faoliyat uchun o'quv materiallarini o'zlashtirish zarurligini namoyish etish orqali mustaqil ishni rag'batlantirish; Oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga kredit texnologiyasini joriy etishdan maqsad: - milliy ta'lim tizimining xalqaro ta'lim makoniga integratsiyalashuvi;- o'quv jarayoni sub'ektlarining akademik harakatchanligini ta'minlash. TMT ta'lim sifatini oshirish va bo'lajak mutaxassislarini tayyorlashning asosiy zaxiralardan biridir. Rasmiy manbalarda "Kredit" tushunchasi talaba-o'qituvchining o'quv ishlari miqdorining yagona o'lchov birligi sifatida talqin etiladi. Bitta kredit akademik davrda haftada bir akademik soatlik talabalar auditoriyada ishlashga teng. Maktabgacha ta'lim-tarbiya, maktabgacha pedagogika fanlarni o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil etish va uni o'qitish ta'limida talabalarning mustaqil topshiriqlarini rivojlantirish, ta'limning kredit texnologiyasini joriy etish samaradorligi va sifatini ta'minlash uchun kredit texnologiyalari, standartlari, o'quv dasturlari, lavozim tavsiflari, o'quv kurslari mazmunini tanlash

tamoyillari, o'qitish tamoyillari va usullari, o'quv jarayonini tashkil etish, talabalarning mustaqil ishi (TMT) kredit tizimi ostida. Maktabgacha ta'lim-tarbiya, maktabgacha pedagogika fanlarni o'qitishda mustaqil ta'limni tashkil etish va uni o'qitish kredit tizimida nazariy bilimlarni oshiruvchi mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish usullari asosida kreditda o'qitish texnologiyasi - bu o'quv jarayonini tashkil etish usuli bo'lib, unda talabalar o'quv traektoriyasining ketma-ketligini alohida rejalashtirish imkoniyatiga ega. O'qitishning kredit texnologiyasining mohiyati shundaki, o'quv ishlarining mehnat intensivligi o'qitiladigan material hajmini tavsiflovchi kreditlarda hisobga olinadi. Ta'limning kredit texnologiyasining asosiy vazifalaridan biri talabalarning mustaqil ishlari rolini oshirishdir. Talabalarning mustaqil ishlari onlayn-platforma orqali yuklanadi. Birlamchi nazoratdan o'tkazilish uchun maxsus dasturiy vositalardan (antiplagiat dasturlari) foydalanish tavsiya etiladi. Dasturning natijalarini nazoratchi o'qituvchi tahlil qilib, baholashga tavsiya etadi yoki rad etadi. Baholashga tavsiya etilgan ish mazmunan o'rganilib belgilangan tartibda baholanadi. Talabalarning bilimi quyidagi mezonlar asosida: talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushoxada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda - 5 (a'lo) baho; talaba

mustaqil mushoxada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda – 4 (yaxshi) baxo; Talabalarining bilimi quyidagi mezonlar asosida: talaba olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda – 3 (qoniqarli) baho; talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda – 2 (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi. Topshiriqlar uchun belgilangan muddatlar qat'iy belgilanadi (DEADLINE). O'qitishning kredit tizimiga ko'ra, u o'rganilayotgan maktabgacha ta'lim kursning umumiy mehnat intensivligining uchdan ikki qismini tashkil qiladi. Shu munosabat bilan ta'limning kredit tizimini joriy etish sharoitida talabalarining mustaqil ishlarini to'g'ri va samarali tashkil etish muammosi juda dolzarbdir. Shunday qilib, oliy o'quv yurtlarida kredit texnologiyasini joriy etish universitetda o'quv jarayonini tashkil etishni tubdan qayta ko'rib chiqishni, o'qitish texnologiyasidagi o'zgarishlarni va ularni uslubiy qo'llab-quvvatlashni talab qiladi, talabalarining mustaqil ishlarini (TMT) faollashtirishga e'tibor qaratishga imkon beradi. TMT – bu mustaqil o'rganish uchun ajratilgan, o'quv-uslubiy adabiyotlar va tavsiyalar bilan ta'minlangan, testlar, nazorat varaqalari, kollokviumlar, referatlar, insholar va hisobotlar shaklida nazorat qilinadigan mavzularning aniq ro'yxati bo'yicha ishlash. TMTning barcha doirasi talabadan har kuni mustaqil ishlashni talab qiladigan vazifalar bilan tasdiqlanishi kerak. TMT soatlariga o'quv rejasining yeng qiyin masalalari bo'yicha konsultatsiyalar, uy vazifalari, hisobotlar va TMTning boshqa turdagi vazifalari kiradi. Talabaning mustaqil ishi (TMT) mazmuni, albatta, fanning ish dasturi va o'quv dasturida aks etadi. Talabalarining mustaqil ishi-bu jarayonda o'qituvchilarning bevosita ishtirokisiz talaba tomonidan yangi bilim va ko'nikmalarni faol, maqsadga muvofiq o'zlashtirish usuli. Talabaning mustaqil ish qobiliyatini rivojlantirish, ularning ijodiy faoliyati va tashabbusini tarbiyalash, shuningdek, umuman talabalarining mustaqil ishlarining normal ishlashini ta'minlaydigan tashkiliy chora-tadbirlar quyidagi shartlarga asoslanishi kerak:

- mustaqil ish o'zining mavzu yo'nalishiga xos bo'lishi kerak;
- mustaqil ish samarali, uzluksiz monitoring va uning natijalarini baholash bilan birga olib borilishi kerak.

Talabalarining mustaqil ta'limini samarali tashkil etish uchun oliy maktab o'qituvchisi bilishi kerak va uni tashkil etish tamoyillariga rioya qilish tavsiya etiladi: tizimlilik va izchillik prinsipi; faoliyat prinsipi; individual yondashuv prinsipi; mavjudlik prinsipi; ko'rinish prinsipi; ilmiy asoslangan vaqt hisoblash va uy vazifalarini dozalash[8]. Maktabgacha ta'lim-tarbiya, maktabgacha pedagogika fanlarni o'qitishda kredit tizimida nazariy bilimlarni oshiruvchi mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish usullari. Talabalarining mavzusi va mazmuni mustaqil ishi davlat ta'lim standarti, amaldagi o'quv dasturlari, fanlarning namunaviy va ishchi o'quv dasturlari, asosiy adabiyotlar: darsliklar, o'quv qo'llanmalari va uslubiy qo'llanmalar va qo'shimcha adabiyotlar bilan belgilanadi. Mustaqil ishini nazorat qilish va uning natijalarini baholash ikki shaklning birligi sifatida tashkil etiladi: talabaning o'z-o'zini nazorat qilishi va o'z-o'zini baholashi; o'qituvchilar, davlat imtihon va attestatsiya komissiyalari tomonidan monitoring va baholash va boshqalar. Oliy ta'limdagi mustaqil ish – bu o'quv jarayonida talabalarining mustaqil faoliyatini tashkil etish va boshqarishning o'ziga xos vositasi, kasbiy faoliyat usullarini o'zlashtirishda talabalarining o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi tarbiyalash vositasi. Mavjud ilmiy psixologik va pedagogik adabiyotlar tahlili turli xil yondashuvlarni va "talabalarining mustaqil ishi" tushunchasining noaniq ta'rifini ko'rsatadi. TMT o'quv va ilmiy bilish shakli sifatida, mustaqil ta'limni tashkil etish shakli sifatida, o'qitish usuli sifatida, ijodiy fikrlash usuli va o'qitish vositasi sifatida qaraladi. Turli mezonlarga asoslangan ko'plab tasniflar mavjud: didaktik maqsad bo'yicha (B.P. Yesipov); bilim manbalari bo'yicha (E. Ya. Golant, V. P. Strezikozin); vazifalar turi bo'yicha (M.Xarunov, I.Ya. Lerner P.Pidkassisiy); mazmuni

bo'yicha (I.E.Cnt); ko'p darajali tasnif (O. A. Nilson). Shunday qilib, mustaqil ish turlarini tasniflash pedagogik maqsadga, talaba faoliyatining xususiyatiga, mustaqil ish turiga, talabalarining mustaqil ish joyiga, mustaqillik darajasiga, shuningdek intizomning o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq bo'lib, aniq maqsadlar va ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari va usullarining xususiyatlari, aniq vazifalar.

Maktabgacha ta'lim-tarbiya, maktabgacha pedagogika fanlarni o'qitishda kredit tizimida nazariy bilimlarni oshiruvchi mustaqil ta'lim topshiriqlari tuzish usullari. Mustaqil ishlarni bajarish uchun zarur shart-sharoit va sharoitlarni yaratadigan tadbirlar har bir talabaning: axborot resurslari (ma'lumotnomalar, darsliklar, alohida vazifalar banklari, o'quv dasturlari, amaliy dasturlar paketlari va boshqalar.); uslubiy materiallar (ko'rsatmalar, qo'llanmalar, ustaxonalar, ish daftarlari va boshqalar.); nazorat materiallari (testlar, vaziyatli vazifalar); moddiy resurslar (laboratoriya, o'lchov asbob-uskunalar va boshqalar.); vaqt resurslari; konsultatsiyalar; individual ta'lim traektoriyasini tanlash imkoniyati (fakultativ fanlar orqali o'quv dasturlari); talaba tomonidan mustaqil ravishda olingan nazariy va/yoki amaliy natijalarni (konferensiyalar, olimpiadalar, musobaqalar) jamoatchilik muhokamasi imkoniyati. Mustaqil ta'lim jarayonida talaba: o'rganilayotgan fan bo'yicha nazariy materialni o'zlashtirish (TMI mavzulari, mavzularning individual masalalari, individual qoidalar va boshqalar.); nazariy material bo'yicha bilimlarni amaliy usulda zarur vositalar yordamida mustahkamlash (vaziyatli vazifalarni yechish, nazorat ishlarini bajarish, o'z-o'zini test sinovlari); olingan bilim va amaliy ko'nikmalarni vaziyatni tahlil qilish va to'g'ri yechimni ishlab chiqish uchun qo'llang (guruh muhokamasiga tayyorgarlik, ishbilarmonlik o'yini doirasida tayyorlangan ish, "amaliy ish", ma'lum bir vaziyatni yozma tahlil qilish, loyihani ishlab chiqish va boshqalar.); olingan bilim va ko'nikmalarni o'z pozitsiyasi, nazariyasi, modelini shakllantirish uchun qo'llash (tezis yozish, talabaning ilmiy-tadqiqot ishi va boshqalar). Talaba olgan topshiriqlar belgilangan muddatda va to'liq bajarilishi kerak. TMT auditoriyadan tashqari ish sifatida taqdim etiladi, tekshirish seminarlar, amaliy mashg'ulotlar va TMTlarda amalga oshirilishi mumkin. Vazifalarni bajarishda quyidagilar kerak: mavzuni mustaqil ravishda o'rganish, zarur hollarda o'qituvchi bilan maslahatlashish; talabalarining maqsadi majburiy va qo'shimcha adabiyotlarni, statistik ma'lumotlar materiallarini o'rganishlari, zarur strategiya va qarorlarni asoslash uchun ularni tahlil qila olishlari kerak; biyg'itish vazifalar yakka tartibda yoki guruxda tayyorlanadi.

TMI talaba faoliyatidagi ko'payish va ijodiy jarayonlarni o'z ichiga oladi va uch darajada amalga oshirilishi mumkin: reproduktiv faoliyat (o'quv materialini o'zlashtirish va ko'paytirish, namuna bo'yicha bajariladigan mustaqil ishlarni tayyorlash: muammolarni hal qilish, jadvallar, diagrammalarni to'ldirish; bunday ishning maqsadi bilimlarni mustahkamlash, ko'nikma, ko'nikmalarni shakllantirishdir); reproduktiv va amaliy faoliyat (o'z tajribasi asosida o'quv materialini o'zlashtirish, materialni amalda, faoliyatda, mustaqil ish paytida tekshirish, reja, referatlar, annotatsiya amalga oshiriladi); ijodiy faoliyat (talaba mustaqil ravishda bajarilgan ish vositalari va usullarini tanlashi, o'quv materialini tanqidiy baholashi va undan samarali fikrlash va faoliyat uchun foydalanishi kerak, muddatli ishlar va tezislar shu darajada bajariladi) [4].

TMT shakllari: Xulosa – A10 formatidagi 12-4 sahifada, TNR shriftida 14 ta mavzuni tanqidiy ko'rib chiqish yoki taqdim etish. Tuzilishi an'anaviy: sarlavha sahifasi, kirish, asosiy qism, xulosalar, foydalanilgan manbalarni ro'yxati. Abstrakt guruhda muhokama uchun o'rtaga qo'yilishi mumkin. Hisobot 3-5 daqiqa davom yetadigan mavzuning asosiy qoidalarining qisqacha mazmuni. Sinopsis – bu standart formatdagi ish kitobining 2-4 betida asosiy tushunchalarni ajratish bilan berilgan mavzuning qisqacha tavsifi. Glossariy – berilgan mavzu bo'yicha tushuncha va atamalar lug'ati bo'lib, jadvalda joylashtirilgan. Keys – bu guruh tahlili paytida yechimni talab qiladigan vaziyat. Guruh 3-4 kishidan iborat bo'lib, ular muammoni mustaqil muhokama qiladilar va uni hal qilish yo'llarini ishlab chiqadilar. Qaror natijalari umumiy guruhda yakuniy hisobotning taqdimoti shaklida taqdim etiladi. Hisobot – bu o'rganish davomida olingan

natijalar, asosiy muammolar va ishlab chiqish bo'yicha takliflarning yozma va og'zaki tavsifi. Taqdimot – bu turli xil texnik vositalar yordamida ham, ularsiz ham ma'lumotlarni taqdim etish shakli. Qoida tariqasida, yangi g'oyalar, loyihalar, xizmatlar va boshqalar. taqdim etiladi. Unda matn, unga illyustratsiyalar kiritilgan va yagona grafik uslubda yaratilgan.

Loyiha – bu shaxsan yoki guruhda amalga oshiriladigan kerakli ma'lumotlarni qidirish, yig'ish va tahlil qilishni o'z ichiga olgan mavzu bo'yicha tadqiqot. Bahs – bu mavzuning oldindan tayyorlangan masalalarini xulosa bilan muhokama qilish. Talabaniing mustaqil ishi uchun vazifalar aniq shakllantirilishi, o'rganilayotgan fan mavzulari bo'yicha farqlanishi va ularning hajmi o'quv dasturida ajratilgan soatlar bilan belgilanishi kerak. Vazifalarning quyidagi turlari tavsiya etiladi: yeslatma olish; adabiyotlarni mavhumlashtirish; maqolalar, kitoblarga annotatsiya qilish; ilmiy va uslubiy adabiyotlarni chuqur tahlil qilish; ma'ruza xulosasi, xulosani tavsiya yetilgan adabiyotlar bilan qo'shish; mustaqil, nazorat va tezis ishlarini bajarishda TMT nazorat ishi; mavzu bo'yicha insho yozish berilgan muammo; hisoblash va grafik ishlarni bajarish (GIB); amaliyot davomida materiallarni kuzatish va yig'ish bo'yicha vazifalarni bajarish; o'qituvchi tomonidan oldindan belgilangan mavzu bo'yicha ilmiy nashrni analitik tahlil qilish; ma'lum bir mavzu bo'yicha statistik va faktik materiallarni tahlil qilish, hisob-kitoblar qilish, statistik materiallar asosida diagramma va modellarni tuzish. TMTni to'g'ri va samarali tashkil etish uchun quyidagi shartlar katta ahamiyatga ega: o'qituvchilarni o'qitishning kredit tizimi bo'yicha mustaqil ishlarni samarali tashkil etishga tayyorligi; har bir fan uchun o'quv-uslubiy majmuaning mavjudligi, shu jumladan kursning bosma va elektron shaklda tavsifi, talaba tomonidan TMTning mustaqil rivojlanish darajasini nazorat qilish shakllari va vositalari, ularning mazmuni va o'tkazish vaqti ko'rsatilgan, talaba uchun butun o'quv jarayoni uchun qo'llanma. o'qish davri, o'quv, didaktik va o'quv materiallarining mavjudligi, kutubxonani zarur adabiyotlar bilan ta'minlash, intizomning maqsad va vazifalariga, murakkablik darajasiga va amaliyotga bo'lgan talabga qarab TMT shaklini tanlash, TMT uchun vazifalarning asosiy maqsadlari talabalar uchun aniq bo'lishi kerak, o'quv vazifalari yangilik yelementlarini o'z ichiga olishi kerak, ularni amalga oshirish algoritmlarini o'z ichiga olishi kerak, kompyuter va telekommunikatsiya uskunalarining mavjudligi. TMT vazifalarni individualizatsiya qilishni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak, shuningdek, har bir talabaniing tayyorgarligi va

qobiliyatini hisobga olish kerak. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish (talabalarning turli xil axborot manbalaridan yerkin foydalanishlarini ta'minlaydigan va yelektron o'quv vositalaridan foydalanish uchun maqbul sharoitlar yaratadigan texnik vositalar to'plami); [3].

Xulosa sifatida shuni aytilish lozimki, maktabgacha ta'lim-tarbiya, maktabgacha pedagogika fanlarni o'qitishda TMTni tashkil etishning turli shakllaridan foydalanish talabalarning bilim faolligini yeng samarali rag'batlantirishga imkon beradi, talabalarning mustaqil ish bo'yicha optimal yuklamasi, TMT monitoring tizimi shaxsiy, rivojlantiruvchi yo'nalish va ijodiy xarakterga ega bo'lishi, o'z-o'zini nazorat qilish bilan bog'liq bo'lishi, birinchi navbatda talabaniing o'ziga kerakli va foydali bo'lishi kerak, fanlararo mustaqil ish va loyihalarni amalga oshirish, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, talabalarning yashash va dam olish sharoitlarini yaxshilash va boshqa tashkiliy, subektiv omillar muhim ahamiyatga ega. TMT kompyuter va axborot texnologiyalari asosida tashkil etilishi va ularni amalga oshirish quyidagi usullarda amalga oshirilishi mumkin: elektron darslik, kompyuter o'quv dasturlari, nazorat dasturlari, namoyish dasturlari, kompyuter modellari va boshqalar. TMT uchun vazifalarni farqlash va individuallashtirish; barqaror ijodiy faoliyatni shakllantirish bilishga munosabat; TMTning uslubiy ta'minoti; TMT uchun turli xil vazifalar; TMT majburiy nazoratini tashkil etish; TMT natijalarini tabaqalashtirilgan baholash; didaktik imkoniyatlarga ega kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, TMTning juft va kichik guruhli shakllari va usullarini joriy etish va boshqalar. Ta'lim traektoriyasini mustaqil shakllantirish imkoniyatini yaratilishi va akademik mobillik, baholarning to'planib borilishi, sohadagi professor-o'qituvchi, talabalarning maktabgacha ta'lim-tarbiya, maktabgacha pedagogika fanlarni o'qitishda tashkil etish va uni o'qitish faniga qiziqishi, hamda aniq belgilangan baholash tizimini joriy etilishi maqsadga muvofiq ekanligi muhim ahamiyatga ega. Kredit texnologiyasi sharoitida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish ayniqsa maktabgacha ta'lim-tarbiya, maktabgacha pedagogika fanlarni o'qitishda talabalarning mustaqil ta'lim topshiriqlarini rivojlantirishda kredit-modul tizimiga o'tishning amaldagi holati va istiqbollari, oliy ta'lim muassasalarini ilg'or jahon tajribalari asosida kredit-modul tizimining tamoyillari, ta'lim oluvchi, ta'lim natijalarini tan olinishi.

ADABIYOTLAR

1. Axmedova M.E. Modul-kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi", MCHJ. Toshkent - 2022. 173 bet.
2. Axmedova M.E. Pedagogika. Darslik. "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi", MCHJ. Toshkent - 2022. 223 bet.
3. Axmedova M.E. Meliboyeva R.N. Bekmirov T.R. Nurmatov A.N. Kasbiy pedagogika. Darslik. "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi", MCHJ. Toshkent - 2022. 250 bet.
4. Axmedova M.E. Mustaqil topshiriqlar bilan ishlash va ularni baholash metodikasi (modul-kredit tizimida tilshunoslik fanlari misolida). // Metodik qo'llanma, Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi", MCHJ. Toshkent - 2022. 121 bet.
5. Axmedova M.E. Rasulova G.K. Kredit-modul tizimida o'zbek tili ta'limida mustaqil o'quv topshiriqlari tuzish va ulardan foydalanish metodikasi. Uslubiy ko'rsatma, "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi", MCHJ. Toshkent – 2022. 83 bet.
6. Usmonov B.Sh, Habibullaev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O'quv qo'llanma. T. "Tafakkur" nashriyoti, 2020 y. 120 bet.
7. Djon Dyui. Obshchestvo i yego problemy John Dewey. The Public and its Problems. Denver,— Pervod s angliyskogo: I. I. Myurberg, A. B. Tolstov, Ye. N. Kosilova. — M., 2002.
8. Lerner I. Ya. Didakticheskie osnovi metodov obucheniya Tekst. / I. Ya. Lerner. — M.: Pedagogika, 1981. —186 s.

Nodiraxon NISHONOVA,
Toshkent davlat texnika universiteti professori, f.f.d

O'zMU professori, f.f.d B.To'ychiyev taqrizi asosida

CAPACITY OF WOMEN IN MANAGEMENT: CONSIDERATIONS AND SUGGESTIONS

Annotation

The article shows the importance of management skills, how important the art of work organization and management is in the life of the state and nation, the analysis of the causes of conflicts between women's leadership in production and other fields, what a female leader should pay attention to in the process of communication, positive leaders and negative leaders, the important aspects of the art of leadership are revealed.

Key words: Management, women's leadership, leadership, politics, activism, equality, goal, team. bad habit

ПОТЕНЦИАЛ ЖЕНЩИН В УПРАВЛЕНИИ: СООБРАЖЕНИЯ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Аннотация

В статье показано значение управленческих навыков, значение организации труда и искусства управления в жизни государства и нации, большого количества женщин и девушек на производстве, проводится анализ причин конфликтов между женщинами и девушками на производстве и в других сферах, диалог женщин-лидеров в потоке и на что не стоит обращать внимание, позитивные лидеры и негативные лидеры, раскрываются важные аспекты искусства лидерства.

Ключевые слова: Лидерство, женское лидерство, лидер, политика, активизм, равенство, цель, сообщество. Это привычка.

BOSHQARUVDA XOTIN-QIZLARNING QOBILİYATI: MULOHAZA VA TAKLIFLAR

Аннотация

Maqolada boshqarish mahoratining qanchalik muhimligi, ishini tashkil etish hamda boshqarish san'atining davlat va millat hayotida qanchalik yuqori ahamiyatga ega ekanligini, ishlab chiqarishda xotin-qizlar rahbarligi va boshqa sohalarida nizolarning sabablarini tahlili, ayol rahbar muloqot jarayonida nimalarga etibor berishi kerakligi, ijobiy liderlar va salbiy liderlar, rahbarlik san'atining muhim jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Boshqarish, xotin-qizlar rahbarligi, lider, siyosat, faolliq, tengligi, maqsad, jamoa. yomon odat.

Mas'ul rahbarlik lavozimlariga nomzodlarni tanlashda o'tkaziladigan suhbat jarayonida ularning professional malakasi, bilimi, tashkilotchiligi, hayotiy tajribasi, insoniy fazilatlar bilan bir qatorda ma'naviy saviyasiga ham alohida e'tibor qaratish lozim.
Shavkat Mirziyoyev.

Kirish. O'zbekiston jahon hamjamiyatida yigirma yildirki, hur va erkin - barcha jabhalarda bo'lgani kabi ma'naviyat sohasida ham tub islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Xususan, Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi va rahnamoligida ma'naviyat sohasiga davlat siyosati darajasida jiddiy e'tibor qaratilib, ko'lam va miqyosi jihatidan nihoyatda ulkan ishlar qilinmoqda. Buni bugun nafaqat o'zimiz, balki uzoq-yaqin xorijiy davlatlardagi qon-qardoshlar ham ko'rib, bilib turishibdi. Ular mamlakatimizda olib borilayotgan siyosat va u keltirayotgan samaralarni o'rganish - o'zlari uchun ham foydali bo'lishini ta'kidlashmoqda va har qanday jabhada xotin-qizlarning faolliqi, tengligi, ular ishtiroki ta'kidlanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ayniqsa, bugungi ilm-u fan rivoji, texnika inqilobi va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar davrida rahbarlik vazifasiga qo'yilayotgan talablar tobora oshib bormoqda. Demak, rahbar psixologiyasi va boshqaruv psixologiyasini tahlil qilish hamda o'rganish ijtimoiy falsafiy jihatdan muhim muammolarni keltirib chiqaradi. Ochig'ini aytish kerak, keyingi 25-35 yil ichida boshqaruv psixologiyasi fani bilan psixologlar, sotsiologlar, pedagoglar, faylasuflar, iqtisodchilar va boshqa soha vakillari jiddiy shug'ullanmoqdalar. Bu sohada G'arb va Sharq mamlakatlarida qator konsepsiyalar, nazariyalarga paydo bo'ldi. Albatta, xotin-qizlar ishtiroki, ularning faolligiga nisbat bersak, 30 foizdan kam bo'lmaganligiga iqror bo'lamiz.

Boshqarish mahoratining qanchalik muhimligi haqida mashhur amerikalik iqtisodchi Nobel mukofoti sovrindori V.Leontev shunday yozadi: "Iqtisod va boshqaruv go'yoki elkanlari va ruli mavjud kemadir. Kemaning harakatlanishi uchun shamol zarur. Shamol va yelkan - bu faollik, mablag', ishbilarmonlik va hakoazolardir. Ammo, rul bo'lmasa kema dengizda adashib, uni to'lqinlar boshqa tomonlarga olib ketadi".

Kema - jamoa bo'lsa, rul - jamoaning yetakchisi - rahbar va uning o'rinbosarlaridir. Maqsadga erishish, zarur mo'ljalga borish uchun jamoani mohirlik bilan boshqarish rahbarlarning qobiliyatiga bog'liq bo'ladi.

Boshqaruv fani haqida ilmiy asar yozgan mualliflar, ko'pincha uning asoschilari sifatida XIX - asrning oxiri va XX-asrning boshlarida yashagan va kapitalistik ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan Anri Fayol, Garrington Emerson, F.U.Teylar, Genri Fordlarni hisoblashadi. Lekin, biz ko'pincha ko'z oldimizdagi ming yillik tarixga ega bo'lgan Samarqand, Buxoro, Xiva va boshqa shaharlardagi obidalarni qurish uchun qanchalik tashkilotchilik va boshqaruv san'ati zarur bo'lganligini unutib qo'yamasligimiz lozim. Darvoqe, alloma Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asariga murojaat qilsak, boshqaruv san'atining boshida - odillik, bag'rikenglik va tenglik bo'lishini qayd qiladi. Boshqaruvning betimsol tarixi haqida misol keltiramiz.

Eramizdan oldingi uchinchi ming yillikda Mis firavnlari hukmi bilan qad ko'targan ehromlarni barpo etgan me'morlarning mahoratiga qo'il qolmay bo'ladimi? Chunki, ular shunchalik aniqlik bilan qurilganki, og'irligi 30-50 tonnalik toshlarning orasidagi masofa bir necha millimetрни tashkil etadi. Ehromlarning loyihasini chizgan va uni qurishga boshchilik qilgan me'morlarga zamonaviy mutaxassislar havas qilsa arziydi. Albatta, barpo etish uzoq yillarga cho'zilgan bu beqiyos inshootni qurishda, ehtimol 100 minglab kishilar qatnashgandir.

Hozirgi kun nuqtai nazari bilan qarasaq, bu qurilish tarixda eng ser harajat va iqtisodiy jihatdan samarasi past bo'lib ko'rinadi. Ammo har kuni 10 minglab quruvchilarga boshchilik - rahbarlik qilgan tashkilotchilarning mahorati shunchalik yuqori bo'lganligini aqlan his qilib turibmiz. Darvoqe, manbalarda qayd

etilishiga ko'ra, qurilish ishlarida xotin-qizlar ishtiroki, hatto rahbarlik qilganliklari ta'kidlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ishni tashkil etish hamda boshqarish san'atining davlat va millat hayotida qanchalik yuqori ahamiyatga ega ekanligini Yaponiya misolida ko'rsa bo'ladi. XIX asrning oxirida bu davlat deyarli feodal tizimi botqog'ida yashar, aholi va mamlakatning moddiy, iqtisodiy ahvoli o'ta past edi. Shunday tartib bor edi: mamlakatdan chetga chiqib ketish xoinlik hisoblanar va qo'lga tushganlar esa o'limga hukm qilinardi. Sharoit og'ir bo'lishiga qaramay bir nechta vatanparvarlar G'arb madaniyatini, ishlab chiqarish sohasini, ayniqsa boshqarish tizimini o'rganish uchun G'arb mamlakatlariga kelib, uning tajribasini sinchiklab o'zlashtirishga kirishdilar. Bu, 1867 yilda yuz bergan bo'lsa, 30 yildan so'ng Yaponiya o'zining 40 mln.lik aholisi bilan 400 mln.lik Xitoyga yengdi, besh yildan so'ng Yevropani titratgan Rossiyaga kuchli zarba berdi.

Eslaylik XX asr boshlari 1904-1905 yillarda Yaponiya - Rossiya urushi bo'lgan edi. XX asrda yer usti, yer osti boyliklarini ishlab chiqarish va qayta tayyorlashda Yaponiya kuchli tashkilotchilik, ishga ijodiy yondoshish, tirishqoqlik va mehnatsevarlik kabi sifatleri bilan ibratli tarzda boshqargan AQSH, Angliya, Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlardan oldinga o'tib ketdi.

Yaponiya hozirgi paytda ham tajribalarni o'rganish, ayniqsa boshqarish sohasida ma'naviy bilimlarni o'zlashtirishni davom ettirmoqda. O'tgan asrning 90-yillarida yuqori lavozimda ishlayotgan mutaxassislardan har yili o'rtacha 600 kishi AQSH va G'arbiy Yevropa mamlakatlariga ilg'or tajriba almashish uchun yuboriladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, mamlaktimizdan bir guruh xotin-qizlar Yaponiyaga tajriba olish, o'zlarining rahbarlik san'atini takomillashtirish uchun yuborilgan edi. Bu esa o'z samarasini berdi, o'nlab, yuzlab xotin-qizlarimizning Yaponcha variantni o'zlashtirganligi guvohi bo'lamiz. Ya'ni, statistik ma'lumotlarga ko'ra, 600 ga yaqin rahbar ayollar Yaponiyada tajriba olishgani e'tirof etiladi. Shu o'rinda xotin-qizlarning boshqaruv san'atini egallashdagi ba'zi faol jihatlarini ko'rb chiqaylik. Bular quyidagi holatlarda o'z ifodasini topadi: Ularning jamoada ijodiy psixologik muhitni yarata olishi; jamoa a'zolarining o'zaro munosabatlaridan, mehnat jarayonidan, ya'ni rahbar sifatida qanoatlanangligi (qoniqqanligi); rahbarlar va ular qo'l ostidagilarning bir-birlariga bo'lgan o'zaro obro'-hurmatining mavjudligi (mayda-yirik kelishmovchiliklar bo'lsa ham); ba'zi holatlarda o'zaro izzat va hurmatning yo'qolishi - jamoani boshqarishga salbiy ta'sir etadi; jamoani va o'zini ma'sul sifatida boshqarishda jamoa a'zolarining ishtirok etish darajasi hisobga olinadi.

Ishlab chiqarishda xotin-qizlar rahbarligi va boshqa sohalarida nizolarning sabablarini tahlil qilish natijasiga ko'ra aniqlandi:

- muloqot jarayonida bir-birini tushunmaslik;
- o'zaro munosabatlarda bir-birini shaxs, mutaxassis hamda rahbar sifatida qabul qilavarmaslik;
- muloqot jarayonida tomonlarning bir-birini zarur darajada hurmat qilmasligi;
- shaxsning tashqi ko'rinishi, gapirish ohangi, yuz qiyofasi, o'zini tutishi va boshqa jihatlariga qarab, u haqda noto'g'ri xulosa chiqarish, ya'ni xo'sh ko'rinish aniqlangan. Masalan, aft-basharasi sariqroq bo'lsa - jahldor, ko'zi kichik bo'lsa - xasis, semizroq bo'lsa - beparvo va hakoza. Lekin bunday dastlabki tasavvur aldamchi bo'lib, ishlash jarayonida xato ekanligi ayon bo'ladi. Chunki rahbar o'ta sezgir va ayniqsa, ayol rahbar o'z xodimiga mehr-muruvvatli bo'lishi kerak.

Tahlil va natijalar. Har xil noto'g'ri axborot, g'iybat gaplar rahbar shaxs haqida noto'g'ri fikrning shakllanishini yuzaga keltiradi. Masalan, xodim ishga kirishi oldidan rahbarning "qattiq qo'lligi" haqida axborot eshitadi va bo'lajak hodim: ayol rahbarning qattiq qo'lligi nimaga olib keladi, deb o'ylaydi?! Rahbar bilan suhbat jarayonida uning kulimsirab turishi, madaniyatli munosabatini u o'ziga qilinayotgan xushomad deb tushunadi. Lekin, bu munosabatlarning yurakdan va g'arazsiz maqsadda qilinayotganligini tushungan xodim ba'zan rahbarga nisbatan qo'rslik qilganidan uyala boshlaydi? Ayol rahbar uning nazarida, "o'ta qo'rs, hech kim bilan kelisha olmaydi", ammo talabchanligi, ya'ni qattiq qo'lligi haqidagi ma'lumot to'g'ri

bo'lib chiqadi. Yangi rahbardan mamnun holda xodim aktiv faoliyat ko'rsata boshlaydi.

Shuningdek, rahbar tinglovchilar, sheriklar va boshqalarning diqqatini jalb etish uchun ularni subhatga, berilayotgan vazifa yoki topshiriqlarni bajarish uchun qiziqtirish yo'llarini izlaydi. Inson o'zini qiziqtirgan, o'ziga foydali narsalar haqidagi axborot va gaplarni diqqat bilan eshitadi. Shaxsan qiziqtirish bilan ko'p narsaga erishish mumkin. Bu ham rahbarlikning nozik jihatlaridan biridir.

Bizningcha, Ayol rahbar muloqot jarayonida quyidagilarga e'tibor berishi lozim:

Ta'kidlash joizki, ba'zi hollarda ularning tanqidiy chiqishlari konstruktiv (sog'lom tanqid) bo'lib, rahbar bu maslahatlar va tanqidiy fikrlarni e'tiborga olishi rasmiy liderlar (rahbarlar) va norasmiy liderlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni, hamkorlikni mustahkamlaydi. Rahbarlar norasmiy liderlarning o'ta faolligidan (ular jismonan, ijtimoiy ruhiy, intellektual jihatdan faol bo'ladi), jamoaga ijodiy ta'siridan, odamlarga ta'sir eta olishidan foydalanishlari ayni muddao bo'ladi. Ayniqsa, bunday liderlarni (ular etilgandan keyin) rasmiy liderlik lavozimiga tayinlash ish samadorligini yaxshilaydi.

Ammo, shunday liderlar ham mavjudki, ular kam gap, kamtar, ha deb o'zini ko'rsatavermaydi, boshqalardan yaqqol ajralib turmaydi. Lekin, ular fikrlash qobiliyati, zarur hollarda vaziyatni va muhim vazifani tahlil etish jarayoni kuchligi - ayniqsa favqulotda holatlar (kelishmovchilik, nizoli holatlar va boshqalar)da eng ma'qul yechimni topa olishi bilan atrofda gilarining hurmat-e'tiborini qozonadi. U atrofda gilariga xolis maslahat va yordam beradi. Uning uchun hamma teng, odamlarni ajratmaydi. Shuning uchun ham odamlar unga intiladi va ergashadi.

Rahbar ijodiy liderlar, ba'zan salbiy liderlarga (zarur hollarda) ishonch bildirish, har xil topshiriqlar berish, ularga mas'uliyatli vazifalar yuklash va boshqa usullar bilan foydalanishi, o'z tomoniga "ag'dirib" olishga harakat qilishi kerak. Umuman olganda, liderlarda yuqorida ko'rsatganimizdek, atrofda gilariga ijodiy yoki salbiy ta'sir etuvchi, kuchli ijtimoiy, jismoniy, ruhiy, intellektual imkoniyatlar mavjud. Bu "energiya"dan jamoaning ijodiy, o'zaro hamkorlikda, samarador faoliyat ko'rsatishi hamda jamoani boshqarishda foydalanish - rahbarning boshqarish mahoratiga bog'liqdir. Ba'zan rahbar uchun (ayniqsa yosh va yaqinda lavozimga tayinlangan yoki saylangan) norasmiy liderlarni aniqlash qiyinchilik tug'diradi. Bunday hollarda jamoadagi shaxslararo munosabatlarni aniqlash, jamoa a'zolarining mavqei bilish, jamoadagi liderlarni aniqlash uchun o'ta sezgir va ijtimoiy muhitdan foydalanish kerak bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Xalqimizda bir rivoyatnoma gap bor. Do'stni mansab berganda sina? Bunday holat ayol rahbarlar ham bo'ladi. Ikki dugona "oralaridan qil ham o'tmas", ya'ni o'zaro hurmat va izzatlari baland edi. Taqdir taqozosi bilan ulardan biri lavozimga ko'tarildi, ikkinchi dugona shunday lavozimga ko'tarilganidan bag'oyat hursand bo'lib, unga oldingidan ham ko'proq hurmat ko'rsata boshladi. Yakka holda ham, jamoa oldida ham uning izzatini joyiga qo'yadi. Afsuski, rahbar dugona tezda o'zgarib, dugonaga nisbatan hurmatini suiste'mol qila boshlaydi, asta-sekin unda mensimaslik alomatlari, uni tahqirlash belgilari paydo bo'ladi. Afsuski, ular uchun bunday vaziyatdan chiqishning yagona yo'li - ajralish bo'lib, shunda ozmi-ko'pmi o'zaro hurmat qolishi mumkin edi!? Bunday holatlar hamisha bo'lavermaydi, albatta. Chunki oltin zanglamas, degan naql ham bor! Bu bilan demochimizki: oltinni kumushdan farqlash uchun har qaysisining mohiyatini va qiymatini bilish katta mahorat va tajriba talab etmaydi!?

Rahbarlikning yana bir muhim jihati - milliy mentalitetimizga xos muloqot madaniyati alohida o'rin tutadi. Avvalo, muloqot, muloqot madaniyati tushunchalari xususida to'xtalib o'tish joiz. Muloqot (arabcha laqiya-uchrashmoq) uchrashuv, so'zlashuv, munozara, muzokara, mubohasa ma'nolarini anglatib, ikki yoki undan ortiq kishilar guruhi o'rtasidagi o'zaro fikr almashish shaklini ifodalaydi. Muloqot mubohasa, munozara, muomala, mujodala kabi muqobil variantlarga ega bo'lsa-da, umumiy jihatiga ko'ra ulardan farq qiladi.

Muloqot shaxslararo munosabatlar va o'zaro ta'sirning alohida shakli bo'lib, bir-biri bilan bog'liq uchta jarayonni o'z ichiga oladi. Bular – odamlar o'rtasidagi fikr almashinuv (kommunikativ jihati), odamlarning bir-biriga ta'sir ko'rsatishi (interaktiv jihati) va odamlarning bir-birini tushunishidir (persektiv jihati). Muloqot jarayonida odamlar nafaqat fikr almashadi, ayni paytda bir-biriga ta'sir ko'rsatadi va bir-birini tushunadi. Binobarin, muloqot inson hayotida eng muhim va murakkab jarayonlardan biri hisoblanib, kishi ana shu jarayonda shaxs sifatida shakllanadi, o'zining mustaqilligini ifoda etib, boshqaruv san'atini egallay boradi.

Shu ma'noda, har bir konkret jarayon muloqotga kirishayotgan shaxs oldiga muayyan bir vazifa qo'yadiki, ular har xil sharoitda muloqotning turlicha tashkil qilinishiga sabab bo'ladi. Chunonchi, ishonada rahbar bilan xodimlar o'rtasidagi muloqot rahbarlarning o'zaro muloqotidan farq qilishi tabiiy. Rahbar bilan xodimlar o'rtasidagi muloqot fanda vertikal yo'nalishdagi muloqot deyilsa, rahbarlar o'rtasidagi muloqot gorizontal, deb ataladi.

Rahbar bilan uning qo'l ostidagilar o'rtasidagi muloqot ilm - fan nuqtai nazaridan "boshqaruv muloqoti" deb ham yuritiladi. Boshqaruv muloqoti rahbar va kishilarning o'zaro og'zaki yoki yozma nutq orqali ta'sir shakllaridan biri bo'lib, u tufayli individ va jamoalar ma'naviy jihatdan bir-birlarini anglaydi, tushunadi. Odamlar bir-biri bilan aloqa qilmasdan, o'zaro ma'naviy, ruhiy muloqot o'rnatmasdan me'yoriy hayot kechira olmaganidek, agar u bo'lmasa, kishilar tajriba almashib, mehnat va turmush ko'nikmalari bilan o'rtoqlashishdan ham mahrum bo'ladi.

Boshqaruv bu boshqa odamlarning mehnatidan, intellekti va xulq-atvori, xarakteri jihatlaridan foydalangan holda qo'yilgan maqsadlarga erishish ko'nikmasidir. Boshqaruv muloqoti deganda, odamlarga rahbarlik qilish maqsadida ular bilan muomalaga kirishish nazarda tutiladi. Rahbar o'z qo'li ostidagi xodimlar bilan asosan uch xil maqsadda boshqaruv muloqotiga kirishadi: a) buyruq, ko'rsatma berish, nimanidir taklif qilish, maslahat berish uchun; b) topshiriq bajarilgani haqida qaytar "ma'lumot" (nazorat qilish maqsadida) olish uchun; v) xodimlar topshiriqni qanday bajarганиni baholash uchun. Ayniqsa ayollar bunday holatda boshqaruv muloqotining o'ta nazokat bilan bajarilishiga alohida e'tibor beradi.

Topshiriq berish, ijroni tekshirish va bajarilgan ishga baho berish – aslida rahbarning o'z qo'l ostida ishlaydigan xodimlar bilan bo'ladigan boshqaruv muloqotining eng muhim qismi hisoblanadi. Afsuski, boshqaruv muloqotining mana shu

uch ko'rinishiga jiddiy e'tibor qilmaydigan rahbarlar ham yo'q emas. Ya'ni, ba'zan topshiriq beradi-yu, uning ijrosini nazorat qilmaydi, ba'zan esa bajaruvchini rag'batlantirishi yoki tanbeh berishni unutadi.

Ko'p hollarda rahbarlar shu vazifalardan birinchisiga e'tibor qaratishadi. Boshqaruv muloqotining dastlabki vazifasi xodimlar faoliyati samarasiga eng ko'p ta'sir qilish ekanini inobatga olsak, topshiriqning qanday berilishi ijro sifatini belgilashda ayon bo'ladi. Yana bir jihati shundaki, rahbar bilan xodim o'rtasidagi ish jarayonida kuzatiladigan ziddiyatlar, odatda boshqaruv muloqotining aynan shu bosqichida, ya'ni topshiriq berish jarayonida sodir bo'ladi. Chunki aynan shu bosqichda rahbar xodimga o'zining ilk ta'sirini o'tkazadi, natijada uning xulq-atvori o'zgarib boshlaydi.

Muloqot hamisha tomonlarning o'zaro qiziqishini taqozo qilishi bilan samaralidir. Aks holda, aloqalar osonlikcha uziladi. Shunday holatlar ham bo'ladiki, tomonlar muloqotida umumiy qiziqish yo'q, biroq ajralish, ya'ni aloqani uzish mumkin emas! Bunday holatda, odatda munosabatlar destruktiv xarakter kasb etadi. Ish yuzasidan bo'ladigan muloqotlar faqat rasmiy doiralar bilan cheklanib qolmaydi. Chunki boshqaruv sohasi xodimlari omma, ya'ni turli darajadagi rahbarlar bilan ishlar ekan, ular tez-tez muloqotga kirishib turishga majburdir. Rasmiy tarzda amalga oshiriladigan muloqot esa muloqot haqidagi qoidalarga asosan belgilangan vaqtdan oldin kelishib olinadi. Bunday muloqotlarga tayyorgarlik suhbatdosh haqida umumiy ma'lumotlarni to'plashdan boshlanadi. Ya'ni, uning jamiyatdagi mavqei, sizning hayotingiz va ish faoliyatingizga ta'siri, qanday inson hamda intilishi va maslagi nimalardan iborat kabi savollarga javob topish muloqotning natijasini belgilaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, rahbar - eng murakkab, eng mushkul vaziyatlarda ham odamlarni ko'ndirishi, ularni ba'zi bir nojo'ya ishlardan, xatti-harakatlardan qaytarishi va jamoada, tuman yoki viloyatda sog'lom vaziyat, sog'lom iqlim barpo eta olish salohiyatiga ega bo'lishi bugungi zamon rahbaridan o'z sohasining bilimdoni bo'lish bilan birga, boshqalar bilan osonlikcha muloqotga kirishish, kishilarni o'ziga ishonitirish hamda ularda yaxshi taassurot uyg'ota olish qobiliyatiga ega bo'lishni talab etmoqda. Buni biz xotin-qizlarning boshqaruv sohasidagi faoliyatida o'ta noziklik bilan amalga oshirganlarida ham kuzatamiz.

Ayol – nafosatga to'la mavjudotki, uning rahbarligi aynan go'zallik, shirinsuxanlik, ehtiyotkorlik, avaylab-asrash, u yoki bu holatda ham putur yetkazmaslik, xullas yetti emas, o'n to'rt marta o'lchab, so'ng hal qilish orqali har qanday ishni amalga oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. Farobiy A.N. Risolalar. T.1989. 63-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika boshqarmasi ma'lumotnomasidan. 2018 yil. Shaxsiy arxiv.
3. Нишоновна Н. Ахборот воситаларида хотин-қизлар масаласининг талқинлари // Ёшларни ахборот-психологик хуружларидан нимоя қилиш технологи-ялари: назария ва амалиёт. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Тошкент: ЎЗМУ., 2012. Б. 275-277.
4. Нишоновна Н. Раҳбар аёл кадрларни тайёрлаш –узлуксиз тизим // Мустаҳкам оила маънавияти // Миллий г'оя ва мафкура илмий-амалий маркази. Илмий тўплам. Тошкент: Саностандарт, 2012. Б. 88-90.
5. Нишоновна Н. Суд ҳокимияти фаолиятида хотин-қизларнинг иштироки. // Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – фуқаролик жамияти шаклланишининг ҳуқуқий асоси. Республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент: ЎЗМУ., 2012. Б. 181-185.
6. Nishonova N. WOMAN AND LEGAL QUESTIONS. // The Advanced Science. (open access journal) THESESES D'AVRIL. –FRANCE, 2012. –С. 26-27.
7. Нишоновна Н. Национальная программа подготовки кадров: на примере Узбекистана // Межгосударственный фонд гуманитарного сотрудничества государств-участников СНГ. Итоговый сборник. –М.: МГУ. 2012.–С.96-99.
8. Нишоновна Н. Демократия и активность женщин.// XX международная конференция. Итоговый сборник VIII Форума лидеров студенческих и молодежных организаций стран СНГ". –М.: МГУ. 2013. –С. 28-31.
9. Нишоновна Н. Демократия – сиёсий жараён ва хотин-қизлар фаоллиги // XXI аср – интеллектуал-инновацион г'оялар асри. Республика илмий-амалий семинар материаллари. Тошкент: ЎЗМУ., 2014. Б. 121-124.
10. Raimjonovna N. N. (2022). Urban and urban planning as an object of philosophical and aesthetic research. INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2022, 1(9), 65-69.

Shuxrat OTAQULOV,
MTTDMQTMOI "Ijtimoiy fanlar" dotsenti, PhD
E-mail: shuxratotaqulov@gmail.com

Fan va texnologiyalar universiteti professori, f.f.d N.Mamatov taqrizi asosida

BASIC PRINCIPLES FOR ENSURING GENDER EQUALITY

Annotation

This article emphasizes that the basis of gender equality lies in the understanding that the full enjoyment of human rights is impossible without ensuring equality of rights between men and women. This principle is approved in many international acts, national constitutions and legislative documents. In particular, our legislation must ensure equal opportunities for women and girls in the areas of education, vocational training, employment, motivation to work and promotion of the right to serve.

Key words: Gender, gender equality, principle, parliament, law, constitution, labor law, gender strategy, society.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

Аннотация

В данной статье подчеркивается, что основа гендерного равенства заключается в понимании, что полноценное воспользование правами человека невозможно без обеспечения равенства прав между мужчинами и женщинами. Этот принцип утвержден во множестве международных актов, национальных конституциях и законодательных документах. В частности, в нашем законодательстве необходимо обеспечить равные возможности для женщин и девушек в области образования, профессиональной подготовки, трудоустройства, мотивации к работе и продвижения права на службу.

Ключевые слова: Гендер, гендерное равенство, принцип, парламент, закон, конституция, трудовое право, гендерная стратегия, общество.

GENDER TENGLIKNI TA'MINLASHNING ASOSIY TAMOYILLARI

Аннотация

Mazkur maqolada gender tengligi tamoyili erkaklar va ayollar uchun teng huquqlar va imkoniyatlarning to'liq kafolatsiz inson huquqlaridan foydalanishga erishish mumkin emas degan konseptual g'oyani o'zida mujassam etishi ta'kidlanadi. Ushbu tamoyil ko'plab xalqaro shartnomalar, milliy konstitutsiyalar va qonun hujjatlarida mustahkamlangan. Jumladan qonunchiligimizda xotin-qizlarga ta'lim olish, kasbiy tayyorlanish, ish, mehnat uchun rag'batlanish va xizmat yuzasidan ko'tarilishda teng huquqiy imkoniyat yaratilishi shartli ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Gender, gender tenglik, tamoyil, parlament, qonun, konstitutsiya, mehnat huquqi, gender strategiyasi, jamiyat.

Kirish. Keyingi yillarda mamlakatimizda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va ularning natijalaridan ko'rinib turibdiki O'zbekiston dunyoga keng ochilmoqda, barcha yo'nalishda xalqaro aloqalarimiz mustahkamlanib, shunga mos ravishda iqtisodiyotimiz yuksalmoqda, ma'naviy qadriyatlarimiz yuksalib bormoqda. Bugungi zamon talabidan kelib chiqib, O'zbekistonda jamiyat hayotining barcha jabhasida islohotlar izchillik bilan davom ettirilmoqda, taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'yilmoqda.

Milliy parlamentning mana shu jarayonlarda bevosita ishtirokini ta'minlash, uning roli va nufuzini izchil oshirib borish maqsadida eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy vazifalarni hal etishdagi vakolatlari sezilarli darajada kengaydi. Mamlakatimiz Prezidentining siyosiy irodasi tufayli amalga oshirilayotgan bunday islohotlar o'z o'rnida milliy parlamentimizning nafaqat davlat va jamiyat hayotidagi faolligi, balki dunyo miqyosidagi obro'sining oshishiga ham xizmat qilmoqda. Hozirgi kunda parlamentimiz ko'plab xalqaro tashkilotlar, jumladan, Parlamentlararo Ittifoqning faol a'zosi sifatida o'z vakolati doirasida eng dolzarb masalalarga doir taklif va tavsiyalarni ilgari surib kelmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Parlamentlararo Ittifoqqa a'zo davlatlar parlamentlari ayol rahbarlari sammiti MDH hududida ilk bor O'zbekistonda o'tkazilayotgani mamlakatimizda parlamentarizmni rivojlantirish, inson huquq va manfaatlarini ta'minlash hamda jamiyatni demokratlashtirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar va ularning amaliy natijalari jahon hamjamiyati tomonidan qo'llab-quvvatlanayotganiga yana bir yorqin misoldir.

O'zbekiston hukumatining gender tenglikka erish maqsadi Taraqqiyot strategiyasida va Barqaror rivojlanish bo'yicha milliy maqsadlarda belgilab qo'yilgan. Shu asosda

o'tgan qisqa davrda xotin-qizlar huquqlarini qo'llab-quvvatlashga ixtisoslashgan fuqarolik jamiyati institutlari rolini kuchaytirish maqsadida o'ndan ortiq qonunchilik hujjatlari qabul qilindi. Bundan tashqari, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish bilan bog'liq mezonlarni aniqlashga qaratilgan 32 ta gender indikatorini tasdiqlandi[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Dunyoda yuzaga kelgan bugungi vaziyatdan kelib chiqib, eng dolzarb masalalar muhokama qilindi. Aniqroq aytadigan bo'lsak, hozirgi global integratsiyalashuv jarayonlarida gender tenglikni kafolatlash, barqaror rivojlanish va farovonlikni ta'minlash, iqtisodiyotni tiklashda xotin-qizlarning imkoniyatlarini kengaytirish borasida parlamentlar uchun ustuvor bo'lgan vazifalar hamda aniq sa'y-harakatlar yo'nalishlari belgilab olindi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, avvalo, yurtimizda so'nggi yillarda jadal olib borilayotgan tub islohotlar, ularning hayotdagi amaliy natijalari xalqaro hamjamiyat tomonidan qiziqish bilan qabul qilinmoqda, qisqa muddatda to'plangan tajribalar o'rganishga munosib deb topilmoqda. Jumladan, gender tenglikni ta'minlash, jamiyatda xotin-qizlarning qadrini, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy jabhalardagi faolligini oshirish bo'yicha misli ko'rilmagan ishlar bajarildi. Aslida o'zbek xalqi azaldan ayolga, onaga va qizlarga hamisha eng ezgu insoniy tuyg'ular, orzu-niyatlar bilan, ularga hayotimiz davomchilari sifatida munosabatda bo'lib kelgan. Ayni chog'da ushbu qadriyatlar asosida xotin-qizlarga hurmat, ularni e'zozlash, qizlar tarbiyasi hamda opas-ingillarimizning davlat va jamiyat hayotidagi o'rni va ishtirokini mustahkamlash kabi ishlar yangicha mazmunda, keng miqyosda davom etmoqda. Muhimi, bu borada belgilanayotgan choratadbirlar qog'ozda qolib ketmasdan, tez orada xotin-qizlar hayotida o'z amaliy natijalarini namoyon etmoqda.

Ayniqsa, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga putur yetkazayotgan hamda butun dunyoda kambag'allik, tengsizlik va nochorlikni kuchaytirayotgan bir paytda bunday choralar nihoyatda zarur. Qolaversa, jahon iqtisodiyotining tiklanish jarayoni hali-hanuz beqarorligicha qolmoqda, bunga dunyoda ro'y berayotgan turli nizolar, urushlar ham jiddiy to'sqinlik qilmoqda. Tahlillarga ko'ra, kelgusi yillarda ko'pchilik mamlakatlar katta byudjet taqchilligiga ham duch kelishlari mumkin.

Modomiki shunday ekan, barcha davlatlarning hukumatlari bilan bir qatorda, parlamentlari ham ushbu muammolarni hal qilishga tayyor bo'lishi talab etiladi. Shu ma'noda, bugun parlamentlar, agar ular inqirozlardan olingan saboqlarga tayangan, kelajakdagi xavflarni oldindan taxmin qilgani holda, barcha uchun barqarorlik va farovonlikni ta'minlashga qodir eng samarali institutlarga aylanishni istar ekan, kuchli, inklyuziv bo'lishi va gender jihatlarni hisobga olishi juda zarur.

Tahlil va natijalar. Mana shunday xulosalardan kelib chiqqan holda, mamlakatimizda gender tenglikka erishish, xotin-qizlar huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, jamiyat va davlat hayotidagi rolini kuchaytirishga ham katta e'tibor berilmoqda. Bu O'zbekistonning xotin-qizlarni har qanday kamsitishdan huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy himoya qilishni ta'minlaydigan asosiy xalqaro hujjatlarga qo'shilganida va boshqa ko'plab ezgu sa'y-harakatlar misolida ham yaqqol ko'rinib turibdi.

So'nggi yillarda xalqaro me'yorlar va standartlarga asosan, mazkur sohaga doir 40 dan ortiq qonun hujjati, jumladan, 2 ta qonun, Prezident va Hukumatning 30 dan ziyod Farmon va qarorlari qabul qilindi.

Ma'lumki, har qanday mamlakatda gender tenglik qanchalik ta'minlanganligi xotin-qizlarning davlat boshqaruvida eng yuqori pog'onalarini egallagan o'rni bilan ham belgilanadi. Nega deganda, ularning mamlakat taqdiri bilan bog'liq muhim qarorlar qabul qilinadigan davlat idoralari yetarlicha vakillikka ega bo'lishi, xotin-qizlarning manfaatlarini shunchalik samarali ilgari surilishi va mazkur hujjatlarda amalda o'z aksini topishida katta rol o'ynaydi. Parlamentlararo Ittifoq ma'lumotiga ko'ra, unga a'zo 130 davlat ichida O'zbekiston mazkur ko'rsatkich bo'yicha 45-o'rinni egallagan[2].

Davlatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha istiqbolli loyihalarni amalga oshirish, xorijiy davlatlar hamda xalqaro tashkilotlar bilan keng ko'lamli hamkorlikni yo'lga qo'yishda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, gender tenglikni ta'minlash masalalari hamisha dolzarb vazifa sifatida kun tartibidan joy olmoqda.

Jumladan Prezidentimizning 2019-yil 7-martdagi "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yana-da kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiya tuzilganidan keyin bu boradagi ishlar yangicha sur'at oldi.

O'tgan qisqa davr mobaynida komissiya tomonidan hamkor tuzilmalar ko'magida mamlakatda gender tenglikni ta'minlash va ayollarning ijtimoiy turmush sharoitlarini yaxshilash, oila institutini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, ayollar huquqlari kamsitilishining barcha shakliga barham berish bo'yicha umume'tirof etilgan xalqaro normalarni milliy qonunchilik hujjatlariga implementatsiya qilish va ayollar huquqiy madaniyatini oshirish yo'nalishlarida qator ezgu ishlar ro'yobga chiqarildi.

Xususan, "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi hamda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rovonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi, sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar mazkur qonunlarga muvofiqlashtirildi. Oliy Majlis Senatida Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi tashkil etildi. Qator nufuzli xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda xalqaro forum va anjumanlar muntazam ravishda tashkil etib kelinmoqda.

Shuningdek, ayollar bandligini ta'minlashga yangi yondashuv doirasida yurtimizning 14 ta hududida Xotin-qizlar tadbirkorlik markazlari tashkil etildi. Muhimi, hozirgi kunga qadar bu markazlar tomonidan yuzlab opa-singillarimiz

o'zlarining tadbirkorligini yo'lga qo'yib, katta yutuqlarga erishib kelmoqda.

Jamiyatda xotin-qizlarning boshqaruv, biznes va tadbirkorlik sohasidagi ishtirokini kengaytirish, oilaviy biznes va kasanachilikni rivojlantirish orqali ish bilan ta'minlash yo'nalishlaridagi faoliyati ham e'tiborga molik.

Bundan tashqari, milliy va xalqaro standartlar asosida 2030 yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi loyihasi ishlab chiqilib, qabul qilangani va unda mamlakatimizda ayollar va erkaklar uchun ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy sohada teng huquq va imkoniyatlar yaratish maqsadlari qamrab olingani ham xalqaro hamjamiyat tomonidan iliq kutib olindi.

Albatta, bularning barchasi so'nggi yillarda mamlakatimizda aholimizning qariyb yarmini tashkil etadigan ayollarning qonuniy huquq va manfaatlarini ta'minlash, xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va nufuzini oshirish, iste'dodi va qobiliyatini yuzaga chiqarish, onalik va bolalikni himoya qilish davlat siyosatida amalda ustuvor ahamiyat kasb etayotganidan darak beradi. Hozirgi kunda "Inson qadri uchun" degan ezgu g'oya asosida mamlakatimizda izchil davom etayotgan yangi islohotlar jarayonida ham xotin-qizlarga e'tibor masalasi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Eng muhimi, olib borilayotgan ishlar nafaqat bugun dolzarb bo'lib turgan masalalarni hal etishga, balki istiqbolda bu borada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olishga qaratilganligi bilan ham ahamiyatlidir. Bunga bir misol sifatida hozirda hayotimizga chuqur singib borayotgan "Ayollarga ilm berish - jamiyatni ilmi, ma'rifatli va salohiyatli qilish" degan g'oya asosida amalga oshirilayotgan tizimli ishlarining amaliy natijasini keltirish mumkin. Bu, albatta, bizning ortimizdagi zamonaviy bilim va kasblarni egallagan, yangicha dunyoqarash va o'zining mustahkam hayotiy pozitsiyasiga ega bo'lgan xotin-qizlarning katta armiyasi kelayotganidan darak beradi. Ular ertaga jamiyatimizga yangi nafas, mamlakatimiz taraqqiyotiga yangi to'lqin baxsh etadi. Bizning vazifamiz ularni mana shunday ulug'vor ishlariga ruhlantirish, salohiyat va imkoniyatlarini to'liq ishga solishida yaqindan ko'mak berishdan iborat.

Shu o'rinda davlatimiz rahbarining "Ayol baxtli bo'lsa, oila va jamiyat ham albatta baxtli bo'ladi. Shuning uchun ham barchamiz - Prezidentdan tortib eng quyi bo'g'indagi rahbar va mutasaddilar ana shu oliy mezoniga amal qilib ishlashimiz zarur. Shundagina xalqimiz ham, Yaratgan ham bizdan rozi bo'ladi", degan so'zlari bizning bu boradagi sa'y-harakatlarimizda dasturilamal bo'lib kelayotganini alohida ta'kidlash o'rindir[3].

Bizning mana shu yo'nalishlarda olib borayotgan ishlarimizni yana-da keng ko'lamda davom ettirish, bu boradagi ilg'or tajribalar bilan o'rtoqlashish hamda mamlakatlarimiz barqaror taraqqiyoti, xalqlarimiz farovonligini ta'minlashga ayollarni yana-da kengroq safarbar etish yo'lidagi sa'y-harakatlarimizni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

Albatta, ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni qo'llab-quvvatlashga doir islohotlarda o'z aksini topgan ushbu ezgu maqsadlarni amalga oshirish, eng avvalo, uch ming yillik o'zbek davlatchiligi tarixida ayollarimizga bo'lgan munosabat, turli davrlar oshib saqlanib qolgan xotin-qizlarni qadrlash va e'zozlash bilan bog'liq bo'lgan milliy tarbiya, urf-odat hamda an'analarimizni chuqur o'rganish, xotin-qizlarning o'zbek davlatchiligi tarixidagi o'rni va xizmatlarini xalqimiz orasida keng targ'ib etishni taqozo etadi.

Xalqimiz tarixida buyuk allomalar, jahongir bobolarimiz qatorida, bunday insonlarni dunyoga keltirib, tarbiyalagan, ulug'vor ishlariga ruhlantirgan fozila ayollar ham ko'p bo'lgan. Bugun ham xotin-qizlarimiz farzand tarbiyasida, turli sohalarda, mahallalarda fidoyilik ko'rsatmoqda. Ularning og'irini yengil qilish, huquq va manfaatlarini ta'minlash maqsadida so'nggi yillarda bir qator qonunlar, farmon va qarorlar qabul qilindi.

Bugungi farovon hayotimiz ham, yorug' kelajagimiz ham ayollarga bog'liq. Agar xalqimiz bizdan rozi bo'lishini xohlasak, avvalo, mo'tabar onalarimiz, opa-singillarimiz uchun munosib turmush sharoitlari yaratishimiz kerak.

Bu maqsad mamlakatimizning taraqqiyot strategiyasida eng muhim yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Ularning ijrosini tizimli tarzda, har bir mahalla kesimida amalga oshirish

uchun Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasini tashkil etish to'g'risida Prezident farmoni qabul qilindi.

So'nggi yillarda amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar natijasida O'zbekiston Respublikasida jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida xotin-qizlar hamda erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlash, xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilish masalalari bo'yicha mustahkam huquqiy asoslar yaratildi[4].

Islohotlarning barcha bosqichlarida O'zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy siyosat keng qamrovli masalalarni o'z ichiga oladi. Aholi daromadlarini tizimli ravishda oshirib borish, bandlik va mehnat munosabatlarini shakllantirish, aholining ayrim toifalarini, shu jumladan tadbirkor va ishbilarmon xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilish va qo'llab-quvvatlash borasida qo'shimcha kafolatlar berildi. Jumladan, xotin-qizlarning erkaklar bilan teng darajada davlat va jamiyat boshqaruviga oid dolzarb masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilishdagi ishtiroki yetarlicha ta'minlanmayapti, ularni hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga doir ishlarga jalb qilish holati sustligicha qolmoqda.

Xotin-qizlarning davlat hokimiyati va boshqaruvidagi faoliyati to'g'risida jamiyatdagi salbiy qarashlar esa ularning siyosiy jarayonlarda o'z g'oyalarini ilgari surishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, xotin-qizlarning davlat va jamiyat qurilishidagi ishtirokini kengaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida jiddiy e'tibor talab etadigan masalalar mavjud.

Gender tenglik bo'yicha institutsional choralardan biri sifatida ayni paytda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining

Senati tarkibida ayollar huquqlarini ta'minlash va kamsitishning har qanday shakliga barham berish bo'yicha milliy qonunchilikda xalqaro standartlarni uyg'unlashtirish bilan shug'ullanuvchi yangi Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi tashkil qilingan. Bundan tashqari, mehnatga oid huquqlarning kafolatlari va qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, yangilanayotgan O'zbekistonda gender tenglik masalasi jamiyat rivojida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xotin-qizlarning oilada, jamiyatda, qolaversa, davlat boshqaruvidagi faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratiladigan natijasida ijtimoiy munosabatlarda ham, qonunchilikda ham katta o'zgarishlar ro'y bermoqda.

Gender tenglik jamiyat rivojida muhim bo'lgan ijtimoiy munosabatlarda dolzarb ahamiyatga ega ekanligi bugungi kunda yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bugun oilada, jamiyatda, ayniqsa, xotin-qizlarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Gender – xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta'lim hamda ilm-fan sohalarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy jihat hisoblanadi.

Hozirgi kunda jamiyatimizda kambag'allik holatlari, oliy ta'lim olish va kasb-hunar o'rganish imkoniyatiga ega emaslik, sog'lik va reproduktiv salomatlikni saqlash borasidagi kamchiliklar, xotin-qizlarning huquqlari yetarlicha hurmat qilinmasligi, qizlarga nisbatan yo'l qo'yiladigan ayrim kamsitishlar hamda ekologik xatarlar oqibatlarini bilan bog'liq gender tenglik muammolari ko'lamini imkon qadar kamaytirishga muvaffaq bo'lindi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2021 yil 22 fevraldagi BMT Inson huquqlari bo'yicha sammitining 46-sessiyasida so'zlagan nutqi. //https://president.uz
2. Global Gender Gap Report 2021 / World Economic Forum / URL: http://www.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf
3. Otaqulov Sh. Gender tenglik siyosatiga amal qilishning innovasion yondashuvlar/ Falsafa va huquq jurnali № 2/ 2021 yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021 yil 28 maydagi SQ-297-IV-sonli Qarori

Muazzam PAYZIBAYEVA,
Namangan davlat universiteti katta o'qituvchisi

PhD., dotsent M.Qo'ldasheva taqrizi asosida

METHODS FOR THE FORMATION OF A SPIRITUAL WORLDVIEW OF STUDENTS ON THE BASIS OF EDUCATIONAL SCIENCE IN ELEMENTARY GRADES

Annotation

This article covers the issues of formation and progress of the spiritual worldview of students on the basis of Educational Science in the primary classes in our country, current issues that the teacher should take into account in achieving continuity in students in primary classes, various methods of forming self-esteem, the influence of the family environment on students when creating a spiritual.

Key words: Motive, worldview, upbringing, integrative method, spiritual education, family environment, Hulk, Labor Education, control, assessment.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ДИСЦИПЛИНЫ ВОСПИТАНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

В данной статье освещаются вопросы формирования и развития духовного мировоззрения учащихся в нашей стране на основе дисциплины воспитания в начальных классах, актуальные вопросы, которые учитель должен учитывать при достижении успеха у учащихся в начальных классах, различные методы формирования самооценки, влияние семейного окружения на учащихся при создании учителем духовной атмосферы в классе.

Ключевые слова: Мотив, мировоззрение, воспитание, интеграционный метод, духовное воспитание, Семейная среда, поведение, трудовое воспитание, контроль, оценка.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TARBIIYA FANI ASOSIDA O'QUVCHILARNI MA'NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatimizda boshlang'ich sinflarda tarbiya fani asosida o'quvchilarni ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish va taraqqiy ettirish masalalari, boshlang'ich sinflarda o'qituvchi o'quvchilarda muvaffaqiyatga erishishda e'tiborga olishi kerak bo'lgan dolzarb masalalar, o'z-o'zini hurmat qilishni shakllantirishning turli usullari, o'qituvchi sinfdagi ma'naviy muhitni yaratishda o'quvchilarga oila muhitining ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: Motiv, dunyoqarash, tarbiya, integratsion usul, ma'naviy tarbiya, oila muhiti, hulq, mehnat tarbiyasi, nazorat qilish, baholash.

Kirish. Mamlakatimizda boshlang'ich sinflarda tarbiya fani asosida o'quvchilarni ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish va taraqqiy ettirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Milliylikni anglash hamda ma'naviy tarbiya faoliyatini kvalimetrik jihatdan yangi bosqichga olib chiqish ijtimoiy talabga asoslangan.

Boshlang'ich sinfdagi bolaning o'z xulq va faoliyatini ongli nazorat qilishini kuchaytirish va o'z-o'zini baholash hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Buning uchun o'qituvchi bir necha omillar va belgilangan talablarni hiobga olgan holda faoliyat olib borishi maqsadga muvofiq bo'ladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buyuk faylasuf olim Demokrit (miloddan avvalgi 460-370 yillar) ilk bor tarbiyaning tabiiy muvofiqligi masalasini ilgari surgan. Tarbiyada mehnatning ulkan o'rini ko'rsatib o'tgan. Faylasuf "Otaning xayrixohligi – bolalarga eng yaxshi ko'rsatma" mavzusidagi risolada inson shaxsiyatining shakllanishi uning tabiati va tarbiyasiga bog'liq bo'lishi va tarbiya muhiti, kattalar namunasi muhim o'rin egallashini ta'kidlaydi. XX asrning 90-yillarning boshlarida Aleksey Aleksandrovich Bodalev, Zoya Alekseyevna Malkova, Lidiya Ivanovna Novikova va boshqalar boshchiligidagi olimlar jamoasi zamonaviy dunyoda o'quvchi yoshlarni tarbiyalash konsepsiyasini tavsiya etishdi. U o'qituvchilarni gumanistik ta'limga, shaxs bilan ijtimoiy o'zaro munosabatlarga yo'naltirilgan. O'zbek pedagogi J.Yo'ldoshev tomonidan zamonaviy o'zbek oilalarida o'smir bolalar shaxsining shakllanishi bo'yicha o'zining fikr mulohazalarini bildirib o'tgan [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinflarda tarbiya fani asosida o'quvchilarni ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish usullarini ko'rib chiqish bir necha jihatlarini hisobga olish kerak

bo'ladi. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda o'qituvchi quyidagi jihatlarini inobatga olishi lozimligi ko'rsatilgan:

- "Tarbiya" fani yo'nalishida boshlang'ich sinflarda tarbiyaning ma'naviy indikatorlari va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi ko'nikma va malakalar hamda tushunchalarini ta'lim mazmuniga singdirishi va amalda qo'llashi;

- integratsion usulda tarbiya fanidan ma'naviy tarbiya indikatorlarini amalda qo'llash, bu bo'yicha kutilgan natijalarni samarali tashkil etishga yordam beruvchi amaliy mashq, masalalar va innovatsion topshiriqlar bilan boyitib, takomillashtirib borishi (ma'naviy-axloqiy kompetensiyalar);

- o'quvchilarda zafar qozonish hamda muvaffaqiyatga yetishga intilish motivi bolaning eng muhim birlamchi xarakter ko'rinishida takomillashishiga sabab bo'lishi;

- o'quvchining o'z xulqi va faoliyatini ongli nazorat qilishini kuchaytirib borishi;

- o'quvchida o'zining va atrof-dagilarning xulqi, mehnatsevarlikni shakllanishi hamda uning xatti-harakatlarini nazorat qila olishi va munosabat bildirishi;

- yoshi kattalar va tengqurlari bilan hamkorlikda faoliyat olib borishiga bolada ijtimoiy motivlarning vujudga kelishiga sabab bo'lishi;

- o'quvchida bilimlarning o'sishi va rivojlanishi natijasida ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarning modernizatsiyalashiga olib kelishiga erishishi;

- o'quvchilarda nafaqat o'z xalqi, balki, o'zga mamlakat va qabila hamda millatlarning dini, qadriyatlarini, an'ana, urf-odatlariga e'tibor qaratish hamda o'rganishiga sabab bo'lishi kerak;

- o'quvchining yoshini hisobga olib, uning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirilishida ijtimoiylashuv jarayonini ortishiga sabab bo'lishi;

- o'quvchilarda hayot xavfsizligi bo'yicha bilimlarini boyitib borishi;

-o'qituvchi tomonidan bolani kasb-hunarga yo'naltirish metodlarini bilishi,

-o'quvchilarda mehnat tarbiyasi orqali mehnat qilish ko'nikmalarini o'stirish hamda uning shaxsning kundalik hatoti va faoliyatidagi o'rnini tekshira olishi va isbotlay olishi;

-o'quvchida faoliyatida zafar qozonish, maqsadiga erishish motivlarini takomillashtirish va optimallashtirish [3];

-o'quvchini o'z-o'zini nazorat qilish va baholash ko'nikmasini yaratish;

-o'quvchining o'quv faoliyatida o'zini ko'rsata olishini mukofotlash;

-bolani tengqurlari orasida axloqiy hamda ma'naviy-ma'rifiy aloqalar tajribasini rivojlantirish;

- o'quvchida o'z yurtining milliy va umuminsoniy urf odatlari va milliyligini o'rganiga bo'lgan layoqatini vujudga keltirish [4].

O'z-o'zini hurmat qilishni shakllantirishning turli xil usullari mavjud. Men o'z ishimda foydalanadiganlarga e'tibor qarataman. Eng oddiy vositani ko'pchilikka tanish bo'lgan rang yo'llari yoki svetofor usuli deb hisoblash mumkin.

"Kulgichlar"

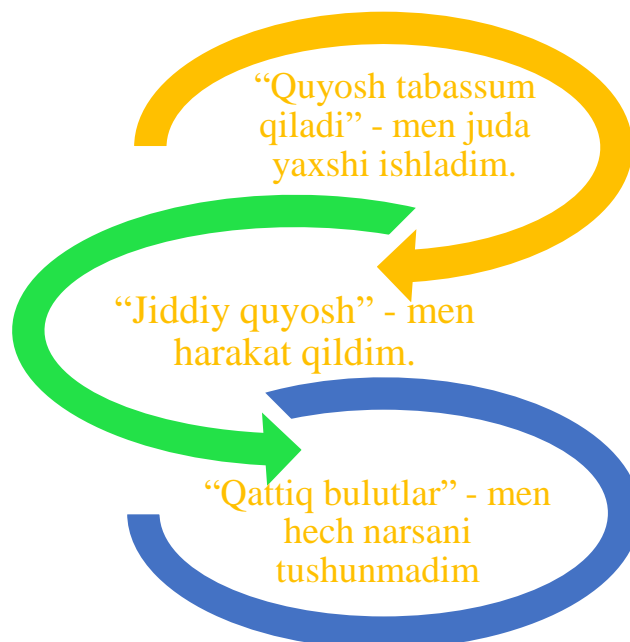
Agar siz o'zingizdan mamnun bo'lsangiz, hamma narsa siz uchun ishladi, keyin tabassum bilan yuzingizni ko'taring.

Agar ba'zida darsda sizga qiyin bo'lgan bo'lsa, hamma narsa ishlamadi, keyin bunday yuzni "xotirjam" ko'taring.

Agar darsda sizga qiyin bo'lgan bo'lsa, ko'p narsa ishlamadi, keyin qayg'uli yuzni ko'taring.

4. "Quyosh va bulut" (1-rasm).

1-rasm. Baholash tizimlari

Bunday baholash:

- har qanday bolaga o'z muvaffaqiyatlarini ko'rishga imkon beradi (har doim bolani muvaffaqiyatli deb baholash mumkin bo'lgan mezon mavjud) [5].

Umumta'lim maktablarida dars jarayonlarida bolalar quyidagicha tarbiya olishlari mumkin:

tarbiya fanining axloqiy qarashlari va nazariyalari, uning asosiy o'rni, mehnat qilish, kreativ fikrlashning shaxs va jamiyatdagi o'ziga xos ahamiyatli ilk qarashlar, gipotezalar;

fan bo'yicha tarbiyaviy soat, ya'ni ma'naviyat soatlarida davra suhbatlarini olib borish;

ona tili darslarida mehnat haqida miniatura insholari yoziladi;

oqsoqollar va tengdoshlarning ishi va ijodiga hurmat; asosiy kasblar haqidagi elementar g'oyalar shakllantiriladi.

Mehnatsevarlikka o'rgatish yo'nalishida faxriy bo'lgan kasb egalari ishtirokida davra suhbatlari hamda uchrashuvlar o'tkazish mumkin. Birinchi sinfdan boshlab yiliga 4 marta rassomlar, ijodkorlar bilan uchrashuvlar, konsertlardan so'ng rassomlarning ishi nafaqat ko'ngil ochish, balki qiyin ijodiy ish ekanligi haqida suhbatlashish mumkin [6].

Har qanday holatda ichki motivlar bolaning kognitiv ehtiyojlari asosida yuzaga keladi. O'quvchi maktabda dars jarayonida, sinfdan tashqari, darsdan tashqari ishlarda faollik bilan mustaqil ravishda, qiziqishni aks ettiradi. Sababi, fanni o'rganish jarayonida bolaga hissiy mamnuniyat keltiradi. O'quv materialini bunday o'zlashtirish ta'limning maqsadi hisoblanadi. Ta'lim motivatsiyasi boshlang'ich maktab o'quvchilarining motivatsion sohasini shakllantirish jarayonida semantik vazifa bajaradi. Shuningdek, boshlang'ich maktabda o'qish davri o'quv faoliyati uchun yetarli motivatsiyani shakllantirishga eng sezgir, chunki bu yosh davrida o'quv faoliyati yetakchi o'rinni egallashini ta'kidlash mumkin.

Har bir bola maktabga kirish vaqtida o'quv faoliyatiga tayyorgarlikning asosiy ko'rsatkichlarini shakllantirishi muhim sanaladi.

- umumiy jismoniy rivojlanish;

- aqliy operatsiyalarni o'zlashtirish;

- dunyo haqida zarur bilimlarning mavjudligi;

- elementar matematik tasavvurlarning shakllanishi;

- qoidalar tizimiga e'tibor qaratish qobiliyati;

- o'zboshimchalik;

- aks ettirish;

- ichki harakatlar rejasi;

-qo'l-ko'zni muvofiqlashtirish;
- nozik vosita mahoratini rivojlantirish;
-nutqiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning yetarli darajasi va hokazo.

Turli sohalarda bo'lgani kabi, o'quv faoliyatida ham "tushunilgan" va "haqiqiy harakat" motivlari ajralib turadi. Shunday qilib, o'quvchi nima uchun o'qish kerakligini tushunadi. Lekin bu bolani maktablarda dars faoliyatiga yo'naltirilmaydi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida shuni aniqlandiki, faqatgina ma'lum bir ko'rinishlarda anglashiladigan motivlar quyidagilar asosida "haqiqiy harakat"ga aylanadi:

-bolaning o'quv faoliyatiga nisbatan motivatsiyasi yo'nalish, barqarorlik va dinamizm bilan belgilanadi;

- tashqi motivlar boshqa maqsadlarga erishish vositasi sifatida bilish maqsadi emas;

-yosh o'quvchilar uchun bu o'rganish atributlari (maktab formasi, o'quv qurollari va boshqalar), o'qituvchi va otionalarning talablariga bo'ysunish, maqtov olish, tanbeh va jazodan qochish, yaxshi baho olish, sinfdoshlar tomonidan tan olinishi;

- ushbu turdagi motivatsiya bilan o'quv fanlarining mazmuni o'quvchi uchun shaxsan ahamiyatli emas. Bunday

o'quvchi qoida tariqasida passiv, tashabbus ko'rsatmaydi va uning faoliyati faqat majburiyatga aylanadi.

Xulosa va takliflar. Maktabda pedagog motivlarga asoslangan ma'naviy muhitni shakllantirish usullarini qo'llashda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- o'quvchilar bilim saviyasining ehtiyojlariga muvofiq bo'lishi, o'qituvchi metodikasidagi o'ziga xoslik va turlichaligi;

-maktab pedagogik jamoasi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar, vaziyatlar hamda o'qituvchi va o'quvchining o'zaro muloqotining shaffofligi;

-sinflar kesimida o'quvchilarning o'quv adabiyotlar va qo'llanmalar, ko'rgazmali vositalari, metodim ta'minotining majjudligi darajasi;

-maktabning moddiy va ma'naviy bazasi (kutubxona fondi, o'quv zallarining mavjudligi, ko'rgazmali qurollar, texnika vositalari bilan ta'minlanishi va h.k.) .

O'qituvchi sinfda ma'naviy muhitni yaratishda o'quvchilar oila muhitining ma'naviy dunyosi (ota-ona, aka-uka va singillarining bir-biriga nisbatan munosabatlari, bo'sh vaqtni unumli o'tkazishga e'tibor va h.k.) kabilarni hisobga olgan tashkil etish kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. 2021 yil
2. Mavlonova A, Normurodova B. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, FAN, 2008-y.
3. Mavlonova R.A., To'rayev O.T., Xasanboyeva O., Xoliqberdiyev K.M. Pedagogika. – Toshkent, O'qituvchi, 1998.
4. Payzibayeva M. Boshlang'ich ta'limda tarbiya fani. Darslik. Namangan. 2022 yil 48-51 bet
5. Mirkosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. "O'qituvchi", 1996
6. Shodmonova Sh., Tilobova N. "Tarbiyaviy ishlar uslubiyoti" o'quv predmetidan ta'lim texnologiyasi – T.: TDIU, 2006.

Kamolol PARDAYEVA,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti tadqiqotchisi
E-mail: kamolapardayeva@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor M.Ahmedova taqrizi asosida

METHODOLOGY OF SPEECH DEVELOPMENT OF PRE-SCHOOL CHILDREN IN THE CONDITIONS OF DIGITAL EDUCATION AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Annotation

In the article, in the context of digital education and innovative technologies, in the teaching of the methodology of preschool children's speech development, interactive methods and educational games, modern information and communication technologies are used for independent thinking, expanding the scope of creative research and logical thinking. At the same time, ideas are presented that will help them connect what they learned in the training with life and increase their interest.

Key words: Interactive methods, technical, informational, audiovisual active citizenship position, responsibility, obligation, legal consciousness and culture, deep worldview, healthy faith, enlightenment, tolerance, spiritual, idea, education of sophistication.

МЕТОДОЛОГИЯ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В статье в условиях цифрового образования и инновационных технологий при обучении методике развития речи дошкольников, интерактивным методам и развивающим играм используются современные информационно-коммуникационные технологии, способствующие самостоятельному мышлению, расширяющие сферу творческих исследований и логическое мышление, при этом представлены идеи, которые помогут им связать изученное на тренинге с жизнью и повысить интерес.

Ключевые слова: Интерактивные методы, техническая, информационная, аудиовизуальная активная гражданская позиция, ответственность, обязанность, правосознание и культура, глубокое мировоззрение, здоровая вера, просвещение, толерантность, духовность, идея, воспитание.

RAQAMLI TA'LIM VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O'STIRISH METODIKASI

Аннотация

Maqolada raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish metodikasini o'qitishda tarbiyalanuvchilarni mashg'ulotlarida interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni mashgulotda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradigan fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Interfaol usullar, texnikaviy, axborotli, audiovizualli faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, ma'naviy, g'oya, nafosat tarbiyasi.

Jahon maktabgacha ta'lim muassasalarida nutqni o'stirish metodikasini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari ta'lim jarayoniga tatbiq etilmoqda. AQSh, Rossiya, Kanada, Angliya, Buyuk Britaniya, Kolumbiya, Xitoy maktabgacha ta'lim muassasalarida nutqni o'stirish metodikasi tarkib toptirishning nazariy asoslari, nutqni shakllantirish, nutqni o'stirishga kommunikativ yondashuv, nutqiy kompetensiyalarni innovatsion texnologiyalar yordamida rivojlantirish bo'yicha yirik loyihalarni tatbiq etishga qaratilgan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta'lim oluvchilarning nutqni o'stirish metodikasini rivojlantirish, bog'lanishli nutqini o'stirish, so'zlashda badiiy tasvir vositalarini qo'llash, nutqni ifodaliligini oshirish, turli tavsifdagi nutqni o'stirish metodikasini yarata olish raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, nutqni o'stirish metodikasini aniqlik va mantiqiy izchillikka amal qilish ko'nikma va malakalarini shakllantiradigan ta'limning zamonaviy strategiyalarini qo'llash, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish metodikasida mustaqil fikrlash, anglash, bilim va ko'nikmalarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bolalarni shaxs sifatida shakllantirishning innovatsion modellarni amaliyotga tatbiq etish dolzarb sanalmoqda. Bolalarni raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida nutq o'stirishga tayyorlashda pedagogik-psixologik omillarni inobatga olishning pedagogik mexanizmlarini shakllantirish talab etiladi. Raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida maktabgacha yoshdagi

bolalar nutqini o'stirish orqali atrof-olamni anglash malakalarini shakllantirish tizimli pedagogik ta'sir hamda metodik yondashuvlarga asoslanadi. Bolalar bolalar nutqini o'stirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti, oila, maktab hamda ijtimoiy institutlar integrativ faoliyati taqozo etiladi.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va jahon standartlari darajasida optimallashtirishning huquqiy-me'yoriy asoslari takomillashtirildi. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartida bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish maqsadida o'quv-tarbiyaviy jarayonni zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, Raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish metodikasini amaliyotga joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Shuning uchun maktabgacha ta'lim sohasida ana shunday ulkan islohotlarni hayotga joriy etish biz uchun ham qarz, ham farzdir" [1]. Maktabgacha ta'limda bolalarni aqliy, ruhiy, jismoniy rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik omillari, lingvodidaktik tamoyillarni zamonaviy raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini samarali o'stirishni orqali ularni maktab ta'limiga tayyorlashning lingvodidaktik ta'minoti hamda raqamli ta'lim muhitini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda O'RQ-595-son "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi

PF-60-son “2022 –2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni, 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son “O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 802-son “Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to'g'risida”gi Qarori, 2019-yil 13-maydagi 391-son “Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorlari hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida nutqni o'stirish metodikasi samarali shakllantirish bo'yicha pedagog olimlardan F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, D.R.Babayeva, P.Yusupova, A.T.Nurmanov, F.H. Aminova, M. Yu. Mahkamova, Q.Shodiyeva, M.Asqarova, Q. A. Rasulov va A. F. Muhiddinov G.O.Najmiddinova kabi tadqiqotchilar tomonidan nutqini o'stirish jarayonining nazariy-metodologik asoslari o'rganilgan. Umumiy o'rta ta'limda nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasiga oid masalalarni N.Alavutdinova, M.Mirmaxsudova, U.Masharipova, K.Mavlonova, N.Sattorova, Sh.Sariev, Sh.Yusupova, T.Yusupova, N.Qosimova, M.Hamdanova, G.Hamraevlar; o'quvchi va talabalarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, takomillashtirish, nutqiy malakalarini rivojlantirish muammolari ona tili va o'zbek tillari misolida N.Dadajonova, R.Yo'ldoshev, M.Karaxodjaeva, G.Muhamedjanova, A.Nisanbaeva, M.Rixsiyeva, Z.Salisheva, N.Umarova, Sh.Yuldashevalar tomonidan tadqiq etilgan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi doirasida L. Vigotskiy, L. Volkova, V. Seliverstov, I. Romanova, I. Novichkova, Ye. I. Tixeva, A. Tambovseva, O. Safonova, Ye. A. Flerina, L. Verbiskaya, kabi olimlar tomonidan maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki nutqining buzilishini aniqlash, nutq yetishmovchiligini to'g'rilash, so'zni shakllantirish usullari, nutqni o'stirish va idrok etish texnikasini rivojlantirish bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan. Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish mavzusiga doir tadqiqotlar olimlar L.V.Abakumova, A.F.Boysova, V.K.Buryak, A.N.Vasileva, L.S.Vigotskiy, V.V.Gerbova, A.S.Egorova, I.A.Zimnyaya, T.A.Ladijenskaya, B.Oskarson, G.N.Pristupa, T.G.Ramzaeva, S.P.Redozubov, N.F.Titova, A.V.Xutorskiy, T.I.Shamova, S.Shoyanalar tomonidan olib borilgan.

Xorij olimlaridan A. Maler, G. Sikito, J. Marileyn, M. Joanna, P. Laydia, S. Egli, D. Faulkner, L. Plouvman va S. Stepenlar tomonidan raqamli texnologiya va boshqotirmalar, erta yoshdagi bolalarni tarbiyalashda ijodkorlik va innovatsion texnologiyalarning o'rni, ularning savodxonligini rivojlantirish tadqiq etilgan. Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalalarining tadqiqi Gail Ferguson, D.Nunan, J.Goldshteyn, Odima Leo Ekaptin, Katya Sylvalarning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan.

Respublikamizda maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy, ruhiy, aqliy va intellektual jihatdan har tomonlama salohiyatli qilib tarbiyalash bugungi kunning muhim masalalari darajasiga ko'tarilgan. Shu nuqtai nazardan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini samarali o'stirishda raqamli ta'lim va

innovatsion texnologiyalar sharoitida ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni nutqni o'stirishga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, mashg'ulotlarda bolalar nutqini o'stirishning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish va samarali omillarini aniqlash, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida nutqni o'stirish metodikasini intensiv o'rgatish modelini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida nutqni o'stirishda uzluksizlikni ta'minlashning metodik daraja ko'rsatkichlarini aniqlash, didaktik tamoyillar, mashg'ulotlar, raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida nutqni o'stirishda metodik yondashuvlarni aniqlash, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida metodik nutqni o'stirishga doir tajriba-sinov ishlari samaradorligini baholash, tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Xulosa sifatida shuni ta'kidlash kerakki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida nutqni o'stirish metodikasi kommunikativ, integrativ, kreativ nutqiy bilim va ko'nikmalarni hosil qilish, bayon etish uslublari imkoniyatlaridan, mashg'ulotlar jarayonida nutqiy idrok omillariga hamda og'zaki nutqning o'sish ko'rsatkichini aniqlash asosida takomillashtirish, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida nutqni o'stirish metodikasiga ta'sir qiluvchi pedagogik vositalarni rivojlantirish tizimli, faoliyatli va shaxsga yo'naltirilgan nutqni o'stirishga kommunikativ yondashuvlar mazmunini samaradorligini ta'minlashga qaratilgan nutqiy-didaktik, ijodiy-kommunikativ omillarni tavsiflash asosida o'quv muhitiga aniq talaffuz va ifodali nutq ustuvorligi tamoyillarini “savol-javobdan – bog'langan nutqqa” munosabatida joriy etish asosida aniqlashtirish lozim. Chunki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqni o'stirish metodikasi modeli og'zaki nutqni korrektsiyalashga qaratilgan nostandart, integrativ xarakterdagi mashq va topshiriqlar erkin so'zlashishga xizmat qiluvchi matnlarni mustaqil tinglab tushunish, bolalarda nutqiy zaxirani intensiv rivojlantiruvchi variativ yondashuvlarni raqamli ta'lim va innovatsion texnologiyalar sharoitida o'quv motivlarini qaror toptirish asosida takomillashtirish davr talabi hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqni o'stirishning pedagogik shart-sharoitlari, maktabgacha yoshdagi bolalarni nutq o'stirish modeli “Nutq o'stirish”, “Sahnalashtirish” markazlarida bolalarning akademik-ijodiy, nutqiy-motivatsion harakat trayektoriyasini faol tashkil etishga mo'ljallangan tinglash, tushunish, ifodalash o'quv topshiriqlarini teskari ta'lim elementlariga adaptivlashtirish asosida takomillashtirilishi muhim ahamiyatga kasb etadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq o'stirish va savodxonlik mashg'ulotlarini, tarbiyachilar malakasini oshirish kurslari dasturlarini mazmunan boyitishga xizmat qilishi hamda oliy ta'lim muassasalarining “Maktabgacha pedagogika”, “Bolalar nutqini o'stirish”, “Tabiat bilan tanishtirish”, “Maktabgacha ta'limda pedagogik diagnostika”, “Maktabgacha ta'limni o'qitish texnologiyalari va loyihalashtirish” kabi ixtisoslik modullari mazmunini takomillashtirishda foydalanilishi bilan izohlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Azimova N. E. Bo'lajak kasb ta'limi o'quvchisini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash texnologiyasi. Ped. fan. nom. dis. avtoref., –T., 2012. – B.41.
2. Aminova F. H. O'quvchilarni muloqot matni yaratishga o'rgatishning didaktik asoslari. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. –T., 2007. –B. 164.
3. Berdaliyeva G. A. Maktabgacha ta'lim muassasalari nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasini takomillashtirish: Ped. fan. falsafa doktori (PhD)... avtoreferati: 13.00.08 / – T., 2020. – B.12-14.
4. Berdiyeva M. M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini pedagogik qo'llab-quvvatlash asosida intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish: Ped. f. b. f. dok. (PhD) diss. avtoref. – T., 2020. –B 46.
5. Жумашева Г. Формирование основ культуры общения дошкольников на каракалпакском языке (группы с русским языком обучения) средствами театрализованных игр: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – теория и история педагогики /– T., 1996 й., 140 с.
6. Лазарева М. В. Интегрированное обучение детей в дошкольных образовательных учреждениях: Дис... д-ра. пед. наук: 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования /– М., 2010. – 479 с.

7. Isabayeva A. Y. Maktabgacha yoshdagi bolalarni muloqotga o'rgatish texnologiyalarini takomillashtirish mavzusida 13.00.08 – Maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati 2023 y. 48-b.
8. Mahkamova M. Yu. Bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish. dis. ... pedagogika fanlari nomzodi: 13.00.01 . –T., 2002. –B. 170.
9. Muhiddinov A. F. O'quv jarayonida nutq faoliyati. –T.: O'qituvchi, 1995. –138 b.

Gulhoyo RAHIMOVA,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti «Psixologiya» kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: gulhayorahimova@utas.uz@gmail.com

Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent S.To'ychiyeva taqrizi asosida

OILAVIY HAYOT DINAMIKASIDA SHAXS INQIROZLARINING OILA MUSTAHKAMLIGIGA PSIXOLOGIK TA'SIRI

Аннотация

Oilaviy hayot dinamikasi obyektiv hodisalar bilan belgilanadi va barcha oila a'zolarida yoshga bog'liq o'zgarishlar sharoitida amalga oshiriladi. Har bir oila a'zosining shaxsiga ta'sir qiluvchi yoshga bog'liq psixologik o'zgarishlar ikkinchisining hayotini tubdan o'zgartiradi. Ushbu farqlarning mavjudligini tan olish oilaviy hayot siklining asosiy bosqichlarini belgilash zaruriyatiga olib keldi. Bunday davrlashtirishning ahamiyati ko'p jihatdan hayot siklining har bir bosqichi odatiy rivojlanish muammolari bilan tavsiflanadi. Maqolada oilaviy hayot dinamikasida shaxs inqirozlarining ahamiyati hamda oila mustahkamligiga psixologik ta'siri bo'yicha qiyosiy tahlillar amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Oila, qadriyatlar transformatsiyasi, yosh inqirozlari, yetuklik davri, munosabatlar, psixologik farqlar, oila funksiyalari, rollar taqsimoti.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ЛИЧНОСТНОГО КРИЗИСА НА СТАБИЛЬНОСТЬ СЕМЬИ В ДИНАМИКЕ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

Жизненный цикл развития семьи определяется объективными событиями (рождение, смерть) и осуществляется в контексте возрастных изменений всех членов семьи. Возрастно-психологические изменения, касающиеся личности каждого члена семьи, коренным образом преобразуют жизнь последней. Признание существования этих различий привело к необходимости определения основных стадий жизненного цикла семьи. Важность такой периодизации во многом определяется тем, что для каждой стадии жизненного цикла характерны типичные проблемы развития, знание которых поможет супругам, с одной стороны, подготовиться к их появлению и разрешению. В статье проводится сравнительный анализ значения кризисов личности в динамике семейной жизни и их психологического влияния на стабильность семьи.

Ключевые слова: Семья, ценностная трансформация, возрастные кризисы, половое созревание, отношения, психологические различия, семейные функции, ролевое распределение.

THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF PERSONAL CRISIS IN THE DYNAMICS OF FAMILY LIFE ON FAMILY STABILITY

Annotation

The dynamics of family life are determined by objective events and are carried out in the context of age-related changes in all family members. Age-related psychological changes that affect the personality of each family member fundamentally change the life of the other. Recognizing the existence of these differences led to the need to define the main stages of the family life cycle. The importance of such periodization is largely because each stage of the life cycle is characterized by typical developmental problems. In the article, a comparative analysis of the importance of personality crises in the dynamics of family life and their psychological impact on family stability is carried out.

Key words: Family, value transformation, age crises, maturity period, relationships, psychological differences, family functions, role distribution.

Kirish. Oila – bu jamiyatning aholining jismoniy va ma'naviy ko'payishiga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqadigan nikoh yoki qarindoshlik munosabatlari, umumiy hayot, o'zaro ma'naviy javobgarlik va ijtimoiy zarurat orqali bog'langan kichik ijtimoiy-psixologik guruh. Jamiyat hayoti va faoliyatining barcha tizimlarini qamrab olgan inqiroz millat, davlat va jamiyat hayotiyiligini belgilovchi eng muhim ijtimoiy omil bo'lib xizmat qiluvchi oilaga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda nikoh va oila g'oyasi, oilaviy rollarni taqsimlash jiddiy o'zgarishlarga duch kelmoqda. Oilaviy qadriyatlarining o'zgarishi kuzatilmoqda, bu esa ajralishlar, nikohdan tashqari tug'ilishlar, to'liq bo'lmagan oilalar sonining ko'payishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda oilaning, shuningdek, nikohning ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganish, turmush o'rtoqlarning o'zaro munosabatlarining xususiyatlarini o'rganish, nikoh haqiqatidan qoniqish xususiyatlari va nikohdagi rol munosabatlarining xususiyatlari kabi masalalar oila psixologiyasi uchun muhimdir. Muvaffaqiyatli oilaviy vaziyatning asosiy tarkibiy qismlari nikohdan qoniqish, shuningdek, umuman oilaviy munosabatlardir. Nikohning qoniqishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillardan biri inqirozli hodisalardir.

Oilaviy inqirozlar odamlarning xatti-harakatlarining xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan juda noaniq va shuning uchun

noadekvat vaziyatlar bilan tavsiflanadi. Turmush o'rtoqlarning shaxsiy munosabatlari tizimini, ularning oilaviy g'oyalari va munosabatlarini, shuningdek, oilaviy munosabatlarni uyg'unlashtirish jarayonini murakkablashtiradigan, nikoh majburiyatlarini va funksiyalarini bajarishga mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga ta'sir qiladi, shuningdek, muvaffaqiyatli oilaviy hayot tarziga xalaqit beradigan va salbiy ta'sir ko'rsatadigan ziddiyatli vaziyatlarda o'zaro munosabatlarining tabiatini o'rganish muhim ahamiyatga ega [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oilaviy munosabatlar inqirozini o'rganish muammosi nisbatan kam tadqiq etilgan. Erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlar (Korostylev N.N) [2], alohida oila a'zolari (Kufiyak E.V., Malyarova N.V) [11] o'rtasidagi munosabatlardagi inqiroz jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflovchi alohida tadqiqotlar mavjud. Bir qator tadqiqotlar er-xotinlar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarining xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan (Aleshina Yu.E., Borisov I.Yu., Vitek K., Vladin V.Z.) [3], inqirozning psixologik jihatlarini asosan ijtimoiy-psixologik jihatda yoki muayyan amaliyotlarni amalga oshirish bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi: (Zuskova O.E., Obozova A.N.) [4], psixologik maslahat (Navaitis G.A) [5], psixologik korreksiya (Poddubny N.V) [6], shuningdek oilaga psixologik xizmat ko'rsatish (Kratochvil S., Chernikov A.V.) [8].

Oiladagi inqiroz hodisalarini va inqiroz munosabatlarini o'rganishga nazariy yondashuvlar T.V.Andreeva, K.Arons, F.E.Vasilyuk, O.A.Karabanova, N.I.Olifirovich, V.G.Romek, V.Satir va boshqalarning tadqiqotlarida ham berib o'tilgan.

Hayotiy inqirozlar - bu odam stressli vaziyatlarga yoki qiyin hayotiy voqealarga duch kelganda kuchli psixologik qiyinchiliklar va beqarorlik davrlari. Ushbu inqirozlar ajralish, yaqin kishining o'limi, ish joyini yo'qotish, jiddiy kasallik, moliyaviy muammolar, ofatlar, nizolar yoki shaxsiy maqomning o'zgarishi kabi turli hodisalar tufayli yuzaga kelishi mumkin. Bunday holatlar odatdagi tartibni buzishi, ko'p stressni keltirib chiqarishi va tashvish, qo'rquv, umidsizlik, g'azab yoki kuchsizlik hissi kabi kuchli hissiy reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Inqirozlar insonning jismoniy va psixologik farovonligiga ta'sir qilishi mumkin, bu o'z-o'zini hurmat qilishni yo'qotish, hayotning maqsadiga oid savollar, o'z qobiliyatlariga shubha va hayot nuqtai nazarini o'zgartirish bilan birga keladi. Biroq, ular shaxsiy o'sish, qadriyatlarini qayta ko'rib chiqish va hayotda yangi boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish uchun imkoniyat bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, nikoh munosabatlari sohasida yuzaga keladigan inqirozli hodisalar shaxsiy farqlar psixologiyasi doirasida shaxs psixologiyani qo'llash muammosi, shuningdek, shaxslararo munosabatlar muammolari bilan bog'liq. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, nikoh hayoti turlicha bo'lgan er-xotinlarning inqirozli munosabatlarining xususiyatlarini o'rganishga jiddiy e'tibor qaratish kerak.

Andreeva T.V.ning so'zlariga ko'ra. "Nikoh va oilaga qiziqish doimo barqaror va keng tarqalgan hodisalar sirasiga kiradi. Jamiyat uchun ushbu ijtimoiy institutlarni bilish va ularning rivojlanishiga yo'naltirish qobiliyati juda muhim, chunki aholining ko'payishi va ma'naviy qadriyatlarini yaratish va yetkazish ko'p jihatdan ularning holatiga bog'liq" [7].

Sivilizatsiya davrida oilaning odamlarning ijtimoiy va shaxsiy hayotida egallagan ahamiyati uni o'rganishga nisbatan erta va doimiy qiziqish uyg'otdi. Bundan tashqari, uzoq vaqt davomida (taxminan 19-asrning o'rtalariga qadar) oila jamiyatning asl va tabiatan monogam birligi, rivojlanishining boshlang'ich nuqtasi va miniatyura «prototipi» sifatida qaraldi.

Hozirgi vaqtda jamiyatda oila jamiyatning bir bo'lagi sifatidagi g'oyalardan uning ichki qadriyatini tushunishga o'tish jarayoni sodir bo'lmoqda. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, oila instituti hozir inqiroz va ijtimoiy tanazzul holatida. Oilaning moliyaviy ahvolidan yomonlashishi, to'liq bo'lmagan oilalar sonining ko'payishi, farzand ko'rishga qiziqishning pasayishi, bolalarning o'z oilalaridan uzoqlashishi, hayotda o'rnatilgan tengdoshlarining obro'siga nisbatan ota-onalarning obro'sining pasayishi, o'smirlik deviatitsiyasi darajasining oshishi bo'yicha o'tgan yillar davomida oilaviy munosabatlar tizimida barqaror tendensiya kuzatilgan.

Kukulyar A.M., Batova N.E.ning tadqiqotlarida ko'rsatilganki, «...ko'pchilik olimlar oilani kundalik hayotni birgalikda olib boradigan, umumiy qadriyatlarini baxt ko'radigan, shuningdek, turmush o'rtoqlar sifatida o'z funksiyalari va rollarini bajaradigan sheriklar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga asoslangan kichik ijtimoiy guruh deb hisoblashadi. Oila - bu oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning rasmiy tomonini, munosabatlarning norasmiy tuzilishini, shuningdek, oilaviy munosabatlar tizimini o'z ichiga olgan murakkab tizim» [9].

Turmush o'rtoqlarning shaxsiy munosabatlari tizimini, ularning oilaviy g'oyalari va munosabatlarini, shuningdek, oilaviy munosabatlarni uyg'unlashtirish jarayonini murakkablashtiradigan, nikoh majburiyatlari va funksiyalarini bajarishga xalaqit beradigan va salbiy ta'sir ko'rsatadigan ziddiyatli vaziyatlarda o'zaro ta'sir qilish xususiyatini o'rganish muhimdir. Ko'pgina zamonaviy psixologlarning fikriga ko'ra, aksariyat hollarda oiladagi inqirozlar muammoli vaziyatni keltirib chiqaradi, bu ham intellektual, ham hissiy stressning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Aksariyat turmush o'rtoqlar turmush o'rtoqlardan birining ishini yo'qotishi, hayot yo'riqnomalari va qadriyatlarining o'zgarishi, shaxsiy makonni qayta yo'naltirish, qadriyatlar va ustuvorliklarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi

mumkin bo'lgan ushbu salbiy hodisalarini bartaraf etish uchun jiddiy harakatlarni talab qiladi [10].

Tadqiqot metodologiyasi. Insonning o'zi, dunyo va uning bu dunyodagi o'rni haqidagi g'oyalari bunday o'zgarishlarning natijasi shaxsning jiddiy o'zgarishlari bo'lib, bu turli xil qaramlikka olib kelishi mumkin. Hozirgi vaqtda oiladagi inqirozli munosabatlarning mohiyatini tushunish uchta yondashuvi mavjud: oilaviy hayot siklining qonuniyatlarini o'rganishga asoslangan yondashuv, oilaning hayotiy jarayonidagi voqealarni tahlil qilishga asoslangan yondashuv va to'g'ridan-to'g'ri oiladagi yoki alohida oila quyi tizimlaridagi inqirozli vaziyatlarni tahlil qilishga asoslangan yondashuv shular jumlasidandir.

Inson ijtimoiy hayot tarzida ma'lum muhit ta'sirida, ijtimoiy-sotsial sharoit negizida shaxs degan maqomga ega bo'ladi. Shaxs o'zaro tashqi muhit bilan aloqador bo'lganligi sababli, ijtimoiylashuv amaliyotini boshidan kechiradi. Shu bilan birgalikda ushbu ijtimoiylashuv jarayonida shaxs psixikasidagi individuallik xususiyatlari (temperament, xarakter, qobiliyat) qaror topadi va rivojlanadi. Shaxs rivojlanishidagi davriy inqirozlarni ta'sirida Shaxsiy inqiroz bir qator psixologik va hissiy alamatlar bilan birga bo'lishi mumkin, masalan:

1. O'zini yo'qotgan va ishonchsiz his qilib, shaxs o'zini o'zi va maqsadlari bilan tanish bo'lmagan his qilishi mumkin.
2. Hissiy beqarorlik, tashvish, umidsizlik, g'azab yoki nochorlik hissi kabi kuchli hissiy reaksiyalari.
3. Ilgari muhim narsalarga qiziqish va motivatsiyani yo'qotish va charchoq, umidsizlik va norozilikni boshdan kechirish.
4. O'z-o'zini inkor etish va yangi o'ziga xoslikni izlash, inson o'zi va uning atrofidagi dunyo haqidagi qarashlarini qayta ko'rib chiqsa, bu yangi qadriyatlar va maqsadlarni izlash bilan birga bo'lishi mumkin [12].

Shaxsiyat inqirozlarini shaxs rivojlanishining ma'lum bir bosqichi sifatida ko'rish mumkin, ammo tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson uchun inqiroz natijalarini ijobiy baholash (hayotni qayta ko'rib chiqish, yangi ufqlarni ochish) juda kam uchraydigan narsa, 5% dan ortiq. Keyinchalik samaraliroq, kattalar inqirozlar orqali emas, balki sog'lom, rejalashtirilgan tarzda rivojlanadi. Shaxsiy inqirozlarga ijobiy munosabatni rivojlantirish emas, balki odamlarni shaxsiy o'sishi va rivojlanishida ijobiy motivatsiyaga yo'naltirish afzalroqdir. Shaxsiy inqirozni vaqtinchalik yomon kayfiyatdan hayotning turli jabhalariga ta'sir qilish muddati va darajasi bilan ajrata olinadi. Agar stress, noaniqlik va norozilik hissi uzoq vaqt davom etsa va inson hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatsa, bu inqirozni ko'rsatishi mumkin.

Yoshga bog'liq o'zgarishlar bilan bog'liq bu oilaviy inqirozlarning barchasi sheriklardan muloqot, o'zaro tushunish, bag'rikenglik va moslashuvchanlikni talab qiladi. Ushbu inqirozlardan o'tish va oilaviy munosabatlarni mustahkamlash uchun o'zaro yordam ko'rsatish, birgalikda yechimlar va murosalarini izlash muhimdir.

Hayotiy inqiroz - bu inson hayotida qiyin vaziyatlarga yoki jiddiy o'zgarishlarga duch kelganida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan kuchli hissiy, psixologik va jismoniy o'zgarishlar davri. Bularga buzuvchi hodisalar, favqulodda vaziyatlar, yaqinlarni yo'qotish, munosabatlarning buzilishi, sog'liq muammolari, ish yoki uyni yo'qotish, oila yoki ishdagi mojarolar, jarohatlar yoki hayotning kutilmagan o'zgarishlari kiradi. Hayotiy inqiroz stress, tashvish, tashkunlik, o'z-o'zini hurmat qilishning yo'qolishi, qaror qabul qila olmaslik, nochorlik hissi va o'zgarishlarni yengish qiyinligi bilan birga bo'lishi mumkin [13].

Yetuklik yoshidagi nikohning asosiy belgilari, bir tomondan, jismoniy kuchning cheklanganligi, ma'naviy charchash, hayotga qiziqishning yo'qolishi kabi salbiy xususiyatlar bo'lsa, ikkinchi tomondan, turmush o'rtoqlar balog'atga yetgan oila - bu insonning asosiy ehtiyojlarini qondirish, o'zaro yordam uchun joy hisoblanadi. Bunday oilaning mavjudligining maqsadi shaxsiy yo'naltirilgan ma'nolarni izlashdir. Turmush o'rtoqlar yetuklikka yetgan oilada oila mafkurasida o'zlarining, oila ichidagi muammolariga e'tibor qaratib, yopiqlikka qarab o'zgarishlar yuz beradi.

Xulosa va takliflar. O'z taqdirini hal qilish inqirozi har qanday yoshda va har qanday yoshda sodir bo'lishi mumkin turli sharoitlar, va qanday sharoitda bo'lishidan qat'iy nazar, inqiroz insonga qattiq beriladi. Ushbu holatni bartaraf etish uchun siz kimligingizni aniqlab olishingiz kerak, keyin sizni chalg'itadigan fikrlardan xalos bo'lishingiz va shaxsiyatingizni yanada yaxlit qiladigan yangi narsalarni o'rganishingiz kerak.

Oilada inqirozga olib kelishi mumkin bo'lgan obyektiv sharoitlar bilan bir qatorda, esa turmush o'rtoqlarning shaxsiy xususiyatlari va sevgi tuyg'usining o'zgarishi bilan bog'liq subyektiv omillar ham mavjud bo'lib, ular ham nikohda inqiroz munosabatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Oila, eng avvalo,

atrof-muhit bilan doimiy almashinadigan ijtimoiy tizimdir. Oilaning faoliyati bir-birini to'ldiruvchi ikkita asosiy qonunga bo'ysunadi - gomeostaz qonuni (doimiylik va barqarorlikni saqlashga qaratilgan) va rivojlanish qonuni. Rivojlanish qonuni oilani har qanday tizim kabi tarixiy nuqtayi nazardan kelib chiqishi, rivojlanishi va tugatilishi (mavjudligini to'xtatish) nuqtayi nazaridan tavsiflash mumkinligini anglatadi. Shuning uchun biz oilaning hayot aylanishi va uning kelib chiqishidan hayot faoliyatining to'xtashigacha bo'lgan o'zgarish bosqichlarining ma'lum bir davriyligi va ketma-ketligi haqida gapirishimiz, shuningdek, shaxsiy inqirozlar davrida oilaviy hayot dinamikasi o'zgarishlarini tahlil qilishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. — Изд. 2-е. — М.: Независимая фирма "Класс", 1999. - 208 с.
2. Алешина Ю.Е., Борисов И.Ю. Полоролевая дифференциация как комплексный показатель отношений супругов. Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. - 1989. - № 2. - С. 44-53.
3. Андреева Т.В. Психология семьи / Т.В. Андреева. - СПб.: Речь, 2007. - 384 с.
4. Борисов И.Ю. Полоролевая дифференциация во взаимоотношениях супругов на различных стадиях жизненного цикла. Психология семьи: хрестоматия / сост. Д.Я. Райгородский. - Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. - С. 321-323.
5. Дружинин В.Н. Психология семьи. Журнал Высшей школы экономики. 2005. Т. 2. № 3. С. 60-77.
6. Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф., Олифирова Н.И. Психология семейных кризисов. - СПб.: Речь, 2006. - 360 с.
7. Коростылева Н.Н. Женщина и мужчина: от конфликта к согласию (Исследование тендерного конфликтогенеза). Монография. М.: Библионика, 2005.
8. Коростылева Н.Н. Основы гендерной конфликтологии. - Воронеж: Изд-во Воронежского государственного унта, 2003. - 192 с.
9. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний. - М.: Медицина, 1991. - 336 с.
10. Крюкова Т.Л., Сапоровская М.В., Куфтяк Е.В. Психология семьи: жизненные трудности и совладение с ними. - СПб., Речь, 2005.
11. Малярова Н.В. Особенности социологического анализа семейных конфликтов. Социологич. исслед. № 1. 1984.
12. Навайтис Г. Семья в психологической консультации. - М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. - 224 с.
13. Черников А.В. Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики. М., 2001.

Roza REYMBAEVA,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti, b.f.n., PhD.

Raya ERNAZAROVA,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali assistenti

Aynura DARYABAEVA,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali talabasi

Pedagogika fanlari doktori, professor X. Xudoyqulov taqrizi asosida

SOCIAL ACTIVITIES OF STUDENTS AND YOUTH AND RESPONSIBILITY TO THE MOTHERLAND

Annotation

This article covers the social foundations of the dialectic of traditionalism and modernity in the development of the spiritual and moral consciousness of students, objective factors in ensuring national spiritual stability, scientifically based criteria for raising youth spirituality and ways and methods of forming the qualities of creative thinking, non-standard decision-making, strong civic position in scientific terms.

Key words: Student-youth, pragmatic thinking, ideological immunity, spiritual-moral competency, creative thought, non-standard decision, Civil position, socialization.

ОБЩЕСТВЕННАЯ АКТИВНОСТЬ СТУДЕНТОВ И МОЛОДЕЖИ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПЕРЕД РОДИНОЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются социальные основы диалектики традиционализма и современности в развитии духовно-нравственного сознания студенческой молодежи, объективные факторы обеспечения национальной духовной стабильности, научно обоснованные критерии повышения духовности молодежи, а также пути и методы формирования качеств творческого мышления, принятия нестандартных решений, сильных гражданская позиция в научном плане.

Ключевые слова: Студенческая молодежь, прагматическое мышление, идеологический иммунитет, духовно-нравственная компетентность, творческое мышление, нестандартное решение, гражданская позиция, социализация..

TALABA-YOSHLARNING IJTIMOYIY FAOLIYATI HAMDA VATAN OLDIDAGI MAS'ULIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy ongini rivojlantirishda an'anaviylik va zamonaviylik dialektikasining ijtimoiy asoslari, milliy ma'naviy barqarorlikni ta'minlashdagi obyektiv omillar, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishning ilmiy asoslangan mezonlari hamda kreativ tafakkur, nostandart qaror qabul qilish, mustahkam fuqarolik pozitsiyasi fazilatlarini shakllantirish yo'llari va usullari ilmiy jihatdan yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: Talaba-yoshlar, pragmatik tafakkur, mafkuraviy иммунитет, ma'naviy-axloqiy kompetent, kreativ fikr, nostandart qaror, fuqarolik pozitsiya, ijtimoiylashtirish.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish metodikalari, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash mexanizmlari, bo'lajak o'qituvchilarning axloqiy sifatlarini rivojlantirishning amaliy pedagogik tizimi, o'qitish modellari texnologik taraqqiyot g'oyalari bilan uyg'unlashtirilgan interfaol dasturlar ta'lim jarayoniga tatbiq etilgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "XXI asrning Oliy ta'limi" Butunjahon deklaratsiyasi, YUNESKOning "Oliy ta'limni isloh qilish va rivojlantirish" dasturiy hujjatlarida dunyo miqyosida oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishga, modulli ta'limni tashkil etishga, o'qitishning zamonaviy usullarini joriy etish orqali talabalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasini yanada takomillashtirishga alohida e'tibor berilgan.

Jahon oliy ta'lim tizimida talabalarni kasbiy ijtimoiylashtirish, ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish, ijtimoiy faolli va tashabbuskorligini tarbiyalash metodikasini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. AQSH, Rossiya, Germaniya, Fransiya, Xitoy, Koreya kabi rivojlangan mamlakatlarda o'qituvchilarning tafakkurini o'stirish, qobiliyatlarini erta namoyon etish, ma'naviy-axloqiy tarbiyalash mexanizmlari samaradorligini oshirish metodikasini takomillashtirishda modulli o'qitish, (aralash o'qitish), mahorat darslari, vebinarlar, evristik metodlar, virtual ta'lim texnologiyalarini qo'llash muhim o'rin tutadi.

Respublikamiz ta'lim muassasalarida barkamol shaxsni kamol toptirishga doir meyoriy hujjatlar ishlab chiqish, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy qilish, moddiy-texnik bazasini yangilashga

alohida e'tibor qaratilmoqda..Bugungi kunda ko'pchilik olimlar biz yashayotgan XXI asrni – intellektual boylik hukmronlik qiladigan asr, zamonaviy va ilg'or texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish sohalarini shiddatli o'sib borayotgan davr deb baholamoqda.

Biz yapon mu'jizasi, koreys tabiati kabi iqtisodiy o'sish namunalari o'rganar ekanmiz, avvalo ularda millat tafakkurini tubdan taraqqiy ettirishga asosiy urg'u berilganiga guvoh bo'lamiz. Yurtimizda belgilangan muammolarni bartaraf etish bo'yicha strategik yechimlar bosqichma-bosqich ishlab chiqarishga joriy etilishi boshlab yuborildi. Asosiysi, aholi ongida milliy tafakkurni o'zgartirish, qolaversa, o'sib kelayotgan avlod ongida milliy madaniyat va qadriyatlariga hurmat ko'nikmasini chuqur singdirib borish zarurati davrlar o'tib yanada oshib boraveradi. Zero, har tomonlama sog'lom fikrli xalq bilangina yuqorida belgilangan buyuk vazifalarni amalga oshirish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekiston Respublikasining hozirgi davri, bundan keyingi taraqqiyoti va istiqboli hamda mustaqilligining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy-ma'naviy zamin va qadriyatlarini mustahkamlash uchun yosh avlodga dunyo standartlari darajasida bilim berish hamda milliy ruhda tarbiyalash har doim jamiyatning eng dolzarb muammolaridan bo'lib kelgan. Mazkur vazifalarni o'z o'rinda, to'la-to'kis amalga oshirilmagan taqdirda ijtimoiy taraqqiyot ham ta'minlanmaydi. Chunki jamiyat manfaati yo'lida o'zidagi barcha bilim, qobiliyat va iste'dodini baxshida etadigan o'z kasbi va yurtiga fidoyi, yuksak bilim va ko'nikmaga ega, mustahkam hayotiy pozitsiyasi shakllangan, tadbirli va ishbilarmon yetuk kadrlargina O'zbekistonni dunyodagi har

tomonlama ilg'or davlatlar safiga chiqib borishini ta'minlab beradi.

Prezidentimiz, "Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilish uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir.

Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim deb hisoblaymiz" – deb ta'kidlaydi. Haqiqatda bugungi kunda yoshlar ongini manipulyatsiya qilishga qaratilgan hamda buzg'unchi qarashlarni singdirishga bel bog'lagan kuchlar ko'plab topiladi. Bunday yovuz kuchlarga qarshi faqat va faqat ilm-fan, ta'lim-tarbiya sohalarida tanaffussiz islohotlar orqali kurashishni taqazo etadi.

Vatanga muhabbat shundan iboratki, har bir yosh avlodni ma'rifatli qilib voyaga yetkazish va yurt ravnaqi yo'lga safarbar etishdir. Shuning uchun Islomda haqiqiy fidoiylik, bu ilm yo'lidagi jiddu-jahd hisoblanadi. Bu esa shubhasiz mamlakatning gullab yashnashiga ta'sir etadi. Shundan kelib chiqib: "O'n yillik foydani o'ylasang daraxt ek, yuz yillik foydan o'ylasang yoshlarni tarbiya qil va ularni bilimga ega qil"-degan naql xalq ichida mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. XXI asr kommunikatsiya asri, axborot asri sifatida baholanmoqda. Tom ma'noda internet yildan yilga keng taraqqiy topmoqda. Internetsiz bugungi kunda hech bir sohani tasavvur qila olmaymiz. Har qanday taraqqiyotning ijobiy hamda salbiy oqibatlari bo'lgani singari internet tarmoqlarining ham o'ziga xos salbiy jihatlari ham borki, har bir shaxs o'zida internetdan foydalanish mas'uliyatini singdirish talab etiladi.

"Mas'uliyat" – falsafiy kategoriya sifatida ijtimoiy voqelikda insonning anglanilgan hatti-harakatlarini ifodalaydi. Bu falsafiy kategoriya orqali insonlarning ijtimoiy-ma'naviy, moddiy-jismoniy, ruhiy-tabiiy mas'uliyat kabi xislatlari qamrab olinadi va tahlilga tortiladi. Ijtimoiy falsafada bu tushuncha shaxsning jamiyat oldidagi ma'naviy-axloqiy talablarni bajarishi nuqtai nazaridan olib qaraladi. Shaxs ma'naviy kamolotida mas'uliyat masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Mas'uliyatning ijtimoiy-ma'naviy funksiyasi turli zamon va makonga qarab o'zgacha mazmun kasb etib boradi. Bu bevosita shaxslararo, guruhlararo, davlat va jamiyatlararo munosabatlar tarzida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, shaxs ma'naviy taraqqiyotining har bir bosqichida o'z ifodasini topgan mas'uliyat darajasi ham o'zgarib boradi va shaxs ma'naviy faoliyati, uning turfa xususiyatlari bilan bir butunlikda kechadi. Demak, ijtimoiy mas'uliyat inson ma'naviy hayotining mazmun- mohiyatini tashkil qiluvchi bosh omil hisoblanadi. Har bir shaxs o'zining vatan, xalq, jamiyat oldidagi fuqarolik burchi vijdon ishi ekanligini his qilmog'i lozim. Zero, o'z burchini, mas'uliyatini yaxshi his qilgan odamlarning xalq, yurt oldida obro'yi, qadr-qimmatini, mavqei oshib, bunday shaxslarni barcha birday e'zozlaydi.

Mutafakkir olim Abdurauf Fitrat mas'uliyatni shaxsning "ma'naviy xatti – harakatlari majmui" sifatida talqin etadi. Darhaqiqat, inson ma'naviy mavjudot ekan, uning xatti – harakatlarida ham ma'naviylik aks etishi tabiiy holdir. Shaxs qachon o'zining harakatlari oqibatini o'ylasa va buning uchun ma'naviy javobgarligini vijdonan his etsa, ana shunda mas'uliyat haqiqiy ma'naviy xatti- harakatlar majmuasiga aylanadi. F.A.Mamadaliyeva tadqiqotida: "Mas'uliyatda shaxsning o'ziga xos ma'naviy jihatlari namoyon bo'ladi. Masalan iymon-e'tiqodlilik, vijdoniylik, or-nomuslilik, irodalilik, ruhan poklik, samimiylik, g'ururlilik, insonparvarlik, vatanparvarlik". Demak, bugungi tahlilali bir davrda ma'naviy barkamol shaxsni shakllanishida mas'uliyatning o'rni beqiyos.

Ma'lumki, jamiyat va mamlakatning barcha jabhalardagi rivojlanishida insonning ijtimoiy faoliyati, xususan, uning Vatan oldidagi mas'uliyati birinchi o'rinda turishi kerak. Ana shu jihat qancha yuqori bo'lsa butun jamiyatda farovon hayot kechirishga imkon yaratiladi, chunki jamiyatning eng katta boyligi ana shu insonlar va ularning go'zal fazilatlaridir. Agarda yuksak ma'naviyatli jamiyat shakllanishiga qat'iy ishongan, bunga

chuqur e'tiqod etadigan kadrlar yetishtirilsa, avvalo shunday jamiyat bo'lishiga komil ishonchi va e'tiqodi bo'lgan imonli, barkamol insonlarni tarbiyalay olinsagina ana shu jamiyat va davlatda barqarorlik, farovonlik, osoyishtalik, taraqqiyot tezlashadi. Shuning uchun ham mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, toki bugungi kunga qadar bu masalaga davlat siyosati darajasida qarab kelingan. «Bugungi kunda farzandlarimizning ma'naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi biz uchun eng dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Shuningdek, bugungi shiddatli o'zgarishlar davrida mustaqillikni mustahkamlashning faol kurashchisi bo'lib, milliy bayramlardan, g'oyaviy targ'ibotdan foydalanish, globallashuvning turli illatlariga, axborot xurujlarining har qanday ko'rinishiga, «ommaviy madaniyat» tahdidiga nisbatan g'oyaviy kurashchanlikni namoyon qilish, milliy o'zlikni himoya qilish uchun kurasha olish, buzg'unchi g'oyalarga, xoinlikka, loqaydlikka, mahalliychilikka, terrorizmga, kosmopolitizmga qarshi kurashish, buyuk kelajakka ishonch hissi bilan yashash fazilatlarini shakllanadi.

Tahlil va natijalar. Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi. Bu haqda fikr yuritganda, Abdulla Avloniyning, "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degani hozirgi vaqtda ham o'z dolzarbligini yo'qotgan emas. Taraqqiyotning bugungi holatida inson omili bilan bog'liq shunday muammolar yuzaga kelmoqdaki, ularning ko'lami ijtimoiy falsafa sohasining muhim tadqiqot obyektiga aylandi. Insonning oliy tuyg'ularidan biri sanalmish vatanparvarlik hissini shakllantirish va yuksaltirish masalasi ana shunday muammolar sirasiga kiradi. Vatanparvarlik tarbiyasida ijtimoiy muhit, an'ana, mafkura va g'oyalar bilan bog'liq jihatlarni ilmiy tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Ularni quyidagicha izohlash mumkin:

- mustaqillik tufayli yangi ma'naviy qadriyatlarining yaratilishi, inson erkinligi va qadr-qimmatini bilan bog'liq huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy tushunchalarning paydo bo'lishi ma'naviy-axloqiy ongning mohiyatini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilishni talab qilmoqda;

Vatanparvarlikning tub mohiyati deyarli barcha xalqlarning diniy va falsafiy, ijtimoiy-axloqiy tasavvur, tushuncha va qonun-qoidalarini bilan uyg'un holda o'z ifodasini topgan. bugungi kunda ta'lim tizimida bo'layotgan o'zgarishlar faqat o'quv jarayonlarini takomillashtirishnigina nazarda tutmasdan, balki milliy falsafamizning yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlaridan oqilona foydalanishni ham taqozo qilmoqda. Bu jarayonda professor-o'qituvchilar, sohaning boshqaruv xodimlaridan ham yuksak mas'uliyat talab etiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yoshlarda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishning an'anaviy va zamonaviy dialektikasida ma'naviy jihatdan yangicha dunyoqarash, o'zaro aloqadorlikda taraqqiy etish va bunday jarayonning jamiyat ijtimoiy-ma'naviy hayotining rivojlanishiga ta'siri haqida so'z yuritildi. Demak, hozirgi davrdagi Uchinchi Renessansga xos bo'lgan yuksak ma'naviy-ma'rifiy yuksalish haqida, uning yoshlar orasida keng targ'ib etilishi borasida bir qancha muammolar borligiga e'tibor qaratish lozim, bu birinchidan.

Ikkinchidan, Vatanparvarlikning an'anaviy metodologik-nazariy asoslari (qadimgi ma'naviy yodgorliklar, allomalarning asarlari, zamonamiz olimlarining ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari)dan ijobiy foydalanishni yo'lga qo'yish zarur. Zero, bu yoshlar ma'naviy dunyosining kengayishi hamda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllanishida muhim vazifani bajaradi, shuningdek, ularda ajdodlariga nisbatan faxr va iftixor tuyg'ularini shakllantiradi.

Uchinchidan, falsafa, ma'naviyat asoslari, siyosatshunoslik, tarix, adabiyot darslari hamda «Murabbiylik va axborot soati»da talaba-yoshlarga yuksak ma'naviy kamolotga doir ma'lumotlar berib borilsa, ularda vatan olidagi mas'uliyat hissi yanada shakllanishiga zamin yaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-kitob, Toshkent: "O'zbekiston", 2018.- B. 252.

2. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 17 b.
3. Ergashev I. S. Shaxs ma'naviy kamolotida erkinlik va ijtimoiy mas'uliyat uyg'unligi. nomz. Diss. Avtoreferati . - Toshkent: 2011, -B. 12.
4. Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati. -Toshkent: 2010, -B. 633.
5. Mamadaliyeva F.A. Islomiy qadriyatlarda shaxs mas'uliyati muammosi. Diss. (PhD). - Toshkent: 2020, -B. 17
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.-Toshkent: Ma'naviyat, 2008.-176 b.
7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent, 1992. –B.

UDK:316.3/4(575.1)

Maftunaxon SAIDOVA,

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi tayanch doktoranti

E-mail:Maftunaxonsaidova81@gmail.Com

Sots.f.d. M.M.Abduraxmonova taqrizi asosida

SOCIAL PORTRAIT OF CHARISMATIC PERSONALITIES

Annotation

The article focuses on the influence of leading, managing, charismatic personalities with their place in society on public management, as well as the analysis of the phenomenon of a charismatic personality within the framework of Social Sciences and theories on the peculiarities of them, on the basis of charismatic personas. There is also a definition of the qualities of a charismatic person that are used in organizing a team. The information provided was supplemented by the author's comments, explained by his personal views, ended with conclusions.

Key words: Charisma, management, leadership, charisma theory, libido, mana-person, hero, savior, glorious.

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ ХАРИЗМАТИЧНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ

Аннотация

В статье рассматривается влияние ведущих, управляющих, харизматических личностей с их местом в обществе на государственное управление, а также анализ феномена харизматической личности в рамках социальных наук и теорий об их особенностях, на основе харизматических личностей. Существует также определение качеств харизматической личности, которые используются при организации команды. Представленная информация дополнялась комментариями автора, объяснялась его личными взглядами, заканчивалась выводами.

Ключевые слова: Харизма, менеджмент, лидерство, теория харизмы, либидо, вот-личность, герой, спаситель, славный.

XARIZMATIK SHAXSLARNING SOTSIAL QIYOFASI

Annotatsiya

Maqolada jamiyatda o'z o'rniga ega yetakchi, boshqaruvchi, xarizmatik shaxslarning davlat boshqaruviga ta'siri shuningdek, ijtimoiy fanlar doirasida xarizmatik shaxs fenomenining tahlili va ularga xos fazilatlar, xarizmatik timsollar xususidagi nazariyalar xususida to'xtalib o'tilgan. Shuningdek xarizmatik shaxsning jamoani uyushtirishda qo'l keladigan sifatlariga ta'rif berilgan. Keltirilgan ma'lumotlar muallifning izohlari bilan to'ldirilib, shaxsiy qarashlari bilan izohlab o'tilgan, xulosalar bilan yakunlangan.

Kalit so'zlar: Xarizma, boshqaruv, yetakchilik, xarizma nazariyasi, libido, mana-shaxs, qahramon, najotkor, ulug'vor.

Kirish. Inson hayoti davomida komillikka intilib, jamiyatda munosib o'ringa, obro'-e'tiborga, erishish uchun harakat qilib yashaydi. Atrofdagilar tasavvurida o'zidan yaxshi ta'sirotdan ortidan yaxshi nom qoldirish uchun intiladi. Ayrim shaxslar tug'ma qobiliyatli, intellektual salohiyatli bo'lib, boshqalarga o'rnak, yo'l yo'riq ko'rsatuvchi, ularni boshqaruvchi xususiyatga ega bo'ladi. Bu xususida Sharq allomasi Nizominmulknig "Siyar-ul mulk" asarida keltirilgan quyidagi fikrlari o'rinaldi: "Alloh odamlardan bir kishiga qudratini ko'rsatib, davlat va iqbol beradi, Haq taolodan bilim va aql topib, shu bilim bilan qo'l ostidagilardan har birini o'ziga teng biladi, har biriga martabasiga mos qadr qilib, mansab beradi, xizmatkorlarini xalq o'rtasidan ajratib oladi, xar biriga bir martaba va manzala beradi, din va dunyo zaruratiyu muhimoti bilan ularni ta'minlaydi, raiyatni muxofazat qiladi, toki uning adli soyasida xaloyiq rohat ila yashab kun ko'rsin"[1].

Haqiqatdan ham xalq orasida o'z o'rniga ega boshqaruvchilik qobiliyati va jamoani bir maqsad sari yetaklashdek xarizmatik xususiyatga xar kim ham ega emas. Oddiy odamlar xarizmatik shaxs ko'nikmalarini yillar davomida tajriba orqali o'zlashtirishga urinadilar. Sababi bugun biz lider shaxs deb havas qiladigan tashabbuskor insonlar tarixda ham e'zozlangan. Ularni xalq o'zlariga boshliq deb bilib, "elboshi", "yurtboshi", deb itoat qilgan.

Lider el qatori inson emas, u doimo boshqalardan bir ikki qadam oldinda yuradigan, ulardan mehnatkashroq, fidoyiroq, sadoqatliroq, bilimlirorq va aqliroq shaxsdir. Shu boisdan ham, lider shaxsga baho berganda uni bir qadar mavhumlashtirish, oddiy odamlardan ajratib ko'rsatish, ilohiylashtirishga bo'lgan moyillikni kuzatamiz. Aslida esa shaxsda liderlikni shakllantirish katta mehnat, fidokorlik, g'ayratchanlik, bilmagan narsalarni o'zlashtirishga bo'lgan kuchli intilish, sadoqat va cheksiz vatanparvarlikni taqozo etadi[2]. Shaxs o'zining intilishi va

ishtiyoqi natijasida liderga aylanadi. Lider shaxslar atrofida doim kichik bo'lsa ham jamoa mavjud bo'ladi va u atrofdagilarni harakatga undovchi drayver vazifasini bajaradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maks Veber xarizmatik yetakchilik nazariyasining yaratuvchisi va noshiri sifatida tanilib, vaqt o'tishi bilan bu tushuncha nazariy lug'atga kirib bordi va ko'plab olimlar tomonidan xarizma nazariyasi boyitib borildi. Mutaffakir, donishmandlar tomonidan xarizmatik boshqaruvga ega shaxslar tarixda buyuk shaxslar sifatida qaralgan va ularni ulug'lab asarlar, pandnomalar yozilgan sheru, dostonlar bitilgan. Xarizmatik shaxs tushunchasiga bo'lgan diniy yondashuvlardan so'ng tadqiqotchi olimlar tomonidan xarizma fenomenini o'rganish va tahlil qilishga bo'lgan qiziqishning ortgani ham shundan dalolat beradi.

Shuningdek sotsiologiya va boshqa ijtimoiy fanlar doirasida ko'plab olimlar Veberning xarizmaga oid qarashlarini ilgari surish, boyitish, yoki tanqid qilish orqali o'z yondashuvlarini kiritganlar. Jumladan, J.Blondel, S.Moskovichi, P.Shtompka, L.Landarm va boshqa olimlar xarizmatik xulq-atvorning hatti harakat yo'nalishidagi farqlarni ochib berganlar. G.Lebon xarizma hodisasini tahlil qilib, xarizma yoki shaxsiy jozibadorlik biror bir g'oya yoki vazifaning shaxs ongida ustunligi bo'lib, ushbu ustunlik shaxsning tanqidiy qobiliyatini so'ndirib, ruhiyatni g'ayrat va ishtiyoq bilan to'ldiradi[3] deb ta'kidlagan. Ushbu nuqtayi nazarni tahlil qiladigan bo'lsak, muhim vazifani bajarishga ishonchsizlik yoki oldimizda qo'yan maqsadga yetisha olmaslik hissi ishtiyoqni so'ndiradi va sustkashliklarga yo'l qo'yamiz. Demak xarizmatik xususiyat fokuslarimizni bir maqsadga qaratib olg'a harakat sari undovchi kuch deb ta'riflashimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Shuningdek ushbu o'rganilishi qiyin va qiziqarli hodisa xarizma qayerdan va qanday paydo bo'lgan degan savollarga javob berish uchun psixologik

yondashuvlarning antologiyasini tahlil qilish maqsadga muvofiq. Psixanalitik yondashuvdagi xarizmatikaga oid bilimlarning integratsiyasi Z.Freyd, K.G.Jung, A.Adler, E. Fromm asarlarida to'liq namoyon bo'ladi. Ijtimoiy jarayonlarni shaxs psixologik xususiyatlariga ta'sirini o'rganib, Z. Freyd xarizmatik rahbar buyurish — boshqarish zanjirining markaziy bo'g'ini bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, xarizmatik shaxsning izdoshlari uning tashqi qiyofasi va odob-axloqidan shunchalik ilhomlanganki, uning fikrlari omma tomonidan o'z fikrlari sifatida qabul qilinadi va har qanday turdagi jamoaning asosi "jamoaviy libido" deb tariflangan. Bunga misol tariqasida Z. Freyd jamoaning ikki turini misol qilib keltirgan: cherkov va armiya: ikkala holatda ham libido omili aniq namoyon bo'ladi — ya'ni Iso Masihga bo'lgan muhabbat yoki harbiy rahbarga bo'lgan muhabbat, bunday jamoalarda har bir inson, bir tomondan, rahbar bilan, ikkinchi tomondan, jamoani tashkil etuvchi har bir shaxs bilan libidinoz tarzda bog'liqdir. "Agar rahbar bilan aloqa buzilsa, ommaviy shaxslar o'rtasidagi o'zaro aloqalarga ham putur yetadi, jamoa parchalanadi"[4].

Z.Freydning klassik psixanalizi nuqtayi nazaridan xarizmatik rahbar odamlarni birlashtira oladigan, uning ruhiyatiga chuqur ta'sir o'tkaza olishga qodir shaxs, shuning uchun bu odamlar ko'r — ko'rona va sadoqat bilan o'z rahbariga ergashadilar, uni sevadilar va hurmat qiladilar. Uning mushohadasiga ko'ra, jamoaning rahbarga bo'ysunishi libidinal energiyaga asoslangan. Shu bilan birga, Freyd xarizmatik rahbar obrazida ikki qutbli tarkibiy qism o'z o'rnini topishini ta'kidlaydi: ilohiy ota Iso va jamoa qahramoni obrazi. Mana shunday obrazlar bilan qabul qilinadigan rahbar ham zavqlantiradi, ham qo'rqitadi, jamoada unga so'zsiz ergashish istagini uyg'otadi. A.Adlerning individual psixologiya konsepsiyasiga bo'yicha shaxs patologik jihatdan o'zining aqliy va jismoniy kamchiliklarni to'ldirish vositasi sifatida boshqalarga hukmronlik qilishga intiladi. Shuningdek, A.Adler "Biz deyarli barcha taniqli (xarizmatik) shaxslarda qandaydir nomukammallikni uchratishimiz mumkin, ularning barchasi o'z hayotining boshlarida ma'lum bir to'siqlarga duch kelganga o'xshaydi, lekin to'siqlar bilan kurashgan va ularni yengishni uddalagan"[5] deb ta'kidlaydi. Ushbu deskusdan to'siqlar oldida taslim bo'lmaslik ya'ni bardoshlilik xarizmatik shaxsiga hos bo'lgan yana bir xususiyat degan xulosaga kelishimiz mumkin, lekin xarizmatik shaxslarda nomukammal xususiyat mavjud bo'lishi yoki o'tmish hayotida to'siqlarga uchragan bo'lishi mumkinligi biroz mushohadali tuyuladi. Bunday nuqtayi nazarlarga qo'shilish yoki ularni inkor etishdan avval xarizmatik shaxs xususiyatlari borasida kengroq izlanishlar olib borishimiz talab qilinadi.

K.G.Yung "Mana-shaxs" tushunchasini psixologiyaga kiritdi. Bunda shaxs o'zini qahramon yoki Xudoga o'xshash g'aroyib, kuchli, mavjudot sifatida angelaydi. "Mana-shaxs jamoaviy ongini boshqarib, qahramon odamning timsolida hukmronlik vazifasini bajaradi. U qahramon, lider, rahbar, boshliq, sehrgar, tabib, avliyo, odamlar va ruhlar hukmdori, Xudoning do'sti qiyofasida paydo bo'ladi"[6]. Bu tushunchani tahlil qilib, K.G.Yung har bir shaxs «mana-shaxs» bilan tanishishga harakat qiladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Sababi u barcha muammolarga yechim topa biladigan, hal qiloladigan ajoyib sehrgar timsolida gavdalanadi.

Tahlil va natijalar. Xarizmatik shaxslar xususidagi yana bir qancha nazariya va tahlillar K.G.Yungning fikrlariga asoslanadi. Jumladan Y. Shtayrer "Ota", "Qahramon", "Najotkor" va «Qirol» xarizmatik arxetiplarga izoh bergan. Y. Shtayrerning so'zlariga ko'ra, "Ota" obrazi patriarxal tushunchalar hukmron bo'lgan jamiyatga xos bo'lib, cheksiz muruvvatli, mulkdor

otaning timsolidir. U oqil, homiy, hamma narsani biluvchi, kuchli va qudratli, oliyjanob va ishonchli bo'lib gavdalanadi. Shuningdek, izdoshlarini xatarlarini kechiruvchi, himoyachi, xayrixoh bo'lish bilan birga itoatsizlarni qat'iy jazolovchi, talabchan boshqaruvchidir. "Qahramon" timsoli turli madaniyatlar mifologiyasida uchraydigan mashhur obraz bo'lib, keksa otadan yosh o'g'ilga o'tgan qobiliyatni anglatadi. Qahramon xarizmasiga ega bo'lgan shaxs fazilatlariga g'ayrioddiylik, mustaqillik, o'z kuchiga va fidoiyligiga ishonch, bag'rikenglik, qat'iylik va hukmronlik misol bo'lib, yengib bo'lmas qahramon o'z yo'lidan borib, dushmanlarni mag'lub qiladi, atrofda g'ildiraydigan hayrati va olqishiga sazovor bo'ladi, hech kimga bo'ysunmaydi, jamoasining hokimiyat va erkinlik haqidagi orzu istaklarini amalga oshirib, nihoyat mangulikka erishadi. U qudratli, kuchli va ulug'vordir [7].

"Najotkor" (missionerlik xarizmasi) — bu hamma narsani yeng ijobiyatiga aylantiradigan sehrgar, novatoridir. U ommani haq yo'lga hidoyat qiladi, ularning irodasini o'ziga bo'ysundiradi va itoatkor cholg'u asboblari kabi qilib qo'yadi. Uning tasir markazida jamoaning yorqin shaxsiyatga o'z ixtiyori bilan itoatkorligi turadi. Bu itoatkorlik hissini dunyoviy o'lchov standartlari bilan o'lchab bo'lmaydi. Bunday xarizmatikaga ega bo'lgan odamning sifatleri quyidagicha: ilhomlantirish, o'ziga ishonirish, bag'rikenglik, ekstrovertlik va ta'sir o'tkaza olish.

"Qirol" (ulug'vor xarizma) arxetipi siymosida K.G.Yung Yevropa xalqlari ertak qahramonlari donoligini ifodalovchi arxetipni ta'riflaydi, toj kiyish bu qahramon shakllanishining yakuniy harakati bo'lib, uning kelib chiqishi ya'ni zodagonligi muhim rol o'ynamaydi. U o'z qobiliyati va ishtiyoqi bilan qirollik darajasiga ko'tarilib taqdirining oliy martabasiga erishadi. Qirol metaforik figurasi buyuklik, xotirjamlik bilan birga hamkorlikka tayyor, eksklyuziv, ulug'vor xarizmani aks ettiradi.

Shuningdek, xarizmatik shaxs xususiyatlari borasida tadqiqot olib borgan olimlardan D.P.Kandjemi[8], K.D. Kovalski[9], xarizmatik rahbar kim, u zamonaviy jamiyat uchun qanchalik ahamiyatli degan savollarga javob qidirgan bo'lsa, N.Enkelmann[10], B.Bass[11], D.Konger, R.Kanungo[12] kabi olimlar xarizmatik shaxs qanday fazilatlariga ega bo'lishi xususida nazariyalarini taqdim etganlar.

Boshqaruv psixologiyasi boshliq faoliyatini analiz qilganda asosiy diqqatni boshqarish uning ehtiyoji yoki qobiliyatlariga mos yoki mos emasligi, qaysi individual xususiyatlariga ko'ra u boshliq darajasiga ko'tarildi, ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun u boshqaruvning qay usullaridan foydalanyapti, xodimlarga psixologik ta'sir ko'rsatish maqsadida u qay usullarni qo'llayapti kabi qator masalalarga qarataidi [13].

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlillarimiz xulosasi shuni ko'rsatadiki barcha xarizmatik obrazlar erkak timsoli asosida tavsif etilganligi biroz munozarali. Afsuski, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda ayol xarizmatik timsolini tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlar juda kam uchraydi, mavjud tadqiqotlar ham asosan G'arb tadqiqotlari kesimida tahlil qilingan. Zero, Sharqda To'maris, Turkon xotun, Bibixonim, Nodirabegim kabi mashhur ayol xarizmatik obrazlarni xarizmatik xususiyatini sotsiologiya, psixologiya va tarix fanlari nuqtayi nazaridan tadqiq etish ayol xarizmatik timsoliga oid tushunchalarni ochib berish imkonini beradi. Shaxsning xarizmasi o'rganilishi va jamiyatga tatbiq etilishi kerak bo'lgan hodisa deb hisoblaymiz. Zero xarizmatik fazilatlariga ega bo'lgan shaxslar atrofda g'ildiraydigan dunyoni his qilib, o'zgaruvchanliklarga moslasha oladi. Shuningdek xarizmatikani rivojlantirish orqali shaxs o'z taqdirini o'zi belgilaydi va hayotida farovonlikka erishadi.

ADABIYOTLAR

1. Низомулмулк «Сисёатнома» Т-2016, Янги авлод нашриёти.
2. Бекмуродов М.Б. Замонавий бошқарув социологияси. Монография. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2020. – Б.181.
3. Лебон Г. Психология народов и масс. — СПб., 1995. 198-199 ст.
4. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я. — М., 2008.
5. Адлер А. Наука жить / пер. с нем. А.А. Юдина. – Киев, 1997
6. К.Г.Юнг. Человек и его символы. – М., 2012.
7. Й.Штайрер. Харизма руководителя и управленческие архетипы // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 4. ст 105
8. Дж.Канджери. Психология современного лидерства: Американские исследования. М.: Когито-Центр, 2007.

9. Cangemi J., Kowalski C., Kahn K. Leadership behavior. New York: University Press of America, 1998
10. Энкельман Б. Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни / Пер. с нем. М.: ЗАО «Интерэксперт», 2005.
11. Bass B. M. Transformational leadership: Industrial, military and educational impact. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1997.
12. Conger J. A., Kanungo R. N. Charismatic leadership. San Francisco: Jossey Bass-Publisher, 1988.
13. Ҳайитов. О.Э. Бошқарув психологияси. Дарслик.- Тошкент. «Истиклол» 2021.-Б.31.

UDK:329.734

Kamronbek SAPARBOYEV,
Buxoro davlat universiteti talabasi
E-mail: kamronbeksaparboyev596@gmail.com

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, PhD R.Jumayev taqrizi asosida

CONSTITUTIONAL BASIS OF ENSURING SECURITY IN UZBEKISTAN

Annotation

Today, security and stability have become key issues in global politics. This article delves into the constitutional principles that underpin the preservation and enhancement of peace and stability in our country. It also discusses the core of the initiatives and strategic reforms proposed by the leader of our nation aimed at turning the region into a zone of secure and steady development.

Key words: Security, development, foreign policy, international organization, referendum, pragmatism, strategy, modernization.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

Сегодня вопросы безопасности и стабильности являются одними из наиболее актуальных в политике мирового сообщества. В данной статье рассматриваются конституционные основы сохранения и укрепления мира и стабильности в нашей стране, а также освещается суть инициатив и стратегических реформ, выдвинутых главой нашего государства для превращения региона в зону безопасного и стабильного развития.

Ключевые слова: Безопасность, развитие, внешняя политика, международная организация, референдум, прагматизм, стратегия, модернизация.

O'ZBEKISTONDA XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING KONSTITUTSIYAVIY ASOSLARI

Аннотация

Bugungi kunda xavfsizlik va barqarorlik masalalari jahon hamjamiyati siyosatidagi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Marzkur maqolada mamlakatimizda tinchlik va barqarorlikni saqlash va mustahkamlashning konstitutsiyaviy asoslari masalasi o'rganilib, mintaqani xavfsiz va barqaror taraqqiyot hududiga aylantirish borasida davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan tashabbus va strategik islohotlar mazmun-mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xavfsizlik, taraqqiyot, tashqi siyosat, xalqaro tashkilot, referendum, pragmatizm, strategiya, modernizatsiya.

Kirish. Bugungi kunda xavfsizlik va barqarorlik masalalari jahon siyotidagi eng dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Buning isbotini biz davlatlarning mudofaa tizimi va harbiy sohani rivojlantirish borasida ajratilayotgan xarajatlarining oshib borishi misolida ko'rishimiz mumkin. Biroq, hozirgi globallashtan davrda faqatgina zamonaviy qurol-yarog'ga ega bo'lish davlatlar xavfsizligi va barqarorligini ta'minlashni kafolatlay olmaydi. Nimaga deganda, hozirgi qing'ir kuchlar ochiqcha jang qilmay, balki to'satdan qo'poruvchilik amaliyotlarini harbiylarga qaratmasdan balki tinch aholini nishonga olish kabi qabih usullardan foydalanmoqda. Shunday ekan, hozirgi globallashtuv jarayonining ushbu hodisalarga o'tkazayotgan salbiy ta'sirining oldini olish haqida o'ylash va uning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish o'z mustaqilligi va suvrenitetini saqlab qolishga urinayotgan barcha millatlar oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuni o'rganishda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning nutqlari va ma'ruzalari fundamental asos bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, mamlakatimizda xavfsizlik va barqaror taraqqiyotni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat olib borish sohasida siyosatshunos va faylasuf olimlar O.Mamadaliyev, T.Tojiboyev, A.Xolyigitov, I.U.Majidov, B.Yu.Xodiyev, A.Sh.Bekmurodov, R.S.Qosimov, E.Aripov, Q.Jo'rayev, B.Tursunov, O.Musayev tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar diqqatga sazovor.

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda xavfsizlik munosabatlari sohasida davlat siyosatining konstitutsiyaviy asoslarini tadqiq etishda analiz va sintez, kompleks yondashuv, tizimli-funksional yondashuv, kontent analiz, retrospektiv tahlil, dialektik, sinergetik kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda xavfsizlik muammosi milliy chegara doirasidan chiqib, global xarakter kasb etmoqda. Axborotlashgan davrda davlat faqatgina qudratli harbiy salohiyati bilan o'zining xavfsizligini ta'minlashi qiyin masala bo'lib

qolmoqda. Davlatlar o'rtasidagi dushmanlik sabablariga barham berish va xalqaro tanglikning oldini olish xalqaro xavfsizlikni ta'minlashning eng ishonchli vositasi hisoblanadi. Xalqaro munosabatlarda mazkur yo'nalishda bosliq bir qator aniq choralar ham ishlab chiqilgan. Bunday xalqaro-huquqiy choralar, odatda, bir necha guruhni tashkil etadi:

- 1) kollektiv xavfsizlik tizimini yaratish;
- 2) qurol-yarog'larni cheklash va ular ustidan nazorat o'rnatish;
- 3) ishonch va nazorat choralari.

Xalqaro amaliyotda xalqaro xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha choralar ko'rishning hozirgi bosqichida quyidagi dolzarb masalalarga urg'u berilmoqda:

1. Qurollanish poygasi va qurolsizlanish jarayoni.
2. Qurol-yarog'larni cheklash va qurolsizlanish to'g'risidagi bitimlarga rioya etilishini tekshirish.
3. Ishonchni mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish.
4. Kafolatlangan xavfsizlik chora-tadbirlarini o'rnatish [1].

Xavfsizlik ichki va tashqi omillarga bog'liq bo'lib, mamlakatimiz tashqi siyosatining asosiy tamoyillari har qanday mojaroni tinch, siyosiy muzakoralar yo'li bilan hal qilishni nazarda tutadi, kuch ishlatish, kuch bilan tahdid qilish kabi usullarni qat'iy rad etadi [2]. Bu borada, respublikamizda tinchlik va hamjihatlikni mustahkamlab borish g'oyasi davlatimiz siyosatining doimiy diqqat markazida bo'lib, bu masala 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan referendum orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining muqaddimasida "O'zbekistonning jahon hamjamiyati, eng avvalo, qo'shni davlatlar bilan do'stona munosabatlarini hamkorlik, o'zaro qo'llab-quvvatlash, tinchlik va totuvlik asosida mustahkamlash hamda rivojlantirishga intilib, fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko'p millatli jonajon O'zbekistonimizning

farovonligini va gullab-yashnashini ta'minlash" [3] maqsadi sifatida mustahkamlanganligi diqqatga sazovor.

Bunga muvofiq, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan davlat siyosati yurtimizda xavfsizlikni ta'minlash, ochiqlik va pragmatizm, qo'shni mamlakatlar bilan har tomonlama yaxshi qo'shnihilik munosabatlarini rivojlantirish, mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida tinchlik, taraqqiyot va farovonlik yo'lida barcha sheriklar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yib kelmoqda. Davlatimiz rahbari ta'biri bilan aytganda, "Xalqaro munosabatlarda ochiq va amaliy, faol tashqi siyosat olib borilayotgani tufayli ishonchli hamkor sifatida mamlakatimizning xalqaro obro'si tobora ortib bormoqda. Barcha qo'shnilarimiz bilan do'stona va o'zaro ishonch ruhida munosabatlarni yanada mustahkamlash bizning asosiy vazifalarimizdan biriga aylandi" [4].

Xususan, yurtimizda keng jamoatchilik muhokamasi natijasida ishlab chiqilgan 2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining yettinchi ustuvor yo'nalishining "Mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish" sifatida belgilanishi yuqoridagi fikrimizning yorqin dalilidir. Strategiyadagi konstitutsiyaviy tuzumni, davlat suverenitetini, hududiy yaxlitligini himoya qilish sohasidagi maqsadlarimiz O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining normalariga to'liq mos keladi. Jumladan, Konstitutsiyaning 18-moddasida "O'zbekiston Respublikasi davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan ikki va ko'p tomonlama munosabatlarni har tarafflama rivojlantirishga qaratilgan tinchliksevar tashqi siyosatni amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi davlatning, xalqning oliy manfaatlaridan, uning farovonligi va xavfsizligidan kelib chiqqan holda ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi hamda ulardan chiqishi mumkin" [3]ligi haqidagi normalar Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyaning tashqi siyosat sohasidagi quyidagi masalalarni hal qilishda ustuvor vazifa sifatida belgilangan:

"davlatning mudofaa qobiliyatini yanada mustahkamlash, Qurolli Kuchlarning jangovar shayligini, uning imkoniyatlari va qobiliyatini kuchaytirish.

harbiy xizmatchilar, ularning oila a'zolarining ijtimoiy himoyasini har tomonlama kuchaytirish.

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etishning samarali tizimini yaratish.

mamlakatning xalqaro munosabatlardagi teng huquqli subyektlar sifatidagi rolini oshirish.

Markaziy Osiyoda xavfsizlik, savdo-iqtisodiy, suv, energetika, transport va madaniy-gumanitar sohalaridagi yaqin hamkorlikni sifat jihatidan yuqori bosqichga olib chiqish.

an'anaviy hamkorlarimiz bilan munosabatlarni yanada rivojlantirish, tashqi aloqalar geografiasini kengaytirishga ustuvor ahamiyat qaratib, iqtisodiy diplomatiyani kuchaytirish.

O'zbekistonning Birlashgan Millatlar Tashkiloti organlari va institutlari, global va mintaqaviy iqtisodiy, moliyaviy va gumanitar tashkilotlardagi faoliyatini kuchaytirish.

Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish va Yevrosiyo Iqtisodiy Ittifoqi bilan integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish.

tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy faoliyatning normativ-huquqiy bazasini hamda xalqaro hamkorlikning shartnomaviy-huquqiy asoslarini takomillashtirish.

O'zbekiston Respublikasining xorijdagi diplomatik vakolatxonalarini va konsullik muassasalari tomonidan O'zbekistonning chet ellardagi fuqarolariga xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish" [5].

Albatta, bu maqsad va vazifalarning amalga oshirilishi yurtimizda fuqarolarimiz xavfsizligi, xalqaro tashkilotlar doirasida mintaqaviy va global masalalar bo'yicha doimiy mulqot olib borish, ular bilan ikki va ko'p tomonlama uchrashuvlar o'tkazish, siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida hamda turli darajadagi maslahatlashuvlar tashkil etilishiga qulay imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda.

Shuningdek, yangilangan konstitutsiyaviy-huquqiy sharoitlarda mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini takomillashtirish va amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish maqsadida qabul

qilingan "O'zbekiston - 2030" strategiyasi mamlakatimizda islohotlar samaradorligini tubdan oshirish, davlat va jamiyatni har tomonlama uyg'un va jadal rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish, barcha sohalarini modernizatsiya qilish va erkinlashtirishdek maqsadlarga xizmat qilayapti. Xususan, "O'zbekiston - 2030" strategiyasining beshinchi ustuvor yo'nalishi tashqi siyosat va xavfsizlikni ta'minlash sohasidagi ustuvor vazifalarga bag'ishlanib, ular quyidagilardan iborat:

birinchidan, "Xavfsiz va tinchliksevar davlat" tamoyiliga asoslangan siyosatni izchil davom ettirish" deb nomlangan beshinchi yo'nalish doirasida yurtimizda ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish bo'yicha islohotlar amalga oshirish;

ikkinchidan, Yangi O'zbekiston tashqi siyosatini xalq va davlatning manfaatlaridan kelib chiqqan holda izchil amalga oshirish, Markaziy Osiyo mintaqasida amaliy hamkorlikni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, an'anaviy sheriklar bilan o'zaro manfaatli aloqalarni rivojlantirish, xalqaro hamkorlik geografiasini kengaytirish, global ishlab chiqarish va yetkazib berish zanjirlariga qo'shilish,

uchinchidan, Jahon savdo tashkilotiga to'laqonli a'zo bo'lish, tashqi mehnat migratsiyasi tizimini takomillashtirish, xorijda mehnat faoliyatini yuritayotgan fuqarolarga har tomonlama ko'mak ko'rsatish, mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish bo'yicha islohotlar, jahonda sodir bo'layotgan murakkab global jarayonlarni inobatga olgan holda Qurolli Kuchlarning qudrati, mamlakatning mudofaa qobiliyati va harbiy salohiyatini yanada oshirish;

to'rtinchidan, favqulodda vaziyatlar va global iqlim o'zgarishi bilan bog'liq aholi hayotiga xavf soluvchi ofatlarning oldini olish, chegaralar xavfsizligini mustahkamlash, jamiyatda millatlararo totuvlik muhitini mustahkamlash va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini rivojlantirish ishlab chiqish singari ustuvor vazifalarni amalga oshirish nazarda tutilmoqda [6].

Ushbu ustuvor maqsad va vazifalarni amalga oshirish doirasida yurtimizda davlat dasturlari ishlab chiqilib, mustaqilligimiz va suverenitetimizni saqlash, O'zbekistonning xalqaro maydondagi nufuzi va rolini mustahkamlash, mintaqadagi xavfsizlik, barqarorlik va yaqin qo'shnihilik muhitini shakllantirish, respublikaning tashqi iqtisodiy manfaatlarini faol tarzda ilgari surishni nazarda tutmoqda.

Tabiiyki, barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlamasdan turib, boshqa ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy masalalarni hal qilib bo'lmaydi. Shu sababli Prezidentimiz deyarli har bir nutqi va xorijdagi tashrifida xavfsizlik va barqarorlik masalasiga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 19-sentyabr BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqida jahon hamjamiyatidagi xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik masalalariga to'xtalib, BMT Bosh Assambleyasining "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolutsiyasini qabul qilish taklifi bilan murojaat qilgan edi. Ushbu tashabbusning jahon hamjamiyati tomonidan qo'llab-quvvatlanishi davlatimiz rahbari tomonidan olib borilayotgan xavfsizlik va barqarorlik sohasidagi islohotlarning jahon afkor ommasi tomonidan e'tirof etilishiga sabab bo'lmoqda.

Mamlakatimiz xavfsizligining ishonchli tayanchi bo'lgan milliy armiyamizda olib borilayotgan islohotlarimizning samarasini oshirishga qaratilgan "Mudofaa doktrinasini" (2018-yil 9-yanvar), shuningdek, mamlakatimiz geostrategik joylashuvining o'ziga xosligi, shuningdek, mintaqada vujudga kelayotgan harbiy-siyosiy holatni hisobga olgan holda, Qurolli Kuchlar birlashmalarining vazifa va tuzilmalari qayta ko'rib chiqilishi, Milliy gvardiyaning tashkil topshi, armiyani yangi qurol-aslaha va zamonaviy harbiy texnika bilan ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi muhim konstitutsiyaviy islohotlardandir.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bugun yurtimizda xavfsizlik va hamjihatlikni ta'minlash sohasida olib borayotgan davlat siyosatining asosi hisoblanadi. Ushbu normalarning implementatsiyasi esa, Yangi O'zbekiston taraqqiyotida xavfsizlik va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, mamlakatimizda ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib

borishga, o'zaro teng va manfaatli hamkorlik prinsiplariga qilmogda.
asoslangan tashqi siyosiy faoliyatni yo'lga qo'yilishiga xizmat

ADABIYOTLAR

1. Lukashuk I.I., Saidov A.X. Hozirgi zamon xalqaro huquqi nazariyasi asoslari. -T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2007. –B.311.
2. Majidov I.U., Xodiev B.Yu., Bekmurodov A.Sh., Mustafaqulov Sh.I. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti shavkat Mirziyoevning oliy Majlisga Murojaatnomasini o'rganish va keng jamoatchilik o'rtasida targ'ib etishga bag'ishlangan ilmiy-ommabop qo'llanma. – T.: "Ma'naviyat", 2019. –B.238.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: "O'zbekiston", 2023. –80.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi //“Xalq so'zi” gazetasi, 2018 yil 29 dekabr, №271-272.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni// Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2024-yil, 06/24/221/0003-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston - 2030” strategiyasi to'g'risida” 2023 yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli Farmoni//Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.12.2023-yil, 06/23/214/0984-son.

UDK: 355.233.231.1:316.346.36

Bobir SAPAROV,

O‘zbekiston Milliy universiteti Harbiy tayyorgarlik o‘quv markazi dotsenti, podpolkovnik

E-mail: bobirsaparov2@gmail.com

O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti U.Maxkamov taqrizi ostida

YOSHLARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKILLANTIRISH OMILLARI

Vatanparvarlikni shakllantirish o‘rta ta‘lim sohasidagi ustuvor yo‘nalishlardan biridir. An‘anaviy ravishda ijtimoiylashuvni amalga oshiradigan aksariyat ijtimoiy institutlarning fuqarolik-vatanparvarlik, ma‘naviy axloqiy, huquqiy va psixologik ma‘daniyatining oshirishi bilan bog‘liq. Vatanparvarlik o‘z-o‘zini anglash darajasi, ijtimoiy faoliyat, o‘zbek madaniy tarixiy qadriyatlar va urf-odatlar bilan tanishtirish yoshlarning vatanparvarlik tuyg‘usini oshirishdagi asosiy eng muhim vazifalardan biridir. Maqolada yoshlarning vatanparvarligini shakllantirishga muammoli yondashuv asoslanadi. Ularning vatanparvarlik yo‘nalishlari, qadriyatlar tahlil qilinadi. Yoshlarning yoshlarning vatanparvarligini shakllantirish holati, muammolari va omillari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Fuqaro, fuqarolik ma‘daniyati, fuqarolik, faoliyat, xabardorlik, jamoatchilik faoliyat, vatanparvar.

FACTORS OF PATRIOTIC FEELING FORMATION IN YOUNG PEOPLE

Annotation

The formation of patriotism is one of the priorities in the field of Secondary Education. Traditionally associated with the increase in the civil-patriotic, spiritual moral, legal and psychological mining of most social institutions that carry out socialization. Introducing patriotism to the level of self-awareness, social activity, Uzbek cultural historical values and Customs is one of the main most important tasks in increasing the patriotic sense of youth. The article is based on a problematic approach to the formation of youth patriotism. Their patriotic directions, values are analyzed. The state, problems and factors of the formation of youth patriotism are considered.

Key words: Citizen, civil ministry, Civil, activity, awareness, public activity, Patriot

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ЧУВСТВА У МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Формирование патриотизма является одним из приоритетов в сфере среднего образования. Это связано с повышением гражданско-патриотической, духовно-нравственной, правовой и психологической культуры большинства социальных институтов, традиционно осуществляющих социализацию. Знакомство с уровнем патриотического самосознания, общественной деятельностью, узбекскими культурно-историческими ценностями и традициями является одной из основных важнейших задач повышения патриотического чувства молодежи. В статье обоснован проблемный подход к формированию патриотизма молодежи. Анализируются их патриотические ориентации, ценности. Рассматривается состояние, проблемы и факторы формирования молодежного патриотизма у молодежи.

Ключевые слова: Гражданин, гражданская культура, гражданство, активность, осведомленность, общественная деятельность, патриотизм.

Kirish. Inson ulg‘aygan sari uning Vatan haqidagi tushunchalari ham kengaya boradi. Yurtimizda tug‘ilib-o‘sgan har bir inson “Vatanim” deganida o‘z uyini, qishlog‘ini yoki shahrini emas, balki O‘zbekiston Respublikasini nazarda tutadi. Bu esa Vatan tuyg‘usining, vatanparvarlikning xalqimiz qalbidagi ifodasidir. Vatan tuyg‘usi — bu aziz va go‘zal yurtimizga hurmat va sadoqatli bo‘lish. Vatan tuyg‘usi — bu Turon, Movarounnahr, Turkiston va hozirda O‘zbekiston deya atalgan zaminda yashab kelayotgan xalqimizning oltin merosini, uning tarixini o‘rganishga intilishdir. Vatan ozodligi uchun jonini fido qilgan To‘maris, Shiroq, Spitamen, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik singari xalqimizning mard va jasur farzandlari biz uchun, o‘z kelayotgan yosh avlod uchun o‘rnak-namuna timsolidir. Masalan, bobomiz Najmiddin Kubroning o‘chmas jasoratini eslaylik. Bu jasorat zamirida ona Vatanga cheksiz muhabbat va sadoqat tuyg‘usi yotadi. O‘z davrida “Yurtim, Turonim, sendan ayrilmoq — mening o‘limim, sening uchun o‘lmoq — mening tirikligimdur”, deb yozgan edi Fitrat. Bu so‘zlarda vatanparvar insonning qalb nolalari ifodasini topgan. O‘z kelayotgan yoshlarni, ya‘ni Vatanimizning bo‘lg‘usi himoyachilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash — davr talabi. Vatanparvarlik insonning o‘z oilasiga, avlod-ajdodlarining ornomusiga chuqur ehtiromi, vijdoniga, burchiga va o‘z so‘ziga sodiqligidir. Agar insonni bolalik chog‘idan o‘z xalqiga, uning an‘analariga, tili va madaniyatiga muhabbat hamda hurmat ruhida tarbiya qilmasak, unda vatanparvarlik hissi bo‘lmaydi. Vatan hissi insonga Vatandan olisda bo‘lganida yaqqol seziladi. Turli sabablar bilan o‘zga yurtlarda yashagan ko‘plab vatandoshlarimizning hayoti ayanchli va qayg‘uli kechgani bizga

tarixdan ma‘lum. Vatanparvarlik deganda yurtga muhabbat va sadoqat, yurt uchun xizmat qilish, bu yo‘lda butun umr va salohiyatingizni, kerak bo‘lsa, joningizni fido qilish demakdir. Vatanparvarlik barcha xalqlar, millatlar va elatlarga xos umuminsoniy tuyg‘ular va ma‘naviy qadriyatlardan biri bo‘lib, asrlar osha sayqallanib kelgan. Tarixiy nuqtai nazardan, vatanparvarlik — odamlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti jarayonida o‘z Vatani taqdiri, xalqlarning o‘zi yashayotgan hududning yaxlitligi va mustaqilligi uchun kurashi bilan bog‘liq bo‘lgan tuyg‘ular majmui[4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

Vatanning o‘tmishi va buguni bilan faxrlanish, uning kelajagi haqida qayg‘urish va qayg‘urish, manfaatlarini himoya qilish. Vatanparvarlik tushunchasini kengroq anglash uchun Furqat, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Abdulla Avloniy, Usmon Nosir, Hamid Olimjon, G‘afur G‘ulom, Erkin Vohidov, Abdulla Oripovlar ijodini chuqur o‘rganish zarur. Vatanparvar bo‘lish degani vatanni sevish, uning xalqiga munosib ish qilish, Vatanni ulug‘lash, qadrlash demakdir[5]. Sababi, Vatan har bir insonning o‘tmishi, buguni, kelajagi. Vatan, millat oldidagi burchini anglash har bir insonning oliy maqsadi bo‘lishi kerak. Bu inson eng avvalo o‘z Vatanning bir bo‘lagi ekanligini his qilishi, undan faxrlanishi kerak. U Vatanda ulg‘ayganini unutmashligi, Vatan undan mehr va oqibat kutishini unutmashligi tabiiy bo‘lishi kerak. Shundaygina inson baxtga erisha oladi. Ma‘lumki, har bir jamiyat o‘zidan keyingi jamiyatga jamiki boyliklarini meros qilib qoldiradi. Ammo yangi jamiyat mazkur boyliklarni qanday bo‘lsa, shundayligicha meros qilib olavermaydi. Balki yangi sharoitga va o‘z manfaatlariga mos tushadigan boyliklargagina ega bo‘ladi.

Ularning ichida hech bir mezonga to'g'ri kelmaydigan va baholab bo'lmaydigan bir boylik borki, u kindik qoni tomgan yurt, inson ko'z ochib ko'rgan ma'vo – VATAN deb ulug'lanadi. Insonning jamiki orzu-armonlari Vatani bag'rida kamol topadi, yuksak pog'onalarga ko'tariladi. O'tgan asrning boshlaridagi jadidchilik davridagi vatan tushunchasi bilan sovet davridagi vatanga bo'lgan munosabat, èxud sovet davridagi vatan tushunchasi bilan istiqloqlga erishganimizdan keyingi davrdagi vatanga munosabat o'rtasida o'ziga xos tafovut bo'lganligi aen haqiqatdir. Binobarin, milliy uyg'onish davrida vatanparvarlik Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Hoji Muin, Cho'lponlar ijodida da'vatkorlik, mushohadakorlik, jangovarlik, kurashchanlik ruhi bilan yo'g'rilgan bo'lsa, mustaqillik davri adabiyatida shukronalik, mas'uliyat, kelajakka ishonch, faxr va g'urur tuyg'ulari bilan to'yintirilganini kuzatish mumkin. Masalan, Fitrat "Yurt qayg'usi" she'rida milliy-ozodlikka bo'lgan qarashlarini Vatanga bo'lgan teran hissiy kechinmalari orqali ifodalaydi. "Ey, ulug' Turon, arslonlar o'lkasi! – deb murojaat qiladi u. – Senga ne bo'ldi? Holing qalaydir? Nechuk kunlarga qolding? Ey chingizlarning, temurlarning, o'g'uzlarning, otillarning shonli beshkilar!

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

"Pedagogika" ensiklopediyasida ayni tushunchaga pedagogik nuqtai nazardan kengroq miqdorda èndashiladi: "Vatanparvarlik (yunoncha patriotes – vatandosh, patris - vatan) – tug'ilib o'sgan yurt, vatanga muhabbat, sadoqat, o'z xatti-harakatlari bilan uning ravnaqi uchun xizmat qilish, Vataning ozodligi va obodligi, uning sarhadlari daxlsizligi, mustaqilligining himoyasi yo'lida fidoyilik ko'rsatib yashash, ona xalqining or-nomusi, shonsharafi, baxtu saodati uchun kuch-g'ayrati, bilim va tajribasi, butun haetini baxsh etishni ifoda etadigan ijtimoiy hamda ma'naviy-xalqiy xislatlari, fazilatini anglatadigan atama. Vatanparvarlik ko'p ma'noli so'z bo'lib, tarixiy, ma'naviy, ijtimoiy, siësiy, madaniy, iqtisodiy taraqqiët jaraënida doimo takomillashib, yangicha ma'no-mazmun bilan boyib, rivojlanib boradi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da vatanparvarlik atamasining lug'aviy ma'nosi quyidagicha izohlanadi: "vatanparvar (vatan+f.parvar – g'amxo'rlik qiluvchi) o'z vatanini, ona yurtini, xalqini cheksiz sevuvchi, vatan manfaatlarini uchun jonbozlik ko'rsatuvchi"; "vatanparvarlik – vatanparvarlarga xos ish, xatti-harakat, xislat"

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning muvozanatli tizimini yaratish va ta'minlash erkin va demokratik davlat rivojlanishining muhim shartidir. Shu munosabat bilan o'zbek yoshlarida yuksak vatanparvarlik ongini, Vatanga sadoqatni, o'z Vatani himoya qilishga tayyorligini shakllantirishga qaratilgan bir qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'z xalqining ma'daniyati bilan tanishishning ahamiyati vatanparvarlik ruhini shakllanishida muhim omildir. Chunki, xalq merosiga murojaat qilish, biz yashayotgan er uchun hurmat va g'ururni tarbiyalaydi. Shuning uchun biz otabobolarimiz ma'daniyatini bilishimiz va o'rganishimiz kerak.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Vatanparvarlikning tushunchalari, inson ongini ma'lum bir shaxsning tug'ilgan joyidan tashqi, muhit ta'sirining namoyon bo'lishi, uning tarbiyasi, bolalik va yoshlik taassurotlari, uning shaxs sifatida shakllanishi haqidagi hissiyotlar bilan bog'laydi. Asosiysi, har bir insonning asosiy sog'lom his-tuyg'ulari orasida tug'ilgan joyini va doimiy yashash joyini Vatan sifatida hurmat qilish, shu yerga bo'lgan muhabbat va g'amxo'rlik, mahalliy urf-odatlariga hurmat, ushbu hududiy hududga umrining oxirigacha sadoqatli bo'lishidir.

Yoshlarimiz birdan bo'lsa, yengilmas kuch demakdir. Ulug' bobomiz Sohibquron Amir Temur-"Bir tayoqni sindirish mumkin, ko'p tayoqni bukolmaysan ham" deb bejizga aytmagan. Bu xalq tarixini, uning ma'daniyatini bilishga urg'u berish, kelajakda boshqa xalqlarning ma'daniy an'analarga hurmat va qiziqish bilan munosabatda bo'lishga yordam beradi[6].

Zamonaviy sharoitda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash alohida dolzarblik va ahamiyat kasb etmoqda. Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda ushbu masala bo'yicha ko'plab uslubiy adabiyotlar nashr etilmoqda. Ko'pincha u muayyan faoliyat turlarida, vatanparvarlik tarbiyasining faqat alohida jihatlarni qamrab oladi. Vatanparvarlik tuyg'usi mazmunan ko'p qirralidir. Bu o'z vatanlariga bo'lgan muhabbat, o'z xalqi bilan

faxrlanish, tashqi dunyo bilan uzviy bog'liqlik hissi va o'z mamlakatining boyligini saqlab qolish va ko'paytirish istagi hamdir .

Vatanparvarlikning yana bir ko'rinishi, Ota-bobolariga hurmat, ush hududda yashovchi vatandoshlariga bo'lgan muhabbat va bag'rikenglik, ularga yordam berish, barcha yomon narsalardan xalos bo'lish hissidir. Ushbu parametrlarning eng yuqori ko'rsatkichi bu, davlatning fuqarosi bo'lgan barcha vatandoshlariga xayrixohlikdir. O'z vatandoshlariga yordam berish va o'zaro yordam berish uchun aniq kundalik ishlarni bajarish, tartibni saqlash, ozoda bo'lish va o'z uyida, qo'shnilar bilan do'stona munosabatlarni mustahkamlash ham vatanparvarlikning bir ko'rinishidir.. Vatanparvarlikning yuqori darajasi qanday deyilsa, o'z vatandoshlariga qanchalik ko'p mehr va g'amxo'rlik ko'rsatsa, u shu vatan va uning aholisi manfaat uchun har kuni qancha ko'p harakatlar qilsa, bu odam yuqori darajadagi vatanparvarlik tuyg'usiga egadir. Vatanparvarlikning yana bir ko'rinishi bu o'z vatanini tarixini bilishdir. Bejizga, Turkiston jadidchiligi yetakchisi Mahmudxo'ja Behbudiy "Tarix va jug'rofiya" maqolasida bu borada: "...taraqqiy nador? Muni bilmoq uchun tarix o'qumoq kerak... dinu dunyodan boxabar bo'lmoqni xohlaydurgan har kim uchun tarix o'qumoq kerak. Chunki har nimarsa va uning asli va nasli tarixdan bilinur" — deb yozgan. (Mahmudxo'ja Behbudiy. Tarix va jug'rofiya) ("Oina", 1914, 502-505 betlar)[10].

Haqiqiy vatanparvar boshqa har qanday hududning vatanparvarlarini hurmat qiladi va u erda zarar yetkazmaydi. O'z vatanida u boshqa vatanparvar vatandoshlar bilan birgalikda unga zarar etkazadigan yoki umuman Vatan dushmani bo'lganlarga qarshi kurashadi. Shu munosabat bilan, o'z vatandoshlariga dushmanlik qiladigan, vatandoshlariga zulm qiladigan, yomon gapiradigan, atrofdagi tabiatni zaharlaydigan nosog'lom turmush tarzini olib boradigan insonlarni bunday yo'llardan qaytarish ham vatanparvarlikdir.

Ijtimoiy tadbirlarda yoki vatanparvarlik yo'nalishidagi tashkilotlarda, vatanparvar maqsadlarga erishish va vatanini tashkil etish va rivojlantirish uchun u yoki bu darajadagi murakkablik va ahamiyatga ega bo'lgan vatanparvarlik vazifalarini birgalikda bajarish uchun vatandoshlarni birlashtirishga qaratilgan. bolalarning vatanparvarlik intilishlarini uyg'otishda birinchi murabbiylar har doim ota-onalar bo'lgan[6]. Oila va oilaviy tarbiya haqidagi tarixiy-falsafiy qarashlar rivoji Oila – nikoh munosabatlarini, urug' ichi munosabatlari va urug'lararo munosabatlarni tartibga solish zaruriyati bilan yuzaga keladi. Oila jamiyatning tayanchi, uning birinchi va birlamchi yadrosi, zarrasidir. Ongli oila bo'lib yashash dunyodagi barcha ma'xluqot va jonzotlar orasida faqat inson zotiga xosdir. Oila tarixining Odam Ato va Momo Havodan boshlangani rivoyat qilinadi. Barcha muqaddas kitoblarda keltirilgan ushbu ko'hna naql zamonaviy ilm-fan tomonidan ham o'z tasdig'ini topmoqda. Binobarin, muhabbat tarixi ham shu ko'hna rivoyatga tutashadi. «Sevgi vah Odam Atodan qolgan inson qonida» deb yozganda shoir E. Vohidov haq edi[7].

O'qituvchi o'quvchi-yoshlarni o'z millatiga, ona Vatanga, yurtiga sadoqatli bo'lishga, ularda sog'lom kuch-quvvat, tafakkur, iymon-e'tiqod va pok vijdonni shakllantirish, millat manfaatini yo'lida yashash, Vatan oldidagi mas'uliyatni tarbiyalash, o'z ongiga singdirish, har tomonlama sog'lom turmush tarzini shakllantirishga o'rgatishi kerak. yurt ravnaqi, millat obro'-e'tiborini yuksaltirishga hissa qo'shish, foyda keltirish, fidoyilik va halollik bilan mehnat qilish, xalq sha'ni va manfaatini o'ylash, rag'batlantirish uchun turli yo'l va vositalarni topishga harakat qilgandagina ularning insonparvar bo'lishlari uchun o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi. O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish uchun yangi pedagogik texnologiyaning barcha ko'rinishlaridan foydalanish, uning yangi shakllarini topish va yaratish, eng avvalo, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ona Vatanni hurmat qilish va qadrlashga o'rgatish zarur. Zero, vatan go'zalligi shu qadar yoqimli tushunchaki, u har bir zamin egasi qalbidagi g'urur va iftixor uyg'otishi mumkin[11].

Hozirgi kunda ko'p yoshlar asosiy ma'lumot manbalari Internet, televidenie, videofilmlardir. Kitoblar, gazetalar, jurnallardan faqat to'rtidan bir qismi vatanparvarlik haqida

ma'lumot oladi. Bu esa ma'lumotlarning ba'zilarida qarama-qarshilikni yuzaga keltiradi. Chunki internet sahifalarida barcha ma'lumotlar ham to'g'ri emas. Bu bolani chalg'ishiga olib keladi. Vatandarlik ham individual, guruh va ommaviy bo'lishi mumkin. Shuning uchun uning asoslarini tushuntirish, vatandarlik, axloq-odob tushchalarini to'g'ri shakllanishda bola tarbiyasida oilaning ro'li juda kattadir. Vatandarlik, tarbiyaning haqiqiy yadrosiga aylanishi, uning bolaning ongi va yuragiga ta'siri namoyon bo'lishi uchun doimiy va chuqur harakat talab etiladi. Maktab o'quvchilari uchun oilada vatandarlik fazilatlarini shakllantirish bo'yicha takliflar birinchi o'rinda turadi. Ularni "vatandarlik insonda tug'ilishdan boshlab, mehr-oqibat, mehnatsevarlik kabi o'rnatilishi kerak", "ota-onalar o'z farzandlariga ko'proq vaqt ajratishlari va ularga to'g'ri yo'lni ko'rsatishlari va vatandarlik kimligini tushuntirishlari kerak". Ularda sog'lom vatandarlik tuyg'usini, shakllanishda oila poydevor vazifasini bajaradi.

Jadidchilik namoyandalari inson va mamlakat taqdiri, ularning kelajakdagi yutug'i va yoki baxtsizligi, yuksalishi yoki tanazzuli oilaviy muhit bilan uzviy bog'liqligini chuqur his etdilar. Oilaning jamiyatda tutgan mavqei, oila tarbiyasi va ma'naviyati xususida ilmiy tadqiqotlar yaratishga kirishdilar, badiiy asarlarida bu dolzarb masalaga alohida e'tibor qaratdilar. Jadidchi ma'rifatchilar yangi davr va yangi tuzum uchun kurashni, eng avvalo, oilani isloh qilishdan boshlamoq zarur, deb hisobladilar. Ularning fikricha, oila asosini to'g'ri qurmay turib va yosh avlodni to'laqonli to'g'ri yo'lda tarbiyalamasdan turib, jamiyatni isloh qilish, uning rivojini taraqqiyot sari yo'naltirish mumkin emas va oxir-oqibatda millat taqdiri uning oilasining holatiga bog'liq. Jadidchilik namoyandalardan Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurafiq Fitrat, Abdulla Qodiriy va boshqalar tomonidan e'lon qilingan bir qator maqolalarda jamiyatning ma'naviy qiyofasi oilalarning qandayligiga bog'liqligi atroflicha tahlil etildi. Ma'rifatchilar shundan kelib chiqib, jamiyat taqdiri oilalar muhitiga bog'liq bo'lsa, oila ma'naviyatining o'zi kimga yoki nimaga bog'liq, degan haqli savolni o'rta qo'ydilar. Ularning fikricha, agar oilada sog'lom ijtimoiy muhit va sog'lom turmush tarzi ustuvor bo'lib, farzand har jihatdan to'g'ri tarbiya topgan bo'lsa, u shubhasiz o'zidagi ijobiy fazilatlarini xizmat jarayoniga ko'chiradi, ijtimoiy mehnat faoliyatida qo'llaydi, natijada jamiyatdagi barcha munosabatlarga ta'sir o'tkazadi. Binobarin, oilaning go'zal odob-axloq, xushmuomalalik, samimiylik, mehnatsevarlik, ilm-ma'rifatga hurmat asosiga qurilgan bo'lishi g'oyat muhim masala bo'lib, bu

ijtimoiy munosabatlarga muntazam ta'sir etib, unga kuch-quvvat berib turuvchi yagona omilga aylanadi.

Milliy Vatandarlik haqida so'z borganda, bu o'zbek xalqining qoniga singib ketgan iymon, insof, mehr-muhabbat, oqibat, shavqat, or-nomus, ona yurtiga, o'z eliga sadoqat ahloqiy ma'naviy qadriyatlar, g'oyalari, qarashlar yig'indisi tushuniladi. Ta'lim muassasalarida ham Vatandarlik tuyg'usini shakllantirish, tarbiyalash ta'limining asosiy mazmunini tashkil etmoqda. Vatandarlik his-tuyg'ularini shakllantirishda O'zbekistonning davlat ramzlari bayroq, gerb, madhiya, o'zbek tili, Konstitutsiya va boshqa shu millatga, shu zaminga xos, mos bo'lgan tuyg'ular, fazilatlar o'tkazilayotgan madaniy-ma'rifiy faoliyatda o'z aksini topmoqda. Yoshlarni vatandarlik ruhida tarbiyalash masalasi davlat darajasidagi masalalardan bo'lganligi bois, bunday maqsadlarga aniq rejalashtirilgan yo'l xaritalarida belgilangan vazifalardan iborat ishlarni hayotga tatbiq etish orqali amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

- Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Yoshlar tarbiyasi masalasi davlatimiz siyosatining hozirgi kunda eng muhim strategik vazifalaridandir. Yoshlar tarbiyasi tarbiyalash va ularning shaxsini har tomonlama kamol toptirish barcha umumta'lim maktablari zimmasiga yuklatilgan. Bu vazifalar o'quvchilarda barcha qobiliyatni o'sishiga, ijodiy intilishni vujudga keltirishga asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Ilg'or g'oyalarni davrimizda roy berayotgan o'zgarishlarni, shuningdek, tarixiy mavzularni zamonaviy ruhda tushuntirish o'g'il va qizlarda g'oyaviy e'tiqodni ma'naviy dunyoqarashni tarbiyalash uchun boy manba bo'lib hisoblanadi. Shunday bo'lsa, yosh avlod ruhiga his-hayajonli ta'sir ko'rsatadigan ularda mardlik, jasurlikni, tashabbuskorlikni tarbiyalaydigan mustahkam milliy tarbiya tizimi tarkib topadi. Vatandarlik tushunchasi ko'pincha harbiy faoliyatga nisbatan ishlatiladi. Bir jihatdan olib qaralganda, bu to'g'ri. Ammo, biz bu tuyg'uni faqat harbiylarga nisbatan ishlatsak, biz vatandarlikning tor ma'noda qo'llagan bo'lamiz. Vatandarlikni barcha faoliyat doirasida ko'rish maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, haqiqiy vatandarlikni, jismoniy va axloqiy sog'lom yaxshi tarbiyalangan, o'qimishli va ma'rifatli, normal oilaga ega, ota-bobolarini hurmat qiladigan, avlodlarining eng yaxshi urf-odatlarida tarbiyalaydigan va o'z hayoti, turmush tarzi va xulq-atvor ma'daniyatini doimiy ravishda yaxshilaydigan, Vatandarlik uchun ishlaydigan, ishtirok etadigan odam deb hisoblash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik" – T: 2021
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 2017-yil 7-fevral, PF4947-son farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 5 iyundagi "Yoshlarga oid davlat siyosati" to'g'risidagi Farmoni. O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 14 sentyabrda "Yoshlarga oid davlat siyosati" to'g'risida»gi Qonun (O'RQ-406-son).
4. Sayfullayev B., Rustamov V. (2016). Ma'daniy tadbirlarni tashkil etish mahorati. Toshkent.2015.
5. Xoji Ahmadjon Bobomurod. Islom odobi va ahloqi. Toshkent.2008.
6. Mamatov J. (2022). Parameters of the Connection between Art and Culture. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT.
7. Umarjonov S.S. Ijtimoiy – gumanitar fanlarni o'qitishda Fahriddin Roziyning ontologik qarashlarining o'rni va ahamiyati. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social science.2022.
8. Najmidinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni. – T.: Adolat, 2016.
9. Abdurazakova M. va boshq. Tinchlik va bag'rikenglik atamalarini izohli lug'ati // Mas'ul muharrir Q.A. Jo'raev. – T.: JIDU, 2005.
10. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasining.2005
11. Tursunov I. Yoshlarni Vatandarlik Ruhida Tarbiyalash.2023.

UDK: 371(385)

Dilshod SOBIROV,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrasida o‘qituvchisi
E-mail: dilshodbeksobirov175@gmail.com

METHODOLOGY FOR IMPROVING THE INDEPENDENT WORK OF STUDENTS ON THE BASE OF TARGETED EDUCATION

Annotation

This article talks about the process of organizing independent learning based on targeted training and improving the methodology of its use in improving independent learning and educational tasks of students based on innovative technologies.

Key words: Independent work, scientific work, independent work of students, media technologies, element, professional knowledge, pedagogical approach.

МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ЦЕЛЕВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассмотрен процесс организации самостоятельного образования на основе целевого обучения и совершенствование методики его использования в совершенствовании самостоятельного обучения и образовательных задач обучающихся на основе инновационных технологий.

Ключевые слова: Самостоятельная работа, научная работа, самостоятельная работа студентов, медиатехнологии, элемент, профессиональные знания, педагогический подход.

MAQSADLI TA'LIM ASOSIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada talabalarning mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirishda maqsadli ta'lim asosida mustaqil ta'limni tashkil etish jarayoni va undan foydalanish metodikasini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqil ishlash, ilmiy ishlar, talabalarning shaxsiy ishi, mediataxnologiya, element, kasbiy bilim, pedagogik yondashuv.

Kirish. Jahonda globallashtirish va axborotlashish jarayonlari, innovatsion ta'lim muhitida yuzaga keladigan mustaqil ta'lim topshiriqlarida, pedagogik-metodik o'zgarishlar kiritishni taqozo etib, bu borada maqsadli ta'lim tizimida o'qitishning ahamiyati ortib bormoqda. Maqsadli ta'lim tizimi o'qitish amaliyotida gibrid ta'limda pedagogika fanlarini o'qitish hamda didaktik pedagogik tayyorgarlikka bo'lgan kasbiy kompetensiyani rivojlantirish muammolari OTMLar kesimida o'rganilmoqda. Rivojlangan davlatlardagi, ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim topshiriqlari hamda o'quv topshiriq ishlarni tashkil qilish tizimi (bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish bilan bog'liq muammolar yuzasidan kuzatishlar olib borilgan pedagogika fanlarini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvlar olib borilayotgan oliy ta'lim muassasalarida kasbiy kompetensiyalarining rivojlantirish darajasini oshirib borish zarurligini ko'rsatadi. Jumladan, talabalarning maqsadli ta'limda metodik kompetentligini rivojlantirishning amaliy-metodik va ilmiy metodik ta'minotini rivojlantirish, masofaviy va mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishning an'anaviy va noan'anaviy shakllarini pedagogik ta'lim sohalariga adaptiv qo'llashpedagogik-metodik tizimini ishlab chiqish muhim dolzarblik kasb etadi. Ayniqsa, gibrid ta'lim sharoitida oliy ta'limdagi o'qituvchilarning maqsadli ta'lim tizimidagi metodik tayyorgarligini jadallashtirish, didaktik-pedagogik faoliyatini samarali tashkil etishga tayyorlashning mustaqil topshiriqlar tizimini takomillashtirish yanada dolzarblik kasb etadi. Pedagogik ta'lim yo'nalishlari metodikasida bugunga qadar mustaqil ta'lim o'quv topshiriqlarini rivojlantirish kommunikativ, tahliliga doir keng tadqiqotlar olib borilgan. Lekin maqsadli ta'lim tizimida pedagogikada pragmatik, didaktik xususiyatlari tizimli o'rganilgan emas. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha 2017–2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida "ta'lim tizimini takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish"[14] alohida ta'kidlangan. Zero maqsadli ta'limda mustaqil ta'lim topshiriqlari global masalalar sirasida markaziy o'rinni egallaydi. Shunga ko'ra, maqsadli ta'lim tizimida pedagogika fanlaridan mustaqil topshiriqlar tuzish, pragmatik

jihatdan o'rganib, ularning pedagogik-didaktik qiymati va ijtimoiy ahamiyatini aniqlashga qaratilgan mazkur tadqiqot katta ahamiyatga ega. Respublikamizda oliy ta'lim pedagogikasida maqsadli ta'lim asosida mustaqil ta'limni keng joriy etish, yangi Renesans pedagogikasi sharoitida talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Pedagogika ta'lim mazmunini o'rganishga qo'yilgan aniq malaka talablari asosida maqsadli ta'lim tizimi sharoitida pedagogika fanlarini o'qitishda metodik kompetentligini rivojlantirishning didaktik tizimi va texnologik modelini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etishning, didaktik shart-sharoitlarini takomillashtirishni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-fevraldagi "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-2789-son Qarori, 2017-yil 20 apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son Qarori, 2017 yil 22 maydagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'limdan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi VM-304-son Qarori, 2020 yil 24 yanvardagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi ijrosini ta'minlashga hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi. Ushbu maqsadlar o'rniga qo'yilgan talablar mustaqil ta'limni o'rganish talaba faoliyatida juda muhim ahamiyatga ega. Bu uning mediataxnologik yondashuvlarga oid ma'lumotlarni o'rganishning sifatini oshirish uchun kerakli, masalan, talabalarning o'zlariga birlashtirilgan pedagogik amaliyotdagi guruhlar orqali kasbiga oid ma'lumotlarni olish uchun, va uni bajarish orqali professional masalalarni hal qilish uchun foydalanishadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Adabiyotlar tahlil etilganda, pedagogik-mediataxnologik yondashuvlar shuni

ko'rsatdiki, mustaqil ishlariga oid muammolarning tarixiy asoslari mavjud. Antik filosof-pedagoglar (Pythagoras, Platon, Sokrat va boshq.) Jahon ta'lim tizimiga Rinascimento, Y.A. Komenius, J. Locke, M. Monten, I.G. Pestalozzi, J.J. Rousseau mustaqil ishlari uchun zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlarni, masalan, mustaqillik, ijodiy faoliyat, refleksiya, shaxsiy tajribani, o'qituvchilar bilan hamkorlik va ijodiy ishlarini ajratdilar. O'tkazilgan vaqt davomida ushbu muammolar ko'plab yo'nalishlarda nazariy va amaliy ravishda o'rganildi. Shu nuqtai-nazardan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. S.I. Arxangelskiy, E.Ya. Golan, A.K. Gromtseva, V.V. Davydov, L. Dickinson, G.L. Il'in, B.G. Yoganzen, S.I. Zinov'ev, N.D. Nikandrova, I.I. Ilyasov, J. Camilleri, M.V. Clarin, N.F. Koryakovtseva, Yu.N. Kulutkin, I.Ya. Lerner, D. Little, G.V. Matushevskaya, A.M. Matyushkin, A.A. Miroyubov, M. Oscarson, A.K. Osnitsky, A.V. Usov, S.K. Folomkina, G. Kholek, V.D. Shadrikov kabi tadqiqotchilar ishlab chiqqanlar. Ular talabalarning mustaqil ishlarini rivojlantirish bo'yicha ishlari ushbu ilmiy ishlar uchun muhim ahamiyatga ega. Mustaqil ishlarni tashkil etish shakllarini o'rganish, ularning o'quv jarayoniga maqsadli ta'lim asosida ta'sir ko'rsatishi haqida tushuncha olishga yordam beradi. Mustaqil ta'lim ishi termini izohlanishi pedagogika lug'atida quyidagicha ta'rifi berilgan: "talabasamarali o'z faoliyati barcha tuzilma qismlarida mustaqil ravishda amal qilishini ko'rsatadigan o'quv faoliyat turi, yaratilgan muammoga yechim topishdan boshlab, nazorat, o'z nazorat va to'g'ri qilish jarayonidan o'tkazilishini o'z ichiga oladi, sodda amallar bajarishdan murakkabroq, qidiruv uslubi bilan o'tkaziladigan muammolar uslubini o'rganish uchun vosita, talabalarining bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirish uchun vosita, ularning mustaqil ta'limiga qaratilgan yo'nalishini ko'rsatadi" [8]. "Mustaqil ish" kontsepti juda murakkabdir, shuning uchun pedagogika adabiyotida uning birlashgan tushunchasini olmagan. Mustaqil ishning kontseptini tahlil qilish juda muhimdir, chunki A.A. Leontyevning fikriga qaraganda, hozirgi ta'lim jarayonida muammoli ta'lim tushunchasiga e'tibor qaratiladi, talabalarning mustaqil ta'limi yagona tizimda birgalikda o'qitilishining muammolarini yechishdir. Har bir bosqichdagi ta'lim jarayoni ta'lim maqsadlariga, o'qitishda mediatexnologiyalar asosida talabalarning yoshiga mo'ljallangan vazifalarini berish uchun mos qarorlarni (va ularni amalga oshirish uchun mos uslublarni) hal qilish" ni talab qiladigan yagona o'qitish tizimini o'rganish ko'rsatilgan masalaga e'tibor bilan yondashish muhim ahamiyatga ega [11]. Oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ishni o'rganishga bag'ishlangan nashrlarni tahlil qilish uchun ularning asosiy holatlarni ajratish mumkin bo'ladi, bu pedagogik jarayonning muhim nuqtai nazari hisoblanadi. Bu haqda yuqorida bayon qilinayotgan masalalarga qo'shimcha keltirish mumkin: Mustaqil ish talabalar tomonidan dars jarayonida va mustaqil holatda darsdan tashqarida amalga oshiriladigan ma'lumotlarni o'rgatishning turi sifatida tasavvur etiladi; uni bajarish uchun talaba o'qituvchining berilgan topshirig'i bilan amalga oshiriladi, lekin bu yerda o'qituvchining shaxsiy qatnashishi yo'q. Mustaqil ish shaxsiylikning muhim xususiyatlari, masalan, mustaqillik, fikr-mulohaza faoliyati, ishga oid ijodiy munosabat va boshqalarni rivojlantiradi. U asosiy didaktik tamoyillarga mos kelishi kerak, shu jumladan, o'qituvchining ko'rsatmalari va amaliy mashg'ulotlar, nazariya va amaliyotni bog'lash, ijodiy faoliyat, yuqori ilmiy darajada ta'lim olish tamoyillariga ahamiyat berishi lozim.

Muhokama. Mustaqil ishning samaradorligi, unda uni o'rganishni barqaror va tizimli yetkazilishi bilan aniqlanadi, tasodifiy va epizodik emas. Bunday ta'limiy shartlar bajarilgandagina talabalar mustaqil ishning turli xil turlarini bajarishda mo'ljallangan qat'iy tajribani va ko'nikmalarni rivojlantirish va uning samaradorligini oshirishlari mumkin [10]. O'quv faoliyatining o'zini tashkil etishda talabalarning o'zlarini o'quv faoliyatini tashkil etish qobiliyatlariga oid o'quv faoliyatining muvaffaqiyatli asosiy omillarini, o'quv jarayonida talabalar tomonidan o'z harakatlarini nazorat qilish, faoliyatining ta'limiy maqsadlarini va natijalarni to'liq tushunishga katta e'tibor bermok kerak. O'quv faoliyatining o'zini tashkil etish - boshqa nazorat tizimlarining birlashmasi, OTMda o'zining qonuniy tizimlariga, o'quv jarayonim tuzilishi va murakkabliklari

bo'lgan yangi ijtimoiy tuzilish darajasini maqsadli ta'lim asosida yaratish, o'quv faoliyatining o'zini tashkil etish jarayonida har qanday maqsadli, lekin birinchi navbatda tabiiy, mustaqillik xususiyati, o'zini tashkil etish jarayonlari nisbatan alohida ajralmasdir. O'quv jarayonini tashkil etish tizimi sifatida barqarorlik tamoyili o'quv jarayoni asosiy faoliyatidir. Talabalarning amaliyot bilan to'g'ri bog'lanishiga o'ziga xos, o'quv jarayonini tashkil etish tizimi, talabalar faoliyatining oddiy elementlarini faqat o'qishning oxirgi bosqichida belgilab olish maqsadida tasavvur etilgan. Hozirda, kunda OTMda o'quv faoliyatini o'zini tashkil etishning qiziqarli shakllari yaratilgan (talabalar ilmiy Kengashlar faoliyatida ishtirok etish, o'qitilayotgan fanlar jadvalini to'g'rilash va boshqalar). Ammo, o'quv faoliyatini o'zini tashkil etishning ma'nosiga muvofiq ravishda amalga oshirilgan emas - obyekt va sub'ekt nazorati mos kelishi kerak. Shuning uchun, o'z-o'zini tashkil etish psixologik darajada ko'proq muhimdir, o'z-o'zini boshqarish darajasi, talabani o'qituvchisi bilan birgalikda ishlab chiqishi uchun ta'limiy faoliti yuzaga keltiradi.

Natija. Talabalarning mustaqil ishini tashkil etishning turlari va tuzilishi mediatexnologik ta'lim jarayonlariga tatbiq etilishi va uning amaliyotdagi samarasi ta'limiy mexanizmga qaratilib, turli qismlarga bo'linadi: asosiy auditoriyalarda (dars jarayoni, seminarlar, laboratoriya ishlari) mustaqil ishlash; - og'zaki berilgan o'quv topshiriqlarida, o'qituvchi ko'zida mustaqil ishlash (rejalashtirilgan maslahatlar, ijodiylik muloqotlari, taxtadoshlik va imtihonlar);- mustaqil ishlash darslarini amalga oshirish (o'quv va ijodiylik xususiyatlarida) [2]. Olib borilishni shaxsiy harakatlar misollari bilan tanishtirish bosqichlari quyidagilar: Birinchi bosqich - talabalarda foydali ehtiyojni yuzaga keltirish, o'zlashtirish samaradorligi, muvofiqiyatli faoliyatni tashkil qilish, shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'l qo'yish uchun tashqari manba bilan tanishtirish maqsadlarida o'tkaziladi. Ushbu bosqichning vazifalari: o'ziga xos qiziqish o'quv faoliyati, o'zlashtirish usullarini kuchaytirish. Ikkinchi bosqich - o'zlashtirishning umumiy-ta'limiy maqsadlari, shaxsiy faoliyatlarini mobilizatsiya qilish, ularni ma'lumotlar bilan ishlashga, ma'lumotlarni ta'minlashga, ulardan ma'naviy yangi bilimlarni chiqarishga hamda unga ishonchli ish bajarishga qarshi uzoq muddatga qaratib harakat qilganini bajarish uchun maqsad qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Uchinchi bosqich - shaxsiy faoliyatda ta'limiy maqsadlarini umumiy, o'z-o'zini tashkil etishning rivojlanish hamda o'zlashtirish vazifalarini umumlashtirishga bag'ishlangan rivojlanishda muhim maqsadlardan biri. Talabalarning mustaqil ishlashini foydali vositasi, har tomonlamali pedagogik yangicha yondashish, mavzuga oid o'qitish jarayoni hisoblanadi, ta'limning maqsadli holatlari cheksiz ta'lim darajasining manbai bo'lgan uchu tezkor o'rnatishga qarshilik ko'rsatadi. O'quv faoliyatida, talaba kasbiy maqsaddagi vazifalarni mustaqil ishlash bilan baholanishini, o'qish navbatida o'z vazifalarini, maqsadlarini o'ziga xos ta'limiy ishlarni tanlash, ta'limiy maqsadlarni amalga oshirishda ko'rsatilgan kasbiy faoliyat ushbu amalga oshirish vazifalari sifati, ta'lim jarayoni ta'minotini bajarish oqibatida yuzaga keladi. [13]. O'qituvchining talabani psixologik va pedagogik o'rganishini boshqarish uchun o'ziga xos baholanish va yordam ko'rsatish usuli hisoblanadi, talabalarning shaxsiy ta'limiy, kasbiy qiziqishlari va rejalari ko'rsatish ishonchli aloqalarni shaxsiylashtirish va dallillarga muvofiq bajarish maqsadlangan, bunga kelgusida har bir talabani tanish, individual vazifalarni ishlab chiqish, ularning qiziqish va ehtiyojlarini ta'limiy maqsadda tashkil qilish lozim. Tizimli yondashuv talabalarning shaxsiy jarayonini ta'minlash tamoyili, ularni o'ziga xos ta'lim, kasbiy ehtiyoj va rejalarga muvofiq qiziqishlari tashkil etadi. M.I. Rojkovning eng yuksak strategiyasi asosida, shaxsiy faoliyatlarining rivojlanishini ta'minlash uchun ta'lim faoliyatini ularning muvaffaqiyatlari, foydali o'zgarishlari bilan tafsilatlarini ko'rsatadi. OTMda mustaqil ta'limni muvaffaqiyatlilik psixologik-pedagogik yondashuvlarga alohida e'tibor berilishi, talabalar nutqining ravonlashtirishini, ta'lim darajasining taraqqiyoti haqida harakat qilishni talab qilishga qo'yilgan. Ta'lim tizimdagi sub'ektlarning psixologik-pedagogik ko'rishda o'zaro aloqalarini kurish tamoyili. Kravets V.N. ta'rificha talabalarni ehtiyojlar bilan umumiy yo'nalishga mo'ljallangan mustaqil ish

tashkil etish va intellektual muammolar uchun ijodkorlik fikrlari olib borish muhimdir. Bu uchun, ular o'zlarining modelidan foydalanishni tavsiya qilishdilar, ushbu model o'zlarining ijodkorlik jarayonini tavsif qilishi va quyidagi komponentlarni ko'rish mumkin: K. N. Tishkov, O. S. Koshelov, I. N. Merzlyakovning ko'rsatishicha, talabalar mustaqil ishlarining samaradorligi bir qancha shartlarni amalga oshirishga bog'liq. Birinchi shart, o'quv rejalarining yuori saviyada tuzilishi shartdir, bu faqatgina kurslar kesimida emas uning o'quv dasturiga mos ravishda o'rganishni emas, balki auditoriya va mustaqil ishlarni mos ravishda munosabatlashishni ham o'rgatadi. Bu joyda, turli xil mustaqil ishlarning qiyinchilik darajasi to'g'risidagi boshqa ishlar juda ahamiyatga ega. Bu tuzilishga jiddiy vaqt ajratishi, metodik adabiyotning mavjudligi, shuningdek, ta'lim tizimida milliy usullarni hisobga olgan holda lozim. Ikkinchi shart - bu metodik ravishda ishini tashkil qilishdir. Yuqori kurslarga o'tish bilan bir qatorda talaba va o'qituvchi orasidagi munosabatlar talabaning mustaqil ishlashiga ko'ra o'zgarishi kerakligini ta'minlash yo'li bilan o'tadi. Uchinchi shart - talabalar o'quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlashdir, bu talabalar mustaqil ishlarni tashkil etish jarayoni tuzilgan bosqichga aylantirish uchun kerak. Bu qiziqishga yo'l qo'ymasdan, elektron nashrlar, o'qituvchilarning ma'ruza materiallari va internet resurslariga kirishni ya'ni o'quv resursini o'z ichiga oladi, shuningdek, ta'lim tizimida mediateknologik yondashuv talabalarining o'zlarini ma'lumot qidirish, baholash va vaqtni samarali ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalar mustaqil ishlarni boshqarishning bir qator shartlarni amalga oshirishni ta'minlashi kerak. Bu shartlar alohida o'quv, tarbiyaviy, rivojlanish funksiyalarining auditoriyada va auditoriyadan tashqarida amalga oshirilishini ta'minlashga qaratiladi. OTMda mustaqil ta'limni boshqarishning zarurati pedagogik tizimning tuzilishi natijasida yuzaga keladi. Pedagogik ta'lim tizimining komponentlari, ta'limiy maqsadlari, bu maqsadlarni amalga oshiruvchi sub'ektlar, faoliyat, ularning o'rtasida paydo bo'lgan munosabatlar va ularni birlashtirish uchun mo'ljallangan boshqaruvlar yoki birlashtirishlar bo'ladi, bu ta'lim tizimining birligini ta'minlaydi. Makro omillar (dekanat, fakultet kengashi)dan chiqarishni ta'minlaydi, ya'ni fakultetda umumiy koordinatsiyani ta'minlash, ya'ni uning tashkil etilishi, o'tkazilishi va nazoratini amalga oshirish; har bir mutaxassislik bo'yicha ishlarni o'z ichiga olgan o'quv rejalariga, o'quv soatlariga kirishlarini joylashtirish, kurslar va guruhlarini boshqarish, kafedralar, o'qituvchilar tomonidan nazorat o'rnatishining muddatlari to'g'risida jadvallar tuzish, kafedra hisobotlari, o'qituvchilar tomonidan mustaqil ishlarni amalga oshirish haqida eslatmalar ko'rsatib boorish muhim

ahamiyatga ega. Mezo omillar (kafedra) shu ishga qo'shilishni ta'minlaydi, ya'ni ta'lim dasturini o'rganish jadvalini tuzishga qo'shiladi, ta'lim dasturlarini o'rganishning vaqtini, vazifalarini, muddatlarini va nazorat usullarini ko'rsatadigan to'g'ri ko'rsatmalar bilan kalendar rejalarini tuzish, kurs va guruhlar kesimida ishlash, o'qituvchilar tomonidan mustaqil ish tizimini amalga oshirish bo'yicha ta'limiy ishlarni boshqarish, ta'limda uslubiy komplekslarni ta'minlash uchun o'qituvchilar konsultatsiyalari jadvalini tuzish muhim ahamiyatga ega. Mikro omil sifatida ta'lim tizimida mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning sub'ekti bu o'qituvchidir. O'qituvchi mustaqil ishni tashkil etishning eng muhim shaxsiyati, u shu bilan shug'ullanadi, talabalarining o'zlashtirishini boshqaradi, shu bilan birgalikda shaxsiy va guruh darajasida talabalarni boshqaradi. V.M. Polonskiyning fikricha mustaqil ta'limni farqlash - bu ta'lim jarayonini talabalarining shaxsiy xususiyatlari, akademik darajalari, qiziqishlari va maqsadlarini hisobga olgan didaktik printsiplarni, ularni guruhlariga bo'lib ajratish va har bir guruh uchun ta'lim jarayonini farqlaydi.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, ta'limning farqlanuvchi va o'xshash shartlaridan biri sifatida, ta'lim oluvchi masalalariga, ularning kasbiy rivojlanishi uchun eng qulay imkoniyatlarni yaratish sifatida ta'riflanadi. Farqlanuvchi ta'limni amaliy ko'rsatilishi davlat siyosatining asosiy printsipidir, masalan, ta'lim muassasalarining mustaqilligi va ta'limni demokratlashtirish. Farqlanuvchi ta'lim bu asosiy tamoyillarni ta'lim sohasidagi ularni amalga oshirishning potentsial tarkibiy qismi sifatida amalga oshiriladi, masalan, ta'limning adaptivlik va davom etishlik tamoyili. Bugungi kunda, ta'limda guruhlarini farqlanishi, oliy ta'limning strategik ta'lim siyosatining muhim qismi sifatida haqiqiy ko'rinishda qabul qilinadi. Didaktika, ta'lim nazariyasining murakkab muddati o'quv usullarining tartiblanish xizmati usullarining tartibini, turini ajratmaslik muammolaridan biridir. Mustaqil ta'lim nazariyasi bo'yicha bir qancha guruhlardagi eng ahamiyatli kurslar kesimi o'rtasida foydalanilgan ta'lim turlarining guruhlarini ajratish asosida tuzilgan. Ushbu turdagi ta'lim, qayta, tanlovlarga yoki tanlovli fanlarida bo'lishi mumkin. Tanlovlarga talaba tanlov modullarini, turli fanlarni o'rganishni, qiziqishlari bo'yicha shaxsiy ta'limni o'rganishni va qiziqishlar asosida individual ta'limni o'z ichiga oladi. Tanlovli farqlanish talabalarini kasbiy, maxsus yoki ko'p bosqichli guruhlariga taqsimlashni o'z ichiga oladi. Ichki farqlanish bitta darsda talabalarni ajratmasdan o'rgatish va talabalar shaxsiy va guruh xususiyatlari bilan ko'proq hisobga olish asosida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Axmedova M.E (hammualliflikda) Pedagogik mahorat va tibbiy pedagogikaning kasbiy kompetentligi. O'quv-uslubiy qo'llanma T.: "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi MCHJ, 2021-62-63b.(126)
2. Axmedova M.E. Modul-kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi", MCHJ. Toshkent - 2022. 173 bet.
3. Axmedova M. (hammualliflikda) –Pedagogika. O'quv qo'llanma. T.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2018. — 393 b (102-b).
4. Axmedova M.E.U.A.Tashkenbayeva., E.Suyunova Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti (Darslik) – T.: Tibbiyot matbaa, 2022.
5. Analiticheskiy obzor mejdunarodnix tendensiy razvitiya visshego obrazovaniya № 4 (iyul - dekabr 2002 g.) Izdaniya Sentra problem razvitiya obrazovaniya Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta [Elektronniy resurs]. – Rejim dostupa: [http://www.charko.narod.ru / index14/html](http://www.charko.narod.ru/index14/html)
6. Babanskiy, Yu.K. Metodi obucheniya v sovremennoy obsheobrazovatelnoy shkole [Tekst] / Yu.K. Babanskiy. – M.: Prosveshenie, 1985. –224 s.
7. Baymetov, A. K. Nekotarie osobennosti individualnogo stilya v uchebnoy deyatelnosti starsheklassnikov, obuslovlennye siloy vobzuditelnogo protsesssa [Tekst] / A. K. Baymetov. – Perm, 1967. –245 s.
8. Verbiskiy, A. Samostoyatel'naya rabota studentov: problemi i opit // Visshee obrazovanie v Rossii. – 1995. – №2. – S. 137-145.
9. Voronin A.S. Samostoyatel'naya rabota studentov: uchebno-metodicheskoe posobie dlya spetsialnosti 350500 - Sotsial'naya rabota [Tekst] / – Yekaterinburg: UGTU-UPI, 2005. – 39 s.
10. Vyatkin, L.G. Samostoyatel'naya rabota uchashixsya na uroke [Tekst] / – Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, 1978. – 164 s.
11. Garunov M.G., Pidkasiy P.I. Sushnost, sodernjanie i metodi issledovaniya samostoyatel'noy raboti studentov [Tekst] / // Metodologiya i metodi issledovaniya problem pedagogiki visshy shkoli / Otv.red. V.I. Zagvyazinskiy. – Tyumen: TGU, 1980. – S.17-29.
12. Golubeva, E.A. Sposobnosti i individualnost [Tekst] / – M.: Prometey, 1993. – 184 s.
13. Dorofeev, A.A. Pedagogicheskaya texnologiya differensirovannoy organizatsii samostoyatel'noy raboti kursantov. Avtoref. dis....kand. ped. nauk. – Bryansk, 1998. – 16 s.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. 2017 yil 7 fevral. PF-4947-son.

Muxriddin SODIRJONOV,
Namangan davlat universiteti sosiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dotsent
E-mail: sodirjonov@mail.ru

NamDU dotsenti, PhD Q.Mahkamov taqrizi asosida

ZAMONAVIY O'ZBEK JAMIYATIDA IJTIMOY TRANSFORMATSIYANING ETNOSOTSIOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya

Maqolada O'zbek jamiyatidagi iqtisodiy-siyosiy o'zgarishlar va odamlarning kundalik hayotidagi tub o'zgarishlari haqida mulohazalar ilgari surilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy O'zbekistonda ijtimoiy transformatsiyaning etnosotsiologik omillari, etnosotsional jarayonlarda etnik guruhlarning sub'ektivligi tavsiflangan. Mintaqadagi etnik ijtimoiy jarayonlar etnik birlik va totuvlik, etnik ziddiyatlar, etnik migratsiya va etnik iqtisodiyotning ahamiyati haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, internet, mentalitet, etnosotsial jarayon, OAV, virtual maydon, raqamli iqtisodiyot, modernizatsiya, titul xalqlar, internatsionalizm, migratsiya, sotsializatsiya, stereotiplar.

ЭТНОСОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В статье рассматриваются экономические и политические изменения в узбекском обществе и радикальные изменения в повседневной жизни людей. В статье также описаны этносоциологические факторы социальной трансформации в современном Узбекистане, субъективность этносов в этносоциальных процессах. Этнические социальные процессы в регионе обсуждаются с точки зрения этнического единства и согласия, этнических конфликтов, этнической миграции и важности этнической экономики.

Ключевые слова: Глобализация, интернет, менталитет, этносоциальный процесс, СМИ, виртуальное поле, цифровая экономика, модернизация, титульные нации, интернационализм, миграция, социализация, стереотипы.

ETHNOSOCIAL FACTORS OF SOCIAL TRANSFORMATION IN MODERN UZBEK SOCIETY

Annotation

The article examines economic and political changes in the Uzbek society and radical changes in the daily life of people. The article also describes ethnosocial factors of social transformation in modern Uzbekistan, the subjectivity of ethnic groups in ethnosocial processes. Ethnic social processes in the region are discussed in terms of ethnic unity and harmony, ethnic conflicts, ethnic migration and the importance of the ethnic economy.

Key words: Globalization, internet, ethnic, mentality, ethno-social process, mass media, virtual field, digital economy, modernization, titular nations, internationalism, migration, socialization, stereotypes.

Kirish. XXI asrda mamlakatlarning iqtisodiyoti, insonlar hayoti va jahon hamjamiyatidagi o'rni axborot-texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib qolmoqda. Ma'lumki, fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan davrda ilmiy bilim, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib borishi sezilarli darajada kundalik turmush tarziga aylanmoqda. Bu bir tomondan, fan-texnikani yangi sohalarining taraqqiy etishi tufayli uning differensiallashuvini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda.

XXI asr o'zbek xalqi tarixi va milliy qadriyatlarini o'rganish sohasida yangi zarvaraqlarni muhrlamoqda. Bugungi kunda tariximizning noma'lum bosqich va qirralari qaytadan kashf etilmoqda. So'nggi yillarda o'zbek xalqining qadimiy davlatchilik an'analari, etnik tarixi va etnogeneziga bag'ishlangan qator salmoqli tadqiqotlar yaratilmoqda [3]. Lekin hozirgi qadar o'zbek xalqning mentaliteti, uning o'ziga xos tomonlarini vorisilik va avlodlar to'qnashuvi borasida sotsiologik tadqiqotlar deyarli o'tkazilmagan [4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarixdan ma'lumki, dunyodagi har bir millatning, shu jumladan, o'zbeklarning ham aqliy ruhiy qiyofasi, ya'ni milliy mentaliteti o'ziga xos tarixiy, etnik tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlar doirasida shakllangani bois, uning jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy hodisalar, tarixiy jarayonlarga bo'lgan munosabati ham turlicha bo'lishi shubhasiz. Zero, milliy o'ziga xosliklar uzoq tarixiy davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy jarayonlar, tabiiy geografik o'rtnashuv, o'zaro etnomadaniy aloqalar, diniy mansubliklar asosida qaror topadi.

Har qanday jamiyat rivojlanishining asosiy maqsadi aholi turmush darajasini oshirishga qaratilgan bo'ladi. Jamiyatning ijtimoiy barqarorligi, iqtisodiy rivojlanishi, tinchligikni ta'minlash, inson sog'lom va farovon hayot kechirishi uchun davlat kuchli ijtimoiy siyosat olib boradi. Shularni inobatga olganda, "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"ning dastlabki bosqichlaridan aholining turmush farovonligi hamda hayot sifatini ta'minlash yuzasidan katta yaratuvchilik ishlari amalga oshirildi. Bugungi kunda Davlat byudjetining 60 foizidan ortig'i ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilmoqda.

Binobarin, mamlakatimizda ishlab chiqilgan oqilona milliy siyosatning tub o'zagini "Ko'p millatlilik – O'zbekistonning boyligi" degan bosh g'oya tashkil etadi. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining V ustuvor yo'nalishi – xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda [1]. Mamlakatda turli millatga mansub fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotdagi faol ishtirokini ta'minlash, ularning milliy o'zligini anglashi hamda etnik qadriyatlarini saqlab qolishlari uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Ijtimoiy transformatsiya turli jamoalar, ijtimoiy tizimlar, ijtimoiy institutlar va boshqa ijtimoiy muassalarning ijtimoiy o'zgarish jarayonida qo'llaniladigan ibora sifatida qabul qilishimiz mumkin. Ko'pincha «ijtimoiy o'zgarishlar» tushunchasi «rivojlanish» tushunchasi bilan aniqlashtiriladi. Shuningdek, faylasuf va sotsiologlar tomonidan «transformatsiya»

atamasi o'tgan asrning ikkinchi yarmigacha juda kam foydalanilgan. Jamiyatdagi o'zgarishlar, tarixdagi "taraqqiyot", "evolyutsiya", "inqilob" va "islohot"lar kabi tushunchalar yordamida qo'llanilgan. Zamonaviy sosiologiyada "ijtimoiy transformatsiya" atamasi "innovatsiya" va "modernizatsiya" tushunchalarining modifikatsiyasi sifatida ham tadqiqotlar olib boriladi[8].

Etnosotsional jarayonlar – bu ijtimoiy jarayonlarning bir turi bo'lib, etnik guruhlarining sub'yektivligini tavsiflashda muhim omil hisoblanadi. Mintaqadagi etnik ijtimoiy jarayonlar etnik birlik va totuvlik, etnik ziddiyatlar, etnik migratsiya, etnik iqtisodiyot va etnik jinoyatchilikni o'z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. Sotsiologiyada etnos va etnik munosabatlarga oid uchta asosiy nuqtai nazar mavjud. Bir qarashga ko'ra, etniklik bu ma'lum bir afzallik va afzalliklarga erishishga qaratilgan organik shakllanishdir. Etniklik ob'yektiv haqiqat, insoniyatning o'ziga xos xususiyati sifatida qaraladi. Antik davr siyosiy falsafasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan ushbu yondashuv E. Dyurkgeymning guruhlar birdamligi haqidagi asarlaridan so'ng "qayta tug'ilish" bo'ldi. Ushbu yondashuvning izdoshlari etnik guruhlarini ham ijtimoiy, ham qarindoshlar (biologik) jamoalar sifatida ko'rishadi. Shu munosabat bilan ushbu yondashuv tarafdorlarini ikki yo'nalishga bo'lish mumkin bular: sosiobiologik (masalan, L. Gumilev) va evolyusion-tarixiy (Yu. Bromley va boshqalar).

Instrumentalist sifatida tanilgan ikkinchi yondashuv tarafdorlari (A. Koyen, G. G. Diligenskiy va boshqalar) etniklikni ijtimoiy vosita deb hisoblashadi. Ushbu tendensiya tadqiqotchilari etnik guruhlarining saqlanishini odamlarning begonalashishini engib o'tish ehtiyojlari bilan izohlashadi, bu zamonaviy ommaviy madaniyat, iste'mol qadriyatlari va pragmatizm jamiyatiga xosdir. Ushbu yondashuv bilan milliylik guruh manfaatlariga erishish vositasidir. Uchinchi yondashuv vakillari nuqtai nazaridan konstruktivistlar (Ye. Gellner, B. Anderson, V. A. Tishkov va boshqalar) deb nomlanganlar, etnik ijtimoiy qurilish bo'lib, ob'yektiv ildizlarga ega emas[7].

Etnik omilning o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishiga makro, va mezo darajadagi omillar kiradi. Makro darajadagi asosiy omillarga jamiyat va davlat kiradi. Jamiyatning umumbashariy etnososiologik xususiyatlari (aholining etnodemografik tarkibi, milliy ko'pchilik va ozchilikning nisbati, etnik migratsiyaning intensivligi, fuqarolar ongida etnik tabaqalanishning mavjudligi yoki yo'qligi va boshqalar) bilan bir qatorda ma'lum bir jamiyat va davlatning o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Dunyodagi barcha davlatlar aholisi milliy tarkibiga ko'ra, 2 guruhga bo'linadi. Birinchisi, monoetnik (aholisi, asosan, bir millat vakillaridan iborat) va ikkinchisi, polietnik (ko'pmillatli) davlatlardir.

O'zbekiston esa o'ziga xos xususiyatlarga ega, bu quyidagicha ifodalanadi. Mamlakat hech qachon monoetnik davlat bo'lmagan, tarixan zamonaviy dunyoda eng keng tarqalgan ushbu modelni rad etgan. Bugungi kunda jahon miqosida avj olgan globalashuv jarayonlari monoetnik davlatlarning kamayishiga olib kelmoqda. Mutaxassislar fikriga ko'ra, davlat aholisining 5 foizini boshqa titul bo'lmagan millatlar tashkil etsa, u monoetnik davlat hisoblanadi. Migrasion jarayonlar avj olayotgan hozirgi zamonda monoetnik davlatlar deyarli qolmagan. O'zbek millati (etnos emas, balki millat)ning shakllanishi bir-biriga begona bo'lgan irqiy-etnik kelib chiqishi turlicha, lekin qo'shni bo'lgan hududiy etnik guruhlar (qozoqlar, qirg'izlar, tojiklar, turkmanlar va boshqalar)ning uzoq vaqt "aralashishi" natijasida vujudga keldi. Sobiq Ittifoq davrida ham milliy siyosatning asosida (davlat mansabiga kirish, bir tomondan, imtiyozlar, boshqa tomondan, cheklovlar va kamsitishlar) etnik emas, balki diniy qarashlar yotardi. Boshqacha qilib aytganda, o'zbek emas, rusiyzabon bo'lish "foydali" edi.

Titul xalqlari – barcha tarixiy davrlarda o'zbeklar boshqa etnik guruhlariga qaraganda ancha yuqori bo'lgan, shu sababli milliy ko'pchilikni nafaqat qonuniy, balki miqdoriy jihatdan ham ifodalagan. Shu bilan birga, masalan, Britaniya imperiyasi gullab yashagan davrida inglizlar mustamlaka xalqlari bilan solishtirganda atigi bir necha foizni tashkil etar edi, xolos. Bugungi kunda "madaniy ta'sir" fenomeni har doim ma'lum

darajada zo'rvonlik bilan yonma-yon baholanmaydi, ammo, o'zbek tili va umuman o'zbek madaniyati har doim o'zbek davlatining tarkibiga kirgan turli davrlarda yashagan barcha xalqlar uchun kuchli birlashtiruvchi tamoyil bo'lib xizmat qilganligini inkor eta olmaymiz.

Muhokama. Bugungi kunda etnik guruhning yashirin institusionalizatsiya qilinishi ko'plab milliy subektlarda kuzatilmogda, ular millatlararo munosabatlarning buzilishi va etnik ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. O'zbek jamiyatiga xos bo'lgan etnosotsial tabaqalanish postmodernizm davriga xos emas. U faqat ramziy voqeilikda mavjud bo'lib, millatlararo munosabatlarga bevosita ta'sir qilishi ayni haqiqat. Etnik kelib chiqishga asoslangan murakkab etnik status tizimi (milliy ko'pchilik yoki ozchilikka tegishli bo'lgan titulli yoki titulsiz guruhga a'zo bo'lish), shuningdek, yashash joyi ("o'zlarining" milliy birlashmasida yoki "begona" hududda) turli millat vakillari o'rtasidagi ijtimoiy masofani kengaytiradi, etnik nizolarning avj olishiga olib keladi.

O'zbek jamiyatidagi iqtisodiy-siyosiy o'zgarishlar odamlarning kundalik hayotidagi tub o'zgarishlarga nisbatan ahamiyati hamda psixologik tayyorgarligidan ancha oldinda bo'lgan "madaniy kechikish" fenomeni bilan ajralib turadi. O'rta darajadagi asosiy omilga yosh avlodga gumanitar (ma'naviy) bilim berishni amalga oshiradigan ta'lim va tarbiya muassasalari, xususan, etnik o'ziga xoslikni shakllantirish hamda vatanparvarlik, milliy o'ziga xoslikni shakllantirishga hissa qo'shadigan etnik-madaniy ta'lim kiradi. Ijtimoiylashuv ta'lim subektlari tomonidan ushbu jamiyatning umumiy mafkurasi, ayniqsa uning milliy g'oyasi doirasida amalga oshiriladi. Shuni tan olish kerakki, turli etnik kelib chiqishga ega bo'lgan O'zbekiston fuqarolari o'rtasida etnik bag'rikenglik va o'zaro ijobiy munosabatni yaratishga qaratilgan gumanitar ta'lim ushbu vazifani bajarmoqda. Tadqiqotchilarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, yangi sharoitdagi ikkilamchi sotsializatsiya bosqichidan o'tgan yosh guruhlarda etnik xurofot, ekstremizm, boshqa millat vakillariga nisbatan ustunlik qilish kayfiyatidan yiroq[5]. Shunday qilib, sovet internatsionalizmi amaliyotida nafaqat mafkuraviy kamchiliklar, shu bilan birga bag'rikeng odamlarning bir necha avlodlarini shakllantirishga imkon beradigan fazilatlar ham yetarli bo'lmadi. Birgina istisno bu – davlat siyosati tomonidan aniq va yashirin tarzda yetishtirilgan antisemitizm sindromidir.

Mikro darajaning asosiy omili oila bo'lib, birlamchi o'zaro ijtimoiy munosabatlarning asosiy elementi hisoblanadi. Bolani o'z xalqining etnik madaniyatiga "kirishi" oilada ro'y beradi. Jamiyatning ushbu bo'lagida bola ijtimoiy munosabatlarning boshlang'ich ko'nikmalari, shu jumladan, etnik munosabatlarni shakllantiradi, oilada etnik-madaniy me'yorlar tizimi, xulq-atvor odatlari, eng muhimi, guruhlararo va shaxslararo darajada nizolar kelib chiqadigan salbiy etnik stereotiplar tizimi shakllanadi. Tadqiqot ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, oila etnik "sotsializator" sifatida ta'lim va tarbiya muassasalarining ongga ta'sirida ustunlik qiladi. Agar oila va maktab turli xil qadriyatlar hamda stereotiplar tizimini tarqatgan bo'lsa, bu raqobatda oila yutib chiqadi, chunki oiladagi tarbiya uzluksizdir va nafaqat ongli, balki ongsiz darajada ham amalga oshiriladi[6]. Ko'p millatlilik sharoitida millatlararo munosabatlarni yo'lga qo'yishda har bir millatning o'ziga xosligi, manfaat va ehtiyojlarining xilma-xilligini hisobga olishni taqozo etadi. "Bugun mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashamoqda"[2]. Bu esa shu yurtda yashayotgan turli millat vakillarining milliy mas'uliyatiga, davlat va nodavlat jamoat tashkilotlarining etnomadaniy siyosati borasidagi faoliyatiga ham bog'liqdir. "Mamlakatimizda etnik o'ziga xoslikni rivojlantirish va millatlararo munosabatlarni yanada uyg'unlashtirishda 138 ta milliy madaniy markaz yetakchi rol o'ynamoqda".

Turli millat va elatlarning o'ziga xos madaniy an'analari, qadriyatlari kabi jihatlarini hisobga olish, milliy manfaatlar tizimida millatlararo munosabatlarni barqaror va izchil rivojlantirish imkonini beradi. "Chunki ijtimoiy taraqqiyot polietnik jamiyatlarda turfa xillik belgilarini o'zida namoyon qilmoqda"[3].

Xulosa. Xulosa sifatida shuni qayd etish mumkinki, inson o'z tabiatiga ko'ra, ijtimoiy muhitga hurmat bilan yondashadi va

jamiyatning muhim tarkibiy qismi sifatida taqdim etishini hisobga olsak, ushbu tamoyilni sotsiosentrizm va antroposentrizm tamoyillari o'rtasida qoladigan antroposotsiosentrizmni ilgari surish uchun asoslar mavjud. Sotsiosentrizm tamoyili uzoq vaqt davomida g'arbning ijtimoiy-siyosiy tizimlarida va xalq ommasi ijtimoiy taraqqiyot kuchi deb hisoblangan sotsialistik tizimlarda qo'llanilgan.

Inson, madaniy, xo'jalik, siyosiy va huquqiy sohalardagi jamiyat hamkorligiga asoslangan antroposotsiosentrizm tamoyili boshqa makroolam qadriyatlarini bilan birgalikda moddiy va ma'naviy qadriyatlarni aniqlashni taxmin qiladi. Har bir kishining moddiy va amaliy hayotiga e'tibor qaratsa, jamiyatning alohida a'zolari uchun shaxsiy xavfsizlik muhim bo'lib, u boshqalar tomonidan tasqidanishi va bir-biri uchun ahamiyatliroq bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони. -Т.: Адолат, 2017. – Б. 27.
2. Мирзиёев.Ш.М. Миллий таракқиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. - Т.: Ўзбекистон, 296, 297, 298-бетлар.
3. Асқаров А.А. Ўзбек халқи этногенез ва этник тарихининг баъзи бир назарий ва илмий методологик асослари // Ўзбекистон тарихи, 2002. № 4. 54-60 бетлар
4. Бекмуродов М.Б., Бегматов А.Миллий менталитет ва раҳбар маънавияти. – Т., 2003; Бекмуродов М.Б. Ўзбек менталитети хусусиятлари // Ижтимоий фикр. 1998 № 1. 49-53 бетлар
5. Bell D. Ethnicity and Social Change // Ethnicity. Theory and Experience. N.Y., 1989.
6. Триандис Г.К. Культура и социальное поведение. -М.: Форум, 2007.
7. Содиржонов М. Этносоциологические факторы процессов этнического самоустановления //in Library. – 2020. – Т. 20. – №. 1. – С. 147-149.
8. Содиржонов М. Инсон капитали ривожланиш жараёнларининг этносоциологик хусусиятлари (Фарғона водийси мисолида). Социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2022.

Sunatilla SOYIPOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti
E-mail: soyipovs@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

THE USE OF POETIC ARTS IN THE EPIC "RAVZAT USH-SHUHADO"

Annotation

This article provides partial information about the work of Sobir Saikalia, and his poem "Ravzat ush-shuhado" provides a scientific analysis of the appropriateness and justification of the use of poetic art and quoting the poem.

Key words: Source studies, textual criticism, manuscripts, stories, images, folklore, scientific, poetic art, interpretation, poetic language, quotation, poetic form, plot, stories.

"RAVZAT USH-SHUHADO" DOSTONIDA SHE'RIY SAN'ATLARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Sobir Sayqaliy ijodi haqida qisman ma'lumot berilgan va uning "Ravzat ush-shuhado" dostonida she'riy san'atlardan o'rinli va asosli foydalanilganligi, asardan iqtiboslar keltirish asnosida ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Manbashunoslik, matnshunoslik, qo'lyozma nusxalar, qissa, obraz, xalqchillik, ilmiy, she'riy san'at, talqin, asar tili, iqtibos, poetik shakl, syujet, rivoyatlar.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЭТИЧЕСКОГО ИСКУССТВА В ЭПОСЕ «РАВЗАТ УШ-ШУХАДО»

Аннотация

В данной статье представлена частичная информация о творчестве Собира Сайкалии, а в его поэме «Равзат уш-шухадо» приводится научный анализ уместности и оправданности использования поэтического искусства и цитирования стихотворения.

Ключевые слова: Источниковедение, текстология, рукописи, рассказы, образы, фольклор, научное, поэтическое искусство, интерпретация, поэтический язык, цитирование, поэтическая форма, сюжет, рассказы.

Kirish. Sobir Sayqaliy 18- asr adabiy jarayonida katta iz qoldirgan va o'nlab asarlar yaratgan ijodkor bo'lishiga qaramay, uning faqat "Bahrom va Gulandom" nomli epik dostonigina maxsus tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan.

Sobir Sayqaliy o'zbek adabiyoti tarixida munosib o'rin egallaydi va o'z davrining taraqqiyparvar ijodkorlaridan biri Hisoblanadi. Bu sermahsul ijodkorning bizga "Bahrom va Gulandom" [1], "Qissai Ibrohim binni Muhammad", "Vays ul-Qaran", "Jangnomayi imomi Hanafiya", "Qissai Hamroh va Hurliqo", "Axtamnom", "Zayn ul-arab", "Ravzat ush-shuhado" asarlari bilan birga shoir sifatidagi nufuziga dalolat qiluvchi she'rlar devoni ham mavjud.

Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" asarini nashr qildirgan sayqaliyshunos olim R.Aliyev kitob so'zboshisida shunday deydi: "Shoirning ilmiy biografiasini yaratish uchun bundan keyin qunt bilan ilmiy tadqiqot olib borish talab etiladi" [2].

Shuningdek, Xo'jasaid Abdulmalikxon binni Saidamir Muzaffarxon tuzgan «Majmu'ai ash'ori turkiy» to'plamida ham Sayqaliy asarlaridan namunalar berilgan bo'lib, unda shoir ijodi haqida ba'zi ma'lumotlar zikr etilgan [3].

Shuningdek, Po'lotjon Domulla Qayyumiy ham «Tazkirai Qayyumiy»ning 18-19- asrlardagi o'zbek adabiyoti tarixiga oid qismida shoir haqida qisqacha ma'lumot bergan [4].

Sobir Sayqaliy ijodiy merosini ilmiy jihatdan o'rganish 1960-yillardan boshlandi. Bu davrgacha shoir asarlaridan namunalar "O'zbek adabiyoti xrestomatiyasi", "O'zbek adabiyoti yodgorliklari" kitoblaridan o'rin olib keldi [5].

R.Aliyev 1960-yili "Fan" nashriyoti orqali Sobir Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostonini nashr ettirgan. 1964-yili esa "Sobir Sayqaliy va uning "Bahrom va Gulandom" dostoni mavzuida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan [6]. Olimning ushbu ishlarida Sobir Sayqaliy ijodidagi boshqa asarlari qatorida "Ravzat ush-shuhado" haqida ham qimmatli ma'lumotlar keltiriladi.

Shu bilan birgalikda Sayfiddin Sayfulloh va Dovud Xunzikerlar 2004-yili "Movarounnahr" nashriyoti orqali Sobir Sayqaliyning «Ravzat ush-shuhado» asarini nashr ettirganlar. Shu

kitob so'z boshisida doston qo'lyozma nusxalari haqida mukammal ma'lumot berilgan [7].

X.Rasulevning "O'zbek epik she'riyatida xalqchillik" nomli kitobida ham Sobir Sayqaliy dostonlarining ayrim jihatlari tadqiq qilingan. Ayniqsa, olimning Sobir Sayqaliy yashagan adabiy muhit va uning shoir ijodiga ta'siri masalalariga bag'ishlangan fikr-mulohazalari diqqatga sazovordir. Mazkur ilmiy ishda tadqiqotchi ko'proq Sayqaliyning «Bahrom va Gulandom» dostonini atroflicha tahlil etilib, asarning syujeti va kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, shuningdek, shoirning g'oyaviy-estetik dunyoqarashi haqida ham ilmiy xulosalar chiqargan [8].

Ma'lumki, Sharq xalqlari adabiyotida islom dini tarixiga oid qissalar uzoq tarixga ega bo'lib, bu mavzuda asarlar yaratishga juda ko'plab ijodkorlar qo'l urganlar va ular o'z asarlarining to'laqonli bo'lishini ta'minlash maqsadida jiddiy izlanishlar ham olib borganlar. Shu nuqtai nazardan bu mavga bag'ishlab yozilgan qissalar asar mualliflarining o'z asarlari qahramonlariga bo'lgan munosabatlariga qarab o'zgarib borgan va takomillashgan. Misol tariqasida Rabg'uziyning "Qissasul-anbiyo" asari bilan Sobir Sayqaliy dostonlarining bir-birilariga yaqinligini ko'rsatib o'tish mumkin. Lekin shunga qaramasdan, har ikkala asarni bir-biri bilan qiyoslanganda ularning o'zaro farq qilishi va syujetlarida o'ziga xosliklar mavjudligidan dalolat beradi.

Sobir Sayqaliyning bizgacha yetib kelgan aksariyat asarlari markaziga Rasuli akram va uning avlodlari tarixining bayoni asos qilib olingan va unda Rabg'uziyning singari faqat payg'ambarlar tarixigagina emas, balki Rasuli akram, uning qizi Bibi Fotima, kuyovi Hazrat Ali va uning farzandlari Imom Hasan va Imom Xusaynlar tarixi ham mukammal bayon qilingan. Bu bilan biz Sobir Sayqaliy o'zigacha yaratilgan diniy ruhdagi manbalar bilan yaqindan tanishib chiqqani va an'anaviy qissanavislik bo'yicha o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini yangicha talqin qilishni, ya'ni Rasuli akram va uning avlodlari tarixini birinchi rejaga olib chiqib, bayon qilish orqali mazkur an'anani yanada rivojlantirishga muvaffaq bo'lganligini ko'rishimiz mumkin.

O'zbek adabiyoti tarixida qator payg'ambarlar silsilasiga bag'ishlab yozilgan asarlar mavjudki, ularning har qaysisi o'ziga

xos va shu bilan birga umumiy bir mavzuga bag'ishlanganligi bilan ajralib turadi. Bu asarlarning har biri islom tarixini targ'ib qilish bilan bir qatorda, ulardagi ulug' zotlar obrazlari orqali insoniy fazilatlarini ham ifodalash uchun xizmat qilib kelgan. Shular jumlasiga Rabg'uziyning "Qisas ul-anbiyo", So'fi Olloyorning "Sabot ul-ojziyn", Mashrabning "Mabda' un-nur", Huvaydoning "Roxati dil", Sayyid Qosimiyning "Masnaviyalar" va Sobir Sayqaliyning "Ravzat ush-shuhado" asarlarini kiritish mumkin. Bular orasida mazkur mavzuga to'la va alohida e'tibor bergan adib Rabg'uziydir.

Shuningdek, Muhammad payg'ambar, Hazrati Ali va Imom Hasan va Husaynlar haqida ham juda ko'plab asarlar yaratilgan. Ayniqsa, Hazrat Ali xalq og'zaki ijodida va yozma adabiyot tarixida buyuk bahodir, kofirlarni iymonga keltiruvchi qahramon timsoli sifatida mashhurdir. Sobir Sayqaliyning "Ravzat ush-shuhado" va uning tarjimasidagi "Amiri Ahtam qissasi" ham Muhammad Payg'ambar va uning avlodlari tarixini yoritishga bag'ishlanganligi bilan alohida ahamiyatga ega. Shunday ekan, Sayqaliy xalq kitoblari doirasiga mansub bo'lgan qissa va rivoyatlarni mumtoz adabiyotimizdagi shu mavzuga bag'ishlab yozilgan asarlar bilan qiyoslab, ularni qayta badiiy idrok etish orqali o'zining "Ravzat ush-shuhado" asarini yaratgan. Shu sababdan ham shoirning bu qissasida xalq kitoblarida mavjud bo'lgan rang-barangliklar, o'ziga xosliklar va ayrim o'rinlarda ularda bayon etilgan mavzu doirasidagi o'xshashliklar mavjud.

Sayqaliyning ushbu asarini yozishdan ko'zlagan maqsadlaridan biri shuki, u o'sha davrda yaratilgan islom tarixiga oid manbalardan faqat haqiqatga yaqin bo'lgan rivoyatlarnigina saralab olib, ularni o'zbek adabiy tilida xalq tiliga yaqin holatda keng ommaga yetkazishdan iborat bo'lgan. Shu bilan birgalikda shoir har qanday ijodkorning qalami asosan, haqiqatga hamda samimiy xalq xizmatiga qaratilgan bo'lishi kerakligini asari tilida o'z davri til boyliklaridan unumli foydalanib, quyidagi misralar orqali alohida ifodalaydi:

Bu so'zlar axtarin ko'rgil qissasdin,
Ki g'ofil bo'lma o'tgan har nafasdin.
Kamina xusha chinlig' birla aknun,
Turib tori xayola durri maknun.
Olib qissalarin bob bobi,
Ki turka nazm qilsam bir kitobi.
Oxirida Husayinni hasbi holin,
Bayon etsamu o'tgan mohu solin.
Uqug'on bandalar dil rish bo'lg'oy,
Ki to so'zu kudozi besh bo'dg'ay [9].

Shundan ko'rinib turibdiki, Sobir Sayqaliy asar mazmuni shakl bilan mutanosib bo'lmoq'i, shakl asosan, mazmunga xizmat qilishi va unda qo'llanilgan so'zlar o'quvchi dilida hayotga muhabbat uchqunlarini uyg'ota olishini zarur deb biladi. Shunday ekan, shoir o'zining ushbu dostonida anashu omillarga qat'iy rioya qilgan holda chuqur mazmunli, rang-barang, so'zga boy, go'zal badiiy shaklda ifodalangan, sodda va ravon tilga ega bo'lgan mukammal bir asarni yaratishga muvaffaq bo'ladi.

Shoirning asosiy maqsadi xalq tilidan unumli foydalanib, undagi so'zlarni mohirona qo'llab, she'riy san'atlar vositasida voqelikni haqqoniy ifodalab bera oladigan mukammal bir asar yaratish bo'lgan va u buning uddasidan chiqqan ham. Sayqaliy asaridan bunday iqtiboslarni misol tariqasida ko'plab keltirishimiz mumkin. Masalan, asarning hazrati Nuh alayhissalom tarixiga bag'ishlangan bobi kirish qismida Nuh alayhissalomning o'z qavmini haq yo'lga da'vat qilgan vaqtidagi ichki kechinmalarini shoir talmeh, tazod, tashxis, tanosub singari she'riy san'atlarni mohirona qo'llab, ta'sirchan holatda tasvirlaydi. Natijada, o'quvchining estetik zavqini uyg'otishga xizmat qila oladigan yuksak badiiy darajadagi so'zga boy nazmiy misralar vujudga keladi:

Kel emdi, Sayqaliy ayla rivoyat,
Payambardin istab iste'onat.
Nechuk o'tti jahondin anbiyolar,
Xudo soldi, alarg'a ko'p balolar.
Eshiting, emdi so'z Nuh nabiyydin,
Na kunlar ko'rdi, ul piru sabiydin.
Ki to'qqiz yuz ellik yil u sarur,
Baloni qavmidin ko'p ko'rdi yak sar.
Derlar: toki uch qarn o'tti ul qavm,

Ki davat aylar edi, Nuh har yavm.
Der erdiki, xudoni bir bilinglar,
Bu botil butlaringdin ayrilinglar.
Alar gush aylamas erdi, bu davat.
Anga bo'lmas erdilar, hargez ummat.
Tutardilar kelib, ul piri toshqa,
Bo'lurdi ustixonlar boshqa-boshqa.
Kelib anda Jabrayil par urardi,
Yana Nuh ul joydinke, to'rardi.
Tutar erdi, yana amri xudodin,
Qilurdi qavmig'a har kun nidoni.
Alar isloma enmas erdi, hargez,
Qilurdilar chunon uyig'a sangrez [9].

Shoir bu she'riy lavhada eng avvalo, jahonda ko'p payg'ambarlar o'tganligi va ular insonlarni haq yo'lga, ya'ni islom diniga da'vat qilganliklarini bayon qiladi va payg'ambarlar xudoning ko'p sinovlariga duch qilingani haqidagi fikrning ta'sirchanligini kuchaytirish maqsadida ayrim shu kabi ma'nolarni tashuvchi so'zlarni qayta-qayta takrorlab iltizom san'atini qo'llaydi. Mazkur misralardagi "balo" so'zini takror qo'llanishi ushbu san'atga misol bo'la oladi.

Yana mazkur iqtibosda shoir bir so'zni takror ishlatishdan cheklanib "payg'ambarlar" so'ziga sinonim sifatida "nabiylar" so'zini qo'llaydi va natijada asar tilining chiroyli hamda rang-barangligini ta'minlaydi. Shoir yana dostonida payg'ambarlar, xususan, Nuh alayhissalom ismini keltirish orqali talmeh san'atini qo'llagan bo'lsa, "pir" (kekxa), "sabi" (yosh) so'zlarini qo'llash misolida esa tazod san'atidan istifoda etadi.

Keyingi misralar Nuh payg'ambarning o'z qavmini dinga da'vat etishiga javoban qavm ahli unga tosh otib, vujudini jarohatlagani haqida boradi. Bu o'rinda to'rt bor "tosh" so'zi qaytarilib, iltizom va "tosh" so'ziga ma'nodosh bo'lgan uning sinonimi bo'mish "sang"so'zi qo'llanilib, odamlarni haq yo'lga da'vat etish asnosida Nuh payg'ambar boshidan kechirgan jabru jafolar ta'sirchan tarzda ifodalangan. Bu esa shoirning sinonim hamda ma'nodosh so'zlarni o'z asari tilida o'rinni qo'llab, ulardan asar tilini shakl va mazmun jihatidan mutanosibligini ta'minlashda foydalanganligini ko'satadi. Shuningdek, ijodkorning xalq tilidagi rang-barang she'riy san'atlardan mahorat bilan foydalanishi natijasida asar rivoyatlarining mazmunan teran, shaklan jozibador, o'quvchi ruhiyatiga, shuuriga ta'sir eta oladigan darajada bayoni amalga oshiriladi.

Sobir Sayqaliy dostoni tili va poetikasining mukammal bo'lishini ta'minlash maqsadida ilmi bade' imkoniyatlaridan ham samarali foydalanib, tashbeh, iyhom, tajnis, tanosub, irsolut masal, tashxis, husni ta'lil, tardi aks, istiora va boshqa she'riy san'atlarni mahorat bilan qo'llagan va natijada til jihatidan mukammal, jozibador, sodda hamda til jihatidan xalq tiliga yaqin bo'lgan mazkur asarni yaratishga musharraf bo'lgan.

"Ravzat ush-shuhado" dostonida muallif ba'zan rivoyat va afsonalar, bazida esa xalq maqolalariga ham o'rinni murojaat etadi va ulardan unumli foydalanib, o'quvchi shuuriga doston mazmunini chuqurroq singdirishga intiladi. Bu hol o'z navbatida, doston tilining xalqchilligini, ifoda imkoniyatini, shuningdek, badiiy jozibasini namoyon etadi. Shu bois ham uni o'qiganda asardagi ijobiy va salbiy obrazlar o'quvchi ko'z o'ngida yorqin namoyon bo'ladi.

Shu bilan birgalikda shoir ushbu dostonidagi rivoyatlarga turli-tuman qahramonlarni kiritadi. Ular orasida shayton, hayvonlar, parrandalar, o'simliklar, samoviy jismlar ham obrazli uchraydi. Sayqaliy bunday qahramonlar bilan bog'liq bo'lgan tili rang-barang, so'zga boy, teran mazmunli, ta'sirchan hikoyat va rivoyatlarga boy bo'lgan dostonni xalq kitoblaridan unumli foydalangan holda yaratadi. Shuningdek, shoirning yana bir noyob mahoratlaridan birii shuki, u o'z asarida yuqorida zikr etib o'tganimizdek, jismlarni insonlar singari gapirtiradi, ularga odamlarga xos bo'lgan xususiyatlarni tilimizdagi so'z boyliklaridan unumli foydalangan holda ustalik bilan ko'chiradi va tasvirlaydi. Sayqaliy bunday o'rinlarda intoq yoki tashxis deb nomlanuvchi badiiy san'atdan unumli foydalanadi.

Asardagi Muhammad payg'ambarning tavalludi munosabati bilan shaytonning motam tutishi voqeasi tasviri ushbu fikrimizga asosli misol bo'la oladi:

Ki ultunda yiqildi, toqi Kisra,

Ki shom o'rtasida Kisraning qasri.
 Ki tug'lar o'tti, so'ndi o'shal tun,
 Tamom yer yuzidagi butlar ul tun.
 O'shal tun yuzi birla tushti yerga,
 Basi ta'zm ila ul yaxshi erga.
 Bor erdi, ka'bada but uch yuz oltmish,
 O'shal tun barcha yuzdin yerga solmish.
 Yig'ilib birgala jam'iyi Shayton,
 Ki iblis oldig'a bordilar ul hin.
 Dedilar: ey ato it bu qoloyi hol,
 Alarg'a so'zldi, Iblis bu minvol.

Mazkur iqtibosning avvalidayoq Sobir Sayqaliy talmeh san'atini qo'llab, u orqali asar mazmunini boyitadi. Va yana unda "ki" bo'g'lovchisini besh joyda o'rinni keltirib, takror san'ati vositasida asosiy mazmunga alohida e'tibor qaratadi. Shuningdek, shoir asaridan keltirilgan mazkur iqtibosda "tun" so'zini olti marotaba takroran qo'llash orqali uning iltizom san'tidan ham yetarlicha foydalanilganligini guvohi bo'lamiz. Biz bundan asarda qo'llanilgan she'riy san'atlar uning badiiy jozibasini oshirishi bilan bir qatorda, tilining rang-barangligini ta'minlaganligini ko'rishimiz mumkin.

Bundan tashqari yana shoir o'zining mazkur dostoni tilini boyitish va uni rang-barangligi hamda jozibadorligini ta'minlashda "bilimlar uchligi" – ilmi bade', ilmi aruz va ilmi qofiyadan unumli va o'rinni foydalanib, natijada til hamda syujet jihatdan mukammal, pishiq bo'lgan ushbu asarni yaratgan.

Shuningdek, shoir dostonida talmeh, tazod, tashxis, tanosub, iltizom, tasbi', ilhoma, irsol ul-masal, husni ta'lil, tardi aks, istiora singari she'riy san'atlarni tilimizdagi so'z va iboralar vositasida mohirona qullaganki, uning atijasida ushbu asar chuqur mazmun

va poetik joziba uyg'unligini o'zida mujassamlashtirgan hamda xalq tiliga yaqin bo'lgan buyuk bir asar sifatida vujudga kelgan.

Sobir Sayqaliyning bu asari ahamiyatini yanada yorqinroq tasavvur qilish uchun tabiiyki, uning doston yaratishdagi mahoratini har jihatdan ilmiy tadqiqini amalga oshirmoqni zarur deb bilamiz. O'shandagina biz san'atkorning asar mazmuni va shakl takomili borasidagi ijodiyligi va an'anaviy mavzuni rivojlantirishdagi hissasini ochib berish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Sobir Sayqaliy asarining kompozitsion qurumi shuni ko'rsatadiki, u mazkur mavzuga oid ungacha yaratilgan asarlarning an'anaviy mavzu mundarijasiga o'ziga xos tarzda sezilarli o'zgartirishlar kiritgan.

Shunday ekan, Sobir Sayqaliy asarining syujeti va kompozitsion qurumiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, unda o'sha davrgacha shakllanib kelgan an'anadan biroz chekinilganligi va diniy asarlardagi ushbu mavzuga oid va mazkur asar talablariga mos keladigan asosiy rivoyatlargina saralab olinib, doston syujetiga singdirib borilganligini ko'ramiz. Shoirning bunday kompozitsion uslubi uning badiiy-estetik va axloqiy qarashlari bilan chambarchas bog'langan bo'lib, asarni diqqat bilan o'rganish, shoir merosi mohiyatini tub ma'noda anglash, uning dunyoqarashi, estetik prinsiplari va o'ziga xos poetikasini to'la ochib berish imkoniyatini yaratadi. Sobir Sayqaliyning "Razat ush-shuhado" asari mazmuni va go'zal shakliy qurumini shu nuqtai nazardan tadqiq qilish, uning ijodkor sifatidagi tarixiy xizmatini neqadar ekanligini namoyish qilish uchun ham o'ta muhimdir. Umuman olganda, asarda turkiy adabiy til keng ifoda imkoniyati bilan namoyon bo'lgan. Bu esa o'z navbatida, Sobir Sayqaliyning mazkur mavzuga oid asarlar yaratishdagi mahoratini namoyon etadi.

ADABIYOTLAR

1. Aslida bu asar 1911-yili G'ulom Hasan Orifjonov matbaasida bosilgan nusxada «Qissai shahzoda Bahrom va malikai Gulandom» nomi bilan atalgan. Keyinchalik bu doston «Bahrom va Gulandom» nomi bilan shuhrat qozongan. Tadqiqotchi va noshirlar shu nom bilan atab kelishadi.
2. Sayqaliy. Bahrom va Gulandom. – Toshkent: 1960.
3. O'zbek Milliy ensiklopediyasi. – T.:O'zbek Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2004.; Qo'qon Adabiyot muzeyi qo'lyozmalar fondi. Inv. № 95.
4. Po'latjon Domulla Qayyumiy. Tazkirai Qayyumiy, T.; 1998.
5. O'zbek adabiyoti xrestomatiyasi. –T.; 1945. 2-tom.
6. Aliev R. Sobir Sayqaliy va uning «Bahrom va Gulandom» dostoni. Filologiya fanlari nomzodlik dissertatsiyasi avtoreferati. T.; 1964.
7. Sobir Sayqaliy Historiy. Ravzat ush-shuhado. T.: Movarounnahr, 2004 (nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at mualliflari Sayfiddin Sayfulloh, Dovud Xunziker).
8. Rasulev X. O'zbek epik she'riyatida xalqchilik. – Toshkent; Fan, 1972.
9. Sobir Sayqaliy. Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi qo'lyozmalar fondi 77 inventar raqam ostida saqlanayotgan qolyozma nusha. Razat ush-shuhado.

Umidjon SOLIYEV,

Namangan davlat chet tillari instituti katta o'qituvchisi

E-mail: u_soliev@mail.ru

NamDU o'qituvchisi, PhD D.Sarimsakova taqrizi asosida

INGLIZ TILIDA SOHAVIY MATNLARNI O'RGATISHDA YUZAGA KELADIGAN QIYINCHILIKLARNI BARTARAF ETISH USULLARI

Аннотация

Ushbu maqola Ingliz tili darslarida talabalarning ingliz tilida sohaviy matnlarni o'qishni o'rgatishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish metodikasiga bag'ishlangan bo'lib, unda oliy ta'lim muassalari nofilologik yo'nalish talabalari uchun ingliz tili darslarida kasbga oid matnlarni o'qishni o'rgatish metodik muammosining tavsifi keng yoritilgan. Ingliz tili darslarida kasbga doir matnlar asosida tilni o'rgatish ancha samarali usul ekanligi, ammo kasbga yo'naltirilgan holda ingliz tilini o'qitishda o'qish kompetensiyasini rivojlantirish chuqur o'rganilmagan ekanligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ingliz tili, nutq faoliyati turlari, o'qishni o'rgatish, matn, o'quv matnlari, trening matnlari, tasviriy matnlar, xulosa matni, qo'shimcha matnlar, o'qishni o'rgatishga doir mashqlar.

СПОСОБЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ ТРУДНОСТЕЙ, ВОЗНИКАЮЩИХ ПРИ ОБУЧЕНИИ ОТРАСЛЕВЫМ ТЕКСТАМ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Данная статья посвящена методике преодоления трудностей, возникающих при обучении студентов чтению отраслевых текстов на английском языке на уроках английского языка, в которой подробно освещена характеристика методической проблемы обучения чтению профильных текстов на уроках английского языка для студентов нефилологических направлений высших учебных заведений. Было высказано предположение, что обучение языку на основе профессиональных текстов на уроках английского языка является гораздо более эффективным методом, но развитие читательской компетентности при обучении английскому языку с профессиональной ориентацией не было глубоко изучено.

Ключевые слова: Английский язык, виды речевой деятельности, обучение чтению, текст, учебные тексты, учебные тексты, иллюстративные тексты, текст заключения, дополнительные тексты, упражнения по обучению чтению.

WAYS TO OVERCOME THE DIFFICULTIES THAT ARISE WHEN TEACHING FIELD TEXTS IN ENGLISH

Annotation

This article is devoted to the methodology for overcoming the difficulties that arise in teaching students to read field texts in English in English lessons, in which the description of the methodological problem of teaching students to read texts related to the profession in English lessons for students of a non-philological orientation of higher education institutions is widely covered. It has been suggested that language teaching in English lessons on the basis of texts on the profession is a much more effective method, but the development of reading competence in teaching English with a professional orientation has not been studied in depth.

Key words: English, types of speech activity, teaching to read, text, teaching texts, training texts, pictorial texts, summary text, supplementary texts, exercises for teaching to read.

Kirish. Kasbga doir matnlarni o'qish matndan to'g'ridan-to'g'ri mazmunli ma'lumotni olishni o'z ichiga oladi. U o'qitishning barcha bosqichlarida ta'limiy ishning majburiy qismini tashkil qiladi. Dastlabki bosqichda leksik va grammatik mashqlarni bajarish jarayonida til materialini o'zlashtirgan talabalar intensiv o'qish jarayonida ko'nikma va malakalarni qo'llash orqali tegishli harakatlar va operatsiyalarni avtomatlashtirishga o'tadilar. O'qish nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali bo'lib chiqadi, chunki u nafaqat hodisalarning yuqori takrorlanishini, balki ularning ixtiyoriy ravishda o'zlashtirilishini ham ta'minlaydi, chunki o'qish jarayonida o'quvchilar diqqati uning mazmuniga qaratiladi.

Axborot texnologiyalar sohasiga oid nutqning elementi bo'lgan va barcha lingvistik xususiyatlarga ega bo'lgan matn kasbiy sohaning ekstralingvistik hodisalarini aks ettiradi, o'qitishning ma'lum bir bosqichining dasturiy talablari bilan bog'liq, ma'lum bir kasbiy guruhga qaratilgan va uni yaxlit o'zlashtirish uchun mo'ljallangan, undagi ma'lumotlar/bilimlar, yangilik va ahamiyatning yuqori darajasi bilan tavsiflanadi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Z.I.Klychnikova tomonidan taklif qilingan matnlarni o'quv, illyustrativ, umumlashtiruvchi, qo'shimcha va takrorlash-nazoratga bo'lish qiziqarli. O'quv materialini o'quv matnida taqdim etiladi. O'quv matni ostida E.I.Boyko motivatsion, axborot va nazorat funktsiyalarini bajarishga qodir bo'lgan va o'qish mexanizmlarini

bosqichma-bosqich shakllantirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlaydigan matn tushunadi [2].

O'quv matnlari maqsadiga ko'ra farqlanadi. Ko'rinib turibdiki, bir xil o'quv matnini barcha o'qish turlari uchun ishlatib bo'lmaydi. Matnlar mo'ljallangan maqsadlariga ko'ra qat'iy tanlanishi kerak, masalan, kirish o'qish uchun. Shunga o'xshash, o'qish texnikasini rivojlantirish va ovozsiz o'qish uchun maxsus matnlar tanlanadi.

Trening matnlari og'zaki o'rganilgan materiallarni o'z ichiga oladi. Ular 2-3 iboradan iborat mikromatnlar bo'lib, ularda o'quvchilar o'qish texnikasini o'rganadilar, artikulyar qiyinchiliklarni yengadilar, vizual tasvirni eshitish artikulyatsiyasi bilan bog'laydilar. Matnning semantik tomoni qiyin bo'lmaydi.

Tasviriy matnlar, shuningdek, turli o'rganilgan modellarni, ularning leksik tarkibini tasvirlaydigan yoki o'rganilgan modellarda yangi so'zlarning qo'llanilishini ko'rsatadigan mikromatnlardir. Dastlabki ikki turdagi matnlarni ko'chma doska va plakatlariga yozib qo'yish taklif etiladi. Matn oldi mashqlaridan birinchi va ikkinchi turdagi matnlar sifatida ham foydalanish mumkin.

Xulosa matni 10-15 qatorli juda katta xabardir. Bu, odatda, dastlabki ikki turdagi matnlar materiallaridan tuzilgan o'quv matnlari hisoblanadi. Ular o'qishni aniq tushunishni rivojlantirishga xizmat qiladi va ifodali o'qishga o'rgatish va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ham foydalanish mumkin.

Qo'shimcha matnlar - bu notanish lug'atning kichik mazmuniga ega bo'lgan syujet xabarları, ularning ma'nosini talabalar o'zlari taxmin qilishlari mumkin. Notanish so'zlarga chet tilidagi sharhlar qabul qilinadi. Matnlar uyda ishlash uchun mo'ljallangan. Ular katta - 1 1,5 bet bo'lishi mumkin. Bunday matnlarni tushunish sinfda tekshiriladi va odatda ularning mazmuni tayyor bo'lmagan nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Va nihoyat, sharh matnlari bir nechta mavzularni birlashtiradi va tarjima qilinmagan o'qish uchun xizmat qiladi. Tushunishni tekshirish og'zaki yoki yozma ravishda tarjima bo'lmagan usullar yordamida amalga oshiriladi [1].

Kasbiy yo'naltirilgan chet tilini o'qishda matnlar kasbiy jihatdan muhim kognitiv ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Bu talab kadrlar tayyorlashning ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlari bilan belgilanadi. Bu yangi ma'lumot olishga qaratilgan nutqiy faoliyat turi sifatida o'qishning o'ziga xos xususiyatlari bilan ham bog'liq. Matnning kasbiy va kognitiv qiymati nofilologik yo'nalishlarda chet tilini o'qish kompetensiyasini shakllantirish uchun matnlarni tanlash bilan chambarchas bog'liq.

Amaliy matematika mutaxassisliklari bo'yicha zamonaviy darsliklar o'zbek mualliflari tomonidan yaratilgan moslashtirilgan matnlarni taklif qiladi, ular xorijdagi axborot texnologiyachilarning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari va ingliz tilida so'zlashuvchi axborot texnologiyachilar jamiyatining haqiqiy tili haqida aniq tasavvur bermaydi. Tadqiqot muallifining chet tilini o'rgatish bo'yicha ko'p yillik tajribasi shuni ta'kidlashga imkon beradiki, bunday matnlardan foydalanish yangi lug'atni kiritish va grammatik tuzilmalarni tushuntirishni o'rganishning dastlabki bosqichlarida oqlanadi. Shuning uchun biz ingliz tilidagi axborot texnologiyalariga oid adabiyotlarning asl matnlaridan fragmentlarni o'qitishning dastlabki bosqichlaridayoq kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Matnning asosiy semantik komponentlari asar mavzusi, g'oyasi va muammosidir. O'quv matnlarida, qoida tariqasida, mavzu va g'oya ochiladi. Ammo muammo har doim ham taqdim etilmaydi. O'rganishning boshlang'ich bosqichida matn g'oyasi eng oddiy, eng sodda bo'lishi mumkin va uning ochilishi to'g'ridan-to'g'ri sarlavha bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu sizga qaysi mavzular asosiy, qaysilari ikkinchi darajali ekanligini aniqlashga imkon beradi [3].

Axborot texnologiyalariga oid matnlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ular doimo sarlavhalarga ega, lekin o'quvchilar ko'pincha ularga e'tibor bermaydilar, bu esa matnni tushunishni qiyinlashtiradi.

Tahlil va natijalar. Mavzu ko'pincha matnning boshida shakllantiriladi, garchi mavzuni taqdim etish usuli har xil bo'lishi mumkin: mavzuning tavsifi, tushuntirishi yoki ta'rifi, shuningdek uni baholash shaklida. Matn g'oyasi og'zaki ifodaning turli darajalari va tabiatiga ega. G'oya va mavzu o'rtasidagi farq shundaki, ikkinchisi matn va sarlavhada shakllantiriladi, birinchisi esa, birinchi navbatda, matnda aks etadi. Matndagi qolgan ma'lumotlarga nisbatan, bu keyingi taqdimotda aniqlangan umumiy pozitsiya bo'lishi mumkin, u aytilganlardan xulosa xarakterida bo'lishi mumkin, boshqa faktlar bilan parallel ravishda taqdim etilgan shaxsiy baholash bo'lishi mumkin. U birinchi va ikkinchi yoki birinchi va uchinchinga birikmasi ham bo'lishi mumkin [3].

Bizning kuzatishlarimizga ko'ra, mavzu va g'oyadan farqli o'laroq, professional ahamiyatga ega bo'lgan matn muammosi hamma matnlarda mavjud emas, uni matnning istalgan joyida uchratish mumkin. Biroq, ko'pincha muammo matnning o'rtasida shakllantiriladi va uchta asosiy xususiyatga ega: 1) muammoni uning yechimini tasvirlamasdan bayon qilish, 2) muammoni uning yechimini tavsiflash bilan bayon qilish, 3) muammoning bayonotisiz yechim tavsifi.

Axborotlilik maxsus matnning eng muhim xususiyatidir. Axborotlilik matndagi ma'lumotlarning mutlaq miqdori emas, umumiy ma'lumot boyligini emas, balki faqat o'quvchiga eng ko'p kirishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni tavsiflaydi. T.M.Dridzening so'zlariga ko'ra, "axborotlilik - bu tahlil bosqichida uni turli xil mo'ljallangan tarjimonlar bilan aloqalar tizimiga kiritadigan matnning nisbiy xususiyati" [4].

Bu fikrni fransuz sotsiologi A. Mol ham tasdiqlaydi, agar matn reaksiya va harakatlarimizni oldindan belgilab qo'ysa, biz uchun ma'lumotli bo'ladi, aks holda yangi ma'lumotlar ham befoйда ekanligini ta'kidlaydi [5].

Maxsus matnning axborot mazmunini aniqlashga bo'lgan bunday yondashuv biz tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlanadi va samarali ko'rinadi, chunki birinchi navbatda, iqtisodchi talaba uchun ma'lumotlarning dolzarbligi qiziqishning paydo bo'lishiga va maxsus matnni tushunishdagi semantik va lingvistik qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi, bu esa kuchli rag'bat bo'lib chiqadi.

T.M.Dridze matnning axborot boyligi mutlaq qiymat, matnning axborot mazmuni esa nisbiy qiymat ekanligini qayd etadi. Axborotlilikni baholash - bu qabul qiluvchining maqsad niyatini, xabarning asosiy g'oyasini talqin qilishning adekvatligi o'lchovidir. Matnning informatsion mazmuni matnni/xabarni semantik idrok etish samaradorligining omillaridan biri yoki matnning potentsial sharhlovchi xususiyatidir. Matnning axborot mazmunini tashkil etuvchi ko'rsatkichlar nafaqat matnning ekstralingvistik xususiyatlarini, balki uni tashkil etishning barcha darajalarida matnning lingvistik xususiyatlarini aks ettiruvchi, dinamizm o'lchovini aniqlaydigan rasmiy lingvistik ko'rsatkichlarning butun majmuasini o'z ichiga oladi. [4].

Boshqa tadqiqotchilar matnning informatsion mazmunini matndagi ma'lumotlarning miqdori deb ta'kidlashadi [N.V. Eluxina, E.V. Musnitskaya, 1976]. Matnning axborot boyligi ular tomonidan maxsus o'quv matnining semantik boyligi va uning axborot mazmunini oshirish masalasini hal qilish uchun xabar/matnning semantik ortiqchaligining minimal darajasini aniqlash zarur deb tushuniladi. Semantik ortiqchalikning minimal darajasini aniqlash o'quvchi ma'lumotni haddan tashqari yuklamasligi, ma'lumotni to'liq, buzilmasdan olishi uchun zarurdir. Agar ma'lumot mavjud ma'lumotlarga yangi ma'lumotlarni qo'shadigan detal bo'lsa, ortiqchalik, shunga ko'ra, allaqachon ma'lum, tanish detaldir. Nutq xabarining semantik mazmuniga kelsak, o'quvchiga noma'lum bo'lgan barcha yangi ma'lumotlar informatsion va oldingi matndan yoki xuddi shu xabardan allaqachon biladigan ma'lumot keraksiz deb hisoblanadi.

I.R.Galperinni ta'kidlashicha, matndagi ma'lumotlarning faktik, kontseptual, subtekst turlari biz uchun muhimdek tuyuladi. Birinchi turdagi ma'lumotlar bizni o'rab turgan dunyoda sodir bo'lgan yoki sodir bo'layotgan faktlar, hodisalar va hodisalarning tavsifini o'z ichiga oladi, ikkinchisi matnda tasvirlangan hodisalar haqida muallifning individual tushunchasini bildiradi, uchinchisi esa olingan yashirin ma'lumotlar, tilning assotsiativ va konnotativ ma'nolarni yaratish qobiliyati, shuningdek, gapning ma'noni oshirish qobiliyati tufayli faktik ma'lumotlar hisoblanadi [6].

Muhokama. O'qitish amaliyotida chet tilidagi maxsus matnlarni tanlashga alohida e'tibor qaratiladi. Unda axborotni taqdim etish shakli bir vaqtning o'zida turli xil idrok kanallariga ta'sir qiladi, ya'ni, og'zaki ma'lumotlar bilan bir qatorda materialning tasviriy grafik tasviri mavjud bo'lib, u - neyrolingvistik dasturlash nazariyasiga muvofiq tushunish jarayonini sezilarli darajada optimallashtiradi [7].

Ushbu nazariya matnli ma'lumotlarning o'qish paytida o'quvchilarni idrok etishning vizual va eshitish kanallariga ta'sir qilish imkoniyatiga e'tiborimizni tortadi. O'qitish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, barcha matnlar o'quvchilar tomonidan bir xil idrok qilinmaydi. Lingvistik ahamiyatga va boshqa afzalliklarga ega bo'lgan ayrim matnlarni o'qish qiyin bo'lib, natijada o'quvchilarda qiziqish uyg'otmaydi. Bir tomondan, buni o'quvchilarning kognitiv qiziqishlari, ikkinchi tomondan, matn materialining o'quvchilarning idrok etish kanallariga zaif ta'siri bilan izohlash mumkin.

Matnlarni o'qish, xorijiy tillarni o'qitishning yangi vositalari (video, Internet va boshqalar) so'nggi paytlarda qo'llanilishiga qaramay, amaliy matematika yo'nalishi talabalari uchun til o'rgatish tizimida hali ham muhim o'rin tutadi, bunda haqiqiy matnlar bilan ishlash alohida ahamiyatga ega [8].

Z.M.Klychnikovanning ta'kidlashicha, o'qish orqali nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalari o'z kasblarining xususiyatlari haqida juda ko'p ma'lumot oladilar. O'qish jarayonida o'quvchilar ijodiy, dinamik jarayonga jalb qilinadi. Ularning rivojlanishida ular bilimlarni tezda to'plash va uni

intellektual qayta ishlash qobiliyatiga erishadilar. Ular matnни tushunib, "... mazmunini o'z mulkiga aylantira oladilar, muallifning fikri, his-tuyg'ulari va irodasini bilib, o'zlari uchun xulosa chiqaradilar va shunga ko'ra harakat qiladilar" [1].

Voyaga yetgan o'quvchilar tomonidan qo'llaniladigan strategiyalar alohida qiziqish uyg'otadi. Z.I.Klychnikovanning so'zlariga ko'ra, mukammal o'qishni amalga oshirish uchun talabalar "o'tilgan grammatik materialni, lug'atni bilishlari, o'qish mexanizmini o'zlashtirishlari, o'rganilmagan so'zlarning ma'nosini taniy olish odatiga ega bo'lishlari, ularning kontekstli taxminlari va rasmiy so'z shakllanishiga tayanishi hamda alohida

idrok etilayotgan qismlardan butunni qayta tiklay olishlari kerak" [1].

Xulosa. Shunday qilib, bizning fikrimizcha, chet tilidagi kasbga yo'naltirilgan matnning tegishli xususiyatlari: haqiqiylik; muloqotga e'tibor qaratish; kasbiy ahamiyatga ega; axborot mazmuni; idrokning turli kanallariga ta'siri.

Ushbu mezonlar bo'yicha matnlarni sinchiklab tanlab olish orqali talabalarda chet tilini o'qish malakasini shakllantirish uchun zamin yaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. Клычникова З.И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке: Пособие для учителя.- М.: Просвещение. 1983- 207 с.
2. Бойко Е.И. Еще раз об умениях и навыках // Вопр. психологии. - №1.1957 - С. 23-25.
3. Попова И.А. Обучение иноязычному профессионально ориентированному чтению студентов-медиков. Дисс. канд. пед.наук. - Волгоград. 2005–198 с.
4. ДРИДЗЕ Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии. - М.: Наука. 1984-268 с.
5. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие. - М.: Мир. 1966- 351 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. - М.: Наука. 1981- 139 с.
7. Anthony Е.М. Approach, Method and Technique. English Language Teaching: London. Vol. 17. 1963-p. 63-67.
8. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку. - М.: АРКТИ. 2000- 165 с.

Маъсуда ТАХИРОВА,
И.о. доцента кафедры Педагогика и психологии Perfect University
E-mail: m.taxirova@gmail.com

По отзыву доцент НамГУ М.Л.Болтаева

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ЦЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Цель обучения – это означает совокупность представлений о результатах взаимодействия субъектов образовательно-воспитательного процесса. Они определяют характер, формы этой деятельности, способность субъектов предугадать взаимодействия после совместной работы.

В данной статье рассматривается проектирование цели обучения и ее особенности, эффективность.

Ключевые слова: Учебный процесс, цель обучения, проект, педагогическое мастерство, педагогический опыт, качество образования.

O'QUV MAQSADLARINI LOYIHALASH

Annotatsiya

O'quv maqsadi - bu o'quv jarayoni sub'ektlarining o'zaro ta'siri natijalari haqidagi g'oyalar to'plamini anglatadi. Ular ushbu faoliyatning mohiyatini, shakllarini, sub'ektlarning birgalikdagi ishdan keyin o'zaro munosabatlarni bashorat qilish qobiliyatini aniqlaydilar. Ushbu maqolada o'quv maqsadini loyihalash va uning xususiyatlari, samaradorligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: O'quv jarayoni, o'quv maqsadi, loyiha, pedagogik mahorat, pedagogik tajriba, ta'lim sifati.

PROJECTING LEARNING OBJECTIVES

Annotation

The purpose of learning means a set of ideas about the results of interaction between subjects of the educational process. They determine the nature, forms of this activity, and the ability of subjects to anticipate interactions after working together. This article discusses the design of the learning goal and its features, effectiveness.

Key words: Educational process, learning purpose, project, pedagogical skills, pedagogical experience, quality of education.

Введение. В педагогике цели обучения играют важную роль, поскольку они определяют направление и содержание учебного процесса. Педагогическая деятельность имеет целесообразный характер и направлена на достижение поставленных целей, решение задач. Цель – это системообразующий фактор педагогического процесса. Она приводит к иным компонентам обучающей системы. Цель определяет выбор средств, формы организации обучения. Цели обучения помогают студентам понять, что они должны достичь в результате обучения и какие знания, умения и навыки они должны приобрести.

Цель обучения — это утверждение, определяющее, что должен уметь делать обучаемый по завершении учебного процесса. Результат, с другой стороны, относится к результатам или последствиям этого учебного опыта.

Проектирование педагогической деятельности является важным инструментом для разработки и организации образовательного процесса.

Обзор литературы по теме. Основная цель обучения – это развитие интеллектуальных, эмоциональных и социальных навыков студентов, а также формирование у них определенных знаний, умений и компетенций. Основные цели обучения представляют собой общие направления и задачи, которые ставятся перед образовательным процессом. Они определяют, какие знания, умения и компетенции должны быть освоены студентами в результате обучения.

В различных педагогических программах, декларациях, докладах по вопросам образования можно выделить следующие основные направления конкретизации образовательных целей: характеристика образовательных условий, каким образом воздействовать на учащихся и какие условия для них обеспечить; характеристика внутренних, процессуальных параметров способностей и возможностей учащихся (какие способности и возможности следует формировать); характеристика образовательных результатов

(каких результатов будут способны достичь учащиеся в результате образовательного процесса)[1].

Проектирование педагогической деятельности позволяет педагогу планировать свою работу, учитывая особенности учащихся, их потребности и интересы. Оно помогает создать благоприятную образовательную среду, способствующую эффективному обучению и развитию учащихся. Кроме того, проектирование педагогической деятельности позволяет педагогу оценить результаты своей работы и внести необходимые корректировки в образовательный процесс.

Цели обучения могут быть классифицированы по различным критериям, например:

По уровню образования: цели обучения в начальной школе, средней школе, вузе и т.д.

По предметной области: цели обучения в математике, истории, физике и т.д.

По типу целей: цели обучения знаниям, умениям, компетенциям и т.д.

Важно написать действенные цели обучения, которые отвечают потребностям ваших студентов. Цели обучения - это, как правило, конкретные формулировки, которые определяют ожидаемые способности студентов в конце вашего курса[2]. Они обозначают те действия, которые, как вы надеетесь, они смогут выполнять после завершения вашего занятия, и они могут быть связаны с востребованными навыками по предмету, который вы преподаете. Например, цель обучения на уроке рисования может включать в себя умение студентов рисовать реалистичные фигуры карандашом, углем и пером.

Типичными способами постановки целей, которые распространены в педагогической практике и очень устойчивы и сходны в разных странах мира, что по нашему мнению означает их инвариантность, являются следующие:

1. Определение целей через изучаемое содержание.

2. Определение целей через деятельность педагога (учителя).

3. Постановка целей через внутренние процессы интеллектуального, эмоционального, личностного и т. п. развития учащегося (ученика)[3].

Начальные уровни целей (запомнить, воспроизвести, понять) безусловно необходимы, однако высшими целями образовательного процесса на основе компетентностного подхода заложено формирование у студента умений самостоятельно учиться, самостоятельно приобретать знания.

Необходимые для этого интеллектуальные умения, такие как анализ, сравнение, синтез, абстрагирование, систематизация, обобщение совместно с умениями практического характера (вычисления, измерения и т. д.) в современных образовательных стандартах подготовки входят в состав базовых, ключевых компетенций.

Перспективы, открывающиеся при использовании педагогических технологий, очевидно, можно воплотить в жизнь, если пересмотреть образовательные курсы на базе нового педагогического мышления[4]. Его суть заключается в основных подходах к конструированию педагогической системы, в пересмотре системы ценностей и приоритетов в образовательной политике, в устранении стереотипов, укрепившихся в педагогической теории, а главное в том, что, обучающийся видится не как объект деятельности педагога, а субъект, способный вступить с ним в сотрудничество для развития своей личности.

Анализ и результаты. Проектирование педагогической деятельности включает в себя анализ потребностей и возможностей учащихся, выбор содержания обучения, определение последовательности и структуры учебного материала, организацию учебной среды и оценку результатов обучения. Оно основывается на принципах системности, целеполагания, активности и индивидуализации обучения.

Оценка достижения целей обучения является важной частью образовательного процесса. Она позволяет преподавателям и студентам оценить, насколько успешно были достигнуты поставленные цели и в какой степени студенты освоили необходимые знания и умения.

Первым шагом в проектировании педагогической деятельности является анализ исходной ситуации. Педагог должен изучить особенности учащихся, их потребности и уровень знаний. Для этого можно использовать различные методы, такие как наблюдение, беседы, анкетирование и тестирование. Анализ исходной ситуации позволяет педагогу определить цели и задачи обучения, а также выбрать подходящие методы и инструменты для достижения этих целей.

После анализа исходной ситуации педагог должен поставить конкретные цели и задачи обучения. Цели должны быть ясными, измеримыми и достижимыми. Задачи должны быть конкретными и направленными на развитие определенных навыков и знаний учащихся. Постановка целей и задач позволяет педагогу определить содержание обучения и выбрать подходящие методы и инструменты для достижения этих целей.

Обучение также направлено на развитие личности студентов. Целью является формирование таких качеств, как самостоятельность, ответственность, творческое мышление, этические ценности и другие аспекты, которые способствуют развитию личности студента в целом.

Основные цели обучения являются основой для разработки учебных программ, выбора методов обучения и оценки достижения образовательных результатов. Они помогают студентам понять, что они должны достичь в результате обучения и какие навыки и знания им необходимо освоить.

Создавая структуру цели, учитель прописывает такие моменты:

Предмет – это то, на что направлена мысль, качества, которые изменяются при обучении.

Объект – конкретный ученик или группа, поддающееся педагогическому воздействию.

На основе обозначенного предмета выделяют несколько групп результатов педагогических воздействий. Цели могут формировать сознание, мировоззрение, поведение. Цели социализации предусматривают отношение в обществе, к труду, профессии, семье, искусству и т.д.

Целеполагание – это поэтапный логико-конструктивный процесс с несколькими процессами:

Сравнения и обобщение информации;

Отбор актуальных данных;

Нахождение объекта, предмета цели и ее выражение;

Реализация работы для достижения результатов и целей.

Хорошо построенная цель обучения состоит из четырех частей, каждая из которых ничего не значит, если рассматривать ее отдельно, но в сочетании формулирует цель обучения. После разработки цели будет определять условия, при которых выполняется поведение, глагол, определяющий поведение, и критерии, при которых и/или степени, в которых студент должен выполнять это поведение. Ключом к разработке целей является сосредоточение внимания на модели ABCD (audience, behavior, condition, and degree):

Аудитория: Наиболее распространенными аудиториями, определенными в целях обучения, являются студенты, учащиеся, участники или посетители.

Поведение: Это глагол действия, который обозначает наблюдаемое и измеримое поведение. Выбор глагола для цели имеет решающее значение. Несмотря на их частое использование в целях, такие термины, как знать, понимать, наслаждаться и ценить, не отвечают требованию наблюдаемости и измеримости и поэтому не должны использоваться в целях обучения.

Условие: Это утверждение описывает точные условия, при которых должно выполняться определенное поведение. Заявление об условиях должно содержать информацию о том, какие инструменты, вспомогательные средства или помощь будут предоставлены или отклонены.

Степень: Это утверждение определяет, насколько хорошо ученик должен выполнять данное поведение, например степень точности, количество или пропорцию правильных ответов. Для некоторых целей обучения этот критерий не будет перечислен, скорее он подразумевается.

Дискуссия. Развитие профессиональных навыков педагогов является важным аспектом развития проектирования педагогической деятельности. Педагоги должны постоянно совершенствовать свои знания и умения в области педагогики, методики обучения и использования современных технологий. Это позволит им эффективно проектировать и реализовывать образовательные программы и достигать высоких результатов в обучении учащихся. В целом, проектирование педагогической деятельности имеет большой потенциал для развития и улучшения образовательного процесса.

Цели обучения должны быть измеримыми, то есть их достижение должно быть возможно проверить и оценить. Для этого цели должны быть сформулированы таким образом, чтобы можно было определить, насколько студенты достигли поставленных целей. Например, цель “Дидактический процесс обучения” является слишком абстрактной и неизмеримой. Вместо этого, цель может быть сформулирована как “Организация учебного процесса на основе таксономии Блума”. Измеримые цели обучения помогают преподавателям и студентам определить, насколько успешно проходит обучение и какие корректировки необходимо внести в процесс обучения.

Если цели сформулированы четко и ясно, они помогают студентам не отвлекаться и не отвлекаться на протяжении всего учебного процесса и служат «дорожной картой» для эффективного обучения.

Цели обучения служат ориентирами как для вас, так и для ваших студентов. Они могут помочь направить ваш учебный выбор как при разработке курса, так и при его преподавании, а также показать студентам осязаемые знания и навыки, которые они получают от вашего курса.

Проектирование педагогической деятельности имеет свои особенности в разных образовательных контекстах, и его эффективность оценивается на основе достижения поставленных целей. Вместе с тем, проектирование сталкивается с различными проблемами, такими как несоответствие между ожиданиями и реальностью, ограниченные ресурсы и изменяющиеся образовательные требования.

Вывод. Цели обучения в педагогике – это системообразующий фактор педагогического процесса. Обуславливается выбором форм, средств, приемов

организации учебной работы. Проектирование целей обучения являются важной частью разработки курса и проведения занятий. Они дают четкое представление о том, что должны знать и уметь студенты по завершении учебного процесса. Грамотно составленные цели обучения помогают преподавателям разрабатывать стратегии обучения и оценки, которые соответствуют содержанию курса и основаны на измеримых результатах.

В заключение следует отметить, что написание эффективных целей обучения является одним из важнейших компонентов разработки учебных программ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ившина Г. В. О проектировании обучения: технологический подход // Вестник Казанского технологического университета. 2012. №8.
2. Фарходжонова Н. Ф. Проблемы применения инновационных технологий в образовательном процессе на международном уровне //Инновационные тенденции, социально-экономические и правовые проблемы взаимодействия в международном пространстве. – 2016. – С. 58-61.
3. Кларин, М. В. Инновации в обучении: Метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта / М.В.Кларин. - М.: Наука, 1997. - 223с.
4. Шагеева, Ф. Т. Адаптивное проектирование образовательных технологий в инженерном вузе / Ф.Т.Шагеева // Вестник Казанского технологического университета. - 2010. - №12. - С.373-378.
5. López-Belmonte J. et al. Projection of e-learning in higher education: A study of its scientific production in web of science //European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education. – 2021. – Т. 11. – №. 1. – С. 20-32.

UDK: 37.0

Sevinch TILABJONOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi
E-mail: tilabjonovasevinch@gmail.com

T.f.n., professor Y.G'affarov taqrizi asosida

PEDAGOGIK AMALIYOTNI O'TKAZISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Аннотация

Mazkur maqolada pedagogik amaliyotni o'tkazishning zamonaviy usullari va hozirgi kunda oliy ta'limda pedagogik amaliyotning olib borish haqida so'z yuritilgan. Pedagogik amaliyotni olib borishda zamonaviy usullardan foydalanish amaliyotchi uchun foydali qismlari ham ochib berilgan. Pedagogik amaliyotni o'tkazish jarayonida zamonaviy, interfaol hamda axborot texnologiyalaridan to'g'ri foydalanish haqida ham ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, undan tashqari maqolada pedagogik kadrlar tayyorlash to'g'risidagi qaror va farmonlari mohiyati to'g'risida fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogika, amaliyot, ta'lim, kadr, bilim, usul, texnologiya, ilm-fan, metod, jarayon, malaka, o'qitish.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРОВЕДЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ

Аннотация

В данной статье рассказывается о современных методах проведения педагогической практики и о том, как в настоящее время осуществляется педагогическая практика в высшем образовании. Использование современных методов в ведении педагогической практики выявило и полезные для практикующего аспекты. В статье также представлена информация о правильном использовании современных, интерактивных и информационных технологий в процессе проведения педагогической практики, а также даны комментарии и размышления о характере постановлений и постановлений о подготовке педагогических кадров.

Ключевые слова: Педагогика, практика, образование, персонал, знания, метод, технология, наука, метод, процесс, квалификация, обучение.

MODERN METHODS OF CONDUCTING PEDAGOGICAL PRACTICE

Аннотация

This article talks about modern methods of conducting pedagogical practice and currently conducting pedagogical practice in higher education. The use of modern methods in the conduct of pedagogical practice has also revealed useful points for the practitioner. In the process of conducting pedagogical practice, information is also presented on the correct use of modern, interactive and information technologies, in addition, the article provides feedback and feedback on the essence of decisions and decrees on the training of pedagogical personnel.

Key words: Pedagogy, practice, education, frame, knowledge, method, technology, science, method, process, qualification, teaching.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizning barcha sohalarida bo'lgani singari ta'lim tizimida ham o'ziga xos yangiliklar qaror topmoqda. Ayniqsa ta'lim tizimini texnologiyalashtirish, ta'lim samaradorligini oshirish hamda ijtimoiy hayotimizga kirib kelayotgan yangi pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llash asosiy vazifalarimizdan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasining rivoji kelajak yoshlar qo'lida bo'lganligi bois, Yurtboshimiz tomonidan ta'lim-tarbiya tizimini yangi bosqichga ko'tarish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar to'g'risida bir qator ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Prezidentimizning 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahriri ta'lim tizimidagi juda katta o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Mazkur qonunning 35-moddasini ko'rib chiqar ekanmiz "O'quv rejasida, qoida tariqasida, ta'lim jarayonining jadvali, o'qitishning boshlanishi, muddati va davriyligi, o'quv yillari, choraklar, semestrlar, amaliyot, ta'tillar hamda attestatsiya, ajratilgan haftalar soni, o'rganiladigan fanlar (modullar) va ularga ajratilgan soatlar (kreditlar) hamda boshqa zarur parametrlar aks ettiriladi". Ta'lim oluvchilarning amaliyotni o'tash tartibi va uni tashkil etish ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan belgilanadi [1] deya ta'kidlangan.

Pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun professional pedagog kadrlar

yetkazib berish, sohaga ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilish kerakligi haqida bir qator ishlar olib borilmoqda.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish maqsadida:

Quyidagilar pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilandi:

tarbiya va o'qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda xorijiy tillarni puxta o'zlashtirgan, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega professional pedagog kadrlar tayyorlash;

pedagogik kasbga qiziqishi yuqori bo'lgan yoshlarni aniqlash hamda ularni maqsadli tayyorlab va tarbiyalab borishning uzluksiz tizimini joriy qilish;

pedagogik ta'lim sohasining ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, innovatsion o'quv-me'yoriy va ta'lim resurslarini yaratish hamda amaliyotga joriy etish;

sohada ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish uyg'unligini ta'minlash orqali ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish;

pedagog kadrlar buyurtmachilari ehtiyoj va talablarini muntazam o'rganib borish, ular bilan o'zaro hamkorlikni rivojlantirish hamda pedagog kadrlar tayyorlashning ilmiy asoslangan istiqbolli rejalarini belgilash va ularni amalga oshirish;

oliy pedagogik ta'limga raqamli texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash

pirovardida pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish;

pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish;

pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash, sohadagi xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish;

yuksak madaniyatli, amaliy kasbiy ko'nikmaga ega, tarbiya, o'qitish metodlari va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy pedagog kadrlarni shakllantirish jarayonlari samaradorligini oshirish [2].

Respublikamiz oliy o'quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli benihoyat kattadir. Pedagogik texnologiyalar va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'limda o'tkazilayotgan islohotlar ta'minlaydi. Shular orqali biz umumta'lim maktablari, kasb hunar kollejlari va akademik litseylarda ta'lim sifatini yanada samarali shakllantirishimiz orqali maktab va boshqa ta'lim muassasalarida mahoratli pedagog sifatida o'quvchilarga yangi pedtexnologiyalar orqali sifatli bilim berishga erishamiz.

Buyuk olim A.Disterveg ta'kidlaganidek, "O'zida bo'lmagan narsani boshqalarga berolmagani kabi o'zi o'qimagan, tarbiya ko'rmagan va "taraqqiy" etmagan shaxs o'zgalarga ta'lim-tarbiya bera olmaydi" — deydi [3].

Bo'lajak o'qituvchini kasbiy kompetentlik qilib tayyorlashda malakaviy amaliyot muhim ahamiyat kasb etadi. U har bir oliygoh uzluksiz pedagogik jarayonidan o'rin olgan ajralmas qism sifatida o'qituvchining nazariy va amaliy kompetentligini birlashtiradi.

Oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mutaxassislarini tayyorlash sifati va o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish, zamonaviy hayot talablariga javob beradigan pedagogik korpusni tayyorlash va shakllantirish vazifasi mamlakat kelajagi uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu muammoni hal qilish uchun bugungi pedagogik ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan o'qituvchilar zamonaviy maktab talablariga to'liq javob bera olmayotgani va buni bartaraf etish muhim vazifaga aylanmoqda. Pedagog kadrlarni tayyorlash tizimi- uning tashkil etilishi, tuzilishi, mazmuni, malakaviy amaliyoti va ta'lim jarayonidagi innovatsion jarayonlar bilan o'zaro bog'liqlik tamoyillarini, o'qituvchilar tarkibini ko'paytirish va sifatini yaxshilashni kompleks isloh qilish uchun bir nechta modellarni ishlab chiqish va eksperimental ravishda sinovdan o'tkazish zarur.

Mutaxassis N.K. Krupskayaning "Народное образование и демократия" kitobida shunday fikr keltiradi: "Zamonaviy maktablar uchun mutlaqo boshqacha pedagogik kadrlar kerak. Qoidaga rioya qilishga odatlangan va har bir qadamda ko'rsatmalar kutib turadigan o'qituvchi bunday maktabga mos kelmaydi. Zamonaviy maktab o'ziga jonli munosabatni, individual yondashishni talab qiladi"—deya ta'kidlaydi [4].

Zamonaviy maktablarga mos keladigan pedagogik kadrlarda qobiliyat bo'lmog'i kerak. Bu qobiliyatning ish faoliyatida namoyon bo'ladi. Ya'ni uning tashabbuskorligi, pedagogik mahorati zamon talablariga mos keladigan kadr bo'lishi, yangi metodlardan o'z o'rnida foydalanishi orqali bu qobiliyatni namoyish eta oladi. Fan-texnika, yangi pedagogik texnologiya, innovatsion jarayonlar va axborot texnologiyalari kun sayin oshib borayotgan hozirgi sharoitda o'quvchilarda umumiy o'qish ko'nikmasi va malakalarini mustaqil egallashini ilgarigiga qaraganda ancha yaxshiroq tarkib toptiradigan o'qitish metodlarini topish kerak. Shuning uchun ham maktab islohotining asosiy yo'nalishlarida o'quvchilarda kitob va boshqa bilim manbalari bilan ishlash ko'nikmasini tarkib toptirishning muhimligi ta'kidlab o'tiladi [5].

Zamonaviy metodlar yoki interfaol usullar, o'qitishning samarasini oshirishga yordam beruvchi texnologik treninglar o'quvchi talabalarda mantiqiy, ijodiy, tanqidiy, mustaqil fikrlashni shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga, raqobatdosh, yetuk mutaxassis bo'lishlariga hamda mutaxassisga kerakli bo'lgan

kasbiy fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi. Interfaollik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, ta'lim jarayoni ham shunchalik samarali bo'ladi. Interfaol metodlarni tanlash mezonlari-ularning ta'lim va tarbiya, rivojlantirish masalalarini yechishga yuqori yo'nalganligidir. Bu mezon turli xil metodlarni u yoki bu doiradagi vazifalarni yechish imkoniyatlarini baholash yo'li bilan joriy etiladi, chunki ijtimoiy tajriba elementlarini o'zlashtirishda ularning imkoniyatlari turlichadir.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy metod texnologiyalarning pedagogik nuqtai nazardan takomillashtirishining asosiy yo'nalishlari quyidagilar bilan ifodalanadi:

O'quvchi-talabning yodlashdan eslab qolish funksiyasiga o'tish, ya'ni o'zlashtirilganini ishlatish imkonini beruvchi aqliy rivojlanish jarayoniga o'tishi;

Bilimning assosdistiv statistik modelidan aqliy harakatning dinamik tarkibiy tizimlariga o'tishi;

O'rtacha o'quvchi-talabaga yo'naltirilganlikdan o'qitishning tabaqalashgan va individuallashtirilgan dasturlariga o'tish;

O'quvchi-talabning tashqi motivatsiyasidan ichki ma'naviy irodali tartibga solinishga o'tish va hokozolar [6].

Pedagogik amaliyot jarayonida talablar bu metod texnologiyalarni to'laqonli qamrab olib, malakaviy amaliyot jarayonida qo'llashlari orqali ta'lim tizimida sifat va natijaga erishamiz.

Pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda zamonaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko'tarish, shuningdek, pedagogika sohasida ta'lim, ilm-fan va amaliyot uyg'unligini ta'minlash maqsadida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" gi PF-134-sonli Farmonning 7-bandida [7] hamda 2022-yil 21- iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarida yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ – 289- Qarorining 2-bandida "pedagog kadrlar" tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2 va 4- bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" tartibida, shu jumladan darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash tartibida olib borilishini ta'minlash to'g'risidagi qaroriga muvofiq bir qator davlat oliy ta'lim muassasalarida "4+2" pedagogik amaliyot joriy etildi [8].

Pedagogik amaliyot – bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda o'quv-pedagogik jarayonining asosiy qismi hisoblanadi. Pedagogik amaliyot namunaviy va ishchi o'quv rejasiga mos ravishda amalga oshiriladi. Pedagogik amaliyotning mazmuni amaliyot turiga qarab, kafedrada ishlab chiqilgan dasturiga mos bo'ladi. Pedagogik amaliyot o'quv mashg'ulotlaridan ajralgan holda tashkil etiladi. Pedagogik amaliyotning asosiy maqsadi bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash, olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish, pedagogik faoliyat mas'uliyatini his etish va o'z ustida ishlash, ko'nikmasini shakllantirish, shuningdek, tajribali o'qituvchilarning ish faoliyatini o'rganishdan iboratdir [9].

Pedagogik amaliyot jarayoni o'qituvchi kadrlar tayyorlash tizimida muhim o'rin egallaydi. U talabalarining oliy o'quv yurtlarida olgan nazariy bilimlarini ularning kelgusida maktabda amalga oshiradigan mustaqil faoliyati bilan bog'lovchi bog'im hisoblanadi. O'qituvchilik kasbini tanlagan har bir talaba maktabda o'tkaziladigan pedagogik amaliyotni zavq, ezgu umid va hayajon bilan kutadi. Oliy o'quv yurtlari talabalarining maktabda pedagogik amaliyotni muvaffaqiyatli o'tashlari qator shart-sharoitlarga bog'liq. Bunda ularning oliy o'quv yurtlarida o'qish davrida olgan tayyorgarligi g'oyat muhimdir. Biroq o'qituvchilik kasbining ko'pgina sifatleri talabalarda faqat maktabda bevosita amaliyot o'tish davrida shakllanadi [10].

Tahlil va natijalar. Pedagogik amaliyot talabning nazariy ta'limi va bo'lajak mustaqil faoliyatini bog'laydigan hamda kasbiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ta'minlovchi jarayon bo'lib, dastlabki tajriba maktabi hisoblanadi.

Maktabda pedagogik amaliyot jarayonida talabalarda kasbiga bo'lgan muhabbat shakllanadi. Talabalar o'qituvchilik kasbi qanchalik mashaqqatga boy ekanligini tushunib yetadilar. Amaliyot jarayonida talabalar o'z bilimlarining natijasini ko'radilar desak mubolag'a bo'lmaydi.

Pedagogik amaliyot vazifalari:

Talabalarda o'qituvchi kasbiga qiziqishni tarbiyalash;

Pedagogik faoliyat haqida bir butun tushunchani shakllantirish;

Pedagogik ko'nikma va malakalarni shakllantirish;

Pedagogik faoliyat bo'yicha tajribani yaratish; [11].

Pedagogik amaliyot bo'lajak o'qituvchining o'qituvchilik faoliyatiga qo'yayotgan ilk qadami hisoblanadi. Pedagogik amaliyot – kasb ta'limi yo'nalishlari uchun qo'llaniladi va pedagogik mahoratni oshirishga qaratilgan bo'lib, bo'lajak o'qituvchi kadrlarning kasbiy tayyorgarligi pedagogik amaliyot bilan birgalikda kechadi. Pedagogik amaliyotning eng muhim vazifalaridan biri bu bo'lajak mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini shakllantirishdir. Kasbiy tayyorgarlik o'zi zaruriy kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish asosida yuzaga keluvchi shaxs ijtimoiy kompetentligining o'ziga xos ko'rinishi sifatida izohlanadi. Kasbiy tayyorgarlik o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi, balki aniq maqsadlar asosida rejalashtirilgan muayyan bosqichlarni qamrab oladi.

Kasbiy tayyorgarlik – maxsus nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, ma'naviy-axloqiy sifatlarni o'zlashtirish asosida shaxsning kasbiy faoliyatni olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorgarlik darajasi. Kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish – DTS talablari asosida shaxsda maxsus nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, ma'naviy- axloqiy sifatlarni shakllantirish, bo'lajak mutaxassisni kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorgarlik jarayonidir. Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik amaliyoti mobaynida ularga kerak bo'ladigan asosiy narsa bu – kasbiy bilimdir.

Kasbiy bilim – aniq mehnat faoliyati doirasida bajariladigan ishlar uchun zarur bo'lgan axborotlar va o'zlashtirilgan nazariy ma'lumotlar birlashmasidir. Kasbiy ko'nikma va malakalar – amaliy faoliyat jarayonida paydo

bo'ladigan, shaxsning o'zlashtirilgan kasbiy bilimlarini anglangan ish harakatlariga aylanishidagi avtomatlashgan usuldir [12].

Kasbiy tayyorgarlik orqali olingan kasbiy bilim dars jarayonida uning samaradorligini, ta'lim sifatini oshiradi. Hozirgi kunda ta'lim sifatini oshirishda “pedagogik texnologiya” tushunchasidan o'qitish nazariyasida kengroq foydalanib kelinmoqda. Bu o'z navbatida zamonaviy ta'lim jarayoni bir bo'lagiga aylanganini ko'rish mumkin.

“Pedagogik texnologiya — bu butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'z oldiga ta'lim shakllarini samaradorlashtirish vazifasini qo'yuvchi texnik hamda shaxs resurslari va ularning o'zaro aloqasini hisobga olib, bilimlarni yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli uslubidir”. Aslini olganda pedagogik texnologiya bu o'qitishga o'ziga xos bo'lgan yangicha (innovatsiya) yondashuvdir. Ta'lim tizimida pedagogik texnologiya masalalari, muammolari o'rganayotgan o'qituvchilar, ilmiy-tadqiqotchilar, amaliyotchilarning fikricha pedagogik texnologiya bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog'liq, hamda o'qitish jarayonida qo'llash zarur bo'lgan TSO, kompyuter, masofali o'qitish, yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi [13]. Pedagogik amaliyot jarayonida biz shu va boshqa texnologiya hamda metodlarni qo'llash orqali biz zamonaviy usullarni tashkil qilamiz.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning faoliyatida pedagogik amaliyot beqiyos o'rin tutadi. Pedagogik amaliyot jarayonini samarali tashkil etish va zamonaviy metodlarni qo'llash orqali ta'lim sifatini yanada takomillashtirish mumkin. Bugungi kun zamon talabiga mos keladigan sifatli kadrlar tayyorlash va ular kelajak yosh avlodga hamda davlatimiz ravnaqiga hissa qo'shishlari uchun birinchi o'rinda ta'lim tizimini rivojlantirib uni sifatli va samarali o'qitilishini ta'minlashimiz kerak. O'quv jarayoni davomida talabalar shu ta'lim tizimini o'rganib, bilim va ko'nikmalarini yanada takomillashtiradilar. Albatta shuni ham ta'kidlash zarurki, talabalarining o'quv davri mobaynida egallagan kasbiy ko'nikma va malakalarini amaliyotda qo'llash uchun ham eng qulay fursat pedagogik amaliyot hisoblanadi. Shu sababli, pedagogik amaliyotni o'tkazishda zamonaviy, interfaol usullardan foydalanish zarur. Zero yurtimizning kelajagi biz yosh avlodning qo'lidadir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 27.02.2020 yildagi PQ-4623-son <https://lex.uz/docs/-4749364>
3. Мухаммедов Ф., У.Ходжамуков, Д.Каршиева “Малакавий амалиёт” (ўқув-услубий қўлланма) Т., “Университет” 2021 — 3 б.
4. Крупская Н.К. Предисловие к первому изданию статьи « Народное образование и демократия»//Ее. Пед.соч В 10 т. М., 1957 — 250 с.
5. Гаффаров Я.Х. “Махсус фанларни ўқитишда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш усуллари”- Т., “Шароф нур файз” 2021 — 6 б
6. G'afforov Ya.X. “Tarix o'qitish metodikasi” (darslik) T., “Olmaliq kitob business” 2023 — 30-32 b
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.05.22 yildagi PF-134-son <https://lex.uz/docs/-6008663>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 21.06.22 yildagi PQ-289-son <https://lex.uz/docs/-6079561>
9. Siddiqov B. S., Mexmonaliyev Sh. N. PEDAGOGIK AMALIYOTNING BO'LAJAK O'QITUVCHINING KASBIY TAYYORGARLIK FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI // Academic research in educational sciences. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogik-amaliyotning-bo-lajak-o-qituvchining-kasbiy-tayyorgarlik-faoliyatida-tutgan-o-rni> (дата обращения: 16.03.2024). 2 b
10. Sulliyeva S.X., Q.G'. Zokirov., M.V. Mamadaliyeva “Malakaviy pedagogik amaliyotni tashkil etish va o'tkazish” (monografiya) 2021 — 8 b
11. Xodjayev B., A.Choriyev, Z.Saliyeva “Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi” (darslik) T., “Iqtisodiyot dunyosi” 2018 — 98-100 b
12. Siddiqov B. S., Sh. N. Mexmonaliyev PEDAGOGIK AMALIYOTNING BO'LAJAK O'QITUVCHINING KASBIY TAYYORGARLIK FAOLIYATIDA TUTGAN O'RNI // Academic research in educational sciences. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogik-amaliyotning-bo-lajak-o-qituvchining-kasbiy-tayyorgarlik-faoliyatida-tutgan-o-rni> (дата обращения: 16.03.2024). 4 b
13. G'afforov Ya.X. “Tarix o'qitish metodikasi”- T., “ Turon-Iqbol “2022 — 212 b

Inobat TO'YMANOVA,

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: inobattuymanova@yahoo.com.*

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD M. Boltayeva taqrizi asosida

METHODOLOGY OF DESIGNING THE PROCESS OF LANGUAGE TEACHING FOR STUDENTS ON THE BASIS OF "PEN PAL"

Annotation

The article presents the problems encountered in language learning, interference for speaking English fluently, the influence of culture on language learning, the diversity of the language, the lack of constant communication and its solutions. Experimental results are presented of 2021-2022, 2022-2023 academic years, which "Pen Pal" project was carried out in the higher classes of girls in 2 private high schools Al Andalus Private School and Universal Private School in Al Ain city of Abu Dhabi, United Arab Emirates. In the article are highlighted problems and achievements of the "Pen Pal" project is currently being conducted between the students of the 12th grade of the Al Andalus Private School and the students of the Tashkent Institute of Economics and Pedagogy, the Faculty of Languages and Preschool Education, the second year students. group 22/2.

Key words: English fluency, English accents, authentic speaker, English pronunciation, different English, consistency

МЕТОДОЛОГИЯ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НА БАЗЕ «PEN PAL».

Аннотация

В статье представлены проблемы, возникающие при изучении языка, помехи для свободного общения по-английски, влияние культуры на изучение языка, разнообразие языка, отсутствие постоянного общения и пути их решения. Представлены экспериментальные результаты 2021-2022, 2022-2023 учебных годов, в которых проект «Друг по переписке» проводился в старших классах девочек в 2 частных средних школах Al Andalus Private School и Universal Private School в городе Аль-Айн Абу-Даби. Объединенные Арабские Эмираты. В статье освещены проблемы и достижения проекта «Друг по переписке», который в настоящее время проводится между учениками 12 класса частной школы Al Andalus и студентами Ташкентского экономико-педагогического института, факультета языков и дошкольного образования. Образование, студенты второго курса. группа 22/2.

Ключевые слова: Свободное владение английским языком, английский акцент, аутентичный носитель, английское произношение, разные варианты английского языка, последовательность.

TALABALARDA TIL O'RGATISH JARAYONINI "PEN PAL" ASOSIDA LOYIHALASH METODIKASI

Аннотация

Maqolada til o'rganishda uchraydigan muammolar, ingliz tilida ravon gapirish uchun nimalar to'sqinlik qilishi, til o'rganishda madaniyatning ta'siri, tilning turli xilligi, doimiy muloqotning yo'qligi va uning echimlari keltirilgan. 2021-2022, 2022-2023 o'quv yillarida Birlashgan Arab Amirliklari, Abu Dabi Amirliqi, Al Ain shahri 2 ta xususiy o'rta maktablari Al Andalus Xususiy maktabi, Universal Xususiy maktablari yuqori qizlar sinflarida olib borilgan "Pen Pal" loyihasi yuzasidan amalga oshirilgan tajriba natijalari keltirilgan. Maqolada ayni paytda Al Andalus Xususiy maktabi 12-sinf o'quvchilari bilan Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, Tillar va maktabgacha ta'lim fakulteti, ikkinchi bosqich, 22/2 guruh talabalari o'rtasida "Pen Pal" loyihasi olib borilayotganligi, duch kelayotgan muammolar va erishilayotgan yutuqlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ingliz tilini yaxshi bilish, inglizcha urg'u, haqiqiy ma'ruzachi, ingliz talaffuzi, turli ingliz tili, izchillik

Kirish. Ingliz tili institut va universitet talabalari uchun chet tili sifatida va albatta jahon tili bo'lganligi uchun bu xorijiy tilni o'rganish birinchi o'rinda turadi. Bu o'rinda o'qituvchining roli katta hisoblanadi. Ingliz tilini o'rganish maqsadlaridan biri jahon miqyosida izlanish uchun ma'lumotlar yig'ish, to'g'ridan to'g'ri chet el mutahassislari bilan aloqaga chiqish olish til o'rganuvchi uchun bilimni boyitishda katta imkoniyatlar yaratadi va til o'rganuvchi oldida turgan to'siqlardan osonlik bilan yengib o'tishga yordam beradi. Ingliz tili Amerika, Britaniya va Avstraliyada birinchi til sifatida ishlatilishi bilan birgalikda butun dunyo bo'ylab ko'plab davlatlarda ilm-fan olib boriladigan til hisoblanadi. (Mahdi, 2018: 24).

So'zlashuvdagi ravonlik. Ingliz tilida muloqat qilish uchun o'zbek til o'rganuvchilarining asosiy muammolaridan biri bu ingliz tilining sleng va so'zlashuv aksentlarining murakkabligi va ularni tushunmaslikdir. Ingliz tilining murakkab talaffuzi va suzlashuv jarayonida ishlatiladigan jarangli so'zlarni talaffuz qilish ham shular jumlasiga kiradi. Ingliz tilida bo'lgan ba'zi bir tovushlar o'zbek tilida mavjud emasligi, bu tovushlarni talaffuz qilish uchun autentik til egasi bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqatga kirish so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga katta imkoniyat yaratadi. Autentik til egasi jumalarni, asosan jarangli so'zlarni to'g'ri

talaffuz qilishi, o'zbek suhbatdoshiga yana zavq bag'ishlab, til o'rganishga katta motivatsiya bo'ladi. Autentik til egasi bilan bo'lgan suhbatda talaffuzni tushinish suhbat boshlanishida katta qiyinchilik yaratishi mumkin, lekin yuqoridagi til egasi bilan bo'ladigan motivatsiya va davomli suhbat bu muammoni bartaraf etishga yordam beradi.

Til o'rganuvchining ingliz tili talaffuzidagi murakkabligi bu asosan ingliz tili fonetikasi o'zbek tilidan tubdan farq qilishida hamdir. Bu so'z yoki tovushni til o'rganuvchi birinchi marta eshitib turgan bo'lishi mumkin va albatta ushbu so'zni qanday talaffuz qilish to'g'risida ma'lumotga ega bo'masligi mumkin. Masalan "knife – pichoq" so'zida birinchi harf umuman o'qilmasligi va talaffuz qilinmasligi, autentik til egasi esa bu so'zni yoshligidan to'g'ri talaffuz qilib o'rgangan. Aynan til egasi bilan "Pen Pal" loyihasi orqali ingliz tilini o'rganish bu muammoni oson yo'l bilan hal qilish demakdir.

Ingliz tilini o'rganishda madaniyatlarining ta'siri. Ozbek til o'rganuvchilarining xorijiy til o'rganishida har xil muammolari mavjud. Birinchi o'rinda Osiyo madaniyati, urf-odatlarini Evropa, Amerika, Avstraliya madaniyati va urf-odatlaridan tubdan farq qiladi. Til o'rganishda bu mavjud bo'lgan madaniyatlar orasidagi farqlarini o'rganish muhimdir. Ba'zi bir Amerika Qo'shma

Shtatlarida mavjud bo'lgan odatlar o'zbek millatiga to'g'ri kelmasligi mumkin. Til o'rganish bilan birgalikda ingliz tilida so'zlashadigan davlatlar madaniyati va urf-odatlaridan ma'lum bir darajada bilimga ega bo'lish autentik til egasi bilan til o'rganish maqsadida suhbatlashilganda yordam beradi. Suhbatdoshning fikrini anglash osonlashadi, shunda suhbat kenroq ko'lamda olib borilishi mumkin (Seidhofer, 2011). (Reviewing the role of culture in English language learning: "Challenges and opportunities for educators". Kazi Imran Hossain Social Sciences & Humanities Open, Volume 9, 2024, 100781)

O'rganilayotgan tilning turli hilligi. Yana bir til o'rganishdagi muammolardan biri so'zlashiladigan ingliz tilining turlaridadir. Masalan rasmiy, rasmiy bo'lmagan va kundalik hayotimizdagi ishlatiladigan ingliz tilidir. Bu tilning turli xilligi so'zlashuv va yozma ingliz tili o'rtasida bo'lishi ham mumkin. Bu borada o'quvchidan ushbu so'zni qanday talaffuz qilinish kerakligi so'ralganda, albatta o'quvchi so'zni qanday talaffuz qilishini yozadi, albatta bu usul no'to'g'ri. Chunki ingliz tilida har doim ham so'zlar yozilishicha o'qilavermaydi.

Yangi xorijiy tilni o'rganish bir paytning o'zida zavq bag'ishlashi va turli qiyinchiliklarga ega bo'lishi mumkin. Agar til o'rganuvchi xorijda yashasa yoki reja qilayotgan bo'lsa til o'rganishiga muhit yaratiladi va yuqorida ko'rsatilgan mummolar echiladi. Ingliz tili muhiti yaratilganda ham har xil aksentlarga duch kelishi qiyinchilik yaratishi mumkin. Bu masalaning boshqa tarafi, agarda aksentni to'g'ri tushunilmasa til o'rganuvchining bilimiga bo'lgan ishonchi ham yo'qolishi mumkin. Bu aksentlarni tushungandan keyin, o'rganuvchida gaplashishga nisbatan bo'lgan uyatchanlik engib o'tiladi va autentik til egasini yahshi tushuna boshlaydi.

Dunyodagi har bir ingliz tilida so'zlashayotgan davlatning o'z aksenti bor, bu aksentlar til o'rganuvchiga so'zni talaffuz qilishida qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Bu borada tinglab tushinishni mashq qilish eng muhim vositalardan biridir. Aksentlarni tushinish uchun avvalambor turli davlatlarda ingliz tilida ishlangan filmlar va qo'shiqlardan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Film aktyorlari va sanatkorlar har hil aksentlarda so'zlashishga tayyorlangan bo'lishi til o'rganuvchiga har xil aksentda aynan o'rganilayotgan so'zni to'g'ri tushinishga yordam beradi. Til o'rganuvchi film yoki qo'shiq orqali o'rganayotganda aynan o'sha aksentda so'zning qaysi qismiga urg'u berilayotganini o'rganib bu aksentda so'zni qanday talaffuz qilinishini yahshi o'rganib oladi.

Xorijiy tilni amaliy o'rganilgandan keyin doimiy ravishda amaliyotda qo'llash imkoniyati bo'lishi juda muhim, chunki o'rganilgan so'z mustahkamlanishi va doimiy ishlatilishi kerak, shundagini muloqat rivojlanib boradi va til boyligi kengayib boradi. Shundagina talaffuz borgan sayin mukammallashib, rivojlanib boraveradi. Talaffuz qilish muammosining echimi topilgandan keyin til o'rganuvchining tili ingliz tilida so'zlashishga tobora moslashib boradi. Autentik til egasi bilan gaplashishdagi to'siqlar yo'qoladi va til o'rganuvchining o'ziga bo'lgan ishonchi va to'g'ri talaffuziga bo'lgan ishonchi ortadi. Shunda til egasi bilan bo'ladigan suhbatlar oson kechadi. Shu maqsadda ta'kidlash kerakki "Pen Pal" loyihasi doimiy bo'lgan muloqotni yaratib o'rganilayotgan xorijiy tilni amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

Doimiy muloqotning yo'qligi. Ingliz tilida so'zlashuvini muntazam ravishda davom ettirish uchun, uzluksiz muloqot tashkil etish kerak bo'ladi. Ingliz tili O'zbekistonda so'zlashilmaganligi uchun xorijiy til sifatida o'rganiladi. Ingliz tili turli din, irq va turli til vakillari o'rtasida muloqot, hamkorlik va tushunishni osonlashtiradigan umumiy til hisoblanadi.

Axborot-kommunikatsiya rivojlanishi natijasida bu til bilim, fan va madaniyat tili hisoblanganligi uchun keng tarqalgan. (Putra (2020) and Nishanthi (2018)). Ingliz tili zamonaviy davr tili sifatida tan olingan va u dunyodagi birinchi eng ko'p qo'llaniladigan va keng tarqalgan til hisoblanadi. Bu ilm, texnologiya va ilmiy tadqiqotlar tili, u iqtisodiyot va elektron tijorat va butun dunyodagi ilmiy izlanishlar olib boriladigan tildir. (Widianingsih and Gulö. 2016: 141).

"Pen Pal" loyihasi bo'yicha olib borilgan ishlar. Yuqorida aytib o'tilgan til o'rganishdagi qiyinchiliklarni echish maqsadida Birlashgan Arab Amirliklari, Abu Dabi Amirliqi, Al Ain shahri,

Al Andalus Xususiy maktabi va Universal Xususiy maktabida tajriba sifatida "Pen Pals" loyihasi o'tkazildi. Yuqoridagi maktablarda darslar Buyuk Britaniya o'quv dasturi asosida otiladi. Al Andalus Xususiy maktabida dastur arab tiliga olib borilishi sababli, ingliz tilidagi muloqot kamligi va dars mobaynida aynan "Pen Pals" loyihasi sillabuslarda berilgan. Shu sababli o'quvchilar birlashtirilgan Pen Pal o'rtoqlari bilan doimiy muloqotda bo'lishadilar.

Talabalar orasidagi eng aktual muammolardan biri bo'lgan doimiy muloqotning yo'qligi (asosan aholi arab davlatlari vakillari bo'lganligi uchun) loyiha orqali to'g'ri echildi va o'quvchilar 1 chorak muddatdan keyin o'quvchilar orasida bo'layotgan suhbatlar ingliz tilida olib boriladigan bo'ldi. Ayniqsa bu men o'tkazadigan ingliz tili darsida kuzatildi (BAA maktablari o'rta va yuqori sinflarida 3 ta chorak mavjud bo'lib u "term" deb nomlanadi).

Til muloqotidagi ravonlik yuzaga keldi. Bu ko'rsatgich 20 ta o'quvchi ichida 3 tasida kuzatildi. "Pen Pal" loyihasi davlat ichida ham osonlik bilan amalga oshirilishi kuzatildi, ingliz tili yahshi rivojlangan davlat vakillari hindlar, filippinlar aholining juda katta qismini tashkil qiladi. Shu sababdan ingliz tilidagi muloqotni har xil ilovalar orqali amalga oshirish mumkin oson kechadi.

O'tkazilgan "Pen Pals" loyihasi arab o'quvchilari orasida ingliz tilini o'rganishda madaniyatning ta'siri sezilarli darajada ko'rindi. BAA davlati rivojlanib kelayotgan davlatlar orasida bo'lganligi, davlatning asosiy aholisi immigrantlar ekanligi, turli millat vakillari mavjudligi til o'rganishda eng katta qulayliklar yaratadi. Shunday muhitda yashayotgan aholining eng asosiy so'zlashiladigan tili bu ingliz tili bo'lganligi uchun ingliz tilida so'zlashish muhitini yaratadi. Davlat ishlari arab va ingliz tillarida olib boriladi. Ingliz tili birinchi xorijiy til sifatida qo'llaniladi.

Ingliz tilining hilma xilligi aynan arab talabalari orasida kuchli arab tili aksenti bo'lishi hisobiga Britaniya ingliz tili aksentini tushinish qiyinchiliklarga olib keldi. Bu muammoning echimini topish uchun doimiy muloqot qilish va til o'rgatishning turli usullari qo'llanildi, lekin tallafuzni rivojlanishda qiyinchiliklarga duch kelindi. Bundan kelib chiqib shuni aytish kerakki, agar til o'rganuvchining ona tilidagi aksenti kuchli bo'lsa, ingliz tilini o'rganish aynan tallafuzni yahshilashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Arab millatiga munosib til o'rganuvchilar xorijiy til (ingliz tili) yoshligidan o'rganilgan bo'lsagina o'rganilayotgan xorijiy tilni rivojlantirish onsonroq kichadi.

Yozishni rivojlantirish. Turli hil tahlillardan kelib chiqib shuni xulosa qilish kerakki "Pen Pal" o'qituvchilar va til o'rganuvchilarning yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun yangi o'qitish strategiyalarida foydalanilishi mumkin. "Pen Pal" loyihasi talabalarining yozish, lug'at boyligini boyitish qobiliyatiga katta motivatsiya beradi (Daniel Fransihar Sibagariang, Eka Lestari Sitompu I, Ana Maria Togatorop, Isni Salamah Tarigan, Irma Khoirotdaulay).

Hozirgi kunda Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti (TIPI), Tillar va maktabgacha ta'lim fakulteti, 2-bosqich 22/2 raqamli guruh talabalari va BAA, Abu Dabi Amirliqi, Al Ain shahri, Al Andalus Xususiy maktabi yuqori qizlar sinf o'quvchilari o'rtasida "Pen Pal" loyihasi bo'yicha tajriba ishlari yo'lga qo'yildi.

"Pen Pal" loyihasi Xorijiy til va adabiyoti fakultetida mavjud bo'lgan 2 ta guruhdan 1 tasiga tajriba sifatida tavsiya qilindi (XTA 22/2 guruh). TIPI, Tillar va maktabgacha ta'lim fakulteti, 2-bosqich 22/2 guruh talabasi Mirislomova Asila va Al Andalus Xususiy maktabi, 12-sinf o'quvchisi Hala Obeidat o'rtasida "Pen Pal" loyihasi orqali uyushtirilgan suhbat olib borilayapti.

Muloqat internetning "Whatsapp" ilovasi orqali tashkil qilindi. BAA yuqori sinf o'quvchisi va TIPI talabasi o'rtasida bo'layotgan suhbat har doim mening (o'qituvchi) nazoratim ostida, olib borilayotgan suhbat skrinshut qilib muntazam ravishda menga internetning "telegram" ilovasi orqali yuborilib turibdi. Nazoratdan maqsad agar ikki tomonlama o'qituvchi tomonidan til o'rganishga tegishli maslahat va yordamlar kerak bo'lganda yordam ko'rsatish.

Ushbu loyiha asosida yuqoridagi guruhdan yana ikkita talaba Abbasova Sabrina, Sherqulova Muhliisa ham 2 haftadan keying suhbatlashish jarayonidagi o'zgarishlar bilan o'rtoqlashdilar. Ular suhbat jarayonida lug'at yordamida suhbatlashishganiligi va ikki haftadan keyin lug'atdan foydalanmayotganligi, boshlang'ich muloqot jarayonidagi bo'lgan qo'rquv to'sig'ini engib o'tib muloqot konikmasi yaratilganligini amalda ko'rsatishdi. Hozirgi kunda suhbatlashish jarayoni anch engli kechmoqda.

Til ko'nikmalari hosil bo'lgandan keyin yani ikki haftadan so'ng, talabalarga ilova orqali ovozi yozuv yuborishga maslahat berildi. Bundan maqsad talabaning suhbatlashish qobiliyatini rivojlantirishdir.

"Pen Pal" loyihasining asosiy maqsadlaridan biri dunyo davlatlariga o'zbek urf-odatları va madaniyatini targ'ib qilish shu bilan birgalikda xorij madaniyati va urf-odalarini o'rganishdir. Al

Andalus Xususiy maktabi 12-sinf o'quvchisi Razan Raid va TIPI, XTA 22/2-guruh talabasi Mirislomova Asila o'rtasida bo'lgan suhbat bunga misol bo'la oladi.

"Pen Pal" loyihasi dunyo bo'ylab madaniy aloqalarni o'rnatish va muloqot qilish uchun katta imkoniyatni yaratadi. Tajribali o'qituvchi yoki talaba bo'lishdan qattiy nazar "Pen Pal" loyihasi tajriba almashuvi va til o'rganishda keng imkoniyatlarni ochib beradi. "Pen Pal" - bu til o'rganuvchilar o'rganishi va rivojlanishi mumkin bo'lgan ijtimoiy tarmoq va u tilga oid maslahatlar, strategiyalar, vositalar, resurslar va hokazolarni almashinish hamda o'zlarining ta'lim olish ko'nikmalarini oshirish va o'zlarining oldiga maqsad qilib qo'yilgan til samaradorligini oshirish uchun birgalikda ishlashlari mumkin. Bu loyiha jaroyoni butun dunyo bo'ylab o'quvchilari orasidagi til o'rganishdagi hamkorlik qilish demakdir.

ADABIYOTLAR

1. Bruce Wilkinson "The Seven Laws of the Learner: How to Teach Almost Anything to Practically Anyone" Originally published in 1983.
2. Lect. Israa Eibead Ajaj, ISSN: 1817-6798 (Print) Journal of Tikrit University for Humanities, University: Tikrit College - Education for Women, 25 June, 2022.
3. A Pen Pal Outreach Program for Middle and High School Students. Caroline H. Steingard. Department of Microbiology, Cornell University, Ithaca, New York, USA.
4. Kazi Imran Hossain. Social Sciences & Humanities Open. Volume 9, 2024, 100781 "Reviewing the role of culture in English language learning: Challenges and opportunities for educators".
5. Reviewing the role of culture in English language learning: "Challenges and opportunities for educators". Kazi Imran Hossain Social Sciences & Humanities Open, Volume 9, 2024, 100781.
6. Bahasa Indonesia Prima, Vol 2, No. 1, 2020 e-ISSN: 2684-6780 68, "The implementation of pen-pal project to teach writing skill of recount text at the eight class of smp nasrani 1 medan", Daniel Fransihar Sibagariang, Eka Lestari Sitompu 1, Ana Maria Togatorop, Isni Salamah Tarigan, Irma Khoirot Daulay.

UO•K: 159.922.7-053.4:616.891.6(043.3)

Saidaxon XASANOVA,
Andijon davlat universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: and.saida@mail.ru

Prof. G.R. Tojiboyeva taqrizi asosida

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA XAVOTIRLANISHNI PSIXODIAGNOSTIK TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanishni aniqlashning psixodiagnostik tahliliga bag'ishlangan. Zamonaviy psixologiyada xavotirlanish fenomenining darajaviy ko'rsatkichlarini tadqiq etish borasida bir qancha ilmiy izlanishlar, tanqidiy tahlillar olib borilganligi yoritilgan. Shu asnoda metodik va metodologik xususiyatlarini tashxis qilishda va aniqlashda bir qancha eksperimental metodikalarning amaliyotda qo'llanilganligi borasida psixodiagnostik tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xavotir, qo'rquv, tortinchoqlik, muloqatchanlik, oila, o'z-o'ziga ishonch, emotsional holatlar, shaxs, maktabgacha yosh.

ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТРЕВОЖНОСТИ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Данная статья посвящена психодиагностическому анализу выявления тревожности у детей дошкольного возраста. Освещено, что в современной психологии проведен ряд научных исследований, критических анализов по исследованию градуированных показателей феномена тревожности. В этой связи освещается психодиагностический анализ ряда экспериментальных методик на предмет их практического применения при диагностике и определении методических и методологических особенностей.

Ключевые слова: Тревога, страх, робость, общительность, семья, уверенность в себе, эмоциональные состояния, личность, дошкольный возраст.

PSYCHODIAGNOSTIC ANALYSIS OF ANXIETY IN PRESCHOOLERS

Annotation

This article is devoted to the psychodiagnostic analysis of anxiety detection in preschool children. It is highlighted that a number of scientific studies and critical analyses have been conducted in modern psychology to study graduated indicators of the phenomenon of anxiety. In this regard, the psychodiagnostic analysis of a number of experimental techniques is highlighted for their practical application in the diagnosis and determination of methodological and methodological features.

Key words: Anxiety, fear, shyness, sociability, family, self-confidence, emotional states, personalities, preschool age.

Kirish. Jahonda tobora rivojlanib borayotgan globallashuv jarayonlari millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanishini belgilab bermoqda. Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda, bolalar har bir mamlakatning o'rtacha 23-27 % aholisini tashkil qiladi [1]. Turli sabablar bilan bolalarning 22 % ta'lim-tarbiya tizimida rivojlanish jarayonida psixologik yordamga muhtoj, buning sabablaridan biri bolalardagi xavotirlanish muammosi ekanligi mavzuning dolzarbligini belgilaydi. Katta maktabgacha yosh davrida vujudga keladigan har qanday salbiy emotsional holatlar bolaning shaxs sifatida shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Bu borada bolalarning individual psixologik ko'rsatkichlari "kommunikativ axborot almashuvining sustligi", "ijtimoiy munosabatlarga kirisha olmaslik", "muammoni yechish", "o'z-o'ziga ishonch", "muloqotchanlik", "tortinchoqlik" ularning maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik ko'rish jarayonida ulardagi qo'rquv va xavotirlanish muammosini o'rganish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Bizga ma'lumki, zamonaviy psixologiyada xavotirlanish fenomenining darajaviy ko'rsatkichlarini tadqiq etish borasida bir qancha ilmiy izlanishlar, tanqidiy tahlillar olib borilmoqda. Shu asnoda metodik va metodologik xususiyatlarini tashxis qilishda va aniqlashda bir qancha eksperimental metodikalar amaliyotda qo'llanilgan. Ushbu metodikalar nazariy jihatdan asosli bo'lishiga qaramay, xavotirlanish fenomenini darajaviy ko'rsatkichlarini hamda omillarini tadqiqotlar yordamida o'rganish, muammoni muhokama qilish borasida bir qancha tanqidiy, tahliliy nomutanosibliklar mavjud.

Metodik muammoni nazariy jihatdan yoritishda ikkita klassik yondashuv mavjud; "obyektiv" va "subyektiv" baholash turlaridir. Ularda xavotirlanish fenomenining darajaviy ko'rsatkichlarini o'lchovchi proyektiv metodikalar va savol berish usullari mavjud. Ushbu metodikalar maktabgacha yosh davri bolalarida qo'llanilish darajasining qulayligi bilan tanlangan

javoblarning qiymatini aniqlash mezonlarning ko'rsatkichlari bilan bilan xarakterlanadi. Biroq bu usullar eksperimentator baholashlari va olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra proyektiv usullardan foydalanish samarali ekanligini belgilaydi.

Maktabgacha yosh davri bolalarning xavotirlanish fenomenini darajaviy ko'rsatkichlarini aniqlash borasida bir qancha ilmiy validlikka ega bo'lgan metodikalar majmuini tahlil qilishni lozim topdik. Quyidagi metodikalar bolalardagi xavotirlanish darajasining turli omillarini, keltirib chiqaruvchi oqibatlarini, psixofiziologik jihatlarini o'rganishga, aniqlashga asoslangan.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yosh davri psixik xususiyatlarining o'ziga xos shakllanish muammosiga doir respublikamiz psixolog olimlaridan F.A.Akramova, Sh.Bekova, Sh.A.Do'stmuxammedova, Z.T.Nishanova, M.Norbosheva, A.R.Rasulova, I.Raximova, M.Taydjanova va boshqalar o'z ilmiy tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari, bilish jarayonlari, psixologik muammolarining psixodiagnostikasi, korreksiyasi va korreksion rivojlantiruvchi ishlarni samarali tashkil etishning psixologik jihatlarining nazariy va amaliy tomondan ilmiy tadqiq etishgan.

Mustaqil davlat hamdo'stligi mamlakatlari psixolog olimlaridan B.G.Ananyev, Yu.M.Antanyan, L.S.Vigotskiy, P.Ya.Galperin, V.I.Garbutov, I.V.Dubrovina, A.I.Zaxarov, A.N.Leontev, M.I.Lisina, G.M.Kodjaspirova, R.S.Nemov, L.F.Oboxova, A.M.Prixojan, A.S.Spivakovskaya, D.B.Elkonin va boshqalar ilmiy tadqiqotlarida shaxsning yoshga doir psixologik xususiyatlarini aniqlash, ruhiy o'zgarishlar sabab va oqibatlarini borasida ilmiy izlanishlar olib boranganlar.

Xorij tadqiqotchilaridan V.Amen, L.A.Venger, Jo.Godfrua, M.Dorki, G.Eberleyn, J.A.Kelli, K.Levin, K.Rojers, B.Skinner, G.Sullivan, Ch.D.Spil'berger, S.S.Tomkins, R.Tamml, Z.Freyd, E.Fromm, Yu.L.Xanina va boshqalar tomonidan xavotirlanish holatining psixik asoslarini ilmiy tadqiq etishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yosh davri bolalarining xavotirlanish fenomenini darajaviy ko'rsatkichlarini aniqlash borasida bir qancha ilmiy validlikka ega bo'lgan metodikalar majmuini tahlil qilishni lozim topdik. Quyidagi metodikalar bolalardagi xavotirlanish darajasining turli omillarini, keltirib chiqaruvchi oqibatlarini, psixofiziologik jihatlarini o'rganishga, aniqlashga asoslangan. Jumladan:

Romanovning "Mavjud bo'lmagan hayvon" proyektiv metodikasining tahlillariga e'tibor qaratamiz.

Metodikaning maqsadida maktabgacha yosh davri bolalar shaxsiyatning hissiy xususiyatlari, xavotirlanish holati, muloqot doirasi diagnostikasi keltirilgan. Metodika katta maktabgacha yoshdan boshlab qo'llaniladi. Metodologiyaning umumiy xususiyatlari, tadqiqot usulining psixomotor aloqa, psixikaning holati, omillarini belgilash uchun vosita sifatida qo'llaniladi (xususan, harakatning grafik izi, chizma shaklida qayd etilgan ustun o'ng qo'l chizmasining motorli ko'nikmalari). I.M.Sechenovning ta'kidlashicha, "psixikada vujudga kelgan har qanday fikr, bu fikr bilan bog'liq har qanday tendensiya harakat bilan tugaydi" [2] Agar biron sababga ko'ra haqiqiy harakat amalga oshirilmasa, unda tegishli mushak guruhlarida amalga oshirish uchun zarur bo'lgan energiyaning ma'lum bir kuchlanishi yig'iladi.

Masalan, qo'rquv va xavotirni keltirib chiqaradigan tasvirlar va fikr-mulohazalar oyoq mushaklari va qo'llarning mushaklaridagi kuchlanishni yuzaga keltiradi, bu qo'rquv va xavotirga nisbatan qo'llarning yordami bilan himoyalaniшни yuzaga keltiradi.

L.Bellak tomonidan ishlab chiqilgan "Bolalarning apperpepsiya testi (BAT)" proyektiv metodikasi maktabgacha hamda kichik maktab yosh davri 3-10 yoshgacha bo'lgan bolalarda o'tkazilish mumkin.

Freydning fikricha, bolalar odamlardan ko'ra hayvonlar bilan ko'proq tanishishlarini ta'kidladi. [3] BAT bolalarning eng muhim raqamlar va stimullarga bo'lgan munosabatini tushunishni osonlashtirish uchun mo'ljallangan.

Bolaning hozirgi muammolarining namoyon bo'lishini aks ettirishi mumkin bo'lgan asosiy vaziyatlar. Rasmlar muammoga asoslangan javoblarni yaratish uchun mo'ljallangan - xususan, aka-uka raqobati muammosi, ota-onalarga bo'lgan munosabat va ularni qanday qabul qilish, bolaning xavotirlanishi haqidagi fantaziyalari, kattalar dunyosini qabul qilish, yolg'iz qolish qo'rquvi, ota-onalarning qo'pol xatti-harakatlaridan iborat.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning ijroiyo rivojlanishi jarayonida shaxslararo munosabatlar va muhitning psixologik ahamiyatini belgilash lozim. Chunki bolaning psixikasidagi rivojlanishlar munosabatlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu munosabatlar tizimini yaratishda A.I.Lutoshkinaning "Rangli munosabatlar testi" dan foydalanish maqsadga muvofiq.

Mazkur metodikaning nazariy asosini quyidagicha izohlashimiz mumkin. V.N.Myasishchevning munosabatlar nazariyasi, B.G.Ananyevning har qanday darajadagi va murakkablikdagi aqliy tuzilmalarning majoziy tabiati haqidagi fikrlari, A.N.Leontevning shaxsning semantik shakllanishining hissiy rivojlanishi haqidagi qarashlari munosabat faoliyatining eng murakkab jarayonlarini tartibga soladi. Ma'lumki, ijtimoiy jihatdan Markaziy tarkibiy qismlardan biri - shaxsning psixologik tuzilishi uning o'ziga va o'zgalarga bo'lgan munosabatidir. V.N.Myasishchevning [4] munosabatlar nazariyasiga ko'ra, insonning butun hayoti davomida rivojlanib boradigan munosabatlar tizimi shaxsning ijtimoiy faoliyatiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

A.I.Zaxarovning "Uylardagi qo'rquvlar" metodikasining diagnostik tahlili quyidagicha izohlanadi.

Ushbu metodika maktabgacha yoshdagi bolalarning qo'rquv va xavotirlarini aniqlash maqsadida qo'llaniladi. A.I.Zaxarovning qo'rquv haqidagi o'zgartirilgan suhbat qo'rquvning asosiy turlarini (qorong'ilik qo'rquvi, yolg'izlik, o'lim, tibbiy qo'rquv va boshqalar) aniqlash va belgilashni o'z ichiga oladi. Bolalarga qo'rquv va xavotirlarini engishga yordam berishdan oldin, ular qanday qo'rquv va xavotirga moyilligini aniqlash kerak. Siz qo'rquv va xavotirning butun doirasini maxsus so'rov orqali, bola bilan hissiy aloqa, ishonchli munosabatlar va

nizolar yo'qligini bilib olishingiz mumkin. Birgalikda o'ynash yoki do'stona suhbatlashish paytida yaqinlari yoki mutaxassislar bilan birga qo'rquv va xavotir haqidagi vaziyatlarni so'rab aniqlash kerak. Keyinchalik, ota-onalarning o'zlari bolaning aniq nimadan va qanchalik qo'rquv va xavotirlanayotganini aniqlaydilar [5].

S.V.Velievning "Parovozik" metodikasi bolaning hissiy holatining xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi: normal yoki past kayfiyat, tashvish, qo'rquv, yangi yoki tanish ijtimoiy muhitga qoniqarli yoki past moslashishni aniqlashda maktabgacha yoshdagi bolalarda foydalaniladi.

"Bolalar xavotirlanish darajasini aniqlash" proyektiv metodikasi bo'lib, ushbu metodika amerikalik psixologlar R.Temml, M.Dorki, V.Amenlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bolalarning xavotirlanishining darajaviy ifodalanihini aniqlashga yordam beradi.

V.G.Shurning "Zina" metodikasi T.D.Marsinkovskaya tomonidan modifikatsiya qilingan maktabgacha hamda kichik maktab yosh davridagi bolalarning o'zini-o'zi qadrlashini o'rganish uchun qo'llaniladi [6].

Ushbu metodikada boshlang'ich diagnostikada texnika majburiy emas, u Dembo Rubinshtein metodikasiga muqobil sifatida taklif etiladi. U ta'lim faoliyati natijalarini joriy baholash uslubida qo'llanilishi mumkin. Rivojlanish jarayonida bola nafaqat o'ziga xos fazilatlar va qobiliyatlar (haqiqiy "men" - "men kimman" tasviri) haqida tasavvurga ega bo'ladi, balki u qanday qilish kerakligi haqidagi fikrni ham rivojlantiradi. Boshqalar bolani qanday ko'rishni xohlaydi (ideal "Men" obrazi - "men bo'lishni xohlardim"). Haqiqiy "men"ning ideal bilan mos kelishi hissiy xotirjamlikning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi.

Eston psixologi G.Xomentauskas tomonidan ishlab chiqilgan "Oila rasmi" testi kattalarga dunyoni bola ko'zi bilan ko'rishga yordam beruvchi vositadir. Bu test bolaning oilasi haqidagi tasavvurlari, oila a'zolari bilan bo'lgan munosabatlar, bola nimalarni idrok qila olmasligi, nimalarni kuchli hayajon bilan his qilishi haqida tushuncha beradi.

Oila rasmi bola shaxsining psixologik portretidir. Bu testni 3 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan bolalarda qo'llash mumkin. Psixologlar bu metodikadan bolaning "Men"ini o'rganish maqsadida foydalanadilar. Ushbu metodikani o'tkazish hamda amaliyotda qo'llash qulay va ommabop [7].

Tahlil va natijalar. Tadqiqotimiz obyekti maktabgacha ta'lim tashkilotining katta guruhlaridagi 5-6 yoshli bolalardir. Tadqiqot o'tkazishimizdan maqsad xavotirlanishi yuqori bo'lgan bolalarni aniqlash hamda ularga o'ziga xos psixologik yordam ko'rsatish.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda muloqotning yangi motivlari paydo bo'ladi, bu shaxsiy va yangi g'oyalari motividir. Bolalardagi muloqotga bo'lgan ehtiyoj bolani xavotirga solayotgan ichki muammolar bilan bog'liqdir.

Bolalarning shaxsini tadqiq qilish murakkab jarayon bo'lib, aksariyat metodlar katta yoshli odamlarga mo'ljallangan va bolani o'z-o'zini tahlil qilish imkoniyatlariga asoslanmagan. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar psixodiagnostikasini tadqiq qilishda faqat maxsus proyektiv metodlar ya'ni bolani hissiy-shaxsiy motivlari va xavotirlanish holatlarini o'rganish mumkin. Ekspert sifatida bolani yaxshi biladigan tarbiyachilari yoki ota-onalari bilan ishlash bolaning shaxs sifatlariga baho berish imkoniyatlarini oshiradi.

Bolalar bilan diagnostik tekshiruvni boshlashdan oldin ular bilan suhbat tashkil etish tavsiya etiladi. So'rov usullaridan foydalanilganda, bolalar uchun tushunarsiz, noaniq va uzoq savollardan qochish kerak. Savollar boladan tizimli javob olinmaydigan holda bo'lgani ma'qul. Bola barcha vazifalarni o'yin sifatida qabul qilganda o'yin muhiti ularning dam olishiga yordam beradi, stressli vaziyatlarni kamaytiradi. Agar bola bezovtalanib, javob berishdan xavotirga tushsa, u holda eksperimentatorga emotsional yordam kerak bo'ladi. Bunday vaziyatda bolani quchoqlab, erkalatib, mehrlil ovozda ishonch bildirishi u buni uddalay olishini ta'kidlashi lozim.

Psixologiyada xavotirning ikkita asosiy turi mavjud. Birinchisi vaziyatga nisbatan xavotir deb e'tirof etiladi, ya'ni yaratilgan obyektiv sabab bo'lgan ba'zi o'ziga xos vaziyat. Bunday holat har qanday insonda va har bir yosh davrida

kuzatilishi mumkin. U mobilizator vazifasini bajaradi insonga jiddiy va mas'uliyat bilan yondashish imkonini beruvchi mexanizmi paydo qiladi. Vaziyatga nisbatan xavotirning kuchayishi bolaning erkin fikrlashi, qiziqishlari va qobiliyatlarini namoyon qilishga to'sqinlik qilsa, uning kamayishi esa ehtiyotsizlik, mas'uliyatsizlik ko'rsatadi, xuddiki chaqaloq hayotiy pozitsiyasiday.

Ikkinchi turi esa shaxsiy xavotirlanish, ushbu turdagi xavotir nisbatan namoyon bo'ladigan shaxsiy xususiyatdir. Shaxsiy xavotir sifatida ongsiz qo'rquv holati, cheksiz tahdid hissi, har qanday hodisani noqulay deb qabul qilish. Bunday bolalar doimo tushkin kayfiyatda, ehtiyotkor va muloqot qilishga qiynaladi. Bu xavotirlanish turi bolaning xarakteri shakllanish jarayonida mustahkamlanadi, o'zini past baholash hamda pessimizmning shakllanishi kuzatiladi.

Demak, ushbu metodikalar umumiy xulosalarida maktabgacha yoshdagi bolalarda vaziyatga nisbatan xavotirlanish hukmronlik qilishi, xavotirlanish individualligi, xavotirlanishning darajaviyligi, keltirib chiqaruvchi ijtimoiy omillarini aniqlash asosida empirik tahlil qilindi.

Xulosa va takliflar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda xavotirlanish darajalarini tadqiq etishdagi asosiy vazifalari uning omillarini aniqlash, darajalashtirishning empirik natijalarni asoslash nazariy-amaliy ahamiyat kasb etish zaruratini asoslashga imkon berdi.

To'plangan ilmiy ma'lumotlar va tizimlashtirilgan metodologik manbalar tahliliga ko'ra, bolalar xavotirlanishining psixodiagnostik muammolari ilmiy asoslangan ko'plab metodikalar yordamida turli natijadorlik qayd etishi kuzatildi. Shuni ta'kidlash zarurki, me'yoriy xavotirlanish shaxs uchun ijobiy qo'zg'atuvchi, ya'ni o'ziga ishonsh, hissiy barqarorlikni ta'minlovchi tizim ekanligini e'tiborga olish lozim.

Ijtimoiy muhit bolalarning ehtiyojlarining yetarli darajada qondirilishi, maktabgacha yoshdagi bolalar munosabatlar tizimida shaxs sifatida kamol topishi va o'zini-o'zi qadrlashning bog'liqligini o'rganish natijasida maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishi jarayonida shaxslararo munosabatlar va muhitning psixologik ahamiyatini belgilash lozimligini A.I.Lutoshkinaning "Rangli munosabatlar testi" dan foydalangan holda aniqlash maqsadga muvofiq.

Maktabgacha yoshdagi 5-6 yoshli bolalarda shaxsiy hamda vaziyatga doir xavotirlanish holatlarining namoyon bo'lishining gender xususiyatlari qiz bolalarda nisbatan o'g'il bolalarda xavotirlanish darajasining yuqori ekanligi bolaning yosh davriga xos bo'lgan shaxslararo munosabatlarda ijtimoiy adaptatsiya xususiyatlari, ota-ona tomonidan bolaga noto'g'ri tushunchalar berish va munosabat ko'rsatish natijasidir. Qiz bolalarda nisbatan o'g'il bolalarda shaxsiy xavotirlanish darajasining yuqori ekanligining sababi, o'g'il bolalarning shaxsiy individual xarakter xususiyatlari, ijtimoiy holatlarga nisbatan shaxsiy munosabatdir. Shaxsiy xavotirlanish yuqori ko'rsatkichiga ega bolalar xavotirlanishiga sabab, bolaning yosh davriga xos bo'lgan turli psixologik inqirozlar asosida shakllangan shaxsiy individual qarashlaridir.

Bolaning o'z oilasi haqida tasavvurlari, oila a'zolariga bo'lgan munosabatni oilada bolani rad etish natijasida unda o'ziga nisbatan xavotirlanishning ortib borishiga hamda bolada tortinchoqlikning yuzaga kelishiga sababchi bo'luvchi omillar: oiladagi ota-ona o'rtasidagi nizolar, oilaviy munosabatlarda bola shartli qabul qilinishi, farzandlar o'rtasidagi tafovutlar xavotirlanishning ortib borishiga olib kelishi va buning natijasida bolada o'z kuchiga hamda o'ziga bo'lgan ishonchning yo'qolishiga, shu bilan birgalikda unda o'zini namoyon qila olmaslik, tortinchoqlik omillari yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR

1. INSPIRE: Семь стратегий по ликвидации насилия в отношении детей. http://www.who.int/violence_injuryprevention/violence/inspire/ru (манбаага мурожаат санаси: 25.03.2020 й.).
2. Абакарова Э.Г. // «Диагностика и коррекция тревожности у детей 5-7 лет в условиях дошкольного образовательного учреждения». Автореферат дис.канд.психол. наук М., 2003 г. С-27.
3. Фрейд З. Психология бессознательного. М.: Просвещение, 1990. С -447.
4. Hasanova S. (2023). The trade relations of the azerbaijan safaids state at the end of the 17th century—the first decades of the 18th century (on the basis soviet historiography). Актуальні питання гуманітарних наук, 202328.
5. HS Ganijonovna. Causes of high level of anxiety in preschool children. Causes of high level of anxiety in preschool children. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. 2021. 1474-1480.
6. SK Ganizhonovna. REFLECTION OF THE LEVEL OF SAFETY IN PRESCHOOL CHILDREN AS A PHENOMENON OF FEAR. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities 2 (1.9 Psychological sciences)
7. Norbosheva M. // «Maktabgacha ta'limda psixodiagnostika». O'quv qo'llanma. T., 2013. 39-b.

UDK: 372.862

Muxayyo XOLDOROVA,
Jizzax politehnika instituti tayanch doktoranti
E-mail: mukhayyo.xoldarova01@mail.ru

O'zMU Jizzax filiali "Pedagogika va psixologiya" fakulteti dekani, p.f.n. N.Alimov taqrizi asosida

PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE ENGINEERS BASED ON ELECTRONIC EDUCATIONAL TOOLS

Annotation

The process of informatization of continuous education taking place in modern society is carried out along with the increase in the number of various electronic educational resources. This work is dedicated to the didactic possibilities of preparing students for professional activities through electronic educational tools.

Key words: E-learning tools, e-learning resources, e-learning environment, student, professional competence, virtual audience.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ НА ОСНОВЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация

Процесс информатизации непрерывного образования, происходящий в современном обществе, осуществляется одновременно с увеличением количества различных электронных образовательных ресурсов. Данная работа посвящена дидактическим возможностям подготовки студентов к профессиональной деятельности посредством электронных образовательных средств.

Ключевые слова: Инструменты электронного обучения, ресурсы электронного обучения, среда электронного обучения, студент, профессиональная компетентность, виртуальная аудитория.

ELEKTRON TA'LIM VOSITALARI ASOSIDA BO'LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

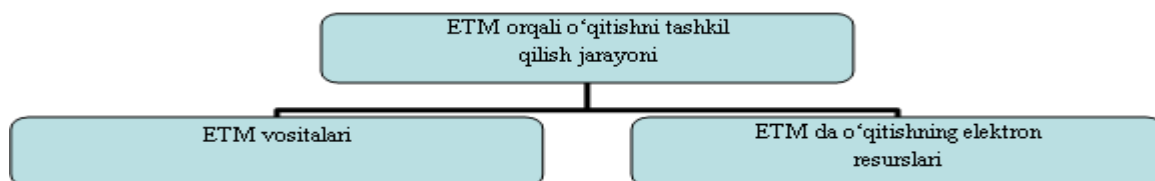
Аннотация

Zamonaviy jamiyatda ro'y berayotgan uzluksiz ta'limni axborotlashtirish jarayoni turli elektron ta'lim resurslari sonining o'sishi bilan birga olib borilmoqda. Ushbu ish elektron ta'lim vositalari orqali talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning didaktik imkoniyatlariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Elektron ta'lim vositalari, elektron ta'lim resurslari, elektron ta'lim muhiti, talaba, kasbiy kompetentlik, virtual auditoriya.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan elektron ta'lim resurslarining sifatini o'quv jarayonida foydalanishga yaroqliligi nuqtai nazaridan baholashni zarur qilib qo'yadi. Elektron ta'lim resurslarining tuzilishi va uslubiy mazmuniga bo'lgan talablar bugungi kunda ham yetarli darajada tartibga solinmagan, bu esa bir tomondan ishlab chiquvchilar (kurs mualliflari) uchun ma'lum darajada erkinlik beradi va boshqa tomondan, elektron ta'lim resurslarining tarqalishini va ularni ta'lim jarayonida amalga oshirishni sekinlashtiradi, chunki standartlashtirish yetarli emas, shuningdek

ETR va EP kontentining ekspert bahosini murakkablashtiradi. Bundan tashqari, tahlilda aniqlangan dolzarb muammolar va aralash o'qitishning afzalliklari haqida emas, balki ushbu jarayonga qo'shilgan voqealarga elektron texnologiyalardan foydalanishning sezilarli ta'siridan ham xabardor bo'lish kerak: elektron ta'lim resurslarining global dasturiy o'zgarishlari; talabalarni o'qitish bo'yicha pedagogik yondoshuvlardagi metodikaning o'zgarishi; jamiyatda yaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar; elektron ta'lim resurslarining o'ziga xos vositalarini boshqarishning ma'muriy xususiyatlari hisobga olinadi[1].

1-rasm. ETM orqali o'qitishning tashkiliy qismlari.

Bu holda, "kompleks ekspertiza" to'liqligi va uslubiy mazmuni baholash bo'yicha ekspert guruhi keng qamrovli tahliliy ish sifatida tavsiflanishi mumkin, ta'lim mazmuni sifati, uni qurish, mavzu hajmini taqdim etishda ta'lim-tarbiyaning usullari pedagogik texnologiyalar ishlatilganligi, dizayn va ergonomika elektron ta'lim resurslari hamda texnologiyalarning dasturiy ta'minoti tekshiriladi[3]. Elektron ta'lim resurslari sifatini ekspertizadan o'tkazish tartibining mohiyati o'rganilayotgan resursning ehtimoliy muhim yo'nalishlarini, uning muammo va kamchiliklarini mutaxassislar (ekspertlar) fikrlarining tahlili asosida aniqlashdan iborat. Elektron ta'lim resurslari sifatini baholash bo'yicha ekspert ishining mustaqil ta'lim qismi elektron ta'lim vositalari asosida o'qitish tizimini tekshirish bo'lib, unda nafaqat resursning izchilligini, balki uning ta'lim jarayoniga

integratsiyalashuvini ham yo'lga qo'yish zarur. Shu munosabat bilan electron ta'lim vositalari asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlayotgan oliy o'quv muassasalari uchun eng muhim vazifalardan biri elektron muhitni texnik shakllantirish va hozirgi zamon ta'lim talablariga moslashtirishdir. Avvalo, ta'lim tashkilotining asosiy diagnostik parametrlari va talablariga mos keladigan moddiy-texnik bazani yaratish zarur bo'lib qoladi hamda zarur elektron ta'lim muhitini yaratadi. Zamonaviy internet texnologiyalari asosida o'qitishni tashkil qilish jarayonini ikki muxim toifaga ajratamiz:

ETM vositalariga kompyuter, noutbuk, netbuk, planshet, video proyektor, elektron doska, axborot tashuvchilar, internet aloqa tarmog'i, virtual auditoriya, bulutli xizmatlar va hokozolar kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Virtual auditoriya an'anaviy ma'ruza uchun munosib o'rinbosar bo'ladi, chunki ushbu interaktiv veb-vosita bir-birlari bilan muloqot qila oladigan va ma'ruzachi tinglovchilarning interaktiv ma'lumotlari bilan ma'ruza o'qishi mumkin bo'lgan kishilar uchun masofadan turib uchrashuv tashkil etish imkoniyatini beradi. Tadqiqotimizdan ma'lum bo'lmoqdaki, yurtimizda an'anaviy ta'limga va masofaviy ta'limga xam ehtiyoj mavjud ekan ularning kamchiliklarini to'ldirish va zamon talablariga javob beradigan kadrlar tayorlash uchun ETMda "Aralash o'qitish texnologiyasi" Blended learningni qo'llash zarur ekan.

Bugungi kunda innovatsion texnologiyalardan foydalanmasdan ta'limni tasavvur qilish qiyin. Shu sababli, vaqtni unumli sarf etishni hohlaydigan o'qituvchilar zamonaviy ta'lim usullaridan foydalanishlari kerak. Masalan, virtual sinflarni tashkil etish. Virtual sinf xonasi tarmoq orqali real vaqtda darslar, ma'ruzalar va treninglar o'tkazish imkonini beruvchi dasturdir. Virtual sinf odatda odatiy sinf xonasining analogidir. O'qituvchi odatiy sinfda bo'lganidek, ko'rsatgichdan foydalanishi mumkin. Talabalar subhat orqali savollar berishi, o'qituvchi bilan erkin

muloqot qilishi mumkin. O'qitish jarayonida virtual sinfni ishlatish orqali o'qituvchi:

Eng qulay o'qitish formatini tanlash;
Talabalarning kompyuterdan unumli foydalanishini boshqarish;

Boshqa shaharlarda va hatto boshqa mamlakatlarda joylashgan o'quvchilarni o'qitish, talabalar bazasini kengaytirish;

Talabalarni fan olamiga olib kirishi, uning qiziqarli va muammoli jihatlarini bilan tanishtirishadi;

Google classroom, google sites va google meeting bulutli xizmatlar yordamida virtual sinfxonalarini yaratish mumkin (3-rasm) [4].

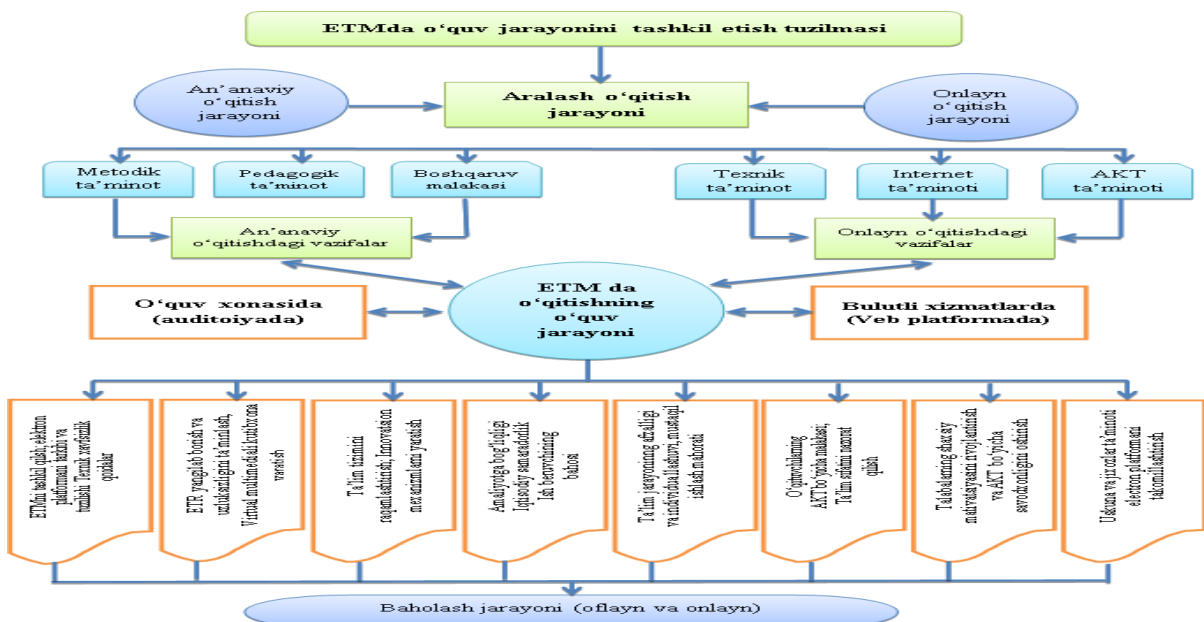
Ta'lim vositalari - o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

Ta'lim vositalari:

Ta'lim berishning texnik vositalari (TTV);

Yordamchi ta'lim vositalari (YOTV);

O'quv - uslubiy materiallar (O'UM).

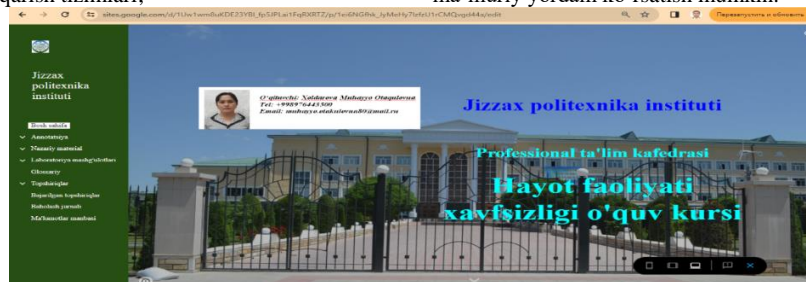
2-rasm. Elektron ta'lim muhitida o'quv jarayonini tashkil etishning sxematik tuzilishi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim-tarbiya jarayonining sifati va samaradorligini oshirish ko'p jihatdan ta'lim vositalari bilan qay darajada ta'minlanganligiga bog'liq bo'ladi. Ta'lim vositalari - o'qitilishi va o'rganilishi lozim bo'lgan bilimlarni beruvchi har qanday axborot tashuvchi vositalardir. Elektron ta'lim tizimlari uchun dasturiy ta'minot oddiy statik gipermatnli HTML-sahifalar orqali amalga oshirilishi mumkin va yanada murakkab ta'lim boshqaruv tizimlari (ingliz tilidagi adabiyotlarda LMS- Learning Management System deb ataladi) va ta'lim mazmunini boshqarish (LCMS-Learning Content Management System) yordamida korporativ kompyuter tarmoqlarida qo'llaniladi. Lokal elektron ta'lim texnologiyalarining eng yirik tasnifi to'rtta variant bilan belgilanadi: kontentni boshqarish tizimlari;

ma'lumotlar bazasi(MB)[2]; turli ma'lumotlar kataloglarini yaratish; va ularni manipulyatsiya qilish imkonini beradi.

Elektron ta'lim muhitida o'quv jarayonini tashkil etishning sxematik tuzilishi 2-rasmga keltirilgan

Ta'lim mazmunini boshqarish tizimlari (TMBT)-bunday tizimlar o'quv jarayoniga qaraganda global (oliy ta'lim bo'yicha) o'quv dasturlarini boshqarish vazifalariga ko'proq qaratilgan bo'lib, asosan kontent ishlab chiquvchilari va o'quv loyiha menejerlariga yo'naltirilgan. TMBTga bitta misol keltirilgan. Tahlil qilingan ma'lumotlarga ko'ra, HTML- yordamida ta'lim mazmunini yaratish, yig'ish, tuzish va ijro etish, shuningdek, talabalar kontingentini tarkib va hisobga olish uchun zarur ma'muriy yordam ko'rsatish mumkin.

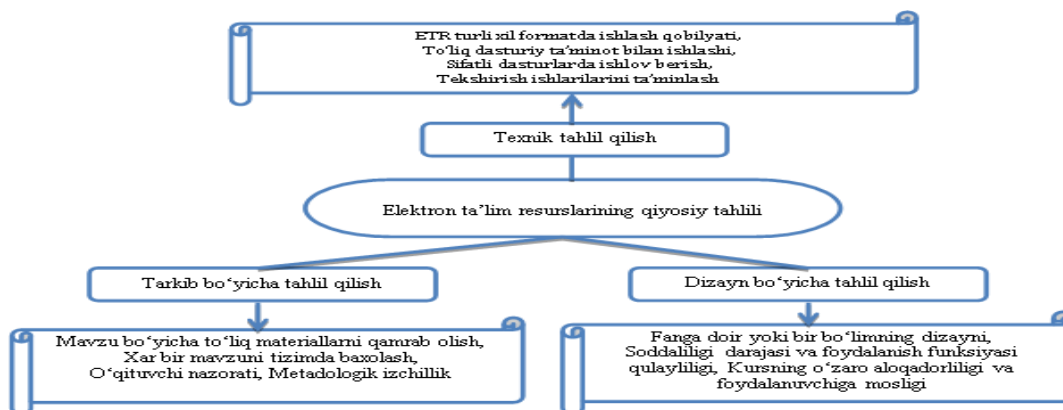
3.-rasm. EP tuzilishi.

Shu bilan birga ETM elektron platformani shakllantirishga ko'proq e'tibor berish, amaliyotda esa talabalarni aralash o'qitish tizimini qo'llash imkonini beradi. Elektron ta'lim resurslarining batafsil namunaviy tasnifini ularning topologiyasini tavsiflovchi asosiy parametrlarni [5] hamda asosiy mavzu va texnologik sohalarni yoritib berish mumkin bo'ladi.

Elektron ta'lim resurslarining standart tasnifining sanab o'tilgan variantlaridan tashqari, onlayn ta'limning turli resurslari ham mavjud bo'lib, ular ko'p hollarda umumiy ko'rish uchun ochiq video darslar (ma'ruza yozuvlari) hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Elektron resurslarni tahlil qilish uchun taqdim etilgan umumiy xususiyatlarni taqqoslash aralash o'qitish jarayonida ETRning samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan asosiy mezonlarni aniqlash imkonini beradi. ETRning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'rib chiqilgan tizimlarning har biri

o'zining texnologik afzalliklariga ega. Bundan tashqari, ularning har biri ta'lim jarayonida zarur xususiyatlarning kamida yarmidan ko'piga javob beradi, bu esa xorijiy va ichki elektron ta'lim resurslarining juda yuqori darajada rivojlanganligidan dalolat beradi. Aralash o'qitishni ijtimoiy va texnologik yangilik sifatida tashkil etish jarayonini hisobga olib, eng avvalo, elektron ta'lim resurslarining sifatini hisobga olish zarur. Ta'limda kompetentlikka asoslangan yondoshuv tushunchasiga e'tibor qaratis va aralash o'qitishning afzalliklarini birlashtirish asosida talabalarni tayyorlashda amaliy faoliyatda elektron platformalardan foydalanish ancha o'rinni egallaydi. Elektron ta'lim resurslarini ta'lim jarayoniga joriy qilinishida ularning mutaxassislar tomonidan tahlil qilishi bo'yicha ko'rsatma 4-rasmda ko'rsatilgan.

4-rasm. Elektron ta'lim resurslarini qiyosiy tahlil qilish.

Ta'lim jarayoniga elektron ta'lim resurslarini joriy etish va o'qituvchi va talaba o'rtasida shaxsiy aloqani ta'minlaydigan an'anaviy o'qitish usullari bilan haqiqiy bo'linmaslik nafaqat muayyan namunaviy doirasida, balki butun o'quv modullari, fanlar majmualari va o'quv dasturlari majmui elektron ta'lim resurslarini tahlil qilish orqali ham ta'lim sifatini yaxshilashga yordam beradi.

ETMning texnik-tashkiliy, iqtisodiy va uslubiy jihatdan aralash o'qitishni moslashtirish va qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlarning iqtisodiy jihati va moliyaviy samaradorligi mezonlarini alohida aniqlash kerak. Bu mezon tomonidan oshkor etiladi mazmunning tarbiyaviy imkoniyatlari, sezilarli darajada kichik miqdordagi resurslardan foydalangan holda, didaktik, ta'limiy va ijtimoiy vazifalarning muhim sonini qamrab olish imkoniyatini nazarda tutadi. Bir qarashda oliy ta'lim muassasalarida 3D grafikli modellashtirilgan elektron ta'lim resurslarini joriy etish loyihalari juda qiyin ko'rinmasligi mumkin. Gap shundaki, elektron platformalarning aksariyati doimiy, tizimli modernizatsiyalash, yangilash, to'ldirish, qayta qurish, eng yangi vositalar bilan jihozlash va hokazolarga muhtoj. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, elektron ta'lim resurslarining sikli quyidagi yopiq sxema bo'yicha qurilgan:

- ta'lim muhitining ehtiyojlarini tahlil qilish;
- umumiy kursni loyihalash;
- integratsiyasini ishga tushirish;
- mahsulot sifatini nazorat qilish;
- yaratish talablari va shartlarini shakllantirish (yangiliklarni).

Xulosa va takliflar. Hayotiy sikl spiralining har bir keyingi navbatidagi versiyalarini yangilash va to'ldirish, tugallanmagan, lekin mantiqan shakllangan elektron platformani ishlab chiqarish imkonini beradi. Shunday qilib, EPni uzluksiz yangilab borish talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanishning eng muhim vositalaridan biridir. Umuman olganda, taqdim etilgan ETRni

ekspert baholash o'qituvchilarning talabalar bilan elektron ta'lim resurslari yordamida o'qitish talaba mustaqil ishini asosiy xususiyatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta'minlashi kerak:

Psixologik shart-sharoitlar: jamiyatni axborotlashtirish darajasiga mos keluvchi zamonaviy innovatsion usullar yordamida o'qitish; web-resurslar bilan masofadan turib ishlashning talaba uchun darsdan tashqari muhiti qulay; nuqta-reyting tizimi yordamida o'qituvchi tomonidan talaba bilimini baholashning subyektiv omilini bartaraf etish; mantiqiy fikrlashni shakllantirish va turli tahliliy qobiliyatlardan foydalanish; zamonaviy axborot makoniga moslashish; vaqt budjetini mustaqil rejalashtirish.

Individuallashtirish: ta'limning individual ta'lim trayektoriyalaridan foydalanish; mashqlar, testlar va vazifalarni majburiy va o'zgaruvchan qismlarga bo'lish; individual ishlarning tuzilishi va tematik mazmuni, muddatlari, vositalari, shakllari va bilim nazorat usullari va o'quv natijalarini yakuniy baholash va bashorat qilingan dastlabki natijalar bilan taqqoslash zarurligi haqida talabalarga har tomonlama, qulay va o'z vaqtida xabar berish.

"O'z-o'ziga ta'lim" va "talabalar mustaqil ta'limi" tushunchalarini farqlash: shaxsning o'z-o'ziga ta'limi (o'z ixtiyori va shaxsiy faoliyatida yuzaga kelgan o'quv material) va talabalarining mustaqil ta'limi tizimli nazorat qilinadi.

Shunday qilib, elektron ta'lim resurslaridan foydalangan holda samarali boshqariladigan, metodik jihatdan to'g'ri va o'z vaqtida ko'rib chiqilgan o'qitish zamonaviy oliy ta'lim muassasasi ta'limi va umuman ta'lim tizimini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir. Elektron va an'anaviy o'qitish usullari o'rtasidagi oqilona muvozanat globalashuv, ommaviy internetlashtirish xizmatlari va texnologiyalarning elektron ijtimoiylashuvi sharoitida ta'lim tizimini rivojlantirish uchun ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Ломоносова Наталья Владимировна Система смешанного обучения в условиях информации высшего образования : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 Москва 2017.
2. Нагаева И.А. Сетевое обучение: становление и перспективы развития [Текст] / И.А. Нагаева // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. Ч.: ЧИППКРО – № 3 – 4 (16 – 17), 2013. – С. 31 – 37
3. Shoymardonov T.T. Pedagog kadrlar malakasini oshirishi va kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etishning elektron tizimi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dis. -T. 2017.
4. Usanov M.M. Bulutli texnologiyalar asosida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dis. Tosh-2022 y
5. O'zstandart agentligining 2017 yil 10 noyabrdagi №05-896-sonli qarori. "Elektron ta'lim" milliy tizimiga kiritiladigan elektron metodik komplekslar va boshqa ta'lim resurslariga yagona talablar. O'zDSt 36.2030:2017

Ra'no XOLIQOVA,

Toshkent Amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi

E-mail: xoliqovaa1992@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent D.Kulmuradov taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF STUDY TASKS IN MOTHER LANGUAGE EDUCATION ON THE BASE OF LINGUODIDACTIC COMPETENCES

Annotation

Article explores the issue of improving educational tasks that become important in the methodology of teaching the native language, based on a pragmatic approach. It recommends samples and criteria for the current state of the use of educational tasks on the example of native language classes in grades 5-6, as well as educational tasks that will be created in the future. The "Summary" section describes suggestions for improving training assignments.

Key words: Learning tasks, pragmatics, pragmatic approach, knowledge, skills and competencies, life skills, question, exercise, task, improvement.

ONA TILI TA'LIMIDA O'QUV TOPSHIRIQLARINI LINGVODIDAKTIK KOMPETENSIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada ona tili o'qitish metodikasida muhim ahamiyatga ega bo'lib borayotgan o'quv topshiriqlarini pragmatik yondashuv asosida takomillashtirish masalasi tadqiq etilgan. Unda 5-6-sinf ona tili darslari misolida o'quv topshiriqlaridan foydalanishning joriy holati va kelajakda yaratilajak o'quv topshiriqlariga namuna va mezonlar tavsiya etilgan. Xulosa qismida o'quv topshiriqlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: O'quv topshiriqlari, pragmatika, pragmatik yondashuv, bilim, ko'nikma va malaka, hayotiy ko'nikmalar, savol, mashq, topshiriq, takomillashtirish.

РАЗРАБОТКА УЧЕБНЫХ ЗАДАЧ В РУНОЯЗЫЧНОМ ОБРАЗОВАНИИ НА ОСНОВЕ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ

Аннотация

в статье исследуется вопрос совершенствования учебных заданий, которые становятся важными в методике преподавания родного языка, на основе прагматического подхода. В нем рекомендованы образцы и критерии текущего состояния использования учебных заданий на примере занятий по родному языку в 5-6 классах, а также учебные задания, которые будут созданы в будущем. В разделе "Резюме" описываются предложения по улучшению учебных заданий.

Ключевые слова: Учебные задания, прагматика, прагматический подход, знания, навыки и компетентности, жизненные навыки, вопрос, упражнение, задание, совершенствование.

Kirish. Jahonda umumiy o'rta ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalar va elektron ta'lim vositalarining imkoniyatlaridan keng foydalanish, ta'lim oluvchilarning tasavvurini shakllantirish va kreativ sifatlarini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xalqaro tashkilotlar va dasturlar doirasida ishlab chiqilgan mexanizmlar umumiy o'rta ta'lim tizimida sifatli ta'limni ta'minlashga hamda shu bosqichda o'qitishning metodik imkoniyatlarini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Jahonda ta'lim oluvchilarning lingvopedagogik kompetensiyalarini takomillashtirish, bog'lanishli nutqini o'stirish, til sofligini saqlash, so'zlash va yozishda badiiy tasvir vositalarini qo'llash, o'qishda nutqning ifodaliligini oshirish, turli tavsifdagi matnlarni yarata olish kompetentligini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, muloqot jarayonida aniqlik va mantiqiy izchillikka amal qilish ko'nikma va malakalarini takomillashtiradigan umumiy o'rta ta'limning zamonaviy strategiyalarini qo'llash, 5-6- sinf o'quvchilarining lingvodidaktik kompetensiyalar metodikasini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xalqaro miqyosida umumiy o'rta ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga, uning uzviyligini ta'minlashga, ta'lim ishtirokchilarida sinergetik yondashuvli munosabatni aniqlab yuqori motivatsiyani rag'batlovchi metodlar tizimini qo'llashga doir tadqiqotlar olib borilmoqda. Tadqiqot natijalari 5-6-sinlarda o'qish xizmatlarini diversifikatsiyalash, sifatli ta'limni joriy etish, uzluksizlikni ta'minlovchi mexanizmlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. O'quvchilar zarur kompetensiyalarni rivojlantirish, ona tili fanini o'qitishning zamonaviy tendensiyalariga ko'ra

amaliy bilimlarni mustahkamlash bilan bog'liq ilmiy ishlanmalar yaratish ko'lamini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda xalq ta'limi sohasini modernizatsiyalash moddiy-texnika bazasini mustahkamlash orqali yosh avlod dunyoqarashini shakllantirishning innovatsion usullarini joriy etish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "umumiy ta'limni yanada rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish [2] muqobil yondashuvlarni o'rganishga va ilmiy asoslashga yo'naltirilgan amaliy tavsifdagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish" [3] kabi ustuvor vazifalar belgilangan bo'lib, bu borada umumiy o'rta ta'lim tizimida davlat talablari va o'quvchilarning tayanch kompetensiyalarini shakllantirishda uzviylikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda ona tili darslarida kreativ fikrlaydigan, ona tili o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning lingvodidaktik kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirish, o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda ravon ifodalay oladigan, o'zgalar fikrini anglaydigan barkamol shaxsni kamol toptirish, ona tili ta'lim mazmunining bosh maqsadi sifatida belgilangani, 5-6-sinf o'quvchilarining ona tili darslari asosida lingvodidaktik kompetensiyalarini metodik rivojlantirishning me'yoriy asoslari yaratilgan. Bugungi kunda mustaqil, kreativ fikrlash yoshlar tarbiyasining negizi sifatida mamlakatimizdagi qonun va farmonlar mazmunida o'z aksini topmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-

apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" Farmoni "...o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish; xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish" [4;1-b] vazifalari darslarda ona tili ta'lim mazmuni 5-6-sinf o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga, ularni shaxs sifatida shakllantirishga, hayotiy faoliyatida ta'limiy-tarbiyaviy, madaniy, ma'naviy-ma'rifiy jihatdan yondashib, ongli ravishda faol ishtirokini ta'minlashga asos bo'ladi.

Respublikamizda xalq ta'lim tizimida ona tili ta'lim mazmunini keng joriy etish, yangi Renesans sharoitida 5-6-sinf o'quvchilarning-kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. 5-6-sinf o'quvchilarining ona tili ta'lim mazmunini metodik jihatdan lingvodidaktik kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan, dars jarayonida nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni takomillashtirishga olib kelish ko'zda tutilmoqda. Ona tili ta'lim mazmunini o'rganishga qo'yilgan aniq malaka talablari asosida (tinglab tushunish), (gapirish), (o'qish) va (yozish) ko'nikmalari metodik imkoniyatlarini yanada kengaytirish zarurligini ko'rsatib umumiy o'rta ta'lim sharoitida Ona tili fanlarini metodik jihatiga, darslarining metodik kompetentligini pedagogik tizimi va texnologik modelini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etishning, pedagogik shart-sharoitlarini rivojlantirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 2017- yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni, 2018-yil 5-sentyabrdagi PQ-3931-sonli "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, qarorlari hamda 2019-yil 4- oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni qabul qilinganligining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi PQ-4479-son Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 21- oktyabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-son Farmoni, 2018-yil 25-yanvardagi PF-5313-son "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020- yil 20-oktyabrdagi "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6084-son Farmoni, hamda ijrosini ta'minlashga hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

Ona tili ta'lim mazmunida o'quv topshiriqlari muhim ahamiyat kasb etadi, shu sababli mazkur jihatga metodikaga doir tadqiqotlar olib borilganda alohida e'tibor qaratilishi lozim. Bu borada dunyo olimlari jiddiy tadqiqotlarni olib borgan, jumladan, Markaziy Osiyoda ham mazkur mavzu atroflicha o'rganilgan.

Pragmatizm – ta'limni hayotga yaqinlashtirish, ta'lim maqsadlariga amalda erishish tarafdori bo'lgan falsafiy-pedagogik yo'nalish bo'lib, dastlabki pragmatistlarning g'oyalari amerikalik faylasuf va pedagog D.Dyui tomonidan ishlab chiqilgan. Uning qayd etishicha, til insonni hayotga tayyorlash vositasi emas, u hayotning o'zi. Til insonlarni birlashtirishi, yoshlarni ijtimoiy tinchlik va totuvlik ruhida tarbiyalash lozim. D.Dyui til ta'limi ijtimoiy muhitni yaxshilash, jamiyat turini inqilobiy o'zgarishlarsiz o'zgartirishning hal qiluvchi vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Amerika deskriptiv lingvistika maktabi pragmatik ta'lim zarurligini isbotlay olgan va umumiy aholining taraqqiyoti va manfaatlariga mos keladigan ta'lim maqsadlarini taklif qila olgan.

Pragmatik tilshunoslikda muayyan aloqa vaziyati orqali namoyon bo'ladigan nutq jarayoni o'rganiladi. So'zlovchi sub'ekt va nutq qaratilgan adresat, ularning aloqa-aralashuvdagi o'zaro munosabatlari, aloqa-aralashuv vaziyati bilan bog'liq ko'plab boshqa masalalar kiradi.

O'zbekistonda ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarining turlari va vazifalarini aniqlash masalasi I.Allayorov, O.Rozikov, R.Ibragimov, B.Adizov, M.H.Mahmudov I.E.Davronovlar tomonidan ta'lim oluvchining o'quv-biluv faoliyatini rivojlantirish, o'quv topshiriqlari orqali o'quvchi faolligi oshirish muammolari ham o'rganilgan. Rus pedagoglari A.N.Leontev, J. A. Ponomarev, S.L.Rubenshteyn, avstraliyalik olim Jak Richards ingliz tilining ona tili va ikkinchi til sifatida o'qitilishida o'quv topshiriqlarini tadqiq qilgan. Uning o'quv topshiriqlari tavsifi va tasnifiga doir yondashuvlaridan dunyo miqyosida foydalaniladi.

E. Davronov maqolasida taniqli psixologlar va didaktika nuqtai-nazaridan "topshiriq" tushunchasining mohiyati ochib berilgan, ona tili darslariga nisbatan mashq va topshiriqning vazifalari bayon etilgan. Olim topshiriqlarga ham maqsad, ham vosita sifatida qaraydi. Didaktik nazariyada "topshiriq", "tarbiyaviy topshiriq", "intellektual", "muammo" atamallari bilan, "mashq" "mustaqil ish" atamallari bilan birga qo'llaniladi. A.N.Leontiev topshiriq tushunchasini quyidagicha tushunadi: "Topshiriq – muayyan shartlarga asoslanib qo'yilgan maqsaddir".

U topshiriqning o'ziga xos xususiyatlarini ta'riflash uchun "ehtiyoj", "motiv" va "faoliyat" atamalaridan foydalanadi. Y.A.Ponomarev topshiriqlar nazariyasida bir qator toifalarni yaratdi, xususan, o'quv vaziyatida sub'ekt va ob'ektning o'zaro ta'sirini, bilimlarni o'zlashtirish, ularni takomillashtirish bo'yicha sub'ektning faoliyatini aniqlaydi. O.Roziqov esa o'quv topshiriqlarini ilmiy-pedagogik tadqiqotda o'quv materiali bilan bog'liqligi nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Uning fikriga ko'ra, "o'quv topshiriq"i o'quv maqsadlariga bog'liq bo'lgan o'quv materialining o'zgartirilgan shaklidir"[7]. O'qitish ehtiyojlari asosida quyidagi xususiyatlar ta'kidlanadi: 1) qurish (strukturalash) imkoniyati; 2) strukturani qurish va qayta ko'rib chiqish; 3) o'quv materiali shaklining mavjudligi; 4) o'quv jarayoni bosqichlarining mutanosibligi; 5) bir vazifani boshqalarga almashtirish imkoniyati; 6) ochiq tizim; 7) bir-birini to'ldirish; 8) bilimlarni o'rganish va takomillashtirish usullarining talablariga mosligi; 9) o'qitish va o'rganishga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish uchun sharoit yaratish[8]. "Topshiriqlar insoniyat tomonidan to'plangan tajribani aks ettiradi va shu bilan birga moddiy va ma'naviy qadriyatlarini yangilash va ularni yanada boyitish vositasiga aylanadi.

Shu o'rinda "mashq" va "topshiriq" atamalarini mohiyatdan farqlash masalasida metodist M.Saidovning yondashuviga ham e'tibor qaratish lozim. Olim o'quv materialini sirasida o'quv topshiriqlarini uch turga bo'lib, ularni o'zaro farqlaydi va, ko'pincha, o'qituvchilar o'z ish faoliyatlarini davomida "mashq", "topshiriq" va "masala" tushunchalarini qorishtirib yuborishlarini ta'kidlaydi. Olim pedagogika fanlari doktori A.G'ulomovning "mashq ham o'quv topshiriq"ining bir shakli, ham o'qitishning muayyan bir usuli," degan fikriga qo'shiladi va topshiriq mashqning bir bo'lagi, u, asosan, mashqning shartida o'z ifodasini topshini, topshiriq mashqqa qaraganda torroq tushunchani ifodalashini e'tirof etadi.

Ma'lumki, til darsliklarida, asosan, "mashq", "savol" va "topshiriq" atamallari tabiiy va aniq fanlarda masala atamasi qo'llaniladi. Ularning barchasi o'quv topshiriqlari sirasiga kiruvchi ish turi bo'lib, mazkur atama ayrim tadqiqotlarda o'quv-biluv topshiriqlari deb ham talqin qilinadi.

G'.Hamroyev til ta'limining asosiy maqsad vazifasi o'quv topshiriqlarining mazmun-mohiyati va vazifaviy farqlanishidan kelib chiqishi, shu bois "mashq", "savol", "topshiriq" atamallari mazmuni va qo'llanishi jihatidan alohida tadqiq etish zarurligi, bu o'rinda eng keng qamrovli "topshiriq" bo'lib, darslik va qo'llanmalarda u savol va mashqning o'z ichiga olishini ta'kidlaydi[10]. Milliy qadriyatlar, jumladan, ona tilni mukammal bilmasdan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ona tili fani nimani, qanday o'qitish masalasi antik davrdan to bugungi kunga qadar muammo bo'lib kelgan. Bu tabiiy hol, albatta, taraqqiyot metodikaga bog'liq bo'lganligi bois, zamon o'z talabini qo'yadi, metodika mazkur buyurtmani bajaradi. Shuning uchun ham nimani qanday o'qitish masalasi doimiy dolzarblikka egadir[11]. Bu borada o'quv topshiriqlari masalasining "Ona tili" darsliklari mazmunida berilishi, ularda o'quv topshiriqlarining vazifa jihatidan farqlanishi, o'quv topshiriqlariga munosabat tahliliy o'rganilishi maqsadga muvofiqdir. Pragmatik

yondashuvda o'quvchi ona tili ta'limi orqali olgan bilim va ko'nikmalari asosida hayotiy muammolarni yechish, bartaraf qilish malakasiga ega bo'lishi lozim. Shu ma'noda, muammoli o'qitishning mohiyati shundan iboratki, o'qituvchi bilimlarni tayyor shaklda yetkazmaydi, balki o'qituvchi tomonidan savol yoki topshiriq shaklida muammoli vazifalar qo'yiladi, mashg'ulotni tashkil etuvchi ularni hal qilish yo'llari va vositalarini izlashga undaydi. Bu ham, albatta, savol va topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Mashqlar esa uni o'zlashtirish yoki sifatini yaxshilash maqsadida aqliy yoki amaliy harakatni takror-takror bajarish demakdir. Bu jarayonda o'z o'rnini bilan mashqlar ham ishtirok etadi.

Bunda o'quv topshiriqlarini bajarishda o'quvchilarning mustaqillik darajasiga e'tibor beriladi: – bilimni, ma'lumotni ko'paytirish uchun maxsus topshiriqlar ham beriladi; – bilimlarni turli nutq vaziyatlarida qo'llashga o'rgatuvchi mashq va topshiriqlar ham baravar qo'llaniladi.

Ona tili ta'limda faol qo'llanila boshlagan matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasi muhim ahamiyatga ega. Har qanday matn tahlilini o'quv topshiriqlari orqali muammoli jarayonga aylantirish mumkin. Bunda savol yoki topshiriqni to'g'ri qo'yish kifoya qiladi. Bu o'rinda muammoni yechish, olingan natijalarni tekshirish, ularni asl faraz bilan taqqoslash, olingan bilim va ko'nikmalarni tizimlashtirish va umumlashtirish bosqichlari muhim hisoblanadi.

Pragmatik yondashuv asosidan tuzilgan o'quv topshiriqlari muammoni muvaffaqiyatli o'rganish shartlarida o'quv topshiriqlarning ishtiroki o'ziga xos bo'ladi:

- muammoning mazmuniga qiziqish uyg'otish uchun yetarli savol yoki tayyorlovchi topshiriqlar orqali motivatsiyani ta'minlash;

- har bir bosqichda yuzaga keladigan muammolar bilan ishlashning maqsadga muvofiqligini ta'minlash;

- muammoni hal qilishda qo'yilgan topshiriq va savolning ahamiyati;

- o'quvchilar tomonidan bildirilgan barcha fikr va farazlarga e'tibor va rag'bat bilan qaralganda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi dialogik do'stona muloqotning o'rnatilishi.

Bularning barchasi o'quv topshiriqlar mazmuniga bog'liq, o'quv topshiriqlarining asosini esa bilish faoliyat turi tashkil qiladi. Bu borada I. Ya. Lerner, N. M. Skatkinlarning yondashuvi

hammaga ma'lum va mashhurdir. Bilish faoliyatining turi – o'qituvchi tomonidan taklif etilgan o'quv jadvali bo'yicha ishlash orqali o'quvchilar erishadigan bilish faoliyatining mustaqil darajasidir. Bu quyidagi tasnif usullarida farqlanadi: tushuntirish-illyustrativ (axborot-reseptiv); reproduktiv; muammoli taqdimot; qisman-qidiruv (xuaristik); tadqiqot.

Axborot-reseptiv usulning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi: bilim o'quvchilarga "tayyor" shaklda taklif etiladi; o'qituvchi bu bilimlarni turli yo'llar bilan idrok etishni tashkil etadi; o'quvchilar bilimlarni idrok etish (qabul qilish) va tushunishni amalga oshiradilar, ularni xotirasida tuzatadilar. Barcha axborot manbalari (so'z, ko'rgazma va boshqalar.) qabul qilishda ishlatiladi va taqdimot mantig'ini induktiv va deduktiv ravishda ishlab chiqish mumkin. O'qituvchining boshqaruv faoliyati bilimlarni idrok qilishni tashkil etish bilan chegaralanadi[12]. O'qituvchilarning o'z o'quvchilarini bilim olishga, fikrlashga undash quroli, ularning faoliyatini, o'zlashtirilishini monitoring qilishda o'lchov bu – o'quv topshiriqlaridir.

An'anaviy ona tili ta'lim mazmunida ham o'qitishning reproduktiv metodidan foydalaniladi. U quyidagi xususiyatlarga ega: bilim o'quvchilarga "tayyor" shaklda taklif etiladi; o'qituvchi bilimlarni muloqot qilibgina qolmay, balki uni bayon etadi; o'quvchilar bilimlarni ongli o'zlashtiradilar, uni tushunadilar va eslab qoladilar. O'zlashtirishning mezonini – bilimlarni to'g'ri ko'paytirish; o'zlashtirishning zarur kuchi bilimlarni takrorlash orqali ta'minlanadi.

Bugungi darsliklarda o'quv topshiriqlari nomlanmagan, faqat raqamlab ketilgan. Bu o'qituvchiga ham o'quvchiga ham muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. O'quv topshiriqlari mazmunida ijobiy o'zgarishlarni ko'rish mumkin, ammo topshiriq va savol berishda pragmatic yondashuvdan chekinish, an'anaviy shartlardan foydalanish holatlari ham ko'zga tashlanadi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi esa ijrochilikdan ijodiy faoliyatga o'tishni ta'minlaydi. Bugun Yangi O'zbekistonga ijrochi emas, ijodiy tafakkur sohiblari kerak. Muammoli ta'limning ma'lum bir bosqichida o'quvchilar hali muammolarni o'zlari hal qila olmaydilar va shuning uchun o'qituvchi muammoni tadqiq qilish, uning yechimini boshidan oxirigacha belgilash yo'lini ko'rsatadi. Bu usulda o'quvchilar esa ishtirokchilar emas, balki kuzatuvchi bo'lsa-da, bilib olish qiyinchiliklarini hal qilishni o'rganadilar.

ADABIYOTLAR

1. John Dewey. The Public and its Problems. Denver, 1927. / Дж. Дьюи. Общество и его проблемы – Перевод с английского: I. I. Myrberg, A. B. Tolstov, E. N. Kosilova. – М., 2002.
2. Аллаёров И.А. Дидактические основы активного обучения. Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. –Т.: 1994. -44 с.;
3. Rubinshteyn S. L. problemi obshchey psixologii. - Moskva: Pedagogika, 1976. -416 S.
4. <https://www.professorjackrichards.com/mother-tongue-teaching-vs-foreign-language-teaching/>
5. Давронов, И. Э. Некоторые аспекты интерпретации понятий "задание" и "упражнение" / И. Э. Давронов. Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2012. – № 8 (43). – С. 323–326.
6. Леонтев А. Проблемы развития психики.–М.: Педагогика, 1972. –576 с.
7. Розисков О.Р. Теоретические основы оптимального применения системы учебных задач в обучении школьников (на материалах гуманитарных предметов). Автореферат дисс...док. пед. наук. – Тбилиси, – 1986. – 50 с.
8. Rozikov O.R. va boshqalar. Didaktika. – Т.: Fan, 1997. – 256 b.
9. Saidov M. O'zbek maktablarining 5-sinflarida ona tili ta'limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: ped. fan. nom-di diss. avtoref.TDPU. –Toshkent, 2000. – 25 b.
10. Hamroev G'. Ona tilidan o'quv topshiriqlari tuzish metodikasi. Monografiya. Toshektent, 2021. 154 b.
11. Hamroev G'. Ona tili o'qitishning samarali usullari. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. –Т.: Bayoz. 2018. 18-b.
12. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения Текст. / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. –186 с.

Qunduzoy KHUJAAKHMATOVA,
*Assistant of the Uzbek and foreign languages department
Tashkent Branch of The Samarkand State University Veterinary Medicine of Livestock And Biotextonologies*
Sevara MURADOVA,
Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Gulchehra HABIBULLOYEVA,
Department of Foreign language and literature

Based of review (PhD) M.Kubayeva

USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING FL TO ESP LEARNERS

Annotation

This article is devoted to find out problematic issues on teaching ESP and solve these issues by utilizing innovative ways according to the standards of teaching Foreign Language (FL). Taking into account the importance of using appropriate methods, strategies and technologies it is important to use effective modern methods based on the principles of Communicative methodology. Apart from these factors, it is crucial to highlight the role of the teacher and using co-operative teaching strategies during the lesson. In this article, it can be detected with the help of research methods, analysis and results of the scientific work.

Key words: Innovation, teaching Foreign language, approach, strategy, communicative method, learner-centered approach, Sociocultural aspect, student interaction, competence.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ FL ИЗУЧАЮЩИХ ESP

Аннотация

Данная статья посвящена выявлению проблемных вопросов преподавания ESP и решению этих проблем путем использования инновационных способов в соответствии со стандартами преподавания иностранного языка (ИЯ). Учитывая важность использования соответствующих методов, стратегий и технологий, важно использовать эффективные современные методы, основанные на принципах коммуникативной методологии. Помимо этих факторов, крайне важно подчеркнуть роль учителя и использовать стратегии совместного обучения во время урока. В данной статье его можно обнаружить с помощью методов исследования, анализа и результатов научной работы.

Ключевые слова: Инновации, преподавание иностранного языка, подход, стратегия, коммуникативный метод, личностно-ориентированный подход, социокультурный аспект, взаимодействие студентов, компетентность.

ESP O'RGANCHILARGA FL DAN O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqola ESPni o'qitishdagi muammoli tomonlarni aniqlashga va chet tilini (FL) o'qitish standartlariga muvofiq innovatsion usullardan foydalangan holda ushbu muammolarni hal qilishga bag'ishlangan. Tegishli usullar, strategiyalar va texnologiyalardan foydalanish muhimligini hisobga olgan holda, Kommunikativ metodologiya tamoyillariga asoslangan samarali zamonaviy usullardan foydalanish muhimdir. Ushbu omillardan tashqari, dars davomida o'qituvchining rolini va hamkorlikda o'qitish yondashuvidan foydalanishni ta'kidlash juda muhimdir. Ushbu maqolada uni tadqiqot usullari, tahlillari va ilmiy ish natijalari yordamida aniqlash mumkin.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, chet tilini o'qitish, yondashuv, strategiya, kommunikativ usul, o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuv, ijtimoiy-madaniy aspekt, talabalarning o'zaro munosabati, kompetentsiya.

Introduction. Since various reformations and contributions have been revealed in the field of Foreign language teaching a great deal of methods and approaches are being suggested by many scholars to teach foreign language very effectively and inclusively concentrating on demonstrating expected results in the practice of teaching and learning FL. Dealing with these factors it is incredibly vital to choose appropriate and effective methods and approaches taking into account learning style, age, level and social development of learners. We can observe plenty of approaches and methods in teaching foreign language such as; Communicative approach, Audiolingual method, Direct method, Task based learning(TBL), Suggestopedia, Grammar translation method(GTM) Content based learning(CBL), interactive methods such as brainstorming, snowball and others. The main focus of today's teaching principle is based on developing communicative competence of learners, that's why, communicative approach has become dominant issue of methodology. According to the aim of the approach it should provide active learning that generates learner- centred environment during the lesson, effective interaction between teacher and learner, improvement of critical and logical thinking skills, the availability of fluency and accuracy in students' academic language and others. So, to enhance and make reliable

our communicative competence we need appropriate methods such as task-based learning, direct method, content-based learning as well as interactive methods. Here every method requires their own principles and criteria while we are using them, for example, in content based learning the main focus should be understanding the content of the topic of the lesson, and the whole attention is focused on the theme. Or direct method requires not using native language of the learners target language will be dominant and also this method also enhances critical and logical thinking skills. The most outstanding method which is interactive method helps to increase communicative competence of learners through interactive games and activities in the process of learning language.

Research methods. Sociocultural theory is considered to be the dominant factor in developing mental process of learners that aims to facilitate the interaction between learner and environment. In order to develop learners mental process we can use many mental activities which are based on intentional memory, voluntary attention, logical thought, problem solving and others. In sociocultural perspective meaning is accepted as the main central aspect in both teaching and learning procedures of language. Thus, by realizing the meaning or the content of the language we can achieve effective problem solving strategies not

only in learning, teaching but also in our real life circumstances. Another main perspective of sociocultural aspect is providing interaction between teacher and learner or learner and learner during fulfilling the tasks. By this way, we can outline the contribution of this aspect that can aid to provide teaching and learning environment with active participation which regards the combination of social context with individual acquisition. Additionally, mediation theory is regarded as one of the most beneficial sociocultural perspectives which highlights that using learner's their own tool in order to solve the problem such as, their thought, imaginations, critics. And another important function of this theory is to support close combination of thinking and speaking that means logically correct relation of thought and speech when explaining learner's their own opinions in their target language. That concerns some challenges of learners while they are speaking in foreign language spontaneously or translating their target language into mother tongue.

Findings. When it comes to the solutions of this problem with the help of their practice depending on the environment of learning such as collaborative learning or support by teacher can be revealed during the process of learning. Another profitable perspective is the performance of inner speech that refers to utilizing social aspect of speech to make an individual speech. In this way, the learners may know grammar and vocabulary to speak in target language but they can not speak very well, but, after some time when they communicate with their peers, or interact with teacher, or finding out many new information in their foreign language they can speak clearly and accurately. These are the main factors of developing inner speech of the learners. We may also outline another perspectives of sociocultural aspect such as scaffolding and others that contributes to develop language awareness of learners.

Discussion. Teaching process requires a lot of regulations and effort from a teacher in this way, teacher plays a great role not only in delivering his or her knowledge towards the learners but also in communicating and dealing with some challenges which occur with learner's disruptive behavior in the classroom. And teacher should use pedagogical skill in overcoming these difficulties during the lessons. Now we will look through some beneficial strategies to solve the problem of disruptive behavior in the classroom. If there is apathy in your student's behavior the teacher should use the following strategies;

1)changing your teaching style sometimes, because the same tasks and exercises make learners bored excessively from the subject,

2)using games in your classroom , this way is accepted as very effective for any kind of learner to involve them in your lessons,

3) using colourful visual aids that helps to change the environment of the classroom, 4) watching video, listening to the

songs in the beginning of the lesson may help the teacher to involve the learner,

5) motivating and encouraging the students to know their goals, dreams, future professions which they want to get,

6) evaluating the participation of the learners in front of their partners,

7) giving bonus or good feedback for participation of every learner and other strategies can be workable solutions for eliminating apathy in the classroom.

When it comes to the behavior of learners who are aggressive and unfriendly we can refer to the following strategies during the lesson;

1) avoiding the argument with the student during the lesson, because if you continue you argument with the student this also influences other students during the lesson in that way, you may communicate with the student after the lesson. This way also helps to emerge bad impression of the student about you and the student understands his or her own mistake easily in this case.

2) never rising your voice during the lesson when you encountered even bad behavior of your learner because, many aggressive students begin to raise their voice and argue back. In that case, you should not give them a chance to make an argument with you, and it will be better if you stay calm.

3) Using silent way, if some students continue to demonstrate their own disruptive behavior you may be silent and use your strict eye contact that gives them warnings.

4) escalating commands is also important, because when you tell you learner to do your commands and rules in a strict way, they never do like this and they feel that they always listen to the same commands and feedback about themselves, in that case, you should also mention good sides and characters of your learners.

Moreover, if there are some students who are usually late for your lessons you may give extra tasks such as case study and others or, you mention everyone's duties besides yours in this institution, or understand it in an effective way in front of other pupils.

Conclusion. All in all, it is better to mention the fact that teaching FL is challenging and responsible situation that every teacher should be careful with learners' activities and their acquisition and control the misunderstandings that can be observed during the teaching process especially with the learner who is learning English for Specific Purposes. According to UDL it is important to found flexible work space that students feel convenient themselves when they prefer to work individually, or with a group, additionally, getting feedback is vigorous for students about their goals with the teacher. As well, materials for all kinds of learners should be available when students learn through videos and other digital materials

REFERENCES

1. Bezudladnikov.K, Kruze.B” Interactive approach to Esp teaching and learning”, 2014. P610
2. Ramirez. C.G, English for Specific Purposes: Brief History and Definitions, Costa Rica University 2015, p-383-384.
3. Rahman.M, English for Specific Purposes: A Holistic Review, Bangladesh University, 2015, p- 25-27.
4. Augustina.T. New approach to ESP learning, Indonesian University,2016, p 178 5.Alousqe. I.N, Developments in ESP, 2016, p56.

Farangiz XURAMOVA,
Jizzax politexnika instituti assistenti
E-mail: farangis.farangis.1994@mail.ru

Andijon mashinasozlik instituti dotsenti, p.f.n. G.A.Umarova taqrizi ostida

MOBIL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB TA'LIM JARAYONINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Аннотация

Axborot kommunikatsiya kompetensiyalarning hozirgi jamiyatda, kundalik hayotda, kasbiy faoliyatda o'rni juda muhim. Uning yordami bilan olingan ma'lumotlarni muntazam to'plash, tahlil qilish va tartibga solish amalga oshirilmoqda. Talabalarda axborot kommunikatsiya kompetensiyalarni rivojlantirishda mobil texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Mobil texnologiyalar, aloqa uchun ilovalar, individuallik, o'rnatish qobiliyati, mobil ta'lim, zamonaviy AKT.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МОБИЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

Роль информационно-коммуникативных навыков в современном обществе, в повседневной жизни, в профессиональной деятельности очень важна. С его помощью осуществляется регулярный сбор, анализ и систематизация данных. Использование мобильных технологий имеет важное значение в развитии информационных и коммуникативных навыков у студентов.

Ключевые слова: Мобильные технологии, приложения для общения, индивидуальность, инсталляционность, мобильное образование, современные ИКТ.

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING THE EDUCATIONAL PROCESS USING MOBILE TECHNOLOGIES

Annotation

The role of information and communication skills in modern society, in everyday life, and in professional activities is very important. With its help, data is regularly collected, analyzed and systematized. The use of mobile technologies is important in the development of information and communication skills among students.

Key words: Mobile technologies, communication applications, individuality, installation, mobile education, modern ICT.

Mobil texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, terminologiyadan foydalanish chegaralarini aniqlashirib olishimiz kerak. Keng ma'noda mobil texnologiyalar bu global tarmoqqa kirishni ta'minlaydigan mobil qurilmalar va simsiz aloqalardan foydalanishga asoslangan texnologiyalar tizimi demakdir.

Tizimni qurish uchun o'qitishning individual usullarini bir-biriga bog'laydigan tamoyillarni ajratib ko'rsatish kerak.

- mobil texnologiyalarga asoslangan usullardan tizimli va muntazam foydalanish;

- turli didaktik muammolarni hal qilish uchun o'qitish metodlaridan foydalanish nuqtai nazaridan yaxlitlik;

- axborotni saqlash va moslashtirish uchun formatlarning birligi;

- o'rnatish qobiliyati - metodlar tizimining mavzu mazmuni, tematik rejalashtirish va boshqa o'qitish usullari bilan organik ravishda birlashtirish qobiliyati;

- instrumental mustaqillik - usullar tizimining ma'lum dasturiy ta'minotdan mustaqilligi;

- o'zaro faoliyat platforma - mobil texnologiyalar asosida o'qitish usullari tizimining dasturiy ta'minot va apparat vositalarining turli xil versiyalari bilan birlashtirilishi qobiliyati.

Texnologiyadan o'quv vositasi sifatida foydalanishni hisobga olib, tadqiqotchilar ta'lim sifatini yaxshilashni qayd etadilar. Mobil texnologiyalar va ularning texnik imkoniyatlari rivojlanishiga qaramay, mashg'ulotlarda ilovalardan foydalanish qo'yidagi bir necha qiyinchiliklarga sabab bo'ladi:

- kognitiv ortiqcha yuklanish;

- mobil ilovalaridan foydalanish samaradorligi o'qituvchining mahoratiga bog'liq;

- axborot kommunikatsiya texnologiyalarini yaxshi tushunmaslik;

- internet bilan bog'lik texnik muammolar.

Shunday qilib, zamonaviy axborot texnologiya vositalaridan samarali foydalanish uchun o'qituvchidan sezilarli

mehnat talab qilmaydigan, har qanday zamonaviy mobil qurilmalarda etarlicha sodda va qulay bo'lgan materiallarni taqdim etish usulini ishlab chiqish kerak.

Mobil qurilmalarning xususiyatlaridan biri ularning turli tarkiblarni (rasmlar, animatsiya, video va audio fayllar, matn, 3D tasvirlar va boshqalarni ko'paytirish qobiliyatidir), kurs materialini taqdim etish yo'llarini takomillashtirish imkonini beradi. Mobil qurilmalar o'qituvchining ta'lim mazmunini, uni joylashtirish va tarqatishni taqdim etishi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi axborot telekommunikatsion sohada tub o'zgarishlarga olib keldi. U'anaviy tovushli aloqa xizmatlari - internet, ma'lumotlarni uzatish, mobil aloqa kabi interaktiv xizmatlar bilan o'rin almashmoqda (1-jadval).

Mobil ta'lim talabalar tomonidan maxsus tashkil etilgan o'quv materiallarini o'zlashtirishni ta'minlaydi, ularga kirish mobil texnologiyalar va qurilmalar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu yondashuv quyidagi ta'riflarda o'z aksini topadi:

- "mobil ta'lim: talabning joylashuvi o'zgarishi bilan cheklanmagan holda mobil qurilmalardan foydalangan holda tashkil etiladigan elektron ta'lim" [2];

- "mobil ta'lim - fanlararo va modulli yondashuvlarning pedagogik asosidagi maxsus dasturlardan foydalangan holda vaqt va makonga bog'liq bo'lmagan mobil qurilmalardan foydalangan holda tashkil etiladigan elektron ta'lim" [3];

- "mobil ta'lim bu mobil kompyuter qurilmalari va simsiz aloqadan foydalanishga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish shakli" [4];

- "mobil ta'lim - bu o'qitish va o'rganish doirasini yingillashtirish, qo'llab-quvvatlash, kengaytirish uchun simsiz va mobil aloqa bilan birgalikda oddiy qo'l asboblardan foydalanish".

- "mobil ta'lim mobile learning (m-learning) o'qitishning shaxsiy raqamli yordamchilari, mobil telefonlar, noutbuklar va

planshetlar kabi mobil va ko'chma AT-qurilmalardan foydalanishni anglatadi" [5].

1-jadval

Mobil aloqa vositalari yordamida tashkil etiladigan interaktiv metodlar tavsifi

Axborot kommunikatsiyalar yordamida olib boriladigan ta'lim metodlari	Ta'lim metodining umumiy tavsifi
Mobile Learning	Mobil o'qish va o'qitish. Apparat va dasturiy ta'minot yutuqlari mobile "smartphones" makonini yaratishdagi vositalarni yaratilishiga turki bo'ldi. Internet tarmog'iga ulangan va hisoblash imkoniyatlarga ega mobil qurilmalar hattoki zamonaviy kompyuterlardan ommalashib ketdi
One-to-One computing	O'qitish joyida tashkillashtirilayotgan axborot muhiti tobora tinglovchiga yaqin va do'stona tarzda amalga oshirilmoqda. Bunda texnologiyalarga universal imkoniylik tamoyili ilg'or surilib, turli qurilma va moslamalardan turli vaziyatlarda qulay foydalanishni ta'minlab beradi.
Ubiquitous learning	Har vaqtda va har erda tamoyili ("anytime, anywhere") an'anaviy dars davomiyligini va tashkil etilishini takomillashtirilishni nazarda tutadi
Gaming	O'qitish jarayonida interfaol usullar, jumladan maqsadga yo'naltirilgan dastur va o'yinlarning kiritilishi tinglovchilarga nafaqat ta'lim metodikalarini boyitilishiga, balki ularning ijtimoiy faollikka chorlovchi vositalar sifatida xizmat qiladi
Personalized learning	Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish tinglovchiga kerakli hajm va mazmundagi bilim olish va turli o'qitish usullarini kerakli yo'sinda qo'llanilishiga imkon beradi
Redefinition of learning spaces	O'qitish makonini qayta kashf etish tamoyili tinglovchilarga hamkorlikda ishlash, fanlararo mutanosiblikni topish, tinglovchiga yo'naltirilgan va uning talablariga moslasha oladigan muhit yaratilishini nazarda tutadi
Smart portfolio assessment	Baholashning aqli portfoliosi tamoyili pedagog uchun "formatlangan" baholash tizimini taqdim etadi, qaysiki real vaqt ma'lumotlarni olgan holda

Mobil ta'lim deganda biz mobil texnologiyalardan foydalangan holda o'quv vazifalari majmuasini hal qilishni tushunamiz. Shu bilan birga mobil ta'limni masofadan o'qitish bilan bir qatorda elektron ta'limning kichik turi ham deyish mumkin [1].

Mobile Learning - Mobil o'qish va o'qitish. Apparat va dasturiy ta'minot yutuqlari mobile "smart phones" makonini yaratishdagi vositalarni yaratilishiga turki bo'ldi. Bugungi kunda internet tarmog'iga ulangan va hisoblash imkoniyatlarga ega mobil qurilmalar hattoki zamonaviy kompyuterlarga nisbatan ancha ommalashib ketdi.

Shu bilan birga, quyida keltirilgan ta'riflar mobil ta'limni noto'g'ri talqin qilishga olib keladi:

- mobil ta'lim - bu odamga doimiy ravishda tegishli bo'lgan, ishonchli aloqaga ega va cho'ntak yoki sumkada joylashgan ixcham raqamli ko'chma qurilma orqali odamlardan ma'lumotni ishlatish, o'zaro ta'sirlashish yoki yaratishda samaraliroq bo'lishiga imkon beradigan har qanday faoliyat;

- mobil ta'lim - bu yagona yoki barqaror bo'lgan texnik vositalar ko'chma yoki qo'lda ishlatiladigan qurilmaga aylantirilgan har qanday ta'lim xizmati [6].

Fikrimizcha, ushbu holatlarda, muayyan ta'lim muammolarini hal qilishda ishlatiladigan mobil ta'lim usullari haqida gapirishimiz kerak. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida u yoki bu mobil texnologiyalardan foydalanish o'z-o'zidan tashkil etilmaydi. B.E. Starichenkoning ta'kidlashicha, o'qitishda u yoki boshqa AKT vositalaridan foydalanish to'g'risida qaror qabul qilishda o'qituvchi quyidagi tamoyillarga amal qilishi kerak:

- AKTdan foydalanish ta'lim jarayonining har qanday jabhasida sezilarli yaxshilanishni ta'minlashi kerak: o'qitishning o'rnatilgan tizimi tufayli, didaktikaga yangiliklarni, agar ular mavjud amaliyot masalalarini hal qilishda an'anaviy yondashuvlarga nisbatan aniq ustunlik bergan taqdiridagina kiritish maqsadga muvofiqdir;

- didaktikaning texnologiyadan ustunligi: birlamchi texnologiya emas, balki didaktik vazifa ustun hisoblanadi, ammo texnologiya, an'anaviy usullarga qaraganda ancha muvaffaqiyatli yechimni ta'minlashi kerak;

- iqtisodiy maqsadga muvofiqligi - shubhasiz, avvalo, o'quv jarayonida AKTdan foydalanishning ushbu yo'nalishlarini ishlab chiqish va joriy etish zarur, bu esa o'qituvchi tomonidan sarflanadigan kam xarajat va vaqtga katta didaktik samara beradi: [7].

Mobil texnologiyalar didaktik maqsad va vazifalarga nisbatan ikkinchi darajali bo'lib chiqadi va ularga erishish vositasi bo'lib, butun o'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismini tashkil etmaydi. Shunday qilib, o'qitishda AKT vositalaridan foydalanish afzalliklari va an'anaviy o'qitishdan aniq ustunliklari taklif qilinishi kerak.

Didaktik vazifalarning ustuvorligidan boshlab, mobil texnologiyalarni o'qitishda qo'llash sohasidagi tadqiqotlardan orttirilgan tajribalarni ko'rib chiqamiz. Jumladan V.A.Kuklevning fikriga ko'ra, mobil ta'limning etakchi didaktik imkoniyatlari quyidagilar:

- zamonaviy ta'lim uchun zarur bo'lgan yangi tushunchalarni amalga oshirish imkoniyati;

- ta'limni yaxshilash va topshiriqlarni bajarish uchun yuzma-yuz mashg'ulotlarga qo'shimcha;

- masofaviy repetitorlik (bilimlarni faol egallash, iste'dod va qobiliyatlarni qo'llab-quvvatlash);

- bilimlarning yangi yo'nalishlarini o'zlashtirish va yangi ko'nikmalarga ega bo'lish (texnologiyalar, dasturiy ta'minot, Internet);

- ko'chma o'yin konsollaridan foydalangan holda talabalar mobil o'yinlari bo'yicha talablariga binoan istalgan vaqtda, istalgan joyda ta'lim manbalariga ochiq kirish;

- ma'lumotlarning audiovizual taqdimoti, o'quv uslubiy materiallarini Web 2.0 texnologiyalariga asoslangan gipermedia versiyasida nashr etish;

- talabalar axborot madaniyatini shakllantirish;
- interaktiv tarjimadan operativ foydalanish va chet tilini o'rganish;

- ma'lumotnomalarni tezkor taqdim etish;
- interaktiv so'rovnomalarni tezkor o'tkazish, ovoz berish;

- qo'shma telekommunikatsiya loyihalarini tashkil etish va ularning joylashishidan qat'iy nazar istalgan vaqtda ishtirokchilar bilan fikr almashish.

Mobil ilovalarning didaktik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, S.V. Titova ularni dastur turiga qarab quyidagicha ajratadi:

- Aloqa uchun ilovalar;
- Mustaqil ta'limni tashkil etish;
- Guruh loyihasi faoliyatini tashkil etish;
- Tezkor aloqa;
- O'z-o'zini va guruhni baholash.

O'qitishda mobil texnologiyalardan foydalanish nisbatan yangi yo'nalish, shuning uchun ularga nisbatan nazariy asoslar muhokama qilinmoqda, o'qituvchilar ta'lim jarayonida mobil qurilmalardan foydalanishga harakat qilmoqda. Ushbu sohadagi chet el tadqiqotlari o'qitishda mobil texnologiyalarni qo'llashning turli modellarini ko'rib chiqmoqda. Klopfer, Skvayrva Jenkinsning so'zlariga ko'ra [10], mobil qurilmalardan to'liq foydalanish uchun ular quyidagi bilimlardan foydalanishi zarur:

- portativlik (kompyuterni turli saytlarga o'tkazib, ular orqali harakatlanishi mumkin);

- ijtimoiy interaktivlik (ma'lumotlar almashish va boshqa odamlar bilan yuzma-yuz ishlashga imkon beradi);

- kontekst sezgirligi (mavjud bo'lgan joy, vaqt, shu jumladan mavjud ma'lumotlar haqida ma'lumot to'plashi mumkin);

- ulanish (mobil qurilmalarni bita tarmoqqa birlashtirish qobiliyati);

- individuallik (individual ta'lim traektoriyasini taqdim etish qobiliyati).

Ta'lim jarayonida mobil texnologiyalardan foydalanishning asosiy tamoyillarini ta'kidlashning yana bir yondashuvi uchta jihatga asoslangan: ishtirok etish, mavjudlik va moslashuvchanlik. "Mavjudlik" tamoyili, o'z navbatida, o'zaro ta'sirning uchta turiga bo'linadi: bilim (talaba - o'quv material), ijtimoiy va o'qituvchi (talaba - o'qituvchi). Ushbu g'oyani rivojlantirib, tadqiqotchilar o'qitishda mobil texnologiyalardan

foydalanish uchta xususiyat: shaxsiylashtirish, haqiqiylik, hamkorlik nuqtai-nazaridan ko'rib chiqishni taklif qildilar.

Shaxsiylashtirish talabani ta'lim olishi uchun vaqt va joy, ish yukining darajasini va mustaqil ta'lim jarayonini tashkil qilish uchun zarur bo'lgan boshqa jihatlarni tanlashidan iborat. Haqiqiylik talabani shaxsiy ahamiyatiga ega bo'lgan ta'limning vaziyat xususiyatiga ishora qiladi, natijalarini u real hayotda qo'llashi mumkin.

“Talabalar - o'qituvchi” o'zaro hamkorlikning qo'shimcha shaklini tashkil etish imkoniyati

M. Ebner mikroblogdan qisqa xabarlarni yuborish uchun Internetga ulangan mobil qurilmalardan foydalanishning afzalliklarini tasvirlab berdi, shu asosda ma'ruzalar davomida tinglovchilar va o'qituvchi o'rtasida qo'shimcha aloqa shakli tashkil etildi. Ma'ruza davomida mikrobloglar orqali talabalar va o'qituvchining o'zaro aloqasi tadqiqotchilar tomonidan ilgari aniqlangan muammolarni engishga yordam berishi mumkin, ya'ni:

- tinglovchilarning fikr-mulohazalari yo'qligi;
- talabani savol berishdan qo'rqishi;
- tinglovchilarning sustligiga olib keladigan bitta ma'ruzachining paradigmasi (ma'ruza jarayonida qatnashmaslik).

Biroq, ma'lum bir texnologiyani qo'llashning iqtisodiy va didaktik maqsadga muvofiqligi tamoyilidan boshlab, mikrobloglar maktabdagi o'quv darsi davomida sezilarli darajada samara bera

olmaydi, chunki informatika darslarida institutdagi ma'ruzadan farqli o'laroq talabalarning nisbatan kam qismi qatnashadi

O'quv materialini taqdim etish shakllarini kengaytirish va aniqligini oshirish imkoniyati.

Bir qator chet el nashrlarida axborot texnologiya fanlari, astronomiya, fizika, matematika darslarida smartfon va planshetlar uchun kengaytirilgan mobil ilova dasturlaridan foydalanishga tavsiyalar berilgan. O'qitish vositasi sifatida kengaytirilgan voqelik texnologiyasining imkoniyatlarini hisobga olgan holda, tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, bu “talabalarga atrofda dunyoni yangitdan ko'rish va ular bilan allaqachon bog'liq bo'lgan sharoitda haqiqiy muammolarni hal qilish imkoniyatini beradi”. Smartfonlarning texnologiyalari va texnik imkoniyatlari rivojiga qaramay, o'qitishda kengaytirilgan reallik dasturlaridan foydalanish bir necha sabablarga ko'ra qiyin kechmoqda:

- kognitiv haddan tashqari yuklanish (tadqiqotlarga ko'ra, talabalar ko'pincha o'quv faoliyatining murakkabligidan g'azablanadilar);
- maktab tizimi kengaytirilgan voqelik texnologiyasiga mos keladi;
- talabalarning yutuqlarini baholash tizimi murakkab;
- kengaytirilgan reallik dasturlaridan foydalanish samaradorligi o'qituvchining mahoratiga katta bog'liqdir.

ADABIYOTLAR

1. Талызина, Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний/ Н. Ф. Талызина. - М. : МГУ, 1984. - 344 с. 138.
2. Гоферберг, А. В. Формирование информационной компетентности студентов факультета технологии и предпринимательства: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 /А. В. Гоферберг. - Ишим, 2006. - 150 с.42.
3. Кузнецова А. А. Основы общей теории и методики обучения информатике: учебное пособие / под. ред.. - М. : БИНОМ. Лаб. знаний, 2010. — 207 с.100.
4. Профессиональная педагогика. /Под ред. С. Л. Батышева. - М.: АЛО,1997.-512 с.131.
5. Громько Ю.В. Метапредмет «Проблема». Учебное пособие для учащихся старших классов [Текст] / Ю.В. Громько – М.: Институт учебника «Пайдейя», 1998. – 382 с. ISBN 5-7853-0050-8.
6. Унт И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. - М., 1990. – 192с.
7. Стариченко Б. Э. Профессиональный стандарт и ИКТкомпетенсии педагога // Педагогическое образование в России. – 2015. – №7. – С. 6-15.

Sayyora XAYITMURADOVA,
Toshkent davlat texnika universiteti katta o'qituvchisi
E-mail umarovasabina20071980@gmail.com

Pedagogika fanlar doktori, professor X.Xudoyqulov taqrizi asosida

THE SIGNIFICANCE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN FORMING THE THINKING OF YOUTH STUDENTS

Annotation

In this article, the ways of developing students' worldview with the help of modern pedagogical technologies in education are scientifically revealed. In addition, the development of education in developed foreign countries is defined as the main task, the role of pedagogical technologies in the organization of the educational process, increasing the interest and aspirations of students to master subjects with the help of pedagogical skills, the main tasks of pedagogical technology, they issues such as the development of students' thinking, logical thinking skills, aspects of pedagogical technologies, components of pedagogical technologies are highlighted in the tool. **Key words:** Modern education, pedagogical technology, traditional education, traditional lesson technology, designed education, personality development, educational technology, teaching process.

ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье научно раскрыты пути развития мировоззрения учащихся с помощью современных педагогических технологий в образовании. Кроме того, в качестве основной задачи определяется развитие образования в развитых зарубежных странах, роль педагогических технологий в организации образовательного процесса, повышение интереса и стремления учащихся к освоению предметов с помощью педагогических умений, основных в пособии выделены задачи педагогической технологии, такие вопросы, как развитие мышления учащихся, навыков логического мышления, аспекты педагогических технологий, компоненты педагогических технологий.

Ключевые слова: Современное образование, педагогическая технология, традиционное образование, технология традиционного урока, проектированное обучение, развитие личности, образовательная технология, учебный процесс.

TALABA-YOSHLARNI TAFAKURINI SHAKLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talaba-yoshlarni tafakurini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati ilmiy jihatdan ochib berilgan. Bundan tashqari, rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limni rivojlantirish eng asosiy vazifa sifatida belgilannishi, pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi ro'li, pedagogik mahorat yordamida talabalarning fanlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish va intilishlarini oshirish, pedagogik texnologiyaning asosiy vazifalari, ular vositasida talabalarning tafakurini, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, pedagogik texnologiyalarning ko'rinishlari, pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlari kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim, pedagogik texnologiya, an'anaviy ta'lim, an'anaviy dars texnologiyasi, loyihalashtirilgan ta'lim, shaxsning rivojlanishi, ta'lim texnologiyasi, o'qitish jarayoni.

Kirish. Jahonda har bir mamlakatning milliy, umumbashariy badiiy qadriyatlar uyg'unligidan iborat ma'lum xalq, jamiyat, tarixiy davrga xos ma'naviy-ma'rifiy talablarga javob beradigan infratuzilmasini rivojlantirish, bo'lajak mutaxassislarni jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qilishga tayyor, fuqarolik pozitsiyasiga ega mutaxassislar etib tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Jumladan, Buyuk Britaniya, AQSH, Germaniya, Janubiy Koreya (Adju Universiteti) kabi ilg'or xorijiy davlatlardagi oliy ta'lim muassasalarida kasbiy-pedagogik ta'lim jarayonida talabalarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda tyutor, edvayzerlik modellaridan samarali foydalanish, virtual hamjamiyatlarni yaratish va tizimli qo'llash alohida ahamiyat kasb etadi.

Dunyo miqyosida ta'lim, fan, madaniyat va axborot sohasidagi mintakaviy, submintaqaviy hamkorlikni yuksaltirish zaruratidan kelib chiqqan holda kasbiy-pedagogik ta'lim jarayonini takomillashtirish, talabalarni ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga tayyorlashning innovatsion mexanizmlarini ishlab chikshpga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, ta'limni axborotlashtirish sharoitida talabalarda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirish, bo'lajak mutaxassislarda deontologik kompetentlikni tarkib toptirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa o'z navbatida, ilg'or xorijiy tajribalarga tayanib ma'naviy-ma'rifiy shpllar rivojlanishi fan va texnologiya yutuqlari bilan hamohang tarzda ilmiy tahlil qilish, ayniqsa, talabalarni kasbiy-pedagogik ta'lim jarayonida ma'naviy-ma'rifiy

ishlarni tashkil etishga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017 yil 27 iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalarini va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora - tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-sonli qarorida oliy ta'limda kadrlar tayyorlash jarayoniga e'tiborni kuchaytirish, ilmiy izlanishlar iqtisodiyot sohalarining real ehtiyojlaridan kelib chiqib amalga oshirilishi lozimligi ta'kidlab o'tilgan. Jamiyat taraqqiyotini jadallashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri – bu samarali innovatsion siyosatni amalga oshirish, ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlariga asoslangan yangi, ilg'or texnologiyalar, va boshqarish yangi shakllari hamda yirik xitirolar natijalarini joriy qilishdan iboratdir.

Hozirgi vaqtda zamonaviy ta'lim sharoitida o'qitish usullari ta'lim maqsadlarini o'zgartirish, kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida qurilgan yangi avlod davlat ta'lim standartini ishlab chiqish bilan bog'liq murakkab davrni boshdan kechirmoqda. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev PF-60 – sonli "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonidagi 4-yo'nalishda belgilangan 46-maqсад: Oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish belgilab berilgan. Shu asosda 2022-yilda yoshlarni oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 38 foizga yetkazish va oliy ta'limni sifat jihatdan yangi bosqichga olib

chiqish rejasini ishlab chiqildi. Ta'lim – bu jamiyatda sodir bo'ladigan obyektiv jarayon bo'lib, u rivojlanuvchi xarakterga ega. Tarbiyaning maqsadi esa rivojlanish jarayonida o'z hayotini mustaqil ravishda qurish qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsni shakllantirishdir. Ko'rinib turibdiki, hayotni tartibga solishning turli xil variantlari bilan tanishish ta'lim muammosining yechimini topmaydi, shunday qilib: talabaning rivojlanishi uning o'zi faollik ko'rsatganda, hayotda o'zaro munosabatda bo'lganda sodir bo'ladi, bu faoliyatning xarakteri shaxsning subyektiv erkin munosabati bilan belgilanadi, pedagogik ta'sir talabani ijtimoiy qadriyatlariga ma'lum munosabatga yo'naltiradi, pedagogning o'zaro ta'siri va talaba bilan o'zaro munosabatning butun jarayoni zamonaviy madaniyat darajasida va ta'lim maqsadiga muvofiq amalga oshirilishi kerak. Shuning uchun pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlarini aniqlash uchun bir qator savollarga javob berish kerak:

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta'limning asosi fanlar emas, balki fikrlash va harakat qilish usullari bo'lishi kerak. Avvalombor, yosh avlod bilimini yanada yuksaltirishda har bir pedagogning eng muhim vazifalaridan biri bu – yosh avlodning dunyoqarashini hisobga olgan holda u bilan to'g'ri yondashish hamda kasbga bo'lgan muhabbat, yurtga bo'lgan mehr tushunchalarini uyg'unlashtirib, ular bilimini yanada takomillashtirish, tashkil etish va rag'batlantirish masalasidir. Hozirgi kunda talaba yoshlarda kerakli bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash bilan bir qatorda ularni kasbga bo'lgan faoliyatini to'g'ri yo'naltirish maqsadida ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan bu tushunchalarni uyg'unlashtirib borish maqsadga muvofiqdir. Xususan tarix, Falsafa, O'zbekistonning yangi tarixi va boshqa darsliklar kesimida vatanimiz tarixini hamda uning naqadar yuksak po'ndevorga ega ekanligi yaqqol namoyon etib berilganligi, uning boshqa fanlar uyg'unligida olib borilishi yoshlar ongida salmoqli dunyoqarashlarning kelib chiqishiga turtki bo'ladi desak to'g'ri yondashgan bo'lar edik.

Pedagogik faoliyatda innovatsion usullardan foydalanish tajribasiga asoslanib, ularning ayrim afzalliklarini ajratib ko'rsatish mumkin: ular talabalarga innovatsion bilimlarni o'zlashtirishning eng faol metodlarini o'rgatishda yordam beradi; shaxsiy ijtimoiy faollikning yuqori darajasini o'zlashtirish imkoniyatini berish; ta'lim jarayonida talabalar bilim olishiga sharoit yaratish; talabalarining ijodiy faolligini rag'batlantirish; nazariy olingan bilimlarni amaliyotga qo'llanishini ta'minlash, fan bo'yicha nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni, balki faol hayotiy pozitsiyani shakllantirishga yordam beradi deb hisoblaymiz. Hozirgacha pedagoglarimiz tomonidan foydalanib kelingan va hozir ham darsda foydalanishga aksariyat pedagoglar qo'llayotgan an'anaviy metod va usullar haqida qisman to'xtalib o'tamiz.

O'quv jarayonining sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida o'qitishning usul va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Metod va usullar talabalar tomonidan bilimlarni ongli va chuqur o'zlashtirishga, ularni mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga yordam beradi. O'qitish metod va usullarini tanlashda o'qitiladigan fanning xarakteri, talabalar va talabalarining yoshlik xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va boshqalar hisobga olinadi. Ya'ni yangi materialni bayon etishda bir xil metod va usul qo'llanilsa, uni mustahkamlashda boshqa xil usul, mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llanish juda muhim ahamiyatga ega.

Buning uchun talabalar tomonidan tayyor bilimlarni taqdim etish, ularni yodlash va takrorlash uchun emas, balki faol bilish jarayonida talabalar tomonidan bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda o'zlashtirishga qaratilgan usullar tizimidan foydalanish kerak. Ba'zi an'anaviy o'qitish texnikasi va usullari bu qiziqishning yo'qolishining sabablaridan biridir. Talabalarining fanni o'rganishga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish uchun talabalarni amaliy va aqliy faoliyatga undashga hissa qo'shadigan usullardan foydalangan holda o'qitishning an'anaviy usullaridan ham foydalanish zarur; kognitiv qiziqish va qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish; ijodiy fikrlashni rivojlantirish, shuningdek, innovatsion texnologiyalar elementlari (muammolarga asoslangan, talabalarga yo'naltirilgan ta'lim elementlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va boshqalar). Mashg'ulotning muvaffaqiyati va bilimning

mustahkamligi talabalarining fanga bo'lgan kognitiv qiziqishlarining rivojlanish darajasiga to'g'ridan-to'g'ri mutanosibdir.

Pedagog va talabalarining o'zaro munosabati yuqori ma'noda bir-biriga o'zaro ta'sir qilishdan ko'ra ko'proq ma'noni anglatadi. O'zaro aloqani amalga oshirish uchun suhbatdoshlar bir-birlarini ushbu muloqotning teng subyektlari sifatida qabul qilishlari kerak, bu amalda "pedagog-shogird" tizimida unchalik keng tarqalgan emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Talabalarining ta'lim yutuqlarini baholash texnologiyasi pedagogik tajribalar doirasida ishlab chiqilgan bo'lib, texnologiyaning maqsadi – nazorat bosqichida talabaga yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirish tamoyillarini amalga oshirishni ta'minlashda ifodalanaadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyaning asosiy vazifalari:

-talaba bilimdan foydalanish ko'nikmalarini qanday egallashini, ya'ni tayyorlashning zamonaviy ta'lim maqsadlariga qanchalik mos kelishini aniqlash;

-talabaning o'z harakatlari natijasini mustaqil baholash, o'zini nazorat qilish, o'z xatolarini topish va tuzatish qobiliyatini rivojlantirish;

-talabani muvaffaqiyatga undash, uni oliy ta'lim nazorati va baholash qo'rqividan xalos qilish, qulay muhit yaratish, talabalarining psixologik salomatligini saqlash.

Bunday texnologiyalar ta'limning sifat jihatidan yangi bosqichga o'tish imkonini beradi. Pedagog dars mavzusi, maqsadlari haqida ma'lumot beradi, bu esa talabalarda kognitiv qiziqishning paydo bo'lishiga hech qanday hissa qo'shmaydi. Yechimni izlash tayyor bilimlarni taqdim etishga qisqartiriladi, ya'ni ko'pchilik guruhlar tomonidan materialni tushunishni kafolatlamaydigan materialning tushuntirishlaridan iborat.

Tahlil va natijalar. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi bilan uning an'anaviy usullardan qanday farq qilishini aniqlash muammosi paydo bo'ladi. Bu masala bo'yicha bir nechta fikrlar mavjud:

1. Texnologiya – bu erishish mumkin bo'lgan qattiq kodlangan natijaga ega bo'lgan texnika va bu natijaga erishish uchun mo'ljallangan muayyan vositalar.

2. Texnologiya va metodika ekvivalent tushunchalardir, lekin ikkinchisida talaba va pedagog shaxsiga, ularning o'zaro ta'sir qilish usullariga ko'proq e'tibor beriladi.

3. Metodologiya kengroq tushuncha bo'lib, u bir nechta texnologiyalarni o'z ichiga olishi mumkin. Bunday holda, ko'pincha metodologiya yaxlit pedagogik tizim sifatida qaraladi.

Pedagog dars bermaydi, balki talabalar faoliyatini rag'batlantirish, tashkil etish va muvofiqlashtirish funksiyalarini bajaradi. Pedagogik nazariya va amaliyotning hozirgi holati ko'rib chiqilgan variantlardan birinchisini eng to'g'ri va to'liq aks ettiradi. Texnologiyaning tarkibi – bu usullar majmui emas, balki pedagogik jarayon tomonlarining obyektiv barqaror aloqalariga (qonunlariga) tayanganda mumkin bo'lgan istalgan natijaga olib keladigan faoliyatning belgilangan bosqichlari. Texnologiya inson tarbiyasi jarayonini ilmiy bilish natijasida ta'lim jarayoni qonuniyatlariga asoslanadi. Metodika empirik tajribaga, pedagogning mahoratiga asoslanadi, uning badiiyligiga, san'atiga yaqinroqdir. Texnologiya – bu ramka, metodika – bu qobiq, pedagog faoliyatining shakli. Berilgan natijani ta'minlovchi o'quv jarayonini qurishda texnologiyaning vazifasi. Bu texnologiyaning yana bir muhim funksiyasini – tajribani uzatish, uni boshqalar tomonidan qo'llashni amalga oshirishga imkon beradi, shuning uchun u dastlab shaxsiy ma'nosini yo'qotishi kerak. Muhim takrorlash darajasidagi pedagogik ta'lim noyob bo'lgan yoki ularni rasmiy takrorlashni talab qiladigan usullarga emas, balki texnologiyalarga asoslanishi kerak.

"Pedagogik texnologiya" konsepsiyasining muhim belgisi sifatida ta'limga tizimli yondashish YUNESKO ta'rifida o'z aksini topgan bo'lib, unga ko'ra pedagogik texnologiya o'qitish va o'qitishning butun jarayonini yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli usuli bo'lib, ta'lim shakllarini optimallashtirishga qaratilgan texnik va inson resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olishni ifodalaydi [4].

Har qanday pedagogik texnologiya asosiy uslubiy talablarga javob berishi kerak. Kontseptuallik – har bir pedagogik texnologiya ma'lum bir ilmiy konsepsiyaga, jumladan, ta'lim

maqsadlariga erishishning falsafiy, psixologik, didaktik va ijtimoiy-pedagogik asoslanishiga yo'naltirilishi kerak. Muvofiqlik – pedagogik texnologiya tizimining barcha xususiyatlariga ega bo'lishi kerak: jarayonning mantiqiyliqi, uning barcha qismlarining o'zaro bog'liqligi, yaxlitligi. Boshqarish qobiliyati diagnostik maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, o'quv jarayonini loyihalash, bosqichma-bosqich diagnostika, natijalarni tuzatish uchun vositalar va usullarni o'zgartirish imkoniyatini nazarda tutadi. Samaradorlik – zamonaviy pedagogik texnologiyalar raqobat sharoitida mavjud bo'lib, natijalar jihatidan samarali va xarajatlar bo'yicha optimal bo'lishi, ma'lum bir ta'lim standartiga erishishni kafolatlashi kerak.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda biz pedagogika sohasidagi ilg'or texnologiyalarni kengroq va chuqurroq o'zlashtirishimiz, ularni o'z mintaqamizga mos holda qayta ishlab

chiqishimiz kerak bo'ladi. Muhimi shuki, pedagogik texnologiya ko'zlagan maqsadga kafolatlangan natija sifatida erishishni ifodalovchi jarayondir. Pedagogik texnologiya va ta'lim texnologiyasi ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladi, chunki "ta'lim" atamasining zamonaviy talqini shaxsiyatni tarbiyalashni ham o'z ichiga oladi, unga ma'lum bir qiyofani beradi. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash kerakki, umumiy ma'noda pedagogik jarayonni texnologiyalashtirish uning rivojlanish tendensiyasi bo'lib, u o'quv jarayoni samaradorligini oshirishga qaratilgan, talabalarning rejalashtirilgan ta'lim natijalariga erishishini kafolatlaydi. Bugungi kunda zamonaviy darsni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun o'z pozitsiyangizni yangicha tushunish, nima uchun o'zgarishlar kerakligini tushunish va birinchi navbatda o'zingizni o'zgartirish kerak.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli Farmoni asosida "O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/>
2. Mirziyoyev Sh.M. 2017 yil 27 iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-sonli qarori.
3. Afanasyeva I.V. Voprosi integratsii nauki i obrazovaniy. Ta'lim texnologiyalari. – № 4. Toshkent, 2007. – S. 24-25.
4. Yensh E.R. Zur Eidetik und Integration Typologie, 1941. Filosofskiy ensklopedicheskiy slovar red.-sost. YE.F. Gubskiy i dr, 2003. – S.128.
5. Ochilov M. "O'qitish usuli-pedagogik texnologiyaning asosiy komponenti" // "Xalq ta'limi" 1999-y, 6-son 32-35 betlar
6. Imomnazarov M, Eshmuhammedova M, "Milliy manaviyatimiz asoslari: (Oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari)"// Tahrir hay'ati: H.S.Karomatov, N.Ibrohimov va b.; - T.: «Toshkent islom universiteti», 2001. -432 bet.
7. Pidkasiy P.I. Pedagogika. Uchebnoy posobi / . - M.: Vysshie obrazovaniye 2006. – 432 b.

Itifat XAKIMOVA,
Andijon davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: xakimovaitifat@gmail.com

ADU dotsenti p.f.n T.G.Suleymanova taqrizi asosida

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL SERVICE IN THE LIFE OF A HEALTHY PERSON

Annotation

This article addresses the issue of the organization of psychological services in today's globalization process to ensure the growth of a healthy person.

Key words: Psychologist Social Psychology, Psychological Counseling Worldview, Applied Psychology, Economic, Political, Legal.

SOG'LOM SHAXS HAYOTIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bugungi globallasuv jarayoniga xos psixologik xizmatni tashkil etish, sog'lom shaxsning o'sishini ta'minlash muammosi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Psixolog, ijtimoiy psixologiya, psixologik konsultatsiya, dunyoqarash, amaliy psixologiya, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy.

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ЖИЗНИ ЗДОРОВОГО ЧЕЛОВЕКА

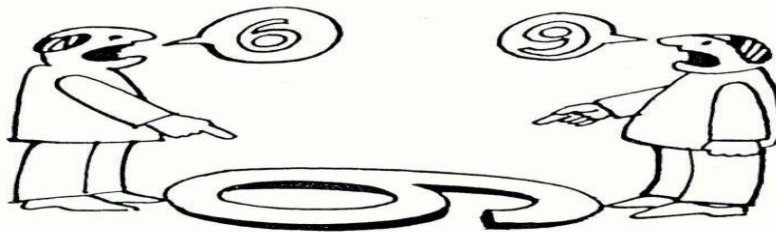
Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос организации психологической службы в условиях современного процесса глобализации для обеспечения роста здорового человека.

Ключевые слова: Психолог, социальная психология, психологическое консультирование, мировоззрение, прикладная психология, экономическая, политическая, правовая, идеологическая.

Kirish. So'ngi yillarda jahon psixologiyasida psixologik xizmatni tashkil etish muammosini o'rganishga alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgacha psixologik tadqiqotlarda pedogog psixolog shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo'ldan kelgan barcha ishlarni qilishi, ijtimoiy psixologik xizmat va uning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Mazkur yo'nalishda psixologik xizmatni tashkil etishning turli usullari va zamonaviy texnologiyalarini ifodalovchi zamonaviy psixologik mexanizmlarni qo'llash hamda joriy etish masalasining muhimligiga e'tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtda psixologik xizmatni tashkil etish personallardagi muammolarni bartaraf etish kabi holatlar dolzarb muammolar sifatida qaralmoqda.

Bugungi kunda ta'lim tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borilayotgan qator nazariy-ilmii va amaliy – uslubiy ishlar psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma'lum darajada asos bo'lmoqda. Ayni paytda psixologik xizmat tizimining bugungi holati va amaliy faoliyat yo'nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida psixologik xizmatning istiqbollarini ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda dolzarb muammo bo'lib qolmoqda etish uchun mamlakatimizda psixologik xizmatning joriy etilishi, bugungi holati va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollarini o'rganishga, tahlil qilishga va izohlashga bag'ishlangan psixologik va ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning olib borilishi davr taqozosidir.

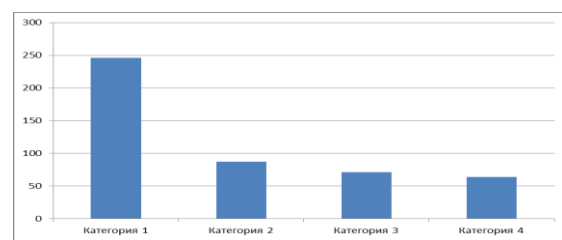
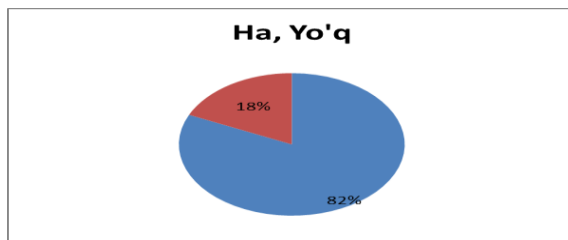

Shundan kelib chiqqan holda, bugungi ta'lim muassasalarida, mehnat jamoalarida bo'lajak kadrlarni har jihatdan tayyorlash bilan bog'liq psixologik tadqiqotlarning ilmiy-tashkiliy jihatlariga va ayniqsa, ijtimoiy psixologik muhofaza imkoniyatlarini tadqiq qilishga oid maxsus o'tkazilgan tadqiqotlarnig sust ekanligi; ijtimoiy psixologiya, psixologik konsultatsiya fanlarining zamonaviy yo'nalishlari fanlarida bugungi psixologik xizmat tatbiqini qamrab oluvchi vazifalarning aniq va batafsil belgilanmaganligini, ta'lim va mehnat muassasalarida tashkil etilgan psixologik xizmat tajribalari misolida o'quvchi va ishchi xodimlar muvaffaqiyatli – faoliyatni

ta'minlashdagi ijtimoiy psixologik muhofaza imkoniyatlarini o'rganish va kamol toptirish bilan bog'liq bugungi

O'zbekistonning o'z istiqbol va istiqbol yo'li, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti talablariga javob beruvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilmaganligi kabilarni bugungi kunda dolzarb muammolardan biri sifatida qayd etish mumkin.

Psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmii ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni G.M.Andreeva, M.G.Davletshin, Yu.M.Zabrodin, D.Karnegi, V.M.Karimova, B.D.Parigin, G'.B.Shoumarov, E.G'.G'oziyev va boshqalar olib borishgan.

“Xodimlar bilan ishlash uchun tibbiy yordamga psixolog kerakmi?”

Psixologning faoliyati qanday muammolarni hal qilishga bag'ishlanishi mumkin.

Jahon psixologiyasida psixologik xizmatni tashkil etish muammosini o'rganishga alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Psixologik tadqiqotlarda pedagog psixolog shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo'lidan kelgan barcha ishlarni ijtimoiy psixologik xizmatni va uning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan.

Mazkur yo'nalishda psixologik xizmatni tashkil etishning turli usullari va zamonaviy texnologiyalarini ifodalovchi psixologik mexanizmlarni qo'llash hamda joriy etish masalasining muhimligiga e'tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtda psixologik xizmatni tashkil etish personallardagi muammolarni bartaraf etish kabi holatlar dolzarb muammolar sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy ishlari psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma'lum darajada asos bo'lmoqda. Ayni paytda, psixologik xizmat tizimining bugungi holati va uning amaliy faoliyat yo'nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida psixologik xizmatning istiqbollarini ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda muhim muammo bo'lib qolmoqda.

Demak, tabiiyki, mazkur muammoni bartaraf etish uchun, O'zbekistonda psixologik xizmatning joriy etilishi, bugungi holati va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollarini o'rganishga, tahlil qilishga va izohlashga bag'ishlangan psixologik va ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning olib borilishi davr taqozosidir. Shundan kelib chiqqan holda, bugungi ta'lim muassasalarida, mehnat jamoalarida bo'lajak kadrlarni har jihatdan tayyorlash bilan bog'liq psixologik xizmatning ilmiy-tashkiliy jihatlariga va ayniqsa, ijtimoiy-psixologik muhofaza imkoniyatlarini tadqiq qilishga oid maxsus o'tkazilgan tadqiqotlarning nihoyatda sust ekanligi; ijtimoiy psixologiya, psixologik konsultatsiya fanlarining zamonaviy yo'nalishlari fanlarida bugungi psixologik xizmat ta'limni qamrab oluvchi vazifalarning aniq va batafsil belgilanmaganligini, ta'lim va mehnat muassasalarida tashkil etilgan psixologik xizmat tajribalari misolida o'quvchi va ishchi-xodimlar muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlashdagi ijtimoiy psixologik muhofaza imkoniyatlarini o'rganish va kamol toptirish bilan bog'liq bugungi O'zbekistonning o'z istiqbol va istiqbol yo'li, ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyoti talablariga javob beruvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilmaganligi kabilarni bugungi dolzarb muammolardan biri sifatida qayd etish mumkin.

Psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni Andreeva G.M., Davletshin M.G., Zabrodin Yu.M., Karneji D., Karimova V.M., Parigin B.D., Shoumarov G.B., G'oziev E.G.; Bugungi psixologiya fani taraqqiyoti an'analari bilan bog'liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to'g'ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a'zolariga psixologik xizmat ko'rsatish muqarrarligini talab qiladi.

Bu borada iqtisod, xuquq, etika, etnografiya, tarix, sotsiologiya va shu kabi barcha fanlarning o'zaro mustahkam hamkorligi natijasida inson psixologiyasining amaliy muammolari hal etilishi lozim. Psixologik xizmat metodologiyasi esa ko'proq birinchi yo'nalish- "psixologik ijtimoiy psixologiya" asoslari zamirida tarkib toptiriladi.

Har bir fanning rivojlanishi yangi dalillar asosida ilmiy yo'nalishni ochib beruvchi metodik qurilmalarning tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki, aniq metodologiya bo'lmagan sohada aniq amaliy natijalar ham bo'lmaydi. Zero, ijtimoiy psixologiya fanining yana bir muhim yangi (shakl jihatdan yangi, mazmun jihatdan esa azaliy-kursiv bizniki) vazifasi psixologik xizmat metodologiyasi bilan bog'liq nazariy, amaliy va empirik yo'nalishdagi tadqiqotlar ko'lamini belgilashning bugungi kungacha nechog'lik hal qilinayotganligini tahlil qilishga to'g'ri keladi.

Psixologik maxsus adabiyotlardan bizga ma'lum bo'lishicha, ijtimoiy psixologik xizmat metodologiyasining umumiy yo'nalishlari G'arb ijtimoiy psixologiya namoyandalari tadqiqotlarini quyidagicha izoxlash mumkin: V.Vundtning 1900 yilda chop etilgan "Xalqlar psixologiyasi" nomli yirik (o'n tomlik) epik asari ijtimoiy psixologiya yo'nalishlarini yorqinlashtirishga xizmat qilib, inson ma'naviyati, madaniyati va mafkurasini o'rganishning murakkab tomonlarini ochib berdi.

Taniqli ingliz psixologi Vil'yam Makdugallning 1908 yilda yozilgan "Ijtimoiy psixologiyaga kirish" asaridagi "ijtimoiy xulq-atvor instinktlari" nazariyasi freydizimga qarshi o'laroq inson instinktlari va faoliyat uyg'unligini ta'minlash muammosini yoritishga ilk bor asos bo'lib xizmat qildi. B.M.Teplov, V.S.Merlin, V.D.Nebilitsin, E.A.Golubeva, B.R.Qodirov va ularning shogirdlari tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar mazmuni ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan har bir shaxsning (individning) tabiiy va tug'ma sifatlarini, oliy nerv faoliyatining o'ziga xos qobiliyat elementlarini va unga ta'sir etuvchi ta'lim-tarbiya, tashqi muhit va faoliyatning nechog'liq tashkil etilish jarayonini mukammal o'rganish va uni ijtimoiy maqsadlar asosida rivojlantirish yo'llarini belgilash uchun katta imkoniyat yaratdi.

Mazkur imkoniyatlar avvalam bor insondagi u yoki bu faoliyatni bajarishga bo'lgan iqtidor kurtaklarini o'rganishni va shu asosda shaxs faolligini kamol toptirish uchun asos sifatida xizmat qilishi mumkin. Shunga muvofiq mahsus tadqiqotlar shuni tasdiqlayaptiki, faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun individual xususiyatlar, ayniqsa, har bir shaxs temperamenti va individual uslubiga ham bog'liq.

Ayniqsa, mehnat va o'quv faoliyati jarayonida ushbu holatni kuzatish, tahlil qilish va rivojlantirish bilan bog'liq usullar majmuasining ishlab chiqilishi psixologik xizmatning muhim vazifasi ekanligidan dalolatdir. Jumladan, E.A.Klimovning empirik ma'lumotlari bir necha stanokda ishlashda asab tizimidagi "harakatchan tip"dagi ham, "harakatsiz tip"dagi xodimlar ham birdek yuqori darajadagi ishlab chiqarish muvaffaqiyatlariga erishish mumkinligini tasdiqlaydi. Buning asosiy sababi esa, bir xil mehnat vaziyatida turlicha harakat yo'nalishini tanlay bilish va amalga oshirishdir. Umuman, yuqorida qayd etilgan olimlarning umumiy fikr-mulohazalariga ko'ra individual uslubning shaxsda darrov paydo bo'lmashligi, balki ko'pincha stixiyali tarzda (ya'ni, individual-hissiy asab sifatleri yordamida) paydo bo'lishi qayd etiladi.

Demak, har bir shaxsga psixologik xizmat davomida o'z imkoniyatlari va faoliyat talabi uyg'unligini ta'minlash yo'llarini izlash asosida yondashilsa mazkur shaxs faoliyatidagi individual uslubning tarkib topishi tobora rivojlanib, takomillashib boradi. Bu esa, o'z navbatida shaxs va jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etmay qolmaydi.

K.K.Platonovning psixologik xizmat bilan bog'liq ijtimoiy psixologiya metodologiyasini yaratishdagi xizmati shundaki, u ijtimoiy-psixologik individuallik muammosini inson individual olami namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi sifatida tadqiq qildi va psixologik xizmat moxiatini tasavvur

qilish uchun muhim bo'lgan shaxsni nafaqat o'zining individual xususiyatlari asosida, balki bu individual xususiyatlarning ijtimoiy mazmuni o'z-o'zini adekvat baholash va rivojlantirishga asoslangan shart-sharoitlarni yaratish bilan kamol toptirish muqarrarlitgini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Professorlar: E.G'oziyev, I.Tursunov, J.Ikromovlarning "XXasr va shaxs kamoloti" mavzusidagi ma'lumotlarida ham psixologik xizmat ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etuvchi individ, shaxs va sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga jiddiy e'tibor berish zarurligi uqtiriladi: - inson rivojlanishining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shartsharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muxiti omillari); - insonning o'ziga taalluqli, asosiy tafsilotlar, uning ichki konuniyatlari, mexanizmlari, e'tiqod bosqichlari barqarorlashuvi va involyutsiya; - inson yaxlit tuzilishining asosiy tarkiblari, ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi (Xalq ta'limi,N5).

Darhaqiqat, har bir insonning o'z individual olamida sodir etilayotgan barcha ma'naviy va ruhiy kechinmalarini u yashab turgan jamiyat istiqbollarga mos tarzda tadqiq qilmay turib shaxs va faoliyat, shaxs va jamiyat, shaxs va individuallik o'rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikni ta'minlab bo'lmaydi. Zero, psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilinayotgan ijtimoiy psixologik himoya falsafasi ham shuni taqozo etmoqda.

Bugungi psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomonlari barchaga ma'qul va manzur bo'lgan. Lekin, psixologik xizmatning keng targ'ibot qilinishi uchun yuqoridan maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi-psixologlarning nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tatbiq etish ishiga birmuncha to'sqinlik qilib kelar edi. 1990 yillarga kelib mustaqillik, erk, o'zlikni anglash hislari hukmron bo'lgan.O'zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko'zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloch yoyishi uchun ham o'ziga xos zamin hozirlandi.

Bu esa O'zbekiston uchun xarakterli bo'lgan psixologik xizmat rivojlantirishining navbatdagi amaliyotchi-psixologlar tayyorlash, bosqichiga o'tishni muqarrar qilib qo'ydi. Chunki, maktabdagi ijtimoiy psixologik iqlimni tahlil qila oluvchi malakali amaliyotchi-psixologlar tayyorlamay turib O'zbekistonda psixologik xizmat tatbiqini muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmaz edi. Shunga muvofiq, dastavval Toshkentda, so'ngra Buxoroda, keyinchalik Navoiy, Andijon, Samarqand va boshqa viloyatlarda umumta'lim maktablari uchun " amaliyotchi-psixologlar" mutaxassisligi bo'yicha qayta tayyorlov kurslari ochildi va bu kurslarni muvaffaqiyatli tugatganlar Respublikamizning talaygina maktablarida psixologik xizmat tashqilotchisi, targ'ibotchisi va tadqiqotchisi sifatida samarali ish olib bormoqdalar Ma'lumki, psixologik xizmat barcha

mamlakatlarda, hatto bir - biriga o'xshagan turli ilmiy-tashkiliy shakllarda amalga oshirilib kelmoqda.

Chunki, har bir davlatning faqat o'z ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotiga mos tadbirlargina shu davlatda qo'llaniladi va kerak bo'lsa rivojlantiriladi. Shunga muvofiq, O'zbekistonda psixologik xizmatni rivojlantirish uchun malakali va yetuk mutaxassislar kamligini xisobga olib, dastlabki qadam maktabning eng ilg'or va iqtidorli o'qituvchilari orasidan amaliyotchi psixologlar tayyorlash tashabbusi bilan boshlandi. Bu borada o'rinni bir savol tug'iladi: Nima uchun " amaliyotchi psixologlar " kursiga aynan tajribali o'qituvchilargina jalb qilindi? Darhaqiqat, kursga faqat yuqori malakali pedagoglarning jalb qilinishi bejiz emas.

Chunki, maktabda psixolog bo'lish uchun, avvalo o'quvchi shaxsini, o'quv jarayonini ta'lim-tarbiya mezonlarini chuqur va to'g'ri tahlil qila olish malakasi va tajribasi bo'lishi shart, deb o'ylaymiz.

Shuningdek, masalaning ijtimoiy tashkiliy tomonlari ham mavjud. Masalan, maktabda ishlab ma'lum tajribaga ega bo'lmagan shaxslar kursga qabul qilinsa, 4-5 oygina muddat ichida maktabdagi pedagogik-psixologik jarayonni to'g'ri va muvaffaqiyatli tahlil qila olish malakasiga ega bo'la olmaydilar. Boshqa tomondan esa, agarda, universitetlar va pedagogika institutlarida "amaliyotchi-pedagog-psixolog" mutaxassisligi bo'yicha fakul'tetlar tashkil qilinganda, kamida yaqin yillarda balki undan ham ko'proq kutishga to'g'ri keladi. Mabodo fakul'tetni tugatgan takdirida ham pedagogik tajriba bo'lmasa baribir pedagogik jarayonni psixologik tahlil qilish ishida bir muncha mushkullik tug'diradi.

Xulosa. Tadqiqot davomida mazkur qarorlarning va tadbirlarning maqsadidan kelib chiqib va shularga asoslanib O'zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etish va rivojlantirishning dastlabki bosqichi quyidagi 7 yo'nalishlar asosida amalga oshirilishi mumkin, degan xulosaga kelingan:

1. Ta'lim tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
2. Mexnat jamoalarida psixologik xizmat;
3. Oilaviy hayotni tashkil etish tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
4. Transport muassasalarida psixologik xizmat;
5. Sog'likni saqlash tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
6. Ichki ishlar, huquq- tartibot tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
7. Sport muassasalarida psixologik xizmat.

Demak, bugungi kunda mazkur 7 yo'nalish bo'yicha shaxs psixologiyasi va jamiyat uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy psixologik tadbirlar baholi qudrat amalga oshirilmogda. Bu esa eng birinchi navbatda mazkur yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatayotgan shaxslarning o'z- o'zini anglash, bilish va rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik muxofaza imkoniyatlardan keng ko'lamda foydalana olishlariga, ya'ni ularning faoliyatida qamroq muvaffaqiyatsizlikka uchrashlariga va ko'proq samarali mehnat qila olishlariga katta yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Barotov Sh.R.Ta'limda psixologik xizmat.Oquv qo'llanma .Buxoro 2007 y.
2. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. Toshkent.1999
3. Tadjieva S.X., Sabirova D.G'. "Tanglik vaziyatida qolgan bolaga psixologik yordam ko'rsatish". T.: RBIMM, 2011 y. 142 b
4. Shirin Kamolova, PREEMSTVENNOST FORMIROVANIYA MIROVOZZRENIYA STUDENTOV NA OSNOVE OBIQCHELOVECHESKIX SENNOSTEY , Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii: № 1 (2021): Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari
5. G'oziyev E.G' Umumiy psixologiya. Toshkent.2007.1-2-kitob.
6. G'oziyev E.G',Toshimov R.Menejment psixologiyasi.T-2002
7. G'oziyev E.G Muomala psixologiyasi.T-2001
8. Karimova V.M . Mustaqil fikrlash .-T.:Universitet,2002.-96-bet
9. Karimova V.M.Mustaqil fikrlash.-T.:Sharq,2000.-112-bet
10. Karimova V.M,Sunnatova „Mustaqil fikrlash“ o'quv qo'llanmasi bo'yicha mashg'ulotlarni tark etish uslubiyoti.-T.:Sharq,2000.-16-bet
11. Mayers D.Sotsialnaya psixologiya perez.S angl.-SPB.:„Piter“,199-bet

*Sherzod HALIMOV,
Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi*

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Yaxshilov taqrizi asosida

INSONIYAT MADANIY FAOLIYATI INTEGRATSIYASINING FALSAFIY TAHLILI

Аннотация

Insoniyat tomonidan yaratilgan madaniy borliq uning intellectual va ruhiy borlig'ini namoyon qiladi. Madaniyat shaxs ijodiy mahsuli hisoblanadi. Bashariyat madaniy birliklari takomili o'zaro muloqot va hamkorlik asosida bo'lib kelmoqda. Ma'lum bir odat yoki qadriyat shakllanishi uchun necha avloqlar va xalqlar hayot sinovlaridan o'tishi lozim. Aynan ahamiyatli madaniy faoliyat ko'rinishlari boshqa xalqlar munosabatlarida aks eta boshlaydi va bu integratsiya ko'rinishida bo'ladi. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada insoniyat madaniy faoliyati genezisi va integratsion evolutsiyasi falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Madaniyat, falsafa, ma'naviyat, integratsiya, ideologiya, sivilizatsiya, ksenofobiya, migratsiyasi.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ИНТЕГРАЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

Культурное существование, созданное человечеством, показывает его интеллектуальное и духовное существование. Культура – творческий продукт человека. Культурные единицы человечества основаны на идеальном взаимном общении и сотрудничестве. Сколько поколений и народов должно пройти жизненные испытания для формирования определенного обычая или ценности. Именно проявления значительной культурной деятельности начинают отражаться в отношениях других народов, и это в форме интеграции. На основе этого в статье философски анализируется генезис и комплексная эволюция культурной деятельности человека.

Ключевые слова: Культура, философия, духовность, интеграция, идеология, цивилизация, ксенофобия, миграция.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE INTEGRATION OF HUMAN CULTURAL ACTIVITY

Annotation

Cultural existence created by mankind shows its intellectual and spiritual existence. Culture is a creative product of a person. Humanity's cultural units are based on perfect mutual communication and cooperation. How many generations and peoples must pass the tests of life for the formation of a certain custom or value. It is the manifestations of significant cultural activity that begin to be reflected in the relations of other nations, and this is in the form of integration. Based on this, this article philosophically analyzes the genesis and integrated evolution of human cultural activity.

Key words: Culture, philosophy, spirituality, integration, ideology, civilization, xenophobia, migration.

Kirish. Tabiat farzandi hisoblanmish inson tarixiy shakllanishining dastlabki davrlarida atrofidagi mavjud resurslar bilan kifoyalangan. Bashariyatning dastlabki vakillari atrof-tabiiy muhitga ta'sir o'tkaza olmay, sharoitga moslashib yashaganlar. Ammo yashash uchun kurash, himoyalanih maqsadi, xotiraning mavjudligi, muloqot ko'nikmalarining shakllanishi insoniyat aqliy faoliyatini rivojlanishiga olib keldi. Ular o'zi va jamoasi manfaatlarini yo'lida tabiat kuchlarini necha-necha ming yillar davomida, ko'pdan-ko'p avlodlar almashuvida, haddan tashqari ko'p kuch sarf qilish natijasida, og'ir mehnatda, ko'p adashuv va xatolarni tugatib, hisobsiz qurbonlar berib, asta-sekin, lekin astoydil o'rgandi, ularni bo'ysuntirdi va kishilikning dastlabki madaniyatini yaratdi. Yashash uchun kurash, bu kishilik jamiyatiga doir masala bo'lib, keyinchalik madaniy turmush an'alarida savdo-sotiqning taraqqiy etishidan, tabiiy ehtiyojlar o'rmini, madaniy hayot an'alariga hos insonlardagi yaxshi yashash ehtiyoji egalladi. Ibtidoiy kishilar tomonidan yaratilgan qadimgi madaniyat qanchalik sodda bo'lmasin, u texnika, xo'jalik, ijtimoiy asos va ideologiyaning turli xil elementlarining o'ziga xos juda boy yig'indisini tashkil etadi. Oddiydan asta-sekin yuqori va murakkab shakllarga o'ta borib, bu madaniyat muntazam ravishda o'sib bordi. Bu ibtidoiy madaniyat kishilikning yanada rivojlanib borishining zaruriy sharti bo'lib, o'zining oliy shaklida navbatdagi o'sishning asosi bo'lib qoldi. Ibtidoiy kishilar erishgan yutuqlarning ko'pchiligi hozirgi zamon madaniyati xazinasida o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Adabiyot tahlili. I.S. Metelev migratsiyaning falsafaga ham aloqador, milliylik bilan umuminsoniylikni uyg'unlashtiradigan tushuncha sifatida qaraydi. Uningcha, bu tushuncha shaxs, guruh va qatlamlar o'zaro ta'sirini tahlil qilishning asosiy yondashuvlari va yo'nalishlari, tashqi muhitning tashkiliy tuzilmalari, boshqa bir hududga moslashishning

tendensiyalarini qamrab oladi. Ko'p holatlarda ijtimoiy moslashish (shaxslar, guruhlalar) jamiyat muhiti va mikromuhitga nisbatan ishlatiladi.

Madaniyat inson tomonidan yaratilgan, bokira tabiat ustiga qurilgan "ikkinchi tabiat" manosi kasb etadi. Madaniyat tushunchasida inson faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, bu faoliyatning tarixiy taraqqiyotning ma'lum bosqichidagi, ma'lum bir tarixiy davrdagi, milliy va etnik rivojlanishdagi sifatli o'ziga xoslik ham o'z ifodasini topadi. Madaniyat alohida individning hayot faoliyati, ijtimoiy guruh yoki jamiyatning hayot faoliyati usulini aks ettiradi. Dastlab madaniyat tushunchasi insonning tabiatga maqsadga muvofiq ta'siri hamda o'zini tarbiyalash va o'qitish ma'nolarini ifodalagan. Keyinchalik madaniyat tushunchasi orqali sivilizatsiya bilan bog'liq mazmun tushunila boshlandi. Ijtimoiy munosabatlardagi har qanday o'zgarish madaniyatga ta'sir etadi va madaniyat bu munosabatlarning qanday natijalarga olib kelishidan xabar beradi. Shu boisdan madaniyat nafaqat o'tmishga yoki bugunga, shu bilan birga kelajakka munosabatdir. Madaniyat inson faoliyatining ham mahsuli ham sifat ko'rsatkichidir[1].

Muhokama. Tabiiy hodisalardan himoyalanih va moddiy-ma'naviy madaniyatning takomili bashariyat avlodlarining ko'payishiga, ba'zi guruhlarning asta-sekin bir joydan ikkinchi joyga o'tishi, o'zlarining dastlabki manzilgohlaridan ko'chishlari bilan butun yer yuziga tarqala boshlaydilar. Insoniyatning dastlabki migratsiyasi Afrika va Yevroosiyo hududida bo'lib, Okeaniya, Amerika hamda Avstraliyaga eng keyin ko'chib bordilar. O'sha vaqtdan buyon insonlarni turli sabablar asosida bir joydan ikkinchisiga ko'chishi (migratsiyasi) davom etib kelmoqda. Davlat va boshqaruv tuzilmalarining tashkil topishi bilan chegaralarni mustahkamlanishi ham migratsiyani to'liq to'xtata olmadi.

Migrantlarning yangi ijtimoiy-madaniy muhitga moslashish jarayoniga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi. Moslashish jarayoni har bir shaxsning nafaqat individual xususiyatlariga, balki shu bilan birga ayni paytda atrof-muhit sharoitlari va omillariga ham bog'liqdir. Migrantning ijtimoiy moslashuvi uchun zarur bo'lgan tashqi omillar mavjud bo'lib, ular mahalliy hududiy jamoaning ijtimoiy-madaniy holati, turi, iqtisodiy va madaniy rivojlanish darajasidan iboratdir.

Migratsiya munosabatlar xalqaro madaniy integratsiyaga va umuminsoniy qadriyatlar paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Ba'zi qadimgi xalqlarda ko'plab original va umuminsoniy mazmunga ega bo'lgan badiiy qadriyatlar yaratilgan bo'lsada, ularning aksariyat ko'pchiligi jahon madaniyati uchun inkognito, noma'lumligicha qolib ketdi. Bu holat ayniqsa o'troq hayot kechiruvchi, migratsiyaga kam berilgan aholi madaniyatiga xosdir. Doimiy migratsiyada bo'lgan, savdo tranzit yo'lida joylashgan aholida bunday imkoniyat yuqoriroq edi, aynan ana shu aholi vakillari o'troq aholi madaniyati qadriyatlarini bilan birga o'zlari yaratgan qadriyatlarini G'arb va Sharqqa yoydilar.

Natija va tahlillar. E'tibor qiladigan bo'lsak, asosiy dinlar: zardushtiylik, buddaviylik, keyinchalik xristianlik va islomning tarqalishiga boshqa omillar bilan birga, migratsion jarayonlar ham katta ta'sir ko'rsatgan. Jahon tarixida migratsiyalar prinsipial muhim rol o'ynadi: diffuziya va konvergensiya bilan bir qatorda madaniyatlar va sivilizatsiyalar rivojlanishining qudratli katalizatorlari bo'lib xizmat qildi, evolutsiyaning muhim instrumentlari bo'lib maydonga chiqdi, madaniyatlararo integratsiyaning muhim omillaridan biri bo'ldi. Global makondagi ijtimoiy o'zgarishlar har bir xalq va turli etnik-hududiy birliklar milliy identiklikning negiziy elementlari bo'lgan madaniy o'ziga xoslik, til, san'at, ma'naviy kategoriyalar mazmunida ham muayyan o'zgarishlarni yuzaga keltirib globallashtirish jarayoni ta'sirida mazkur masala yanada keskin tus olmoqda[2].

“Integratsiya” tushunchasiga integratsiyalanadigan ob'ektlarning mohiyatiga qarab turlicha ta'rif berish mumkin. Umuman, ilmiy adabiyotlarda “integratsiya” tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: “integratsiya - bu ayrim tarkibiy qismlarining yangi xossa qilib bir butun birlashish jarayonidir”[3].

Integratsiya va integratsiyalash jarayoni, o'z navbatida differentsiatsiyalash va differentsiatsiya jarayonlari bilan bog'liq. Hozirgi kunda xalqaro madaniy integratsiyasi muammosiga e'tibor ortib bormoqda. Bu holat o'z navbatida globallashtirish sharoitida insoniyat madaniy taraqqiyoti muammolarining majmuaviy xarakterda ekanligini isbotlamoqda, ya'ni ularning yechimi bir qancha madaniy birliklar umumiylikida hal bo'ladi.

Faylasuf Qiyom Nazarov tahriri asosida nashr qilingan “Jahon falsafasi qomusida” integratsiya termini quyidagicha izohlangan. Integratsiya (lot.integer - butun) – 1) ayrim qism va elementlarni bir butunga birlashtirish;

2) turli mamlakatlarning birlashmalari, tor doiradagi iqtisodiy-siyosiy guruhlar qo'shilishi. Integratsiyaning shakllari turlichadir: ilmiy, siyosiy, madaniy, xalqaro va h.k.. Integratsiya jarayonlarining rivojlanishi natijasida “O'zbekiston – umumiy uyimiz” g'oyalari va amaliyotining vujudga kelishi bunga yorqin misol bo'la oladi[1].

Yurtimizda qadimdan xalqlar madaniy muloqoti va integratsiyasi mavjud bo'lgan. Aynan Markaziy Osiyo o'lkasida turli diniy e'tiqodlar yonma-yon yashagan, xususan, Xorazm va Sug'dda, Choch va Elaqda zardushtiylik, o'lkaning janubiy qismida Baqtriya Toharistonda buddizm dini, mamlakatning shimoliy mintaqalarida yashovchi turkiy qabilalarda, Sharqiy Turkistonda shamanizm, Tangriga sig'inish keng tarqalgan edi. Kushonlar podshosi Kanishka davrida (78-125 yillar) buddizm rasmiy din, deb e'lon qilingan edi, milodiy IV asrda Markaziy Osiyonga xristianlik kirib kela boshlagan va hokazolar diniy tolerantlikdan dalolat beradi.

Shuningdek, o'zga elatlarning xo'jalik yuritish sohasidagi tajribalari, urf-odatlar, axloqiy va badiiy qadriyatlariga hurmat bilan qarash ruhi turkiy qavmlarda yoshlikdan singdirilib borilgan. Shuni aytish mumkinki, qadimgi Markaziy Osiyo madaniyatining ochiq va ko'pqatlamli bo'lib shakllanishida tranzit savdo yo'li xalqlarning tinch madaniy aloqalari harbiy istilolar, xalqimizning bag'rikengligi muhim o'rin tutdi. Natijada, Markaziy Osiyoning avtotxon madaniyati Eron, Yunoniston, Hindiston, Xitoy sivilizatsiyalari ta'sirida ko'pqatlamli va boy madaniyatga aylangan ochiq tipdagi sivilizatsiya bo'lib qoldi.

Buning dalili sifatida ipak yo'li amalda bo'lgan davrlarda Markaziy Osiyo madaniyati ochiq madaniyat sifatida rivojlanib bordi. Sharq va G'arbni birlashtirib turuvchi dengiz yo'li ochilgach, ko'hna ipak yo'li qurib qoldi, o'lka xalqaro maydondan uzilib qoldi, buning ustiga Turkistonda uchta xonlik tashkil topib, o'zaro qonli to'qnashuvlar avj oldi, oqibatda madaniyat tobora yopiq tus oldi, bundan foydalangan Chor Rossiyasi o'lkani bosib oldi. Qizil Imperiya esa uni beshta respublikaga bo'lib tashlab, mustaqil tashqi siyosat yurgazishga yo'l qo'ymadi. Sovet ittifoqi parchalanib ketgandan so'ng paydo bo'lgan mustaqil davlatlar ushbu yopiqlik, izolyatsionizm asoratini tugata olmaydilar, aksincha uni tobora chuqurlashtirmoqdalar. Aksincha, Xitoy va Yaponiya “yopiq eshiklar” siyosatidan voz kechib, ochiq sivilizatsiyalarga aylandilar. Natijada Yaponiya jahonda ikkinchi o'ringa chiqib oldi. Xitoy esa hozirda iqtisodiy o'sish bo'yicha jahonda birinchi o'rniga ko'tarildi. Demak, viza tizimi, blok-postlar o'rniga yagona valyuta, bozor, armiya, yagona siyosiy ittifoq tuzish, eski yagona madaniy maydonni qayta tiklamoq kerak, integratsiya va globallashtirish, progress shuni taqozo qilmoqda, o'tmishda Markaziy Osiyo madaniyatining oqchilgini ta'minlagan yana bir omil xalqimizning bag'ri kengligi, tolerantligi, o'tmishda ham, hozirda ham o'zbek xalqiga bag'rikenglik xususiyati mansubdir. Qadimgi Markaziy Osiyo xalqlari turli til, diniy e'tiqodlar, urf odatlarga nisbatan sabr-qanoatli munosabatda bo'lib qolmasdan, balki ularning ba'zilarini qabul qilganlar, qolganlarining rivojlanishiga sharoit yaratganlar. Bizning ajdodlarimizga azaldan ksenofobiya, ya'ni boshqa etnoslar, dinlar, urf-odatlardan xavfsirash, irqchilik yoki antisemitizm, shovinizm yoki millatchilik yot narsalar edi.

Xulosa. Migrantlarning boshqa davlatlarga nufuzga ega bo'lishida avvalo ularning moslashuvchanlik jihatlari muhim bo'lib, har bir mamlakatning ichki qonunlariga so'zsiz amal qilishi bilan xarakterlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Назаров К. Жаҳон фалсафаси қомуси. –Тошкент: “Маънавият”, 2023. 686-687-бетлар.
2. Kadirova H. The Place Of Karakalpak Ethnoculture In The Integration Of Society //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 04. – С. 676-688.
3. Назарова Д.Т. ва бошқ. Ўқувчиларнинг интегратив кўникмаларини шакллантириш технологияси асосида ўқитиш усуллари // “Замонавий дунёда илм-фан ва технология” номли илмий-амалий конференция. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7783415>.
4. Миграция и безопасность в России // Под. ред. Г.Витковской и С.Панарины. Москва: Наука, 2000.
5. Петрова О. С. Проблемы социальной адаптации среднеазиатских трудовых мигрантов в Санкт-Петербурге // Вестник Тамбовского университета. Сер. «Гуманитарные науки». – 2011. – Вып. 12.

Mumin HOSHIMXONOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti professori, falsafa fanlari doktori
E-mail: ziyadullag@bk.ru

Professor, sotsiologiya fanlari doktori A.Xolbekov taqrizi asosida

NICKNAMES AND BIOGRAPHY OF MASHRAB

Annotation

This article presents a scientific analysis of pseudonyms and biographies of the thinker poet Mashrab.

Key words: Afaqkhoja, Bazar Okhund, Mahdi, Rind, Umam, Adham, Mehr, Mirza, Mashrab, Ibrahim, Adham, alcohol drinker, wine drinker, Zinda, madman, Mijmar.

ПРОЗВИЩА И БИОГРАФИЯ МАШРАБА

Аннотация

В данной статье научно анализируются псевдонимы и биография поэта-мыслителя Машраба.

Ключевые слова: В данной статье научно анализируются псевдонимы поэта-мыслителя Машраба.

MASHRABNING TAXALLUSLARI VA HASBI HOLI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mutafakkir shoir Mashrabning taxalluslari, tarjimai holiga doir bo'lgan hasbi holi ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Ofoqxoja, Bozor Oxund, Mahdiy, Rind, Umam, Adham, Mehr, Mirzo, Mashrab, Ibrohim, Adham, mayxo'r, mayparast, zinda, devona, Mijmar.

Kirish. Mashrab taxminan 1675 yillarda mulla Bozor oxund tavsiyasiga ko'ra o'sha zamonda katta obro'ga ega bo'lgan yirik din arbobi qashqarlik Xidoyatullo Ofoqxoja eshon huzuriga borgan. Boborahim ko'p bilimlar sohibi, fozil Ofoqxoja murid tushadi, uni o'ziga murshidi komil deb qabul qiladi va yetti yil uning dargohida sidqidildan xizmatini o'taydi, yumushlarini bajarib, saboq oladi, muridlari qatorida kun kechiradi. Qissalarda ta'kidlanishicha, she'riyatni yuksak qadrlagan Ofoqxoja Boborahimning ijodiy iqtidorini yuqori baholaydi, hatto «Mashrab» taxallusini ham u tavsiya etadi. Mashrab g'azallarining birida uchrovchi mana bu baytda ham xuddi shu mazmun ifodalangan:

Quddisa sirrihu xojam otimni «Mashrab!» dedilar.

Qashqaru Yorkent ichida sohibi guftor o'zum!

Asl shoirlarni bejiz xalqning vijdoni deyshmaydi. Vijdon esa mudom uyg'oq bo'ladi. Uyg'oq vijdon bilan ijod qilgan shoir elning dardu alimini, shodligu quvonchini o'ziniki deb biladi. Uyg'oq vijdoni bilan ijod qilgan shoir shu elning izzat-hurmatiga, muhabbatiga, samimiy ehtromiga, ta'bir joiz bo'lsa, xalq muhabbatiga sazovor bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar. Mahdiy – Ofoq Xoja qo'yib bergan laqablardan biri bo'lib, “hidoyat qilingan, hidoyatga erishgan, to'g'ri yo'lga sazovor bo'lgan” degan ma'nodadir. (Agar “Muhdiy” bo'lsa edi, hidoyat qilguvchi, to'g'ri yo'lni ko'rsatuvchi, rahnamo degan ma'noda bo'lar edi.) Qiyomat yaqinlashganda chiqishi haq bo'lgan zot ham Mahdiy deyiladi. Shoir yozadi:

Mashrabi Mahdiy aytadur: olami bevafo aro

Bir buti bebadal uchun oshiqi mubtalo o'zum.

Yoki yana:

Sharobi ma'rifat durdini Mahdiy ilgidin ichdim –

Ki, g'ayri oshnolig' nomasin qilmas Umam imlo.

Mashrab bir she'rida Mashrabi Mahdiy Adhamiy iborasini qo'llaydi:

Mashrabi Mahdiy Adhamiy xushladi faqr ahlini,

Bandayi Siddiqi Umam basidqi dilsafo kelur.

Adham – komil valiy bo'lmish Balx podshohi Ibrohim Adhamning otalarining nomi. Lug'atda turli ma'nolarni anglatadi.

Mashrabi Mahdiy Adhamiy – kishanband qilingan, oyog'iga kishan urilgan gunohkor Mashrab degan ma'nodadir; chunki “adham” so'zi mujrim – gunohkorlar oyog'iga solinadigan temir kishan degan ma'noni ham anglatadi; yana bu ifodani Balx

podshohi Ibrohim Adhamdek dunyo saltanatini tark etib, hidoyatga erishgan, to'g'ri yo'lni topgan, oriflar va oshiqlar sulukiga sazovor bo'lgan zot, degan ma'noda ham tushunish mumkin.

Ergashali Shodiev «Shoir Mashrabning adabiy taxalluslari» ilmiy tadqiqiy maqolasida Muhammad Sharif Gulxaniy, keyinroq o'ziga «Jur'at», Muhammad Sharif Uzlat «Uzlatiy», boshqa shoirlar ham hayotidagi va dunyoqarashidagi muhim o'zgarishlar, shoirning bir necha taxallus tanlashga va o'z taxallusini o'zgartirishga sabab bo'lganligi keltirilgan. Ba'zan ijodiy izlanish chog'larida tanlangan taxallus keyinroq ulg'aygan, tajriba paydo qilgan paytda shoir tabiatiga mos tushmay qolishi sababli ham o'zgartirilishi mumkin, - degan fikrlarni keltirgan.

XVII asr va XVIII asr boshlarida yashab ijod etgan iqtidorli o'zbek shoiri Boborahim mulla Vali o'g'li Mashrab bir necha taxallus bilan ijod etgan. Mashrab haqida tadqiqot olib borgan va alohida adabiy-tanqidiy ocherk yaratgan Muhsin Zokirov uning taxalluslariga e'tiborsiz bo'lgan. Uning Mashrab haqidagi nashr ettirgan kitobida shoirning:

She'ra mujarradim mani olama bersa ravnaqi,

Chiqsa lahaddin «oh» urub Mavlaviy birla Mushfiqiy,

Sa'diygo Jomiy aytadur anda na qilg'usi Naqiy,

Banda imom, imom, imom minnati o'zgin taqi,

Yo'qtur tabiba hojatim dardima ham davo o'zum,

satrlari keltiriladi. Bu satrlar Mashrabga taalluqli ekanligi

shubhasizdir. «Umam» taxallusini she'rda uch marta takrorlagan, adabiyotshunos arab yozuvidagi «alif» va ikki «mim»ni «imom» deb o'qigan, vaholanki, bu satrni:

«Banda Umam, Umam, Umam minnati o'zgin taqi», –

shaklida o'qish va yozish to'g'ri bo'lardi.

Adabiyotshunos Odiljon Nosirov uning boshqa taxalluslari haqida yozadi: Mashrabning «Maxdiy» va «Zinda» degan boshqa taxalluslari ham bo'lgan. Biroq bu taxalluslarni qo'lab, u oz she'r yozganligi sababli keyingi taxalluslari uncha shuhrat tutgan emas.

Shoir tanlangan asarlariga yozilgan so'zbo'shida V.Rahmonov bu masalaga to'xtalib, «... o'nlab Mashrab devonlari va «Devoni Mashrab» kitoblarning eng qadimiy va mo'tabarroq nusxalarida Mashrabning Maxdiy, Rindiy va Umam taxalluslaridan foydalanganligi uqtiriladi va shu taxalluslar qo'yilgan she'rlardan namunalar keltiriladi.

Tahlil va natijalar. E.Shodiev V.Rahmonov aytgan «Zinda» taxallusini birorta she'rida uchratmaganligini ta'kidlaydi va u yozadi: Haqiqatda ham, bu iste'dodli shoirimiz «Mashrab» taxallusidan tashqari «Umam», «Rind», «Mehr», «Mahdiy», «Mirzo» taxalluslari bilan ijod etgan. Biz qo'lg'a kiritgan ma'lumotlarga ko'ra, shoir yoshlikdan yuqoridagi taxalluslar bilan ko'plab she'rlar ijod etgan, «Mashrab» taxallusini esa keyinroq qo'llagan va shu keyingi taxallus bilan xalq orasida shuhrat qozongan ko'rinadi.

Namanganlik adabiyotshunos Abdulla Jabbor "Ismingiz nima, shoh Mashrab!" ilmiy maqolasida o'zbek mumtoz adabiyoti tarixini she'riyat bilan bezagan shoir Mashrab shaxsini hayotlik chog'idayoq afsonaga aylanganini, zamondoshlari e'tirofini, uni kimlar sevganini, olimlar munozarasini, taxallus va haqiqiy ismi haqida fikr yuritib quyidagicha yozadi: Mashrab ijodida «Maxdi» (tuhfa qilingan, rahbarlikka yoki tarbiyaga olingan), «Umam» («Ummat»ning ko'pligi), «Rind» (mayxo'r, mayparast) taxalluslari bilan yozilgan asarlar uchrab turadi. «Qissai Mashrab»da shoirning «Zinda» («tirik») taxallusi borligi ham aytilgan. Ammo asarning asosiy qismi «Mashrab» taxallusi bilan yozilgan.

E.Shodiev «Mashrab»dan boshqa taxalluslarining ham shuhrat topganligi haqida shunday yozadi: Shuning uchun ham ko'p hollarda shoirning zamondoshlari uni boshqa «Mashrab»lardan ajratish uchun shoirning bu taxallusiga «Rind», «Umam», «Maxdiy» va boshqa taxalluslarini qo'shib ishlatganlar. Ba'zan shoirning o'zi ham she'rlarida qo'shaloq taxalluslarini qo'llab o'z asarlariga «Mashrabi Maxdiy», «Mashrabi Umam», «Mashrabi Rindi Umam», «Mashrabi Mirzoiy» deb imzo chekkan, ayrim she'rlariga esa taxalluslarini alohida-alohida «Mashrab», «Rind», «Umam», «Maxdiy», «Mirzo», «Mehriy» shakllarida qo'llagan bo'lsa, ayrim g'azallarida bir taxallusni bir necha marta (masalan «Umam, Umam, Umam» shaklida) takrorlagan.

J.Yusupov Mashrab, Rind, Umam adabiy taxalluslarini devondagi g'azallarda birga kelishiga misollar keltirgan:

Mashrabi Rindu Umam ko'yida jon bersang ne g'am,
Bir gunohe o'tsa mandin, tavba, g'avg'o qildilar.

E.Shodiev Mashrab «Devon»ining 178-varag'idan o'rin olgan shoirning «Kelur» radifli g'azalining maqta'sida birdaniga uch taxallus ishlatilgan, shulardan «Umam» taxallusi uch marta takrorlanganligini keltirgan:

Mashrabi Mahdiy Umam xushladi faqr ahlini,
Banda Umam, Umam, sidqi dilim Safo kelur.

Bu «Umam» – Rahimbobo Mashrab ekanligini yoki aniqrog'i «Mashrabi Maxdiy» ekanligini uning zamondoshlari ham yaxshi biladilar. Shuning uchun ham shoirning xuddi ana shu «Umam» taxallusi bilan yozgan g'azaliga tatabbu' tariqasida javobiya yozgan iste'dodli zamondoshi shoir Mijmar o'z g'azalida Mashrabi Mahdiy nomini tilga oladi.

Abdulla Jabbor «Mashrab» taxallusini shunday sharhlaydi: Mashrab – arabchada maslak, g'oya, yo'l, sharob, sharob ichiladigan idish, sharob ichiladigan joy, mijoz, mazhab, fe'l-atvor kabi ma'nolarni anglatadi. «Navoiy asarlari lug'ati»da a) Mashrab – suv ichiladigan joy, buloq (ahli mashrab – ichkiliklar); b) fe'l, atvor tarzida mashraba – suv ichiladigan idish, cho'mich ma'nolarida berilgan.

Namanganlik Abdulla Jabbor «Mashrab» ismi qo'yilishi va undagi sifatlar haqida shunday yozadi: Dinimiz tarixi, nabiyalar, avliyolar hayotiga oid tafsilotlarda Xudoning qudrati ila ona qornidagi homilaning tilga kirishi bilan bog'liq voqealar uchrab turadi. Bu hikmatga shubha qilmoqqa dalil yo'q. Biroq bunday hollarda bolaga Mashrab ismini qo'ymoq keyinchalik aftidan, Shoh Mashrab sifatleri, kashfiyotlari haqidagi asarlar, hikoyatlar ta'sirida odat tusiga kirgan bo'lsa kerak. Shoh Mashrabdan tashqari nomlari bizga ma'lum 13 Mashrabning hammasida ham bu ism emas taxallus o'rnida keladi. Agar qadim zamonlardan buyon ana shunday sifatli bolalarga Mashrab ismini qo'yish odat bo'lganida edi shoirimiz qulog'iga ham Boborahim deb emas Mashrab, deb azon aytilgan bo'lur edi.

Abdulla Jabbor Mashrabga bu taxallusning berilishi uning ruhiyatidagi yuksaklik, hokimi Mutlaqqa muhabbatning o'ta kuchliligi, jazbaning favqulodda ustunligi, Diyorga tezroq yetmoq istagining tizginsizligi bo'lsa kerak deb, hisoblaydi. Shu

ma'noda Ofoqxojam bir siqim jussa-vujudda o'zgalarni ham mastu mustag'riq qilishga qodir Ilohiy sharob jo ekanligidan hayratga tushgan va uni sharobi antahur to'la jomga mengzagan bo'lsalar ajab emas.

«Qissai Mashrab»larning deyarli hammasida Mashrab – Shoh Mashrab, Devonai Mashrab, Eshoni Mashrab, Eshoni Shoh Mashrab, Eshoni Shoh Mashrab devonai Namangoniy nisbatlari bilan sifatlangani, tabarruk zotga shuning uchun qissa ham, u bilan birga aytilishi bejiz emas.

Bu hol «Qissai Mashrab» boshlaridayoq Mashrab hali Ofoqxoja dargohiga bormasdan unga Mashrab taxallusi bilan she'rlar bitganini kuzatish mumkin. Shoir yoshligida boshqa taxalluslar bilan she'rlar yozganligini istisno etmasdan, Ofoqxoja dargohiga kelmasdan avvalroq ham Mashrab taxallusi bilan she'r bitganligida namoyon bo'lgan:

Mashrab o'zi devona, ishq o'tig'a parvona,
Yo'l yuradur sarsano, Mulla Bozor devona.

«Namangan shahridan ketsam, meni yo'qlar kishim bormu?» g'azal maqta'sida ham Mashrab taxallusi keladi. Lekin bizga tarixdan ma'lum ko'plab avliyolar Ofoqxoja va Mashrab ham g'oyibdan suhbatlashuv, hatto diydorlashuv baxtidan nasibador etilgan valiyullohlar edilar va ulug' pir hali shoir Namangandaligidanoq Qashqarda turib o'z muridiga Mashrab taxallusini bergan bo'lishi mumkin.

Buyuk shoir Boborahim Mashrab ijodida ham o'zining ko'rinishi tabiiydir. To'g'ri, shoir she'rlarida ota-onasi, umuman, oilasi haqida gapirmagan. Ammo o'zining tug'ilgan joyi, o'zi haqida ma'lumot beradiki, bu ma'lumotni hech qanday zamondoshi, tarixchi aytmagan. Biz uchun muhimi o'zi tomonidan o'zi gapirishi nihoyatda katta ahamiyatga ega. Biz faqat uning o'ziga ishonishimiz, o'zining guvohligiga qarab fikr yuritishimiz mumkin.

Mashrabning «Keldi» radifli she'ri uning hasbi holini ifoda etadi: Bizningcha, u Qashqarda, piri komil Ofoqxoja eshon dargohida yurganida yozilgan bo'lsa kerak. Shoir yuksak quvonch va iftixor hislariga to'lib – toshgan holda Namangan shahridan do'stlari uning huzuriga kelganligini e'tirof etadi. Ularni «Yoronlarim» deydi. «Yoronlar»i ham unga yaqin kishilar bo'lib, ota-onasini biladilar. Ular ish bilan emas, balki mehmon bo'lib, to'g'rirog'i, uni ko'rgani, undan xabar olgani kelishgan:

Namangan shahridin, do'stlar, mening mehmonlarim keldi,

Otam birla onamni bilguchi yoronlarim keldi.

Hammalari ham anoyi odamlar eams, shijoatli, jasaratli bo'lib, hatto Firdavsiyning «Shohnoma» asaridagi afsonaviy qahramonlar Rustam va Suhrobga o'xshab ketishadi. Bu sifatdan tashqari, har birlari noyob insoniy fazilatlarini o'zlarida mujassamlashtirganlar. Ham inoyatli, ham diyonatli, buning ustiga «murshidi komil» bo'lib, barisi orif – bilimli, ma'rifatli, dono, mukammal ilm egasi bo'lib hisoblanadi:

Shijoat bobida har qaysi bir Rustamu Suhrob,
Adolat taxtiga mingan bu kun stulonlarim keldi.

Inoyatli, diyonatli, yana ham murshidi komil,
Hama orif, hama sodiq, hama irfonlarim keldi, deydi shoir.

«Kerak» radifli she'r ham Qashqarda yozilgan bo'lishi mumkin. Unda onasi bibi Salima tirik bo'lsa kerak. Mashrabning o'zi:

Onaizorimga bermanglar xabar,
Balx shahrida qazo topsam kerak,
deydi ishonch bilan.

Professor Dilorom Salohiy Sharq she'riyatidagi she'r tuzilishi, uning kompozitsiyasi va hajmi haqida shunday fikr keltirgan: Navoiydan keyingi davrlar she'riyatining mashhur vakillaridan Zahiriddin Muhammad Bobur, Boborahim Mashrab, Zokirjon Furqat, Zavqiy va Avaz O'tar kabi shoirlar g'azallarida she'r semantik strukturasi va tasvir tipi, uning kompozitsiyasi va hajmini belgilovchi omillardan biri sifatida xizmat qilganligi ko'zga tashlanadi.

Xulosa va takliflar. Mashrabi mo'tabar – inson zotining muhtaram ekaniga, Haq taolo va Pir huzurida e'tibori borligiga ishorat; Mashrabi oshiq – majozdan yiroq, ilohiy ishq sohibi; Mashrabi vaqt – zamona Mashrabi, o'z davrining Mashrabi; Mashrabi gumnom – o'z hol va karomatlarini shoirlik va

devonalik bilan berkitib kelgan zot; rozdon Mashrab – ilohiy sirlarga mazhar bo'lgan orif; dilbino Mashrab – zikr va riyozatlar natijasida ko'ngil ko'zi ochilgan shaxs, zero o'zi: "Rasulning na'tig'a umrini aylab ado Mashrab, Safoyi qalb topib, bo'ldi dilbino Mashrab", deydi. Mashrabi sohibduo – duosi ijobat bo'ladigan riyozat sohibi.

Mashrabning himmati – boshqalar aytishga qo'rqadigan hol, uning ummatg'a shafqat va mehribonchiligi shu darajadagi: "Manga do'zaxni tanho ber" deydi. Bu himmat qoshida dillar qo'rquvda va aqllar hayron, idroklar lol.

ADABIYOTLAR

1. Mashrab. Kulliyot. Mumtoz she'riyat. -T.: "Muharrir nashriyoti", 2017. –B.:11-12.
2. Qoraev Toji, Vohidov Rinat. Taxalluslar. «Fan», Toshkent, 1979, B.:64.
3. Zokirov Muhsin. Mashrab. Adabiy-tanqidiy ocherk, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti .1978. B.: 86.
4. Nosirov Odiljon. Hamshahar shoirimiz va unga bog'liq muammolar. «Namangan haqiqati», 1976, 11 sentabr.
5. Abdulla Jabbor. Ismingiz nima, shoh Mashrab? Olimi nuktadon manam. To'plam. B.:124-125.
6. Shodiev Ergashali. Shoir Mashrabning adabiy taxalluslari. Adabiy meros. № 3 . B.: 41.
7. Shodiev Ergashali. Mashrab izdoshlari. Adabiy meros, 1980, 3-son, B.: 51
8. Abdulla Jabbor. Ismingiz nima, Shoh Mashrab. Olimi nuktadon o'zum. To'plam. B.: 127
9. Rahimov Jo'raxon . Mashrabning hasbi holi. Chortoq haqiqati. 2007, 26 may.
10. Dilorom Salohiy. Navoiyning she'riy uslubi masalalari. «Fan», Toshkent, 2005,B.: 134

Nigina SHAMSUTDINOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti v.b. PhD
E-mail:nigina11@mail.ru

Professor Sh.Madayeva taqrizi asosida

THE ESSENCE OF SUFISM IN THE WORK ABU ALI IBN SINA "RISOLA UT-TAYR"

Annotation

The article examines the secret knowledge of "secret" and their manifestation in the Sufi views of Ibn Sina. The analysis presented by the author reveals not only the work of Ibn Sina as a scientist, but also his attitude to Sufism in assessing the activities of Sufis, the thinking style of their merits. The author also pays special attention to the secrets of Ibn Sina's teachings about Sufism, the ability to see "olami akbar" - the macrocosm, through the eyes of the soul and understand the inner essence of a Sufi through self-knowledge.

Key words: Spirit, Sufism, Sufi, truth, higher mind, root cause, metaphysics, mysticism, ideological foundations, moral qualities, creator, ethical system.

СУЩНОСТЬ СУФИЗМА В ПРОИЗВЕДЕНИИ АБУ АЛИ ИБН СИНЫ «РИСОЛА УТ-ТАЙР»

Аннотация

В статье рассматривает тайные знание "ботин" и их проявление в суфийских воззрениях Ибн Сины. В анализе, представленном автором, раскрывается не только творчество Ибн Сины как учёного, но и его отношение к суфизму в оценке деятельности суфиев, стиля мышления их достоинств. Также автор уделяет особое внимание тайнам учения Ибн Сины о суфизме, умению видеть «олами акбар»- макрокосм, глазами души и понимать внутреннюю сущность суфия через познание самого себя.

Ключевые слова: Дух, суфизм, суфий, истина, высший разум, первопричина, метафизика, мистика, идейные основы, нравственные качества, творец, этическая система.

IBN SINONING "RISOLA UT-TAYR" ASARIDA TASAVVUF MOHIYATI

Аннотация

Muallif Ibn Sinoning tasavvufiy qarashlaridagi botiniy bilimlar va ularning namoyon bo'lishi, shy jymldan orif, avliyolarning irfoniy qobiliyatlarini micollida tyshyntiradi. Maqolada keltirilgan tahlillarda so'fiylarning faoliyati, ularning tyrmysh tarzi va karomatlarini baholashda Ibn Sinoning olim sifatidagi icte'dodigina emac, balki tasavvufga munocabati ham ochib berilgan. Shuningdek muallif Ibn Sino tasavvufiy ta'limotining sir asrorlari, "olami akbar"ni qalb ko'zi ila ko'rish mumkinligi, hol ilmi orqali sufiy botinini anglashi mumkinligiga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: Ruh, tasavvuf, so'fiy, haqiqat, oliy aql, birlamhi sabab, metafizika, tasavvuf, g'oyaviy asoslar, axloqiy fazilatlar, yaratuvchi, axloqiy tizim.

Kirish. Ibn Sino o'zining allegorik "Risola ut-tayr" asari"da inson ruhini jannat qushlariga o'xshatadi. Ular Yer, Koinot va Olamning bepoyon kengliklari orqali baxtiyor Saltanatga uzoq sayohat qilishlari kerak. By yo'l insonni Haqiqatni tushunib yetishga, uning muhim taqdirini anglashga olib keladigan bilish jarayonining bosqichlarini obrazli shaklda tasvirlab berdi. Ammo bu bilim yo'li jannatiy gullar va atirg'yllar bilan qoplangan emas. Shuning uchun Ibn Sino o'z tarafdorlarini - "Haqiqatdagi birodarlar" ni bilishning quyidagi asosiy tamoyillariga rioya qilishga chaqiradi. Birinchidan, barcha bilim va mukammallikka intiladiganlar, o'z sirlarini baham ko'radiganlar, boshqalarga nisbatan o'qituvchi va murabbiy bo'ladi. Ikkinchidan, bilimlarning ezoterik mazmuni ta'limotning butun sirini saqlab qolgan holda, "keng jamoatchilik" uchun ochiq shaklda taqdim etilishi kerak. Bilimlarni tarqatishning eng yaxshi uculi esa bu til ramziyigidir. Uchinchidan, hech qachon erishilgan yutuqlar bilan to'xtamaslik kerak. Har qanday sustlik bilim va fan uchun halokatdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. D.Gutas, G.Boun, M.Mahdi, P.Morevedj, M.Galston tadqiqotlarida esa Sharq islom mistisizmidagi falsafiy uyg'onish davriga Ibn Sino falsafiy qarashlarining ta'siri mavjudligi haqida xylosalar keltirilgan. Abd-ar-raxmon Badavi, Taucir Shayxularz, Madjid Faxri, Abbos Maxmud, Caud Nafisi, K.Ernest kabi olimlarning izlanishlarida Shayx ur Rais umrining oxirgi o'n yili davomida diniy-irfoniy mavzular doirasida ijod etgani to'g'risidagi tahlillar diqqatga sazovordir[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Ibn Sinoning ushbu asarida inson dunyoviy va kosmik bo'shliqlarni yengib, Haqiqat dunyosiga yo'l ochishga intiladi. Nazariy ongga erkinlik berib, Haqiqat buni amaliy ongga nisbatan qila olmaydi. Amaliy ong

bilan kashf etilgan "haqiqat" shaxsning harakatlari va ishlari, uning mustaqilligi va o'zi oldidagi mas'uliyatiga oid alohida axloqiy o'lchovlarga ega. Ammo insonning bu harakatlari va ishlari nazariy ong bilan mutanosib bo'lishi va unga bo'ysunishi, mujassamlantiradigan Ibn Sino tomonidan falsafiy bilimlarning yuksak tamoyillari bilan taqqoslanishi kerak.

Tahlil va natijalar. Insonning mohiyati - uni takomillashtirishda, qushni uchish uchun mo'ljallanganidek. Ushbu tamoyilning kinoyali ma'nosi Ibn Sino tomonidan ramziy ma'noda ifodalangan: "Har doim parvozda bo'ling, eski uyalarni tanlamang - axir, har bir qush uyalarda ushlanib qoladi. Negaki nurlarning eng yaxshisi - osmony falakda parvoz qilish uchun berilganidir. Bilim masalasida har qanday yo'l bilan ilm oling va boshqalardan o'rganishdan tortinmang. Ilon po'st tashlaganidek, teringizni yechib tashlang. Qadamlarining tovyshlarini hech kim eshitmaydigan chumoli kabi yerga qadam tashlab yuring. Qurolini dumining uchida olib yuradigan chayonga o'xshang, negaki orqa tomondan iblis odamni g'aflatda qoldirishga intiladi. Tirik qolish uchun zahar iching; yashashni davom ettirish uchun, chunki insonning kuchi va yetukligi ilmdadir", [2]. -deb nasihat beradi.

Nuri bilan ichini yoritgan ong, o'z ehtirolari ustidan hukmronlik qila oladigan va o'z hujumlarini jilovlay oladigan kishilarni Ibn Sino farishtalar qatoriga qo'shadi.

Risola aslida, qushlar to'daui avval o'zlarini, so'ngra falokatga duch kelgan qushni (ya'ni inson ruhini) chigallardan va kishanlardan ozod qilishi va uni o'zlari bilan uzoq yurtlarga uchishga taklif qilishi, u yerda najot topishi, ozodlik va baxtga olib boradigan yo'llarni topishi mymkinligi bilan boshlanadi. Boshqacha qilib aytganda, ular ryhni Yuksak Haqiqatni anglashga olib boradigan najot yo'li bo'lgan ilm yo'lga ergashishni taklif qilishadi.

Qushning bo'yni va qanotlarini bog'lamlar va to'rlardan ozod qilib, uni qafacdian ozodlikka chiqarganlari bilan, ular hali ham, o'zlariniki kabi, panjalarini chigallardan ozod qila olmadilar. Ammo bu ularning parvozini boshlashiga va uzoq safarga chiqishiga to'sqinlik qilmadi. Ibn Sinoning ushbu metaforasining asl ma'nosini biz rivoyat oxirida, qushlar ulug'vor shahar chegaralariga yetib borganlarida, uning shohiga yordam so'rab murojaat qilishganda tushunamiz.

Dastlab, ularning yo'li vodiy bo'yab o'tib ketdi, "ba'zan syro't, ba'zan unumsiz, xarobazorga aylangan yaylovlr" (bu ruh tomonidan oy octi dunyo haqidagi bilimlarni anglatadi), tog'ning ikki qobig'i orasida, uning cho'qqisiga (Ouning shariga) yetib borgyncha, ularning nazarida yuqoriga qarab ketayotgan qirrali, sakkiz tog'ning tizmacidan ajoyib manzara gavdalandi. By tog' tizmalarining barchasi birgalikda to'qqiz osmon gumbazlarini ramziylashtiradi. Aby Ali Ibn Sinoning obrazli ifodaciga ko'ra, haqiqat yo'lidagi, mana shu tog' tizmalari cingari, o'zining go'zalligi va ko'rkamligi bilan inson qalbini zohiran maftun etuvchi va o'ziga tortyvchi narcalar ko'p. Biroq, ular haqida to'xtalib o'tish, uning tomonidan jyda shoshqaloqlik bo'lar edi, chynki ular shaxc ryhini hiccy rohatlanish va baxt kyichiga jalb qilishadi. Xuddi shunday vaziyatda yettinchi tizma (harakatsiz yuldyzlar shari) ga ychgan qysh ryhi ham xuddi shunday vaziyatda bo'ldi. Bu bog'lar qanchalik go'zal bo'lmacin, atrofi ko'kalamzor, mevali daraxtlar, oqar daryolar va gullarning mo'l-ko'lligi, nozik ifori mushkning nozik xushbo'yligi yoki ambarning nozik hidi bilan taqqoqlab bo'lmaydi. By baxt dushmanlar tomonidan ta'qib qilingan qushlar by tanlangan o'lkalarni tark etib, qochib qutulishlari mymkin edi. Xyddi shuningdek, incon ham hissiy lazzat va rohatlarga berilib, o'z ruhini haqiqiy baxtni sinab ko'rish imkoniyatidan mahrym etadi.

Va nihoyat, bu masofalarni barchasini yengib o'tib, qushlar sakkizinchi tizma (astronomik jihatdan Imperiyaga to'g'ri keladi - yuldyzsiz osmon sferaci) ga chiqdilar. Uning aholici olim tomonidan qushlar qiyofacida chizilgan farishtaga o'xshash jonzotlar bo'lib, ular yoqimli ovozi, rang-barang patlari, nafis qiyofasi va mehribonligi bilan ajralib turadi. Oqilona boshlanishlarning emanasion tizimidagi by she'riy chizilgan dunyo, tegishli sharoitlarda, inson ruhi mukammallikka intilishida erisha oladigan Oliy Ong sohacidan boshqa narca emas edi. Shuning uchyn nazariy ong o'z-o'zidan, agar y amaliy ong bilan qo'llab-qyvvatlanmasa, bilim uchyn yetarli bo'lmaydi. Bu esa odamlarning o'z harakatlarini, axloqiy ishlarini, iroda va tanlash erkinligini nazarda tutadi.

Kosmik mucofirlar birodarlari bilan ko'rishganlarida, o'zlarining qayg'ulari va mysibatlarini haqida aytib berishganda, ular tog'ning boshqa tomonidagi shaharda yashovchi oliy podshohga myrojaat qilishni maslahat berishdi. Ynga yordam so'rab myrojaat qilgan har bir kishi, shubhasiz, uning qudratli kuchlari himoyasi ostida bo'lgan va uning yordamiga ishonishi mymkin edi. Ushby podshoh Ibn Sinoning kosmik iyerarxiyasida olam Xyodosini, gnosyeologik nuqtai nazardan esa - inson ryhining barcha faoliyati yo'naltirilgan Haqiqatni o'zida myjassam etgan.

Aynan ryhning yuksak shakllari (diskyrsiv fikrlash va syezgi) shaxs qobiliyatlarining bilish harakatini yakynlaydi, by Oliy Haqiqatni yoki Logocni o'z bilish obyektiga aylantiradi. Risolada ular podshoh saroyidagi ikkita alohida xona shaklida taqdim etilgan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, haqiqat yo'lidagi bilim jarayoni davomida hissiy ehtiroslar tasciri ostida bo'lgan inson ruhi Haqiqatdagi holatlar yordamida o'zlarining bilish kuchlarini - ong va tacavurni (qushning boshi va qanotlarini) ushby acirlikdan ozod qiladi, ammo amaliy ong kuhlarini - shaxsning ixtiyoriy faoliyati bilan bog'liq g'azab va istak (qush panjalari) qushlarini asirlikdan ozod qilish imkoniyatiga ega emas. Qushlar-ruhi yordam so'rab Oliy Haqiqatga murojaat qilganlaridan keyin ham, ularga faqat najot yo'li ko'rcatiladi. Podshoh o'zlarini bu chigallardan ozod qilishlariga yordam berish uchyn, ular bilan birga vakil yuborishni va'da qiladi.

Boshqacha qilib aytganda, "insoniyat umumjamiyati me'yorlari haqiqiy falsafiy bilim tamoyillari asosida qyrilar edi" [3].

Risolaning yakuniy qismida Ibn Sino hikoya qilingan voqyeani yozishda xasta tasavvur emas, balki tasavvufiy

bilimlarni keng ommaga tyshunarliroq tilda talqin etish istagini boshqarganiga ishora qiladi. Ibn Sino risolasidagi elchi, qushlar-ruhining najotkori bo'lgan podshoh timsoli ikki xil ramziy ma'noga ega: bir tomondan, by inson xatti-harakatlari zamirida yotgan va insonga iroda erkinligini beradigan falsafiy haqiqatning timsoli bo'lib, shu bilan y yer yuzidagi dynyoni va o'z taqdirini "tuzilishi" da ham mas'yuliyat ulushiga ega ekanligini bildiradi. Va boshqa tomondan, Sagadeyev to'g'ri ta'kidlaganidek, "elchi timsolidagi podshoh shaxsiylashtirilgan ushby tamoyillar, Ibn Sino falcafacida emanasiya nazariyasi (dynyoning ilohiy boshidan chiqishi) asosida bayon etilgan bo'lib, u ruh tomonidan borliqning pastki boshlanishidan yuksakligacha bo'lgan bilish taraqqiyotida bosib o'tgan yo'lni teskari tartibda takrorlaydi" [4].

Ibn Sino o'zining "Tanbehot va ishorot" asarida so'fiylarning turmush tarzining ayrim xususiyatlarini, ularning yuksak mukammallik darajasiga erishishga intilishlarini tushuntiradi. To'g'ri, u buni chetdan kuzatuvchi yoki qiziquvchanlik nuqtai nazaridan emas, balki uni tabiat qonunlari bilan bog'lash orqali qiladi. "Agar siz, - deb o'z fikrini ilgari suradi Ibn Sino, so'fiy uzoq vaqt davomida oziq-ovqatdan va kam ovqatdan voz kechganini eshitsangiz, unda uni inkor etishga shoshilmang, balki ishonang va uni ma'lum tabiiy qonunlardan biri deb hisoblang"[5]. Olimning ta'kidlashicha, so'fiy ruhiy hayajon holatida, har jihatdan normal inson bajara olmaydigan bunday ishlar va harakatlarni amalga oshirishga qodir ekaniga ajablanmaslik kerak. Bunday holda, uning kuchi "yonayotgan olovday" va so'fiy ekstaz holatda "hol" darajacida bo'ladi. Ya'ni yning nigohida haqiqat oshkor bo'lgan holatga tushadi. Karomat sohibi darajasiga ko'tarilgan so'fiyning botiniy sirlarini anglash mushkul, o'ziga xos botiniy bilim zarurdir. Albatta, Ibn Sino tasvirlaganiday, tasavvufiy faoliyatlarida, sog'lom inson ongiga zid bo'lgan g'aroyib va aql bovar qilmaydigan hodisalarga duch kelamiz. Misol uchun, ba'zi avliyolar karomatlarini bilan "odamlar uchun yomg'ir yog'dirdi va yomg'ir ularga yuborilganiga muvaffaq bo'ldi yoki uning duosi tufayli ko'plab odamlar shifo topdi va akcincha, o'zining la'natlarida y osmondan odamlarni jazolashni so'ragan va tutilish, zilzila nozil qilingan, yoki ular qirilib ketgan, kabi ma'lymotlar mavjud. Garchi bularning barchasi imkon doirasidan tashqariga chiqqanini Ibn Sino tan olsa-da, shunga qaramay, o'z o'quvchisini bu hodisalarni inkor etmaslikka, balki ular uchun oqilona izoh topishga va ularni keltirib chiqargan "tabiat sirlari"da yashiringan sabablarni tushunishga harakat qilishga undaydi. Shuning uchun Ibn Sino orifning hayot tarzidagi barcha bu "mo'jizalar sirini" va ularning oqim mexanizmlarini hushyor va asosli tarzda tushuntiradi. Ushby bayonotlarga qaraganda, bunday sirlardan biri insonning ruhi, ya'ni insonning ichki ruhiy dunyosi, ayniqsa ong va tasavvur va umumiy tuyg'u degan xylosaga kelish mumkin. Inson ruhining kuchlari tufayli, birinchi navbatda, oqilona qism, masalan, dahshat ovozi yoki mavjud bo'lmagan ovoz shaklida "nomalunning aniq namoyon bo'lishi" kabi parda inson tabiatining ko'plab sirlari ustidan ko'tariladi.

Ba'zi iqtidorli shaxslar o'zlarining ekstrasensor qobiliyatlarini manipulyasiya qilib, shaxsning his-tuyg'ulari va tasavvurlarini hayratga soladigan va qotib qoladigan bunday harakatlarga murojaat qilishadi. Noma'lum hodisaga yo'naltirilgan ruhning kuchi uni anglaganida, ular o'zlarini shunday holatga keltiradilar. By holatda ularning ongida "nomalumlik obrazi" muhrlanadi, ba'zan u "ovozi", "yo'qlikdan kelgan ovoz" shaklida namoyon bo'ladi. Ba'zida u biron bir narsani ko'rib ko'ziga ko'rinishi mumkin va nomalum obraz haqiqatdan ham ko'rinadigan bo'lishi mymkin. [6]. Misol tariqasida, Ibn Sino turkiy qabilalardan bo'lgan bir shaxsning bo'lajak voqeani bashorat qilganini keltiradi; yozishicha: "Shaman tez harakatlarni amalga oshirib, to toliqguncha, to unga vahiy tushguncha ularni davom ettiradi, shundan so'ng u tasavvur qilganlarini aytadi. Tinglovchilar yning aytganlarini o'zlashtiradilar va so'zlarini izohlab, chora ko'radilar. Shyningdek, kimnidir so'roq qilish zarur bo'lganda, uni shaffof narsaga qarashga majbur qiladilar, u harakatlanayotganda uning ko'rishiga ta'sir qiladi yoki o'zining pokligi bilan hayratga soladi Bularning barchasi hislarni hayratga soladi va tasavvurni harakatga keltiradi, yni tabiiydan ko'ra ko'proq majbyriy ko'rinadigan holatga olib keladi. Bunday ajablanish holati, his-

tuyg'yular va tasavvurga noma'lum obrazni tasvirlash imkoniyati beriladi"[7].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Abu Ali Ibn Sino fikricha ruhiyatini boshqarish ko'nikmalarini egallagan shaxs, tanasining faoliyatiga ta'sir ko'rsata oladi. "Bu ta'sirning kuchi shu qadar ulkanki, - ta'kidlaydi Ibn Sino, - u xarakterning sifat holati kabi, biz sanab o'tgan barcha hodisalarning manbalariga ham ta'sir o'tkazishga qodir bo'lgan o'ziga xos hamma narsani biluvchi ruhdek tuyuladi"[8]. Aslida, Ibn Sinoning ushbu bayonoti yuqorida keltirilgan ba'zi odamlarning, shu jumladan orif, avliyolarning g'ayritabiiy qobiliyatlari micollida tushuntiradi.

So'fiylarning faoliyati, ularning turmush tarzi va karomatlarini baholashda Ibn Sinoning olim sifatidagi iste'dodigina emas, balki tasavvufga munosabati ham namoyon bo'ldi. Mutasavvif tasavvuf ta'limotining g'ayb ilmlari, g'ayb olamining sir asrorlari, "olami akbar"ni qalb ko'zi ila ko'rish

mumkinligi, hol ilmi orqali sufiy botinini anglashi mumkinligiga alohida e'tibor qaratadi. Bilimdon fizik, nozik psixolog, tabib va fiziolog va, albatta, faylasufning ko'zi bilan qaraydi.

Ibn Sino barcha bu "karomatlar, mo'jizalar" ni jiddiy va argumentli tarzda tushuntiradi, ularning barcha sabablarini insonning fiziologik, biologik, psixologik va boshqa tabiiy xususiyatlaridan izlash kerakligiga qat'iy ishonadi. Ibn Sino u yoki bu hodisa olimning tajribasida sodir bo'lganligi haqidagi tasdig'idan qoniqmaydi va ularni keltirib chiqargan sabablarni o'rganishni ta'kidlagan..

Ibn Sino qarashlarida toki odamlar ruhini mustahkamlash va poklash, ilmlarni o'rganish va haqiqiy Ezgulikni bilish zarurligini anglamaguncha, haqiqiy ozodlik yo'li, mukofot va jazo ular uchun tushunarsiz bo'lib qolaverishi asoslangan. Mytafakkirning fikricha, ayni aql-idrokka asoslangan Ezgyluk va bilim inson ruhining haqiqiy borlig'iga qaytish mohiyatini oydinlashtirdi.

ADABIYOTLAR

1. D. Gutas. Avicenna and the Aristotelen tradition, LEIDEN-BOSTON. 2014.-P.616. ; Mahdi M. Islamic philosophy: the Eastern and Western schools. - "Cultures". - Paris, 1978, Vol 4, №1. ;Bown H. Avicenna and the christian philosophers in Baghdad— in: Islamica philosophy and classical tradition. Colombia. 1973.P. 247.; Morewedge P. Ibn SIna's concept of the Self.— «Philosophical forum». Boston, 1973, vol. 4, N 1.;Morewedge P. The logic of emanationism and sufism in the philosophy of Ibn SIna (Avicenna). — «Journal of the American Oriental society». Baltimore, 1971, vol. 91, N 4; 1972, vol. 92, N1.
2. Ибн Сина. Трактат о птицах. Ибн Сина. Избранное. - М.: Книга. 1980. - С.197.
3. Сагадеев А. В. Трактат о птицах. Примечание. С.324.
4. Сагадеев А. В. Трактат о птицах. Примечание. - Б.329-330.
5. Ибн Сина. Указания и наставления. Избр. пр. Т. 1. - С. 319
6. Ибн Сина. Указания и наставления. Избр. пр. Т. 1. - С. 324.
7. Ибн Сино. Китоб ал ишорот ф-ил мантиқ в-ал хикмат.1340 м.й. ЎзР ФА ШИ фонди инв №2213./ СВР т.5 . Ташкент 1960, с.383, № 4103.; Ибн Сино. Ал Илоҳиёт (Метафизика) . 1076 х.й..ЎзР ФА ШИ фонди инв №3006./ СВР.Ш. Ташкент 1953, с 40-41.
8. Ибн Сино . Китоб ул- Ишороти. ЎзР ФА ШИ фонди инв №2213, 11 б. II варак.
9. Шамсутдинова Н.К. Абу Али Ибн Сино тасаввуфий қарашларинингиррационал моҳияти.// Journal of central Asian renaissance // <https://www.tadqiqot.uz/index.php/renaissance/article/view/8419/801> volume 4, issue 2. 2023. P. 47-54.
10. Шамсутдинова Н.К. Метафизика контекстида Абу Али Ибн Синонинг тасаввуфий қарашлари.// Imom Buxoriy saboqlari. Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy adabiy jurnal // Samarqand. 2023-№4. B. 128-129.
11. Safarova, N. O. Philosophy of the algorithm of Abu Raikhan Beruniy.// Theoretical & Applied Science. 12(104) 2021.- Pages 419-421. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2021.12.104.28>

Aziz **SHERMUXAMEDOV**,
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti
E-mail: shermuxamedov.azizjon@mail.ru
Nargiza **SHERMUXAMEDOVA**,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchi

Jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqotlar instituti professori, p.f.n Y.Aripov taqrizi asosida

STUDY OF THE CONFORMITY OF TRAINING LOAD PARAMETERS WITH COMPETITIVE ACTIVITY PARAMETERS FOOTBALL PLAYERS OF SPORTS IMPROVEMENT GROUPS

Annotation

The article presents our own research data on identifying the correspondence of training load parameters with the parameters of competitive activity among 16-year-old football players from sports improvement groups. In particular, during the research, the volume of loads used in educational and training sessions was classified and studied into three categories of coordination complexity. When studying competitive activity, technical and tactical actions performed by football players were also classified and studied into three categories of coordination complexity.

Key words: Football players of sports improvement groups, load, load parameters, educational and training activities, competitive activity, degree of coordination complexity, compliance.

ИССЛЕДОВАНИЕ СООТВЕТСТВИЯ ПАРАМЕТРОВ ТРЕНИРОВОЧНЫХ НАГРУЗОК С ПАРАМЕТРАМИ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФУТБОЛИСТОВ ГРУПП СПОРТИВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

В статье представлены собственные исследовательские данные по выявлению соответствия параметров тренировочных нагрузок с параметрами соревновательной деятельности у футболистов групп спортивного совершенствования 16 лет. В частности, в ходе исследований объем нагрузок применяемые в учебно-тренировочных занятиях классифицировались и исследовались по трем категориям координационной сложности.

При исследовании соревновательной деятельности технико-тактические действия, выполняемые футболистами, также классифицировались и исследовались по трем категориям координационной сложности.

Ключевые слова: Футболисты групп спортивного совершенствования, нагрузка, параметры нагрузок, учебно-тренировочная деятельность, соревновательная деятельность, степен координационной сложности, соответствие.

SPORT TAKOMILLASHUVI GURUH FUTBOLCHILARINING O'QUV-MASHG'ULOT YUKLAMA PARAMETRLARINING MUSOBAQA YUKLAMA PARAMETRLARIGA NISBATAN MUTANOSIBLIGINI TADQIQ ETISH

Аннотасија

Maqolada 16 yoshli futbolchilarning o'quv-mashg'ulot yuklama parametrlarining musobaqa yuklama parametrlariga nisbatan mutanosibligi tadqiq etilgan. Xususan, o'rganish jarayonlarida o'quv-mashg'ulotlarda qo'llaniladigan yuklamalar hajmi, koordinatsion murakkablik darajasi bo'yicha uch ko'rinishdagi parametrlarga tasniflangan va tahlil etilgan.

Musobaqa faoliyatini o'rganish davomida, futbolchilar tomonidan bajarib borilgan texnik-taktik harakatlarni qayd etish va natijalarni tahlil qilish ham uch xil darajadagi koordinatsion murakkablikka tasniflangan holda amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: Sport takomillashuvi guruhi futbolchilari, yuklama, yuklama parametrlari, o'quv-mashg'ulot faoliyati, musobaqa faoliyati, koordinatsion murakkablik darajasi, mutanosiblik.

Kirish. Alohida e'tibor qaratiladigan sport turlari qatorida futbol sport turi shubxasiz mamlakatimizda yetakchi sport turlaridan biridir. Mamlakatimizda futbolni rivojlantirish masalalariga bir necha yillardan beri alohida e'tibor qaratilib kelinadi va bu huquqiy tomondan ham mustahkamlanib borilmoqda. Mazkur dolzarb vazifalar doirasida futbol sport turini yanada rivojlantirish maqsadida keyingi yillarda mamlakatimizda bir qator tegishli tadbirlarni amalga oshirilishi o'z o'rniga ega bo'lmoqda. Bu borada futbolni yanada rivojlantirishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilib, amaliyotga tadbir etilmoqda [1, 2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunga kelib soha yo'nalishlarida bir qator muammolar dolzarbligicha qolayotganligini e'tirof etish lozim. Yechimini kutayotgan muammoli vazifalardan biri sifatida mamlakatda yosh futbolchilarni tayyorlash masalalari hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 7 aprelda "Ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirishning chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 115-sonli qarorida ham bu kabi vazifalarni bartaraf etish zarurligi keltirilgan. Xususan, kelgusida faoliyat ko'rsatayotgan futbol maktablarining asosiy vazifalari sifatida futbol mashg'ulotlarini

o'tkazish uchun malakali murabbiylar tarkibini shakllantirish, o'quv-tarbiya tizimini tashkil etishning eng zamonaviy usullarini qo'llagan holda sport zaxirasi va yuqori mahoratli futbolchilar tayyorlash yuzasidan o'quv-mashg'ulot jarayonlarini yo'lga qo'yish kabi bir qator vazifalar belgilangan.

Shu bilan birga mamlakat futbolini rivojlangan mamlakatlar bilan raqobatlasha oladigan darajaga olib chiqish, tayyorgarlik tizimini yaxshilash va yangi sifat bosqichiga ko'tarish, o'tkazilayotgan musobaqalarni tashkiliy masalalarini yaxshilash vazifalarini hal etish ham bugungi kunda yechimini kutayotgan masalalarning asosiyalaridan hisoblanadi. Shu va shu kabi dolzarb masalalarni hal etish 2019-yil 4-dekabrda "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutloqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5887-sonli Prezident farmonida o'z aksini topgan [1]. Bugungi kunga kelib bu farmonda belgilangan vazifalarni hal etish bosqichma-bosqich amalga oshirilib kelinmoqda.

Futbolni rivojlanish tendensiyalari, futbolchilarni tayyorgarligida ahamiyatli bo'lgan bir qator tayyorgarliklar ustida kelgusida tegishli tadbirlarni samarali, maqsadli tashkil etishni taqozo etmoqda. Futbolchilarning tayyorgarligiga nisbatan tobora talablarni ortib borishi, kelgusida o'z o'rniga ega bo'lishini, olib

borilayotgan so'ngi ilmiy izlanishlar natijalari ko'rsatmoqda [4]. Eng yuqori mahoratga ega bo'lgan malakali futbolchilarni tayyorlash, bevosita o'sib kelayotgan zahira bazasiga ko'pdan bog'liq bo'ladi. Sifatli darajadagi zahira futbolchilarini tayyorlash esa, ko'p jihatdan mashg'ulot jarayonlarini tashkil etish usul va usuliyatlarini samaradorligiga va to'g'ri yo'naltirilganligiga bog'liq bo'lishi mutaxassislar tomonidan alohida e'tirof etiladi [4].

Zamonaviy futbolni tavsiflayotgan jihatlaridan biri bu – musobaqa faoliyati tizimini tashkil etib beruvchi - texnik-taktik harakatlarni tezkorlikda, kuchli raqib ta'qibi ostida bajarish, makon va fazoviy sharoitlarni maksimal darajada chegaralangan holatlarida amalga oshirish kerakligi hisoblanadi. Bu holat esa, ya'ni yuqori malakali futbolchilarning tayyorgarligiga nisbatan talablarni tobora ortib borishi, zaxira futbolchilarini tayyorlash masalalariga ham o'z vaqtida yetarli darajada e'tibor qaratish kerakligini va bu muhim omillardan biri ekanligini anglash lozim.

Futbolchilarning tayyorgarlik jarayonini yanada samarali boshqarish uchun bir qator omillarni inobatga olish lozim bo'ladi. Tayyorgarlik mashg'ulot parametrlarini rejalashtirishda musobaqa faoliyati xususiyatlari haqida atroflicha ma'lumotlar bazasiga ega bo'lish muhimdir. Bu borada yetarli bilimlarga ega bo'lish, mashg'ulot yuklamalarini yanada ratsional, maqsadga yo'naltirilgan tarzda rejalashtirish imkonini beradi. Shu sabab bugungi kunga kelib ham futbolchilarning musobaqa faoliyati tuzilmasini o'rganish, uni tashkil etuvchilari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lish maqsadida olib boriladigan ilmiy izlanishlarning ahamiyati, ularning dolzarbligi o'z kuchini yo'qotmagan. Bu boradagi tadqiq etish ishlarini davom ettirish kerakli tadbirlardan biri hisoblanadi.

Ko'p yillik tayyorgarlikning bosqichlarida futbolchilarning 16-18 yosh davri sport takomillashuvi bosqichi sifatida tasniflanadi. Futbolchilarni tayyorlashda bu davr o'zining xususiyatlariga ko'ra yuqori malakali futbolchilarning musobaqa faoliyati xususiyatlariga mos kelishi kerakligi bilan mutaxassislar tomonidan alohida ta'kidlab o'tiladi [3]. Ya'ni bu davrda yosh futbolchilar, kattalar futbolida qayd etilayotgan musobaqa faoliyati ko'rsatkichlarini qayd eta oladigan darajaga chiqishlari kerak bo'ladi. Shu bilan birga musobaqa faoliyati xususiyatlari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lish, futbolchilarning tayyorgarlik jarayoni mashg'ulotlarini sifatli boshqarish va talab etiladigan vaqtlarda uni to'g'rilab borish imkonini beradi [5].

Keyingi yillarda olib borilayotgan o'rganishlar shuni ko'rsatmoqdaki, musobaqa faoliyatini tahlil etishda, qayd etib borilayotgan texnik-taktik harakatlar ham ma'lum tasniflarga ko'ra amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir [4]. O'rganishlar jarayonida shunday yondoshuv bo'lgan taqdirda, musobaqa faoliyati tuzilmasi haqida yanada aniqroq ma'lumotlarga ega bo'lib, bu keyingi tayyorgarlik ishlarini samarali rejalashtirishga yaxshi zamin yaratadi [6]. Futbolchilar tomonidan amalga oshiriladigan texnik-taktik harakatlarni o'rganishda hamda harakatlarni bajarishni koordinatsion murakkablik darajasi bo'yicha tasniflagan holda o'rganish, musobaqa faoliyati tuzilmasi haqida yanada aniqroq va to'g'riroq ma'lumot to'plashga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada sport takomillashuvi guruhining 16 yoshli futbolchilarining o'quv-mashg'ulot yuklamalari parametrlarini musobaqa yuklamalari parametrlariga mutanosiblik darajasini tadqiq etish maqsad qilingan va bunga erishish uchun ikkita vazifa tadqiqotlar davomida hal etilgan. Bular:

- tayyorgarlik davrida mashg'ulot jarayonlarini tahlil etishda yuklamalarni uchta toifa koordinatsion murakkablikka tasniflagan holda yuklamalarni hajmi va karakterini aniqlash;

- musobaqa sharoitida turli koordinatsion murakkablikdagi sharoitlarda texnik-taktik harakatlarni bajarilish parametrlarini aniqlash.

Belgilangan vazifalarni hal etish maqsadida, 2022 yilgi mavsum davomida "Paxtakor (U-16)" (Toshkent) jamoasining musobaqa hamda o'quv-tayyorgarlik mashg'ulotlari o'rganib borildi. O'rganishlar jarayonida tegishli pedagogik usullardan foydalanildi. V.Nevmyanov (1998) tomonidan amaliyotga joriy etilgan usulda yuklamalarni o'rganish ishlarini amalga oshirildi. Bunda futbolchi tomonidan amalga oshiriladigan barcha asosiy

texnik-taktik harakatlar, ularni bajarish sharoitlaridan kelib chiqib uch toifadagi koordinatsion murakkablik darajalariga (KMD) ajratilgan holda o'rganildi.

Birinch, koordinatsion murakkablik darajasidagi texnik-taktik harakatlarga murakkab bo'lmagan sharoitlarda amalga oshirilgan TTX mansub bo'ldi. Bularga turgan joyda (statik holatida) bajarilgan harakatlar, futbolchini "ishlovchi" oyog'ida amalga oshirilgan harakatlar, yuqori bo'lmagan tezliklarda amalga oshirilgan harakatlar taalluqli bo'ldi.

Ikkinchi, koordinatsion murakkablik darajasidagi texnik-taktik harakatlarga yuqori bo'lmagan tezliklarda to'p bilan va to'psiz bajarilgan harakatlar, raqib futbolchisi tomonidan yengil bosim (pressing) bo'lgan sharoitlarda bajarilgan harakatlar, tayanch holati barqaror bo'lmagan sharoitlarda bajarilgan harakatlar taalluqli bo'lgan.

Uchinchi, koordinatsion murakkablik darajasidagi texnik-taktik harakatlar bo'lib, raqib jamoasi futbolchisi yoki bir necha futbolchilarining (guruhli pressing vaziyatlari) kuchli ta'qib qilish sharoitlaridagi amalga oshirilgan harakatlar taalluqli bo'ldi.

Amaliyotga joriy etilgan tasniflashga ko'ra, nazorat ostidagi jamoaning 2022- yilgi tayyorgarlik davrida tashkil etilgan barcha o'quv-mashg'ulot jarayonlari pedagogik tadqiq etilib, unda qo'llanilayotgan yuklamalarning maxsuslashganligi tahlil etildi.

Futbolchilarning musobaqa sharoitidagi faolligini o'rganish, texnik-taktik harakatlardan foydalanish xususiyatlarini aniqlash maqsadida musobaqa faoliyati jarayonlarida pedagogik usullardan foydalanib tahlil etildi. Kuzatish ishlarini umumiy qabul qilingan usullar yordamida amalga oshirilib, futbolchilar tomonidan bajarib borilayotgan barcha harakatlar qayd etilib tahlil etildi.

Barcha texnik-taktik harakatlar mos tarzda qayd etish protokollariga tushirilib, natijalar keyinchalik tahlil etildi. Musobaqa faoliyatini pedagogik tadqiq etish ishlarini rasmiy uchrashuvlar, ya'ni Toshkent shahar chempionati musobaqasi doirasidagi uchrashuvlar vaqtida amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. Jamoa futbolchilarining tayyorgarlik mashg'ulotlarini tahlil etish natijalari bir qator qiziqarli xulosalarni shakllantirishga asos bo'ldi. O'rganishlar natijasida, tayyorgarlik jarayonida qo'llanilayotgan yuklamalar turli harakterga ega bo'lib, ko'p hollarda ular musobaqa faoliyati xususiyatlarini to'liq harakterlamasligi aniqlandi. Xususan, ma'lum bo'ldiki, kuzatish ishlarini olib borilgan tayyorgarlik mashg'ulotlarida, ularning asosiy qismini birinchi koordinatsion murakkablik darajasidagi texnik-taktik harakatlar tashkil etdi. Bu toifadagi yuklamalar jami mashg'ulot uchun ajratilgan yuklamalar hajmiga nisbatan 47-57 % tashkil etdi. Mashqlar futbolchilar uchun optimal bo'lgan sharoitlarda ya'ni futbolchi uchun murakkablik tug'dirmaydigan sharoitlarda amalga oshirildi. 23-27 % yuklamalar ikkinchi koordinatsion murakkablik darajasidagi texnik-taktik harakatlarni bajarishga to'g'ri keldi. Bunda aytilganidek futbolchilarning harakatlari o'rta tezliklarda, raqibning yengil ta'qibi ostida yoki umuman ta'qib etilmagan sharoitlarda amalga oshirildi. Mashg'ulotlarda qo'llanilgan yuklamalarning faqatgina 11-17 % raqibning kuchli ta'qibi, bosimi ostida, yuqori tezliklarda, murakkab sharoitlarda amalga oshirildi. Tayyorgarlikning muhim va ahamiyatli bo'lgan bosqichida foydalanilayotgan yuklamalarning asosiy hajmini past koordinatsion murakkablikda bo'layotganligi bu bosqichga mos emasligini anglatadi.

Shu o'rinda musobaqa faoliyatini pedagogik tadqiq etish ishlarini natijalarining ko'rsatishi esa, aksincha, o'rta va yuqori koordinatsion murakkablikdagi sharoitlarda futbolchilar tomonidan bajarilayotgan harakatlarni hajmi, jami harakatlar hajmiga nisbatan 57-66 % tashkil etayotganini ko'rsatdi.

Kuzatish ishlarini olib borilgan uchrashuvlarda jamoaning umumijamoaaviy texnik-taktik harakatlari hajmi (soni) 589-648 TTX tashkil etdi. Samaradorlik ko'rsatkichlari 60-64 % teng keldi. Optimal sharoitlarda (1-KMD) amalga oshirilgan harakatlar hajmi jami harakatlar hajmiga nisbatan 33-42 % tashkil etdi. 2-KMD harakatlar hajmi 35-39 % tashkil etdi. 3-KMD harakatlar hajmi 25-31 % tashkil etdi.

Agarda tayyorgarlik mashg'ulotlarida olingan natijalarni musobaqa faoliyatida olingan natijalar bilan taqqosiy tahlilini amalga oshiradigan bo'lsak, ko'rinib turibdiki, bu vaziyatda

o'zaro mutanosiblik kuzatilmagan. Mashg'ulot va musobaqa parametrlari bir-biriga mos kelmagan. Musobaqa sharoiti futbolchilardan uchrashuvning aksariyat vaqtlarida murakkab ko'rinishdagi xatti-harakatlarni bajarishni taqozo etayotgan bo'lsa, tayyorgarlik mashg'ulotlarida esa, bu jihatga yetarlicha e'tibor qaratilmaganligi ma'lum bo'ladi. Mashg'ulot yuklamalarining xususiyatlari musobaqa faoliyati xususiyatlariga mos emas. Mashg'ulotlarda qo'llanilayotgan yuklamalarning parametrlari, xususan yuklamalarning maxsuslashganligi, koordinatsion murakkablik darajalarining mosligini to'liq ta'minlanilmayotganligi salbiy holat sifatida alohida e'tirof etish kerak. Bu omil o'z navbatida futbolchilar tomonidan bajariladigan texnik-taktik harakatlarning samaradorlik ko'rsatkichlariga ham salbiy ta'sir etishini anglash dardkor.

Kuzatishlar natijalari tahlilini ko'rsatishicha, musobaqa jarayonida bir qator asosiy texnik-taktik harakatlarni bajarilishida yuqori ko'rsatkichlarga ega nuqsonlar kuzatilayotganligi aniqlandi. Deyarli barcha chiziqlarda to'p suruvchi futbolchilarning natijalarida shu holat kuzatildi. Xususan, hujumchilar tomonidan amalga oshirilgan harakatlanayotgan sherikka oldinga to'p uzatish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 51-66 %, raqibni aldab o'tish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 40-65 %, raqibdan to'pni olib qo'yish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 59-67 %, darvozaga zarba berish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 50-58% tashkil etdi.

Yarimhimoyachilar tomonidan amalga oshirilgan harakatlanayotgan sherikka oldinga to'p uzatish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 57-63 %, uzoq masofaga to'p uzatish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 40-58 %, raqibni aldab o'tish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 38-57 %, raqibdan to'pni olib qo'yish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 39-56 %, darvozaga zarba berish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 55-60 % tashkil etdi.

Himoyachilar tomonidan amalga oshirilgan uzoq masofaga to'p uzatish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 46-56 %, harakatlanayotgan sherikka oldinga to'p uzatish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 51-66 %, to'p uchun yakkakurash TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 37-48 %, raqibdan to'pni olib qo'yish TTX nuqsonlar ko'rsatkichi 35-53 % tashkil etdi.

Xulosa va takliflar. Kuzatuv ostidagi jamoaning yillik davri mobaynida amalga oshirilgan tadqiq etish ishlarining natijalari, tayyorgarlik yuklamalarini musobaqa faoliyati xususiyatlariga ko'p jihatdan mos bo'lmayotganligini ko'rsatib berdi. Tayyorgarlik jarayonida qo'llanilayotgan yuklamalar parametrlari musobaqa faoliyati parametrlaridan sezilarli darajada farqlanmoqda. Bu holat futbolchilarni tayyorlashda o'quv-mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirish masalalarida hali yetarlicha muammolar borligini, yechimini kutayotgan ahamiyatli

masalalardan ekanligini ko'rsatmoqda. Yuklamalarni rejalashtirish va mashg'ulotlarda qo'llash noratsional tarzda amalga oshirilmogda. Buning natijasida esa, musobaqa faoliyati jarayonida futbolchilar tomonidan amalga oshiriladigan asosiy texnik-taktik harakatlardan foydalanish vaqtlarida ko'p sonli nuqsonlarga yo'l qo'yilayotganligi kuzatilmogda.

Vaziyatni bunday tus olayotganligining sabablaridan biri sifatida, aynan sport takomillashuvi bosqichida futbolchilarni tayyorlash masalalari bilan bog'liq tegishli tadqiqot ishlarining boshqa yoshdagi, malakadagi va tayyorgarlik darajasidagi futbolchilarni tayyorlashga qaratilgan ishlarga nisbatan juda kam sonli ekanligi bilan ham izohlash mumkin. Ayniqsa, bu borada mamlakatimizda mazkur yoshdagi futbolchilarda olib borilgan tadqiqot ishlarining ulushi juda kamdir. Bu holatlar esa, o'z navbatida sport takomillashuvi guruhi futbolchilarni tayyorlash masalalariga yanada sinchkovlik bilan yondoshuvni talab etadi. Zero, bu yoshdagi futbolchilar professional jamoalarga zahira futbolchilari sifatida xizmat qilishadi va bu bosqichda tayyorgarlikni maqsadli qilib, samarali tarzda tashkil etilishi oldinga qo'yilayotgan vazifalarni to'liqroq yechishga zamin yaratadi.

Yuqori malakaga ega zaxira futbolchilarini tayyorlashga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillardan biri sifatida, mashg'ulot yuklamalari parametrlarini musobaqa faoliyati parametrlariga mos kelmayotganligini o'rganish ishlari ko'rsatib berdi. Shaxsiy olib borilgan tadqiq etish ishlari 16 yoshli futbolchilarda musobaqa faoliyati vaqtida amalga oshiriladigan texnik-taktik harakatlarning yarmidan ko'proq qismini (54-68 %) raqibning kuchli ta'qibi ostida, o'yinchiga nisbatan pressing harakatlari qo'llanilayotgan vaqtlarda, o'rta va yuqori tezliklarda harakatlanish vaqtlarida, raqib yoki bir nechta raqib bilan bo'layotgan yakkakurash vaziyatlarida vaqtida amalga oshirilishi aniqlandi. Mashg'ulotlar jarayonida esa, bunday sharoit va vaziyatlarda amalga oshirilayotgan TTX ulushi 37-44 % atrofida bo'lmoqda ya'ni mashg'ulotlarda maxsuslashgan mashqlarning nisbati kam nisbatlarda qo'llanilmogda. Bu holat esa o'z navbatida futbolchilarda maxsus ko'nikma va malakalarni yetarlicha shakllanishiga to'sqinlik qilishini anglash qiyin emas.

Yuqoridagi holatlar sport takomillashuvi bosqichida shug'ullanayotgan 16-yoshli futbolchilarning tayyorgarlik masalalarini takomillashtirish kerakligini anglatadi va bunda asosiy e'tiborli jihat sifatida aynan tayyorgarlik yuklamalarini rejalashtirish masalalarini ko'rib chiqish hamda kamida musobaqa parametrlariga mosligini ta'minlash zaruriy xoldir. Shu bilan birga mazkur parametrlarni zamon talablariga mosligini ta'minlash istiqboldagi rejalar sifatida baholanishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF 5887-sonli Farmoni. 2019-yil 4-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirishning chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-115-sonli Qarori. 2023-yil 7-aprel.
3. Суворов В.В. Возрастные особенности соревновательной деятельности юных футболистов: Учебно-методическое пособие. – Краснодар, 2000. – 40с.
4. Невмянов Н.А. Специальная подготовка футболистов 15-16 лет с учетом координационной сложности нагрузок: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04: Москва, 1998. 146 с.
5. Shermuxamedov A.T. Maxsus o'yin chidamliligini futbolchilarda aniqlash va baholashdagi o'ziga xos xususiyatlar. T.: Fan-sportga. – 2022. - № 8. – s. 28-30.
6. Shermuxamedov A.T. 2022 yilgi futbol bo'yicha 22-jahon chempionati musobaqasida jamoalar tayyorgarliklarini tadqiq etishdagi zamonaviy yondoshuvlar. T.: O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, 2023, [1/6], 241-244-b.

UO'K:374.0 KBK:74.58 (50'zb) E-59

Saida ERGASHEVA,
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsenti v.b
E-mail: ergasheva.saida99@mail.ru

"Madaniyat va san'at menejment" kafedrasini mudiri, t.f.n T.Fayziev taqrizi asosida

MADANIYAT SAN'AT SOHASI MENEJMENTI FANINI O'QITISH METODIKASI.

Annotatsiya

Ushbu maqolada madaniyat va san'at sohasi menejmentning nazariyasi va uslubiy metodlari ham o'ziga xos xususiyatga ega. Uning nazariy va uslubiy metodlarini ko'rib chiqish, faoliyat ko'rsatish mexanizmining xususiyatlarini tushunishda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, boshqaruv maqsadlarini aniqlash, boshqaruv faoliyati mantiqini tushunish bo'yicha ko'rsatmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Madaniyat, san'at, menejment, metod, maqsad, interfaol, didaktik, ilmiy, o'yin, faoliyat, adabiyot, nazariya, model, texnologiya, sxema, mexanizm, ta'lim, o'qitish ta'lim beruvchi, amaliy ko'nikma, malaka, fan-texnika, taraqqiy, individual ta'lim.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ МЕНЕДЖМЕНТ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ ИСКУССТВА.

Аннотация

В данной статье сфера культуры и искусства теория и методические методы управления также имеют свою специфику. Рассмотрение его теоретических и методических методов имеет большое значение для понимания особенностей механизма функционирования. Это также помогает определить цели управления, сформулировать руководящие принципы для понимания логики управленческой деятельности.

Ключевые слова: Культура, искусство, управление, метод, цель, интерактивное, дидактическое, научное, игровое, деятельностное, литературное, теория, модель, технология, схема, механизм, воспитание, обучение воспитательному, практическому умению, компетентности, научно-техническому, прогрессивному, индивидуальному обучению.

THE METHODOLOGY OF TEACHING THE DISCIPLINE MANAGEMENT OF THE SPHERE OF CULTURE ART.

Annotation

In this article, the sphere of culture and art theory and methodological management methods also have their own specifics. Consideration of its theoretical and methodological methods is of great importance for understanding the features of the mechanism of functioning. It also helps to define management goals, formulate guidelines for understanding the logic of management activities.

Key words: Culture, art, management, method, purpose, interactive, didactic, scientific, game, activity, literary, theory, model, technology, scheme, mechanism, education, teaching educational, practical skills, competence, scientific and technical, progressive, individual learning.

Kirish. Fanning asosiy jihati - madaniyat san'at sohasi menejmenti fanini o'qitish metodikasi boshqaruvning tarixiy, nazariy, ilmiy jihatlari, boshqaruv va rahbarlikka doir allomalar qarashlarini, boshqaruv zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, esse, tezis va maqolalar yozish, metodlardan foydalanish, ijodiy jarayonlarni boshqarish, rahbar psixologiyasi, boshqaruv jarayonlarida qaror qabul qilish, hujjatlar bilan ishlash, madaniyat va san'at muassasalari faoliyatini tashkil etish va boshqarish, rejalashtirish, ish jarayonlarida hisobotlar tayyorlash, sohaga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarni bilish, sohani moliyalashtirish, xalqaro miqyosdagi tadbirlarni tashkil etish va boshqarishdan iboratdir. Madaniyat san'at sohasi menejmenti fani o'z predmeti, metod, nazariyasi va uslublariga egadir. Predmet fanning qaysi sohaga tegishli ekanligini belgilaydi. Nazariya bu sohada ro'y beradigan jarayon va hodisalarning ro'y berish qonuniyatlarini aniqlaydi. Izlanish usullari nazariyadan kelib chiqqan holda kishilar ilmiy va amaliy faoliyati qanday amalga oshirishini ko'rsatib berishi, fanning shu sohasida hodisalarni umumlashtirish va o'rganishning turli vositalari va usullari tizimini ishlab chiqishi lozim.

Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida o'ndan ortiq ta'lim texnologiyalaridan foydalanilmoqda. Ular:

Modul ta'limi texnologiyalari (ilmiy bilimlarni mantiqiy tugallangan modul birliklari asosida o'zlashtirishga xizmat qiladi).

Muammoli ta'lim texnologiyalari (o'quvchining muammoli vaziyatlar bilan ro'para kelishi uchun sharoit yaratish, yechimni topish yo'lida izlanish olib borish, yechim variantlarining to'g'ri, oqilona ekanligini tekshirish yo'lida kichik tadqiqotlarni amalga oshirish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishga jalb qiladi).

Dasturiy ta'lim texnologiyalari (maxsus dasturlashtirilgan, xususan, turli model, texnologik sxemalar bo'yicha dasturlashtirilgan vositalar asosida ta'lim jarayonining tashkil etilishini ta'minlaydi; zamonaviy kompyuter dasturlari ham dasturiy ta'limni tashkil etishga xizmat qiladi; o'z mohiyatiga ko'ra dasturiy ta'lim texnologiyalari o'qitishga yo'naltirilgan (ta'lim beruvchi), amaliy ko'nikma, malakalar hosil qiluvchi, nazorat, tahlil va baholovchi dasturlar kabi guruhlanadi; misol uchun ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan elektron monitoring o'quvchilar faoliyatini nazorat qiluvchi dastur sanaladi).

Tabaqalashtirilgan ta'lim texnologiyalari (o'quvchilarning yosh, psixologik xususiyatlari, fiziologik imkoniyatlari, shuningdek, bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish darajasiga ko'ra tabaqalashtirilgan-murakkablik darajasi turlicha bo'lgan, bilimlar, o'quv topshiriqlarining oddiydan murakkabga o'sib borishini ta'minlovchi dasturlar bo'yicha turli guruhlarga jalb qilinishini anglatadi).

Individual ta'lim texnologiyalari (o'quvchining individual xususiyatlarini rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarishni ta'minlashga xizmat qiladi; mazkur ta'lim texnologiyalari o'quvchiga individual yondashishni taqozo qiladi; unga ko'ra o'qituvchi kasbiy faoliyatini o'quvchining individual xususiyatlari, ichki imkoniyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan dastur bo'yicha tashkil etadi).

Masofaviy ta'lim texnologiyalari (bir nuqtadan turib, tizim, tarmoq yoki lokal axborot tarmoqlari orqali o'quv mashg'ulotini ko'plab nuqtalarga uzatilishini ifodalaydi; mazkur ta'lim texnologiyalari yordamida videomuloqot, videokonferensiya, onlayn ta'lim, "Mahorat darsi" tashkil etiladi).

Interfaol ta'lim texnologiyalari. "Interfaol" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilganda lug'aviy jihatdan o'zaro (birgalikda) harakat qilmoq ma'nosini anglatadi

O'yin texnologiyalari. Shaxs sifatlarining tarkib topishida faoliyat, jumladan, mehnat, ta'lim, o'yin faoliyati yetakchi o'rin tutadi. Masalan, ishtirokchi o'yinda umumiy talablarga bo'ysunishga o'rganadi. O'yin harakatlarining mazmunini tushuna boradi. O'yinlar jarayonida tashabbuskorlik shakllanadi.

O'yinli texnologiyalarning maqsadlari: Didaktik: dunyoqarashni kengaytirish, bilish faoliyati; bilimlarni amaliyotda qo'llash; ma'lum ko'nikma va malakalarni shakllantirish. Tarbiyaviy: o'quvchida mustaqillikni, irodani tarbiyalash; ma'lum munosabat, axloqiy, estetik yo'nalishlarni shakllantirish, hamkorlik, jamoa bilan birlashish, muloqotga kirishuvchanlikni tarbiyalash. Rivojlantiruvchi: diqqat, xotira, nutq, tafakkur, taqqoslash ko'nikmalari, empatiya, refleksiya, optimal yechimlarini izlab topish ko'nikmalarini, o'quv faoliyatiga nisbatan motivatsiyani rivojlantirish. Ijtimoiylashtiruvchi: o'quvchilar ongiga jamiyat normalari, qadriyatlarini singdirish, muhitga moslashish, o'z-o'zini boshqarish, muloqotga o'rgatish, psixoterapiya. Mashg'ulot jarayonida o'yin shakli o'yin usullari va vaziyatlari orqali tashkillanadi. Ular ta'lim oluvchilarni o'quv arayoniga undovchi vosita vazifasini bajaradilar. Bunda ta'limiy maqsad o'yin masalasi sifatida qo'yiladi; o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi; o'quv materiali o'yin vositasi sifatida qo'llaniladi; bellashuv elementi olib kiriladi; didaktik masalani yechilishi o'yin natijasi bilan bog'lanadi. Pedagogik o'yinlar didaktik maqsadi, tashkiliy strukturasi, turli yoshdagi o'quvchilarga mos kelishi, mazmuni bo'yicha bir-biridan farqlanadilar

Jarayonning o'ziga xosligini hisobga olgan holda, ma'lum bir metodlar guruhi qo'llanildi: tanishuv, bilishga doir metodlar: suhbat, ma'ruza, munozara, motivatsion dialog, milliy va umummadaniyatga doir faoliyatni modellashtirish; faoliyat va xulqatvorni rag'batlantirish metodlari: illyustratsiya, demonstratsiya, dramalashirilgan o'yinlar, mashq, faoliyatni rag'batlantirish metodlari, guruhiy o'quv loyihalarini bajarish, xulq-atvorni refleksiylash metodi;

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Quyida ayrim metodlarni qo'llash namunalari keltirib o'tamiz. Debat-qandaydir majlis yoki yig'ilishlarda o'zaro fikr almashish jarayonini ifodalaydi. Zamonaviy sharoitda debatlaridan muayyan mavzu, masala yoki muammo yuzasidan biror qarama-qarshi fikr, turli nuqtai nazar va fikr-mulohazalarni ifodalash orqali bahs tashkil etish maqsadida foydalanilmoqda. San'atga oid bilimlar yuzasidan qo'llaniladigan debatlar ta'limiy-tarbiyaviy maqsadlarni ifodalay olishi kerak. Debatlarni tayyorlash va o'tkazish quyidagi bosqichlarga asoslanadi:

1. San'atga oid bilimlar aks etgan masala yoki mavzular aniqlanadi.

2. Debat mavzusining oldindan ishtirokchilarga yetkazilishi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollarga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. //Xalq so'zi gazetasi. 2017-yil 16-yanvar, №11.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021– B 464.
3. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – Toshkent: 2021. O'qituvchi. – B. 184
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 26-maydagi PF-6000-son Farmoni
5. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to'g'risida". 2021-yil 20-yanvar. O'RQ-668-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-sonli qarori
7. Bulatov S.B. Psixologo-pedagogicheskiye osobnosti formirovaniya Moskva
8. Andreyev A.L. Kompetentnostnaya paradigma v obrazovanii: opit filosofsko-metodologicheskogo analiza // Pedagogika: nauchno-teoreticheskiy jurnal // red. V.P.Borisenkov, V.O.Kutev. – 2005.–№4.–c19-27.
9. Haydarov A. "Madaniyat va san'at sohasini boshqarish asoslari". O'quv qo'llanma -T.: "Kamalak" nashryoti. 2019-y. 232 b.
10. Haydarov A. Madaniyat – milliy yuksalish poydevori. Usuliy qo'llanma – Toshkent: Oltin meros press.

3. O'quvchilar jamoasi ikki guruhga bo'linadilar va har bir guruh tanlangan mavzu bo'yicha bir-biriga zid bo'lgan yechimni bayon etadilar.

4. Kichik guruhlar vakillari o'zlari tomonidan ifodalangan yechimlarning to'g'riligini dalillar, hayotiy misollar bilan isbotlaydilar.

5. Guruhlar o'z pozitsiyalari (muammo bo'yicha taklif etgan yechimlar)ni yetakchilari yordamida himoya qiladilar. Guruhlarning yetakchilari yechimning to'g'riligini navbatma-navbat himoya qiladilar.

Debatlarning o'quvchilar uchun qiziqarli bo'lgan mavzu yoki muammolar bo'yicha o'tkazilishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, tarbiyaviy samaradorlikni ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Metodologik funksiyasini qo'llash tadqiqot metodlarini qiyoslash, chog'ishtirishga, ilmiy izlanishning tamoyillari va yondashuvlarini aniqlashga yordam beradi. Ma'ruzaning tarbiyalovchilik funksiyasi o'qitish jarayonida san'atga oid bilimlar va axborotlarga hissiy baho berish munosabatlarini uyg'otish, qiziqishlarini o'stirish, mantiqiy fikrlash va isbotlashni oydinlashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Tahlil va natijalar. Madaniy muhitning o'ziga xos xususiyati shunda, boshqaruv usullari maqsad va vazifalarga erishishga qaratilgan, axborotni tahlil qilishga asoslangan va mumkin bo'lgan variantlardan tanlab olingan amaliy harakatlar usullari, uslublari ekanligidir.

Madaniyat san'at sohasi menejmenti fanini o'qitish metodikasi nafaqat ijtimoiy-madaniy muhit, balki turli bilim sohalarida qo'llaniladigan umumiy ilmiy usullar ham, maxsus metodlar ham mavjud. Umumiy ilmiy usullarga, masalan, tizimli, kompleks, tarixiy usul, shuningdek, modellashtirish, sotsiologik tadqiqot va boshqalar tamoyillaridan foydalanish kiradi. Ijtimoiy-madaniy muhitda menejmentning vazifalari, tamoyillari va funksiyalarining ko'p qirraliligi tufayli o'ziga xos mohiyatga va xususiyatga egadir. Uning ijodiy jarayondagi boshqaruv usullari juda xilma-xildir. Iqtidorni, ijroni baholash, muammoning mohiyatini tahlil qilishda katta yordam beradi. Menejmentning yaxshi va xorijiy boshqaruv usullarini tanlagani eng maqbuldir. Shuning uchun madaniy muhit menejmentida ilm-fan sohasidagi yutuqlar aynan uning fundamental tadqiqotlar yo'nalishida qo'lga kiritilganini hisobga olib, uni teran o'rganishimiz va doimiy statistik tahlillar bilan taqqoslashimiz zarur. Bu ijtimoiy-madaniy muhit menejmentining mohiyatidir.

Xulosa va takliflar. Madaniyat san'at sohasi menejmenti fanini o'qitish metodikasi bu o'yinlarning hammasi «mumkin bo'lmagan joyda bo'lish»ga, ichki «jamg'arma» yaratishga ohanglar, harakatlar, imo-ishoralar, qarashlar, holatlar paydo qilishga imkon yaratadi. Ishtirokchilar bu mashg'ulot haqida nima deb o'ylaydilar. Ular o'zlarini erkin va qulay his qilishdimi? Bu mashg'ulot orqali ishtirokchilar o'zlarini muomala usullariga o'rgatilayotganliklariga va faolliklari sezilarli oshayotganiga shubha qilmaydilar.

Durbek ESHBEKOV,
O'zDJTU tayanch doktoranti
E-mail: d.eshbekov@mail.ru

O'zMU professori v.b, t.f.n A.Xoliqulov taqrizi asosida

DAVLAT BOSHQARUVIDA PARLAMENT INSTITUTINING O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada davlat boshqaruvining alohida tizimi bo'lgan parlamentarizm masalalari tuzilmaviy va funksional jihatdan hokimiyatlar bo'linishi, qonun ustuvorligi hamda parlamentning yetakchi roli bilan xalq to'liq hokimligini konstitutsiyaviy mustahkamlashni amalga oshirish tamoyillariga asoslanadi. Ta'kidlash joizki, aksariyat zamonaviy davlatlarning xalq suvereniteti nazariyasiga asoslangan davlat hokimiyatini amalga oshirishning konstitutsiyaviy mexanizmidan parlamentning o'rni va ahamiyati mazkur oliy vakillik kollegial organlari faoliyatining qonunchilik asoslarida o'z ifodasini topgan. Qonunchilik bazasining rivojlanishi parlament huquqining shakllanishiga olib keladi. Shunday qilib, parlamentarizm bugungi kunda qonun chiqaruvchi hokimiyatning murakkab tuzilmasi, ko'p funksiyali quyi tizimi va tarmoqlangan siyosiy tizimning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Parlament, davlat boshqaruvi, davlat boshqaruvi funksiyalari, parlament nazorati, suverenitet.

ИНСТИТУТ ПАРЛАМЕНТА В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

В статье вопросы парламентаризма - отдельной системы государственного управления - основаны на принципах структурного и функционального разделения властей, верховенства закона, конституционного закрепления полноты народной власти при ведущей роли парламента. Следует отметить, что роль и значение парламента в конституционном механизме реализации государственной власти, основанном на теории народного суверенитета большинства современных государств, выражается в правовой основе деятельности этих высших представительных коллегияльных органов. Развитие законодательной базы приводит к формированию парламентского права. Таким образом, парламентаризм сегодня представляет собой сложную структуру законодательной власти, многофункциональную подсистему и компонент разветвленной политической системы.

Ключевые слова: Парламент, государственное управление, функции государственного управления, парламентский контроль, суверенитет.

INSTITUTE OF PARLIAMENT IN STATE ADMINISTRATION PLACE AND SIGNIFICANCE

Annotation

In the article, the issues of parliamentarism, a separate system of state administration, are based on the principles of structural and functional separation of powers, the rule of law, and the constitutional strengthening of the people's full power with the leading role of the parliament. It should be noted that the role and importance of parliament in the constitutional mechanism of state power implementation based on the theory of people's sovereignty of most modern states is expressed in the legal basis of the activities of these higher representative collegial bodies. The development of the legislative framework leads to the formation of parliamentary law. Thus, parliamentarism today is a complex structure of legislative power, a multifunctional subsystem and a component of a branched political system.

Kirish. Davlat hokimiyati tizimida qonun chiqaruvchi organ siyosiy manfaatlarini amalga oshirish vositasiga aylanmoqda. Parlamentarizm konstitutsiyaviy amaliyotining rivojlanishi natijasida jahon mamlakatlari amaliyotida hukumatni shakllantirish, unda parlamentning ishtirokini kuchaytirish, parlament nazoratining yangi shakl va uslublarini ishlab chiqish orqali hukumat faoliyati ustidan samarali nazorat o'rnatish, parlament oldida hukumatning javobgarligi kuchayib borishi hamda parlament va hukumat munosabatlarining huquqiy tabiati o'zgarishi bilan bog'liq jarayonlarga muhim ilmiy-amaliy ahamiyat berilib tadqiqot yo'nalishi sifatida alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning parlamentimiz haqidagi "Parlamentimiz jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha yangi Milliy dasturni yaratishda bosh-qosh bo'lishi maqsadga muvofiq, deb hisoblayman"[1] deb aytdi fikrlari parlamentning nafaqat qonun ijodkorligida balki davlatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlarning tashabbuskori ham ekanligini bildiradi.

Ma'lumki, "parlament" so'zi qadimgi fransuzcha "parlement" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, so'zma-so'z tarjimai "so'zlash joyi" demakdir. Parlament "fikrni ifodalash va shu orqali davlat siyosatiga ta'sir o'tkazish joyi bo'lib kelgan" [2].

Davlat hokimiyati (davlat boshqaruvi) - davlat organlari faoliyatining qonun hujjatlarida belgilangan shakl va usullar orqali amalga oshiriladigan hamda jamiyatda demokratik rejim

yaratishga, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishga, alohida ijtimoiy munosabatlar tizimi fuqaro va samarali davlat boshqaruvi va nazoratini ta'minlashga qaratilgan. Bu ijtimoiy munosabatlarga ta'sir qilishning o'ziga xos maqsadlari, funksiyalari va huquqiy vositalariga ega bo'lgan davlatning kuchi. Davlatning xilma-xil va ko'p sonli funksiyalari ham maxsus davlat organlarining mavjudligi, ham ular jamiyatga, davlatning o'ziga, farovonligi va xavfsizligi davlat faoliyatining asosiy maqsadi bo'lgan fuqarolarga ta'sir ko'rsatishning maxsus shakllari va usullari bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Davlat boshqaruv shaklini aniqlash mezonlaridan biri sifatida parlamentning qonunchilik vakolatlari xorijiy mamlakatlar konstitutsiyaviy huquqida qonunchilik kompetensiyasi bo'yicha quyidagi uch turga bo'linadi:

1) mutlaq aniq - qonun qabul qilinishi mumkin bo'lgan masalalar doirasi chegaralanmagan davlatlar (Buyuk Britaniya, Gresiya, Polsha); 2) nisbatan cheklangan - qoida tariqasida, federatsiya sub'yektlari yoki avtonom birliklarning qonunchilik vakolati mavjudligi (AQSH, Hindiston, Ispaniya);

mutlaq cheklangan - konstitutsiyada qonunchilik vakolati masalalari doirasi qat'iy belgilangan (Fransiya, Portugaliya) [3].

Ma'lumki, zamonaviy parlament bir vaqtning o'zida shakllanmagan, u dolzarb ijtimoiy munosabatlardan kelib chiqadi va o'ziga xos moslashuvchanligi bilan ajralib turadi, o'ziga xos rivojlanish bosqichlari va milliy tuslariga ega. Parlament

siyosatshunoslikka davlat hokimiyatining bir jihatini, ya'ni qonun chiqaruvchi funksiyasini aks ettiruvchi va shu orqali jamiyatda hokimiyatlar bo'linishini o'rnatuvchi tushuncha sifatida kirib keldi. Binobarin, davlat hokimiyati sirining ochilishi davlat qonunlari qabul qilinishidan oldin erkin so'zlash, dalillarni va qarshi dalillarni omma oldida muhokama qilish huquqini tan olish orqali davlat boshqaruvida butun bir inqilobni anglatardi.

Shunday qilib, parlamentarizmni shaxsiy hayotdan jamoat hayotiga o'tishning tarixiy shakli sifatida ko'rib chiqish mumkin, ya'ni, siyosiy sub'yekt va kuchsiz shaxsni siyosiy huquqlarga, birinchi navbatda jamiyatda hokimiyatni tanlash huquqiga ega inson fuqarosiga aylantirish jarayoni sifatida qaraladi.

Tahlil va natijalar. Nazariy nuqtai nazardan parlamentarizmni uch jihatda ko'rib chiqish mumkin:

1) parlamentning institut sifatidagi zaruriyatini va uning ijtimoiy vazifalarini ilmiy asoslash vazifasini bajaradigan g'oyaviy-nazariy konsyepsiya;

2) hokimiyatlar bo'linishi mavjud jamiyatda vakillik va qonun chiqaruvchi hokimiyatning birligini o'zida mujassam etgan haqiqiy siyosiy-huquqiy institut;

3) parlament vakolatini kengaytirish va parlament hukumatini shakllantirishning alohida holati, ya'ni, aslida bu tushuncha ijro hokimiyatining ma'lum bir turiga nisbatan qo'llaniladi. (bu holat parlamentni respublikaga xosdir).

Shu nuqtai nazarga ko'ra, parlamentarizmning davlat tuzumining boshqa turlaridan ajralib turadigan asosiy mezon parlamentning ustunligidir. Faqat parlament ustunligi sharoitida parlamentarizm mavjud bo'lishi mumkin va bu holda hokimiyatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tarmoqlari o'rtasidagi raqobat istisno qilinadi. Va faqat bu holda milliy darajadagi xalq vakillarining birligini ta'minlash mumkin. Shunday qilib, vakillik hokimiyatni amalga oshirish jarayonida vakillik sub'yektlarining munosabatlari orqali ko'rib chiqiladi. Muallifning fikricha, bu xulosa nafaqat vakillik xususiyatlarini aniqlab beradi, balki, vakillik mexanizmi faoliyatining muhim tomonini ifodalaydi, garchi uni tugatmasa ham.

Ma'lumki, parlamentarizmning tarixiy muhim vazifasi hukmdor hokimiyatini cheklash va uni cheklovchi mexanizmlarni yaratish edi. Hukmdorning ayrim qaror va farmonlarini (yangi soliqlar, armiyaga olish va hokazo) parlament tomonidan majburiy tasdiqlanishi sharti, bundan keyin parlament tomonidan qabul qilingan qonunlarning hukmdor tomonidan majburiy bajarilishi buning vositasi edi. Parlamentning cheklovchi roli bilan bir qatorda uning vakillik funksiyasi ham asta-sekin rivojlanib bordi, manfaatlarni siyosiy ifodalash imkoniyati, keyin esa umumiy saylov huquqini izchil o'rnatish orqali vakillik manfaatlarning ijtimoiy bazasi kengaydi. Burjua inqiloblaridan keyin vujudga kelgan respublika parlament tizimlari parlament suvereniteti g'oyasini va qisman amaliyotini vujudga keltirdi.

Parlament suvereniteti haqidagi ta'limot klassik parlamentarizm mamlakati – Angliyada rivojlangan. Angliyada konstitutsiyaviy monarxiya uchta hokimiyatning (qiro, Lordlar palatasi va Jamoatlar palatasi) mavjudligini nazarda tutganligi sababli, ularning har biri muhim vakolatlariga ega edi, shuning uchun parlament suvereniteti konsepsiyasi bir-biridan farq qiladigan vakolatlarni yagona hokimiyatga birlashtirishga qaratilgan oliy kuch edi. O'sha davrdagi barcha oldingi va mavjud suverenitet nazariyalari kabi parlament nazariyasi ham suverenitetni davlatning haqiqiy kuchi deb hisobladi. Hozirgi vaqtda Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya Birlashgan Qirolligi parlamenti Buyuk Britaniya va qirollik dengizi hududlarida oliy qonun chiqaruvchi organ hisoblanadi. U Britaniya monarxi tomonidan boshqariladi, lekin uning bir qismidir. Parlament ikki palatali bo'lib, Lordlar palatasi deb ataladigan yuqori palatadan va Jamoatlar palatasi deb ataladigan quyi palatadan iborat. Lordlar palatasi saylanmaydi, lekin ruhoniy lordlar, vaqtinchalik lordlar (tengdoshlar) va murojaat lordlarini o'z ichiga oladi, ularning ko'pchiligi o'z hokimiyatini parlamentdan meros qilib oladi. Parlament qadimgi qirollik kengashidan rivojlangan. Nazariy jihatdan, hokimiyat parlamentdan emas, balki parlamentdagi qirolichadan keladi. Ko'pincha faqat parlamentdagi qirolicha oliy hokimiyat ekanligi aytiladi, garchi bu juda ziddiyatli bayonotdir. Hozirda hokimiyat

ham demokratik yo'l bilan saylangan Jamoatlar palatasidan keladi; Jamiyatda monarx vakillik qiluvchi shaxs sifatida qaraladi va Lordlar palatasining vakolatlari sezilarli darajada cheklangan.

Britaniya parlamenti ko'pincha "barcha parlamentlarning onasi" deb nomlanadi, chunki ko'plab mamlakatlarning qonun chiqaruvchi organlari, ayniqsa, Britaniya Hamdo'stligiga a'zo mamlakatlar uning modelida yaratilgan. Ammo Britaniya parlamenti eng qadimgi emas, hech bo'lmaganda Islandiya parlamentidan keyin ikkinchi o'rinda turadi [3].

O'z nazariyasida J.J. Russo qonun chiqaruvchi hokimiyat bilan bir qatorda ijro etuvchi hokimiyatni ham ajratib turadi, uning fikricha, qonun chiqaruvchi yoki suveren sifatida butun jamiyatga tegishli bo'lishi mumkin emas. Qonun chiqaruvchi suveren bo'lib, uning barcha harakatlari faqat qonunlar bo'lishi mumkin bo'lganligi sababli, ijro etuvchi hokimiyat hukumatga tegishli bo'lib, u faqat qonun bo'lmagan xususiy aktlarda ifodalanadi. "Ijtimoiy shartnoma" muallifi sifatida u hukumatni hech qanday tarzda suveren bilan aralastirib yubormaslik kerakligini alohida ta'kidladi: bu faqat uning irodasini bajaruvchidir. Shunday qilib, u suveren va hukumat o'rtasida keskin chegara chizadi [4].

Hukumatni tashkil etish usulini aniqlash uchun J.J. Russo boshqaruvning uchta shakli haqidagi ta'limotni ishlab chiqdi, uni demokratiya, aristokratiya va monarxiya deb ataydi. Ijtimoiy shartnoma muallifining fikricha, demokratik hukumat barcha fuqarolardan, aristokratik hukumat oz sonli fuqarolardan, monarxiya hukumati esa bir kishidan iborat. Aynan shu tor ma'noda Russo "demokratiya" tushunchasidan foydalanadi. Va bunday hukumatga ega bo'lgan davlatda suveren va hukumat bir-biridan ajralmas va aslida davlatda bunday hukumat mavjud emasligi sababli, u demokratik hukumatga keskin qarshi chiqadi va demokratiya: "Agar biz bu atamani aniq ma'nosida olsak, haqiqiy demokratiya hech qachon mavjud bo'lmagan va bo'lmaydi" (o'sha erda) haqiqatni amalga oshirish imkoniyatiga shubha qiladi.

Boshqa boshqaruv shakllariga kelsak – aristokratik va monarxiya, demak, uning fikricha, bu ko'plab omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Faqat bir narsa muhim – hukumat o'z manfaatlaridan emas, ko'pchilikning manfaatlaridan kelib chiqib ish tutishi kerak. Aslida, bu aristokratiyada yaxshiroq erishiladi. Monarxiyada xususiy iroda boshqa barcha irodalarni osongina hukmronlik qiladi va shuning uchun respublikani despotizmga aylantirish imkoniyati juda katta.

Qolaversa, xalq yig'ilib, bir paytlar davlat tuzumini o'rnatishi, qonunlar to'plamini sanksiyalashi yoki doimiy hukumat o'rnatishi yetarli emas. Uchrashuvlarning ma'lum bir davriyligi zarur: ma'lum bir kunda odamlar qonunga muvofiq chaqirilishi va buning uchun hech qanday rasmiyatchilik bo'lmasligi kerak. Xalq suveren organ sifatida yig'ilgach, hukumatning barcha yurisdiksiyasi to'xtaydi. Suveren hokimiyatni tortib olishning oldini olish uchun Hukumat vakolatiga ega bo'lsa, bunday yig'ilish ikki masala bo'yicha ovoz berish bilan boshlanadi: birinchisi – "Mavjud boshqaruv shaklini saqlab qolish suveren uchun ma'qulmi?", ikkinchisi – "Xalq hukumatni hozir ishonib topshirilganlar qo'lga topshirishi ma'qulmi?".

Uning ijtimoiy shartnoma va xalq suvereniteti haqidagi ta'limotiga ko'ra, oliy hokimiyat xalqqa tegishli. Xalqning ustunligi ijtimoiy shartnoma orqali tabiiy qonunga asoslanadi. Binobarin, tashkil etilishi qonunlar bilan tartibga solinadigan ijro etuvchi hokimiyatdan farqli o'laroq, oliy hokimiyat faoliyatini pozitiv huquq bilan cheklab bo'lmaydi. Amalda xalq suvereniteti tamoyili o'zining asosiy qonunlarida (rasmiy huquqiy nuqtai nazardan) erkinlik, adolat va demokratiya tamoyillarini e'lon qiladigan va mustahkamlovchi har qanday davlatning o'ziga xos xususiyatiga aylanadi. Shakllanish, malaka, parlamentlar faoliyati va ularning ikkinchi palatalari, boshqa narsalar qatori, xalq suvereniteti nazariyasiga asoslanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilish mumkinki, zamonaviy parlament – o'zining mustaqil pozitsiyasiga ega bo'lgan, faqat parlament faoliyati bilan shug'ullanuvchi a'zolari (deputat va senatorlar) parlament fraksiyalari mavjud bo'lgan hamda oliy yuridik kuchga ega bo'lgan eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlarni qabul qilishda monopoliy huquqqa ega organdir.

Keyinchalik parlamentarizmning mohiyati mansublikda namoyon bo'ldi. Oliy hokimiyat parlamenti, parlament suvereniteti g'oyasida Parlamentarizmning mazmun-mohiyati hukumat tizimining parlament oldidagi hisobdorligi va hukumatlarning parlament oldidagi mas'uliyatida ham namoyon bo'ladi. Hokimiyat taqsimoti tizimida parlamentarizmning mohiyati parlamentga konstitutsiya bilan kafolatlangan hokimiyat

vakolatlarini amalga oshirish sifatida namoyon bo'ladi, parlament esa hokimiyatning boshqa institutlarining xuddi shunday konstitutsiyaviy kafolatlari bilan hisoblashishga majbur. Parlamentning qonun chiqaruvchi vakolatlari konstitutsiyaviy sud nazorati ostida bo'lib, u konstitutsiyaviy normalarning muvofiqlik nazoratini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Шавкат Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тарққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Тошкент - «Ўзбекистон»-2017.-10 б.
2. Кудратхўжаев Ш.Т. Ўзбекистонда профессионал парламент тизимининг сиёсий институт сифатида шаклланиши ва ривожланиши истиқболлари. – Tashkent: 2005. – Б. 16.
3. Х.С.Хайитов, Э.О.Қодиров. Парламент ва ҳукуматнинг ўзаро муносабатлари: киёсий-хуқуқий таҳлил. – Tashkent: 2015. – Б. 16.
4. Парламент Великобритани. https://ru.wikipedia.org/wiki/Парламент_Великобритании 2020.
5. Жан-Жак Руссо Трактаты. - Москва:1969.
6. Шавкат Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз Тошкент - «Ўзбекистон» - 2016
7. «Сиёсий партиялар тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрь конуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. - 1997
8. Миракулов М. Парламент ва жамоатчилик назорати: унинг моҳияти ва аҳамияти // Нуқуқ ва бurch. – 2006.– №2. – Б.28.
9. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси – www.lex.uz, 03.03.2020 й., 06/20/5953/0246-сон.

Farrukh YULDASHEV,

Department of Philosophy, Fergana State University senior teacher Doctor of Philosophy in Philosophy (PhD)

Andijan State University based on F. Yuldasheva's review

IJTIMOIY HAYOTDA YOSHLAR EHTIYOJ VA MANFAATLARINI O'RGANISHNING FALSAFIY JIHATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada axborotlashgan jamiyatda yoshlar faoliyatidagi ehtiyoj va manfaatlar uyg'unligini tadqiq qilish, ehtiyoj va manfaatlar uyg'unligining konseptual asoslari hamda ijtimoiy-falsafiy jihatlarini ochib berish, axborot kurashi makonida yoshlar ehtiyoj va manfaatlarini ta'minlashdagi ziddiyatlar, jamiyatni zamonaviylashtirish va fuqarolik jamiyatini qurish jarayonida ehtiyoj va manfaatlar musharakligini ta'minlash yo'llari asoslangan.

Kalit so'zlar: Jamiyat, axborot, bilim, ehtiyoj, maqsad, manfaat, uyg'unlik, dialektika, yoshlar faoliyati, globallashuv, axborotlashgan jamiyat.

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ И ИНТЕРЕСОВ МОЛОДЕЖИ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

В данной статье проведено исследование гармонии потребностей и интересов в деятельности молодежи в условиях информационного общества, раскрытие концептуальных основ и социально-философских аспектов гармонии потребностей и интересов, конфликтов в обеспечении потребностей и интересов молодежи в пространстве информационной борьбы, общности потребностей и интересов в процессе модернизации общества и построения гражданского общества на основе средств обеспечения.

Ключевые слова: Общество, информация, знание, потребность, цель, интерес, гармония, диалектика, активность молодежи, глобализация, информационное общество.

PHILOSOPHICAL ASPECTS OF STUDYING YOUTH NEEDS AND INTERESTS IN SOCIAL LIFE

Annotation

This article studies the harmony of needs and interests in the activities of young people in the information society, revealing the conceptual foundations and socio-philosophical aspects of the harmony of needs and interests, conflicts in meeting the needs and interests of young people in the space of information struggle, the commonality of needs and interests in the process modernization of society and building a civil society on the basis of means of provision.

Key words: Society, information, knowledge, need, goal, interest, harmony, dialectics, youth activity, globalization, information society.

Introduction. Democratic reforms and modernization processes carried out in the new stage of development of the society are primarily aimed at the interests of young people, improving their life and livelihood, appreciating their work, and satisfying their needs. It is important to study the natural, physiological, psychological, material-economic, legal-ideological and spiritual-ethical aspects of human needs and interests in scientific research. As a result of acceleration of globalization and informatization processes in the world, formation of an information society with information and knowledge is being observed. In philosophical studies of the world, socio-philosophical issues of informational, virtual, ethical and aesthetic needs, the issue of communicative and informational interests, as well as the struggle for the information space, actions aimed at occupying the minds of young people, conflicts that are formed on the basis of conflict of interests, research on contradictions and development of new mechanisms research is being conducted. In the researches of the scientists of Western countries, more attention is paid to the study of interest and need, the features of its formation. In the creations and works of Eastern thinkers, it is possible to find that the issues of justice, truth, ideals of the perfect person, and their harmony with the interests and needs of the individual, the nation, are covered in the formation of the worldview of a perfect person. A general theoretical analysis of human needs is based on a dichotomous delimitation, regardless of whether their natural and social manifestations divide them into natural-social types. In such an analysis, various material and spiritual needs can be highlighted as social needs, including economic, moral, intellectual, aesthetic, political and other needs. However, when social needs are considered at the level of a special sociological theory, it is self-evident that they can be

characterized as "special social" needs, different from their economic, moral, and aesthetic types.

Materials and methods. The concepts of need and interest or interest are comprehensive and include the stages of formation and development, from satisfying the physiological needs of people to their social needs. These social needs were the reason for the origin of the production method in a certain period, and in another period, it is manifested in the form of socio-political, spiritual need. The material and spiritual needs of society members determine the direction of the historical process as the driving force of development. No matter how the need develops, it expresses the roots of the mentality of a certain people or nation, their national interests. The fact that the new stage of development of Uzbekistan is being carried out on the basis of the noble idea "from national revival to national rise" indicates the process of changes and reforms in the society. In building a humane mature society based on democracy and social justice, the correct and effective organization of youth work on the basis of achieving high goals in this process has become one of the urgent tasks today. "Building a modern and attractive image of our country, New Uzbekistan has become the main goal of our compatriots"[1]. The formation of a person's worldview takes place through his activity in society, his desire for innovation, and self-confidence. This, in turn, motivates each person to act through the feeling of self-interest, to do something, to satisfy his needs. There is no sector in society that is not connected with young people, that is not part of their life. The need to study the needs and interests of young people requires organizing a sincere communication process with young people, listening to their problems, learning, and talking openly with young people. As the head of state Sh.Mirziyoev said: "In order to ensure human benefits, first of all, it is necessary to communicate with people,

people, to know their pains and worries, dreams, life problems and needs well"[2].

Results and discussion. In the implementation of these tasks, first of all, human interests are monitored and studied. Human interests are formed over the years and are manifested together with the interests of society and people. In this process, every person should have an idea about the essence, structure, laws and stages of development of the society, the internal and external policies of the state, their importance, the necessity of reforms, the activities, goals and tasks of the people, follow them and draw appropriate conclusions. Studying the real needs of young people and assessing their interests is also an important factor in realizing their interests. In the everyday life of young people, the culture of reading books and the formation of the culture of using information in the context of globalization are of great importance. Thoughts about needs are observed in the teachings of ancient philosophers. In particular, in Aristotle's "Ethics of Nicomachean", need is shown as a blessing, want, pursuit of wealth, desires, eating and drinking, satisfying thirst[3]. The Russian researcher S.G. Vorkachev analyzed the views of ancient philosophers and concluded that reflecting needs as an incentive to achieve happiness, states of satisfaction with life activities such as happiness, can be filled with various activities, expressed by many interests, needs of a person, motives, desires, goals, that determines how to feel it, states that fullness - all desires - consists of a "measure of value"[4]. It can be understood that in ancient times, desires, inclinations and goals directly expressed human needs. Another scientist, T.Ya.Silvestrova, analyzed the spiritual-ethical, socio-economic factors of need. Human life is spent in processes directly related to the realization of various needs. When a person comes into contact with society, he matures by satisfying his spiritual-ethical and socio-economic needs, which are important among needs. The scientist said: "Need and interest are manifested and implemented by human activity. Labor is the main source of satisfaction of needs"[5]. According to G. B. Svyatokhin's work: "Benefit - a person's attention is focused on a certain process, object and is based on a need. A need is a need for something. If this condition shows a physiological or biological need of the organism, then the need is called a physiological or biological need. If it is related to the issues of the individual's social existence (making special decisions, mutual relations, owning one's own thoughts and views in society), it is treated as social needs. If a person needs "spiritual food", a spiritual need arises"[6]. states that.

Philosophical literature writes that human needs and interests are objectively determined (whether a person realizes them or not) and is expressed as a philosophical concept. In classifying needs, A.Mukhtorov approaches the fundamental and important foundations of society from the point of view of nature, society, man, economy, property, people, nation, social group, spirituality, labor, state interests[7]. In his studies, the main factor in the formation of the idea and ideology of national independence was the dialectic of needs and interests. Also, the relationship of ideas and ideology with needs and interests in the system of social relations, the problems of need formation in the development of the national idea, the issues of rational need and interests in the emergence of the idea of a free person and the ideal of a perfect person are analyzed. In scientific studies, the characteristic of its satisfaction is mentioned as an important sign of a need. According to Ibrakhim Karimov, meeting individual needs" is the most important sign of its implementation[8]. A.Begmatov essentially explains this idea as follows: "a need is a relationship to things-events in existence arising from the state of an organism or system"[9]. From the definitions given to the need and the opinions explaining their nature, it is known that the need is a manifestation of natural necessity and human inner desire. However, some literature does not pay enough attention to this feature of the need. In the encyclopedic dictionary of "Philosophy" it is defined as "a natural characteristic that appears on the basis of human needs; It is defined as a condition that expresses that a living being is dependent on the obvious conditions of life»[10]. In our opinion, the above-mentioned aspect of satisfaction of the need is not sufficiently disclosed here. In the explanatory dictionary of the Uzbek language, need is first

of all in everyday life "demand for something; meaning need, necessity, necessity"[11], it is emphasized that it is closely related to the work and activity of human life. Recognizing that a need is a natural characteristic, a state, we would like to say that any state can be part of the concept of need in terms of its orientation towards satisfaction. Philosophy, due to the specific nature of its subject, notes the characteristics of the nature of needs, connecting the factors of psychological or economic research, which it considers to be present in a person, in production and in society as a whole. Therefore, we can say that needs are important characteristics of different types. In the explanatory dictionary of "Spirituality" need (Arabic necessity, demand, need) is recorded as a demand for things necessary for living and functioning. Human activity is the main source of the need. Human needs are formed through education, that is, social education created by humanity, skills, qualifications, habits, spirituality, and values are realized. Therefore, the satisfaction of human needs is determined by creative activity based on a certain plan, related to the level of social development.

It is known that socio-economic relations in society are established based on interests. Interest is the main reason for the activity of individuals and social groups. According to the subject of interest, it is divided into individual, group and community interests. Interest related to the satisfaction of specific needs is divided into material and spiritual interests. Spiritual interests, in turn, are divided into such types as political, group, moral. Interests arise when certain needs are met. In a word, where there is no need, there is no interest. In addition, benefit is manifested as a certain blessing to a person. The common interests of the Uzbek people are, first of all, the social relations, national needs, the level of thinking of the people, the moral competence, spirit, traditions and values system that determine the life of the Uzbek people and direct their activities to certain goals. represents the inextricable connection with the personal interests of people who are citizens. In this sense, it is a set of common interests. Today, the common interests of the people are as follows:

- the country's independence, territorial integrity, inviolability of borders;
- peace of the country, protection of the state from military, economic, ideological, ecological, informational threats;
- Development of the homeland, creation of an environment of inter-civil and inter-ethnic harmony, social stability in the country;
- the well-being of each family and the entire nation, the priority of justice in society, the establishment of the principles of democracy, self-management. In the manifestation of common interests, universal values occupy an important place in the social mechanism that helps to achieve its harmony with universal interests. The common interests of our people are aimed at helping to strengthen the direct connection between the noble and common goals of human development throughout the world through the satisfaction of national needs.

A new and effective system of communication with the people was introduced in our country. The principle "today the people serve our people, not the public authorities, but the public authorities" is changing people's thoughts and worldviews. Of course, this principle is aimed at increasing the welfare of our people and the development of our country. One important aspect of ensuring the interests of young people is directly related to improving the level and quality of life of young people in rural areas. It is important to focus on the implementation of advanced technologies in the regions, to ensure the noble goals and vital interests of each family. Great things are being done in our society in this regard. Another aspect is that the state is creating the necessary conditions for the healthy and well-rounded upbringing of young people. Important works are being carried out on the construction of educational, cultural, art, and sports facilities, housing for young families, employment of young people, and wide involvement of them in the field of entrepreneurship. In today's rapidly changing times, new opportunities are opening up for young people. The efforts aimed at solving the important problems of the time, which are extremely relevant in the youth issues, were created in a harmonious way with various complex processes of the life of the society. In the new legislation of the

country, the recognition of young people as the basis of the perspective of society's development, as well as the creation of opportunities for the development of youth organizations, the goal of creating a modern cadre of young people, ensuring the penetration of the intellectual potential of young people into the world community, and the emergence of a new layer of owners from among young people are of great importance. "In the developed, democratic countries of the world, youth organizations do not hold grandiose, lofty events, but focus on working directly with young people, communicating with them, and solving the life problems they are thinking about"[12]. Youth problems are a multifaceted process, and the state pays special attention to its various aspects. In particular, in recent years, new directions of youth policy have been formed, based on the essence of the new era, their scientific and theoretical foundations have been recreated based on the principles of a democratic society, and the methods of finding solutions have been determined by the head of state. Today, the problems related to the thinking and aspirations of young people facing the society have become an important task for the head of the state, which is waiting for its positive solution. Dozens of issues, such as attracting the maximalism and enthusiasm inherent in the nature of young people to the processes of building a new society, protecting them from the destructive influence of various foreign ideologies, raising new personnel reserves for the processes of the market economy, and creating new jobs for young people, will soon be resolved, discussed by

the state. needed to be provided. Today, we are all pleased that the role and influence of our determined young people in the implementation of socio-political and economic reforms aimed at building a new Uzbekistan in our country is increasing. In the everyday life of young people, their goals and tasks, interests and future plans, personal potential and conditions created by the state, the situation related to youth policy and its practice are important for both sides - for the state systems implementing youth policy, and for youth organizations focused on youth policy and it imposes a unique historical responsibility for the social layer of the youth. Since human life and activity is manifested as a multifaceted process, its needs also perform functions of various forms and levels.

Conclusion. In conclusion, the category of need and interest is studied by disciplines such as ethics, social philosophy, political science, and economic theory. General aspects, formation, development and laws of these concepts are widely analyzed in the science of social philosophy. In addition, a high level of consciousness and worldview plays an important role in young people's pursuit of needs and interests, understanding of interests. If these issues are organized in a regular and systematic way, positive changes can be observed. The most important thing is to communicate with young people, closely study their life, life, and work, create sufficient conditions and opportunities for them, and pay attention to improving their social and scientific-creative activities.

REFERENCES

1. Sh. Mirziyoev "Strategy of New Uzbekistan". Tashkent. "Uzbekistan" 2021. -B 29.
2. Mirziyoev Sh.M. We will resolutely continue our path of national development and raise it to a new level. Tashkent.: Uzbekistan. - 2017. Volume 1, -B.114.
3. Arastu "Akhloqi Kabir" Tashkent. 2015. B-133.
4. A.V.Olyanich Presentation theory discourse. Monograph. Volgograd "Paradigma" 2004. Str. 21-22.
5. Silvestrova Tamara Yakovlevna. Genezis i sushchnost obshchestvennykh praxonocpey 09.00.11. social philosophy. Abstract dissertation na soiskanie uchenoy stepi doctora filosofskikh nauk. Russia. Cheboksary. 2006.
6. G.B. Sviatokina. Philosophy. Human philosophy, society, history and culture. Uchebnoe posobie. Ufa 2013. S. 20-21
7. Mukhtarov Azamat Unity of needs and interests in the development of the national idea. 09.00.11. - Dissertation Abstract written for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the field of social philosophy. Tashkent 2011. B-13.
8. Karimov I. Spirituality, philosophy and life.-Tashkent.:Fan, 2001. -B. 78.
9. Begmatov A.Need // Philosophy. Short explanatory dictionary.-Tashkent.: Sharq, 2004. -B.363.
10. Philosophy. Encyclopedic dictionary. - Tashkent.: Sharq, 2004. - P.268
11. An explanatory dictionary of the Uzbek language. Volume 5. Tashkent. 2020. - B 347.
12. Mirziyoev Sh. Let's be more united and work hard for the fate and future of our country. // People's word, June 16, 2017.

UDK:323:331.7:378(575.1)

Jamshid YUSUBOV,
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
E-mail: jamshid_yusubov@mail.ru

O‘zMU professori B.To‘ychiyev taqrizi asosida

O‘ZBEKISTONDA DAVLAT FUQAROLIK XIZMATI SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINING TAKOMILLASHTIRILISHI

Аннотация

Maqolada davlatchilik tarixida kadrlar tayyorlashning milliy ildizlari hamda mamlakatimizda davlat fuqarolik xizmati sohasida kadrlar tayyorlash borasidagi yangi tizimning rivojlanish jarayonlari tavsiflangan. Shu bilan birga mamlakatimizda davlat fuqarolik xizmati kadrlari tizimining shakllanishi va ular faoliyati samaradorligini yanada oshirish bilan bog‘liq siyosiy, huquqiy-meyoriy manbalar mazmuni ochib berilib, davlat fuqarolik xizmati kadrlarini yuksak mas‘uliyat va vatanparvarlikka asoslangan faoliyatini yanada takomillashtirishga qaratilgan takliflar ham ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Kadrlar siyosati, kadr, davlat fuqarolik xizmati, davlat xizmatchisi, davlat boshqaruvi, rahbar kadr.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В УЗБЕКИСТАН

Аннотация

В статье охарактеризованы национальные корни подготовки кадров в истории государственности, а также процесс развития новой системы подготовки кадров в области государственной службы в нашей стране. Вместе с тем раскрыто содержание политических, нормативно-правовых источников, имеющих отношение к формированию системы подготовки кадров для государственной службы и дальнейшему повышению их деятельности, а также разработаны предложения по дальнейшему совершенствованию основанной на высокой ответственности и патриотизме деятельности кадров государственной службы.

Ключевые слова: Кадровая политика, кадры, государственная гражданская служба, государственный служащий, государственное управление, руководящие кадры.

IMPROVEMENT OF THE STAFF TRAINING SYSTEM IN THE FIELD OF PUBLIC CIVIL SERVICE IN UZBEKISTAN

Annotation

This article describes the national roots of personnel training in the history of statehood and the development processes of the new system of personnel training in the field of public service in our country. At the same time, the content of political, legal and regulatory sources related to the formation of the system of public service personnel and the further improvement of their activity in our country was revealed, and proposals aimed at further improving the activities of public service personnel based on high responsibility and patriotism were also developed.

Key words: Personnel policy, personnel, public civil service, public servant, public administration, managerial personnel.

Kirish. Bugungi kunda davlat fuqarolik xizmati kadrlarini tayyorlash bo‘yicha ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish, kadrlar tayyorlashning milliy modelini yaratish borasida keng ko‘lamli islohotlar boshlab yuborildi. O‘zbekistonda davlat fuqarolik xizmatida kadrlar tayyorlash taraqqiyotini yuksaltirishga mo‘ljallangan strategik chora-tadbirlar amalga oshirilmog‘da.

O‘zbekistonda davlat fuqarolik xizmati kadrlarini tayyorlash tizimini o‘rganish jarayonida “kadrlar”, “davlat fuqarolik xizmati kadrlari”, “rahbar kadrlar”, “tizim”, “davlatning kadrlar siyosati” kabi tushunchalarni o‘zaro bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev o‘z nutqlarida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning taqdiri ko‘p jihatdan davlat fuqarolik xizmati kadrlari masalasiga bog‘liqligini, davlat, xalq xizmatidagi kadrlar bu islohotlarni teran anglaydigan, jonkuyar, vatanparvar bo‘lishi, yurtni, xalqni o‘ylashi, el-yurt manfaatlarini ko‘zlab, yuragidan o‘tkazib fidoyi bo‘lib ishlashga tayyor bo‘lishi va kadrlar siyosatini isloh etish zarurati, shuningdek, bu jarayondagi tizimli nuqsonlar haqida bir necha marotaba alohida to‘xtalib o‘tgan[2].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev demokratik tamoyillarning bevosita davlat fuqarolik xizmati kadrlari dunyoqarashi bilan uyg‘unligiga e‘tibor qaratib, quyidagi fikrni bildirdi: “Biz hayotda o‘zini to‘la oqlagan “Islohot – islohot uchun emas, avvalo, inson uchun”, degan tamoyildan kelib chiqqan holda, ijtimoiy sohadagi islohotlarni, xalqimizning hayot darajasi va sifatini yuksaltirish yo‘lini davom ettiramiz. Ya‘ni, taraqqiyotning “o‘zbek modeli” tarkibidagi mashhur besh tamoyildan biri bo‘lgan kuchli ijtimoiy siyosat yuritish prinsipiga

qat‘iy amal qilamiz”[3]. Bu ayniqsa, davlat fuqarolik xizmati sohasida faoliyat yuritayotgan kadrlarga, xususan, boshqaruv xodimlariga ham tegishli bo‘lgan talabdir. Mamlakatimizda barpo etilayotgan yangi jamiyatimiz hayotida ezgu qadriyatlarini qaror toptirishda mahalliy davlat hokimiyati institutlari faoliyati ustidan kuchli nazorat tizimi o‘rnatilib, vakolatlari ham oshirildi.

Davlat fuqarolik xizmatining turli-tuman usullari va ularning xususiyatlarini umumlashtirib, mamlakatimiz hududida tarixan shakllangan davlatlarda davlat fuqarolik xizmatiga oid talablarni tasniflash mumkin. Davlat fuqarolik xizmati va boshqaruv tizimining shakllanish bosqichlari iyerarxiyasi quyidagilardan iborat: 1) ishlab chiqarish va ijtimoiy mehnatdagi ishtiroki; 2) tashqi harbiy bosqinlardan himoyalanihi; 3) jamoadagi urf-odatlarini bajarilishi; 4) davlat va jamiyat ishlarini tashkillashtirish, tartibga solish va nazorat qilinishi; 5) jamoatning ichki va tashqi munosabatlarini boshqarib turishi va boshqalar. Jamiyat va davlat boshqaruvi masalalarini hal etishda mutasavvufklar ham chetda turmaganlar[4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda barcha jabhalarda bo‘lgani kabi davlat fuqarolik xizmati kadrlari siyosatida ham zamonaviy, demokratik tamoyillarga asoslangan tub o‘zgarishlar izchil ravishda amalga oshirdi. 1995 yildan boshlab mamlakatimizda 30 ga yaqin turli soha boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishga ixtisoslashgan akademiya, institut, boshqarma va markazlar, shuningdek, Adliya vazirligi huzurida Davlat fuqarolik xizmatlari agentligi va uning hududlarda markazlarini tashkil etilishi[5]ni davlat fuqarolik xizmati kadrlari siyosatidagi muhim yutuqlardan biri sifatida baholash mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 dekabrda qabul qilingan "Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-269-sonli Farmoni davlat fuqarolik xizmati sohasiga oid meyoriy-huquqiy hujjatlar loyihasini ishlab chiqish va tasdiqlash hamda davlat xizmati sohasiga doir tushunchalarning mazmun-mohiyatini ochib berishga asos bo'lib xizmat qilmoqda. Unga muvofiq, mamlakatimizda "davlat fuqarolik xizmati kadrlari" tushunchasining mazmun-mohiyatini to'liq ochib berish, professional davlat xizmatining samarali tizimini shakllantirish va uni takomillashtirish, bu sohada amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalarni aniq belgilash, ularning tashkiliy-huquqiy asoslarini ishlab chiqishga juda katta e'tibor berilmoqda[6].

Bugungi kunda, ortiqcha ma'muriy tartib-taomillarni bartaraf etish, idoralararo elektron hamkorlikni rivojlantirish maqsadida davlat fuqarolik xizmatlari ko'rsatish uchun zarur hujjat va axborotlarni tezkorlik bilan olishni ta'minlovchi yagona interaktiv davlat fuqarolik xizmatlari portali orqali davlat xizmatlari ko'rsatish amaliyoti kengaytirilib, xizmatlarni masofadan elektron tartibda ko'rsatishga oid ishlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, endi xalq davlat idorasiga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi kerak, tamoyili, ayniqsa, davlat fuqarolik xizmati kadrlarining xalq xizmatkori bo'lishi, uning faoliyati fuqarolar manfaatlarini asosida kechishi, xalq farovonligini ta'minlash vazifasi ular faoliyatini baholashning asosiy mezon darajasiga ko'tarildi. Umuman, so'nggi davrda qabul qilingan qonunlar, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan imzolangan bir nechta Farmon va Qarorlar[7]da davlat fuqarolik xizmati sohasidagi kadrlarga qo'yilgan talablar, ular faoliyatini muvofiqlashtirib turuvchi huquqiy asoslar, milliy-ma'naviy qadriyatlarimizga xos bo'lgan boshqaruv an'analari asosida shakllangan qoidalarni amaliyotda qo'llash majmui shakllandi.

Ayni paytda rivojlangan davlatlarda davlat fuqarolik xizmati sohasiga oid ko'plab meyoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, tadqiqotda ularning mazmunini ochib berishga ham e'tibor qaratildi. Xususan, AQShda "Fuqarolik xizmati haqida"gi Qonun(1883), Rossiya Federatsiyasida "Davlat xizmati asoslari to'g'risida"gi Qonuni(1995) va "Federal davlat xizmatchilarining davlat lavozimlari Reyestri to'g'risida"gi(1995), "Rossiya Federatsiyasi davlat lavozimlarida va federal davlat xizmati lavozimlarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxslarning bir qator kafolatlari to'g'risida"gi Farmon(1995)lari, Germaniyada "Davlat xizmatini amalga oshirishni boshqarishning huquqiy normalari ishlab chiqish haqida"gi Qonun(1997) mavjud. Belarus Respublikasida "Belarus Respublikasida davlat xizmati to'g'risida"gi Qonun(2003), Qozog'iston Respublikasida "Davlat xizmati to'g'risida"gi Qonun(1999), Qirg'iziston Respublikasida "Davlat xizmati to'g'risida"gi Qonun(2004)lari qabul qilingan. Rossiyada davlat xizmati kadrlarini tanlashda ularning faoliyati va salohiyatini psixologik jihatdan o'rganishga psixolog mutaxassislar ham ko'proq jalb etilib, mazkur amaliyot AQSH, Germaniya, Fransiyada ham keng qo'llaniladi.

O'zbekistonda ham bugungi kunda davlat fuqarolik xizmati kadrlari siyosati masalasiga jiddiy e'tibor qaratilib, ularning faoliyati mustaqillik yillarida qabul qilingan qonunchilik, xalqaro huquqiy hujjatlar va O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari asosida amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev topshirig'iga muvofiq, 2018 yil 1 iyulga qadar "Davlat xizmati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish vazifasi belgilab berilgan edi, lekin bu belgilangan muddatda qabul qilinmadi. Ammo bugungi kunda uzoq yillardan beri kutilayotgan muhim hujjat, ya'ni 10 bob, 64 ta moddani o'z ichiga olgan O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 8 avgustdagi "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi O'RQ-788-son Qonuni qabul qilinib, unda davlat fuqarolik xizmatining asosiy prinsiplari aniq belgilab berilgan, ya'ni, ular quyidagilardan iborat: davlat fuqarolik xizmati tizimining yagonaligi va barqarorligi; qonuniylik; adolatlilik; xalqqa xizmat qilish; davlat organlarining va mansabdor shaxslarning jamiyat hamda fuqarolar oldida mas'ulligi; inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi; ochiqlik va shaffoflik; xolislik, professionallik va kompetentlik; davlat fuqarolik xizmatiga

kirishda O'zbekiston Respublikasi fuqarolarning teng huquqliligi; davlat fuqarolik xizmatchilarining huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilinishi.

Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning ma'ruza va asarlarida bildirilgan fikr-mulohaza va vazifalar davlat fuqarolik xizmati kadrlari potensialini oshirish va zahirasi bilan ishlashda davlat organlari faoliyatini takomillashtirish va rivojlantirish jarayonlarini zamonaviy meyorlar, milliy an'ana va demokratik qadriyatlar uyg'unligi asosida olib borishda dasturulamal bo'lib xizmat qilmoqda[8].

O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida turli sohalar bo'yicha zarur mutaxassislar tayyorlash maqsadida yangi davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalari ochildi, ta'lim olishning sirtqi, kechki, maxsus sirtqi bosqichi faoliyati ham yo'lga qo'yildi. Rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish asosida oliy ta'limdan keyingi ikki bosqichli tizim asosida ilmiy darajalar berish tartibi amaliyotga joriy qilindi[9]. Shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi tinglovchilarini rivojlangan davlatlardagi turdosh akademiyalarda malakasi oshirilib, zamonaviy davlat fuqarolik xizmati kadrlarini tayyorlashda samarali boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish va yuksaltirish asosidagi mexanizmi ishlab chiqilgan. Xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish bo'yicha o'zaro hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yildi. Xususan, Rossiya xalq xo'jaligi va davlat xizmati akademiyasi bilan hamkorlikda loyihaviy boshqaruv sohasida mutaxassislar malakasini oshirish markazi, rahbarlarni liderlik xususiyatlarini baholash bo'yicha "Assessment markazi" faoliyati yo'lga qo'yilib, innovatsion menejment yo'nalishi bo'yicha qisqa muddatli o'quvlar tashkil etilmoqda[10]. Davlat fuqarolik xizmati kadrlari faoliyatini yanada takomillashtirishda bugungi kun talablaridan kelib chiqib, boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning samarali tizimi amaliyotga joriy qilinib, ularni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari bo'yicha muhim tashkiliy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Davlat fuqarolik xizmatlarini ko'rsatish yangicha asosda tashkil etilib, tashkilot va tuzilmalar bevosita joylarga, mahallalarga chiqib, aholining real muammolarini chuqur o'rganish, tasniflash asosidagi davlat fuqarolik xizmatlari va sayyor davlat xizmatlarini ko'rsatish tizimi yo'lga qo'yildi. Davlat fuqarolik xizmati kadrlarini muvaffaqiyatga erishishda "har bir davlat xizmatchisi har kuni o'zining mehnati bilan engallab turgan lavozimiga loyiqligini isbotlashi shart"[11] ligi bugungi kunda davlat fuqarolik xizmati sohasidagi kadrlarning asosiy vazifasiga aylandi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining birinchi ustuvor yo'nalishidagi "Elektron hukumat" tizimini takomillashtirishga kirishildi. Yurtimiz fuqarolari davlat va jamiyat hayotiga daxldor muhim masalalar bo'yicha o'z fikrlarini bildirishlari, savollariga javob topishlari hamda huquqiy savodxonligini oshirish bo'yicha advice.uz va regulation.gov.uz saytlari faoliyati yo'lga qo'yilgan. Oliy Majlis internet tarmog'ida "Mening fikrim" deb nomlangan maxsus veb-sahifa tashkil etilgan va joylarda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Xalq qabulxonalarini tashkil etilishi o'ziga xos institut sifatida eng muhim yangiliklardan biri bo'ldi. Natijada davlat hokimiyatining aholi bilan samarali mulqoti tashkil etilib, fuqarolar murojaatlarini ko'rib chiqishning sifat jihatidan yangi tizimi yo'lga qo'yildi va "Fuqarolar emas, hujjatlar harakatlanadi" tamoyili asosida davlat fuqarolik xizmatlari ko'rsatish tizimi shakllantirildi. Qonunlar loyihasini ishlab chiqish va qabul qilish jarayonida ularni aholi o'rtasida keng muhokama qilish, fikr va takliflarni quyidan, ya'ni, fuqarolardan olish tartibini samarali amalga oshirish hamda normativ-huquqiy hujjatlarni hayotga qanday tatbiq etilayotganini o'rganish maqsadida Oliy Majlis huzurida Qonunchilik muammolari va parlament tadqiqotlari instituti o'z faoliyatini boshladi.

Davlat va jamiyatga xizmat qilishning axloqiy tamoyili davlat fuqarolik xizmatchilaridan davlat va uning organlari vakolatlarini jamiyat ravnaqi yo'lida halol, sidqidildan va yuqori kasbiy darajada samarali ado etishni talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Davlat fuqarolik xizmati kadrlari faoliyati samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiluvchi quyidagi xususiyatlarga nisbatan ijtimoiy e'tiborni oshirish lozim: har bir xodim o'zini tashkilot uchun ahamiyatli shaxs, jamoaning haqli va arziqli a'zosi sifatida anglashlariga erishish; davlat fuqarolik xizmati tizimida amalga oshirish kerak bo'lgan har qanday vazifani jamoaning tashabbusiga aylantira olish; rejalashtirish borasida shakllangan faoliyatga mos ravishda

axloqiy qadriyatlarining takomillashtirilishiga erishish; amalga oshirilayotgan ishning bir necha bosqichdan keyingi holatini yaxshi tasavvur qila olish; yaxshi natija olish uchun xodimlarni ishni bajarishga ixtiyoriy yo'naltirish, bir vaqtning o'zida bir necha yo'nalishda rejalashtirilgan ishlarni to'g'ri taqsimlash; davlat fuqarolik xizmatida to'g'ri qaror qabul qilinishi amalga oshiriladigan ish samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishini doimiy e'tiborda saqlay bilish va boshqalar.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномалари. –Т.: Ўзбекистон. 2017, 2018, 2020, 2022 йиллар. www.prezident.uz
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга кураимиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017. 21-бет.
3. Ҳамиджон Ҳомидий. Тасаввуф алломалари. –Т.: Шарқ, 2004. – 208 б.; Хожа Абдуҳолик Ғиждувоний. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. –Т.: Янги аср авлоди, 2005. –88 б.; Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. 1-китоб. –Т.: Ёзувчи, 1996. – 272 б.; Комилов Н. Тасаввуф. Тавҳид асрори. 2-китоб. –Т.: Ўзбекистон, 1999. – 208 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3430-сон Қарори, 2017 йил 12 декабрдаги “Аҳолига давлат хизматлари кўрсатишнинг миллий тизимини тубдан ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5278-сон Фармони, 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4472-сон Қарори. www.lex.uz
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони; 2017 йил 8 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5185-сонли Фармони; 2017 йил 12 декабрдаги “Аҳолига давлат хизматлари кўрсатишнинг миллий тизимини тубдан ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5278-сонли Фармони; 2017 йил 12 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3430-сонли Қарори. // www.lex.uz
6. www.prezident.uz ва www.lex.uz сайтлари орқали тўлиқ маълумотга эга бўлиш мумкин.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги ЎРҚ-788-сон Қонуни. <https://lex.uz/docs/6145972>
8. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга кураимиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.; Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2017. –592 б.; Мирзиёев Ш.М. Халкимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2018. –508 б.; Мирзиёев Ш.М. Нияти улўф халқнинг иши ҳам улўф, ҳаёти ва келажак фаровон бўлади. 3-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2019. –400 б.; Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2020. –456 б.
9. www.lex.uz, www.oak.uz
10. www.dba.uz
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5308-сонли Фармони. Ма`rifat. 24.01.2018 й., № 7.(9072) 3-бет.